V
1
ЗАЙН АД-ДИН ВАСИФИ + БАДАИ' АЛ-ВАКАИ'
60.Л
4242

ЗАЙН АД-ДИН ВАСИФИ

БАДАИ' АЛ-ВАКАИ'

I

АКАДЕМИЯ НАУК СССР

ПАМЯТНИКИ ЛИТЕРАТУРЫ НАРОДОВ ВОСТОКА

ТЕКСТЫ

Большая серия

V

ИЗДАТЕЛЬСТВО ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ИНСТИТУТ НАРОДОВ АЗИИ

ЗАЙН АД-ДĪН ВĀṢИФĪ

БАДĀЙ‘ АЛ-ВАҚĀЙ‘

Критический текст,
введение и указатели
А. Н. Болдырева

Том I

МОСКВА 1961

Ответственный редактор

Е. Э. БЕРТЕЛЬС

ЗАЙН АД-ДӢН ВĀҪИФӢ

БАДĀӢʿ АЛ-ВАҚĀӢʿ

Том I

Утверждено к печати
Редакционным советом востоковедной литературы
при Отделении исторических наук Академии наук СССР

Редактор издательства *В. В. Волгина* Технический редактор *С. В. Цветкова*
Корректоры *Л. М. Манелли* и *Э. Н. Раковская*

Сдано в набор 30/V 1960 г. Подписано к печати 26/VII 1961 г. Формат 84×103¹/₁₆
Печ. л. 46,5. Усл. п. л. 76,5. Уч.-изд. л. 83,09. Тираж 1600 экз. Зак. 943.
Цена 2-х томов 7 руб.

Издательство восточной литературы. Москва, Центр, Армянский пер., 2.
1-я Типография Издательства АН СССР. Ленинград, В-34, 9-я линия, д. 12.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящем издании представлен текст одного из интереснейших памятников персоязычной среднеазиатской литературы XVI в.— единственных в своем роде мемуаров таджикского писателя и поэта Зайн ад-Дӣна Маҳмӯда Вāҫифӣ, носящих название *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* («Удивительные события»).

Автограф Вāҫифӣ до нас не дошел. Больше того, ни один из 31 известного нам списка мемуаров Вāҫифӣ не может быть положен, как это показано ниже, в основу издания в качестве наиболее близкой сравнительно с другими списками версии утраченного авторского текста.

При невозможности отдать предпочтение какому-либо одному из многочисленных наличных списков текстолог вынужден обращаться к последнему средству—к попытке реконструировать авторский текст-основу путем критического отбора наилучшего чтения из всех представленных рукописных вариантов.

Настоящий текст является опытом подобной реконструкции, представляющей один из наиболее трудных и сравнительно менее надежных видов текстологической работы [1].

Исследование текста дало прежде всего возможность составить подробную историко-филологическую характеристику памятника и восстановить основные черты биографии автора [2].

Издание основного текста мемуаров позволит перейти и к заключительной части работы над мемуарами Вāҫифӣ — к осуществлению возможно более полного перевода их на русский язык.

Приводим характеристику списков *Бадāӣ' ал-вақāӣ'*. Первую часть этой характеристики составляет краткий перечень всех наличных списков *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* с расположением их по научным учреждениям-хранилищам и с указанием литературы.

Во второй части рассмотрено состояние текста в тех рукописях, разночтения которых систематически и последовательно сопоставлялись для сведения текста на всем его протяжении [3].

---

[1] Подробную характеристику принципов работы см. ниже.

[2] См. «Васифи».— Напомним, что в этой книге все ссылки на листы текста соответствуют настоящему изданию.

[3] Эти рукописи в общем перечне отмечены звездочкой. Здесь уточнены и исправлены описания этих рукописей, данные мною ранее в ТОВЭ, тт. II, IV. См. «Васифи», стр. 313, прим. 25.

I. РУКОПИСИ ИНСТИТУТА НАРОДОВ АЗИИ АН СССР (ЛЕНИНГРАД)

*1. Рукопись С 401, среднеазиатского происхождения (из коллекции А. Л. Куна, см. краткое описание К. Г. Залемана[4]). Текст мемуаров Вāçифӣ на 323 лл., далее фрагменты *Дӣвāна* ʿУрфӣ. Дата переписки отсутствует.

*2. Рукопись В 653, 443 лл., последний лист — более новая вставка с датой в колофоне 1281 г. х. (1864-65 г. н. э.). В тексте значительные сокращения. Куплена в Коканде в 1914 г.[5].

*3. Рукопись В 652, 335 лл., неоконченная, дата переписки отсутствует. Экземпляр, согласно надписи на внутренней стороне переплета, приобретен у В. Л. Вяткина в 1901 г. Эта дата делает невозможным отождествление данной рукописи с другой, также принадлежавшей В. Л. Вяткину рукописью мемуаров Вāçифӣ (переписанной в 1826-27 г.), которую летом 1902 г. видел и описал В. В. Бартольд[6]. На полях некоторых листов отметки рукою В. Л. Вяткина.

4. Рукопись В 649, поступила в 1874 г. от генерала Кауфмана[7], 221 л. Переписана в 1202/1787 г. Текст неожиданно обрывается на л. 216 (конец гл. 31) следующим колофоном: در سال حمدونه در شهر رجب المرجب سنه هزار دویست بود يد الفقير حاجى محمد ابن ملا نياز محمد اورمينى تمام شد كه اين تحرير سراپا تقصير على (?). В точности воспроизводит текст рук. В 652, включая все ошибки.

5. Рукопись В 768. Это список узбекского перевода мемуаров Вāçифӣ, вывезенный П. И. Лерхом из Хивы в 1858 г.[8].

Текст *Бадāйʿ ал-вақāйʿ* на лл. 42б—425б, неокончен, внезапно обрывается в начале второго рассказа гл. 27. Совпадает с текстом узбекского перевода в двух других его списках, хранящихся в ИВ УзАН (№ 3344 и 1093; см. ниже, стр. 11—13).

II. РУКОПИСИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМ. САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА (ЛЕНИНГРАД)

*6. Рукопись п. н. с. 204, переписанная в 1216/1801 г. Это первый научно-зарегистрированный экземпляр мемуаров Вāçифӣ на языке оригинала[9]. Это список входит под № 416 в неизданное «Описание мусульманских рукописей» Публичной библиотеки, составленное В. В. Бартольдом. Пользуемся случаем опубликовать текст описания В. В. Бартольда полностью:

---

[4] Mél. as., t. X, p. 276.

[5] См. ЗВО, т. XXIII, стр. 253.

[6] ЗВО, т. XV, стр. 216.— Этой описанной В. В. Бартольдом в составе коллекции В. Л. Вяткина рукописи нет и в «Перечне восточных рукописей В. Л. Вяткина в Государственной Публичной библиотеке УзССР»,—«Тр. Гос. Публ. б-ки УзССР», т. I, Ташкент, 1935, стр. 60.

[7] См. Mél as., t. VII, p. 400.

[8] Mél. as., t. X, p. 286; «Васифи», стр. 5.

[9] См. «Васифи», стр. 6.

«Перс. н. с. 204=III, 2,13.23×12, текст $16\times8^1/_2$, 21 строка. Число листов указано 370, в действительности 270 (по ошибке при пагинации поставлено 300 вместо 200), арабская пагинация от ۲=3, ۱۲۹=130, после ۱۳۵ прямо ۱٤٥ (без пропуска в тексте). ۱٤۸=140, ۲۷۸=370 (надо 270). Начало (2б): احمد بیحد و سپاس بیعدد پادشاهیرا سزد که بدایع الوقایع بنی آدمرا الخ — اما بعد چنین گوید که (sic) اضعف عباد الله انقوی زین الدین محمود بن عبد الجلیل المشهور بواصفی.

По-видимому, полный экземпляр; последние строки: تمت الکتاب ملك الوهاب (sic) این کتابت یوم شنبه ۷ جمادی الاخر سنه ۱۲۱٦ تحریر نموده طحاقوئیلی مبدا غوغای مطموع و مامول آنکه (дальше неясно)[10]. 7 Джумада II 1216 г.— 9.X.1801 пятница, день повид. неправильно. Анекдот о سنجر и خنجر, смерти سیونج в конце ۲۷۷a, в ۲۰٥a, خواجه خوان «لکاتبه واصفی где کتابهٔ عمارت عبد الله سلطان.

III. РУКОПИСИ ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ АКАДЕМИИ НАУК УзССР (ТАШКЕНТ)[11]

*7. Рукопись № 5061, 225 лл. Переписана в Бухаре в шаввāле 1102 г. х. (июль 1691 г. н. э.). Переписчик ʿАваз-Муҳаммад *навīсанде-йи балхī*[12]. Это самый старый из датированных списков мемуаров Вāçифī. Колофон: تمت الکتاب مجموعهٔ مرحومی مغفوری مولانا صفی الحق و الدنیا و الدین المشهور بواصفی هراتی الی ید ضعیف الراجی الرحمة (так!) الملك الباری عوض محمد نویسنده بلخی بتاریخ روز یکشنبه بیستم شهر شوال قوی سال سنه ۱۱۰۲ بمقام بلدهٔ فاخره قبة الاسلام ولایت دار الخلافت بخارا سلمه الله عن الافات در زمان خلافت حضرت خاقان الاعظم صاحبقران مکرم مولی ملوك عرب (так!) و العجم زبده سلاطین ترك و دیلم ناصر بلاد اهل الایمان پشت و پناه ملوك دوران هم سیادت در نسب هم پادشاهی در حسب و هو الخاقان بن الخاقان.

8. Рукопись № 1440[13]. Текст мемуаров Вāçифī на лл. 1—324. Дата переписки отсутствует, но при колофоне имеется следующая датированная запись редактора: قد تم تصحیح مجموعه الواصفی لیلة الثلاثاء (так!) من شهر رجب المرجب المنتظم فی سلك شهور سنه ۱۲۳۳.

---

[10] Это не разобранное В. В. Бартольдом место читается до конца так: سهوی یا خطای رفته باشد با قلم لطف تصحیح فرمایند الله اغفر.

[11] Из 16 рукописей мемуаров Вāçифī, хранящихся в ташкентском собрании, в каталог восточных рукописей Академии наук УзССР (СВР, т. I) вошли только две. Это — № 8 и 21 нижеследующего перечня. По какому признаку составители выбрали именно эти две рукописи — остается неясным. Кроме того, еще одна (фрагментированная) рукопись мемуаров попала в каталог, но не была опознана (см. № 20 нашего перечня). Один из списков мемуаров поступил в собрание после составления настоящего перечня.

[12] Думаю, что этот ʿАваз-Муҳаммад *навīсанде-йи балхī* идентичен с Муҳаммад-ʿАвазом ал-Кāтибом, переписавшим в 1096/1684 г. в Балхе *Нигāристāн* Гаффāрī (см. СВР, т. I, стр. 39, № 76).

[13] Описание этой рукописи см. СВР, т. I, стр. 171, № 397.

Таким образом, редактирование текста было закончено в мае 1818 г. Переписка была, следовательно, выполнена раньше, но, судя по палеографическим данным, тоже в начале XIX или в конце XVIII в., не ранее. Многочисленные исправления и дополнения, сделанные редактором на полях, свидетельствуют как о его высокой квалификации, так и о том, что он пользовался какой-то очень хорошей рукописью мемуаров. Именно эта редакторская правка придает особую ценность тексту данной рукописи, который без нее никак не мог бы быть причислен к разряду надежных[14]. Однако в рукописи отсутствуют последнее четверостишие раздела 14, гл. 46 (по нашему сводному тексту) и следующие за ним разделы 15, 16 и 17.

9. Рукопись № 3392, 431 л. Дата выражена хронограммой в колофоне: تمت الكتاب بعون ملك الوهاب خذوا التاريخ اتمام الكتابت لقد تم الكتابت الواصفى, т. е. 1246/1830-31 г.

Текст довольно полный и верный, хотя описки, небрежности и ошибки встречаются часто. Больших лакун нет. Глава 46 представлена только первыми пятью разделами, причем пятый обрывается за несколько слов до конца.

Текст на каждой странице заключен в золотую рамку. Заголовки в таких же картушах, большая часть которых осталась незаполненной. Не сделаны и многие картуши. С 6-й строки л. 221б почерк несколько изменяется и чем дальше, тем больше определяется в своих отличиях от почерка на предшествующих листах.

10. Рукопись № 1320, 524 лл., малого формата. Последние листы утеряны, текст внезапно обрывается в конце третьего раздела гл. 46. По палеографическим данным может быть отнесена к середине XVIII в. Первые три листа, лл. 46 и 57, а также лл. 108—113 являются позднейшей (нашего времени) вставкой; лл. 4—24 очень сильно повреждены сыростью.

Текст средней достоверности, воспроизводит обычные ошибки, приближаясь к тексту рук. № 3392.

11. Рукопись № 698, 301 л., текст мемуаров Вāçифӣ на лл. 1—267, арабская пагинация по страницам. Переписана в Коканде в месяце ẕӯ-л-ḥиджжа 1257 г. (январь 1842 г.). Почерк — грубый, крупный *наста'лӣқ*. Переписчик «Мулла Маḥмӯд-маḥдӯм валад-и қāẓӣ Имāмқулӣ Буḫāрӣ» (стр. 533). На л. 1а следующая «арабско-узбекская» запись: این کتاب مسمی ودیعة الوقایع مؤلفه مولانا واصفی صاحبی یونس جان داده محمد اوغلی آغالیق خوقندی и печать с тем же именем. Однако в тексте (стр. 6) книга, как и в других рукописях, названа بدایع الوقایع. Название ودیعة الوقایع применительно к произведению Вāçифӣ встречается также один раз в описании нескольких рукописей из частных собраний в Коканде[15] и другой раз — в «Указателе персидской литературы по истории узбеков в Средней

[14] Данная редакторская правка при составлении нашего текста учтена.

[15] См. ЗВО, т. XXII, стр. 303, где рукопись охарактеризована как «старая и полная».

Азии» А. А. Семенова[16]. Ни одна из других существующих рукописей не дает такого названия. По-видимому, кокандская рукопись и рукопись, упомянутая А. А. Семеновым, идентичны описываемой рук. № 698, а данный в записи ее владельца вариант заглавия следует считать случайным недоразумением.

Текст при более внимательном рассмотрении оказывается далеко не полным. Значительные сокращения проходят через все сочинение; особенно сильно сокращены, например, гл. 20, 27, 32 и др. Главы 28, 29 и 30 опущены целиком. Однако рук. № 698, вместе с рук. ГПБ п. н. с. 204 и сталинабадской рук. № 314 (см. ниже) принадлежат к числу тех трех рукописей, которые в отличие от всех остальных дают в полном виде последнюю главу книги, т. е. после *Луғз-и тасбӣх* имеют еще *Луғз-и туҳм-и мурғ* и затем разделы 15, 16 и 17, последний из которых является текстом *Қаṣӣда-йи лайлийа* (Ночной касыды) Вāçифӣ размером в 18 бейтов.

Несмотря на это, текст рук. № 698 не может быть признан удовлетворительным. Кроме отмеченных выше значительных купюр, он имеет большое количество ошибок и неточностей, объясняемых только низкой квалификацией писца.

12. Рукопись № 8585, 538 лл. Колофон: [17] تمت الكتاب بعون ملك الوهاب عمومه مرحومی مغفوری مولانا صفی الحق و الدنیا و الدین المشهور بواصفی هراتی علی ید ضعیف الرائی الی الملك الراعی الی رحمت الملك الباری[18] علینیاز خواجهٔ خوارزمی بتاریخ روز یکشنبه یازدهم شهر جمادی الثانی سنه ۱۲٦۱ بمقام بلدهٔ فاخره قبة الاسلام ولایت خوارزم در زمان خلافت . . .[19] رحیم قلی خان

Из этого колофона явствует, что список был закончен в Хиве в середине 1845 г.[20]. Текст колофона чрезвычайно близок к тексту колофона отмеченной выше рук. № 5061 того же собрания, датированной 1691 г. и переписанной в Бухаре. Эта близость прослеживается на ряде убедительных примеров (например, л. 69а) и для всего текста мемуаров Вāçифӣ. По-видимому, рук. № 8585 переписана с рук. № 5061, которая для этого должна была быть перевезена из Бухары в Хиву. Наряду с этим в Хиве в начале XIX в. была во всяком случае еще одна рукопись произведений Вāçифӣ — та, с которой был сделан в 1829 г. дошедший до нас узбекский перевод Дилāвар-ҳ^{в}āджe, дающий иную редакцию текста (см. ниже).

13. Рукопись № 1843, 260 лл. Без даты и места переписки. Почерк нечеткий, слепой, среднеазиатский *наста'лӣқ*. Оформление небрежное, грубое, типичное для начала – середины XIX в. Начало (л. 1б) позднейшая вставка. Текст

---

[16] «Тр. библиограф. комиссии, бывш. при СНК ТССР», вып. 3, Ташкент, 1926, стр. 28.

[17] Так в тексте, следует *маджмӯ'а*.

[18] Так в тексте.

[19] Опускаем несколько эпитетов.

[20] 1261 г. х. является, судя по имеющимся династическим таблицам, последним годом правления Раҳйм-Қулӣ. Колофон показывает, что в начале месяца джумāдӣ II (в данном случае это начало июня) 1261 г. Раҳйм-Кулӣ еще царствовал.

искусственно обрывается в середине раздела 4 последней главы мемуаров. Количество ошибок и пропусков весьма значительно, разночтения по типу редакции в рук. № 5061 и 8585. Самостоятельного значения не имеет.

14. Рукопись № 2129, 720 лл. Без даты, новая (не старше конца XIX в.). Ранее хранилась в Центральной библиотеке г. Бухары под № 3143. Это, очевидно, та рукопись, которую отметил в 1925 г. А. А. Семенов в своем «Каталоге рукописей исторического отдела Бухарской Центральной библиотеки»[21]. Текст представляет собственную самостоятельную редакцию, не поддержанную ни одним из других известных списков. Общая тенденция этой редакции — упростить и пересказать текст на более близком к современности таджикском языке. По-видимому, это индивидуальное отклонение, являющееся продуктом редакторской деятельности самого писца[22].

15. Рукопись № 3703, 375 лл. Дата в колофоне 1277 (1860-61) г. Текст почти полный, но содержащий такое количество ошибок и просто бессмысленных мест, что использовать его не представляется возможным.

На этом кончается перечисление тех рукописей ташкентского собрания, которые дают полный (если не считать некоторых лакун и незначительных сокращений в конце) текст мемуаров Вāçифӣ.

Дальнейшее перечисление содержит рукописи, в которых текст мемуаров представлен только частично.

16. Рукопись № 9629/I, 338 лл. Переписчик, место переписки и дата не указаны. Однако можно думать, что дата 1269/1852-53 г. переписки другого произведения, находящегося в том же переплете, относится и к списку мемуаров Вāçифӣ. Почерк — обычный среднеазиатский *наста'лӣқ*. Текст, видимо, неполный, так как последней главой рукописи является последний раздел сочинения, носящий заголовок *гуфтāр* (дальнейшие 11 разделов, отсутствующие в описываемой рукописи, во всех остальных рукописях носят название «дастан» или вообще не озаглавлены)[23].

17. Рукопись № 1259/I. Текст мемуаров Вāçифӣ на лл. 1—102. Без даты. Почерк — четкий, хотя и не каллиграфический *наста'лӣқ* (типа *муллāӣ*). По палеографическим данным рукопись датируется концом XVII—началом XVIII в. Начала текста (в объеме одного листа) нет. Первые 10 листов очень пострадали, почти не читаются. Текст обрывается на полуслове в начале гл. 2 — эпизод приезда Мӣр-и 'Араба в Бухару, слова его, обращенные к 'Убайдаллāх-ҳāну: ای فرزند باید که همیشه همت عالی نهمت بر تربیت جماعتی که به‌کمال فضائل... и т. д., и далее непосредственно идут слова (той же рукой?): نوشته شد تمّت تم تم.

[21] «Тр. библиограф. комиссии, бывш. при СНК ТССР», вып. 2, Ташкент, 1925.

[22] Таким образом, редактор текста этой рукописи (имя его осталось неизвестным) явился прямым предшественником С. Айни в деле современной таджикской адаптации мемуаров Вāçифӣ.

[23] Эта рукопись не привлечена к составлению сводного текста, так как она поступила в собрание Ин-та востоковедения АН УзССР уже после окончания всей работы.

Рукопись содержит примерно пятую часть всего текста мемуаров.

На полях редакторские пометки, той же рукой, что и основной текст, часто дающие прекрасные разночтения. Но и независимо от редакторской правки текст, представленный данной рукописью, отличаясь полнотой и исключительной точностью, несомненно, является работой знающего и сознательного писца. Если бы этот текст представлял все сочинение, а не малую его часть, то его безусловно следовало бы положить в основу издания.

18. Рукопись № 1882. Текст мемуаров Вāçифӣ на лл. 136—196. Дата отсутствует, почерк прекрасный каллиграфический, мелкий и округлый *насх*, бумага, тушь и киноварь — все в совокупности позволяет без колебаний отнести рукопись к началу XVII и даже к XVI в., совсем близко ко времени самого Вāçифӣ. Однако качество текста никак не отвечает этой прекрасной внешности и многообещающей косвенной датировке. Текст изобилует ошибками и пропусками, являясь, таким образом, образцом наихудшего вида работы мирзы — профессионального писца, отличного каллиграфа с низким уровнем развития.

Имеющаяся брошюровка и пагинация листов никоим образом не соответствуют тому, что должно было бы быть в действительности. Так, например, текст начинается (л. 136а) с середины гл. 7, между лл. 136б и 137а лакуна, на л. 138а — начало мемуаров (хотя первые фразы отсутствуют); с л. 154б начинается гл. 4, доведенная только до середины. Также сильно сокращена гл. 5, гл. 6 представлена только началом (л. 166б), после чего идет гл. 11 (далее должен следовать лист, неправильно занумерованный как л. 196), которая обрывается в конце л. 172б. Затем следует продолжение гл. 7, но не с того места, на котором она была оборвана на л. 137б, а после значительной лакуны. Глава 9 отсутствует целиком, гл. 11 обрывается на середине. Таким образом, в данной рукописи представлены следующие главы мемуаров: 1—5, 6 (самое начало), 7, 8, 10, 11.

19. Рукопись № 315, 242 л. Из колофона явствует, что рукопись переписана в 1325/1907-08 г. переписчиком Мӣрзā Ҳудāйқул Лабиābӣ для некоего Раушанқул-бек-бия. Текст только до конца второго рассказа гл. 14, весьма посредственный, значения не имеет.

20. Рукопись № 473/V. Текст мемуаров Вāçифӣ на лл. 103а—126б представлен несколькими фрагментами, в частности из гл. 27 «Смерть Суйӯндж-ҳ^{в}āдже-ҳāна». Значения не имеет[24].

*21. Рукопись № 3344. Это выполненный в Хиве в 1826 г. узбекский перевод мемуаров Вāçифӣ, о котором уже упоминалось и более подробная характеристика которого приводится ниже[25]. Узбекский текст перевода занимает 549 лл. рукописи, затем следуют три чистых листа и далее на

[24] См. СВР, т. I, стр. 79, № 201, где эта рукопись ошибочно обозначена как «выдержка из какого-то исторического сочинения...» и т. д.

[25] См. стр. 26.

семи листах идут следующие стихотворные произведения на узбекском языке, принадлежащие перу самого переводчика мемуаров Ваҫифӣ — Дилāвар-ҳ^{в}āдже: 1) панегирическое *маҫнавӣ* в честь хана Аллāх-Қулӣ, 2) *та'рӣх* на окончание постройки ханской *тарабхāне* (1244 г. х.) и 3) *та'рӣх* на окончание постройки рибата (1244 г. х.).

Эта часть рукописи колофона не имеет. Текст перевода мемуаров имеет три следующих непосредственно друг за другом колофона (л. 548б): два (краткий и распространенный) прозаических и один стихотворный. Первый колофон:

تمت كتابه (так!) فى يوم المبارك چهار شنبه فى سنه ١٢٤٥

Второй колофон: تمت هذه كتاب المباركت الميمونت شريفة (так!) يسما بنوادر الحكايات فى يوم الاربعته (так!) فى شهر ربيع الاول فى سنة (так!) خمسه و اربعينه الف مأة من هجرى بالخير و السعادة فى الامن والامان

Третий колофон:

ای شاه درم بخش كرم‌كيش و كرام * پروردهٔ نعمتيك دورور خاص ايله عام
امرنيك بيله بو نسخه‌غه بردیم ترتيب * يعنى كه كتاب واصفى بولدى تمام

Таким образом, переписка закончена 4 рабӣ' I 1245 г., т. е. 5 сентября 1829 г., через три года после окончания перевода.

На полях рукописи и между строк имеются многочисленные вставки той же рукой (иногда — красной тушью), содержащие пропущенные слова, исправление описок, разгадки *му'аммā*, перевод арабских выражений и пр. Другая известная рукопись узбекского перевода (см. выше, № 5 данного перечисления) воспроизводит только небольшую часть этих добавлений, а третья рукопись (№ 22, ниже) их совсем не имеет. Обращают на себя внимание вставки на полях л. 133а и л. 194а. Как подробнее показано ниже, вставленным словам во всех рукописях оригинала соответствуют пропуски (см. ниже, стр. 32, случаи 2 и 5) совершенно необходимых членов предложения. В двух других рукописях узбекского перевода этих вставок нет, а соответствующие слова стоят на своем месте в тексте. Очевидно, текст рук. № 3344 отражает ту стадию, когда дефекты текста оригинала, первоначально механически перенесенные в текст перевода, затем были обнаружены при последующем внимательном просмотре переведенного текста и соответственно исправлены в виде вставок на полях. Другими словами, рук. № 3344 была бы черновым автографом перевода, если бы этому не противоречила дата переписки: как показано выше, она переписана через три года после окончания перевода. В таком случае эта рукопись может быть только копией с того парадного экземпляра, который должен был быть изготовлен переводчиком для преподнесения Аллāх-Қулӣ-ҳāну, причем исправления дефектов были сделаны только во время вторичного копирования. Переписчиком в этом случае мог быть и сам Дилāвар-ҳ^{в}āдже и какое-нибудь другое лицо. Однако наличие оригинальных стихотворных произведений Дилāвар-ҳ^{в}āдже после текста перевода мемуаров, а также отсутствие упоминания о переписчике позволяют предположить, что данный экзем-

пляр является автографом самого Дилāвар-ҳ^{в}āджe. Переплет рукописи датирован 1313 г. х.

22. Рукопись № 1093[26]. Второй экземпляр узбекского перевода мемуаров, выполненного Дилāвар-ҳ^{в}āджe. 360 лл. Переписан в 1292/1875 г. Текст совпадает с текстом рук. № 3344. Дополнений в виде оригинальных стихотворений Дилāвар-ҳ^{в}āджe нет. Нет и третьего (стихотворного) колофона.

IV. РУКОПИСИ ОТДЕЛА ВОСТОЧНЫХ РУКОПИСЕЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКСКОЙ ССР

23. Рукопись № 314, 274 л. Дата переписки отсутствует и палеографически может быть отнесена к концу XVI—началу XVII в. (но не ко «второй половине XVI в.», как сказано в моей статье «Мемуары», стр. 210). Почерк—прямой своеобразный *насх*, иногда склоненный влево, иногда переходящий в *наста'лīқ* и тогда склоненный вправо. Заголовки и подзаголовки выписаны киноварью. Переписчик Мирзā Муҳаммад бинни (Ҳалīм?) бакāул Джӯйбāрī. Двадцать три листа (лл. 1, 2, 10, 12, 13, 15, 16, 23, 32—35, 122—127, 136, 137, 261—263) первоначального текста, в свое время утраченные, заменены листами новой переписки на другой бумаге и другим почерком (XIX—XX вв.). Текст довольно точный, однако как на основных, так и на некоторых вставленных листах (например, 32—35а, 136—137) значительные пропуски.

24. Рукопись № 880, 398 лл. Переписка закончена 11 шаввāля 1108 г. х. (3 мая 1697 г. н. э.), имя переписчика отсутствует. Почерк—мелкий *наста'лīқ*. Текст полный до *Маншӯр-и ин'āм-и кāнāт ва йāбисāт* включительно, но следующие затем четверостишия Ибн Сīнā и Қāзī Иҳтийāра, запись о смерти Фарīдӯн-Муҳаммада и заключительная «Ночная касыда» опущены.

25. Рукопись № 422, 399 лл. Переписана в городе Дуāбе в 1246/1830-31 г., переписчик Абд ал-Қаййум бинни Дāмулла-бек Муҳаммад Самарқандī. Почерк—крупный, ясный *наста'лīқ*. В тексте наблюдаются незначительные пропуски, конец сокращен. Много описок.

26. Рукопись № 456, 432 л. Дата в колофоне (составленном в выражениях, во многом совпадающих с колофоном предыдущей рук. № 422)—1265/1848-49 г. Переписчик «Мулла Қāбил бинни мулла 'Аваз Бадил 'Арабҳāнагī мин тӯмāн-и Султāнāбāд». Почерк—ясный, удобочитаемый *наста'лīқ*. Текст точно воспроизводит текст предыдущей рук. № 422, с которой он, очевидно, и переписан.

27. Рукопись № 306, 515 лл. Дата переписки отсутствует и палеографически может быть отнесена к началу XIX в. Почерк—скорописный *наста'лīқ* невысокого качества. Текст полный, но недостоверный, количество ошибок и описок значительно. Сохранность рукописи плохая, текст на многих листах частично или полностью испорчен.

[26] Краткое описание этой рукописи см. СВР, т. I, стр. 172, № 398.

28. Рукопись № 1036, 417 лл. Переписка закончена 10 раджаба 1284 г. х. (5 ноября 1867 г. н. э.). Имя переписчика стерто. Почерк—скорописный, неудобочитаемый *наста'лӣқ*. Текст малодостоверный, конец опущен.

29. Рукопись № 2011, 346 лл. Палеографически время переписки определяется концом XIX в. Почерк—скорописный *наста'лӣқ*. Текст недостоверный, малограмотный, значительные пропуски.

30. Рукопись № 500, 218 лл., список дефектен: отсутствует л. 1 и вся вторая половина текста. XVIII в. (?)

31. Рукопись № 1303/XXIV, 35 лл. Фрагмент. Дата при другой части данного сборника (л. 308а)—1287/1870 г.

Из указанных девяти рукописей сталинабадского собрания с точки зрения критики текста заслуживают внимания только первые четыре рукописи (№23—26 вышеприведенного перечисления).

Из них три списка (№ 314, 422 и 456, соответственно № 23, 25 и 26 перечисления) были мною использованы на первоначальном этапе работы по сведению критического текста. В результате тщательного сличения этих списков[27] были подготовлены обширные выписки, охватившие все существенные с текстологической точки зрения части *Бадāй' ал-вақāй'* Вāçифӣ и представлявшие «сталинабадскую группу» рукописей в процессе окончательного сведения текста.

Рукопись № 880 (№ 24 перечисления) поступила в собрание уже после окончания работы по составлению сводного критического текста и была привлечена лишь для последующей сверки.

* *
*

Приведенный выше обзор показывает, что в книгохранилищах Советского Союза насчитывается 31 список *Бадāй' ал-вақāй'* Вāçифӣ, включая три списка узбекского перевода[28]. Однако из этого большого количества рукописей только 14, как отмечено в вышеприведенном обзоре, могут быть признаны имеющими самостоятельное значение для установления сводного критического текста.

Эти рукописи, которые мы условно назовем рукописями «первой группы», суть: п. н. с. 204, В 652, В 653 и С 401 (последняя только для глав 1—8, 13, 14, 32—46) ленинградских собраний, рук. № 5061, 1440, 3392, 1320, 3344 (узбекский перевод) и № 1259/I (для глав 1—8) ташкентского собрания и рук.

---

[27] Сличение было осуществлено при ближайшем участии покойного А. Шаханшаева.

[28] Кроме того, рукописи *Бадāй' ал-вақāй'* были отмечены в разное время в руках частных владельцев (см. ЗВО, XV, стр. 216 и XXIII, стр. 250), но дальнейшая их судьба неизвестна. В западноевропейских библиотеках и в Иране нет, по-видимому, ни одного экземпляра сочинения Вāçифӣ.

№ 314, 422, 456 и 880 сталинабадской коллекции, причем последняя, как указано выше, была обнаружена уже после составления сводного текста.

Остальные рукописи («вторая группа») являются либо плохими копиями списков «первой группы», либо содержат текст настолько испорченный неквалифицированной работой писцов или механическими повреждениями, что привлечение их не давало существенной пользы для критики текста.

Однако одновременное сличение 13 списков столь объемистого и сложного текста, каким являются мемуары Ваçифӣ, невозможно по причинам техническим. Поэтому была применена следующая методика. Весь критический текст был первоначально сведен по пяти рукописям оригинала и одной рукописи узбекского перевода (ленинградским—п. н. с. 204, С 401, В 652, В 653, ташкентским—№ 5061 и 3344)[29] с одновременным сличением по вышеупомянутым выпискам, составленным ранее на основании трех сталинабадских рукописей (№ 314, 422 и 456)[30].

В полученном сводном тексте оказалось около 50 случаев неясных или сомнительных чтений (отдельных слов и выражений, дат, имен собственных, испорченных стихов и пр., не считая почти целиком сомнительных диалектных стихотворений, о которых подробнее см. ниже, стр. 40). Все эти сомнительные случаи, а также названия, начала, порядок следования всех глав и разделов, первый и последние листы книги, а также многие места на выборку были тщательно проверены как по остальным рукописям «первой группы» (ташкентским—№ 1440, 3392, 1320, 1259/I, сталинабадской № 880), так и по некоторым рукописям «второй группы» (ташкентским—№ 8585, 1843, 698, 315, 1882, остальным сталинабадским рукописям[31] и по ленинградской рукописи узбекского перевода В 768[32]).

В результате количество сомнительных чтений уменьшилось в пять раз (см. ниже, стр. 35, где эти случаи сведены в 10 пунктах).

Можно думать, что составленный таким образом сводный текст *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* Ваçифӣ учитывает все существенные для критики текста редакции и варианты, представленные в наличных и доступных списках этого произведения.

I. РУКОПИСЬ А (ИН-Т ВОСТОКОВЕДЕНИЯ АН УзССР, № 5061)

Это самая старая из известных датированных рукописей *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* (1102/1691 г.). Текст выписан на 224 лл. (по старой арабской пагинации число листов 225, но л. 155 в пагинации ошибочно пропущен, текст непрерывен), из

[29] В дальнейшем присваиваем этим рукописям следующие условные обозначения: П, С, В B_2, А и Т соответственно.

[30] В дальнейшем эти сталинабадские рукописи условно обозначаем Ст, Ст I, Ст II.

[31] Например, рук. 1036 и 2011, которые далее обозначены Ст III и Ст IV.

[32] Последнюю в дальнейшем сокращенно обозначаем T_3.

них на девяти листах (лл. 70б—78а) текст переходит на поля. На полях многих других листов часто встречаются отдельные поправки и вставки пропущенных слов и фраз, написанных той же рукой.[33].

Текст в рук. А имеет несколько значительных лакун и большое количество мелких пропусков. Наиболее значительные лакуны таковы: 1) в конце гл. 7 (л. 40б) из приводимых всеми рукописями 55 газелей выпущено целиком 53 газели (около 370 бейтов), далее выпущено начало гл. 8, а также 30 бейтов следующего стихотворения и 26 бейтов *му'аммā*; 2) в той же гл. 7 (л. 39б) опущены шесть из десяти приводимых всеми рукописями «цветочных газелей» (около 110 бейтов); 3) в конце гл. 6 (л. 29б) из 11 приводимых всеми рукописями *луғзов* даны только два—первый и последний (всего опущено около 130 бейтов).

Менее значительные пропуски стихов таковы:

1. На л. 15а—из 24 бейтов касыды выпущено 6 (бб. 18—23).

2. На л. 18б—из 32 бейтов касыды выпущено 20 (бб. 12—30 и 31), причем пропуск откровенно отмечен специальной оговоркой: این قصیده قریب سی و یك بیت است انتخاب شده «Эта касыда имеет около (так!) 31 бейта, из них выбрано».

3. В начале письма на л. 20а опущен риторический период размером около 40 слов.

4. На л. 23а вступление к письму XVI, состоящее из 60 слов, передано предложением—пересказом в 10 слов.

5. На л. 24а из семи *му'аммā* приведены только первые три *му'аммā*, остальные опущены, причем пропуск прикрыт припиской: آنچه معمیات بسیار بود به خاطر رسید اینست «*Му'аммā* было много, вот то, что пришло на память». Слова: «вот то, что пришло на память» явно рассчитаны на то, чтобы читатель отнес пропуск за счет автора, а не за счет переписчика.

6. На л. 25б из касыды размером в 35 бейтов приводятся только первые 16, остальные опущены.

7. На л. 52а опущена целиком *қиṭ'а* Ибн Йамӣна размером в 25 бейтов, причем пропуск замаскирован следующими принадлежащими писцу словами: و قطعه ابن یمین را که در باب دیدن حضرت عیسی زال دنیا را گفته‌است خواندند «И прочли *қиṭ'а* Ибн Йамӣна, которую он сочинил относительно встречи 'Исы со старухой-миром».

8. На л. 56а целиком опущено *маснавӣ* размером в 83 бейта.

9. На л. 57а из девяти бейтов панегирического стихотворения опущены пять последних.

10. На л. 60б прозаический период хвалебного содержания размером около 70 слов заменен составленной переписчиком фразой из семи слов.

11. В трех риторических письмах на лл. 61б—62а приведены только первые их половины, остальные «незаметно» опущены.

---

[33] Все эти случаи мною тщательно отмечались в сносках.

12. На л. 67б, стр. 463[34] из 44 бейтов так называемой «Сатиры» Фирдаусӣ приведены только первые десять бейтов, остальные опущены, и пропуск снова отмечен припиской: این ابیات قریب پنجاه بیت است «Этих бейтов [всего] около пятидесяти».

13. Из 114 бейтов касыды Бинāй в гл. 17 (лл. 86б—87а) рук. А приводит первые 59, остальные опускает со следующей припиской:

این قصیده طویل الذیل است چنانچه از این بیت مفهوم میشود

عدد بیت او اگر طلبند * سال شمسی موافق است بر آن

«Эта касыда длинная, как явствует из следующего бейта:

Если искать число ее бейтов, [то] соответствует ему „солнечный год“[35]».

Этот бейт действительно приводится в других рукописях в качестве 112-го бейта стихотворения. Очевидно, переписчик имел перед собой во время переписки полный текст касыды, прочел его предварительно и, приступив к его копированию, сделал сознательную купюру, вероятно, для сокращения своей работы.

Любопытный случай также предварительно намеченного, но затем почему-то несостоявшегося сокращения видим на л. 25б. Здесь переписчик, приступив к стихотворному тексту размером около 80 бейтов, переписал первые семь бейтов и вознамерился выбросить остальное. Для этого он уже сделал, по обычаю своему, соответствующую прикрывающую купюру приписку: و آن چه بخاطر رسید اینست «Вот все, что удалось припомнить»—опустил 70 бейтов и стал писать дальше. Однако через некоторое время по неизвестным нам причинам он стал восстанавливать пропущенное и с этой целью выписал около 60 пропущенных бейтов на полях предыдущего листа, но до конца дело не довел и последние 18 бейтов стихотворения все-таки опустил.

Кроме того, в рук. А имеет место систематическое опущение отдельных слов и целых предложений на протяжении всего текста в очень большом количестве[36]. Происхождение больших и мелких пропусков не вызывает сомнения: это результат недобросовестности переписчика книги ʿАваз-Муҳаммада—

---

[34] Нумерация страниц дана по тексту настоящего издания.

[35] Численное значение слов سال شمسی по *абджаду* — 501. Так как приводимая Вāсифӣ часть размером в 114 бейтов является, по его словам, только заключением (*ҳāтима*), то вполне вероятно, что вся касыда могла иметь такое количество бейтов. Ср. Мирзоев, *Биной*, стр. 158;— А. Мирзоев соглашается с моим расчетом, и следует лишь заметить, что расчет опубликован мною не в той работе, на которую ссылается А. Мирзоев, а позже («Васифи», прим. 363). См также ниже, стр. 42, прим. 91.

[36] См., например, л. 90, где количество пропусков особенно велико. В нашем сводном тексте все пропущенные в рук. А и восстановленные по другим рукописям слова заключены в квадратные скобки.

навīсанде-йи балхӣ, как он сам называет себя в колофоне рук. А (л. 225а). Этот недостаток текста рук. А, однако, легко исправим: пропуски во всех случаях восполняются на основании других рукописей, а также на основании узбекского перевода.

Сложнее обстоит дело в том случае, когда рук. А дает свое самостоятельное чтение, не поддержанное никакими другими рукописями. Число таких случаев довольно значительно. Надлежало решить вопрос: являются ли эти случаи результатом «редакторского самоуправства» переписчика (то, что называется *тасарруфāт*) или же мы имеем здесь дело с особой, сохраненной только в рук. А, текстовой традицией, восходящей, быть может, к наилучшему—авторскому или близкому к нему—тексту?

Некоторые случаи самостоятельного чтения рук. А без затруднения определяются как случаи непонимания, небрежности переписчика и того «автоматизма» в его работе, когда он пишет без малейшей попытки осмысления текста. Так, переписчик рук. А на протяжении всей книги проявлял тенденцию переставлять местами члены лексических «биномов»: если все рукописи дают موالى و اهالى, рук. А дает اهالى و موالى ; вместо علما و فضلا рук. А дает فضلا و علما и т. д. Однако в одном случае такая перестановка приходится на стихотворный текст и приводит к порче размера и рифмы: вместо تقدس و تعالى, где تعالى стоит в рифме, рук. А (л. 224а, стр. 1342) дает невозможное و تعالى تقدس (так!—союз впереди). Имеем также следующий очень показательный случай: на л. 94а читаем فحول فضلای و علما خراسان, тогда как в других рукописях стоит ожидаемое فحول علما و فضلای خراسان. Вполне очевидно, что переписчик совершил перестановку, несмотря на поставленный им же самим изафет при слове فضلا.

Последний случай вместе с вышеприведенным примером و تعالى تقدس ясно говорит о том, что переписчик имел перед собой, т. е. в той рукописи, с которой он списывал, порядок слов, обратный тому, который он давал в своем экземпляре, и что перестановка происходила совершенно механически. Очевидно, это имело место и во всех других случаях перестановки.

Только полным невниманием к смыслу переписываемого текста могут быть объяснены такие случаи, когда, например, вместо нужного: بر سمند ظرافت میدان لطافت بنوعی پیمود که рук. А (л. 79б) дает بر سمند ظرافت و میدان لطافت بنوعی پیمود که.

Имеются также случаи таких разночтений, которые могут быть объяснены только тем, что переписчик рук. А вносил в текст свои собственные сознательные коррективы, иногда приводившие к абсурду. Так случилось с фразой: غالبا ملازمان شما هزل عبید زاکانی را جد خیال کرده‌اید که گفته الناموزون شعر عربی «По-видимому, вы приняли всерьез шутку 'Убайда Зākānī, который сказал: „Не имеющее размера—арабские стихи“».

Эта цитата из تعريفات —замечательного «Словаря» ʿУбайда Зāкāнӣ[37], высмеивающего в данном случае неумелое увлечение арабскими стихами. Переписчик рук. А, по-видимому, не знал ʿУбайда Зāкāнӣ и его «Словарь» и решил «исправить» текст по-своему (л. 154а, стр. 952): вместо زاكانى را جد написал زادكانرا چه и, далее, вместо آن موزون باشد — الناموزون. В результате фраза утратила всякий смысл.

Аналогичный случай мы видим на л. 198а, стр. 1189. Выпустив первоначально, вероятно, по небрежности слова يكى از перед словом شاگردان, переписчик решил «поправить» дело, поставив во множественном числе и сказуемое. В результате вместо يكى از شاگردان گفت получилось شاگردان گفتند. Но так как диалог, в котором выступал этот «один из учеников», продолжался, то переписчик был вынужден ставить и дальше множественное число вместо единственного, что скоро привело, по дальнейшему контексту, к бессмыслице. Убедившись в этом, переписчик нашел «выход» в том, что все-таки вписал, но совсем уже не на месте опущенные им выше нужные слова يكى از شاگردان گفت.

Только к порче текста привела и попытка переписчика дополнить автора (л. 5б, стр. 19) прибавлением слов و يك شخص ديگر نيز از اعيان к упоминанию двух начальников каравана, вписавших имена Вāçифӣ и других двух лиц в разрешение на право выезда из Герата в Мавераннахр. Переписчик, очевидно, не понял, что речь идет не о трех начальниках, а о тех выбывших из состава каравана лицах, вместо которых были вписаны три новых лица.

Есть, однако, пример и того, что попытки переписчика осмыслить текст приводят к положительному результату: в 6-м письме гл. 5 (л. 20б, стр. 107, сноска 1) встречается предложение, которое во всех рукописях приводится в одинаковом виде: و آفتابهٔ سيمين آفتاب و طشت زرين ماه را . . . زدوده «и отчистил... серебряный кувшин солнца и золотой таз луны». Так же написано первоначально и в рук. А, но затем переписчик, зачеркивая и надписывая сверху, переставил прилагательные местами, в результате чего получилось более правильное чтение: و آفتابهٔ زرين آفتاب و طشت سيمين ماه را . . . زدوده, т. е. «и отчистил... золотой кувшин солнца и серебряный таз луны».

Наряду со случаями ошибок, так сказать, «творческого» характера обращают на себя внимание и многочисленные технические ошибки одного и того же порядка — неразличение писцом одинаково произносящихся различных арабских букв. Например, вместо طويل — تويل; вместо فزا — فضا; вместо ثقيل — سقيل; вместо زروه — ذروه и т. д. Наблюдается также пропуск *ʿайна* — موضلات вместо معضلات (л. 109б); есть и такой случай, как مقالطه вместо مغالطه (л. 108а). Можно, конечно, предположить, что такая орфография, вообще встречающаяся в рукописях среднеазиатского происхождения, была и в той рукописи, которую имел во время работы перед глазами наш переписчик, механически перенес-

[37] См.: عبيد زاكانى، منتخب اللطايف، استانبول، ۱۳۰۳، ص ۱۲۸

ший затем эту орфографию в свой список (А). Однако возможно и другое объяснение, к которому приводит сопоставление этой особенности орфографии рук. А с несомненными описками ее следующего рода: بوسیله вместо بیوسیله (л. 107б); در вместо بر и наоборот (часто); همه вместо هیمه (л. 128); شش вместо هشت (л. 22) и هرگاه вместо فردا. Можно предположить, что описки такого рода имеют, вероятно, не зрительное, а слуховое происхождение, ибо насколько трудно спутать, например, графемы هرگاه и فردا, شش и هشت при зрительном восприятии, настолько легко спутать эти слова при их слуховом восприятии. Отсюда можно сделать вывод, что переписчик рук. А писал ее (или некоторые ее части) под диктовку, на слух; этим также объяснились бы и многочисленные приведенные выше случаи неверной (с точки зрения арабского языка) орфографии арабских букв, звучащих в таджикском языке одинаково[38].

Таким образом, мы убеждаемся, что во многих случаях самостоятельное чтение в рук. А объясняется не лучшей сравнительно с другими рукописями текстовой традицией, а индивидуальными свойствами переписчика ʿАваҙ-Мухаммада *навīсанде-йи балхӣ*, оказавшими то или иное—большей частью отрицательное—влияние на качество воспроизведенного им текста.

Однако в рук. А наблюдаются многочисленные разночтения, которые трудно объяснить вмешательством последнего писца или его предшественников. Таковы случаи применения простой, более архаичной лексики вместо изысканной книжной. Так, вместо часто появляющегося в других рукописях глагола متوجه شدن рук. А дает либо نگاه کردن, либо روی آوردن; вместо вспомогательного глагола شدن рук. А очень часто дает گردیدن, вместо طلبیدن—более архаичное طلب کردن, так же вместо به‌خاطر رسیدن — به یاد آمدن. Изысканным книжным выражениям вроде عداوت دارد или ای عزیزان в рук. А соответствуют простые: بدی دارد и ای برادران. Любопытно наличие в рук. А заимствованного из староузбекского языка слова اوتون в предложении میرزا گناه فیلرا از پهلوان اوتون گردانیده (л. 97а)[39], тогда как в остальных рукописях читаем: میرزا گناه فیلرا از پهلوان طلبیدند.

Приведенные примеры наряду с многочисленными другими случаями, тщательно отмеченными аппаратом сводного текста, являются очевидными признаками некоторой лексической архаичности, сохраненной рук. А в отличие от других рукописей и едва ли возникшей в результате деятельности писцов в

---

[38] К этой характерной орфографической особенности многих среднеазиатских рукописей в рук. А присоединяется и отчетливое изображение особенностей таджикского живого произношения переписчика, например в систематическом написании خذمت, بویین, а также в таких написаниях, как عطاوالله, علاوالدین (*атовулло, аловуддин*) и т. д. В этой связи отмеченный выше случай مقالطه вместо مغالطه, стоит особняком, так как он свидетельствовал бы скорее о влиянии западного (персидского) произношения. Но других подтверждений такого влияния нет.

[39] Узбекский перевод فیل گناهین تیلاردیلار не имеет этого выражения.

конце XVI и в XVII в. К тому же рук. А во многих случаях (одна или вместе с одной из других лучших рукописей) сохраняет единственно правильное и возможное чтение[40]. На основе этого можно считать, что рук. А известным процентом своих разночтений представляет наилучшую традицию, восходящую к редакции-основе нашего текста.

Это обстоятельство и заставило нас с особым вниманием отмечать в сносках многочисленные разночтения рук. А.

Текст рук. А обнаруживает также большое количество мелких разночтений, относительно которых трудно сказать, представляют ли они доброкачественную традицию или являются продуктом вмешательства писцов. Таково, например, систематическое опущение связки в перфектных формах глагола, частые мелкие синтаксические и лексические замены типа: آغاز — بنیاد, حالی بود سیاه вместо در آب اندازند, حال سیاهی بود вместо در دریا ریزند или даже более существенные отклонения, как سر از آب بر آورد — از آب بر آمد, а также незначащие замены лица, числа, времени и т. п. Так как теоретически все эти особенности также могут восходить к тексту-основе, то все они тщательно отмечались аппаратом.

Резюмируя все вышеизложенные данные о тексте рук. А, приходим к следующему выводу: существенные, внесенные переписчиком искажения и купюры, многочисленные серьезные и мелкие ошибки и отклонения неизвестного происхождения не позволяют положить самый старый датированный список *Бадāʾ ал-вақāʾ*, несмотря на все его достоинства, в основу сводного текста.

II. РУКОПИСЬ С (ИН-Т НАРОДОВ АЗИИ АН СССР, С 401)

Текст сочинения Ваçифӣ занимает 3,23 л., далее шесть пустых листов, после которых отрывки из *Дӣвāна* ʿУрфӣ (лл. 330—368).

Список не датирован. На полях л. 312б, после окончания предпоследнего в рукописи раздела мемуаров, выставлены цифры: ١١٤٣٧ (или ١٠٤٣٧ — второй знак неясен). Если принять, что последний знак (٧) является не цифрой, а условным обозначением для слова *сана*, то имеем два варианта даты: ١٠٤٣ и ١١٤٣, т. е. 1633/34 и 1730/31 гг. Первый вариант более соответствовал бы палеографическим особенностям рукописи, позволяющим относить ее к первой половине—середине XVII в.

Порядок следования глав нарушен: главы 13 и 14 приводятся после конца всего сочинения начиная с л. 314а. Глава 13 лишена своего обычного заголовка,

---

[40] См. текст: л. 216б, стр. 1295, сноска 6 (восстановлена лакуна в два слова); л. 37б, стр. 227, сноска 1 (восстановлена лакуна в десять слов); л. 196б, стр. 1181, сноска 1 (ликвидирована бессмыслица); л. 17а, начало (заполнена лакуна около 45 слов) и т. д. (Все ссылки на текст имеют в виду текст настоящего издания.)

который ошибочно приписан (на полях л. 322а) к началу следующей, 14-й, главы, которая внезапно обрывается при наличии кустоса в самом своем начале (середина первого эпизода—«Недогадливость шейха Бахлӯла»)[41]. Порядок разделов последней главы 45 отличается от установленного нами в тексте следующим образом: 1, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 2, 3, 5 (разделы 12 и 15—17 отсутствуют). Последний в рукописи раздел имеет необычный (очевидно, принадлежащий писцу) заголовок فقه و هم كتاب ختم خطبهٔ, который как бы указывает на то, что это последний раздел книги. Это, однако, не соответствует действительности.

Первые восемь листов текста рук. С являются, судя по почерку и по бумаге, значительно более поздней вставкой, возместившей, по-видимому, ранее утраченные или изношенные листы. Листы 9а—90б написаны хорошим скорописным *наста'лӣқом*. С л. 91а бумага и почерк внезапно меняются, вместо прежнего *наста'лӣқа* идет трудночитаемая скоропись типа *шикасте* с условными лигатурами и пропуском многих диакритических знаков. Так продолжается до л. 224а, с которого возобновляется прежний *наста'лӣқ*, но мельче и небрежней, до конца текста. Примечательно, что текст последней страницы почерком *шикасте* (л. 223б) имеется также на полях первой страницы (л. 224а), написанной возобновившимся *наста'лӣқом*.

Помещенные, как указывалось выше, после всего текста на лл. 314—323 главы 13 и 14 (начало) написаны третьим почерком—тоже *наста'лӣқом*, некрупным, но особенно тщательным и, так сказать, «медленным», т. е. с присущей скорее *насху* округлостью букв и прямизной их постановки[42]. Примечательно, что в некоторых случаях скоропись типа *шикасте* теряет свою условную специфику и переходит в небрежный *наста'лӣқ*, чрезвычайно близкий к тому *наста'лӣқу*, которым написаны лл. 224—313. Таковы, например, лл. 109а, 110а, 145а и 192б, где в некоторых строках появляется даже такое «слияние» обоих почерков, что возникает вопрос, не принадлежат ли они одной и той же руке.

Против такого предположения говорит, однако, то обстоятельство, что разница в почерках сопряжена и с разницей в редакции текста, а именно: текст, выполненный *наста'лӣқом* (лл. 9—90 и 224—313), имеет свою самостоятельную и очень авторитетную редакцию, отличную от текста рук. А, а текст, выполненный скорописью типа *шикасте* (лл. 91—223), полностью воспроизводит редакцию рук. А, повторяя не только его пропуски и лакуны, но даже самые мелкие, самые характерные, часто нелепые ошибки и описки[43]. С прекращени-

[41] Текст, л. 71б; см. также А. Н. Болдырев, *Навои в рассказах современников*,—сб. «Алишер Навои», Л., 1946, стр. 129.

[42] Таким образом: 1) лл. 1—8—поздняя вставка, 2) лл. 9—90 и лл. 224—313—четкий скорописный *наста'лӣқ*, 3) лл. 91—223—скоропись типа *шикасте*, 4) лл. 314—323—второй, особо тщательный, «медленный» *наста'лӣқ*.

[43] Так, например, отмеченные выше характернейшие ошибки علما و فضلای (А, л. 94; С, л. 145) и пр.

ем почерка типа *шикасте* и переходом вновь к *наста'лӣқу* на л. 224а возобновляется и самостоятельность редакции, наблюдающаяся также в двух отдельных главах 13 и 14[44].

Из приведенных наблюдений следует, очевидно, сделать тот вывод, что в переписке рук. С принимали участие три лица. Первый переписчик выполнил почерком *наста'лӣқ* лл. 9—90 с какой-то неизвестной нам рукописи. Затем лл. 91—223 были сделаны вторым переписчиком, скорописью типа *шикасте*, но уже с другой рукописи, а именно с рук. А (другими словами—после 1691 г.). Дальнейшая часть (лл. 224—313 до конца сочинения) выполнена первым переписчиком, и, наконец, пропущенные при переписке второй части гл. 13 и 14 были впоследствии добавлены после текста всей книги третьим лицом[45].

На полях многих листов рук. С имеются редакторские поправки и вставки пропущенных слов, отдельных стихотворных строк и даже целых частей стихотворений. Эти поправки дают наилучший вариант текста. Выписаны они хорошим четким почерком, отличным от всех трех почерков рукописи. В одном случае (рук. С, л. 27; текст, л. 16) этой же рукой сделана даже целая самостоятельная запись, в которой дается новое, собственное толкование на высказанное Bāçифӣ спорное богословское положение. Эта запись начинается словами: محرر را در خاطر میرسد که «Редактору приходит на ум, что...» Редакторские пометы этого неизвестного *мухаррира* особенно часты в первой части рук. С, в следующих частях они появляются лишь эпизодически. Можно сделать вывод, что рук. С после переписки сличалась каким-то квалифицированным лицом с неизвестным нам полным и точным текстом *Бадāӣ' ал-вақāӣ'*; к сожалению, эта работа не была доведена до конца. Руке этого редактора принадлежат, по-видимому, и заголовки внутри текста на протяжении всей книги, выполненные, как правило, киноварью в оставленных переписчиками пустых пространствах.

III. РУКОПИСЬ B_2 (ИН-Т НАРОДОВ АЗИИ АН СССР, № 653)

В этой рукописи 22 вставных листа значительно более позднего происхождения, чем весь остальной текст (лл. 105, 106, 228—242, 422, 425, 426, 428 и 443). Вставные листы написаны одной рукой, одним почерком и на одинаковой бу-

[44] На все 130 с лишним листов рук. С, написанных скорописью типа *шикасте*, наблюдается не более 15—20 случаев отклонений от текста рук. А, что никак не превышает количества отклонений, неизбежных при всякой, даже очень тщательной, переписке.

[45] В рук. А гл. 13 в основном тексте тоже отсутствует, но выписана на полях лл. 70а—78а. Возможно, что она была добавлена впоследствии, уже после переписки рук. С. Однако гл. 14 в рук. А имеется на своем месте (правда, без заголовка), начинаясь непосредственно вслед за последним словом гл. 12; почему переписчик рук. С эту главу тоже выпустил—не совсем ясно.

маге, за исключением вставных лл. 105 и 106, которые принадлежат другой руке; их бумага имеет под текстом золотой крап. О времени заполнения других вставных листов можно судить по дате в колофоне последнего из них— 1281 г. х. (1864-65 г. н. э.).

Основной почерк и бумага рукописи позволяют отнести ее, как и рук. С, к началу—середине XVII в., а сличение ее текста с текстом рук. С показывает, что рук. B_2 переписана непосредственно с рук. С в тех частях последней, которые, как показано выше, написаны скорописным *наста'лӣқом* и дают самостоятельную, отличную от рук. А редакцию. Так, рук. B_2 полностью воспроизводит в основном тексте упомянутое выше замечание, сделанное переписчиком рук. С на полях л. 27 по поводу богословского рассуждения Вāçифӣ и не имеющее, понятно, никакого отношения к авторскому тексту *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* (текст, л. 16а). Кроме того, рук. B_2 вводит в свой основной текст, как правило, и все другие выноски на полях рук. С. Совпадение разночтений в обеих рукописях носит также достаточно последовательный характер. Следует признать, что рук. B_2 является более поздним воспроизведением того текста, который представлен первой и третьей частями рук. С, написанными *наста'лӣқом*. Таким образом, рук. B_2 как бы представляет и сохраняет для нас и среднюю часть (лл. 91—224) текста рук. С в том виде, который бы он имел, если бы не был переписан скорописью типа *шикасте*, с рабской точностью воспроизводящей текст рук. А. Действительно, рук. B_2 в нескольких случаях дает безусловно предпочтительные чтения. Например, в рассказе об эмире Джахāнгӣре Барлāсе (гл. 15, текст, л. 77б, стр. 545) на очень небольшом промежутке в большинстве рукописей идут подряд три лакуны, конечно, совершенно искажающие текст, и только в рук. B_2 и в узбекском переводе сохранилось правильное чтение. Однако это достоинство рук. B_2 почти что сводится на нет недоброкачественной работой ее переписчика, который систематически проявляет тенденцию к сокращениям и пропускам отдельных слов и целых фраз, особенно в затруднительных случаях, а также допускает многочисленные ошибки, искажения и пр.

IV. РУКОПИСЬ В (ИН-Т НАРОДОВ АЗИИ АН СССР, В 625)

Неоконченная, с большими лакунами в тексте, без даты[46], но на основании палеографических данных также датируется концом XVII—началом XVIII в. Главнейшие лакуны таковы:

1. В гл. 2, после л. 32б, пропущен кусок от л. 18а по 23б по рук. А. Лакуна прикрыта ложным кустосом.

[46] Имеющаяся в конце последнего (335-го) листа цифра 1295 является позднейшей и, очевидно, случайной припиской.

2. В гл. 21, после л. 263б, по рук. А с начала л. 108а по начало л. 126а. Лакуна прикрыта ложным кустосом позднейшего происхождения при наличии старого настоящего кустоса.

3. Лакуна, охватывающая целых семь глав: с 24 по 30.

4. Основное изложение обрывается в конце гл. 32, чтобы затем с пропусками и перерывами возобновиться на полях лл. 331—335, так и не достигнув настоящего конца текста (см. текст, стр. 1155, 1160, 1278, 1279).

Текст рук. В дает довольно большое количество второстепенных самостоятельных разночтений, объясняющихся не только ошибками, но и некоторой редакторской тенденцией переписчика, заметным общим стремлением его вносить в текст собственные коррективы[47].

Однако в целом текст рук. В принадлежит к числу более надежных текстов и во многих случаях способствовал установлению правильного чтения.

Как указывалось выше, рук. В 649 Ин-та народов Азии АН СССР, переписанная в 1787 г., является точной копией рук. В, механически воспроизводящей все ее ошибки и пропуски.

V. РУКОПИСЬ П (ЛЕНИНГРАДСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ИМ. САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА, п. н. с. 204)

Эта рукопись переписана в 1216/1801 г. Как правильно предположил В. В. Бартольд[48], это действительно полный экземпляр. Лакун всего две, и размер их невелик. Первая лакуна находится на л. 119б (гл. 15, текст, л. 77а), где рассказ о Муҳаммад-валӣ-беке неожиданно обрывается перед самым своим концом и дальнейший рассказ об эмире Джахāнгӣре Барлāсе выпущен целиком[49]. Вторая лакуна на л. 64а (гл. 7, текст, л. 40б), где целиком опущены пять газелей (34 бейта), приводимые в этом месте остальными рукописями.

Конечно, текст данного списка не свободен от пропуска отдельных слов и целых предложений, но пропусков этих гораздо меньше, чем в других рукописях. Меньше и других ошибок: описок и искажений, число которых, однако, заметно увеличивается, начиная с последней трети книги, в результате чего текст значительно теряет в своей надежности.

---

[47] Характерный пример видим на л. 137б; когда все рукописи имеют ... و مصنف آن يحيى سيبك است «автором его [имеется в виду сочинение *Шабистāн-и ҳийāл*] является Йаҳйā Сӣбак», рук. В вместо Йаҳйā Сӣбак дает Фаттāҳ Нишāпӯрӣ; очевидно, переписчик по собственной инициативе решил привести имя этого автора в известной ему более литературной, изысканной форме.

[48] См. выше, стр. 7.—Несколько более подробное описание этой рукописи см. А. Н. Болдырев, *Рукопись «Удивительных событий»*,—«Тр. Гос. Публ. б-ки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина», т. II (V), Л., 1957, стр. 93—103.

[49] См. мою работу «Навои в рассказах современников», стр. 137—139; следующий за тем рассказ о Ҳāджӣ-пӣр-бақāӯле выделен в отличие от других рукописей в самостоятельную главу.

Переписчик рук. П также вносил в текст собственные коррективы. Именно таковым представляется происхождение, например, двух «пояснительных» предложений на лл. 165а и 165б (текст, лл. 120б и 121а, стр. 778 и 781), конечно, отсутствующих в других рукописях, а также очень частое добавление эпитета فاخره к слову Бухара, что может служить косвенным указанием на бухарское происхождение рукописи или переписчика. Добавлением увлеченного содержанием копируемого текста переписчика является, по-видимому, и целое предложение, даваемое только рук. П в гл. 32 (текст, л. 172а, стр. 1042) и сообщающее о получении Ғийāс ад-Дӣн Муҳаммадом отступного в размере тысячи ҳāнӣ с избитого им Мӣр-и Қурайша. Трудно предположить, что Мӣр-и Қурайш имел при себе такую крупную сумму серебром — около 5 *кг* весом,— направляясь на привычное ночное свидание с женой соседа. Кроме того, дальше также возникает противоречие: у Ғийāс ад-Дӣна, только что получившего таким образом тысячу ҳāнӣ, не оказывается значительно меньшей суммы для уплаты за убитого раба (текст, л. 172б).

Рук. П вместе с ташкентской рук. № 698 и сталинабадской рук. № 314 дают последнюю, 46-ю, главу *Бадāӣʿ ал-вақāӣʿ* в наиболее полной и, по нашему мнению, восходящей именно к авторскому тексту, редакции, добавляя сверх всех других рукописей: 1) 13-й *луғз* Шараф ад-Дӣна Йаздӣ *Туҳм-и мурғ*, 2) четверостишие Қāзӣ Иҳтийāра *Дар ҳуṭба-йи қāсӣда-йи Бурда*, 3) арабский текст на смерть «дорогого дитяти Фарӣдӯн-Муҳаммад-Ṭālиба» с датой 958/1551 г., 4) касыду Вāсифӣ под названием *Лайлийа* размером в 18 бейтов.

VI. РУКОПИСЬ Т (ИН-Т ВОСТОКОВЕДЕНИЯ АН УзССР, № 3344)[50]

Это рукопись узбекского перевода *Бадāӣʿ ал-вақāӣʿ* Вāсифӣ, переписанная в Хиве 4 рабӣʿ II 1245 г. х. (1829 г. н. э.).

Непосредственному переводу текста *Бадāӣʿ ал-вақāӣʿ* предпослано пространное введение переводчика (лл. 1б–5б рук. Т), представляющее самостоятельный интерес. Из этого введения явствует, что переводчик «Ҳубб-Қулӣ-ходжа валад-и Ҳāджӣ ал-ҳарамайн [аш-]шарафайн сайӣд[51] ʿУмāр-ҳ^{n}āдже-йи Нақӣб марҳӯмӣ ал-ҳивақӣ ал-мутаҳаллаç ба Дилāвар», или, как он называет себя несколько ниже, просто Дилāвар-ҳ^{n}āдже, происходил «из верноподданных потомственных слуг хана и его рода». Перевод *Бадāӣʿ ал-вақāӣʿ* был ему заказан

---

[50] Два других списка этого перевода были отмечены выше, стр. 6. Оба они более позднего происхождения и воспроизводят текст рук. Т без существенных изменений. В дальнейшем для сравнения привлекаем рук. В 768, обозначаемую условно T_2.

[51] Так рук. T_2 (В 768), л. 43а. В рук. Т здесь довольно большой пропуск (от четырех *рубāʿӣ* в честь Абӯ Бакра, ʿУмара, ʿУсмāна и ʿАлӣ, выписанных на полях л. 2а, и до слов: حمدوثنا ظرائفی و نعت و دعا وظایفی دین سونکرا).

на очередном приеме Аллāх-Қулӣ-ҳāна «в пятницу 1 ẓӯ-л-қа'да1241 г.» (7 июня 1826 г.) через посредство кушбеги Муҳаммад-Риẓā[52], формулировавшего заказ в таких выражениях: «Приказания его величества таковы, что известная на языке фарси книга Вāҫифӣ должна быть переведена на тюркский язык с тем, чтобы „народу тюрков" (اتراك خيليغه) была полная польза от этих приятных рассказов и преданий». Далее следует стихотворение в пять бейтов, принадлежащее перу переводчика и сообщающее о том, что книга была переведена в 1241 г. х.[53].

Так как заказ на перевод был сделан 1 ẓӯ-л-қа'да 1241 г., то вся работа была, следовательно, выполнена за два оставшихся месяца этого года- срок довольно жесткий, для соблюдения которого переводчик должен был делать ежедневно около 20 000 знаков арабского письма. Такая норма представляется, впрочем, вполне вероятной, если учесть, что все стихотворные тексты оставлены без перевода, за несколькими небольшими исключениями[54].

Свой перевод Дилāвар-ҳ^{в}āдже назвал *Навāдир ал-ҳикāйāт*[55].

Далее переводчик указывает, что уже отец Аллāх-Қулӣ-ҳāна (т.е. хан Муҳаммад-Раҳӣм, правивший с 1806 по 1825 г.), «заставив сделать переводы персидских книг, народу тюрок полную пользу доставил», и перечисляет эти переводы. Это перевод книги *Сийар* Му'йна, выполненный неким Мӣрзā Масӣҳā[56], и перевод *Рауẓат аҫ-ҫафā* Мӣрҳ^{в}āнда (Муҳаммад ибн Ҳ^{в}āндшāх Балҳӣ, как выражается переводчик), порученный Му'нис-беку, «который был возвеличен от высочайшего *дӣвāнҳāне* среди прочих людей должностью мираба». Далее указывается, что Аллāх-Қулӣ-ҳāн, продолжавший начинания своего отца, поручил Дилāвар-ҳ^{в}āдже перевод *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* Вāҫифӣ[57].

О переводе *Рауẓат аҫ-ҫафā*, как и вообще о переводческой деятельности

---

[52] Занимал эту должность с 1807 по 1829 г. при ханах Муҳаммад-Раҳӣме и Аллāх-Қулӣ. См. МИТТ II, указатель.

[53] Соответствующий бейт этого стихотворения имеет следующий вид:

تاريخ مينك ايكى يوز و قرق بير ايردى * ترك تيليغه ترجمه بولدى بو كتاب

(T, л. 4а, T_2, л. 45а).

[54] Этому обстоятельству переводчик посвящает пространную оговорку (T, л. 95а и T_2, л. 128а) в которой указывает, что стихотворные тексты не были им переведены по причине спешки.

[55] T_2, л. 43а.—В рук. T в этом месте пропуск.

[56] آلاردين برى ملا معين نينك فارسى تيليكا بتلكن سير آتليغ كتابى ايرديكم

[57] حضرت ظل اللهى هم قبله كاه‌لارى يسونى بيله بو كتاب نى كيم نظيرى يوسف حسنى و زليخا عشقى ديك معدوم ايردى من فقيرغه ترجمه سين بويوردىلار «Его величество, тень Аллаха [Аллāх-Қулӣ-ҳāн], также по обычаю их отца, мне приказали: „Переведи эту книгу, которой нет равной, подобно [тому, как нет ничего равного] красе Йӯсуфа и любви Зулайҳи!"». П. И. Лерх неправильно истолковал этот риторический оборот в том смысле, что «Хуббкули-ходжа перевел... поэму „Юсуф и Зулейха"» (П. И. Лерх, *Археологическая поездка в Туркестанский край в 1857 г.*, СПб., 1870, стр. 14).

в Хиве при первых ханах династии Кунград, в нашей специальной литературе упоминалось неоднократно [58].

Согласно сообщению Дилāвар-ẋ^{в}āдже, другим историческим сочинением, переведенным в Хиве до 1826 г., была книга *Сийар* муллы Му'ӣна. Здесь, очевидно, имеется в виду пространное житие Муẖаммада, распространенное под названием *Сийар-и шарӣф* или *Сийар-и му'ӣнӣ* (подлинное название *Ма'āридж ан-нубувват фӣ мадāридж ал-футувват*), составленное известным гератским богословом Му'ӣн ад-Дӣном Фарахӣ по прозвищу Мискӣн (ум. в 1501 г.) [59].

Одним из выдающихся деятелей хивинской историографии XIX в., как оригинальной, так и переводной, был, как известно, Муẖаммад-Риẓā Āгāхӣ, племянник упоминавшегося Му'ниса [60]. В предисловии к своему *Дӣвāну* Āгāхӣ перечисляет также ряд переведенных им произведений поэтической и прозаической литературы [61], число которых очень велико: это вторая часть (дафтар) *Рауẓат ас-сафā*, третья часть жизнеописания четырех халифов, *Нāдир-нāме*, *Зафар-нāме*, *Зубдат ал-ẋикāйāт*, *Мифтāẖ ат-тāлибӣн*, *Аẖлāк-и муẖсинӣ*, Вāçифӣ, *Наçīẖат-нāме* Кай-Кавуса, *Салāмāн ва Абсāл Джāмӣ*, *Гулистāн* Са'дӣ, *Бахāристāн* Джāмӣ, одна часть (дафтар) *Рауẓат ас-сафā-йи нāçирӣ*, толкование (*шарẋ*) на *Далā'ил ал-ẋайрат* (с «румско-тюркского»), *Тазкира-йи муқӣмẋāнӣ*, *Табақāт-и акбаршāẋӣ*, *Хафт пайкар* Низāмӣ, *Хашт бихишт* Ẋусравӣ, *Йӯсуф ва Зулайẋā* Джāмӣ (стихами) и *Шāх-у гадā* Хилāлӣ (тоже стихами).

[58] См.: В. В. Бартольд, *История культурной жизни Туркестана*, Л., 1927, стр. 112; П. П. Иванов, *Очерк истории каракалпаков*,— сб. «Материалы по истории каракалпаков», М.—Л., 1935, стр. 14; П. П. Иванов, *Хивинские хроники XIX в. Муниса-Агехи как источник по истории туркмен*,—МИТТ II, стр. 24. В этих работах упоминается только о переводе *Рауẓат ас-сафā* Мӣрẋ^{в}āнда. Переводчик этого сочинения Му'нис умер в 1829 г. во время перевода второго тома. О других переводах исторических сочинений в Хиве XIX в. см. ИНУ, т. II, стр. 178.

[59] СВР, IV, стр. 14. Также А. Е. Крымский, *История Персии, ее литературы и дервишеской теософии*, т. III, М., 1914—1915, стр. 136. В противоположность высказанному мною ранее мнению («Васифи», стр. 339, прим. 288), это сочинение никак не может быть отождествлено с книгой, упоминаемой Вāçифӣ в качестве источника двух приводимых в мемуарах рассказов: первый раз в гл. 21 (текст, л. 104а, стр. 700), называя его *Та'рӣẋ-и му'ӣнӣ* и заимствуя из него рассказ об Ибн Сӣнā, и второй раз в гл. 24 (текст, л. 139а, стр. 879), заимствуя рассказ о знаменитом каллиграфе Йāқӯте: اما آنچه در تاریخ عالم که معظم تواریخ عالم است و مولف مولانا معین الدین مورخ است بنظر فقیر رسیده الخ «Однако то, что я видел в „Истории мира", которая является лучшей из историй мира и сочинена *маулāнā* Му'ӣн ад-Дӣном Историком...» Этих рассказов нет и в историческом труде Му'ӣн ад-Дӣна Натанзӣ, известном в науке под названием «Аноним Искандера» (см. «Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды», т. II, М.—Л., 1941, стр. 126), насколько можно судить по списку этого сочинения, хранящемуся под шифром С 381 в коллекции Ин-та народов Азии АН СССР.

[60] Относительно исторических работ Āгāхӣ см. ИНУ, т. II, стр. 12, 178, 200.

[61] См. рукопись Ин-та народов Азии АН СССР С 1944, переписана в 1321/1903 г. Этот список дан в виде некоего аппендикса к предисловию и вводится следующими словами (л. 7б): فقیر نین ترك تیلی ترجمه قیلغان کتابلاری. После этого идет также список оригинальных сочинений автора.

Присутствие в этом списке имени Bāçифī (без указания названия произведения) вызывает удивление. Трудно предположить, что Āгāхī сделал после Дилāвар-ẋ^{в}āдже еще ẓодин перевод *Бадāʾ ал-вақāʾ*. По-видимому, здесь либо недоразумение, либо попытка знатного литератора увеличить список своих трудов за счет чужой работы.

Переводчик *Бадāʾ ал-вақāʾ* Дилāвар-ẋ^{в}āдже в общем довольно точно придерживается смысла оригинала, позволяя себе, однако, значительные отклонения. Эти отклонения состоят главным образом в расширении (амплификации) текста, когда в переводе появляются собственные добавочные слова, целые группы слов и даже распространенные предложения, отсутствующие в подлиннике.

Эти добавления носят только риторический характер, наращивая большее или меньшее количество лексических средств в духе того контекста, к которому они относятся, и не прибавляя ничего к существу самого контекста [62]. Отсюда следует сделать вывод, что добавления этого рода являются продуктом творчества самого переводчика, а не отражением какой-либо особой редакции текста, представленной той рукописью оригинала, которой пользовался для своего перевода Дилāвар-ẋ^{в}āдже. Это предположение подкрепляется несколькими примерами таких вставок и дополнений, принадлежность которых собственной авторской деятельности переводчика не вызывает уже никаких сомнений. Таковы прежде всего два непосредственно интерполированных в середину текста отступления, касающиеся техники самого перевода. Одно из них (Т, л. 95а, $Т_2$, л. 128а; о нем упоминалось выше, стр. 27, сн. 54) содержит объяснение переводчика Дилāвар-ẋ^{в}āдже в связи с тем, что он не сумел осуществить перевода стихотворных текстов мемуаров Bāçифī. Второе отступление было вызвано, очевидно, желанием выразить чувство удовлетворения, охватившее переводчика после того, как он справился с переводом одного особенно трудного и запутанного риторического пассажа. Это длинная тирада, повествующая о совершенствах Ибн Сīнā в области знания *ʿарӯẓа* и целиком построенная на иносказательной игре терминами *ʿарӯẓа* [63]. Закончив перевод этой тирады, Дилāвар-ẋ^{в}āдже говорит: واصفی ڈ کیم عروضینك مغلق و محتملات عبارات لاری بیله سوزنی ادا قیلدی ایرسه مترجم کیم متکفل و متصدیسی دور یوقاریدا بارین حل قیلیب دور بولارنینك انحلال و انکشافین بیلای دیکان آندا معلوم قیلور .

«Хотя Bāçифī выдержал свои слова в запутанных и трудных выражениях *ʿарӯẓа*, переводчик, будучи ответственным за него, выше все разъяснил. Кто пожелает разъяснения этих [непонятных мест], там [всё] узнает».

[62] См., например: текст, л. 70а, стр. 480 (Т, л. 204а); л. 80б, стр. 562 (Т, л. 241б); л. 94б стр. 651 (Т, л. 282); л. 96б, стр. 663 (Т, л. 287б); л. 98а, стр. 671 (Т, л. 291б); л. 98б, стр. 672 (Т, л. 292б); л. 101б—102а, стр. 688 (Т, л. 299а); л. 160а, стр. 980 (Т, л. 418а); л. 173а, стр. 1047 (Т, л. 441б); л. 180б, стр. 1088 (Т, л. 457а). В нашем сводном аппарате отмечались только примеры таких дополнений, которые имели значение для критики основного текста.

[63] Текст, л. 110а, стр. 728, Т, л. 315б, $Т_2$, л. 339а.

Столь же очевидной интерполяцией переводчика является четверостишие Навāӣ, появляющееся только в узбекском переводе в качестве поэтической иллюстрации к риторическому описанию жары [64].

Другими очевидными интерполяциями переводчика являются: 1. Заключительная фраза в конце гл. 1 (текст, л. 12б, стр. 56, Т, л. 33а, $Т_2$, л. 72а). 2. Выпадающая из контекста фраза относительно подражания, написанного поэтом Кāтибӣ по приказу Бāйсонғура, на стихотворение Камāл-Исмāʿӣла (гл. 7, л. 37б, стр. 229). 3. Пространное изложение «своими словами» поучительной мысли двустишия Саʿдӣ, цитируемого Вāҫифӣ в гл. 15 мемуаров (текст, л. 77б, стр. 547, Т, л. 234а, $Т_2$, л. 262а). 4. Фраза в начале третьего рассказа об Улуғбеке (гл. 12), влагаемая в уста жалобщику («случилось у меня затруднение...»), очевидно, по аналогии с началом предыдущего рассказа (текст, л. 70а, стр. 480, Т, л. 204а). 5. Замена одной арабской пословицы другой в том же смысле (гл. 27, текст, л. 154а, стр. 952, Т, л. 408а). 6. Пояснение слишком краткого, по мнению переводчика, выражения подлинника в гл. 31 (текст, л. 173а, стр. 1048, Т, л. 442а).

Любопытный случай сознательного искажения оригинального текста имеем в конце гл. 9, в письме о расторжении сделки на покупку сада (текст, л. 46а, стр. 333, Т, л. 139а, $Т_2$, л. 170б), в котором переводчик по понятным причинам выпускает слова محصّل اوزبك «узбекский сборщик податей» в обличительном контексте [65].

Не подлежит сомнению, что дефектами—сознательного или бессознательного происхождения—работы переводчика объясняются следующие замеченные нами в тексте узбекского перевода лакуны: 1. Опущены бейт и следующие 70 слов текста очень трудной риторической вступительной части упомянутого письма о расторжении сделки на покупку сада в гл. 9 (текст, л. 46а, стр. 332, Т, л. 138б, $Т_2$, л. 170б). 2. Опущено 30 слов в конце гл. 17 (текст, л. 91а, Т, л. 272б). 3. Опущены бейт и стих Корана (текст, л. 122б, стр. 788, Т, л. 343а, $Т_2$, л. 365а). 4. Значительно сокращена формула титулатуры в начале гл. 22 (текст, л. 129а, стр. 821, Т, л. 357б). 5. Опущены заголовок, вводная часть и первый рассказ гл. 25 (текст, л. 142а, стр. 893, Т, л. 387б, $Т_2$, л. 405а). 6. Опущены первые слова ʿи последняя часть эпитафии на могиле Суйӯнджӯᵇāдже-ҳāна (текст, л. 153б—154а, стр. 950, Т, л. 407а, $Т_2$, л. 424а). 7. Опущен последний раздел гл. 30 (текст, л. 164б—165а, Т, л. 427а). 8. Опущен текст *маншӯра* на заведование библиотекой (текст, л. 166а, стр. 1011, Т, л. 429а). 9. Опущены рассказ о шуточных стихах ʿАлӣ Лāрӣ и сами его стихи в количестве 10 бейтов (текст, л. 206б, стр. 1237, Т, л. 514б). Стихи эти являются одним из тех трудных мест текста, которые не был в состоянии преодо-

[64] Текст, л. 47б, стр. 339, Т, л. 142б, $Т_2$, л. 173а.

[65] Однако стоящие строчкой ниже слова تاياق اوزبك «узбекские батога» в аналогичном контексте переводчиком сохранены.

леть ни один переписчик и которые дошли до нас в едва ли не безнадежно искаженном виде. В таком же виде были они, по-видимому, и в рукописи, которой пользовался узбекский переводчик, вышедший из положения, как и в отмеченном выше случае с началом письма в гл. 9, простым опущением всего трудного места. 10. Опущено более 30 слов трудного риторического обращения (текст, л. 217а, стр. 1298, Т, л. 533б)[66]. Преждевременно оборван текст всей книги—не хватает около четырех листов по сводному тексту (лл. 221б—225а).

Опущение запутанных и трудных для перевода мест характерно для метода работы Дилāвар-ҳ^{в}āдже вообще.

Некоторые ошибки в тексте узбекского перевода объясняются ошибками в служившей Дилāвар-ҳ^{в}āдже рукописи оригинала. Так, например: 1. В рассказе о прибытии Вāçифӣ в Бухару (гл. 7, л. 37б, стр. 227), в узбекском переводе (Т, л. 99б, T_2, л. 132а), как и во многих рукописях оригинала, отсутствуют 10 слов, включая подлежащее предложения, что искажает весь контекст. 2. В рассказе о Фирдаусӣ (гл. 11, текст, л. 66а—66б, стр. 457) узбекский перевод (Т, л. 193а, T_2, л. 221б) вместе с рук. В и B_2 оригинала вместо необходимого по контексту سير الملوك дает невозможное здесь سيف الملوك كتابى. 3. В рассказе о приключениях Мӣрзā Байрāма и Вāçифӣ в Мешхеде (гл. 31, л. 178а, стр. 1074) узбекский перевод воспроизводит вслед за рук. С, В и B_2 несомненно плохую редакцию در اين شهر كه در آمديم «Как только мы вошли в этот город...» вместо правильного с точки зрения большого контекста: در اين كثرت كه در آمديم «Как только мы вошли в эту толпу...» 4. В рассказе о провозглашении «победной грамоты» (*фатҳ-нāме*) шаха Исмāʻйла Çафавӣ в Герате (гл. 31, л. 175б, стр. 1060) узбекский перевод, как и текст рук. А (но, по-видимому, независимо от него), вводит лишнее подлежащее (А— شخصى گفت, Т—اول جماعه‌دين برو ديدى كم), что искажает весь ход рассказа. 5. Ошибка в дате: вместо 913—ثلاثه عشر و تسعمايه (л. 183б, стр. 1105) в узбекском переводе стоит 923 (توقوز يوز يكرمه اوچ).

Случаи неудовлетворительных разночтений в оставленных Дилāваром без перевода стихотворных текстах довольно многочисленны[67].

---

[66] К этим случаям можно еще прибавить: 1. Письмо, составленное шейхом Бахлӯлом в поношение Маҳмӯда Тāйбāдӣ (гл. 14, л. 71а, стр. 509), скрытый оскорбительный смысл которого обнаруживается при иной расстановке диакритических точек. Обе рукописи узбекского перевода (Т, л. 217а, T_2, л. 249а) обошли затруднения—в них вообще не расставлены точки. 2. Пропуск неясной в оригинале фразы на л. 139а, стр. 879, Т, л. 381б, T_2, л. 399б. В разночтениях сводного текста отмечены другие многочисленные пропуски в узбекском тексте отдельных затруднительных слов и выражений, которые Дилāвар-ҳ^{в}āдже явно обходил, заменяя пропуск легким и незаметным видоизменением контекста.

[67] Все такие случаи тщательно отмечались в сносках. Многие из них производят впечатление попыток «улучшения» со стороны переводчика, например текст, л. 40б, последний бейт газели IX, 1.

Наряду с этими недостатками узбекский перевод дает такие чтения, которые либо безусловно лучше того, что дается в рукописях оригинала, либо восполняют явные пробелы во всех рукописях оригинала. Эти случаи таковы.

1. В рассказе о встрече автора мемуаров с юношей по имени Маққӯд Ҳаммāр (гл. 7, текст, л. 31а, стр. 195) приводится бейт (поэта Амāнӣ), первым словом которого во всех рукописях оригинала стоит ابروی, а единственно верное, судя по большому контексту, بینی дается только в узбекском переводе (Т, л. 86б, $Т_2$, л. 120а) и, в виде редакторской правки, на полях рук. № 1259/I, л. 54б и 1440, л. 47б; при этом в рук. № 1259/I в тексте под словом ابروی вписано نسخه, а на полях перед словом بینی стоит بدل, откуда ясно, что в той рукописи, с которой сделан список № 1259/I, стояло именно ابروی, а поправка بینی является либо разночтением, либо конъектурой внимательного и образованного переписчика рук. № 1259/I.

2. В начале второго рассказа о Дарвӣше Дӣвāне-ий Шам'ӣзе (гл. 8, текст, лл. 42б—43а, стр. 317) только узбекский перевод (Т—в виде вставки на полях л. 133а, $Т_2$—в тексте на л. 165а) дает необходимые слова مولانا درویش اطرافیدا خلق اجتماع کورکوزوب ایردیلار «вокруг *маулāнā* Дарвӣша собрался народ». Все рукописи оригинала опускают эти слова, в результате чего получается полная порча текста. Эта порча была осознана только переписчиком рук. № 1259/I, который сделал не совсем удачную попытку исправления на полях соответствующего листа (см. текст, л. 43а, стр. 318, сноска 1).

3. В описании устроенного Мӣр-и 'Арабом колодца оригинальный текст во всех рукописях также имеет пропуск слов—подлежащего и сказуемого, восстанавливаемых только на основании перевода ایکی چشمه بار ایردی (Т, л. 146а, $Т_2$, л. 177а).

4. В рассказе о путешествии Мӣр-и 'Араба в Бухару (гл. 11, текст, л. 53б, стр. 375) только узбекский перевод (Т, л. 156а, $Т_2$, л. 187а—187б) дает правильно آچیب...گوزین انتظار, что должно было бы соответствовать выражению چشم انتظار...کشاده оригинала, тогда как все рукописи слово چشم опускают. Несколько ниже только перевод правильно цитирует бейт из известной касыды Рӯдакӣ میر سرو است و بخارا بوستان.

5. В рассказе об интригах везира Хасана Маймандӣ против Фирдаусӣ (гл. 11, текст, л. 67а, стр. 460) предложение حیف باشد که فردوسی اگرچه رافضیو معتزلی است («Жалко, если Фирдаусӣ, хотя он еретик и мутазилит...») ни в одной рукописи оригинала не имеет ожидаемого окончания, которое дается только узбекским переводом (Т, л. 194а—вставка на полях и $Т_2$, л. 223а—в тексте) ناگاه شادمرك بولغای («внезапно умрет от радости»).

6. В рассказе об эмире Джахāнгӣре Барлāсе (гл. 15, текст, л. 77б, стр. 545) все рукописи оригинала из двух имеющихся в переводе вопросов Султāн-

Ҳусайна, обращенных к Навāй, имеют только один, хотя весь контекст подсказывает необходимость двух вопросов, задаваемых в порядке постепенного уточнения.

7. В рассказе о посещении дома Навāй святошей Нӯрбаҳшем (гл. 15, текст, л. 80б, стр. 562) только узбекский перевод (Т, л. 242а—242б, $Т_2$, л. 269а—269б) дает опускаемое всеми рукописями оригинала сказуемое главного предложения.

8. В рассказе о встрече Бинāй с поэтом Дарвӣшем Дихакӣ (гл. 17, текст, л. 87б, стр. 609) имеется не совсем ясное, по-видимому, из-за порчи текста место, изложенное в узбекском переводе (Т, л. 263а, $Т_2$, л. 290а) во всяком случае совершенно ясно. В действительности, речь идет о цитировании Дарвӣшем Дихакӣ собственных стихов, поскольку во всяком случае первая цитата обнаруживается в рукописном диване Дарвӣша Дихакӣ [68].

9. В первом предложении, открывающем гл. 28 (текст, л. 156а, стр. 959), во всех рукописях оригинала отсутствует сказуемое, восстанавливаемое только по узбекскому переводу (آورد — كيلتوردى).

10. Таким же образом, только узбекский перевод восстанавливает отдельные слова, опускаемые или заменяемые всеми рукописями оригинала, в следующих трех случаях: 1) текст, л. 174б, стр. 1055 (пропущено служебное слово в начале условного предложения), 2) л. 203б, стр. 1219 (вместо нужного او را всюду خود را, но узбекский перевод правильно آنينك и 3) л. 221б, стр. 1326 (выпущено прямое дополнение к сказуемому, в переводе оно есть).

11. В гл. 19 в числе образцов переписки Султāн-Ҳусайна с *пахлаваном* Дарвӣш-Муҳаммадом приводится одно письмо (текст, л. 99а, стр. 675), содержание которого так и остается непонятным, несмотря на полную лексическую и грамматическую ясность. Это письмо—запрос Султāн-Ҳусайна об обстоятельствах избавления *пахлавана* от опасности, грозившей ему в связи с внезапным появлением потока. Непонятность общего содержания письма заключается как раз в том, что эти обстоятельства и весь ход событий остаются нам неизвестными. Узбекский перевод дает несколько иную редакцию письма, призванную, по-видимому, разъяснить недоумение. Приводим текст, опуская первую—вводную—риторическую часть, не имеющую отношения к существу дела (Т, л. 293а—293б, $Т_2$, л. 318а):

آينه طبع روشن ضمير پهلوان درويش محمد كشتى كيرغه معلوم و روشن بولسون كيم عرضه داشتى كيم حافظ غياث الدين محمد دهداردين روانه قيليب ايردينكيز سرير چرخ‌مصير پايه سيغه معروض قيليندى مضمونى معلوم بولغاچ آنينك ايزنچه (ازينجا — $Т_2$) خبر يوتوشتى كيم تقدير ايزدى برله اول نواحى دين خطرليق سيل اوتوبدور و نعمت آبادنى عبوريغه ممر قيليب ايركان و اول پهلوان فرزانه آنداقكيم عادت ميمون دور جمعى غريب و غريبزاده‌لار برله فنا

[68] См. B. Dorn, *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliothèque Impériale publique de St.-Pétersbourg*, 1852, p. 368, № 420.

سیلاییغه توشوبدورلار اوزلاری اول مهلکه دین سالم و سلامت نجات ساحلیغه یتوشوبدورلار
لازم دور کیم کماهی حالاتلارین عرض قیلیب متعاقب عرض حالات و سوال حاجت لارین پایهٔ
سریر عرش نظیرغه دیماکنی الزم لوازم دین سانهغیلار (ساناغایلار — T_2)

Существенной поправкой узбекского перевода является غریب و غریبزادهلار в отличие от برله غریب و غریبزادههارا оригинала. Тем не менее общий смысл событий остается неясным.

12. Наконец, только узбекский перевод дает вразумительное заглавие-пояснение, находящееся в начале стихотворной загадки نون میم واو (№ 11, гл. 45, текст, л. 224а, стр. 1342)[69].

Таким образом, число случаев, когда правильное чтение представлено только узбекским переводом, довольно значительно. Можно ли сделать на этом основании вывод, что правильные чтения узбекского перевода определяются тем, что эти чтения имелись в той рукописи оригинала, которой пользовался в своей работе Дилāвар-х^{в}āдже? Такое заключение едва ли было бы достаточно обоснованным. Не нужно забывать, что переводчик в отличие от переписчика по необходимости должен думать над текстом, вникать в его подробности и стремиться к его по возможности полному пониманию. Естественным образом, добросовестный и образованный переводчик, каким, несомненно, был Дилāвар-х^{в}āдже, во всех неясных случаях стремился устранять недостатки оригинала, по контексту заполняя пропуски и исправляя ошибки, встречающиеся ему на его пути.

Таково наиболее вероятное происхождение нескольких случаев наличия в узбекском переводе отдельных, опускаемых в оригинале членов предложения — сказуемых, дополнений и пр. (например, случаи 3, 7, 9 и 10 вышеприведенного перечисления хороших чтений узбекского перевода).

Однако в нескольких других случаях особые самостоятельные чтения узбекского перевода не могут быть отнесены за счет корректирующей деятельности сознательного переводчика. Так, вряд ли можно предположить, что он, при всей добросовестности и догадливости, проделал те довольно сложные текстологические наблюдения, которые привели его к заключению о необходимости вложить целый дополнительный вопрос в уста Султāн-Хусайна (случай 6). Так же трудно отнести за счет переводчика и правильную редакцию оставленного им без перевода бейта (случай 1). В этих случаях значительно более вероятным является то предположение, что правильные чтения перевода объясняются правильным чтением его оригинала.

Возможно, что таково происхождение и примечательного разночтения в названии гл. 45. Это название приводится всеми рукописями оригинала в сле-

[69] Значительное количество аналогичных поясняющих комментариев на узбекском языке выписано, кроме того, красной тушью на полях (или между строк — пояснений отдельных слов) в рук. Т и T_2.

дующем виде (текст, л. 218б, стр. 1308): منشآت متفرقه كه به التماس بعضى از ايّا از كتاب بدايع الوقايع نوشته شد اين است «Вот различные тексты, которые были выписаны из книги *Бадāʾ ал-вақāʾ* по просьбе некоторых друзей». Невразумительность такой формулировки очевидна, и только узбекский перевод (Т, л. 537б) решает затруднение своей редакцией названия главы احبا بعضى كيم متفرقه منشآت التماس بيله بدايع القوانين كتابى‌دين بيتلدى, т. е тексты, которые были выписаны из книги *Бадāʾ ал-қавāнūн*. При такой редакции легко себе представить, что имелась какая-то книга под этим названием, из которой автором мемуаров и были взяты вошедшие в данную главу тексты. Так как из них по крайней мере пять (№ 6, 12, 13, 14 и 15) не принадлежат перу Бāçифӣ, то книга, если она вообще существовала, должна была носить характер сборника текстов типа *иншāʾ* различного происхождения[70]. Редакция названия главы в оригинальных рукописях не дает основания даже для такого гипотетического толкования.

* *
*

Из вышеизложенного следует, что во всех дошедших до нас редакциях текста *Бадāʾ ал-вақāʾ* Бāçифӣ имеется несколько несомненно испорченных мест, которые в этом испорченном виде воспроизводятся всеми доступными нам списками единогласно. Исправление некоторых дефектов дается только в узбекском переводе. Однако лишь в немногих случаях можно с достаточной степенью уверенности полагать, что исправления объясняются тем, что переводчик пользовался более совершенной редакцией текста оригинала.

Кроме того, в тексте *Бадāʾ ал-вақāʾ* наблюдается ряд таких несомненно испорченных мест, которые повторяются во всех имеющихся оригинальных списках и в узбекском переводе. В этом случае узбекский перевод либо воспроизводит их в том же дефектном виде, либо совсем их опускает, либо дает собственный авторизованный вариант-пересказ соответствующего места. Другими словами, это такие дефекты, которые, несомненно, имелись и в той рукописи, с которой сделан узбекский перевод. Эти дефектные места таковы:

1. Неправильное расположение эпитетов زرين—سيمين в письме VI, гл. 5 (текст, л. 20б, стр. 107)[71].

2. Два случая отсутствия грамматических показателей при члене предложения, который с точки зрения большого контекста является косвенным дополнением. Приобретаемая этим членом предложения при отсутствии показателей функция подлежащего разрушает и делает бессмысленным весь контекст.

---

[70] Библиографические поиски сборника или сочинения с таким заглавием не дали результатов. Девять из вошедших в гл. 45 семнадцати текстов (№ 7 и 10—17) по содержанию своему вряд ли могли входить в сборник такого типа и взяты, вероятно, из какого-либо другого источника.

[71] Об этом случае см. также выше, стр. 19.

В первом случае таким членом предложения являются слова *маулānā Бинāй* в пассаже, вводящем «Предисловие к Удивительной пятерице» (текст, л. 24б, стр. 136), во втором случае—слова *маулānā* Фазлӣ в рассказе о пожаловании бадахшанских рубиновых рудников (гл. 22, текст, лл. 129б—130а).

3. Несомненно испорченное придаточное предложение во фразе, целиком опускаемое узбекским переводом: بعده مذكور مجلس رفيع گرديد كه ياقوت و مانيرا (؟) بخطاطى سپرده بودند «Затем на высоком собрании было сообщено о том, [как] Йāқӯта и Мāнӣ(?) отдали учиться каллиграфии» (гл. 24, текст, л. 139а, стр. 879).

4. Пропуск числа месяца в начале гл. 26 (текст, л. 145а, стр. 910) во фразе: على الصباح روز چهار شنبه شوال سنه ثمان و عشرين و تسعمايه «Поутру в среду... (?) шаввāля, года 928-го...».

5. Непонятная и, возможно, испорченная во всех рукописях, а потому лишь частично переданная в узбекском переводе фраза (гл. 31, текст, л. 183а, стр. 1102), произносимая гератским золотых дел мастером *(заргар)*, [r]объясняющим цель своей поездки: ما از خراسان بسبزوار تحصيل برده بوديم اكنون زر نو كرده ميرويم [1] بخراسان «Мы из Герата[72] в Сабзавар отвозили таҳсӣл, а сейчас, „сделав новое золото", направляемся [обратно] в Хорасан»[73].

Садриддин Айни в своем адаптированном изложении *Бадāй' ал-вақāй'* передает интересующее нас место следующим образом: «Мо аз Хирот ба Сабзавор барои ҷамъоварии молиёт рафта будем, ва аз ҳамон хизмат боз мегардем»[71]—«Мы ездили из Герата в Сабзавар для сбора налогов и возвращаемся после [выполнения] этого поручения».

Таким образом, толкование С. Айни, совпадая с толкованием узбекского перевода, раскрывает термин *таҳсӣл* в хорошо известном его значении «налог, подать», «собирание налога» и пр. Приняв это значение термина *таҳсӣл*, С. Айни и узбекский переводчик вынуждены внести в текст существенную поправку: вместо «Мы из Герата в Сабзавар отвозили *таҳсӣл*»—«Мы ездили за *таҳсӣлгм* из Герата в Сабзавар». К этой поправке вынуждает то простое соображение, что столицей был Герат, а не Сабзавар, поэтому собранный налог могли везти только из Сабзавара в Герат, а не наоборот.

Такая произвольная поправка текста вряд ли допустима. Более правильным будет предположить, что термин *таҳсӣл* в данном контексте имеет какое-то другое, не связанное с собиранием налогов, значение. Исходя из того что перевозка *таҳсӣла* была поручена золотых дел мастеру и что слово золото زر نو

---

[72] Здесь, как вообще часто в тексте, Герат назван Хорасаном.

[73] Узбекский перевод, Т, л. 464а: ميز خراسان دين تحصيل اوچون سبزوار باريب ايردوك آندين كيله‌دورميز «Мы из Герата для *таҳсӣла* в Сабзавар ездили и оттуда возвращаемся [обратно]».

[71] См. журн. «Шарқи сурх», 1946, № 4—5, стр. 28; в полном адаптированном тексте вместо «ҷамъоварии молиёт» стоит «таҳсили молиёт» (С. Айни, *Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ»* Сталинобод, 1956, стр. 156).

появляется непосредственно дальше в том же контексте, полагаем, что следует привлечь другое имеющееся словарное значение термина *таҳṣӣл*, а именно: «добыча золота и отделение его от породы». Другими словами, в данном контексте могла бы идти речь не о сборе и доставке налоговых сумм, а о перевозке золота, находящегося в какой-то начальной стадии обработки, из Герата в Сабзавар, очевидно, для дальнейшей его обработки и об обратной его доставке после этого в Герат. Такое предположение, не подкрепленное никакими другими более реальными данными, носит, конечно, только умозрительный характер, но обладает тем преимуществом, что обходится без произвольных искажений текста. Вполне возможно, что текст данного отрывка в полном порядке и недоумение объясняется только нашей несведомленностью в области соответствующих терминов.

6. В двух случаях в повествовании совершенно неожиданно появляются новые действующие лица, причем, как явствует из контекста, они уже должны быть известны читателю, хотя в действительности ранее о них нигде не говорилось. Отсюда возникает естественное предположение, что место, где они ранее упоминались, из имеющихся списков выпало. Первый случай — вставной рассказ о соколе, выбившем чашу с отравленной водой из рук шаха (гл. 21, текст, л.115а, стр. 753). В этом рассказе подробно излагается, как шах выехал на охоту, как он оказался один в горах, как, томимый жаждой, он наполнил чашу капавшей со скалы водой и поднес ее к губам. Далее все рукописи дают: آن باز[75] بال خودرا بر آن جام زده و آب را به تمامی بر زمین ریخت «Тот сокол, ударив крыльями чашу, вылил всю воду на землю». Однако во всем предыдущем тексте рассказа ни разу не упомянуто, что при шахе был сокол.

Второй случай имеет место в гл. 15 (текст, л. 82б, стр. 572), где в словах Фаṣӣҳ ад-Дӣна столь же внезапно появляется имя певца Ҳāфиз Қāзақ, который, несомненно, должен был быть упомянут в предшествующей части текста.

7. В легендарной биографии Ибн Сӣнā (гл. 21, лл. 103б—129а) покровитель отца Ибн Сӣнā, а затем самого Ибн Сӣнā выступает под тремя разными именами: первый раз он назван Наср ибн Нӯҳ Сāмāнӣ (стр. 702), затем два раза подряд — Амӣн ад-Даула (стр. 729 и 732), затем он выступает под обозначением Йамӣн ад-Даула (стр. 787), следующие два раза — опять Наср ибн Нӯҳ (стр. 792 и 793) и затем еще несколько раз снова появляется Йамӣн ад-Даула (стр. 793 — пять раз, стр. 807 - четыре раза, стр. 794, 795, 796, 800 — три раза и стр. 808 — два раза)[76].

Такой разнобой во всех списках, как известно, не принят в традиционном обозначении титулованных исторических лиц в пределах одного и того же повествования. Кроме того, трудно предположить, чтобы даже в традицион-

[75] T, л. 327а, T_2, л. 350а — باز اول.

[76] Узбекский перевод, кроме того, дает Наср и Йамӣн ад-Даула подряд на одной странице 819), где в списках оригинала стоит просто «падишах».

ном представлении Саманид Наср ибн Нӯх являлся обладателем одновременно двух прозвищ *(лақаб)—амӣн ад-даула* и *йамӣн ад-даула*[77].

8. Два случая противоречия между названием и содержанием главы, а именно в гл. 12 и 23.

Глава 12 носит название (текст, л. 68а, стр. 471): «Глава о некоторых достоинствах и совершенствах блаженного убиенного султана Улугбек-мӣрзы, да осветит Аллах его могилу, и о некоторых благодатных качествах великого эмира ʿАлӣшӣра, да успокоит Аллах его дух»,— но в действительности в этой главе об ʿАлӣшӣре Навāӣ ничего нет, и все сведения о нем сосредоточены в последующих пяти главах (гл. 13—17).

Глава 23 носит название (текст, л. 133а—133б, стр. 850): «Рассказ в изъяснение того, как с неба султанства и величия засверкала счастливая звезда блестящая, то есть как от величайшего хакана, благороднейшего достойнейшего *қāāна*[78] из стольного града Ташкента [прибыл] гранатовый яхонт и как по сему поводу его султанское величество—прибежище государства[79], да пребудет царство его, вопросил о полезных свойствах яхонта».

Из этого пространного заглавия, казалось бы, без всяких сомнений, следует, что вопросы о полезных свойствах яхонта были заданы Кельди-Мухаммадом по случаю получения им из Ташкента от отца его, Суйӯндж-ҳ^{в}āдже-ҳāна, соответствующего драгоценного камня (или, в худшем случае, известия о появлении в Ташкенте такого камня, или что-нибудь в этом роде).

Однако в действительности в тексте главы об этих предвходящих обстоятельствах совершенно ничего не говорится. Глава начинается с сообщения о том, что «в субботу утром десятого шаввāля 928 года» Кельди-Мухаммад по установленному распорядку воссел в шатре «на престол шахства и трон шаханшахства» и «вопросил о свойствах яхонта».

Вся эта вступительная часть представляется совершенно целостной и ненарушенной, и видимого места для лакуны в ней нет. Вполне вероятно, что противоречие между заглавием и содержанием объясняется небрежностью самого автора, а не искажением текста в процессе переписки.

9. Противоречия между датировкой и действительной хронологической последовательностью излагаемых в *Бадāӣʿ ал-вақāӣʿ* событий.

Как мне уже приходилось отмечать[80], в большинстве рукописей мемуаров

---

[77] А. М. Мирзоев, не усматривая, однако, в этом разнобое признаков порчи текста, относит его за счет некритичности автора мемуаров и признает «одним из серьезных недостатков произведения Васифи» (Абдулғанӣ Мирзоев, *Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ*, Сталинобод, 1953, стр. 32; прим. 2, стр. 113—114, 115).

[78] Имеется в виду Суйӯндж-ҳ^{в}āдже-ҳāн.

[79] Имеется в виду Кельди-Мухаммад ибн Суйӯндж-ҳ^{в}āдже-ҳāн.

[80] См. мои статьи в ТОВЭ, т. II, стр. 243 и 269 и т. IV, стр. 389 и 390. Об этих статьях см. «Васифи», прим. 25. Исправление допущенной мною в этих статьях путаницы с датировкой гл. 10 см. «Васифи», прим. 252.

Bāçифī три «мавераннахрские» главы имеют прямую датировку, непонятным образом относящую описываемые в этих главах события к периоду до 918 г. х., т. е. до года переезда Bāçифī из Герата в Мавераннахр. Это главы 4, 8 и 9, имеющие даты 910 (вариант: 915), 916 и 916 соответственно. К этим главам на основании косвенной датировки присоединяются гл. 5 и 7. Наличие этих датировок допускает, казалось бы, возможность предположить, что Bāçифī был в Мавераннахре и до своего окончательного переезда туда в 918 г. х. Однако сомнительная дата гл. 8 (916) исправляется, согласно рук. B, рук. № 698, стр. 139 и сталинабадской рук. № 314, л. 74а на нужную здесь дату 919 г. х.[81].

Вместо неверной даты гл. 4 (910 или 915) узбекский перевод, рук. B и рук. № 3392, л. 29а дают более правдоподобную дату 919 (текст, л. 16б).

Анализ хронологии этой части мемуаров показывает, что описываемая в гл. 4 жестокая зима могла быть только зимой 918-919 г. х., т. е. 1512-13 г.; это и является единственно правильной датировкой данной главы[82].

Неверная дата гл. 9 (916 г. х.), приводимая во всех известных нам рукописях единогласно[83], также с большой вероятностью исправляется на 920 г. х.[84].

Таким образом, наличие в мемуарах цикла глав, датированных в большинстве рукописей годами до 918 г. х., объясняется не крайне маловероятной возможностью какого-то «первого приезда» (т. е. до 918 г.) Bāçифī в Мавераннахр, а глубоко коренящейся и распространившейся по многим рукописям ошибкой переписчика.

10. Сильно испорченным во всех рукописях оригинала, а также и в той, с которой сделан перевод на узбекский язык, представляется текст четырех «арифметических головоломок» (مشكلات حسابى), вошедших в главу этого названия. Это три арабских текста (№ 5, 6 и 7) о разгадывании задуманного числа и пр. и текст 8- о «кувшине вместимостью в десять манов» (гл. 42, текст, л. 213б).

Приведенные случаи[85], несомненно, свидетельствуют о том, что все известные редакции последовательно воспроизводят несколько одних и тех же ощутительных дефектов, которых никак не могло быть в хорошо отредактированном, отработанном авторском тексте. Отсюда естественно сделать вывод

---

[81] Как известно, арабские знаки для цифры 6 и цифры 9 при переписке часто путаются.

[82] См. «Васифи», стр. 122, прим. 198.

[83] Включая не использованную нами полностью ташкентскую рук. № 9629/I. Эта дата приведена в списках оригинала цифрами, а в узбекском переводе—даже словами (T, л. 136а и T_2, л. 168а).

[84] «Васифи», стр. 135.—О хронологическом противоречии в гл. 11 (неправильная дата 26 ша'бāна 928 г. х.) см. «Васифи», стр. 169 и прим. 269.

[85] Можно было бы указать еще на ряд оставшихся непонятными выражений (например, ماده و خنجات —гл. 11, л. 54б, стр. 381, сноска 2; бейт 9 в *лугзе* Ибн Йамīна—гл. 11, л. 56а стр. 389; عباح—гл. 11, л. 58а, стр. 409, сноска 1; شهر نيكى—гл. 11, л. 58б, стр. 413, сноска 1; гл. 35, бейт 23, л. 200б, стр. 1200; تناك—гл. 45, л. 217а, стр. 1298, сноска 5).

что ни одна из существующих рукописей не восходит прямо и непосредственно к оригинальному авторскому тексту, к автографу или точно воспроизводящему его списку. В этом случае существующие рукописи должны были бы восходить разными путями к одной какой-то редакции, обладавшей многими перечисленными выше дефектами и передавшей их затем всем остальным спискам. Эта дефектная редакция-родоначальница должна была возникнуть уже очень рано, иначе присущие ей ошибки не отразились бы с такой последовательностью во всех существующих рукописях, обильные разночтения которых показывают их различное происхождение в смысле их ближайших предшественников. Столь же рано в этом случае должен был быть утрачен оригинальный авторский текст, замененный в генеалогии списков редакцией-родоначальницей упомянутых дефектов.

Но возможно и другое объяснение; возможно, что Вāṣифӣ так и не успел сделать отредактированного чистового авторского текста и многие наблюдаемые нами сейчас дефекты восходят к самому автографу. Как видно из биографии Вāṣифӣ, последние главы *Бадāӣ' ал-вақāӣ'* писались в неблагоприятной обстановке. В этих условиях Вāṣифӣ вряд ли мог думать о приведении написанного в порядок для изготовления парадной копии. После смерти Кельди-Мухаммада, при Наурӯз-Аҳмаде, положение не улучшилось. Только через шесть лет получил Вāṣифи возможность извлечь из-под спуда свои забытые мемуары и посвятить их младенцу Ҳасан-Султāну, обреченному своим воинственным и полновластным дядей в лучшем случае на прозябание в ничтожестве[86]. Очень вероятно, что и в этом случае Вāṣифӣ, которому в то время было уже около 55 лет, не решился взяться за сложную и кропотливую работу по пересмотру и редактированию своей собственной рукописи. Оставшиеся в ней дефекты черновика вошли в последующие копии. Так наилучшим образом объяснилось бы происхождение таких дефектов, как случаи 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 приведенного выше перечисления «дефектов всех редакций»[87], которые именно и производят скорее всего впечатление авторских дефектов, а не дефектов переписки.

Кроме перечисленных дефектов, в тексте мемуаров Вāṣифӣ имеется еще несколько испорченных мест. Мы выделяем их в особую группу по той причине, что по характеру своему они могли иметь правильную форму разве что только в автографе и подверглись искажению уже на самых первых стадиях рукописного размножения без участия автора. Это шутовские и пародийные (в основном непристойные) стихотворения на хорасанском и самаркандском диалектах таджикского языка, а также прозаический текст с двоякой диакритизацией (гл. 14). Перечисляем эти тексты:

[86] См. «Васифи», стр. 231, сл.

[87] См. выше, стр. 35, сл.—Сюда же могут быть отнесены и многие дефекты из числа тех, которые имеются во всех рукописях оригинала и исправляются только в узбекском переводе в силу редакторской работы переводчика. Это, например, случаи 2, 8, 10, 11 в перечислении «лучших чтений узбекского перевода» (см. выше, стр. 32, сл.).

1. Пародийное хвалебное стихотворение—«касыда, сочиненная *маулānā* Бинāй на языке хорасанских базарных пустомелей», размером в 7 бейтов (гл. 1, текст, лл. 11а—12а, стр. 53).

2. Хулительное стихотворение того же Бинāй, написанное им на том же диалекте в поношение Хᵛāдже Маḫмуда Тāйбāдй, размером в 35 бейтов (там же, л. 12а—12б, стр. 55).

3. Шуточное стихотворение Бинāй на самаркандском диалекте размером в 6 бейтов (там же, л. 12б, стр. 55)[88].

4. Шуточное стихотворение Бинāй на самаркандском диалекте размером в 8 бейтов с рифмой типа *маснавй* (л. 12б, стр. 56).

5. Непристойное двустишие в тексте описания пира (гл. 15, л. 75б, стр. 535).

6. Пародийные стихи ʿАлй Ларй (лл. 206б—207а, стр. 1237) и следующий за ними непристойный *хаджв* (личная инвектива), сочиненный «одним хромым тюрком из Шахрухии, который до крайности хорошо составлял „ответы" на тюркские стихи эмира ʿАлйшйра».

Диалектные пародийные, шуточные и непристойные стихотворные тексты не только стояли вне всяких норм литературного языка, но и во многих случаях стремились к сознательному нарушению (травестированию) этих норм. Естественно, что такие тексты не могли сохраниться при переписке в том виде, который им придал в свое время автор, и в каждом новом списке подвергались все большему и большему искажению. Количество разночтений весьма велико, полная их фиксация значительно превысила бы размеры самих текстов. Кроме того, большое количество слов стоит в рукописях вообще без диакритических знаков. Можно, однако, составить себе представление, что первоначально, безусловно, имелось намерение отразить средствами арабского алфавита особенности живого диалектного произношения. Отказавшись от надежды справиться с восстановлением и воспроизведением в нашем сводном тексте этих стихотворений полностью, ограничимся некоторыми замечаниями и примерами[89].

Первое стихотворение—«касыда» Бинāй на хорасанском диалекте состоит из семи бейтов. Только первый бейт читается полностью[90].

چونه هال و هوال تو لهله جان * خشی نیکی ومیشی مرد کلان

1. čun a hāl-u havāl-i tu lala-ǰān

2. xuš-ī nīk-ī u mīšī mard-i kalān

---

[88] В последнем бейте *таḫаллуç*; ниже, стр. 43, приводим попытку реставрации первоначального вида стихотворения.

[89] Отказался от этой надежды и А. Мирзоев, ограничившийся реставрацией лишь двух бейтов (см. Мирзоев, *Биноӣ*, стр. 417). Полагаем, что опытный диалектолог-специалист в области таджикских—хорасанского и самаркандского—диалектов мог бы добиться путем кропотливой работы с привлечением всех существующих рукописей значительно больших результатов.

[90] Размер *хафāф* с некоторыми диалектными нарушениями количества слогов.

Здесь čun a=čun ast; hāl-u havāl=احوال و حال; mīšī=mīšavī

1. «Каковы дела твои, душенька? 2. Хорош ты и красив и будешь большим человеком!»

Восстанавливается, кажется, и первое полустишие шестого бейта: جش بد دور با ز نغزی تو

čaš-i bad dūr bā zi naγziy-i tu

Здесь čaš=čašm; bā=bāšad (?)

«Дурной глаз да будет далек от твоей красоты!»

Полному восстановлению четвертого бейта мешают два непонятных слова خسره и глагол خی بردک, который мы, исходя из контекста и трафаретного образа, все же переводим так:

تو بچوگان زلف خی بردك * آقبت گوی خسره از میدان

1. tu ba čaugān-i zulf xay burdak;
2. āqibat gūy-i xasra az maydān

1. «Ты чауганом локона выбил 2. Наконец мяч... с ристалища».

Примечательна форма burdak, бытующая и в некоторых современных таджикских диалектах. Написание آقبت выражает диалектное опущение *'айна*.

Хотя все стихотворение и названо касыдой, но в действительности оно скорее является лирическим фрагментом, обращенным (бейт 2) к некоему خواجه جان (Ходжаджан - имя собственное)[91].

Второе стихотворение Бинāй, также на хорасанском диалекте, является *хаджвом*, направленным против Маҳмūда Тāйбāдй. Первый бейт стихотворения — на арабском языке, читается удовлетворительно (см. текст). Два бейта (23-й и 31-й) приводятся всеми рукописями без каких-либо разночтений:

(23.)هله آ مرده‌شوی کور جهود هله پشتاره بندغسالان

«Эй ты, обмыватель покойников могил евреев,- эй ты, завязыватель поклажи обмывателей покойников!»

(31.)تو که در هیچ وصله ننشستی خوش ننشستی بوصله پهلان

Этот бейт остается не вполне понятным. Количество разночтений в других бейтах весьма значительно, диалектная лексика обильна. В результате мы бы-

[91] По мнению А. Мирзоева, данные семь бейтов являются началом касыды Бинāй *Маджма' ал-ғарā'иб*, так как они написаны тем же размером и «напоминают собою ташбиб» (Мирзоев, *Биноӣ*, стр. 416, прим. 5).

ли вынуждены отказаться от мысли привести текст в удобочитаемый вид и дать его в настоящем издании.

Диалектные формы, выраженные в арабской графике, многочисленны: kardak, šudak (3 л. ед. числа перфекта), bāša и другие.

Третье стихотворение – шуточная газель того же Бинāй на самаркандском диалекте. Из шести бейтов, составляющих газель, первые три восстанавливаются целиком, в четвертом и шестом остается неясным по одному слову, пятый остается непонятным. Приводим текст газели. Размер – четырехстопный *рамал*.

1. šauq-i ān xāli sih-am[1] payvasta ǰān-andar buvad
   hamču ān kaftar ki dāna-š ǰuγrdan-andar buvad
2. tā ba ruxsār-i šīrīn-aš rūy-i mah šud māndāk
   har šab-e z-īn saub čam-hā-m[2] āsmān-andar buvad
3. šahr dar gaštam musulmān-e yak-am sāγar nadād
   meravam sāγarč-bar šāyad muγān-andar buvad
4. bar lah-i[3] sangīn nišastam sihčam-e[4] paydā na šud
   meravam šāyad lah-i bustān-i[5] ǰān-andar buvad
5. tā diham ān pāra māndam[6] تنکه پل حمیام برد
   xarǰ bar ǰā-vu[7] alī dīgar miyān-andar buvad
6. pušti čākardīza کشت [8]-andar nadīdam yār-rā
   ey bināyī bīn ki šāyad muftiyān-andar buvad.

Примечания к тексту. 1. sih-am=ام سیاه 2. čam-hā-m= من چشمهای 3. lah-i так необходимо читать для соблюдения размера слово لحو . которое дается рук. B, л. 22а, T, л. 33а и T_2, л. 71б. Это, возможно, لوح. Рук. B_2 и C дают طور, A опускает весь бейт. 4. sihčam-e= چشمی سیاه 5. A– لحو بستان; C– لحو نستان; B_2 – بجو نستان 6. tanga pul hamyam burd?– Так A и T– T_2. Остальные рукописи пишут эти слова почти без точек, последнее слово иногда опускается совсем. Смысл всего полустишия неясен. 7. جا علی; T и T_2—جای علی. Смысл полустишия неясен. 8. kišt, gašt?

Перевод:

1. Страсть к этой черной родинке у меня постоянно в душе,
   Подобно тому голубю, у которого зерно в зобу.
2. Поскольку лицо луны прелестным ланитам ее стало подобно,
   Каждую ночь отсюда глаза мои [устремлены] в небо.
3. Обошел я весь город, ни один мусульманин не поднес мне кубка,
   Пойду в Сагарч, может быть, среди магов найдется!
4. Сидел я на каменной плите [?], не появилось ни одной черноглазой.
   Пойду, может быть, найдется в . . . . . .
5. . . . . .
   . . . . . .

6. За Чокардизе[92] в . . . . . не нашел я друга,
О Бинāй!—ищи, может быть, среди муфтиев окажется!

Приведенный текст может представить определенный интерес для таджикской диалектологии, так как в нем имеем единственный, насколько мне известно, образец самаркандского диалекта начала XVI в.

Четвертое—пародийное стихотворение (рифма типа *маснавӣ*) с бейтами непристойного содержания принадлежит, судя по заголовку و له ایضا , тому же Бинāй. В тексте приведен первый бейт, остальные семь, не поддающиеся восстановлению, опускаем[93].

Пятое стихотворение—пародийные стихи ʿАлӣ Лāрӣ—и следующий за ним *хаджв* приводим в тексте целиком, воспроизводя сумму разночтений и неясные места. Так же поступаем и с прозаическим текстом, принимающим хвалебный или хулительный характер в зависимости от расстановки диакритических знаков (гл. 14, л. 71а, стр. 509—511).

Таковы испорченные места текста, исправление которых так и не было достигнуто в процессе подготовки данного сводного критического текста.

Из вышеизложенных данных явствует, что все характеризованные списки *Бадāйʿ ал-вақāйʿ* Вāҫифӣ по существу воспроизводят одну и ту же редакцию текста и что многочисленные разночтения имеют лишь второстепенный характер. Количество глав, порядок их следования, распределение материала внутри глав, объем и содержание самого материала, количество и объем вставных стихотворных текстов, даже последовательное воспроизведение некоторых дефектов текста представлены с незначительными отклонениями во всех списках одинаково.

Пользуясь словами акад. И. Ю. Крачковского, сказанными им по поводу текста одного стихотворения арабского поэта Шанфары[94], мы можем сказать, что текст Вāҫифӣ «сохранился в одной только редакции и варианты представляют, обыкновенно, описки или упрощения трудностей». На всем протяжении обширного текста мемуаров Вāҫифӣ встречается только один случай, когда имеющиеся списки теряют свое единогласие и дают две самостоятельные редакции. Это имеет место в отношении большой «касыды» бурлескного характера, приписываемой герaтскому поэту Ҳасан-шāху и входящей в цикл шуточных стихотворений гл. 38 (текст, л. 207а). Данная касыда представлена в двух редакциях: распространенной и краткой. Распространенная редакция (которую

---

[92] Известное кладбище в Самарканде.

[93] На эти дефектные стихотворения в свое время обратил внимание еще акад. К. Г. Залеман, писавший: «Примечательны большие образцы „хорасанского" (таджикского) наречия, среди них одно стихотворение مولانا بنّائی». (Каталожная карточка, написанная рукою Залемана, в рукописном отделе ЛО Ин-та народов Азии АН СССР, описание рук. С 401/568в.) Как мы видели, перу Бинāй в действительности принадлежит не одно, а четыре стихотворения.

[94] «Библиография Востока», вып. 8—9 (1935 г.), Л., 1936, стр. 10.

будем далее называть «редакция А») дается четырьмя рукописями: А, Ст III, 1440 и 8585. Краткая редакция (которую будем далее называть «редакция Б») дается семью рукописями оригинала: П, С, B_2, № 3392, 1320, Ст I, Ст II и узбекским переводом. В редакции А касыда имеет 54 бейта, в редакции Б — 28 бейтов. Из этих 28 бейтов редакции Б два бейта вообще отсутствуют в редакции А, четыре бейта имеют существенные разночтения в составе полустишия, остальные 22 бейта соответствуют редакции А, за исключением второстепенных разночтений. Кроме того, редакция Б имеет иной порядок следования бейтов, а именно (по номерам бейтов редакции А): 1, 3 (*миṣра'* II свое), 9, 4, 8 (*миṣра'* I = *миṣра'* I бейта 6), 10, 18, 39, 26, 20, 28, 29, 25, 14, 15, 16, 19, 33, 40 (разделен на два бейта с одним новым полустишием в каждом), 41, 49, 53, 54, 12, 13, 8 (следующие два последних бейта отсутствуют в редакции А). Сопоставление обеих редакций показывает несомненное преимущество редакции А, несмотря на то что редакция Б поддержана значительным большинством рукописей и даже узбекским переводом. Это преимущество заключается прежде всего в том, что редакция А дает более логичный и последовательный с точки зрения развития повествования порядок бейтов. Это особенно чувствуется в концовке стихотворения, которая в редакции Б оставляет впечатление явной незавершенности и оборванности. Кроме того, как явствует из замечания Ваṣифӣ, касыда имела в полном виде 60 бейтов, из которых редакция А сохраняет 54, а редакция Б — почти вдвое меньше. На основании этих соображений в нашем сводном тексте отдано предпочтение редакции А, а отличия редакции Б вынесены в разночтения.

Разделение рукописей на две редакции в отношении текста этой касыды не прослеживается на других частях текста. Убедительное объяснение этому одиночному случаю едва ли может быть дано на основании имеющихся списков. Данное исключение не может поколебать уверенности в том, что текст мемуаров Ваṣифӣ дошел до нас в одной стабильной редакции, но не имевшей в основе своей, как было показано выше, готовой, отработанной автором рукописи.

Из приведенного анализа использованных нами рукописей явствует, что ни одна из них не могла быть положена в основу подготовки сводного текста в качестве достаточно надежной носительницы первоначальной авторской или близкой к ней редакции. В силу этого в основу составления текста был положен принцип предпочтительного чтения, т. е. принцип активного критического отбора наилучшего чтения из всех предлагаемых рукописями вариантов. Предпочтительным считалось в каждом отдельном случае такое чтение, которое прежде всего с несомненностью определялось в этом смысле контекстом, как частным, так и общим («большой контекст»), а также аналогиями в других местах текста. В этих случаях показания контекста или аналогий считались более убедительными, чем «большинство голосов» рукописей, настолько, что если подсказанное контекстом или аналогиями чтение было представлено да-

же только одной рукописью, то именно этому чтению отдавалось предпочтение перед остальными. Если контекст не давал достаточных оснований для суждения и аналогий не оказывалось, то предпочтение отдавалось такому варианту, который, удовлетворяя лексическим, грамматическим и синтаксическим требованиям, оказывался поддержанным одной из наиболее авторитетных рукописей в сочетании с узбекским переводом. Такому сочетанию придавалось большее значение, чем механическому единогласию остальных рукописей оригинала, при прочих равных условиях. К решению вопроса механическим «большинством голосов» рукописей мы прибегали только в том случае, если все другие возможности были исчерпаны и не приводили к удовлетворительному результату [95].

Таким образом, основной публикуемый текст представляет отобранные и принятые в качестве предпочтительных перед всеми другими чтения, что дает основание считать его критическим.

Выполняя другое основное условие критического текста — представление постоянной возможности проверки нашего отбора предпочтительных чтений,— мы тщательно фиксировали в сносках отвергнутые нами варианты, представленные как в списках оригинала, так и узбекского перевода. Вместе с тем мы сознательно отказались от, так сказать, «тотального» воспроизведения всех разночтений всех рукописей независимо от их характера. Как известно, любая рукопись неизбежно содержит некоторое количество механических описок (пропуск отдельных букв и частей слов, целых служебных слов, диакритических знаков, перестановка отдельных слов местами, другие различные мелкие искажения графического характера и пр.), очевидность которых сразу определяется как контекстом, так и чтением других рукописей и происхождение которых отражает либо индивидуальную особенность переписчика, либо простую случайность в процессе данной переписки. Такие разночтения, ограниченные сферой данного индивидуального копирования, как правило, не отмечались в сносках к нашему сводному тексту. Однако мы ставили себе задачей отмечать всякое разночтение, происхождение которого предположительно могло выходить за пределы данной рукописи и отражать ту или иную текстовую традицию. По этой же причине мы широко привлекали разночтения узбекского перевода, а также те места этого перевода, которые либо способствуют в сомнительных случаях нашему пониманию оригинала, либо дают какое-то собственное, заслуживающее внимания толкование.

Привлеченные нами рукописи отличаются, конечно, и своими орфографическими особенностями. Так как ни в одной из рукописей не отражена орфография подлинника, а воспроизводить орфографические разночтения было со-

[95] Много примеров практического применения нашего принципа отбора предпочтительного чтения дано в вышеизложенных характеристиках шести основных рукописей. Остальные случаи см. в разночтениях ко всему тексту.

вершенно невозможно, то мы решили воспроизвести последовательно в нашем тексте орфографию какой-либо одной рукописи, а именно рук. А. Этот выбор определился теми соображениями, что место и время переписки этой рукописи точно известны, известен и писец. Таким образом, не имея возможности воспроизвести орфографию оригинала или близкую к нему, воспроизводим бесспорный образец таджикской орфографии Бухары конца XVII в., что само по себе не лишено определенного интереса[96].

Разметка листов внутри сводного текста дана также на основе нумерации листов рук. А, что привело к следующим нарушениям последовательности в разметке листов сводного текста.

1. Лист 155 отсутствует вообще, как и в рук. А.

2. Выписанный на полях лл. 70б— 78а рук. А текст гл. 13, заняв надлежащее место в сводном тексте, дал следующий нарушенный ход нумерации его листов: до 70б правильно, затем идут лл. 71а—поля, 71б—поля, 72а—поля, 73а—поля, 73б—поля, 74а—поля, 74б—поля, 75а—поля, 75б—поля, 76а—поля, 76б—поля, 77а—поля, 77б—поля, 78а—поля, затем опять 70б— и далее в правильном порядке.

3. Отмеченные выше (стр. 16) три большие лакуны рук. А, будучи восполнены по другим рукописям, привели к тому, что размер соответствующих листов в сводном тексте непомерно растянут. Таковы лл. 39б, 40б (гл. 7) и 29б (гл. 6). Однако это не может вызвать существенных неудобств при ссылках, так как размещенный на этих листах текст представляет собой в основном отдельные небольшие стихотворения, которым придана собственная нумерация.

Указанные нарушения последовательности нумерации листов сводного текста необходимо иметь в виду при пользовании им.

В квадратные скобки заключены те слова текста, которые опущены в рук. А, если нет специального примечания, предупреждающего об ином назначении таких скобок[97]. Если в сноске при разночтении указано «остальные рукописи», то это значит—«все остальные рукописи оригинала, за исключением узбекского перевода». Если указано «все остальные рукописи», то это значит—«все остальные рукописи, включая рукописи узбекского перевода»[98].

Некоторые тексты, входящие в мемуары Вāҫифӣ, были опубликованы раньше другими исследователями. При составлении сводного текста мемуаров эти публикации были, конечно, учтены, и все существенные разночтения отмечены в специальных сносках, которым приданы следующие условные обозначения:

---

[96] Орфографические особенности рук. А были охарактеризованы выше, стр. 20, сн. 38.

[97] В квадратных скобках дана также разметка по листам рук. А, а при некоторых лакунах— по листам других рукописей.

[98] При этом имеются в виду только рукописи «первой группы». Привлечение рукописей «второй группы» всегда оговаривается особо.

1. «Айни»—имеется в виду антология таджикской литературы «Намунаи адабиёти тоҷик», М., 1926 г.[99].

2. MN— имеется в виду персидское издание «*The Majalis-un-nafa'is „Galaxy of poets" of Mir 'Ali Shir Nava'i, two 16-th century persian translations*», ed. by 'Ali Asghar Hekmat, Teheran, 1945, pp. 244—247; текст *ma'rūẖa*, составленный Çāẋибдāрā, с датами рождения и смерти Навāй (сводный текст, лл. 74а—поля, сл.).

Как указывалось выше, текст *Бадāй' ал-вақāй'* Вāçифй не дошел до нас в полной сохранности, и некоторые дефекты, нанесенные ему в процессе рукописного размножения, не смогли быть исправлены даже путем привлечения сравнительно большого количества имеющихся списков. Однако дефектов этих все же сравнительно немного; они не только не деформируют всего текста в целом, но и не наносят существенного ущерба его наиболее ценным частям в отдельности.

Можно считать, что предлагаемый текст *Бадāй' ал-вақāй'* Вāçифй восстанавливает этот в своем роде уникальный памятник таджикской литературы XVI в. почти в том первоначальном виде, в котором он вышел из-под пера автора четыреста лет тому назад.

Работа над текстом *Бадāй' ал-вақāй'* Зайн ад-Дйна Вāçифй была начата мною в 1935 г. в Таджикистанской Базе Академии наук СССР, продолжена затем в Государственном Эрмитаже и закончена в 1949 г. в стенах Института востоковедения АН СССР.

Многочисленные текстологические трудности, возникшие в процессе этой работы, едва ли были бы преодолены без неоценимой помощи, которую оказали мне мои товарищи по работе: на первых ее этапах—светлой памяти А. Шаханшаев, в дальнейшем — Б. И. Сирус, а на завершающих стадиях

---

[99] Пользуемся случаем привести соответствия изданных С. Айни фрагментов нашему своду ному тексту: 1. Газель *Аб-у тāр*—в антологии дана вторая из двух газелей этого названия, составляющих часть *Ҳам.а-йи муẖайара;* бейт 2 нашего текста в антологии отсутствует (гл. 5 текст, л. 25а—25б, стр. 141). 2. «Четырехмерная газель» (там же, стр. 144). 3. Касыда *Чāст āфтāб?*—в антологии даны первые 9 бейтов из общего числа 20 бейтов (гл. 6, л. 29б, стр. 177). 4. Касыда с редифом *лāле*. Таких касыд в тексте две, первая в 14 бейтов, вторая в 21 бейт; в антологии имеем бейты 1, 2 и 4 первой касыды и бейты 1 и 2 второй касыды (гл. 7, л. 38а—38б, стр. 232). 5. Касыда с редифом *наргис*. Таких касыд в тексте две, первая в 15 бейтов, вторая в 20 бейтов, в антологии имеем бейт 1 первой касыды и бейты 1, 2 и 3 второй касыды (гл. 7, л. 39а, стр. 235). 6. Касыда с редифом *бунафше*. Таких касыд в тексте две, первая в 15 бейтов, вторая в 20 бейтов, в антологии мы имеем бейты 1 и 15 первой касыды и бейты 1 и 2 второй касыды (гл. 7, л. 39б, стр. 239). 7. Касыда с редифом *гунче*. Таких касыд в тексте две, первая в 12 бейтов, вторая в 23 бейта. В антологии имеем бейты 1, 2 и 12 первой касыды и бейты 1, 2 и 3 второй касыды (гл. 7, л. 39б, стр. 242). 8. Касыда с редифом *гул*. Таких касыд в тексте две, первая в 15 бейтов, вторая в 21 бейт. В антологии имеем бейты 1, 2, 3, 4 и 5 второй касыды (гл. 7, л. 39а, стр. 247). 9. «Панегирик со скрытой хулой»—в антологии представлен первыми четырьмя бейтами из общего их числа 11 (гл. 1, л. 14а, стр. 62).

А. Т. Тагирджанов и Ч. Байбурди, осуществившие контрольную читку сведенного текста, первый—до беловой переписки, второй—после нее.

Огромный труд по беловой переписке текста выполнен Г. В. Арсанисом, чье сознательное и бережное отношение к сложной задаче копирования немало способствовало наилучшему воспроизведению текста и критического аппарата.

А. Н. Болдырев

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

Васифи — А. Н. Болдырев, *Зайнаддин Васифи*, Сталинабад, 1957.

ЗВО — «Записки Восточного Отдела Русского Археологического общества», т. XV, СПб., 1903—1904; т. XXII, СПб., 1914—1915; т. XXIII, СПб., 1915—1916.

ИНУ — «История народов Узбекистана», т. II, Ташкент, 1947.

Mél. as. — «Mélanges asiatiques tirés du Bulletin de L'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg», t. VII, SPb., 1874—1876; t. X, SPb., 1892.

Мирзоев, *Биной* — Абдулғаний Мирзоев, *Биной*, Сталинобод, 1957.

МИТТ II — «Материалы по истории туркмен и Туркмении», т. II, М.—Л., 1938.

Rieu, Suppl. — Ch. Rieu, *Supplement to the Catalogue of the persian manuscripts in the British Museum*, London, 1895.

СВР — «Собрание восточных рукописей Академии наук УзССР», тт. I, IV, Ташкент, 1952.

ТОВЭ — «Труды Отдела культуры и искусства Востока Государственного Эрмитажа», т. II, Л., 1940; т. IV, Л., 1947.

ТЕКСТ

چون بادمهره بپای همتش افتاده پهلوان نامدار و خرده‌دان باوقار پهلوان درویش محمد گشتی‌گیر بعنایت خسروانه مستظهر بوده بداند که عرضه‌داشت [او] که مصحوب زنگی بچه ارسال داشته بود رسید و مضمون آن بذروهٔ عرض مقرون گشت چون روشنئ آئینهٔ اخلاص او بر ضمیر همایون چنان پرتو انداخته که حاجت حجت و برهان ندارد بنابران روز بروز آثار عنایت [و مرحمت] در بارهٔ او زیاده است و خواهد بود [رباعی]

تا کس نشنود بانگ خروس از آباد * تا عادت سگ[1] بشام باشد فریاد
تا کبک بکوه و دشت میگردد شاد * مانند تو پهلوان ندارد کس یاد

میباید که تا وصول رایات همایون پیوسته بروایت دعا اشتغال[2] نموده عرض حاجات را پیرایهٔ افتخار و سرمایهٔ استظهار سازد .

1. A оп., оставляя свободное место; C, л. 153a او 2. A, C مشغول بوده

خوشحال گشته قاعدهٔ پرسش و تفقد پادشاهانه و آثار عنایت و عطافت
شاهانهٔ ما [مشاهد و] معاین او شده بود میباید که امیدوار و منتظر
بوده [A. 1006] در مواد دعاگوئی و ثناخوانی افزاید و از قاعدهٔ پهلوان
مرحوم مغفور بهیچ حال تخلف ننماید و باقی خویشان و خویشاوندان و
وشاقان و خادمان آنجا از خرد و بزرگ بنوید عاطفت بیدریغ امیدوار
باشند و شرایط دعاگوئی مرعی داشته [1] همواره عرض حاجات [2] لازم شناسند

[و له] ایضاً

ای که پیک چرخ اگر صدره کند بالادوی * در طریقت نشمرندش ره‌روان در تیز تو
فتح داد ایزد بما [3] پیک دعایت چون رسید * صورت فتح است ما را کامل از تکبیر تو [4]
نکته‌دان میمون‌فال و پهلوان بیمثال آنکه رهرو بشادی نظارهٔ معرکه‌اش سر
از چنبر چرخ گردون بیرون نیاورده و لولؤ لالا بهوس دُرّدانگی عقد بازوبندش

1. A, C دارند 2. A, C حالات 3. A, C چابک 4. Так П, Ст III; остальные рук. یک تیر تو

سپهررا باعث رنج و تعب آنکه سروران دهررا طلعت او آئینهٔ روشن است
و مهتران عصررا چنبر اطاعت و خدمتش در گردن [نظم]

ای سروریکه وقت هنرچرخ طاس‌باز * از پاکی ضمیر تو هر دم سبق گرفت
نقاش صنع رنگ قفسهای کبک تو * از سرخی و سفیدهٔ صبح و شفق گرفت

پیشوای اهل زنگ و تبربند سرآمد[1] خویش و خویشاوند پهلوان مفرد پهلوان
درویش محمد بعنایت و عاطفت مخصوص بوده بداند که دریوزهٔ حاجت
از درگاه شهریاران حجتی است معتبر و عرض حالت بر آستان پادشاهان
سنّتی[2] است مقرر بنابران قبل از این بدان[3] نادرهٔ دوران نوشته بودیم
که پیوسته عرض حاجات بدرگاه سپهرسمات لازم داند در این فرصت که
مولانا درویش محمد ادیبی بآستان همایون آمده عرضه داشت او[4] گذرانیده
و خبر جمعیت و فراغت اهل آن تکیه بتعزز عرض رسانید ضمیر انور همایون

1. B, л. 250a سرنامهٔ 2. A, C, л. 1526 . حالتیست 3. A, C برآن 4. B, л. 250a оп. ; П, л. 145б او را

یافته بداند که مزاج مبارک همایون در کمال صحت و سلامت و رفاهیت و استقامت است و هیچ‌گونه مکروهی بر حاشیهٔ ضمیر[1] انور نیست باید که عنایت بیغایت را متوجه آمال و امانی خود دانسته پیوسته عرض حالت و سوال حاجت لازم داند [و له] ایضاً

پهلوان نامدار و مرزبان روزگار لؤلؤ لالاء صدف مروّت و تجرید[2] کوکب والای[3] چرخ فتوت و تفرید آنکه آب سرچشمهٔ اخلاص از شمامهٔ صدقش مرتبهٔ گلابی یافته است و نُهجهٔ ناچَخ اعتقادش بر صحیفهٔ[4] دهر چون ماه منیر تافته [بیت]

آنکو شده نام مُفرَد ایامش * مشهور جهان به پهلوانی نامش
چون فهم کند خَصمَ رگ قهرش را * از ترس فتد لرزه بهفت اندامش

آنکه ذات میمونش موجب شادی و طربست و تیزیٔ طبع موزون او بیک

1. A, C, л. 152a доб. منیر 2. A, C تجرید 3. A, C ولای 4. A, C صفحهٔ

بیرون نشتابد چگونه از این معنی غافل تواند بود و عرصهٔ تاخیر چون تواند پیمود میباید که از روی امیدواری تمام عرض حاجات لازم داند [و] شرح کماهی احوال خودرا و برادران و خویشاوندان خودرا بدین درگاه که قبلهٔ حاجتمندانست رساند

[و له] ایضاً

صد سال پیک چرخ برد رنج تا چو تو * در راه عشق پاکرَوی را دهد نشان

دلهای خلق مهرگیا سویت آورند * ز آنسان که سوی خانه رود مرغ خرکشان[1]

یعنی مرزبان زمانه و پهلوان فرزانه آنکه در دور گردون کس از چنبر او نجسته و در دهر بوقلمون کس از آفت او نرسته بطالع میمون و بخت همایون از مثل و مانند و خویش و خویشاوند ممتاز است پهلوانی که [بیت]

با مویشکافی خود [л. 100a] از لاف به تنگ است * زآنست که چون استره دایم لب تنگ است

صافی طبع روشن ضمیر [پهلوان] درویش محمد گشتی گیر بعنایت بیدریغ اختصاص

1 B, л. 249a پرد

[و له ایضاً]

ای کرده به پیک چرخ پیشی صد تیر * انجم شده زنگ و ناچخت بدر منیر
از پاکی تست[2] آنکه ندارد عیبی * چندانکه کند یک سَرِ مو ناخن گیر

پهلوان زمانه و مرزبان فرزانه آن صدف مروت را گوهر یکتا [و] آن بحر فتوت را لؤلؤ لالا [نظم]

ای ساخته سروران[3] معنی تاجت * وی خیل غریبزاده ها محتاجت
آنانکه خروس و کبک دیمون بازند * بخشند بشادی دلِ خود باجت

آن خویش و قبیله را گُلِ سرسبد جوانمرد مفرد پهلوان درویش محمد بعنایت کارسا و شفقت غریب دوست غریب نواز مخصوص بوده بداند که چند نوبت از روی تاکید و حجت حکم فرمودیم که هرگاه که از موکب همایون دور ماند حالت و حاجت خودرا بوسیلهٔ عرضه داشت بعرض رساند و بدستور پهلوان مغفور دائم عرض احوال لازم دانسته از سنت او روی نتابد و از چنبر عبودیت و خدمتگاری

1. Только П, л. 145a ; T انشا 2. T خود 3. A, C, л. 1516 سرمرار

پهلوان درویش محمد گشتی گیر آنکه در پاکی او کسیرا سخن نرسیده و در سخن او هرگز هیچکس را ناخن گیر نکرده [رباعی]

آنکه مه بر فراز چنبر چرخ * هست پیش جمالش آئینه دار
پهلوان دگر بپاکی او * گر بود در جهان غریب شمار

بحنایات بیدریغ مخصوص بوده بداند که مدتی شد که رایات نصرت آیات پرتو مرحمت[1] بر این دیار انداخته با [وجود] آنکه نشان مشتمل بپرسش احوال او فرستاده شد [л. 99б] تا غایت عرضه داشت او نرسید از او بغایت غریب نمود معلوم نیست که بسنت[2] که عمل کرده و بچه حجت از نیشتر طعن و اعتراض خلاص خواهد شد [بیت]

نتوان یافت بگیتی ز وفا هیچ اثر * گر بغربال به بیزند جهانرا یکسر

میباید که پیوسته آئینهٔ اخلاص را بی زنگ داشته همراه پیک صبا و شمال عرض حالت و استدعای حاجت خود لازم داند[3]

1. B, л. 248б, T, л. 294a همت 2. T نه نسبت غه عل قیلیب 3. Рук. B_2, л. 223б текст следующих писем оп

غریب و غریب‌زاده‌ها را چنانچه عادت میمون باشد بسیلاب فنا داده و خود[2] از آن مهلکه بیرون جسته[3] بغایت غریب نمود میباید که کما هی حالات را عرض کرده متعاقب عرض حالت و سوال حاجت لازم داند[4] [رباعی]

آن جملهٔ ارباب هنررا سرور * هرگه که نماید از پی قصد هنر
از انجم چرخ باید اورا مهره * وز نوک هلال زیبد اورا نیشتر

و ایضاً له[5]

ای آنکه جدا ز صحبتت نهجت نیست * بر فضل تو هیچ حاجت حجت نیست
وصفت نکنم که ذات میمون ترا * از غایت پاکی بصفت[6] حاجت نیست

یعنی درّدانهٔ صدف طریقت و موی‌شکاف رموز حقیقت مفرد روشن‌ضمیر

1. B_2, л. 222 а غریبزاده‌ها 2. B_2 سیلاب : П بسیلاب فتاده‌خودرا 3. Узбекский перевод дает свой вариант текста письма. См. *Введение*, стр 33. Рук. 698 оп. все письмо целиком. 4. T, T_2 اش 5. T, T_2 رباعی 6. T صافی

نکنم وصف ذات بیمونش * زانکه اورا بوصف حاجت نیست

یگانهٔ که چون در هنگامهٔ چرخ چنبری دعوی نماید پیک تیزرو ماه قدم جز بمیدان اُمَنّا و صَدَّقنا نکشاید فرزانهٔ که هرگاه در معرکهٔ نلک طاس باز چون کبک دری جلوه کند خروس صبح آئینه‌فام جز نغمهٔ تحسین او نسراید هرچند یافت مرتبه هرگز دگر نکرد * با خاص[1] و عام [و] اصلی [و] لولی سلوک خویش خوش لهجهٔ که تا بفلک رفت نغمه‌اش * در چرخ رفته زهره پی چرخ و دوک خویش روشن طبع آئینه ضمیر پهلوان درویش محمد گشتی گیر بداند که عرضه داشت او که مصحوب حافظ غیاث الدین محمد دهدار معروض پایهٔ سریر چرخ مسیر گردانیده بود رسید مضمون معلوم گشت متعاقب آن خبر رسید که بحسب تقدیر ایزدی سیلی خطرناک از نواحی آستانهٔ ملایک آشیانه[2] حضرت باری[3] گذشته نعمت [آباد] را ممّر عبور ساخته بوده و آن پهلوان فرزانه جمعی از

1. A, C, л. 151a خواص 2. A и C, П, л. 1446, 3392, л. 2016, 1320, л. 265a ملک آشیانه ; 8585. л. 246б ; فلک آشیانه B ; ملایک اشتباه 3. B, л. 248a доб. جل و علی

وقتی که پهلوان انیس و مرزبان جلیس پهلوان محمد چهرهٔ فنارا در آئینهٔ مرگ ندیده بود و صدای زنگ رحیل از تیربند پیک اجل نشنیده دایم عرض حالت و سوال حاجت بپایهٔ سریر اعلی لازم میداشت اکنون که مرغ روحش خروش خروس ازجی[1] شنیده کبک‌سان میل بکوهسار عدم نموده آن موی‌شکاف نکته‌پرداز و آن غریب دوست غریب‌نواز[2] بجای اوست باید که سنت آن پیش‌رو قوم را[3] از دست ندهد که دستگیر او همان خواهد بود [نظم]

گرچه آن فرزانه از ارباب حاجت رخ نهفت *خیل محتاجان باحسان تو حاجتمند باد
شه هلال از دهر گم اما نشد بانگ نماز * پهلوان گررفت[4] عمر خویش و خویشاوند باد

ایضا فی هذه الاسلوب [قطعه]

آنکه در وصف پاکی ذاتش * احتیاج دلیل و حجت نیست [л. 99a]

1. Коран, 89, 28. 2. T, л. 2926 و اول دوست فقیرپرور غریب نواز 3. T لازم دور کیم اول قوم
4. T, л. 293a گرفت (против размера). ایلکارسی بیک سنتین قولدین برماکای سز

مکتوبی عرضه داشتی انشا کرده بعد از ادای دعوات و تحیات عرض حاجات و ملتمسات خود معروض دارد خواجگی عبد الله میفرمودند که آن مناسبت و سلیقهٔ که درویش محمد در انشا داشت ما در[1] هیچ منشی و سخن آفرینی مشاهده نکرده‌ایم و منشات[2] خواجگی را که[3] از برای وی[4] انشا کرده [چون] بغایت غریب و بدیع بود کتاب خودرا بآن زیب و زینت دادیم و آن منشات که نوشته شد اینست

ای زمرهٔ مفردان همه محتاجت * داده همه مهتران دوران باجت

[بر چرخ رسان سر که خدا داد[5] بلطف * بر تارک سروران دوران تاجت]

درّ دانهٔ درج[6] پاکی و لؤلؤ صدف چستی و چالاکی فرزانه مفرد پهلوان درویش محمد بلطف بیکرانه مکرون و عنایت خسروانه بیمون بوده بداند که در

1. П از 2. П, л. 144a مکتوباتی 3. В оп. 4. П оп. 5. П, л. 144a, В₂, л. 222б ساخت 6. Т عفت و پاکلیک درجی نینک ثمین کوهری چست‌لیک و چالاکلیک پهری نینک منیر اختری доб زبان مفرد لاری و پهلوانلاری نینک فرزانه‌سی و دوران کردی و تهتن لاری نینک مردانه‌سی پهلوان درویش محمد الخ

بود درویش محمد همهٔ آنها را به پهلوان علی رستای بخشید و گفت مرا همین آبرو بس است او هم بامیدواری باین دیار آمده محروم نشود[1]

پهلوان درویش محمد از روی علو[2] نسب در میان این طایفه مفاخر و مباهی بود زیرا که از جانب پدر بسلسلهٔ خواجه عبد الله انصاری میپیوست و از جانب مادر رشتهٔ انساب خودرا بخرقهٔ سلطان ابو سعید ابو الخیر میبست [л. 986] اما چون جمهور سلسلهٔ گشتی گیران بحسب [و] نسب مطعون و از دایرهٔ اصول بیرونند که ایشانرا جت و لولی میگویند سلطان حسین میرزا هرگاه[3] با لشگر و سفری[4] میرفتند خواجگی عبدالله صدررا میفرمودند که از برای درویش محمد مکتوبی مشتمل بظرافت و محتوی[5] بمطایبه و لطافت انشا میفرمودند و درویش محمدرا بدان معزز و سرافراز مینمودند چون درویش محمد در انشا بیمثل و عدیم النظیر بود حکم فرموده بودند که در برابر هر

1. T, л. 2916 доб. وادلتورغانلار آینک مرّوتیغه الصاف قیلیب همتی‌غه آفرین دیدیلار ; 2. A علوی ; 3. B, л. 2466 هرچکاه ; П, л. 144 a هرچکاهی ; 4. A, C, л. 151a هرگاه سفری میرفتند ; C, л. 1506 علو نسبت ; 5. B, л. 247a, T, л. 292a مطوی B لشکری و سفری

بیرون آمد گویا روح مجسمی بود و میرزا فرمود که هیچ لذتی برابر آن نیست
که کسی نظارهٔ بدن درویش محمد نماید و لهذا اورا بپیچاق گشتی‌گیران
ملقب گردانیده بودند و پهلوان علی روستای در برابر او در کمال بی‌اندامی
و ناهمواری نمود القصه چون بهم درآویختند درویش محمد اورا بمثابهٔ طفلی
از زمین برگرفت و بر سر دست کرده چرخی زد و بر زمین انداخت که
صحن میدان مثل کورهٔ سیماب در لرزه درآمد از [پس] سر تا بپاشنهٔ
پا بر زمین نقش بت غریو از خلق برآمد پهلوان علی بر خاست و در
گریه شد و گفت شاها این جماعت سحر کردند و مرا بستند که مرا یارای
هیچ قوت و حرکت نماند میرزا گفت که اینها مهملاتست دیگر کشتی میگیری
چون سه نوبت دستورت گفت شاها اگر من آدمی باشم همین بس است
میرزا بامرا و ارکان دولت گفت هرکه سر مرا دوست میدارد بدرویش محمد
انعامی کند چنین گویند که قریب بصد هزار درم[1] بدرویش محمد انعام شده

1. Остальные рук. تنکه

پای تخت هراة را باستقبال فرستاد که همه بتحف و هدایا پیش او رفتند و اورا
اعزاز و اکرام و احترام لا کلام نمودند و بعزت هرچه تمامتر بشهر هراة
در آوردند پهلوان عالم مقرر ساخت که چهل روز پهلوان را گشتی گیران
مهمانداری کنند [و] درویش محمدرا در این چهل روز ورزش فرمایند[1]
سلطان حسین میرزا از پهلوان عالم پرسید که فکر این پهلوانرا چه نوع
کرده اید و با وی کدام پهلوان گشتی خواهد گرفت پهلوان عالم گفت که
[л. 98a] یتیمکیست که تکیه را رُفت و روب میدهد این امررا بوی حواله
نموده ایم میرزا پرسیدند که این کیست پهلوان گفتند که درویش محمد است
میرزا انگشت حیرت بدندان گرفتند و گفتند که او خردسالست ناگاه بینا موسی
واقع شود پهلوان عالم گفت امیدواریم که سبب آبرو و ناموس گردد بعد
از چهل روز میرزا حکم فرمودند که گشتی گیرند حوض باغ زاغانرا خشک
کرده بودند در ته حوض میدان گشتی مقرر شد چون درویش محمد از جا

1. Так все рук.; T درویش محمدنی بو قرق کون اراسیندا ورزش دین بیکار قویادیرلار

من بسنگ خراسان یک دست در ته قناری در میآورد و بدست دیگر
گریبانشرا گرفته از زمین برداشته بر پس [سر] میانداخت ورزش بجائی رسید
که آن قناررا بوزن دویست من رسانید بعد از آن [آن] جوال پر ریگ را
از روزن خانه آویختند و آنرا جمعی بیک جانب میکشیدند و درویش محمد
در محاذی روزن میایستاد و آن جماعت دست باز میداشتند آن جوال
بر کتف وی میامد و اورا دور میانداخت رفته رفته کار بجائی کشید که
هرچند آن جوال را دور میبردند و میگذاشتند و آن بر کتف و سر و روی
و گردن او میرسید از جای نمیگنبید[1] ورزش که باین نهج رسید پهلوان
عالم گفت که دل ما فی الجمله جمع گردید اما میباید که بهمن ورزشها
شب و روز مشغول بود[2] بعد از سه سال این پهلوان بخراسان آمد
چون بقصبهٔ کوسو[3] رسید پهلوان محمد ابو سعید کشتی گیران [نامدار] معتبر

1. C, л. 150a, B, л. 2456 نمیجنبید . П доб. نمیخسپید 2. Все рук., включая T, иначе: اما بهمن ورزشها شب و روز مشغول بود و تخلف نمینمود 3. Так все рук.

اما بحکم لِکُلِّ شَیْئٍ آفَةٌ و لِلتَّحصیلِ آفاتٌ آوازه در شهر هراة افتاد که گشتی‌گیری از عراق متوجه خراسان شده که از تمام پادشاهان ربع مسکون خط مسلمی ستانیده[1] نامش پهلوان علی روستاییست که هرگز به پهلوانی [و زبردستی] او در عرصهٔ جهان [و معرکهٔ گیهان] پهلوانی برسر قدم نیامده و دعوی او آن است که بهراة[2] [که] میروم پهلوان[3] سرتکیه‌نشین را حلقه بگوش و غاشیه بر دوش خود میسازم پهلوان محمد ابوسعید درویش محمد را از خواندن[4] باز داشت و بورزش گشتی‌گیری گماشت از وشاقان سرآمد نوخاسته[5] ده نفر مقرر گردانید که درویش محمد میان‌گیری میکرد و هرکدام را بنوعی میانداخت کار بجائی رسید که چهار کس را میفرمود که بیک بار[6] در وی بچسفیدند و او را درخاک میمالیدند و او هر چهاررا بر بالای یکدیگر میانداخت [7] و زبون میساخت [دیگر میفرمود که قناری را پر از ریگ نمناک میکردند قریب بصد

1. Остальные рук. منشور مسلمی کرفته 2. Остальные рук. بخراسان 3. T дает ожидаемое мн.ч. پهلوانلار 4. Все остальные рук. تحصیل خود 5. A, T, B, B_2 نوخواسته 6. B, л. 245a بارکی 7. Остальные рук انداخته

[قدوة الظرفا و زبدة العرفا المخصوص بعواطف الملک الهادی]

خواجه محمود تایبادی میفرمود که خواهرزادهٔ پهلوان محمد ابو سعید که درویش محمد نام داشت در سن هفده‌سالگی یکی از جماعهٔ فهرهٔ اثنی عشریه درس مولانا شیخ حسین بود[1] که در شرح هدایهٔ حکمت [با] میرک چنگی[2] هم‌سبق بودند [و] مولانا میفرمودند که درویش محمد [خواهرزاده] با هر کس در مباحثه [و مناظره] میشود مرا بآن کس رحم میآید زیرا که [ل. 97б] تا او را متعاقب ملزم [و ساکت] نمیسازد دست از او باز نمیدارد و شرح هدایهٔ حکمت را[3] بنوعی نظم کرده بود که قامت اهل فضل چنگ‌صفت از رشک خمیده و سینهٔ ایشان بناخون حسد خراشیده [بود] بعضی ابیاتش این است

گر تو در ساز فضل یکرنگی * بشنوی[4] قول میرک چنگی

کو بقانون فضل روح افزاست * میکند قول مستدل را[5] راست

1. T, л. 289а مولانا شیخ آلیدا اثنا عشریه فهره(так)سیدین ایردی 2. T, л. 289б میرک چنگی برله ; предлог **با** оп. во всех рукописях. 3. A, C شرح مذکور را 4. Все рук., кроме T, против размера بشنو 5. A, B против размера مستدلی را

بهزار کس متوجه خانهٔ پهلوان شدند چون رسیدند میرزا فرمودند که ای پهلوان مروّت پهلوان پیش دوید و گفت شاها این جانور مرا تمام هلاک ساخته بود لله الحمد [که] بیمن دولت [و همت] شما خبردار گردیدیم میرزا گناه فیل را از پهلوان طلبیدند و اورا خلاص گردانیدند[1] صباح میرزا فرمودند که پهلوانرا بفیل آشتی میدهیم و طوی [و جشنی] میسازیم الحاصل کوسفندان و اسپان کشتند و طوی راست کردند و پهلوان و فیلرا لباسهای فاخر [و قیمتی] پوشانیدند[2] و از برای فیل ماش و گرنج[3] پختند و در بارکشی پیش فیل نهادند پهلوان بر یک جانب و فیل برجانب دیگر پهلوان نوالهها راست میکرد و پیش فیل میداشت و در دهان او میگذاشت و فیل نیز نوالهها راست کرده پیش پهلوان مینهاد [و پهلوان آنرا] تناول مینمود بعد از آن پهلوان پیشانی فیلرا بوسه داد و فیل نیز سر نیاز پیش پهلوان بر زمین نهاد.

1. A, C, л. 1496 از پهلوان اوتون گردانیده برگردانیدند 2. A پوشیدند ; П, л. 143a لباسهای فاخر مفتخر

3. Все остальные рук. برنج گردانیدند

خودرا بر بالای سر گذاشت و نمونهٔ خود راست کرد و گرز خودرا گرفته
با جمعی از وشاقان بگوشهٔ منتظر نشست چون دو پاس از شب گذشت و
گشتی‌گیران ملاء اعلا طنابهای شهاب ثاقب را بر فیل فلک پیچیدن گرفتند و
مریخ گرز شیر شریارا بر بدنش کوفتن گرفت دیدند که از جانب اردو فیل
بمثابهٔ کوه سیاهی پیدا شد و بدر خیمه آمده بر اطراف و جوانب نگاه کرده
خودرا در یازید و از در خیمه درآمد بسترا پهلوان خیال کرده در زیر شکم درآورده
بنیاد مالش نمود پهلوان با جماعتش رسیدند و طنابهای خیمه کندند و از چپ و
راست [بر دست و پای فیل] پیچیدن گرفتند پهلوان آن گرزرا بر بدن
فیل زدن گرفت فیل در فریاد شد چنانکه همه اردو خبردار گردیدند میرزا از
خواب بیدار شد پرسید که این چه غلغله و مشغله است گفتند که فیل بر سر
پهلوان شبیخون برده و پهلوان خبردار گردیده و اورا در کوتک[1] مَن یَشَآءُ
بِغَیْرِ حِسَابٍ[2] کشیده میرزا فرمود که مشاعل افروختند و سوار شده قریب

1. П, л. 1426 به کتک 2. Коран, 2,208.

بینداخت و میان پشت فیل بر زمین آمد[1] تو گفتی که چهار ستون در هوا شد غریو از خلق برآمد میرزا فرمود که بارکش پر زر سرخ و سفید آوردند و بر سر پهلوان نثار کردند و فیلرا بستونها و دهمرده‌ها بر پای کردند بعد از چند روز فیلبان پیش پهلوان آمده گفت [که ای پهلوان] از آن روز که شما فیلرا انداخته [زبون ساخته] اید کینهٔ شمارا در دل گرفته و شبها چشم از خیمه [و خرگاه] شما برنمیدارد و میترسم که غافل شوم و از این جانور حرکت قبیحی[2] صادر شود که[3] در بلا افتم[4] [پهلوان] گفت تو امشب در استحکام دی تغافل [л. 97a] کن و گذار که او بجانب ما آید اورا مهمانداری بر اصل نمایم که من بعد این نوع دغدغه‌ها بخاطر راه ندهد چون نماز شام شد و هندوی زحل فیل گردونرا بزنجیر کمکشان استوار گردانید و کجک هلالرا بر بناگوش دی مالید پهلوان فرمود که مفرش جامهٔ خواب اورا در درون خیمه در پهلوی ستون گذاشتند و فرجی خودرا بر وی پوشید و دستار

1. Т, л. 287б доб. پهلوان تنکری غه یاپوشوب یا زنده فیل احمد جام مدد یتکوردیب فیلنی کوتاریب
2. A, C حرکتی انداق اوردی کیم فیلبنیک آرقاسی یرکا تیکیب تورت ایاقی اسمانغه ستون بولدی
3. П, л. 142 б доб. من هم که من هم در بلای آن درمانم 4. B, л. 243б, B2, л. 219a

و شما اید که میفرمودید تا آدمی چگونه بود [و] از این فیل مقدار
پشه اعتبار نگرفتید اکنون از عهدهٔ او بیرون [آئید] پهلوان
فرجی و دستار [خود] را در هم پیچیده پرتاب داد و آستینهای
پیراهنرا تا بآرنج [بر] مالید و دامن پیراهنرا در تهبندی [که برمیان
داشت] محکم ساخت و یک پای را پیش نهاد فیل خرطوم خودرا
حمایل وار بر دوش پهلوان نهاد و در زیر بغلش استوار
گردانید فیل یک قوّت کرد که پاشنه های پای پهلوان از زمین برداشته
شد و [یک] قوت دیگر کرد[2] [که] همین دو [سر] انگشت پایهای
پهلوان بر زمین ماند اندیشه کرد که اگر [این] فیل یک زور دیگر کند اورا بر
هوا برده بر زمین میزند که استخوانهای اورا لخت لخت میسازد پهلوان لنگر
انداخت چنانکه هر دو کف پایش بر زمین قرار گرفت و میل بزیر شکم
فیل نمود و بقاعدهٔ کشتی لنگ کمری رسانید که فیل در گردید و فیلبان خودرا

1. Остальные рук. برابر پشه 2. B, л. 243a ساخت

الحال مانند دولت و اقبال بدین آستان [سپهرمثال][1] حاضر گردد [و] مقید
بجامه و موزه نشود و بهر وضع [و کیف] که باشد آنرا تغییر ندهد وقت نیمروز
بود که پهلوان بخواب قیلوله اشتغال داشت [که] طیفور رسید و پیغام[2] [واجب
الاذعان] رسانید پهلوان شمهٔ پی برد و گفت گرزرا بیارید گفتند حالا محال است
که آن میسر شود پهلوان توی پیراهن[3] تنبندی[4] برمیان بسته فرجی یک تاه[5]
پوشیده بیکفش متوجه میرزا[6] گردید [و میرزا] پیش از فرستادن طیفور
فرموده بود که چند مشک شراب درحلق فیل ریخته بودند و اورا مست
[طافح] ساخته چون پهلوان بنزدیک[7] کریاس سدره اساس رسید[8] فیل
از قفای اردو بیرون آمد و متوجه پهلوان شد میرزا فرمود [بیت]

هرکه گردن بدعوی افرازد * دشمنی اینچنین بر او تازد

1. T, л. 286б درگاه سپهر اشتباه غه 2. A, C, л. 148a فرمان 3. П, л. 142a بتوی; B, л. 242б, B2, л. 218б بتهٔ 4. П, B2 تنگ بندی; B وتنگ بندی; T, л. 287a تنه پیراهن کمری کاتک بند باغلاب 5. Остальные рук. یک تا فرجی T; یک تنه کردید 6. Только A, C; остальные рук. оп.: T درگاه 7. A, C متوجه 8. A, C

آنرا هرگز یکنفس از خود جدا نمیساخت میرزا فرمودند که این هندو راست میگوید امیر سید بدر گفت بمن رسید که من پهلوانرا از گرز جدا سازم چون بمنزل خود باز گردیدند امیر سید بدر کسی پیش پهلوان فرستاد که از لاف و گزاف [و کلانکاری] فرزندان بجان آمده‌ایم امیر اژدر میگوید که من گرز پهلوانرا کار میتوانم فرمود و ابن علی میگوید که من آن گرزرا[1] صد نوبت بهوا میاندازم و میگیرم و امیر مکرّم دعوی میکند[2] که من آن گرزرا[3] صد نوبت بهوا برده فرود میآرم آن مقدار که چهار انگشت بزمین[4] میماند[5] کرم نموده آن گرزرا فرستند که گردن دعوی این مدعیانرا نرم سازم پهلوان از این مکر غافل گشته گرزرا فرستاد امیر سید بدر بمیرزا اعلام نمود که ما کار خودرا کردیم [دیگر] شما میدانید میرزا طیغور بیک را [که همه مقربان درگاه حلقهٔ بندگی اورا در گوش و غاشیهٔ نیازمندی او بر دوش داشتند] فرستاد [که] پهلوان محمدرا گوی [که] فی

1. B, л. 2436 گرز مذکور را 2. B میفرماید 3. B дов. بدست گرفته 4. B, B2 بر زمین 5. B میماند ;
و ابن علی میگوید. A, C, л. 1486 ; آندانگیم بیرکا تورت بارساق بیتکاندا بیتا کوتاریب هواغه آتارمن T, л. 2866
که من آن گرزرا صد نوبت بهوا برده فرو میآرم و امیر مکرم دعوی میکند که بهوا انداخته میگیریم

[و انانیت و خودبینی] بود که پهلوان اظهار نمود و باین کلام مترنّم گشت

تو غرّه مشو بزور سرپنجهٔ دست * کانجا که زرگر است پیکانگر هست

بعد از تفرق مجلس [امیر] سید بدررا طلبیدند و از پهلوان محمد مالان شکایت نمودند و گفتند دیدید که پهلوان چه لافی زد و گزافی پیمود امیر سید بدر فرمود که همان فیل [آن] نخوت [و عُجب] را از دماغ او بیرون خواهد آورد[1] میرزا فیلبانرا طلبید و گفت میخواهم پهلوانرا ادبی کنم و اورا گوشمالی دهم میباید که فیلرا بر پهلوان انگیزی [و اورا تیز سازی] که اورا گوشمالی [و مالشی] بدهد فیلبان گفت شاها شما زود از این فیل دلگیر شده‌اید[2] [و متنفر گردیده اید] آن گرزی که پهلوان دارد یکی از آن بر سر فیل میزند مغزهای وی پریشان میشود و آن گرزرا همان روز که پهلوان شنید که از هندوستان فیل میآید[3] ترتیب نموده بود[4] آن بوزن هفده[5] من بود بسنگ خراسان [л. 966] و

1. A, C, л. 1486 میآرد 2. A, C شدید 3. П, л. 1416, B, л. 242a میاورند 4. A بودند 5. П, B, B₂ اون باتمن ; T. л. 286a هفت

در ییلاق چهل دختران منجوق خیمه و سراپرده را بحیوق سپهر و قبهٔ ماه و مهر
برابر گردانیده بودند که پادشاه دهلو[1] فیلی با قماشهای هندوستان برسم پیشکش
فرستاد و آن فیل منکوسی بود که مردمی که بهند رفته فیلان هندی را دیده
بودند گفتند که [ما] در تمام هند [که گشته ایم فیلی] بدین عظمت[2] و جسامت
ندیده ایم تو گفتی که کوهیست که از قلّهٔ او اژدهائی آویخته و حضرت بیچون چهار
ستون در زیر بیستون برانگیخته در وقت [هجوم] پشه فیل سپهر را میمانست
که بخرطوم صبح کاذب پشه های نجوم را از خود دور میگردانید حضرت میرزا فرمودند
که سبحان الله زهی قادری که از قطرهٔ آبی اینچنین مخلوقی آفریده و عیاذاً بالله[3]
آدمی بوی گرفتار شود چگونه جان از دست وی تواند رهانید پهلوان محمد
مالانی گفت شاها تا آدمی چگونه باشد پادشاه که این سخن شنید بر خود
به پیچید [و] بغایت از پهلوان رنجید [و] با خود گفت این چه کبر و منی

1. T, л. 2856, П, л. 1416 دهلی ; B_2, л. 2176 دهلوی 2. A, C اینچنین بعظمت 3. A, C, B, л. 242a العیاذ بالله ; T, л. 2876, П, л. 1416, B_2 العیاذا بالله

نظر کرد در قفای میرزا عمارتی بود و پنجرهٔ آهنی داشت و پهلوان دست در آن پنجره زده خودرا محکم ساخت پهلوان محمد مالانی یک دست در میان دو پای پهلوان درآورده بیک دست دیگر[1] گردن اورا گرفته بنوعی کشید که آن پنجره از دیوار جدا شده و بنای آن دیوار ازهم فروریخت پهلوان عالم‌را بآن پنجره بر سر دست کرده خواست که بر زمین زند میرزا بر پای خاست و گفت بسر من داری که پهلوانرا بزمین نزنی محمد مالانی پهلوانرا بسلامت[2] بر زمین گذاشت و دست از وی باز داشت [بیت]

خدائی که بالا و پست آفرید * زبردست هر دست دست آفرید[3]

عالیجناب سیادت‌مآب نقابت‌آیاب سعادت‌قباب زبدهٔ آل طه و یس قدوهٔ احفاد سید المرسلین حلال مشکلات الدقایق کشّاف مُحصلات الحقایق میر محمد میر یوسف[4] میفرمودند که در تاریخ سنهٔ تسعمایه بود که سلطان حسین میرزا[5]

1. П, л. 141a وبدیگر دست 2. Остальные рук. سالم و سلامت 3. T, л. 285a زبردست و هم زیردست 4. T میر محمد یوسف خواجه ; П, л.141a, B₂л. 217a میر محمد یوسف ; B, л. 241б میر محمد ابو یوسف 5. A, C, л. 148a که سلطان در سنهٔ تسعمایه

همه حضّار مجلس به پهلوان محمد مالانی آفرین [و تحسین] کردند پهلوان عالم فرمودند که دخل ندارد یکی از شرایط گشتی گیری آنست که هرکس از وی گشتی طلب نماید ابا نکند و عذر نگوید [مصرع]

اگر جمشید میآید بیا گو[1]

الحاصل پادشاه فرمود که پهلوانان تنبان پوشیدند و در مخاصمت کوشیدند پهلوان محمد مالانی بخود قرار داد که نه خودرا و نه اورا اندازد بلکه گشتی را قایم سازد چون[2] مقدمات تلاش انگیختند و با یکدیگر در آویختند پهلوان عالم اورا غافل ساخت و لنگ کمری انداخت [که پهلوان] محمد مالانی به پهلو بر زمین غلطید پهلوان عالم فی الحال به پیش پادشاه بزانو درآمد پادشاه گفت ای پهلوان این شیوه را به از شما که داند مقرر است تا پشت بزمین نرسانند محبوب نیست پهلوان گفت ای پادشاه [این چه حکایت است] مناره را پشت و پهلو نمیباشد پهلوان محمد مالانی از زمین برخاست چون فیل [۸. 96a] مست متوجه شد پهلوان عالم

1. B, ۸. 2406 بیاید گو بیاید 2. B, B2, ۸. 2166 بدان مقدمات ; T, ۸. 2846 بو مقدمات بیله

افاضل [و اعالی] و اکابر [و اهالی] حاضر بودند پهلوان محمد ابو سعید در آن مجلس اظهار کلفتی مینمود و ملالتی ظاهر میفرمود حضرت پادشاه در صدد تحقیق [و تفتیش] آن شدند پهلوان گفت حضرت پادشاه [خلد ملکه] این کمینه را به پهلوان عالم ملقب گردانیده [اند] و [سر مفاخرت بر اوج مباهت رسانیده و] این لقب را بخود مطابق واقع نمیبینم [و مناسب و موافق نمییابم] زیراکه در پایتخت مثل پهلوان محمد مالانی پهلوان باشد و این کمینه با او گشتی نگرفته و اورا نیانداخته چگونه باین لقب سزاوار باشم میرزا دامیر علیشیر انگشت حیرت بدندان گرفتند که ای پهلوان عالم محمد مالانی از جنس بشر نیست او یکی دیویست بصورت آدمی ردا باشد که شما با دی در مقام مبارزت میشوید در این حکایت بودند که [پهلوان] محمد مالانی پیدا شد میرزا بادی گفتند که پهلوان عالم را با تو دغدغهٔ گشتی است چه میگوئی گفت حاشا که بآنجناب این گستاخی را بی طرز گذرانم [و این جراءت توانم] من شاگرد کمینهٔ پدر ایشانم ایشان [مخدوم و] مخدومزادهٔ من اند [بیت

با ولی نعمت ار برون آئی * گر سپهری که سرنگون آئی]

است که در هیچ طریق از یکدیگر نمانیم [و از هم تخلف ننمائیم] و این کمینه را داعیهٔ این بود که بهمین طریق که پهلوان اختیار کرده مبادرت نمایم این سعادت خود نصیب پهلوان بوده [A. 956] عنایت نموده حکم فرمائید که جامه های پیکی از برای این کمینه [هم] حاضر سازند تا با پهلوان در یک لباس باشیم میرزا که این حکایت شنید بر خطای خود حاضر گردید و انگشت ندامت بدندان غرامت گزید و گفت عنایت فرمائید و پهلوانرا عذرخواهی نمائید و او را از این لباس بیرون آرید [میر] پیش پهلوان آمدند و گفتند میرزا لطف میفرمایند و عذرخواهی مینمایند و شمارا از این لباس بیرون میآرند پهلوان گفتند که حاش الله [که] سالها بود که این معنی را میطلبیدم اکنون برایگان از دست نمیدهم [بیت]

حاشا که من لباس سلامت کشم بدوش * گر عشقم از پلاس ملامت ردا کند[1]

القصه چنین گویند که یکصد هزار تنگه میرزا و پادشاهزاده ها و میر علیشیر و ارکان دولت به پهلوان ان نیت نمودند

خواجگی عبد الله صدر میفرمودند که روزی در مجلس سلطان [حسین میرزا]

1. Все рук. ردی ; T قبا

پهلوان در بدیهه قصیدهٔ در مدح پادشاه بنیاد کرد و همه متوجّه مجلس میرزا شدند بمیرزا
خبر رسانیدند که پهلوان باین کوکبه و دبدبه میآید اهل مجلس همه بغیر میرزا بیرون دویدند
چون بمجلس درآمدند آن قصیده را پهلوان تمام کرده بود بعرض رسانید فریاد از اهل مجلس
بر آمد میرزا گفتند عزیزان از وقتی که پیک فلک تاج منصّف[1] خورشید بر سر نهادهٔ
و بدستهٔ[2] پر همای شعاع آنرا زینت داده و زنگهای زرین کواکب را بر دور کمر ترتیب
داده و قنطرهٔ زربفت اطلس نیلگون خطائی پوشیده مثل این پیکی هیچ پادشاهی را
نبوده[3] محلّ آنست که خودرا و این پیک خودرا باهل عالم نمایم خبر فرستاد[4] پادشاهزاده‌های
عظام و امرای کرام و ارکان عتبهٔ سپهراحتشام مشاعل افروخته متوجه شوند و مقرر شد
که بتخت آستانه روند کسی امیر علیشیررا از این معنی خبر کرد میر فی الحال سوار شد در محلی
رسید که میرزا بدر باغ شمال سواره ایستاده بود و پهلوان و طیفور در سر جلاو پادشاهزاده‌ها
همه سواره میر خودرا از اسب بینداخت و گفت شاها فقیررا با پهلوان عهد [و] بیعت

1. П, B مصنف 2. A, C, л. 147a پیوسته 3. Остальные рук. هیچ پادشاهی نداشته 4. Остальные рук. کس فرستادند

برداشته میبری و در پیش پهلوان میمانی و میگوئی که این را میرزا تنو فرستاده آن لنجه را پیش پهلوان آورد[1] چون گت و جامه‌های پیکی دید مست بود هشیار گردید در خواب بود بیدار شد گفت [بیت]

الله الله چه خطائی کردم * بر سر خود چه بلا آوردم[2]

اما چاره چیست [مصراع]

ایش توشوتبور ای کونکل مردانه بول نیتماک کیراک

پهلوان گفت مقراضی حاضر ساختند و اهل مجلس را گفت از خانه بیرون رفتند پهلوان چنانکه رسم پیکانست محاسن خودرا مورچه پی[3] زدند و جامه‌های پیکی را پوشیدند و زنگ و تیرند بر دور کمر مرتب ساختند و بادهره بر ساق بستند و خودرا یکی پیکی ساختند بعد از آن پیکانرا طلبیدند طیفور که پهلوان را دید فریاد برکشید و سر بپای پهلوان نهاده روی خودرا بخاک پایش مالید چنانچه قاعدهٔ فتوح است روی بر روی طیفور ستاده شلنگ زدن گرفتند[4]

1. A, C, ۸. 1466 نهاد 2. T, ۸. 2826 چه بلای کردم 3 T مورچه پی یعنی قرینچه ایزی 4. T, ۸. 2826 پهلوان آنداق کیم آلارنینگ اوز قاعده لاریدور طیفور غه یوز به یوز تورروب او تروسیندا شلنگ اورا بر دیلار

خبر یافت با جوانان پیک بیرون دوید[1] و سر بر قدم پهلوان نهاد و گفت این چه

لطف و بنده‌نوازیست [و بندگانرا چه اقبال و سرافرازیست مصراع]

شاهبازی بشکار مگسی میآید

پهلوانرا بصحبت مراعات کرد چون پهلوان آن مجلس درآمد و جرعهٔ نوش کرد

میرزا و مجلس اورا فراموش کرد بعد از لحظهٔ امیر علیشیررا گمان شد که پهلوان مست

شده بخانهٔ خود رفته باشد میرزا نیز دغدغهٔ رفتن شد اجازت طلبیده رفت میرزا

فرمودند که [л. 97a] پهلوانِ عالم[2] فرصتی شد که رفتند و از ایشان خبری نیست شخصی

از این معنی خبر داشت گفت شاه پهلوان بصحبت طیغور رفته‌اند میرزارا بس تفاوت کرد

از چند جهت یکی آنکه صحبت پیکیرا بر صحبت وی ترجیح کرده دیگر آنکه رشک و غیرت

عشق میرزارا از جای برداشت و بی‌ل خود نگذاشت فرمود که خسرو پیک را حاضر[3] ساختند

[که] بمجرد جامهٔ پیکی خودرا با تمام مصالح حاضر ساخت و جانی مولارا گفت که این را

1. T, л. 282a добавляет и изменяет: پیک لاری کیم هربری پری پیکر و شاه‌منظر یکیت لاردین ایردی تیشقاری غه الاربیله چیقیب

2. П, л. 140a علم; T, л. 282a فرصتی دور کیم پهلوان عالم کیتی لار 3. П, л. 140a, B2, л. 214б | بیید; B л. 238б оп.

که به بنده خانه خواهند آمد چگونه میشود میرزا خود در حق بان راضی نیست که چشم غیری بر روی او افتد چنانکه گفته اند[1]

چشمان سن هرویت در عاشقی چنانند * کز رشک یکدیگررا دیدن نمیتوانند

الحاصل که میرزا اورا اجازت دادند اما خانهٔ طیفور هم در باغ جهان آرا بود | در پهلوی صدف خانه | چون صحبت منعقد | شد مقرر | گردید که[2] حافظ غیاث الدین اظهار حیثیات خود | نماید کارها | نمود و بحضار مجلس شیوه ها پیمود که ذو فنونانی[3] که در مجلس بودند همه والهٔ و حیران او گردیدند در آن مجلس[4] حافظ بصیر[5] غزلی خواند و خواجگی[6] عبد الله صدر | مروارید | فصل قانونی نواخت دیگر تمامی مجلس را حافظ غیاث الدین شغل نمود در آخر مجلس پهلوان محمد | ابو سعید | برسم کب هوا از مجلس بیرون آمد دید که در جانب صدف خانه مشاعل[7] افروخته اند و آواز غوغا میآید در عالم مستی پهلوان بآن جانب متوجه شد چون نزدیک رسید طیفور

1. Последние слова только в рук. A, C, л.146a. 2. A, C و 3. П,л 1396 که ذو فنونها 4. П доб. همین نظیر 5. B оп., B₂ در بین بحر .B доб : همین 6. A. C, л. 1466 خواجه 7. A, C مشعل

و مانع کنم چون میرزا شنیدند بسیار خندیدند و فرمودند که از این جا لطافت و ظرافت طبع او معلوم میشود و گفتند امشب با وی صحبتی داریم در باغ جهان‌آرا [در قصر طرب‌افزا] این جشن مقرر شد میرزا فرمودند که اسامی جمعی که در مجلس خواهند بود مفصل کردند امیر علیشیر و پهلوان محمد و خواجگی عبد الله صدر مروارید و خواجه کمال الدین حسین نظام الملک و امیر سید بدر و میر قاسم ترکی‌گوی و امیر جانی موله و امیر نظام مقلد [و از اهل حسن قاسم امیر حسینی و میرزای تریاکی و طاهر چنگه و سرو لب جوی و شاه سمنانی و میرک زعفرانی و روح الله پری و شاه محمد خواننده] و میرزا پیکی داشت طیفور نام مشهور است که از گذشت حضرت یوسف بحسن و لطافت وی بهیچکس نشان نمیدهد میرزا واله و شیدای او بوده [در عشق وی زارزار میگریست] و اورا بنوعی آراسته بود که هرکه اورا میدید حلقهٔ بندگی اورا در گوش میکشید چهل زنگ زرین مرصّع بدور کمرش ترتیب فرموده بودند و تاج [مُنصّف] مرصّع [و مکلّل] بجواهر که بر قبه‌اش دستهٔ پر همای تعبیه کرده بودند [بر سر داشت] و قنطرهٔ زربفت در بر میرزا بوی گفت که [این] صحبت را خاص از برای تو انگیز کرده‌ایم گفت شاها جمعی از یاران و مصاحبان دارم امشب وعدهٔ ایشانت

میگوئید گفتند[1] که شما سخنی گفته اید و میرزا جواب شمارا فرستاده اند شیخ فرمودند که در واقع
انصاف آنست که پهلوان محمد را از سخن گفتن منع نمیتوان کرد و پهلوان محمد در فن
گشتی کتابی تصنیف ساخته و آن مقدار لطایف و ظرایف در آن پرداخته که سخنان
میدان فصاحت و سخنوران معرکهٔ بلاغت که آنرا میبینند زانوی عجز بر زمین مینهند
و مشهور است که پهلوان محمد از بیشتر ابیات غزلیات خواجه حافظ شیرازی اسامی
استخراج نموده و از آن جمله این بیت است که اسم شجاع استخراج نموده

درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد[2] * نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد [л. 946]

خواجه محمود تایبادی میفرمودند که روزی در مجلس سلطان [حسین میرزا] ذکر فضائل و کمالات
حافظ غیاث الدین دیدار میگذشت [جناب] امیر علیشیر [را] همان اختلالی که در چهارباغ
کازرگاه با حافظ اتفاق افتاده بود آن سبقت[3] ذکر یافت [بعینه] بعرض پادشاه رسانیدند
آن کلام طیبت انجام را که در مفتح اختلاط واقع شده بود که آمده ام که خودرا تعریف جامع

1. B_2, л. 213a اکابر گفتند 2. A, C, л. 146a آید 3. A, C, л. 146a سبق ; که перед آن нет ни в одной рук., кроме T.

مناقشهٔ افتاد شیخ الاسلام فرمودند که این سخن در شرح مفتاح میر سید شریف و مولانا سعد الدین مذکور است و مولانا نظام الدین گفتند که غیر واقع است گفتند که شرحین را حاضر سازند پهلوان محمد ابو سعید فرمودند که احتیاج بآن نیست و آن بحث را خواندن گرفت و از هر شرح موازی یک صفحه خواند که خردش از اهل مجلس برآمد و مدعای قاضی نظام بثبوت رسید در روزی که اکابر و اعالی و موالی و اشراف در مجلس میرزا [سلطان حسین] حاضر بودند مسئلهٔ در بیان افتاد شیخ الاسلام دو نوبت تقریر فرمودند میرزا [را] در نیافتاد بواسطهٔ آنکه شیخ الاسلام بغایت بطی الکلام بودند پهلوان محمد بحث را تقریر نمود که فی الحال میرزا آنرا دریافت چون مجلس متفرق شد و شیخ الاسلام بیرون آمدند فرمودند که در مجلس اینچنین پادشاهی که اینچنین علما حاضر باشند چه معنی دارد که گشتگیری ملک الکلام باشد این سخن را بمیرزا رسانیدند میرزا فرمودند که این مجلس تعلق بشیخ الاسلام [و علما] دارد من مرد ترکی ام اگر پهلوان محمد قابلیت و استحقاق آن ندارد که در [این] مجلس سخن گوید [باید که] شیخ الاسلام اورا منع نمایند و اگر رتبهٔ تکلم دارد شیخ چه میفرمایند این سخن میرزا را بشیخ الاسلام رسانیدند در مجلسی که همهٔ اکابر حاضر بودند شیخ گفتند که شما چه

ای میر تو پیر و ما بارشاد تو ایم * دایم بدعاگوئی و با یاد تو ایم
این شهر بتو خوش است و ما با تو خوشیم * مردیم و خراب استراباد تو ایم

[л. 94a] بو مطلع پهلوان دین[1] دور کیم آیتخاندا پادشاه اون منک آلتون سیله غایت قیلد یلار کیم مطلع

گفتمش در عالم عشق تو کارم با غم است * گفت خندان زیر لب غم نیست کار عالم است

بر خوش طبعان ذکی الفهم [فخنی و] محجوب نخواهد بود که مجلس چهارم تذکرة الشعراء میر که سر دفتر ذکر پهلوان محمد است ذکر دانشمندان فحول فضلا و علمای خراسان مثل مولانا مسعود شیروانی و امیر عطاء الله و میر مرتاض و مولانا حسین واعظ و مولانا معین واعظ و امیر کمال الدین حسین و قاضی اختیار و مولانا محمد بدخشی و مولانا میر حسین معمائی [و مولانا نامی] و مولانا عبد الواسع منشی و غیر ذلک از تقدیم ذکر پهلوان علوّ مرتبه و رفعة درجهٔ او معلوم میشود آلعاقِلُ یَکْفِیهِ آلإشارةُ

منقولست که در اجلاس مولانازاده ملا عثمان میان شیخ الاسلام و قاضی نظام[3]

1. Остальные рук. پهلوان ینگ 2. На этом кончается цитата. 3. П доб. ال ین

مشهور است که هیچ پهلوانی زانوی اورا بزمین نرسانیده و پهلوان در جمیع علوم و فضایل و کمالات و فنون متداوله و غیرها عدیم المثل و معدوم النظیر بوده و جناب امیر کبیر علی[1] امیر علیشیر پهلوان محمد ابو سعید را در تذکرة الشعرای خود برینوجه تعریف کرده که پهلوان محمد کیم کوپ فضایل بیله آراسته دور کیم خصوصاً کشتی گیرلیق فنّی دا[2] با وجود اولکیم اول فن آینینک[3] حقی و ملکی دور[4] معلوم ایماس دور کیم هرگز بیرکیما بو فندا انداق پیدا بولمیش بولغای اوزکا[5] فضایلی کا کورا دون مرتبه سی دور و موسیقی و ادوار علمی نینک بینظیری دور چون کمالاتی اظهر من الشمس دور شرح قیلماق احتیاج ایماس فقیر استرابادین بو رباعی فی پهلوان خذ متلاریکا بتیب یباردیم کیم[6] رباعی

در کعبه و دیر ما بارشاد تو ایم * در صومعه و میکده با یاد تو ایم
ذاکر سحر و شام باوراد تو ایم * یعنی که یتیم نعمت آباد تو ایم

پهلوان بو رباعی فی جواب آیتیب یباردی[7] رباعی

1. B_2, л. 212а, T, л. 279а оп. 2. Остальные рук. کیم کشتی فنّی 3. Остальные рук. اولکیم آینینک
4. T доб. کیم 5. A, C روزگار 6. T оп. 7. Остальные рук. ایردی انداق

الجور و الاعتساف صاحب لوای إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَ ٱلْإِحْسَانِ[1] فرمان فرمای ارباب حکم و فرمان المؤید من السماء المظفر علی الاعداء معز السلطنه و الخلافه بالاستحقاق المنظر بانظار الملک الخلاق الذی ینبها و یأمر المدوح بلسان العبد و الحر سلطان محمد بهادر[2] در درون بارگاه سپهراشتباه بر تخت شاهی و سریر شهنشاهی نشسته بود امرا و ارکان دولت و فضلا و اصحاب فضیلت هریک در مقام مقرر و مسکن معین قرار یافته بودند که باین بندهٔ کمینه دیرینه خطاب فرمودند که شهرت تمام دارد که پهلوان محمد ابو سعید باوجود مهارت و کمال در فن کشتی در جمیع علوم و فنون [و] فضایل فرید عصر و وحید دهر بوده اگر شمهٔ از فضایل او مذکور گردد مناسب مینماید معروض داشته شد که[3] شاها شهریارا تا پهلوان زرین کاکل رومی روز در میدان سپهر نیلی فام کشتی گیر سیه پرچم زنگی شام را رو براه کرده زبون میسازد و هر وقت صبحدم در زمین او درآمده[4] بفن کلهٔ زنگی از خاکدان دهرش بر داشته بر قفا میاندازد مثل او پهلوانی بر سر قدم نیآمده و

1. Коран, 16,92. 2. Т, л. 278б доб. خلد ملکه 3. Остальные рук. عرض رسانیده شد که 4. Т یوزین یرکا با یب

کافتند آن مقدار که پای وی تا بزانو در زمین جای کرد بعد از آن فرمود که گچ آوردند و آنرا دوغاب ساخته [کَفتِ پای ویرا در تک آن خاک نهاد و][1] بدست خود از بالای شتالنگ استخوانهای اورا پهلوی هم ترتیب داد و مقدار دو انگشت از دوغاب گچ در آن مغاکی ریخت تا بآنجا که استخوانها ترتیب کرده بود بعد از آن مقدار دو انگشت دیگررا راست آورد[2] و باز دوغاب ریخت همچنین تا به پیش[3] زانوی وی در میان گچ محکم شد[4] تا چهل روز رعایت کرد بعد از آن پای ویرا بصحت تمام از میان گچ بیرون آورد

[XIX] گفتار [ل. 936] در [ذکر] فضایل وکمالات پهلوان محمد ابو سعید و سایر گشتی گیران سلسلهٔ سلطان حسین میرزا

روزی در موضع لَکلکان که یکی از منازل و مواضع ییلاق شاهرخیه است حضرت سلطان الاعظم الخاقان المحتشم ناصب رایات العدل و الانصاف رافع آیات

1. Рук. A, C вместо заключенных в скобки слов имеют: اندر گچ ریخته 2. A, C, л. 144б دیگر راست
3. П, л. 138а оп. 4. В рук. A, C вместо последних пяти слов رسانید کرد

که آویزان شده بود جنبانید استخوانهای ریزه در درون پوست بمثابهٔ[1] شتالنگ در درون سناچی ظاهر شد همه خلایق تیره و مکدر شدند میرزا فرمود که استاد زین العابدین شکسته‌بند را آوردند و او همچنان کسی بود که [یک] نوبت[2] عورتی را از اهل حرم پادشاه استخوان سرون[3] از جای رفته بود پادشاه اورا گفت که [اورا بجای] میباید آورد بوجهی که دست بوی نرسانی وی تأمل بسیار کرد و گفت گاویرا سه روز ترید دهند[4] و آب نخورانند بعد از سه روز پالشی بر پشت گاو انداخته آن عورت را سوار کردند [و سرهای پای[5] اورا بغوطه در زیر شکم آن [گاو] محکم بر بستند و طشتی در پیش گاو پر آب کرده نهادند] گاو بنیاد آب خوردن کرد و شکم گاو برآمدن گرفت بیکبار آواز طراقی برآمد و استخوان بجای خود قرار گرفت پادشاه اورا بعنایات وافره و نوازش[6] متکاثره سرفراز گردانید[7] حاصل که جناب مشار الیه را آوردند پادشاه فرمود که این سیدزاده بیعقلی کرده و باین قلندر جنگ ساخته پای خودرا ضایع ساخت اورا علاج میباید کرد فرمود که زمین را

1. A, C بمثل 2. C, ʌ. 144a نوبتی 3. B, ʌ. 2336 سرین ; T یا نباش 4. A, C, ʌ. 1446 ندهند
5. B و سر هر دو پای اورا 6. T, ʌ. 278a نوازشات 7. A, C, ʌ. 1446 بعنایت وافره نوازش فرموده

میان من و مفرد جنگ واقع نشود آشتی مارا قراری و اعتباری نخواهد بود مفردرا گفتند تو چه میگوئی گفت [بیت]

تحمّل[1] گرچه محمود است و نفع[2] بیکران دارد * نچندانی تحمّل کن[3] که مردیرا زیان دارد

آنچه مقدور بود در رعایت [ادب] و ملاحظهٔ[4] حرمت ایشان کردیم [و] دیدیم آنچه دیدیم اکنون هیچ مانعی نیست [مصرع]

بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد

القصه جنگ ایشان [مقرر شد و جای جنگ] در باغ شمال تعیین یافت چنین گویند که [در] وقت جنگ میر خلیل بیخودانه قریب بده چوب بر سر مفرد انداخت همرا رد کرد مفرد [نیز] چوب خودرا حوالهٔ سر میر خلیل کرد وی چوب خودرا سپر خود گردانید مفرد چوب را محرّف[5] ساخته بر ساق پای او رسانید که استخوانهای تولهٔ پای وی در اندرون پوست ریزه ریزه شد میر خلیل بزانو نشست و بعد از آن قد راست [کرد] و پای شکستهٔ خودرا

1. T, ۸. 277a, C, ۸. 144a محرل 2. T, B, B2 لطف نفع ; C و لطف 3. A, B, B2 نه چندان گفته اند امّا

4. A, C ملاحظهٔ حرمت 5. T, ۸. 277b, B2 منحرف

پارهٔ زخم روده را فراهم آورد دهن یک موریرا بزخم رسانیدند آن مور نیش
خودرا بزخم فروبرد فی الحال سر اورا بمقراض از تن جدا کرد دیگریرا در پهلوی
وی داشت آنرا نیز سر از تن جدا کرد بهمین دور[1] زخم روده را باین نوع دوخت
و در شکم او کرده زخم شکم را نیز دوخت [و] تربیت[2] و رعایت کرده در عرض
چهل روز مفرد[3] بر سر قدم آمد[4] و صحت یافت چون مفرد از بستر مرض
برخاست[5] و در میدان صحت قدم نهاد بحکم اَحْسِنْ اِلی مَن اَسارَ[6] زبان
بدرخواست و شفاعت امیر خلیل گشاد گناه اورا از پادشاه طلبید پادشاه خط
عفو بر جریدهٔ جریمهٔ[7] او کشید فرمود که منادی کردند که امیر خلیل بیاید که اعتماد
بمغفرت شاهی و عنایت نامتناهی نموده از دایرهٔ ترس بیرون آمده بتقبیل پایهٔ
سریر عرش نظیر حاضر گردد چون این خبر بامیر خلیل رسید بعتبهٔ علیه حاضر گردید
پادشاه گفت اگر شمارا بمفرد آشتی دهیم چگونه باشد گفت شاها تا زمانی که [л. 93a]

1. П, л. 1366 دَوْر; B, л. 233a او از ده; B₂, л. 210a دو, T زخلاری 2. B, B₂ به ترتیب 3. B, B₂ مصرع درعفو 4. B, B₂ آورد 5 Все рук. برخاست 6. T, л. 277a заменяет стихом: اورا لذتست که در انتقام نیست. 7. П جرایم

من خود با شما جنگ نمیکنم این بگفت و از مجلس [میرزا هردو] بیرون آمدند در بیرون باغ زاغان امیر خلیل با یتیمان خود هجوم نموده مفردرا در میانه گرفتند و هژده زخم کارد وخنجر بر وی رسانیدند خبر بمیرزا رسید حکم فرمود که میر خلیل را هرکجا بینند بتیر زنند هیچکس نپرسد بعضی هواداران میر خلیل را پنهان کردند و مفردرا میرزا پیش خود طلبید و جرّاحانرا جمع ساختند میرزا فرمود که اگر این را علاج نمایند آنچه مراد شماست از خزانه انعام من شمارا میسّر است جرّاحان [جراحتهای] اورا ملاحظه کردند گفتند همه علاج دارد اما رودهٔ او پاره شده علاج آن[1] متعذر است زیرا که آنرا[2] بسوزن نمیتوان دوخت میرزا فرمود که استاد شیخ حسین جراح کجاست گفتند شاها وی مریض است میرزا فرمود که تخت روانی بردند اورا آوردند میرزا گفت[3] ای استاد اگر این شخص را علاج کنی آنچه مراد و مقصود تست حاصل گردانم فرمود که مورچهٔ سوارک که آنرا مورچهٔ سلیمان میگویند[4] یکچندیرا جمع ساختند لبهای

1. A, C, ۸. 1436 او 2. A, C اورا 3. A, C فرمود 4. T, ۸. 2766 مورچهٔ سلیمانی که آنی ترک تیلیدا

میرزا را بغایت خوش آمد و مفردرا چارقبی که تکمه‌های طلای مرصع داشت با پنجهزار تنگه انعام فرمود و حیدررا نیز مثل آن عنایت نمود در کوفان هراة امیر خلیل [نام]میرزادهٔ بود که در پنج دروازهٔ هراة و نه بلوک خراسان سرآمد بود همه پهلوانان اورا در بیتیمی مسلم میداشتند و اورا داعیه شد که با مفرد جنگ چوب کند پیش میرزا آمد وقتی که مفرد نبود گفت مرا داعیهٔ آن است که با مرفد شما جنگ کنم میرزا خندان شدند و گفتند مارا مرفدی نیست مفردیت اگر جنگ بیکنید شما میدانید ناگاه مفرد پیدا شد میرزا فرمود که جناب سیدزاده[1] میرخلیل [л. 926] را با تو داعیهٔ جنگ است چه میگوئی گفت [مصرع]

با آل علی هر که در افتاد بر افتاد

مرا چه حدّ آنکه بسگان[2] آن آستان جنگ کنم میر خلیل گفت ای قلندر مهمل مگوی و بهانه مجوی اگر خواهی و اگر نه من با تو جنگ میکنم مفرد گفت ای سید آن متوا که خواهید چوب بر سر و دیدهٔ من زنید تا غایتی که مانده شوید یا خشم شما فرونشیند

1. Так все рук. 2. Остальные рук. باسگان

القصه او را بجنگ مفرد حریص گردانیدند میرزا حکم فرمود که در جنگ مفرد و حیدر تمامئ یتیمان نامی جمع شوند در وقت جنگ مفرد بحکم آن که [گفته اند مصرع]

پیش دستی کن که نبود دست پیشی را[1] بدل

چوبی بر کتف حیدر رسانید که دست حیدر از کار رفت چونانکه او را مجال چوب انداختن نماند مفرد چهار چوب دیگر بر کتف و کمر حیدر رسانید اما حیدر بنوعی ایستاده بود که گویا میل[2] فولاد یا درخت شمشادیست در زمین جا کرده چوب ششم را که مفرد حواله فرق حیدر کرد میرزا ملاحظه فرمود که اگر این چوبرا بوی میرساند از هستی او نام و نشان نمیماند میرزا فرمود که هی مفرد [این] چوب را بوی نرنی در فرودآوردن بود که این ندا را شنید چرخی زد و آن چوبرا بر درخت چناری فرودآورد که نصف چوبش در پوست درخت چنار غوطه خورد میرزا مفرد را طلبید و پرسید که در حق حیدر چه میگوئی گفت شاها[3] انصاف گفته اند [که] بالای طاعتت انصاف آن است که این پنج چوب که من بروی زدم اگر یکی از آن چوبها بر من میآمد میغلطیدم و تا صبح محشر نمیجنبیدم پهلوان حیدر جهانپهلوانست

1. B, л. 2316, T, л. 275a پیشدستی را 2. П, л. 1366, B, B2 شل 3. T, л. 275a доб. مصرع

رسانید که بمثابهٔ علم بر زبین غلطید خان و غلغله از خلایق برآمد میرزا فرمود که بارکش[1] زر[2] آوردند و بر سر مفرد نثار کردند علم پهلوانی و رایت زبردستی مفرد بر اوج سپهر و ذروهٔ منازل ماه و مهر رسید در دروازهٔ فیروزآباد یتیمی بود که او را حیدر [л. 92a] تیرگر[3] میگفتند چنانکه بهادران در روز جنگ از نوک ناوک زره شکاف او میترسیدند یتیمان و مفردان از بیم زخم کارد و خنجر او میلرزیدند هرگاه که او کمر بشب روی بستی ماه ترک شبگردی[4] کرده پس خم زده در گوشه نشستی و چون خنجر بدست گرفتی تیغ بر دست بهرام بر فلک پنجم بلرزه درآمدی یتیمان او را بجنگ مفرد انگیز کردند و تحریص نمودند گفت ناموس و نام مرا زیان دارد که با قلندری جنگ کنم [بیت]

کبوتر با کبوتر باز با باز * کند همجنس با همجنس پرواز

گفتند حالا ناموس و نام پهلوانان خراسان بباد رفته اگر میتوانی[5] باز آوردن[6] آن نمای

1. A, C, л. 143a از زر 2. П, л. 136б доб. در آنی بلا زمت میرزا; T, л. 274б بارکش زر مفرد باشیغه
3. T оп.; П بزگری (?). 4. Только П; все остальные рук. شبروی کیلتو رود نثار کیلدیلار
5. A, C, л. 143a میتوان 6. П باز آورد

میرزا از فصاحت و بلاغت او حیران شد و او را پیش طلبید دستی بر طاقیه او فرود آورد [و] گفت مردانه باش که همت ما بجانب توست مفرد بغایت مطبوع و مقبول پادشاه [افتاده] شور و شغبی و فتنهٔ عجیبی روی به یتیمان خراسان نهاد [و] پسر علمدار[1] یتیمی بود بغایت سرآمد و پهلوان و در زیر دستی مسلم جمهور یتیمان او[2] را انگیز کردند که با مفرد جنگ کند بعرض پادشاه رسانیدند موضع جنگ در لب حوض باغ زاغان مقرّر شد و این در چهارطاق محمد مومن میرزا بود در روز جنگ میرزا در رواق چهارطاق خود با جوانان پری پیکر زیبا منظر نشستند و چهارده پسر میرزا هریک چون ماه چهارده در چهارطاق خود قرار گرفتند مفرد و پسر علمدار [مثل دو شیر ژیان یا دو فیل دمان درمیان معرکه و میدان با هم درآویختند پسر علمدار] چوب خود را علم گردانید و بر سر مفرد انداخت در محلّ فرود آمدن چوب مفرد خود را پس کشید سر چوب پسر علمدار بر زمین رسیده از دست وی بیافتاد میخواست که چوب خود را بردارد مفرد او را مجال نداد و چوب خود را بگرد سر بگردانید و بر بناگوش او

1 B, B₂, T здесь и ниже علمدار 2. П, л. 136а до 6 او بود

همراه آورد و [پهلوانان و] مفردان خراسان میگفتند که ما هرگز بشیر بینی اندام و
زیبندگی مفرد کسی ندیده ایم طاقیهٔ از نمد بشکل دُنبلغه بسرداشت و نمد آژده[2]
مغربی گرفته در بر و چوبی سیم پیچیده سه من بوزن شرع[4] بر دست[5] بر سر خیابان
خراسان [آمده] آواز برآورد که پهلوانان و یتیمان و نهنگان پنج دروازه
و نُه بلوک هراترا صلاست بهمین چوب [هرکه آید] اگر رستم دستان [و] سام نریمان
و اسفندیار روینتن[6] باشد باوی جنگ میکنم این خبر بسلطان حسین میرزا رسید
او را طلبید و پرسید که چه نام داری بزانو درآمده گفت شاها شهریارا تا زمانیکه
مفرد فلک از شکل کهکشان مفتول چوب یتیمانه بر دست دارد و پهلوانان نه بلوک
افلاک را پیش خود پست بیشمارد چوب دربان کریاس سده اساس جاهت بر فرق سلاطین
و خواقین شکسته باد و دست گردنکشان ربع مسکون در پیش درگاهت بخدمت بسته
خادم درگاه تو چوب سیاست بقهر * از کف خاقان کشید بر سر قیصر شکست

1. Π, л.136a, B, л. 230б, B₂, л. 207б نمدی 2. B, B₂ ازدو 3. T, л. 273б و توی لوک یا پنجه دین
بر سر 5. A, C شرع شریف تا شیخه اون با تن وزنبدا T : خراسان 4. B, B₂ عباسی بار ایردی
6. Остальные рук. زمان دست

[XVIII] گفتار در ذکر مُفرَد قلندر

روزی در ییلاق شاهرخیه در موضع اتا اریقی[1] که منبوق سراپردهٔ همایون بعیوق فلک لاجوردی برابر ساخته بودند و اطناب خیام دولت ابداختنا را برگنگرهٔ سپهر احتشام افراخته حضرت سلطان الاعظم مالک رقاب الامم ناصر کلمة الله العلیا [المترقی علی الدرجات العلی الرؤف علی الرعایا العطوف بین البرایا] المختص بعواطف الملک الاحد [مظفر الدین] سلطان محمد مدّ ظلّه العالی در درون دیوانخانهٔ دولت بر تخت شاهی [و اریکهٔ[2] پادشاهی] نشسته بودند و ارباب فضیلت [در مقام خدمت بیکدیگر پیوسته][3] باین کمینه خطاب فرمودند که از حکایات مفرد قلندر که یتیمان خراسانرا بچنگ چوب زبون ساخته [916 ا] بود و کشتی عمر ایشانرا در گرداب حیرت انداخته شمهٔ بیان فرمایند بعرض رسانیده[4] شد که درویش احمد سلّه کش که لنگر دارد و طلب کش مفردان خراسان [بود] از سفر حجاز آمد و قلندری از بغداد مفرد نام

1 T. л 273a اتا آریغ موضعی را 2. B. л 230a. Bs. л 207б اورنگ 3 В рук A. C. л 1426 вместо этого حاضر 4. A. C. П. л. 136a رسیده

ایشان را تقلیدی کرد که همه از خنده شکم بر زمین نهادند و دیگر هر کدام
از نواب از علمی مبحثی در میان انداختند بنوعی گفتگوی کرد که بر
همه غالب آمد دیگر بر خاست [و به] پیش میر آمد و گفت
همچنین معلوم شد که امروز شما را اعراض نفسانی واقع [بود]
و آن موجب کوفت بدنی شده [باشد] اگر رخصت شود خادمی
به تقدیم رسد که سبب خفّت بدن شریف و عنصر لطیف گردد
این بگفت و دست به کتف میر نهاد و میر را از آن کوفت مستخلص
گردانید بعده میر فرمودند که ده راس گوسفند آوردند مع مصالح
اثبات طباخی را بنوعی نمود که پسندیدهٔ همگنان افتاد و به این
وسیله مقرّب حضرت میر شد که هیچ احدی از وی به میر نزدیکتر
نبود.

1. Все рук. برخاست 2. B, л. 229б, B₂, л. 207а رسانم 3. B, B₂ دو 4. A, C مع مصالح و اسباب

آری همانست که همگنانرا آفت و بلای دل و جان است میر آواز دادند که
عزیزان بیائید و مقالات شنوید که هرگز نشنیده اید و خیال نکرده اید همه
جمع شدند میر به حافظ غیاث الدین[1] فرمود که لافها که زدید و دعویها
که اظهار نمودید محلّ اظهار آنست اول عشری [از] قرآن خواند که
هوش از اهل مجلس ستاند بعد از آن این غزلرا بنیاد کرد که

خوی تو بسی نازک و مارا ادبی نیست * ور زانکه بگیرد دلت از ما عجبی نیست

و تحریرکاری و نغمه‌پردازی بنوعی نمود که آواز الاحسن[2] از دوست
و دشمن بگوش او رسیدن گرفت[3] دیگر آغاز قصهٔ امیر حمزه نمود و
داستانی گستراند که هوش از اهل مجلس ربود بعده به تقریبی
به قصّهٔ ابو مسلم انتقال کرد از آنجا نیز سحر پرداخت و اختتام
مجلس به قصهٔ داراب ساخت داه و غلام باغبان[4] ستاده بود

1. T, л. 272 б доб. محمد 2. A الحسن ; C, л. 142a احسن 3. Весь предшествующий пассаж, начиная со слов بعد از این в рук. T отсутствует. 4. A,C. چهار باغ

کنگرهٔ لاهوت میپرند و دیگر قصه‌خوانی ام که قصهٔ امیر حمزه و ابو مسلم
و داراب را[1] برنوعی میخوانم که سخنوران عالم که قصهٔ مرا میشنوند مهر
سکوت بر دهان میمانند و دیگر مقلدی ام که بتحقیق پیوسته که در این
شیوه هرگز مثل من نبوده و دیگر طالبعلمی ام که از هر علم که گفتگوی میکنند
اهل فضل مرا در آن باب سرآمد میدانند و دیگر [در] دلّالی قدرتی و
مهارتی دارم که هرکرا کوفتی و آزاری در بدن باشد چنانکه مویرا از
خمیر بیرون میآرند آن کوفت و [л. 91a] دردمندی را از بدنش بیرون
میآرم و دیگر طبّاخی ام که آشها و طعامهای اختراع کرده‌ام که هیچ باورچی
نام آنهارا نمیداند میر حیران ماند و گفت ای عزیز ازاین چیزها که
گفتی اگر یکی بیان واقع باشد مثل تو انیسی و جلیسی درعالم نمیباشد
در وقت گفتگوی مولانا محمد بدخشی بمولانا صاحب دارا گفت این همان
شخص نیست که پیش ما آمده بود و بملازمت میر توسّل میجست گفت

1. داراA, C, л. 1416

در میانهٔ باغ چهارطاقی بود میر بدان جا فرود آمدند و مصاحبان همه بر در دروازه ایستاده بودند حافظ غیاث الدین دید که میر تنها نشسته [فرصت] غنیمت دانسته متوجه شد میر که از سایهٔ خود گریزان بود بیگانهٔ را دید که به جانبش میآید در اعراض شده گفت بابا تو چه کسی و از کجائی و به پیش من چرا میآئی[1] حافظ بزانو درآمد و گفت از این جهت پیش شما آمده‌ام که خود را تعریف جامع و مانع کنم میر که این کلام غریب و این حدیث عجیب شنید گفت که پیشتر آ که از کلام تو عجب[2] آسودم بیان کن تعریف جامع و مانعت را که کدامست گفت اول آن که حافظم و قرآنرا بهفت قرأت یاد دارم و عشری که از قرآن میخوانم مستمعین را رقّت و حالت تمام و شوق و ذوق لاکلام دست میدهد و بیک دو بیت آنچنان ترنم مینمایم [و نغمه میسرایم][3] که اهل وجد و حال گریبان میدرّند و ببال شوق بر فراز

1. B, л. 228б, B2, л. 206a مصراع * بابا چه کسی و از کجائی * پیش من چرا میآئی 2. A, C آن مقدار ترنم و نغمه‌سرای 3. B, B2 مصرع * از کلام تو عجب آسودم ост.; T, л. 272б میکنم

فَاسْتَعِينُوا من أَهْلِ الْقبور متوجّه مزار[1] فایض الانوار کاشف الاستار ناسوتی محرم بارگاه لاهوتی محرم حضرت باری خواجه عبد الله انصاری گردید و امیر علیشیر آنجا چهارباغی ساخته بود که باغ ارم را از رشک و حسد لاله های آتشین [او] صد هزار داغ بر دل بود و صنوبر خورنق را[2] از حسرت درختانش پای حیرت در گِل حافظ در آن باغ درآمد و سیر میکرد راوی گوید که در همین روز وقت سفیده‌دم که گربهٔ برّاق صبح صادق برچینی خانهٔ سپهر لاجوردی دویده و آلات چینی فغفوری کواکب درخشانرا از طاقچه‌های گردون سرنگون گردانید حضرت میر جهت تجدید وضو در حجره را گشاد[3] گربهٔ در خانه درآمده بر طاقچه‌ها جستن گرفت و آلات چینی که در آن طاقچها بود بینداخت و شکست و میرا غریب تغیری دست داده که هیچکسرا زهرهٔ آن نبود که نزدیک وی آید بعد از نماز بخاطر میرگذشت که بسیر باغ کارگاه رود متوجه شد ملازمان و مصاحبان از قفا میرفتند و با وی مجال سخن نداشتند

1. П доб. فیض آثار 2. B, A. 228a, B2, A. 205б و سرورا 3. B, B2 доб. و بعد از گشادن در حجره

سخن ساخت اورا فارس مضمار آن [میدان] یافت و در هر فن که نکته درمیان انداخت در پی سمندش بیارگئی فهم نتوانست شتافت با خود گفت که معاذ الله که این مرد [1] بمیر آشنا شود دیگر مارا آبروی نمی‌ماند و مارا در پس چرخ و دوک بنشاند مناسب آن است که اورا از صحبت میر تنفیر نمائیم و نقش آرزوی آشنائی میررا از صحیفهٔ خاطرش بزدائیم گفت [ای عزیز] این چه آرزوست که کردهٔ و این چگونه [2] تمنّاست که در خاطر راه دادهٔ. بمیر آشنائی کردن در کمال اشکالست و موافق مزاج او بودن مندرج در دایرهٔ محال حافظ غیاث الدین دانست که وی باین معنی راضی نیست و این [مشکل] [3] از پیش وی نمیکشاید متوجه بملازمت [مولانا] صاحب دارا شد وی نیز که تفحص

[л. 906] احوال [و اوضاع او] نمود اورا بغایت غالب و زبردست یافت وی نیز منفرات گفتن گرفت حافظ متحیر شد بحکم اذا تحیّرتم فی الأمور

1. Остальные рук. شخص 2. Остальные рук. چه نوع 3. Только B, л. 228a, B2, л. 205б; T, л. 271a بو ایش

خواهند کرد] چون اورا آوردند مولوی تعظیم و تکریم نموده گفتند [که بالله العظیم که] ما در عمر خود [هرگز] از اختلاط هیچ کس این مقدار محظوظ نشده بودیم [و هر نفس خودرا بکام خود در مجلس سعادت سرانجام[1] ایشان یافتیم]

شیخ زادهٔ انصاری[2] میفرمود که حافظ غیاث الدین دهدار از ولایت آذربایجان بولایت خراسان آمد و اورا داعیهٔ شد که بامیر علیشیر اختلاط کند بحکم کلام سعادت فرجام املح الشعرا و افصح الفصحا شیخ سعدی قدس سرّه که

در میر و وزیر و سلطانرا * بیوسیله مگرد پیرامن
سگ و دربان چو یافتند غریب * این گریبان بگیرد آن دامن

خواست که این بوساطت یکی از ندمای میر باشد پیش مولانا بدخشی آمد و اظهار این معنی کرد مولانا محمد تفتیش حال وی نمود در هر وادی که تقریب

1 T, л. 2706 سعادت فرجام 2. A, C شیخ انصاری ; T, л. 2706 выделяет этот рассказ в самостоятельный *гуфтар*.

کمینهٔ ملازم درگاهش این مقدار در تعظیم مبالغه میکنند[1] القصه بمهمانخانه درآمدند و [دأب] حضرت مولوی [آن بود که در مجالس] در صف نعال مینشستند و دیگران هرکس بمقام خود قرار میگرفتند[2] قاضی زاده در پهلوی امیر عطاء الله افتاده[3] بود آهسته گفت که [حضرت] مولوی را کسی خبر نکرده [که فحادیم آمده اند امیر عطاء الله گفت [مخدوم] شما [مگر] از این شهر نیستید[4] حضرت مولوی اینست[5] که در کفشگاه نشسته [قاضی زاده گفت مخدوم شما ظرافت میکنید یا راست میگوئید حضرت] مولوی چون به تکلم درآمدند[6] قاضی زاده از جای برجست [و] بیرون دوید حضرت مخدومی فرمودند [که قاضی زاده را] زینهار گمگذارید [و فی الحال پیش ما آرید] از پیش دویدند اورا گرفته آوردند [او] زاری میکرد که اَلْغَرِیبُ کَالْأَعْمٰی [خدارا معذور دارید و از من درگذرانید و اورا گمان انکه جهت بی ادبیها که کرده اورا ادب بلیغ

1. A. C, л. 140б این همه تعظیم می نمایند 2. Так B, л. 227 а, B_2, л. 204б; остальные рук. گرفتند 3. A. C. T. л. 270а نشسته بود 4. A, C ولایت 5. B, B_2 همانند 6. A, C, л. 141а تکلم کردند

که پیران حضرت ملا در خانه هستند مولوی فرمودند که تا این زمان در خانه بودند و تبسّمی کردند قاضی‌زاده گفت سبحان الله در ملازمت این نوع عزیزان چگونه مردم میباشند که جواب نا در برابر میگویند و بی تقریب میخندند بعد از لحظهٔ قاضی‌زاده گفت ای مبهوت چه شود که روی بمخدومی عرضه داری که پسر قاضی سیستان آمده داعیهٔ ملازمت دارد اگر قدمی رنجه فرمایند دور نمی‌نماید حضرت مولوی خندان شدند قاضی‌زاده در اعراض شده گفت بارک الله این خندهٔ شما چه بلا زیبنده [است] اتفاقا دراین حال اکابر [و اعالی و اهالی] خراسان به ملازمت حضرت مخدومی آمدند چون از سر کوچه پیدا شدند همه از اسپان پیاده شده دستها درپیش گرفته متوجه عتبهٔ علیه شدند دیدند که شخصی نشسته و پایهای خود آویخته و حضرت مولانا ایستاده تکیه بر عصا دارند اما قاضی‌زاده چون دید که اکابر باین تعظیم میآیند گفت سبحان الله مولانا جامی را چه دستگاهی [و چه عظمت و جاهی] که از برای

کرده که جامه‌های نفیس [بتکلف مثل صوف و سقرلات و کتان و امثال آن] میپوشیده باشند [چنانکه طریقهٔ اکابر و اعالی است و دستار مُعقَّد درغایت بزرگی برسر نهاده باشند همچنانکه قاعدهٔ موالی است] و مخدومی[1] در تابستان و زمستان قبای پرینه میپوشیدند[2] و فوطهٔ حمامی بر میان بسته [و سرهای فوطه آویزان] و طاقیهٔ خواجه عبیدی [بر سر] و دستاری در کمال خردی [بگرد وی][3] پیچیده و عصای جودانه که یک وجب از سر گذشته [بر دست] قاضی‌زاده بدر خانهٔ مخدومی آمد در وقتیکه هیچ‌کس نبود در دالان [بر سر][4] صفه نشسته پایها آویزان [که] حضرت مولوی از خانه بیرون آمدند قاضی‌زاده چنان خیال کرد که [این] یکی از ملازمان کمین[5] مولوی است [هیزم‌کشی یا باورچی یا مطبخی و امثال اینهاست برنخاست و تعظیم نکرده] پرسید

1. A, C, л. 1406 مخدومی را 2. A, C بود 3. Так П и Т; A, C در سر 4. Только П, л. 134a, Т, л. 269б. 5. A, C کمینه ; B_2, л. 204a کمترین

گفته‌ام همه‌را دروغ گفته‌ام [مصراع]

از[1] اکذب اوست احسن او

میررا این تاویل بغایت خوش آمد و قاضی‌زاده‌را انعام وعنایت بسیار فرمود اتفاقا در همین روز میر بملازمت [حضرت] حقایق‌پناهی مظهر اسرار نامتناهی مظهر انوار آلهی نور الحق و الملة و الدین مولانا عبد الرحمان جامی قدس سرّه رفته بودند حکایت قاضی‌زاده‌را بعرض مولوی رسانیدند مولوی‌را بغایت خوش آمده فرمودند که ما اگر منزل و توطّن ایشانرا میدانستیم بملازمت مُصَدَّع میشدیم میر چون بازگشتند بنواب گفتند که قاضی‌زاده‌را پیدا سازند و بالتفات مخدومی اورا معزّز و سرافراز گردانیدند و فرمایند که زود متوجّه شود و اهمال جایز ندارد چون قاضی‌زاده ازاین معنی خبر یافت بالرأس والعین متوجه [تقبیل] عتبهٔ قدسی‌نشان ملایک‌آشیان گردید اما قاضی‌زاده هرگز [a. 90] بهری نیامده بود حضرت مولوی‌را آنچنان تصوّر

[1] B, a. 226a, B2, a. 2036 چون

و قاضی سیستانرا پسری بود بغایت ظریف و خوش طبع قصیدهٔ مولانا نحوی را جواب گفته و یک بیت از قصیدهٔ وی اینست که

گر عیب خاک پاک سیستان کند کسی * دریا پلید نمیشود از دهان سگ

قصیدهٔ وی که بامیر علیشیر رسید فرمود که پسر قاضی سیستان بسیار بفضیلت بوده اما این غریب است که با ما آشنائی نکرده این سخن را بعضی از هواداران باو رسانیدند باعث آمدن او شد چون به مجلس حاضر گردید میر فرمودند که قاضی زاده خیر مقدم خوش آمدید شنیده شد که شما قصیده افصح الشعرا مولانا نحویرا جواب گفته اید از شما انصاف میطلبم که شما بهتر گفته اید یا مولانا نحوی گفت من بهتر گفته ام میر متأمل شد که این محلّ کسر نفس بود و قاضی زاده به طالبعلمی و خوشطبعی مشهور و معروفست این بغایت بدیع و غریب مینماید میر گفتند چگونه شما بهتر گفته اید گفت بنابرانکه هرچه مولانا نحوی در حق ولایت و مردم ولایت ما گفته همه راست گفته است و هر چه من در تعریف آن ولایت

میر بغایت متأثر [л. 896] شدند و گفتند که این واجب العرض است چون این حکایت بمیرزا رسید [1] [اورا] بخشیدند و بسیار انعام فرمودند میر گفتند طَرْداً لِلْباب همه یتیمانرا میتوان بخشید میرزا قبول کرده همه‌را بخشیدند

شیخ بهلول [2] میفرمود که مولانا نحوی هروی [3] که از فحول شعرای خراسان بود مردم ملک نیمروز را که عبارت از سیستانست هجو کرده بود [و] بعضی ابیات قصیدهٔ هجوی اینست

سرگشته‌تر ز [4] اخترم از گردش فلک * طالع مدد نمیکند و بخت هیچ یک
افتاده‌ام بخطّهٔ ویرانهٔ که هست * بادش سموم آتشی و خاک او نمک
هر سو برو روی بره دزد در کمین [5] * بر قصد جان نشسته چو بیماری لکلک

این بیت را بزبان سیستانی گفته خالی از غرابتی نیست

وشتو چنان دوسته که کوی کمه [6] غلی * هانی [7] که بر غله ز [8] سرو خیزه وکتک [9]

1. Остальные рук. مولانا شیخ زادهٔ چون حکایت اورا میرزا شنیدند 2. B, л. 225б, B₂, л. 202б 3. Только A, C, л. 140а. 4. T, л. 268а چو 5. T هر سوی او روی برهی ; B, л. انصاری 6. B که همه کو 7. T یانی 8. T و 9. A, C هر سو برو ز پی زنش 225б کتیک

بسر عزیز شما دارم که نگذارم که درمن کنجدی زنند [1] میر بسیار خندید و اورا نصیحت
کرده باز بخشیدند بعد از یک هفته باز اورا به یتیمی گرفته آوردند [2] میرک
میرغیاث حاضر بود [3] گفت این مردک را دم میباید کرد گفت هی میرک دم
بخود کن این چه حکایت و چه معرفت است میرعلیشیر بسیار منبسط
گردید و گفت که حیف باشد که اینچنین خوشطبعی و ظریفی بعلت یتیمی
کشته شود اورا بغلاظ و شداد سوگند دادند که دیگر یتیمی [نکند]
و اورا گذاشتند بعد از ده [4] روز اورا باز گرفته پیش [5] میر آوردند فرمودند
که دیگر از حد تجاوز نموده اورا ببرید [و] از حلق برکشید گفت که ای
میر [شما] چرا بآیت قرآن عمل نمیکنید [میر] پرسیدند که به کدام آیت
گفت فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَانِ ٱلرَّجِيمِ [6] فَأَمَّا ٱلْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ [7]

1. B, л. 225a, B_2, л. 202a كه در كون كنجيد زنيد 2. П, л. 133a پيش ميرحاضر ساختند ;
ميرک غياث ميير 3. Т, л. 2676 بحضور ميرآوردند B, л. 225a ... B_2, л. 202a پيش ميرآوردند
حضوربيدا حاضرايردى 4. A, C, л. 139a دو ; Т اون 5. B, л. 225a نزد 6. Коран, 16,100;
во всех рук. اعوذ 7. Коран, 93,9.

سنگ بر پا بسته از میان قلم میکردند و در میان این جماعت بسیاری از بیگناهان
[در] عرصهٔ تلف میشدند چون این را بعرض پادشاه رسانیدند تحقیق
حال آن جماعت را به امیر علیشیر تفویض فرمودند یتیمی بود که اورا ناصر
رنگریز[1] میگفتند در وادی یتیمی نظیر و همتای نداشت و هر روز بلکه هر
زمان بر سر کوی[2] علم آشوب و فتنه برمیافراشت لطیفه‌های شیرین
و ظرافتهای رنگین بسیار از وی منقولست اورا گرفته پیش امیر علیشیر
آوردند میر بر یتیمئی وی گواهی طلبیدند چهار طالبعلم موجه بر این معنی
گواهی دادند میر [بناصر] فرمودند که هیچ دفعی و جرحی داری ناصر
در ایشان نگاه کرد پوستینهای بور در بر داشتند گفت که وَظَنَنتُم ظَنَّ السَّوءِ
وَكُنتُم قَومًا بُورًا[3] میر خندان شدند و اورا از یتیمی توبه دادند [و بخشیدند]
بعد از سه روز باز اورا به یتیمی گرفته آوردند میر فرمودند که این شخص بد
می‌نماید ویرا میخ میباید زد گفت هی امیر این چه حکایت نا یتیمانه بود که فرمودید

1. П, л. 133а ناصرِ کلابه‌کار و رنگریز 2. П доб. و بازار ; T گذر 3. Коран, 48,12.

شیرعلی است بر اهل فهم مخفی و محجوب نخواهد بود که این کلام بر سه معنی محمولست.

مولانا صاحب دارا میفرمودند که در تاریخ سنهٔ ثلاث و تسعمایه[1] در شهرهاة جمعی از اوباش و بدمعاش و لوانید و اجامره و ایتام ظهور کرده کار بجائی کشید و مهّم بمرتبهٔ انجامید که شبها در سرهیچ کوچه و محله نبود که کشتهٔ یا مجروحی نیافتاده بود چون این فتنه و فساد از حد تجاوز نمود حضرت سلطان حسین میرزا روز عاشوری بود که بهرام‌صفت لباس سرخ پوشیده و تاج قرمزی بر سر نهاده حکم فرمود که در هر کوی و کوچه و محلهٔ که اوباش و بدمعاش باشد و اهل آن کوی و محله اورا گرفته نیاورند آن محله را غارت کنند و اهل آنرا بقتل رسانند آن جماعت را تفتیش و تفحص نموده گرفته بانواع عقوبات میکشتند بعضی را میخ میزدند و بعضی را دم آهنگری در مقعد نهاده میدمیدند و بعضی را اره بر سر[2] نهاده دونیم میساختند و بعضی را از بغل آویخته

1 П, л. 132б также цифрами: ۹[۰]۳; Т توقوز یوز اوچ 2. Остальные рук. فرق

امروز عجب حالتیست که پای دراز میکنی بکون[1] شاعر میرود بنای گفت مخدوما
اگر جمع میکنید حکم همین[2] دارد

مولانا شیرعلی مذهّب که تا اوراق زنگاری سپهر مطبّق را مذهّب قدرت[3]
تذهیب نموده و بجدول شهاب ثاقب واقشان کواکب ساخته و پرداخته در
آن فن مثل وی هنرمندی برمسند هنرمندی ننشسته در آن مجلس حاضر بود
میر همواره [با وی] مطایبه و مباسطتی داشت و اورا باغلام منسوب
مینمود و غرض میر تعرض به بنای بود که درحین امردی بنای شاگرد وی
بود میرفرمود که ای شیرعلی وقت آن نشد که تایب شوی و ترک آن فسق
غلیظ کنی گفت مخدوما این در حق من تهمتیست [л. 89a] و دامن
عصمتم هرگز بلوث این گناه نیالوده میرگفت که من گواهی میدهم که تو این
کار میکنی بنای گفت گواهئی شما درحق وی مقبول نیست که علیشیر عکس

1. A, C کن 2. B, л. 224a, B2, л. 201a همین حکم ; T, л. 266a جمع قیلسانکیز هم حال
3. Остальные рук. بودور تقدیر

آن شدهٔ که نجاست در دهان تو کنند بنای گفت سهل است همان
گیرم[1] که[2] شعر[3] ترکی گفته باشم

روزی جناب میر مولانا بنای را طلبیدند چون[4] از دور پیدا شد میر
بنوعی نگاه کردن گرفت [که] گویا اورا نمیشناخته [باشد][5] چون نزدیک رسید
[میر] گفت بنای تو بودی چون از دور پیدا شدی من خیال کردم که حمار
[میآید] بنای گفت [بلی مخدوم] من هم [که از دور] شمارا دیدم خیال کردم
که آنجا آدمی نشسته و دیگر میر گفتند ترا از برای [آن] طلبیدم که از ریش تو
کلاغی گیریم بنای گفت ما هم از برای این کار آمده ایم میر دست در ریش او
زده گفت[6] ای بنای این ریش تو گویا دف حیزانست بنای گفت آری از
بهر همین میکشیدش[7] بعد از آن میر پای خود بر قفای بنای زد[8] و گفت

1. B_2, л. 201a دانم 2. В рук. А это слово перед همان 3. В, л. 225a оп. 4. П доб. مولانا
5. Только С, л. 138б; остальные рук. نمیشناسند 6. Остальные рук. زد و گفت 7. А, С, л. 139a میکشید (Т تارتا دورسیز). 8. Так А, С; остальные рук. دراز کرده گفت

نهادند چون گشادند در وی پالانی خری بود مولانا بنای برخاست[1] [و] رو بقبله کرده سجده بجای آورد اهل مجلس گفتند این چگونه سجده ایست گفت [این] سجدهٔ شکر است زیرا که در افواه و السنه افتاده است[2] که مزاج حضرت میر به بنای در غایت بدیست الحمد للّه این زمان ظاهر شد که این غیر واقع بوده و [میر] باین کمینه در غایت لطف و مرحمت بوده‌اند[3] نمی‌بینید که از برای همه جامه‌های تشریفی فرستاده واز برای این کمینه جامهٔ خاصهٔ[4] خودرا فرستاده‌اند[5]

چنین گویند [که] در محلی که ملا بنای از عراق آمد روزی در مجلس میر افاضل و اعالی[6] مجتمع بودند میرفرمودند که از لطایف و ظرایف یعقوب بیک سخن گویند مولانا بنای گفت که هیچ لطافت و خوبئی یعقوب بیک برابر آن نبود که [شعر][7] ترکی نمیگفت میرفرمودند که ای بنای درشتی و خشکی را از حد گذرانیدی[8] قابل

1. Все рук. برخواست 2. A, C در السنه افواه است 3. Все остальные рук. در کمال لطف اند 4. A, C خاص 5. Остальные рук. انعام فرموده‌اند; T, л. 265б روانه قیلیب 6. A, C اکابر و افاضل دورلار 7. Только T, л. 266а تزکی شعر دیماس ایردی 8. A گذرانیده ایدِ C گذرانیدهٔ

که جماعهٔ درویشان دیگر [هم] هستند چون این را شنوند خاطر ایشان ملول گردد[1] که درویش پیش پادشاه رفت[2] [و] خودرا خلاص کرد و ما در زیر بار مانده ایم[3] پادشاه گفت ایشانرا [هم] خلاص سازیم[4] درویش گفت شاها مردم لایُعد و لا یُحصی اند همهٔ ایشانرا خلاص گردانیدن تعذری دارد این آسانتر است که ما هم مثل ایشان بار خودرا بکشیم و باری بر دل ایشان ننهیم بر همین قرار گرفت [л. 886] درویش پادشاهرا دعا و ثنا گفت و به وطن خود باز گشت .

منقول است از مولانا محمد بدخشی که میفرمود [که] در هر عید داب میر آن بود که از برای یاران و مصاحبان و ندما و فضلائی که در ملازمت ایشان میبودند سروپای لایق و مناسب انعام میفرمودند روزی عیدی بطریق معهود جامه‌های پیش حضار [مجلس] آوردند درپیش مولانا بنای بغچهٔ زربفتی درغایت عظمت[5] آورده

1. A, C, л. 1386 ملول خاطر گردند ; B شود 2. A, C پادشاه قاشیغا باریب ; T وقت 3. A مندیم ; П,B طفیلینکیزدین ترخان قیلغای میز ; T کردانیم 4. T و مارا در زیر بار ماند (так!) ; C, л. 1386, B_2
5. A, C, л. 1386 بغچهٔ در غایت عظمت از زربفت

داشت که آنرا گاهی سوار میشد بر همان قرار داد هرچند صدر مبالغه نمود که
اسپ خاصهٔ خودرا[1] سوار شوید قبول ننمود بهمان مرکب خود سوار شد و در
مدح و نصیحت یعقوب بیک[2] در راه غزلی فرمود چون بشاه اختلاط نمود آن
غزل را گذرانید قریب بصد کس بود در آن مجلس همه را رقّت و کیفیت
دست داد پادشاه گفت [که حضرت] درویش از فقیر چیزی طلب فرمایند
درویش گفت مارا جاندرازئی پادشاه میباید [پادشاه] گفت که البته
چیزی طلب فرمایند چون مبالغه و الحاح از حد درگذشت گفت از شما آن
میطلبم که دیگر مرا بصحبت عالی خود طلب مفرمائید و گذارید که بحضور دل
بدعای دولت شما مشغول میباشم[3] پادشاه گفت که مارا چنان معلوم شد که
شمارا باغچه سرایست[4] و [در] آنجا بقدر محصولیست[5] آنرا قبول فرمائید که معاف و مسلم
شما داریم درویش گفت شاها شما خوب میفرمائید اما فقیررا[6] ملاحظهٔ آن است

1. A, C, л. 138a اورا; B, л. 222б حاضه را 2. B, П, T, л. 265a پادشاه 3. A مشغولم; C, л. 138a
مقید باشم 4. B, л. 223a, B2, л. 200a باغچهٔ سرایست; П, л. 132a باغچهٔ وسرائی ست; T باغچهٔ بار 5. T
6. П доб. آندا قدری محصولی عملغه کیله دور

و هدایا مثل اسپ لایق بزین و لجام و سروپای مناسب بدرویش فرستاد
چون درویش آن هدایارا [دید] پسندید و پادشاهرا دعا و ثنای درخور
و لایق بجای آورد و گفت معلوم رای عالم‌آرای خواهد بود که من
خودرا درخور و لایق صحبت پادشاه نمیدانم به او تقرب من اینقدر
بس است که هست

بزیر نه فلک [و]روی یک زمین مامن[1] * همین بس است که ما در ولایت او ایم

و دعا [و ثنای] جاه و حشمت او میگویم مرا طلب مفرماید هرچند مبالغه
نمودند درویش قبول ننمود و صدر عرضه داشتی [نوشت] و به پیش
یعقوب بیک فرستاد چون مضمون معلوم شد پادشاه بصدر کس
فرستاد درویشرا گوید که متوجه این جانب شوند یا آن که یراق آن
سازند که ما بخانهٔ ایشان میآئیم حال منحصر در این دو صورت است
درویش گفت چاره نیست بملازمت پادشاه میباید رفت درویش خرگی

1. Так П, Т, л. 264б; остальные рук. با من

و بجبین این مخلص تقبیل نمودند و گفتند که ما دوران خود گذرانیدیم [بیت][1]

شمارا ست نوبت برین خوان نشست * که ما از تنعم بشستیم دست

از [این] فقیر شعر طلبیدند این شعر بر زبان جاری شد که

بجان از نالهٔ من خلق و من از نالهٔ کردن هم * کجائی ای اجل کز تا وا رهند ایشان ز من من هم

درویش لطف بسیار نمودند و این ابیات مکرر خواندند چون بولایت تبریز رسیدیم

و بملازمت یعقوب بیک مشرف گردیدیم آن شاه [a. 88a] دلنواز فرمود که

شمارا در دیار ما چه چیز خوش آمده گفتم که هیچ چیز ما را خوشتر از صحبت

درویش دهکی نیافتاده و درویش را آن مقدار مدّاحی و وصّافی نموده شد

که فوق آن متصور نباشد و در اثنای سخن چنین معلوم شد که شاه

و درویش را هرگز ملاقات واقع نشده [و] حکایات گذشت که شاهرا

خجالت و شرمندگی دست داد فی الحال منشی را طلب نموده نامهٔ شوق انگیز

محبت آمیز بطلب درویش انشا نمود و صدر خود را مصحوب [به] تحف

1 T, лл. 263б—264a доб. سزلارغه مبارک بولسون

گفت از پیشهٔ پیر جام میآئید گفتم آری گفت حضرت ایشانرا سخنان [خوب و] مرغوب بسیار است اما مارا دو مطلع از ایشان خوش آمده و خِرز جان گردیده یکی آن که

شبم در ماتم هجران دو ابرو در خیال آمد * بسینه هرکجا ناخن زدم شکل هلال آمد

دیگر آنکه

لبم از شعلهٔ شوق آبلهٔ پرخون زد * بهر پابوس تو جان خیمه زتن بیرون زد

و این کمینه را [نیز] از ابیات خود دو مطلع پسند[1] افتاده یکی آنکه

چون ز درد کوهکن بر بیستون گرید سحاب[2] * صورت شیرین بگرداند روان در دیده آب

دیگر آنکه

نه بخود ناله جرس از دل ناشاد کند * گرهی در دل او هست که فریاد کند

بعده از تخلص فقیر پرسیدند گفتم بنای فی الحال برخاستند وفقیرا پیش خود طلبیدند

1. T, ۸. 2636 و فقیر دیدیم کیم بو کمینه داغی اوز ابیات لاریمدین ایکی مطلع بغایت

2. A, 1440, 1320, 8585 دلکش توشوب دور اگر اجازت بولسا اوقولون سون

3. T کوید پسندیده

آنجا بودیم هیچ اثر ظاهر نشد از آنجا که عالم بشریت است متغیر شدیم بعضی از معتقدان درویش زبان اعتذار برگشاده گفتند که داب درویش آن است که بهیچ کس اختلاط نمیکند و مؤانست نمیپذیرد [در زمستان] به خشت مالی[2] مشغولست و در تابستان بشیوهٔ امیرالمومنین عمر [رضی الله عنه] اشتغال دارد ایشانرا خطی و سوادی نیست کتابی از اوراق ملوّن در غایت تکلف ترتیب داده‌اند و آن دیوان اوست هرگاه که اورا خیالی یا معنئی بخاطر میآید هرکس بوی پیش میآید که خط و سوادی دارد آنرا در آن اوراق ثبت می‌نماید چون اینرا شنیدیم مارا بوی محبتی و شوقی پیدا شد [و] شیفتهٔ وی شدیم [و] گفتیم که کسی قلاوز [ما] شده مارا بملازمت ایشان رساند خطیب آن قصبه آنجا حاضر بود متضمن آن شد و مارا به خدمت ایشان برد چون درآمدیم در کارگاه جولاهگی نشسته بودند و بافندگی میکردند چون مارا دیدند برپای خاستند و تعظیم بجای آورده[3] اشارت بجلوس کردند که خیر مقدم از کجا تشریف میآرید گفتم از قبلة الاسلام خراسان

1. B, л. 221a پیدا 2. B بخشتریزی 3. Остальные рук. و تعظیم کردند

و سرآمد آن کاروان عین حلوای بود و خری[1] مصری داشت که در خراسان
هیچ اسپ یرغه یکمیدان با او همراهی نمیتوانست کرد قیمت او بدو هزار تنگه
رسیده بود و او نمیفروخت شب به کاروانسرا فرود آمد چون وقت شبگیر
شد و کاروان بارکردن گرفتند[2] آن خر ناپیدا شد و دربسته و صاحبش در
پس درنشسته و از هیچ ممرّ راهی و منفذی نی خلق حیران شدند [و
متحیر بماندند] که این چه تواند بود و بر این قرار دادند که صباح بارکنند باز در
رباط را قفل انداختند چون قریب بصبح شد غلغله ظاهر گردید که از سقف
کنج رباط روزنی است خررا بریسمان [ا. 876] به پیش روزن برکشیده مضبوط
ساخته اند آن را فرود آوردند و هرچند تفحص [و تفتیش] نمودند کنندهٔ آن
معلوم نشد چون بولایت عراق رسیدیم بقصبهٔ دهک که موطن درویش دهکی
است که سرآمد شعرای عراق است نزول نمودیم متوقع بودیم که درویش مشار الیه
بملاقات سبقت خواهد نمود [و در مبادرت سرعت خواهد فرمود[3]] سه روز

1. B, ا. 2206 مرکب 2. A, C بارکردند 3. B, ا. 221a بود

اگر محب حسینی و راست میگوئی * مشو مخالف و آهنگ کن بملک عراق

چون برباط احمد میرک که از هراة تا آنجا سی فرسخ [است] رسیده شد در دالان رباط از پی استراحه نشسته بودیم و طعامی تناول میکردیم [که] جوانی درآمد در غایت حسن و جمال و در نهایت لطافت و کمال اورا بطعام مراعات کردیم حاضر گردید بعد از فراغ طعام گفت که شهرت [تمام] دارد که خط نسخ تعلیق را بر دیوار مثل ملازمان کسی ننوشته اگر قطعه غنایت فرمایند که ما و بعد[1] از ما از صادر [و] وارد محظوظ گردند دور نمی نماید فی البدیهه این قطعه از عالم غیب ردی نمود [و] بر روی دیوار رباط نوشته شد

ستمگرا فلکا کجروا جفاکارا * نگویمت که مرا ملک و پادشاهی ده

تو ئی و کهنه رباطی خراب برسر راه * ز هرکه خواه ستان و بهرکه خواهی ده

اتفاقا اسپ [این] فقیررا عارضهٔ لنگی پیدا شد همراهانرا وداع کردم و در رباط ساکن [شدم] نماز دیگر بود که از جانب هراة کاروانی رسید

1. A, C, ʌ. 137a غیر

عدد بیت او اگر طلبند * سال شمسی موافق است بر آن

تا که در عین ظاهرند اشباح * تا که در علم ثابت‌اند عیان

115 باد ذات تو در جهان لایح * چون وجود ظهور در اکوان

حکایت مولانا بنای. در وقتی که [حضرت] محمد شیبانی خان ولایت خراسانرا در تحت تصرف درآورد روزهای جمعه بعد از نماز[1] در مسجد جامع ملکان مولانا بنای مجمعی میساخت و طرح مجلسی میانداخت روزی در سر صفهٔ مقصوره رفتن خودرا بعراق و اختلاط خودرا بدرویش دهکی و سلطان یعقوب باین اسلوب حکایت نمود که چون از نزاکت طبع و انحراف مزاج امیر علیشیر[2] امکان سکون در بلاد خراسان متعذر شد هوای سیر ملک عراق در تختگاه دماغ مصمم گردید و این کلام سعادت‌فرجام[3] فی البدیهه بزبان جاری شد که

1. Т, л. 261б, В, л. 220а доб. جمعه 2. П, л. 129б доб. باین کمینه 3. В рук. В, л. 220а непонятно: سعادت باین کمینه فرجام; однако в Т, л. 262а و بو بیت بو کمینهٔ بیفرجام تبلیدین جازی بولدی

سَرْوَرا گرچه دیدم از در تو * جور بیحد جفای بی‌پایان

داشتی در عذاب گوناگون * بنده‌را بی شوایب خذلان

گاه میجستم از تو شهر بشهر * همچو مه تیره روز و سرگردان

گاه متواری از تو همچو هلال * زده پس خم ز دیده‌ها پنهان [П, л.129a]

بینو چون آب درغم در غم * بینو چون رود کوهکم گریان

شب ز شوق تو میکنم تا روز * چون شغالان غادُفَر افغان[1]

همچو آب حیات مجلس تو * روح جانست [و] روح بخش جان[2] [Т, л. 2616]

سوختم در هوای آب حیات * منِ خاکی بآتش حرمان [B, л. 220a]

دارم امید از جواد کریم * راجیَم از مُهَیْمِنِ منّان

که برآرد مرا ز مشکل هجر * به وصالت رساندم آسان

سرفرازا قصیده ایست غریب * حیرت‌افزای فاضلان زمان

کردمش مجمع الغرایب نام * که غریب آمد این خجسته بیان

1. Т نالہ و افغان 2. Т روان

یکی آزار خلق و آن دگری * شرک آوردنست بایزدان

جیف باشد هزار جیف که تو * بهر اندک ملال من بجهان

ذلّت معصیت نهی برخویش * دور مانی ز رحمت رحمان[1]

پا زدن بر سر فتاده براه * نیست آئین سروران وسران

مَرَوْ این راه را که دوراست این * از طریق عدالت و احسان

در سمرقند اگرچه بیقدرم * چون عمر در ولایت کاشان

نه بعرفان من کسی را علم * نه کسی را بعلم من عرفان

با همه شاکرم ز منعم خود[2] * نعمتش را چرا کنم کفران

که مرا ساخت مبتلای فراق * ماند بر من عقوبت هجران

نه بچنگ شماتت امثال * نه بدست مذلت[3] اقران

در غریبی اگرچه بدحالم * چون قمر در اواخر میزان

به که باشم بملک خود چون شمس * مانده در عقدهٔ ذنب حیران

1. П یزدان 2. T, B, B₂ جود 3. П مذلتت

گر بتدوین رسد فضایل تو * نتوان ضبط آن بصد دیوان

نه همین در زمانه مثلت نیست * که نبوده‌ست هم بهیچ زمان

اهل تاریخ هم نشان ندهند * چون تو‌ئی در سوالف[1] ازمان

غیر از آن نکتهٔ که حافظ گفت * لا یُریٰ فی کَمالِکُم نُقصان

جبر نقصان کن ای سپهر کمال * پیش از آن دم که جبر آن[2] نتوان

آن چه راندم ز دولت تو سخن * وآنچه دادم[3] ز دانش تو نشان

نیست اغراق شاعرانه در این * نیست تخییل منشیانه در آن

بیگمان واقعست وهست یقین * به یقین ثابت است ونیست گمان

دین پناها بخدمتت نقلی * میکنم عرضه‌داشت از فرمان

که یکی‌را به ذلّت دگری * نتوان جرم کرد بیعصیان

نسزد از عدالت و انصاف * جرم مرکب نهاد بر پالان

دو گناهند در نهایت بُعد * روز حشر از سعادت غفران

B در سواد الف 2. T او / 3. П دیدم

اهل بازار او که جُهّالند * همه‌را بهره‌مندی از عرفان
هر کسی در طریقهٔ بیمثل * هر کسی در صناعتی پردان
همه‌را دست سعی در حرکت * همه‌را پای جود در میدان
از کرم هیچ کیسه خالی نه * کاسه از آش و خانه از مهمان
نشکند بی‌حضور مهمانی * کاسبی کاورد بکف لب نان
بس بود بر بلاد فضل هراة * چه بلد بلکه بر تمام جهان
که بسان تو مظهر جامع * کرده از دی ظهور در دوران
نه بدولت ترا کسی همبر * نه بدانش ترا کسی همسان
در سخن بهتری ز خاقانی * در حکومت نهٔ کم از خاقان
چون توئی در عمارت وخیرات * کس نیامد موفّق[1] از یزدان
فضل تو اظهر من الشمس است * همچو خورشید بر جهان تابان
من چه گویم که از فضایل تو * هرچه گویند هست صد چندان

1. П موافق

بقدیری که اوست هرچه از اوست * همچو امواج بحر در سیلان[1]

بحبیبی که نیست اقدام از او[2] * غیر غیب [و] هوّیت رحمان

سر بسر ناشی ازحقیقت او * جنس موجود از مکین ومکان

که ندانم[3] شریفتر ز هراة * بلدی از معاظم بلدان[4]

60 همه سکّانش اهل فضل وکمال * صَرَّفَ اللّٰهُ عَنْهُمُ النُّقصان

عُلَمایش وحید عصر همه * فضلایش همه فرید زمان

هر یکی از طبیعت موزون * در طریق سخنوری میزان

همه صاحب اصول [و] خوش لهجه * جمع انتفاع کرده با الحان[5]

فضلایش ز شعر و موسیقی * اهل تصنیف و صاحب دیوان

1. A شد پنهان; B, л. 218a سرگردان 2. A اقدم او 3. B, л. 218б نباشد 4. На этом заканчивается текст касыды в рук. A, после чего следует приписка, в точности повторенная в рук. C, оборвавшей текст ранее на 17-м бейте: این قصیده طویل الذیل است چنانچه از این بیت مفهوم میشود عدد بیت او اگر طلبند * سال شمسی موافق است بر آن. Как видно из нижеследующего, это 112-й бейт касыды. 5. T بالاحسان

هست در آفتاب وحدت او * همه ذرّات کون سرگردان

گاه از او منتفی شؤون[1] صفات * احدیّت از آن است[2] داده نشان[3]

گه شؤون[4] اندرو شده ممتاز * واحدیّت نهاده نام بر آن

گه ز مرآت روح تابنده[5] * گاه در پردهٔ مثال نهان[6]

متنزّل[7] سوی شهادت و حس * متعیّن بصورت انسان

بقدیمی که بود و غیر نبود * وَ عَلَی ما عَلَیْهِ کَانَ اَلآن

بوجودی که بی حلول کند * اندر اعیان خارجی سریان

بوجودی که ممتنع باشد * بی ظهورش[8] تنوّع امکان [л. 87a]

به بطونی که پی نبَرَد ز صفات * راه بردن بذات او نتوان

بجمالی که در محالی کون * بی تکرّر نموده در بر آن

بجلالی[9] که در جهان افروخت * آتش کُلُّ مَن عَلَیْها فان[10]

1. T, л. 259a منتفی شوند; A, B2, л. 1956 منتفی شوند 2. T از آنش 3. B, л. 218a داو نهان; B2, л. 1956 جاودان 4. T, B2 شیون 5. A اوج 6. T میسال عیان 7. T, л. 259б, B, л. 218a گه تنزل 8. A بیوجودش 9. П, л. 1286 بجلالی; A بجلای 10. Коран, 55,26.

خسرو مُلک ما ورا النهر * شاه سلطان علی بهادر خان

آن که دور سرادق جاهش * دور باد از طوارق حدثان

35 میتوان داشت بنده را معذور * زانکه مأمور بودم از سلطان

بعد گفتن شروع شد ملزم * که چو ماندم قدم در این میدان

آن چنان آرمش بموجب[1] عرض * که شود[2] مقترن باستحسان

باعث دیگر این که این کلمات * هرکه میگفت میشدی خندان

گفتم این را که خوش برای از این * کنی انعام خوش برایم از آن

40 ور نه مثل هراة میدانم * نیست شهری ز شهرهای جهان

هیچ شهری بزیب و زینت او * نیست در زیر گنبد گردان[3]

همه جا روستاو[4] او شهراست * همه جا خارزار او بستان

اعتقادی که با هراتم هست * سازم آن را مؤکد از ایمان

بخدائی که وجه مطلق اوست * متجلی ز مظهر اعیان

1. A بموقف 2. П گرشوم 3. А, П, л. 128a, B2, л. 1956 دوران 4. T, л. 259a روستای

خرده از دست کس نیارد برد * مگر از دست زرگران سوهان

مینماید چو ژاژ باقل پست * پیش شعرت فصاحت سحبان

شعر آوردنم بنزد تو هست * همچو ترکی بنزد بغرا خان

آن توانم که عرض حال کنم * حسب مقدور [و] غایت امکان

کامگارا برسم استعذار * معترف با گناه بی پایان

کفن افکنده ام بگردن خویش * جیب در دست و تیغ در دندان[1]

خاصه زین[2] جرم تازه کز سر تو * کردم و قایلم بدین عصیان[3]

که بلفظ هرات بیتی چند * گفته ام در مقدمات بیان

هذیان سه چار اگر گفتم * گفتم استغفر الله از پی آن[4]

این روش اختیار بنده نبود * بنده بی اختیار بود در آن

ز آنکه لا زال نافذا این بود * حکم عالی ز پادشاه زمان[5]

1. A بر 2. T, л. 2586 این 3. B, л. 2176 بگردن آن 4. Так A, B2, л. 1956; T, П и B از هذیان 5. T, л. 2586, B, л. 2176 روان

گر نه دریا خجل شد از کف او * پنجه بر رو چرا زد از مرجان[1]

شربت لطف او طبیعت را * سر شود دست یار در ابدان

برد از روی مه سواد کلف * وز رخ مهر صفرهٔ[2] یرقان

هم بناهای او جلیل القدر * هم عمارات او رفیع الشان

چه عجب گر کند مهابت او * فضل نطق از حقیقت انسان[3]

ای که در دفع حجت اعدات * تیغ تیز تو قاطع البرهان[4]

وی بتوضیح معضلات[5] امور * نور رای تو قاطع التبیان[6]

باوجود کف جواد تو نیست * بحر را نام جود جز بهتان

چرخ بر درگه تو دربانست * چوب در کف ز شکل کاهکشان

پاس[7] عدلت رسیده تا حدی * که بروی درشت هیچ عوان

1. A, C, л. 137a مرجان چرا زند; П, л. 128a پنجه پر زد چرا از دار(?)مرجان 2. A, C, л.137a صفوهٔ; B صعفره 3 Так A, П, B2; T فضل را نطق او حقیقت دان; B, л. 217a вместо او дает ار 4. T, л. 258a التبیان (?). На этом заканчивается текст касыды в рук. C. 5. A, П, л 128a, B, л. 217a مفضلات; B2, л. 195a مفصلات 6. T, л. 258б البرهان; B بنیان 7. A, B2, л.195a پای

آن ملقّب بصاحب الخیرات * المقرب بحضرت السلطان[1]

مجمع الفضل مطلع الافضال * باسط العدل ناشر الاحسان[2]

دافع الشرّ رافع الاسرار * قامع الکفر قالع الطغیان[3]

آن امیر علی سیر کین وصف * صورت نام اوست در اذهان [л. 866]

سبب اقتران هفت اختر * باعث امتزاج چار ارکان

ذات او پادشاه و میرلقب[4] * نام او پادشاه و شاه نشان[5]

همچو موسی مقرب الحضرت * همچو آدم خلیفة الرحمن

چون مسیحا بآب چشمهٔ مهر * شسته از لوث شهوتش دامان

از ازل مایهٔ سعادت را[6] * تا ابد نام او شده عنوان[7]

مینماید چو انجم از خورشید * در ظلال شکوه او اقران

برنیارد ز بیم تیغش خصم * سر ز صندوق سینه چون سرطان

1. А, С, л. 1366, П, л. 1276 سلطان 2 П ناصر: А, С باسط 3. А, С مانع и قامع соответственно. 4. П, Т оп. 5. Только А. 6. А, С نایهٔ 7. Т, л. 258a اعیان

داغی اودوارردا بتیدی اما معجب و مقصورلیغی دین ایل کونکلیکا
مقبول بولمادی بو صفت سببی اوچون فقر طریقین اختیار قیلدی
و ریاضت هم تارتتی چون پیری یوق ایردی اوز باشی
چه قیلغان اوچون هیچ فایده برمادی ایل طعن و تشنیعیدین
هری دا تورا آلمای [1] عراق غه باردی آندین [2] داغی اوشبورنک دا آوازه لار
بیاردی اما چون یکیت دور و قابل و کوب غربت و شکسته لیک
تارتتی امید بار کیم نفسی غه هم شکست یتمیش بولغای هرتقدیر بیله
بو مطلع آنینک دور مطلع

بسرمه آنکه سیه کرد چشم یار مرا * بسان سرمه سیه کرد روزگار مرا

و مولانا بنای نیز بجناب میر عقیدهٔ غریبی داشته چنانچه از خاتمهٔ مجمع
الغرایب که بزبان عوام خراسانیان [3] گفته معلوم است یکچند بیت
از آن نوشته شد و آن این است

1. А, П تورالمدی 2. Т اندا 3. А, С, л. 1366 خراسان

[XVII] گفتار در ذکر [فضایل] مولانا بنای
و ظرافتهای وی بامیر کبیر
امیر علیشیر

مولانا محمد بدخشی میفرمودند که امیر علیشیر مولانا بنای را
بسیار معتقد بود و در تذکرة الشعرای ترکی اگر چه اورا تعرضات
و تشنیعات کرده اند اما بر افاضل ذکی الفهم مخفی نیست که آن
متضمن تعریف بسیار است میرچنین فرموده اند که مولانا بنای اوساط
الناس دین دور مولودی هری دور بغایت قابلیتی بار اوّل تحصیل غه
مشغول بولدی اندا کوب رشدی بار ایردی بات ترک قیلدی خطاغه
داغی [1] عشق پیدا قیلدی آز فرصت دا آبادان بتیدی موسیقی فنی غه
میل کورکوزدی بات اورکانیب حیلی ایشلار تصنیف قیلیب رساله

1. Только T, л. 257б.

ندما و مصاحبان میر از برای وی ساخته بودند که استر مولانا شهاب ماهیچه میخورد و مولانا از این متغیر میشد روزی در خانهٔ میر ماهیچه کشیده بودند در محلی که طشت و آفتابه در پیش میر بود فرمودند که از برای استر مولانا شهاب ماهیچه بردند گفتند که غالبا خادمان فراموش کرده اند میر فرمودند که مولانا این چه مَؤُنَت زیاده است که بر خود گرفته اید مولانا شهاب فرمودند که ای مخدوم این استر شوم مؤنت دیگر هم پیدا کرده[2] که بعد از آش طشت و آفتابه میطلبد که دست و دهان شوید مولانا صاحب میفرمودند که هرگز میررا بآن تغیر و تکدر ندیده ایم اما میر تحمل کرده به خنده گذرانید این دلیل است بر کمال علوّ مشرب امیر علیشیر

1. Остальные рук. برکردن 2. Остальные рук. افزوده

پایمال ارذال[1] گردید و دام تمسخر اهل فضل شد امیر علیشیر اورا در تذکرة الشعرای ترکی چنین ذکر کرده بود که مولانا شهاب مدوّن[2] لقبی بیله مشهوردور و آنی عجایب المخلوقات دیسه بولور باوجود اول کیم کلام الله آیاتین بات تپار اوچون تدوینی قیلیب دور کیم علما و قرّا تعجب و حیرت یوزیدین تحسین قیلورلار[3] موندین باشقه داغی صلاحیت لیق کشی دور بر نوع قدیمانه شعر دم ایتور اما یقین دور کیم آدمی لیق صورتیدین فسخ[4] بولوب اوزکا جانور صورتیغه مسخ بولغای انداق کیم انسانیت سیرتیدین سباع و بهایم سیرتیغه مبدل بولوب تور بو دعوی اثباتیغه [л. 86a] بو مصرع که[5] مقلوب مستوی صنعتیدا ایتیب دور دلیل بس دور مصرع

موش و خر فرخ شوم درک رقم[6] قر کرد

باوجود بولار آنکا مولانا ناصر الدین محمددین عجب ظلم اوتی کیم هیچ

1. A, C, л. 136a ارازل ; остальные рук. ارزال 2. Только T, л. 256a. 3. T قالولار 4. A محو ; П, л. 127a مجامع ; B, л. 215б مسخ ; B2, л. 193б оп. 5. T, л. 256б اثباتیغه مصرعی کیم 6. B рук. T это слово пропущено.

جناب ایشان اعتراف نمایند که من این سخن را نادانسته و بیملاحظه گفته ام تا زحمتهای من ضایع و هدر نشود اکابر همه متوجه مولانا ناصر الدین محمد شده گفتند که جواب اورا چه میفرمایند مولانا فرمودند که این تصنیف و تدوین وی نیست این از کس دیگر است که برخود بسته [چون] مولانا شهاب این سخن را شنید گفت خدارا ای مخادیم یک لحظه متوجه این کمینه باشید تا جواب ایشانرا بعرض رسانم بر ضمیر منیر آفتاب تنویر پوشیده نباشد [1] که این تصنیف زاده و نتیجهٔ طبیعت منست و این شخص که مقارن ایشان نشسته نطفه و نتیجهٔ [2] صلب ایشانست این هر دو [امر] بریک وزن است هرگاه ایشان بشواهد عدول ثابت گردانند که آن فرزند از صلب ایشان است من نیز اثبات نمایم که این کتاب نتیجهٔ طبع منست مولانا ناصر الدین محمدرا حالتی عارض شد که مردن از آن بهتر باشد و دیگر مولانا بهیچ مجلسی حاضر نشد بعد از آن مولانا شهاب متوجه امیر علیشیر شد ابرام و تشدد وی از حد [در] گذشت کار بجائی رسید که باوجود این فضایل و کمال

1. Остальные рук. معلوم ضمیر منیر آفتاب تنویر باشد که 2. A, C. л. 1356 قطعه نتیجه

حسین واعظ [را] خواجه نظام الملک دیوان اجلاس فرموده بود که هر
چهارشنبه وعظ میفرمود و اکابر و اعالی و اعاظم و موالی و اهل فضل و ارباب
فضیلت مجتمع میگشتند [1] روزی پیش از آن که مولانا حسین متوجه منبر شوند
مولانا شهاب مبادرت نموده برخاست [2] و قدم بر منبر نهاد و برفراز منبر نشست
و گفت غرض از این گستاخی و جرأت که نمودم در حضور اکابر آن است که
در زمان پادشاه عالیجاه خان اعظم اکرم قاآن امجد محتشم سلطان حسین
میرزا حضرت حق سبحانه و تعالی مرا مظهر تدوین فنی گردانیده که عالیحضرت
شیخ الاسلامی مولانا نور [الملة] و الدین عبد الرحمن جامی قدس الله سرّه
السامی بر پشت آن کتاب نوشته اند که از وقتی که قرآن نازل شده تا
غایت هیچ کس اینچنین کاری نکرده و این عزیزی که اینجا حاضر اند بعرض
پادشاه رسانیده که این کار بی فایده است من فایدهٔ این تدوین را اثبات
[کنم] [3] واگر نتوانم آتشی افروزم و در نظر اکابر این کتابرا بسوزم و إلّا

1. A, C, л. 1356 بودند 2. Все рук., кроме П, л. 1266, برخواست 3. Только В, л. 214 б и П, л. 1266.

پیش سلطان حسین میرزا آورد و میرزا مبلغ یکهزار تنکه [بوی] انعام فرمود و گفت که اگر از اول کلام الله [تا آخر] تمام ساری هر سال مبلغ پنجهزار تنکه و مقدار پانصد من غله بتو انعام فرمایم و آن را وظیفهٔ تو گردانم که سال بسال بتو رسانند مدّت پنج سال زحمت و مشقت کشید و آن را تمام گردانید مولانا ناصر الدین محمد قاری که در علم قراءت نافع دوران و عاصم زمان بود نایرهٔ حسد در کانون سینه‌اش مشتعل گشته بعرض پادشاه رسانید که این تصنیف که وی کرده کار بیفایده است و هیچ منفعتی ندارد پادشاه را در عدم رعایت بهانه شد بوعده وفا نکرد مولانا شهاب سر در پی مولانا ناصر الدین محمد نهاده بهر مجلسی که میرفت خود را بآن جا میرسانید و میگفت که ای مخادیم [و اعزّهٔ] که اینجا حاضر بد یاد آرید از عرصهٔ روز محشر و فزع اکبر که آنجا دست در دامن شما زده دادخواهی خواهم کرد که شما در حق [л. 856] من این ظلم روا میدارید روزی در سر مزار حضرت سلطان الاولیا و برهان الاتقیا خواجه محمد ابو الولید که مولانا

1. Остальные рук. خروار کندم

سوار شدن چون میر قدم در رکاب نهاد [و] آن اسپی بود که بجز شاه را سواری نمیداد و رمیدن آغاز کرد میرزا هی براو زد که برجای خود قرار گرفت تا میر سوار شد چون میرزا بجلو[1] در آمدند میر بر بالای اسپ بیهوش شد چنانچه اورا گرفته فرود آوردند

مولانا شهاب مدوّن فاضلی بود از نشاپور در جمیع علوم کامل و ماهر و در کل فنون متفرد و متبحر انواع و اصناف شعررا بغایت خوب و مرغوب میگفت و در معانی بدیع [را بمثقب فکرت نیکو] میسفت این چند بیت از قصیدهٔ وی است که در رفتن شب و آمدن روز گفته است

چو طفل صبح برآید[2] سحر ز خواب گران * فلک ز مهر بکامش نهد سر پستان

کند مقام شب را به بیضه بازی پست[3] * ز خور دمی که زند کوه بیضه بر دندان

ز بهر چیدن نارنج [از] این خمیده درخت * فتاده صبح چو زنبیل خادم بستان

چو قرص مهر برآید بروی منبر کوه * رود بباد فنا کوه کوه ریزهٔ نان

و مولانا مشار الیه تدوینی[4] کرده [بود] از سورهٔ یس تا اخر کلام الله و آنرا

1. A, C, л. 135a جلاو 2. T, л. 2546 درآمد; остальные рук. درآید 3. T مُقَمِّر 4. A, C, л. 135a تدوین

مولانا محمد بدخشی میفرمودند که چون امیر کبیر [امیر علیشیر] کتاب خمسهٔ ترکی را
بنام همایون سلطان [حسین میرزا] مشحون ساخته گذرانیدند میرزا فرمودند که
مدة مدید و عهد بعید است که میان ما و شما ماجرائی در میان است امروز وقت
آن است که آن امر قرار یابد و ماجرا آن بود که سلطان حسین میرزا بمیر علیشیر
اظهار ارادت می‌نمود و میرزا پیر خود میگفت و میر میفرمودند که الله الله چه جای این
سخن است ما مریدیم و شما پیر همه [1] چون این گفتگوی به تطویل انجامید میرزا
فرمودند که پیر کدام است و مرید کدام امیر فرمودند که مرید آن است که هر چه مراد پیر
باشد مراد مرید همان باشد میرزا فرمودند که اسپ اشهب را بیاورند و آن چنان تگاوری
بود که تا او هم شب و اشهب روز با هم جفت گردیدند [2] چون آن سمندی در مرغزار
جهان کسی ندیده بود میرزا فرمودند که چون شما مرید شدید و ما پیر مراد ما آن است
که براین اسپ سوار شوید و ما در جلو [3] شما رویم میرزا هیچ چاره [4] نماند بغیر

1. В рук. В, л. 213а эти слова Навáй оформлены в виде стиха с заголовком: بیت ; B_2, л. 191б
مصراع 2. A, C, л. 135а کردند 3. A, C جلاو 4. A, C عذر

کشیده انشاء الله که کشف آن عنقریب ظاهر شود[1] این بگفت و دست اورا گرفته بر روی زانوی خود نهادند و کلیدی که متضمن فتح قفل مشکل او بود به دست وی دادند و فرمودند که یقین شما شده باشد که بدین مثقب دُرّ مقصود میتوان شکافت و بدین کلید قفل درج مراد میگشاده گوهر مقصود میتوان یافت معلوم شما باد که داریم و میتوانیم اما نکرده ایم و نمیکنیم و نخواهیم کرد

ترک لذتهای شهوانی سخاست * هرکه در شهوت فروشد برنخاست[2]

خلق پندارند عشرت میکنند * برخیال[3] پر[4] خود پر میکنند[5]

و باین قطعهٔ مولوی مترنم گردیدند

ای زده لاف خرد چند بشهوت گیری * گیسوی شاهد و زنجیر جنون جنبانی

چه جنون باشد ازاین بیش که پیش زنگی * بنشینی بسر زانو و کون جنبانی

چون این حکایات به سمع میرزا و خدیجه بیگم رسید اعتقاد [л. 85a] [ایشان] یکی در صد بلکه یکی در هزار گردید

1. Остальные рук. میسر کردد 2. A, C, л. 1346, B, л. 212б. 3. A, C خیالی 4. Ст IV سیر 5. T оп.

داشت در اثنای گرمئی[1] سخن گفت اوخ چه سازم که شب بیگاه شد میر فرمود که باکی نیست امشب هم اینجا میتوانی بود [مصراع]

که محنت‌خانهٔ داریم اینجا میتوان بودن

[چون] مدعای وی همین بود از جای عیان نمود میر فرمودند که در جوار خانهٔ خود از برای وی جای تعیین نمودند چون از شب پاسی گذشت آن سرو رعنا خرامان به خانهٔ میر درآمد میر که اورا دید بفراست دریافت که از برای چه کار آمده اما تغافل نمود آن طوطی شکرگفتار به گفتار درآمده گفت که ای مخدوم عالمیان [و نور دیدهٔ آدمیان] همچنان تصوّر کردم که هر موی که بر بدن منست بمثابهٔ زنجیری شد و مرا کشان کشان بدینجانب آورد[2] غالبا این کشش از این است که شما را نظر عنایتی باین کنیزک کمینه هست میر فرمودند که این تکلفها و تلبیسها[3] بکار نمیآید معلوم شد که [شما] از برای چه کار قدم رنجه فرموده اید شما را با جمعی مسئله سخت مشکل شده و گفت و گوی آن دراز

1 Только A, C. 2. Остальные рук. کشید 3. A, C, л. 1346 تمسیسها (?)

این ولایت ایشانرا چیز میگویند و خدیجه بیگیم را دخترخانهٔ پری پیکری [л. 846]
ماه منظری بوده دولت بخت نام که ماه سپهر نیلگون از رشک عارض [2] و ابرو و
پیشانیش گاه خودرا رو و گه ابرو و گه پیشانی میساخت و آفتاب فلک مینائی
از تاب [3] جمالش دیوانه گشته سر و روی برهنه بر بام گردون میدوید اگر نه بزنجیر
انوار مقیّد بودی [4] مانند پرتو خویش جسم خودرا بخاک پایش میانداخت و میان سلطان
حسین میرزا و خدیجه بیگیم و امیر علیشیر حکایات مخفی و مقولات لایقالی را بغیر وی محرمی نبود
و همواره طایر همایون خاطر میر در فضای هوای عشق او بپرواز مینمود [5] خدیجه بیگیم از
برای کشف این راز [بوی] مقدمات آموخته اورا بخانهٔ میر فرستاد در وقتی که نوعروس
فلک لاجوردی در سراپردهٔ مغرب نهان گردید و لحاف مشکین بسمه کاریِ شب
دیجوررا بر بالای خود پوشید بخانهٔ امیر علیشیر آمد چون وقت غیر معهود بود میررا
حیرت بر حیرت افزود القصه حکایات مرتّبه را [6] علی سبیل التفصیل معروض

1. A, C, л. 134a خانه‌زاده کنیزکی: T, л. 253a خانه دختری 2. П. л. 125б رو و دو ابرو
B, л. 211б رخسار 3. A, C, л. 134a باب 4. Остальные рук. میبود 5. B, л. 211б پرمیزد
6. A, C, л. 134a явная описка: مرتبه اعلی را علی

شاه ابو الغازی معز الدوله کهف الخافقین * آفتاب اوج برج سلطنت سلطان حسین

در تعریف و توصیف پارسائی و طهارت ذیل امیرکبیر علیشیر سخن بدینجا رسانیده بود که از آن زمان که آن جناب از جلباب عدم خیمه بصحرای وجود زده خلعت هستی پوشیده دامن عصمتش بلوث شهوت نیالوده و تنگمهٔ لؤلؤ گریبان فتوتش به مادگئی هوا و هوس مقیّد نگردیده بلقیس زمان و زبیدهٔ دوران خدیجه بیگم را این سخن باور نیامد و گفت که مگر جناب میر بصفت عنینت و بعلت عدم رجولیت موصوف بوده باشند [و] باین حکایات رطب اللسان گردیدند [که] شخصی از روم در پیش جناب حقایق پناهی[1] مظهر اسرار آلهی مولانا نور الدین عبد الرحمن جامی قدس [الله] سرّه السامی تعریف پارسایان روم میکرد که در آن ولایت کسان پیدا میشوند که اگر خلوتی با محبوب صاحبجمالی میسّر شود و آن محبوب در نهایت غنج و دِلال باشد ایشان خودرا میتوانند که محفوظ نگاهدارند[2] در ولایت شما اینچنین کسان پیدا میشوند حضرت مولوی فرمودند که آری پیدا میشوند اما در

1. A, C, л. 1336 حقایق آگاهی 2. Остальные рук. دارند

ترا میبخشم چون اعتراف [نمود] حاکم مشهد اورا حکم بکشتن کرد هرچند پارسا اضطراب نمود و گفت من اورا بخشیدم حاکم قبول نکرد و سوگند خورد [که] اگر باز در این باب سخن گوید اول اورا میفرمایم که پاره پاره کنند القصه آن عاشق بیگناه در سر سنگ به عقوبت تمام بقتل رسید[1]

[XVI] گفتار در بیان طهارت ذیل و عدم میل طبع امیر علیشیر روح الله روحه به شهوات نفسانی و اقتصار او بخطوط روحانی

خواجه محمود تایبادی میفرمود که روزی حضرت سلطان الاعظم الخاقان المحتشم مولی ملوک الترک و العرب و العجم [بیت]

1. Остальные рук. بیگناه را . . . رسانیدند

چون بیدار شد میر در بنفشه‌زاری نشسته بود اورا طلبیده آغاز نصیحت کرد [л. 84a]
و حکایات میگفت که گاهی ملا[1] پارسا را مظنّه میشد که مگر میرزا اطلاعی شده باشد
باز میر سخن را دور میانداخت ملا[2] پارسا در گرداب حیرت افتاده چنانچه دآب
متحیّران است ناخن بر زمین میزد ناگاه از سر ناخن او سنگ ریزهٔ جست و در
پیش [میر] شیشهٔ گلابی نهاده بود بروی خورد میر فرمودند که [بیت]

تو که با سنگدلان بادهٔ گلرنگ زنی * جرم ما چیست که بر شیشهٔ ما سنگ زنی

پارسا که اینرا شنید جزم کرد که میر اطلاع یافته فی الحال برجست و کفش خودرا
گرفته[3] متوجّه مشهد سلطان خراسان شد و دیگر پارسا را کسی در شهر هراة
ندید چون پیش پدر رسید این خبر پیشتر از رسیدن وی به پدر رسیده بود اورا
زجر بلیغ نمود و آن بیسعادت پدر خودرا شربت شهادت چشانید[4] و پارسا را
عاشقی بود اورا گفت که تو اعتراف نمای بکشتن پدرم من صاحب خونم

1. B_2, л. 1896, T, л. 2516 مولانا 2. B_2, T مولانا 3. П доб. پوشیده از ملازمت امیر بیرون
4. A, C, л. 1336 بدرجهٔ شهادت رسانید T доб. اویکا بارمای ; آمده

در تنگ شیشه‌ها لای مانده بیخواهند که آنرا صاف سازند و چیزی نمیابند برای صاف کردن خطیب محاسن خودرا گرفته که سالهاست این را بصابون[1] شست و شوی میدهم و پاکیزه میسازم مولانا پارسا دست دراز کرد و ریش خطیب را گرفت و در تنگ آن جام بداشتند و آن شراب را صاف کردند[2] میر فرمود که در حق اینها چه میگوئید بعضی گفتند که مناسب چنان می‌نماید که خانه را بر سر ایشان کوبیم و بعضی گفتند که لایق آن است که اینهارا بعقوبت تمام بکشیم و در چاهی اندازیم و بعضی دیگر گفتند اینهارا میباید گرفت و تشهیر کرده در شهرها و بازارها گردانید[3] [و] بعد از آن همه را سنگسار کرد میر هیچکدام را قبول نکرد و فرمود که رای من آن است که امشب ایشانرا نرنجانیم و بحالشان گذاریم که فلک بسی گردش [کرده] که اینچنین مجلسی آراسته این بگفتند و بازگشتند مولانا پارسا بوقت صبحدم بخانهٔ خود آمد چون میر غلامچه را گفته بود و مبالغه کرده که اظهار این[4] تنمای[5] غلامچه هیچ نگفت مولانا پارسا تا وقت چاشت در خواب شد

1. П, л. 125б доб. عراقی 2. A, C, л. 133а داشتند и کردند соответственно. 3. Остальные рук. و در شهر و بازارها تشهیر نمود 4. B, л. 210а доб. معنی 5. A, C, л. 133а اظهار نکن

غلامی بود بزانو در آمد و گفت من یک خبر دارم[1] [بعرض رسانم] پیش از این
[من] بدو روز دیدم که مولانا پارسا در پیش مولانا فصیح نشسته بود و با هم
گفت وگوی داشتند و خنده میکردند من خودرا نزدیک ایشان در پس درختی
پنهان ساختم[2] این آواز بگوش من رسید که بغیر شب جمعه میسّر نمیشود چون
میر و نایبانش این حکایت شنیدند فغان از ایشان برآمد متوجه خانهٔ مولانا
فصیح شدند در زدند ملازمان در گشادند آن جماعت درآمده کسی را نیافتند غلامانرا
در لت کشیدند و آنها گفتند که خواجهٔ ما امشب به مهمانی به خانهٔ خطیب رفته
باز بخانهٔ میر آمدند [و] نردبانی بدیوار باغ[3] خطیب نهادند اول میر قدم بر
نردبان [نهاد] و همه برآمدند و بباغ خطیب درآمدند و نردبانرا بدیوار خانهٔ
که حریفان بعشرت مشغول بودند نهادند میر قدم بر نردبان نهاد و چشم بر تابدان
گذاشت دید که مولانا پارسا و آقای خیابانی دست در گردن یکدیگر دارند و همهٔ
اهل مجلس گریبانها چاک زده اند و مجلس بجای رسیده که شراب کمی کرده

1. Остальные рук. میدانم 2 A. C л. 1326 نزدیک ایشان رسانیدم 3. A. C خانه

غلامچه را در لت کشیدند و گفتند راست بگوی که خواجهٔ تو کجا [رفته] است
گفت من نمیدانم [که کجا رفته] مرا بجای خود خوابانید[1] و رفت
میر شیخ بهلول را طلبیدند چون آمد محاسن و گریبان اورا گرفته گفت که راست
بگو که پارسا کجاست وی بغلاظ و شداد سوگند خورد [که] من خبر
ندارم میر بتمام نوابی که داشت کس فرستاد مثل مولانا [л. 836] صاحب
و مولانا محمد بدخشی و خواجه محمود تایبادی و شیرم[2] شغال و میر
شیخم سهیلی و میر حسین[3] علی جلایر و خواجه آصفی و مولانا محمد شارختی
و مولانا شاه علی هرکدام که میآمدند میر در ریش او میچسفید[4] و گریبان
او میدرید همه فریاد برآوردند که مخدوما از این معنی خبری نداریم و سوگند
مغلّظه یاد میکردند که ما را علم و خبر نیست باز میر شیخ بهلول را پیش کشیده گفت
بغیر تو هیچ کس باو مؤانست و مخالطت نداشت این چه معنی دارد که تو
گوئی من خبر ندارم فرمودند که اورا انداختند و چوب زدن گرفتند شیخ بهلول را

1. A. C. л. 1326 خوابانیده و 2. A. C شرم 3. T. л. 250a حسن 4. П. л. 124a چسپید

ترانه خالی باشد حافظ قزاق این صوت را با قانون بنیاد کرد و مولانا پارسا و آغای خیابانی و همهٔ اهل مجلس گریبانها چاک زدند عاشق و معشوق سینه بر سینهٔ یکدیگر نهادند و فریاد از اهل مجلس برآوردند راوی گوید که امیر علیشیر در واقعه[1] دید که بر دست او کبوتری بود باز سفیدی رسید و آن کبوتررا از دست میر در ربود میر از هیبت این خواب بیدار شد و از خانه بیرون آمد و بدر خانهٔ ملا[2] پارسا رسید چشم بر شکاف در نهاد شمع را دید [که] بپایان رسیده و روغن از[3] شمعدان برروی گلیم چکیدن گرفته[4] میر مولانا پارسارا بلطف آواز دادند هرچند مبالغه نمودند آن غلام بچه که بجایش بود از جای نجنبید[5] میر بهیبت آواز داد آن غلامبچه پای [خودرا] دراز کرد میر دید که پای سیاهی از زیر پوستین ظاهر شد میر حیران شدند که مگر مولانا پارسا موزه[6] پوشیده[7] چون نیک ملاحظه کردند معلوم شد که غلامبچه است که بجایش تکیه کرده میر پای خودرا چنان برآن درزد که پس بند از زلفین جدا شد میر درآمده آن

1. T, л. 249a کیجه واقعه دا 2. Остальные рук. مولانا 3 A, C, л 132a از روی 4 A, C چکیده 5. A, C که آن غلام بچه که بجایش بود در را نکشاد 6. П, л 124a доб. کیموخت 7 B2, л 188a доб. قرا ساغری اینوک کیمیش دور; T, л 249б خواب کرده

پارسا غلام بچهٔ خودرا فرمود که بجای وی تکیه نمود و گفت که اگر کسی آید زینهار
دررا نگشای و شمع را [بر] بالای سر غلام بچه گذاشت و پوستین خودرا بر بالای
وی پوشید و بیرون آمد و متوجّه خانهٔ خطیب شد چون حلقه بر در زد آن جماعت
از جای جستند و دویدند و آغای خیابانی از همه پیشتر خودرا رسانید و ورد زبانش بود که

آمدی[1] ای شمع مجلس را چو گلشن ساختی * پای در چشم نهادی خانه روشن ساختی

و هر دو مانند سرو و شمشاد که از تحریک باد صبا بیکدیگر متمایل گردیده[2] دست در
گردن یکدیگر کردند[3] نخل بند باد صبا آن دو گلدستهٔ باغ لطافت را بهم پیوست و
خار حسرت را در دل گلدسته های باغ جنان شکست امیر علیشیر را غزلیست مستزاد
که خواجه عبد الله صدر مروارید آن را صوتی بسته بود مشهور بسرمست و یقم
چاک و اشتهار آن صوت بمثابهٔ بود که خانه و سرای نبود در هراة که از این

1 A, C کآمدی 2. A, C и 8585, л. 205a متقابل کردند, B₂ مقابل کرده; 1440, л. 148a متمایل
بیرو بیرولاری نینک ; T, л. 248a انداختی 3 A. C. 8585 حمایل کردند П, л. 124a حمایل کرده
بویونلاریکا قول سالیب صاعدلارین حمایل قیلدیلار سن دیکیل کیم صبا نخلبندی
و الخ

بر طبق شب دیجور ریختند نوعروسان ابکار ثابت و سیّار از شقهٔ عباسی خیام
فخروطی ظلام جمال بادلال بر بساط نشینان جَعَلَ لَکُمُ ٱلْأَرْضَ بِساطاً[1] عرض
کردند و محبوسان استار زوایای گنبد دوّار سر از دریچهٔ تُولِجُ ٱللَّیْلَ فِی
ٱلنَّهارِ[2] بدر آوردند مولانا فصیح در خانهٔ خطیب بحافظ[3] قزاق قانونی
اسباب معاشرت مهیّا ساختند و قریب به نماز خفتن بود که آغای خیابانی
خودرا آراسته کرده مانند حور العین بآن موضع خلدآئین آمد و چون مولانا
پارسا را ندید اظهار کلفت نمود که شما مرا فریب دادید [л. 83а] و مرا بازی
داده بدام خود درآوردید من شمارا رسوای عالم سازم و از اوج عزت به حضیض
مذلت اندازم مولانا فصیح و خطیب گفتند که حاشا که [ما] اینچنین[4] طمع خام
کنیم اما بر ضمیر منیر پوشیده نخواهد بود که مولانا پارسا تا زمانی [که] خاطر از ملاحظهٔ
میر فارغ نسازد آمدنش ممکن نیست چون یک پاس از شب گذشت مولانا

1. Коран, 71,18. 2. Коран, 3,26. 3 С таким предлогом во всех рук.; Т. л. 248а بیلیه 4 А, С л. 132а اینا

تمنّای جان محنت زده و دل آتشکده آن که در ظل سحاب لطف بیغایت جای گرفته که از رشحات عاطفت بینهایت شعلهٔ آتش حرمانرا تسکین دهند [بیت]

با بدان مقصد عالی نتوانیم رسید * هم مگر لطف شما پیش نهد گامی چند

این مکتوب را بدست غلامی بآغای خیابانی فرستاد حضرت مخدومی بشاگرد خود که برادر سوچی[1] بود فرمودند [که] یکی از یاران ما دانشویشی طاری شده و علاج او منحصر است به مثلث و [آن] جز بماء العنب خاصه میسّر نمیشود آن شخص دو شیشهٔ شراب ناب خاصهٔ پادشاهی را متضمن شد که حاضر سازد نماز شام که معاشران گلستان و جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً[2] آهنگ شبستان و جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاساً[3] کردند و جام مشعشع زرنگار آفتاب فلک دوّار از دست شرابدار فلک مُطبَّق در قعر خُم مروّق شفق غوطه خورد تو گفتی که ابریق رقیق عقیق در صحن[4] لاجوردی ریخته شد و از وی صد هزار حباب دُرّیِ شهاب همچو دُرّ خوشاب انگیخته گردید رومی وشانِ مخمور از برای نقل زنگیِ مزاجان محرور اقراص مروارید و کافور

1. T, л. 2476 доб. یعنی شرابدار 2. Коран, 78,11. 3. Коран, 78,10. 4. B, л. 207a доб صحن

و شرابخانهٔ خاصهٔ وی بدست وی است از این جنس آنچه در کار است ازوی حاصل میشود اما حافظ قزاق قانونی را عیبی است که هرچه در خلوت میبیند در مجالس اظهار آن میکند و عیبی از این بدتر نمیباشد

سرشک لعلم از آن دمبدم ز چشم ترافتد * که هرکه فاش کند سرّ مردم از نظر افتد

خطیب گفت که من این را علاج میتوانم کرد [که] اورا بتعریف مجلس مشتاق میگردانیم و میگوئیم ترا بشرطی آنجا میبریم که به سه طلاق هر منکوحهٔ که در عمر خود داشته باشی سوگند میخوری که هرگز این رازرا فاش نگردانی این را قرار دادند بعد از این خطیب از زبان مولانا پارسا [این مکتوب را] به آقای خیابانی نوشت که [بیت]

ای ناله پیش یار ندانم چه سان رسی * کز ضعف تا بسینه برآئی بجان رسی

جواهر سرشک که دیدهٔ رمد دیده از تار جسم نحیف در رشته کشیده بر ذکر منازل خلدآئین و حفظ مراحل فلک ترئین از مرجان سبحه ایست [رباعی]

هر دُر که ز بحر چشم افتد بکنار * در رشتهٔ جان خود کشم گوهروار

گیرم بکفش چو سبحه در فرقت یار * یعنی که نمیزنم نفس جز بشمار

از غم یک زمان نجات دهید * مرده ام [من] مرا حیات دهید

حضرت مولوی بخانهٔ خطیب آمده گفت ای [خطیب] وقت آن آمد که قدم برسر نه پایهٔ سپهر مانی و خطبه دولت و سعادت بنام خود خوانی اینک[1] مولانا پارسا میل بخانهٔ تو نموده لیکن طرح صحبت را بنوعی خیال باید کرد که موجب ملال و تنفر او نشود و آن براین شکل باید که در آن مجلس از اهل حسن و ارباب ساز و نواز باشند خطیب گفت که من شنیده ام که آغای خیابانی که سرآمد جوانان اهل خراسان است به مولانا پارسا تعلقی و تعشقی داشته و مولانا پارسا نیز شیفته و فریفتهٔ اوست مناسب چنان می نماید که از زبان مولانا پارسا بوی مکتوبی نوشته شود در این که وی سراز قدم ساخته متوجه میشود تردّد نیست[2] اما صحبت بی شراب ناب مروّق دست بهم نمیدهد مولانا فصیح [л. 826] فرمودند که مرا شاگردیست که برادر وی سوچی[3] مظفرحسین میرزا است

1 Так A, C, л. 131a, T, л. 246б, остальные рук. اینکه 2. B_2, л. 186a که تردد این است T, л. 2466 و اول بی تردد باشدین قدم قیلیب کیلکوسندورر یعنی شرابداری دورر 3 T, л. 2466 поясняет.

جامع حضرت میر آنچنان پیر روشن ضمیر صافی طینت پاکیزه فطرتیست که هرکه با وی یک صحبت داشت و لوای مخالطت افراشت تا زنده است چاشنی و لذت صحبت وی از جان وی بیرون نمیرود [بیت]

خوش آنکه وا رهاند ما را زما زمانی * روشن ضمیر پیری یا خوبرو جوانی

و خانهٔ او متصل است بباغ حضرت میر و مهمانخانهٔ دارد که چون پر طاوس و بزم کیکاوس آراسته [بیت]

آن خانهٔ ایست آب ازاو میگذلار * در سلک نظم آمده بیتیست آبدار

اگر طبع شریف و رای لطیف بدان میل نماید آنچه میل و مقتضای خاطر باشد در آن مکان فردوس آئین میسّر میشود ملا پارسا که این سخن را شنید [نظم]

گل رویش بتازگی بشکفت * بادای فصیح با وی گفت

کای سرم خاک آستان شما * نور میبارد از زبان شما

در پی این مراد جهد کنید * به من نامراد عهد کنید

که مرا خار و زار مگذارید * اینچنین بیقرار مگذارید

[و] خطیب بمولانا قرار داده بود که زینهار وقتی تعیین کنید که در آن وقت
میر در خانه نباشد و الّا بیفایده میشود [a. 82a] ملا فرمودند که بعد از نماز پیشین
فرصتی هست و آن وقتی است که[1] میر بملازمت [میرزا] میرود خاطر جمع کردند
مولانا بوقت مقرّر تشریف آوردند و سبق را مباحثه کرده خاطرنشان ساختند[2] در اثنای
بحث مولانا فرمودند که شما را بسیار ملول و مقبوض میبایم جهة آن چه باشد مولانا
پارسا گفتند که بر ضمیر منیر شما روشن است که موافق مزاج میرزیستن و مطابق طور
[او] بودن امریست متعسّر بلکه متعذّر مولانا فرمودند که راست میفرمائید ما همیشه
در فکر و اندیشهٔ شمائیم و غم شما داریم چگونه میگذرانیده باشید اما این علاج و تدبیری
دارد [که] بیارانی که صحبت ایشان موجب نشاط و سبب انبساط باشد [اختلاط
فرمائید] بشرطی که میرزا بر آن اطلاعی نباشد مولانا پارسا گفتند که مخدوما شما خود
میدانید که این فقیر را میر چگونه ضبط می نمایند و در چه مرتبه احتیاط میکنند مولانا فرمودند
که شما تردّد بخاطر راه ندهید که ما این امر را بدلخواه میتوانیم ساخت خطیب مسجدّ

1. A, C, a. 1306 که آن وقت 2. A. C, a. 1306 کردند

که ما قرار دادیم که بی مشورت و استصواب شما هیچ کار نکنیم جناب مخدومی شب بخانهٔ خطیب آمده مقدمات آموخت و صباح درسبق مولانا پارسا طرح مقدمات انداختند که اگر فی المثل بو علی بلکه افلاطون و ارسطو بآن درس حاضر شدی مانند ژاژ باقل از دقایق و نکات سحبانِ وائل ذاهل و غافل بودی روز دیگر اثر ملال و علامت[1] کلال برچهرهٔ مولانا پارسا درجهٔ ظهور یافت حضرت میر از جناب مخدومی پرسیدند مخدومی فرمودند که حاشیهٔ شمسیه کتابیست درغایت اشکال و ضبط آن بی مباحثه و مذاکره مندرج در دایرهٔ محال میر فرمودند که ازبرای وی مکرّری تعین باید کرد و درسلسلهٔ شاگردان شما کرا مناسب و لایق این امر میدانید مخدومی فرمودند که فَهُما اَمْکَن محلّ تامّل و احتیاط است میر فرمودند که بغیر از ملازمان شما هیچ کسرا مناسب نمیبینم مخدومی استبعاد نمودند و فرمودند که من از یک مرتبه عاجز و حیرانم ارتکاب نوبت دیگر چگونه توانم مخدوما و لا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ[2] میر فرمودند که معذرت بی فایده است وقت تعیین فرمایند

1. A. C. ۷. 130 a و ملامت و کلال 2. Коран, 2, 286.

نگویمت که همه عمر[1] پارسائی[2] کن[3] * سه ماه می خور و نه ماه پارسا میباش

خطیب با خود گفت که [این] بیت نه از آن قبیل است که موجب آه کشیدن شود همین نام پارسا است که این آتش افروخته و متاع صبر حضرت مخدومی را سوخته درمقام تفتیش شد هرچند مخدومی بجد و جهد کوشید آن آتش را بخاشاک تدبیر نتوانست پوشید بغیر اظهار چاره‌اش نبود خطیب گفت مخدوما چه تکلّف است که هیچ کس نیست که اورا دیده باشد و دل از دست نداده باشد [بیت]

هر دل که والهٔ رخ آن ماه‌پاره نیست * اورا مگوی دل که کم از سنگ خاره نیست

حالا مصلحت [در] آن است که ما با شما که گرفتار بلای او شدیم بیک دیگر اتفاق نمائیم و مراسم رقابت و لوازم خباثت و نفاق را از میانه برداریم و بهم یکدل و یکجهت شویم شاید که وصال او بهرهٔ توانیم گرفت[4] و گفت مخدوما شما اگرچه استاد عالمیانید اما دراین وادی باید که خودرا شاگرد فقیر دانید مخدومی فرمودند

1. T, л. 244б, B, л. 203а, B_2, л. 184б سال 2. Все рук., кроме A, C. میپرستی 3. C. л. 130а همه ساله میپرستی کن: в диване Хафиза издания Хальхали: پارسا میباش ; 4. B, л. 203б برد

طلبیده از ایشان التماس این امر نمودند بنابر رفع مظنّه مخدومی معذرت بسیار نمود و استبعاد فرمود و گفت بر ضمیر منیر مخفی و محجوب نخواهد بود که جمع کثیر در پیش [این] فقیر سبقها دارند که اوقات تمام بدرس ایشان مستغرق است و بعضی از تصانیف هست که باشارت شریف اشتغال بآن از امور ضروریست میفرمودند که یک چند سبق را ترک باید داد[1] و تصانیف [را] بالکلیه از شما معاف داشتم [القصه]

[مصراع] بساعتی که تفاخر بدان کند ایام

افتتاح سبق کردند راوی گوید که مخدومی را بخطیب مسجد جامع حضرت میر [л. 816] که جلال الدین محمود نام داشت و از حافظان خوشخوان[2] مقرر خراسان بود اتحاد و اختصاص لاکلام بود و حافظ نیز از جملهٔ اعالی ارباب وظایف دار الحفاظ درس عشق مولانا پارسا بود روزی جناب مخدومی بخانهٔ خطیب در آمد بر لب طاق دیوان خواجه حافظ نهاده بود آن را برداشت و گشاد و بیتی خواند و آهی کشید خطیب در آن بیت نگاهی کرد این بیت بود که

1. Остальные рук. فرمود 2. A, C, л. 1296 خوش آواز

بمن همت عالینهمت مخدومی بر همان نهج انصراف یابد حضرت میر با بعضی از نواب که مستشار و مؤتمن بودند و جمهور امور میر باستصواب ایشان بود مثل مولانا محمد بدخشی و مولانا صاحب‌دارا و خواجه محمود تایبادی و امیر شیخم سهیلی و خواجه آصفی خلوتی ساختند و طرح مشورت انداختند و گفتند که از برای تعلیم این جوان معلمی میباید که صحیفهٔ خاطرش از حواشی و دقایق عشق و عاشقی مبرّا و معرّا باشد و الّا بغیر همان مقدمات میان ایشان معمول نمیگردد همه گفتند راست میگویید [مصراع]

فکر بر اصل خوب باید کرد

جمهور بر آن اتفاق نمودند که بغیر از حضرت مخدومی اعظمی اکرمی افتخاری استظهاری مولانا فصیح الدین که استاد و معلم حضرت میر بودند سزاوار نیست و حال آنکه مدتهای مدید و عهدهای [بعید] بود که حضرت مخدومی نیز بعشق مولانا پارسا گرفتار بود و هیچ کس بر آن اطلاع نداشت حاصل که میر مخدومی را

1. A. C. ۸. 1296 مأمول

آنید از آن چه وظیفهٔ بندگیست کما ینبغی بتقدیم خواهد رسید و از غرایب امور آن که جناب میر اوصاف جمال و حسن باکمال مولانا پارسا را شنیده[1] مرغ دل در هوای تمنّایش[2] در پرواز بود و شمع جان در لگن محبتش در سوز و گداز القصه مولانا محمد فرزند ارجمند خودرا با غلامیچهٔ که همواره مانند سایه پیرو آن آفتاب سپهر خوبی بود به آن برج دولت و سعادت انتقال فرمود چون مولانا پارسا قدم در کرباس سدره اساس نهاد حضرت میرزبان باین ترانه گشاد که

توئی برابر من یا خیال در نظرم * که من بطالع خود هرگز این گمان نبرم

بعده میرفرمود که مناسب و لایق بحال مخدوم زاده چنان مینماید که نقود اوقات شریف ایشان که هر دمی از آن بعالمی ارزد برعبث[3] نگذرد و ضایع نگردد[4] [بیت]

کس بیکمال هیچ نیرزد عزیز من * کسب کمال کن که عزیز جهان شوی

مولانا پارسا فرمودند که مخدوما اظهار کرامت فرمودید اوقات این کمینه بجهد تمام صبح وشام علی الدوام بمطالعهٔ شمسیه معروف بود مطموع و مأمول [آن است که]

1. A, C, л. 129a доб. بود 2. A, C, л. 129a در تمنای هوای وصالش 3. A, C بعبث 4. A,C, л.129a نشود

محمد گفت که از ملازمان [شما] التماس مینمایم که باین عزیز که میآید امروز تعرّض نفرمائید مولانا محمد گفت که ای حضرت عنایت فرمائید و تکلیف ما لا یطاق نکنید اگر تقریبی نشود تواند بود باری چون شاه قاسم بخرگاه درآمد مولانا محمد بعزت تمام دستار بر سر نهاده بر پای خاست[1] چون بنشستند شاه قاسم نوربخش بسقف خرگاه نگاهی کرد و گفت چه نغز خرگاهی بوده[2] مولانا محمد گفت که پیش از آمدن ملازمان[3] خرگاه بود چون شما تشریف آوردید خرگاه شد بعد از رفتن شاه قاسم نوربخش بعرض میرسانید که بنده را عزم طواف آستان سلطان خراسان است و شما را بنده زاده ایست و مرا در این شهر هیچ کس اعتماد نیست میخواهم که باین مضمون رطب اللسان باشم که [بیت] [л. 81a]

بتن مقصّرم از دولت[4] ملازمتت * ولی خلاصهٔ جان خاک آستانهٔ تست

جناب میردست بر سینه و انگشت بر دیده نهاده فرمودند که اگر باین خدمت لایق

1. Все рук., кроме П, л. 121a, خواست 2. П, л. 121a, В, л. 201a, B2, л. 183a این عجب نغز خرگاهی است ; С, л. 129a چه خوب خرگاهی بوده (B2 оп.). 3. В, л. 201б شما 4. А دولتت

[بیت]

یک طواف درش از قول رسول قرشی * تا بهفتاد حج نافله یکسان آمد

مصمم گشته بود و کسی که مناسب و لایق ضبط آن فرزند باشد نداشت و چون حضرت امیر علیشیر بپاکیزه ذاتی و ملکصفاتی شهرت تمام داشت چنانچه[1] مشهور بود که تا از مادر زاده غبار معصیت بر دامن عصمتش ننشسته و شیشهٔ ناموس او بسنگ ذلت نشکسته مولانا محمدرا بخاطر رسید که آن آهوی صحرای حسن و جمال و آن کبوتر [هوای] خوبی و کمال را در حرم محترم او گذارد بخانهٔ میر متوجّه شد و در خرگاهی نشسته سر برهنه کرده با امیر شطرنج میباخت که کسی در آمد که شاه قاسم نوربخش[2] آن که سلطان حسین میرزا روی در رکاب او بمالید و اظهار تاسّف میکرد که دریغ که پای من یاری نمیدهد که در جلو آن حضرت روم میر بیخود از خرگاه بیرون دوید و باز [بر] گردید و بمولانا

1. A. C. л. 128б چنان 2. Отсутствующее здесь во всех рук. оригинала сказуемое имеется только в узбекском переводе: کیلدیلار دیدی , где دیدی относится к лицу, оповещающему о прибытии Нӯрбахша, а Нӯрбахш является подлежащим для کیلدیلار (Т, л. 241б).

حرکاتی کرد که میر از خنده بر زمین غلطید و گفت الحمد لله که این شخص را نیازرده بودم باو
گفتند که این استادزادهٔ مولانا جامیست [л. 80б] میر اورا تعظیم و تکریم بسیار کرد و
چکمن سقرلات و اسپ بزین و لجام [باو] انعام کرد مولانا محمد را گرامی پسری بود پارسا
نام که پارسایان صومعهٔ تقوی در دور لعل نوشینش سجادهٔ طاعت و دُرّاعهٔ[1] عبادت را
رهن شراب و بادهٔ ناب کرده بودند و گوشه گیران زاویه نشین بیاد ابروی دلفریبش پشت
بر محراب نماز کرده معبدهای خود خراب ساخته بودند و مولانا محمد آن دردانهٔ قیمتی را به
نوعی محافظت می نمود که چراغ دیدهٔ هیچ بیننده بر[2] وی نمی افتاد و همواره زبان باین
کلام لطافت انجام میگشاد که امرد میباید که تیر نظر مخالفان از پیش نظر وی دور باشد
تا مرد[3] برآید و جناب مولانا محمد را عزیمت طواف قدسی مطاف مزار فایض الانوار حضرت
سلطان الاولیا و برهان الاتقیا خلاصهٔ دودمان سید المرسلین نقاوهٔ قهرمان الماء
و الطین [بیت]

شهید خاک خراسان امام طیّب و طاهر * علیِ موسیِ [بن] جعفر محمد باقر

1. B. л. 200a ذراعهٔ 2. A. C. л. 128б باوی 3. П مراد 4. A. C л 128б доб. القهرمان

که در چنین شهر قبّة الاسلام اینچنین منکری حادث شود که آن را دفع و منع نتوان کرد عاقبت اتفاق نمودند و گفتند [که] اورا پیش میر مغول میبریم که سزای این نوع مفسد انرا او میدهد و ملاحظهٔ [خاطر] هیچ کس نمیکند باز در مولانا محمد درآویختند و از [برای] تعذیب وی مهلکهٔ انگیختند و اورا پیش میر مغول آوردند و کار اورا مشروح عرض کردند میر مغول برآشفت و گفت چوب بیارید که من امروز این فاسقرا سیاستی کنم که [در] دور دوّار بر صحیفهٔ روزگار [از من] یادگاری ماند نوکران در چوب آوردن اهمال میکردند میر در اعراض شده نوکران را دشنام میداد و غوغا میکرد مولانا محمد گفت که ای مغول غول بیعقل بی‌ادراک وای چغول بیتمیز احمق بیباک ساعتی صبر نمای و اعراض مفرمای اگر بسیار تعجیل داری و تحمل نمی آری بفرمای تا مرا گردنی میزده باشند[2] تا چوب بیارند میر مغول که این سخن را شنید بخندید و تیغ خشش در نیام ملایمت آرامید مولانا محمد پیش دوید و میررا در بغل گرفته

1. A صدای; B, П доб. امثال 2. A, C, л. 128a زنند

خواجه حسن متغیر شده بآن مردم عتاب آغاز کرد که این عزیزرا از برای چه مصلحت اینجا آورده اید و از برای من رو براه کرده اید کیفیت حال را چنانکه بود بعرض رسانیدند خواجه حسن آن مردم خطاب کردند که مخادیم ملاحظه فرمایند که در روز جمعه بیست و هفتم رمضان [کسی] شراب خورده مست بر ایوان مسجد جامع برآمده بر سر مردم بول میکند از این کار رکیک تر و قبیح تر میتواند بود از این جماعت هیچ کس از ترس زبانش زبان بتکلم نتوانست گشود همه سر در پیش در افکندند و مهر سکوت بر دهان نهاده مولانا محمد فرمودند که همچنین لالا حسن خوب میفرمائید این که ترا صدر ساخته اند از این کار قبیح تر نیست میخواهی که زبان برگشایم و بتفصیل بیان نمایم [مصراع]

زبان خموش و لیکن دهان پر از عربیست

گفت مخدوم از برای خدا ما را بشما هیچ کار و مهمی نیست مولانا محمد برخاست[1] و از مجلس بیرون آمده[2] آن جماعت را گفت هان کیدیان صدر خودرا دیدید و آزمودید آن جماعت غلو کردند و فغان برآوردند که [مصراع]

1. П, л. 1206, B, л. 199a, B2, л. 1816 برخواست 2. A, C رفت

و الدنیا و الدین مولانا عبد الرحمن الجامی قدس الله سره السامی که نسبت شاگردی بپدرش مولانا پیر شمس داشتند[1] دست تعرض خلایق از وی کوتاه بوده و در وقت[2] پادشاه عالیجاه سلطان حسین میرزا خواجه حسن کیرنگی را بر مسند صدارت مستقر گردانیده بود و جریدهٔ صدارتش را بطغرای غرای أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ[3] موشح ساخته مولانا محمدرا پیش وی بردند در زمانیکه امرای سعادت نشان صدرنشین [л. 80a] و وزرای منشرح الصدور دولت قرین و نواب عتبهٔ گردون و حجّاب سدّهٔ سپهرجناب و سایر ارکان دولت علیا و باقی اعیان حضرت فلک ارتقا در مجلس وی حاضر بودند مولانا [محمد] چون قدم در آن مجلس نهاد رعشه بر اعضای حضّار مجلس افتاد از همه اکابر [در] گذشت و بر صدر مجلس در مجلس صدر مربع نشست و دست بر کتف صدر نهاده گفت که لالا حسن شنیده ایم که صدر شدهٔ [بیت]

اگر صدر عالم شدی ای حسن * ولی بنده هم[4] مثل تو صدریم

1. A, C, л. 1276 доб. و 2. A, C در وقتی که 3. Коран, 39,23. 4. T, л. 240a بدریم

جناب فصاحت مآب بلاغت شعار بدایع آثار نادرة الزمان خازن خزاین الشعر
کنوز الرحمن مبدع[1] الغرایب مخترع الرغایب حسان العصر سحبان الدهر مولانا بنائی
که اعناق فضل و فصاحت ببدایع افکارش موشح بود و نطاق نطق و بلاغت
بصنایع اشعارش مرصّع می‌نمود فرمود که مولانا محمد پیر شمس که از جملهٔ فضلا و
ظرفای خراسان بود و بر سمند ظرافت میدان لطافت را بنوعی میپیمود که سپهسالاران
میدان بیان در برابرش سپر عجز در روی میکشیدند و بهادران مضمار بلاغت از ترس تیغ
تعرض و سهم[2] سهام دشنامش جوشن نیازمندی و فروتنی میپوشیدند بیملاحظگی و
بی‌اعتدالیش در این مرتبه بود که روز جمعه بیست و هفتم ماه رمضان شراب خورده
مست بر پشت طاق مسجد جامع ملکان[3] برآمده بر سر مردم بول کرده خلایق بهجوم
نموده اورا فرود آوردند اما بجهة خاطر عاطر عالیجناب ولایت‌آیاب هدایت مآب
عرفان دثار حقایق آثار مَظْهَر الطاف ربّانی و مُظْهِر انوار سبحانی کاشف اسرار
الطریقة مهبط انوار الحقیقة المختص بعواطف الملک المنان نور الحق والحقیقة

1. A, C, л. 1276 مبداء 2. П, л. 120a, B, л. 198a, B2, л. 1806, T, л. 2396 بیم 3 A, C, л. 1276 доб. مراة

عربی در پای بر روی کرسی دوید و [دو] انگشت در دهان نهاده صفیر کشید و در روی هوا کبوتران[1] در پرواز دید دست بر هم زدن گرفت یکی میخواست او را منع کند میر فرمود هیچش مگوی تا به بینیم [л. 79б] که چه خواهد کرد بعد از آن روان شد و از میان دایرهٔ که میر نشسته در آمد و از جانب دیگر بیرون رفت چنانچه گوشهٔ فرجی او بر دوش میر رسید میر فرمود که این شخص یا شمس نام دارد یا[2] احمد[3] یا تاج الدین باری تفتیش نمائید یکی از اهل مجلس برخاست[4] و گفت ای بزرگوار عزیزان میپرسند که نام شما چیست گفت فقیر را شمس[5] احمد تاج الدین میگویند عزیز از اهل مجلس برخاست[6] خواجه محمود میگفت که هرگز میر را بآن فرح و نشاط و شادمانی ندیده‌ام بعده میر فرمودند که این اسامی ثلاثه تخلف نمیکند در این که مسمی بوی در غایت بلادت و حماقت میباشد الّا نادراً و این بیت را خواندند

خورشید اگر بخوبی دعوی کند برویت * معذور دارش ای جان کو نام شمس دارد

1. B, л. 197a, П. л. 119б کفتران 2. B доб یا مجد 3. П доб. محمد 4. A, C, л. 127б, B, л. 197б, B2, л. 180a برخواست 5 T, л. 238б شمس الدین П доб محمد ; B مجد 6. B, л. 198б, B2, л. 180a, П, л. 119б برخواست

و ابو شحمه را حاضر ساختند این چهار کس بودند که ایشانرا ملائکهٔ عذاب میگفتند میرزا فرمود که میروید و خانهٔ حاجی پیربکاولرا و جمیع توابع و لواحق اورا بنوعی غارت و تاراج میکنید که هیچ شیٔ [که] نام [1] شیٔ بر آن اطلاق [توان] کرد [آنجا] یافت نشود و اگر برخلاف این کنید بینید آنچه بینید [2] در یک ساعت نجومی سلسلهٔ حاجی پیررا بخاک برابر ساختند و اورا از اوج سعادت در حضیض مذلت انداختند .

جناب مولانای اعظم حاوی فنون کمالات و احاسن الشیم [بیت]

آن که کلک روحبخش او بهنگام سخن * در ید بیضا دم از اعجاز عیسی میزند

المختص بعواطف الملک الهادی خواجه محمود [3] نایبادی میفرمود که حضرت امیر علیشر در سر خیابان هراة قریب به تخت الله اکبر طرح عمارت رباطی انداخته بود [و] در [اتمام] آن اهتمام [4] [و] سعی تمام مینمود روزی با جمعی از فضلا و ظرفا بر روی کرسی عمارت نشسته بودند و معماران و مهندسان و بنایان برآورد آن عمارت می‌نمودند ناگاه شخصی طاقیهٔ برهٔ سیاه و قبای پرچاگی در بر و فرجی اوریب کرده بر دوش افکنده و

1. П, л. 1196 اسم 2. П доб. از خود بینید 3 П محمد 4. A. C. л. 127a اهتمام آن

روان را چهار جوان بر دوش نهاده که ماه و آفتاب از رشک عارض ایشان تیره وخیره میگردید و درپیش تخت روان قریب بده جوان صراحیهای طلا و نقره وچینی و امثال آن و پیاله‌های لعل و فیروزه و زبرجد و یاقوت بردست گرفته [هر]چند قدم که تخت روان میرفت پیالهٔ مینوشید و گزک از لعل نوشین آن بتان میطلبید

[بیت]

گفتم که مِی ترا گزک چیست * درمن نگریست ولب گزک کرد

باین اساس و کوکبه و دبدبه و حشمت میخرامید بغایت خوشحال شدیم و خدای راشکر گفتیم که الحمد لله که ملازمان پادشاه مارا [این] اساس و تجملی دست داده که کیکاوس و افراسیاب و خسرو پرویز و بهرام و سلاطین عظام و خواقین ذوی الاحترام را میسّر نبوده چون میرزا این حکایترا شنید برخود پیچید و انگشت حیرت بدندان غرامت گزید صبر کرد که میراز مجلس برخاست[1] فرمود که بیک کنه[2] و جانک[3] و بدنه

1. A. C, л. 127a, B, л. 1966, B_2, л. 1796 برخواست
2. П, л. 1196 بیک کینه ; B_2, л. 1796 بیک کنته
3. T. л. 238a جان کنه

میرزا آمد و در آن [وقت] ملازمت خلاف معهود بود[1] میرزا پرسید که از کجا میآئید که [آثار] غبار بر چهرهٔ شما ظاهر شده میر فرمودند که بملازمت درویش علیشاه رفته بودیم و از آن جا برگشته چون بدروازهٔ فیروزآباد رسیدیم از درون دروازه غلغله و غوغا پیدا شد که بندگانرا[2] گمان شد که مگر ملازمان شما باشند جمعی جوانان صاحب جمال آفتاب طلعت عنبرموی بر اسپان تازی نژاد بادپای سواره رسیدند که در این شهر بخوبی ایشان ما هرگز جوانی ندیده‌ایم از پی ایشان سیاهوی برآمد یساولان مردم‌را دور ساختند طرّقوا گویان راه را از خلق پرداختند فقیر نیز خودرا بگوشهٔ کشیده نظاره‌کنان [л. 79a] به بیغولهٔ آرامید امیر حاجی پیر پیدا شدند بر تخت روانی مرصع و مکلّل بجواهر و یواقیت قیمتی که از شعشعهٔ لمعات آن آفتاب عالمتاب خیره و تیره میگردید جامه کتانی گل‌بنفشهٔ که جیب و طراز آن بزر و گوهر مزیّن بود در بر و طاقیهٔ هزارنخیهٔ گل شقالو بر سر سنجاف آنرا درشکسته[3] و رومال کتانی کبودی بر کف دست پیچیده و چوب ارغوانی بدست گرفته و آن تخت

1. A, C, л. 126б معهود نبود; П оп. 2. Остальные рук. بنده را 3. T, л. 237б نیم شکن قیلیب

افتاده بود که مزاج پادشاه بمیر اندک انحرافی پیدا کرده ازاین جهت میر مضطرب گشته
ازپی تخت روان دوید [وگفت مخدوم ساعتی توقف فرمائید گفت که معذور دارید که
میرزا مرا ازپی مهمّی فرستاده اند و تعجیل دارم] چنین گویند که میر قریب به بیست
قدم دنبال تخت روانش دویده بود [بیت]

نزدیکانرا بیش بود حیرانی * کایشان دانند سیاست سلطانی

چون میر بحضرت میرزا ملاقات کردند از آن چه متوهم بودند اثری به ظهور نپیوست
چون از ملازمت برگشتند از بعضی نزدیکان پرسیدند گفتند که [میرزا] امروز شمارا
بنوعی یاد کردند که [هرگز] هیچ مریدی پیر خودرا بآن تعظیم [و] تکریم یادنکرده
معلوم میرشد که غرض میر حاجی پیر آن بوده که خودرا بمردم نماید که من به میر
علیشیر همچنین اختلاط[1] میکنم [بیت]

از برادمست بیرون آیم[و]درپیش خلق * چون گدای نوتوانگر خودنمائیها[2] کنم

میر این کینه در دل گرفت تا ازاین واقعه سالی گذشت روزی در وقت نماز بملازمت

1. A, C, л. 1266 ملاقات 2. T, л. 237a خودنمائی میکند ; в первом полустишии соответственно آید

جناب[1] رفعت مآب فضیلت آیاب[2] عزت انتساب حرمت اکتساب قدوة ارباب الکمال نقاوة اصحاب الفضل و الافضال مولانا محمد بدخشی میفرمودند که عالیجناب سلطنت مآب گردون بسطت بهرام صولت نقطة مرکز السلطانة و الایالة دوحة روضة النصفة و العدالة محی مراسم العدل و الاحسان ماحی مآثر الجور و الطغیان [المؤید بتائیدات الملک المنان] میرزا سلطان حسین بهادر خان را ملازمی بود که اورا میر حاجی پیر بکاول میگفتند از آن زمانه که بکاول قضا و قدر گردهٔ ماه و مهر و پیاله های کواکب را بگردخوان لاجوردی زرافشان سپهر نهاده و دستارخوان کهکشانرا در پیش مهمانان[3] ملاء اعلی گسترده هیچ شاهی و شهریاری را مثل او بکاولی نبوده روزی بر تخت روانی از حرم محترم بیرون میآمد در محلی که امیر علیشیر قدم در دروازهٔ حرم نهاده بود رسید و گفت مخدوما امروز از ملازمان شما در پیش حضرت میرزا غریب سخنانی گذشت این بگفت و برگذشت و در آن وقت اراجیفی [درافواه]

1. Здесь возобновляется текст в рук. П, л. 118б, которая вместе с B_2, л. 178а выделяет этот раздел в самостоятельную главу: گفتار در ذکر مولانا محمد بدخشی 2. Остальные рук. дальше так: قدوة الفضلا زبدة الفصحا اسوة ارباب الکمال نقاوة الخ 3. A, C, л. 126б مهمان

جماعت دادخواهان سه کس معتبررا بقتل رسانیدند مردم [ترشیز] سیاه‌پوش شده قریب بدویست کس بدرچهارباغ جهان‌آرا آمده فغان[1] کشیدند و طنطنهٔ ناله و نفیر بچرخ اثیر رسانیدند چنانچه میرزا در درون حرم از غریو ایشان ترسیده پرسیدند که واقعه چیست و باعث این مشغله کیست گفتند که مردم ترشیز بدادخواهی آمده اند ازامیر جهانگیر [براس] میرزا امیرعلیشیررا طلبیده و بطعن و سرزنش گفت دادخواهان تربیت کردهٔ خودرا بداد رسید[2] میرفرمودند که اَلنَّاسُ [л. 786] فَجْزِیُونَ بِأَعْمالِهِمْ إِنْ خَیْراً فَخَیْراً وإِنْ شَرّاً فَشَرّاً به مقتضای شرع عمل باید نمود بعد ازثبوت خطایا و جنایای امیر جهانگیر مردم ترشیز نشانی ازبرای قتلش حاصل کرده [رفتند و] اورا بردار [کرده] تیرباران کردند[3]

[بیت]

بنرمی خصم را بشکن که هر ماری که غالب‌تر ❊ بمقدار نمد کندن توان[4] ازپیش دندانش

1. B, л. 194 a فریاد 2. T, л. 236 a اوز پرورده نکیزینینگ دادخواه لاری نینگ دادی غه
3. B, л. 194 a گردانیدند 4. B, л. 194 a کردن ; этот бейт приводят только T, л. 236a и B, л. 194 a. یتوشونگ

آن سرکش و متکبر و نمرود صفت اند اکثر چنان واقع شده که حاکم و داروغهٔ خودرا
اگر پای از اندازه بیرون نهادندی رخصت پادشاه [بسرحد] عدم فرستاده اند[1]
چون امیر جهانگیر بآن ولایت رسید طایفهٔ از اوباش و لوانید و اجامره[2] که ایشان را
چغول نیز میگویند پیش وی جمع شدهٔ آغاز فتنه انگیزی نمودند و اورا بدآموزی کرده
تا دست باموال مردمان دراز کرد و زنان و فرزندان مسلمانرا پردهٔ ناموس درید
کار ایشان بجائی کشید[3] که جمع کثیر پیش امیر علیشیر بدادخواهی آمدند میر ملاحظه
کرده دید که هنوز امر متعدّیه از برای افنای او بظهور نیامده و علت مستقله
جهت قتل او بوقوع نانجامیده بجماعهٔ دادخواه درشتی نموده گفت همیشه شیوهٔ
شما عناد و سرکشی و درشتی و ناخوشی است همواره بحاکم و داروغهٔ خود در
مقام مخاصمه و معانده میباشید دیگر وقت آن شده که شمارا تأدیب و
تعذیب نمایند تهدید بسیار [داد] و ایشان را برگردانید و نگذاشت که
پیش پادشاه عرض حال خود کنند امیر جهانگیر بحمایت امیر علیشیر اعتماد نموده از

1. A, C فرستادند 2. Только A и C. 3. B رسید

گویند که وی محاسن خودرا [л. 78a] گرفته طپانچه بر روی خود زد و گفت ای دریغ
ما قدر امیر علیشیررا ندانستیم و با وی چه ناخوشیها کردیم او بما چه لطفها مینماید فی
الحال بخانهٔ میر آمده عذرخواهی بسیار بجای آورد حضرت میر فرمودند که عالیحضرت خاقانی
سلیمان مکانی اختیار مهمّ شمارا بکف کفایت و ید درایت این فقیر گذاشتند شما چه
میفرمائید امیر جهانگیر گفت

زهی طالع زهی دولت زهی عزت زهی حشمت[1] * که امر من مفوض شد برای عالی اعلی
امیر فرمودند که بخاطر چنان میرسد که ولایت ترشیزرا که اعظم قصبات ولایت خراسان
است از برای شما بگیریم و با طوغ و نقاره شمارا آنجا فرستیم که در آن سرحد پادشاه
باشید امیر جهانگیر بجای هر تعزم[2] و تکبر که کرده بود هزار تواضع و تذلل به تقدیم
رسانید الحاصل میراورا بکوکبهٔ تمام و دبدبهٔ لاکلام با طوغ و نقاره و ملازمان
و نوکران بیرون از شمار[3] بآن ولایت فرستاد لیکن آن ولایتیست که مردم

1 T, л. 235a شوکت 2. Остальные рук. تعظیم ; T, л. 235a оп. 3. A, C, л. 125б еще раз
повторяют слово بیرون

میکشد [بیت]

پرتو نیکان نگیرد آن که بنیادش بد است * تربیت نااهل را چون گردکان برگنبد است

[بیت] ترحم بر پلنگ تیزدندان * ستمکاری بود بر گوسفندان

نکوئی با بدان کردن چنان است * که بد کردن بجای نیکمردان

میرفرمودند که شما راست میفرمائید اما خلق این را نمیدانند مناسب چنان می نماید که اورا رعایت کنید و تربیت نمائید اگر در کورهٔ ریاضت نقد وجودش از غش صفات ذمیمه و ملکات بهیمه پاک شده باشد فبِها و نَعِمَ[2] وَ إِلّا بِحُکْمِ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها[3] هرچه کند پاداشت آنرا[4] بیند

هر که او نیک میکند یا بد * نیک و بد هرچه میکند یابد

میرزا فرمودند اختیار امر اورا مفوض و موکول برأی عالی شما گردانیدیم میر به خانه آمدند و کسیرا پیش امیر جهانگیر فرستادند که واقعه را بتمام مشروحاً باو رسانید چنین

1. A. C ناجنس را : о комментарии на этот бейт в узбекском переводе см. Введение, стр. 30. 2 A. B. T نعمه 3. Коран. 17.۰. 4. A. C. л. 125a اورا

در[1] وی نشاء[2] بیمروتی و بیحقیقتی مشاهده کرده میشود که بعضی از خدمتگاران قدیم الاخلاص و بندگان قدیم الاختصاص که سالهاست که کمر اطاعت بر میان جان و غاشیهٔ بندگی بر دوش[3] اذعان دارند [از] نظر عنایت انداخته و [ایشانرا] بخاک راه برابر ساخته [بیت]

آن که مردود شد بعُنف[4] [و]غضب * کان مِن غَیْر علت است[5] و سبب[6]

کسی از وی پرسید که آن کدام است گفت امیر جهانگیر برلاس که من المهد الی اللحد نقد عمر عزیز خود صرف خدمت کرده و حالا احوالی دارد که از آن بدتر نباشد [مصرع]

وه چه حالست آن که دارد سگ بحال او مباد

میرزا چون این را شنید متغیّر گردید و گفت مخدوم شما نمیدانید که او چگونه کسی است اگر از من اندک ملایمتی [در] یابد سر تکبّر باوج ثریا میکشد و هر روز کسی را

1. B рук. T подходящие здесь слова احوالی ناصیه‌سنده 2. B_2, л. 176a نشان ; T оп. 3 B در گوش 4. T, л. 234a بعد و ; B, л. 192a, B_2, л 176a بعدو غضب 5. A, C, л. 125a оп. است سبب T 6.

میرزا با امیر علیشیر در خلوتی نشسته بودند و از هر بابی حکایتی در پیوسته میرزا در درج حکمت گشود و از امیر علیشیر سوال فرمود که {[خلایق فقیرینگ حقّیدا نه سوز آیتادورلار][2] امیر علیشیر در جواب معروض داشتند[3] که شمارا بداد و عدل و لطف و کرم و سخاوت و شجاعت و بهادوری و دلاوری [مردم میدانند][4] میرزا گفت مقصود من آن است که } مردم در غیبت من از عیب من چه میگویند امیر علی شیر معروض داشت[5] بیگاهی در راهی میرفتم از بالاخانهٔ آوازی بگوش من رسید استراق سمع نمودم کسی میگفت که همه اطوار و اوضاع و اخلاق سلطان حسین میرزا [بر] گزیده و پسندیده و خوب و مرغوب و دلپذیر و بینظیر است [بیت]

ز خوبی هرچه باید نازنینا نرا همه داری * ولیکن از وفا خالی برآن رخسار باستی

1. Весь дальнейший, заключенный в фигурные скобки период в рук. A, C отсутствует. 2. Заключенные в квадратные скобки слова только в Т л. 233б и В 768, л. 261а. 3. Слова от квадратной скобки и до этого места — только в рук. B_2, л. 175б и в узбекском переводе. Далее — так же в рук. В 4. Эти два слова только B_2, л. 176а. Т, л. 233б и В 768, л. 261б وصف قیلہ دورلار 5. B_2 گفت ; В это предложение опускает целиком

که هیچ‌کس نام و نشان اورا دیگر نیافت .

منقولست از مولانا صاحب دارا [که] میفرمودند سلطان حسین میرزا[1] بایقرا امیری داشت که در ایام قراقیها در چولها و بادیه‌ها سایه‌صفت سر از قدم آن ظل آلهی برنداشت و از برای دفع حرارت آفتاب[2] شامیانه‌صفت برفراز آن سرو قامت از جسم خود سایه‌بان برافراشتی اورا امیر جهانگیر برالاس میگفتند چون آفتاب عالمتاب پادشاهی بر سپهر حشمت و عظمت نامتناهی طالع و لامع گردید کوکب طالع آن بیطالع عطاردصفت در تحت شعاع آفتاب غرتش معذب به آتش احتراق آمده بود و بغایت خار و زار و متبدّل و بی‌اعتبار مانده بود و هیچ کس براین سرّ اطلاع نداشت و انامل خاطر بحلّ این [л. 776] مشکل نمیگماشت و باین همه بدبختی بامیر علیشیر درغایت سوء مزاج و بدی بود و میررا بسیار اهانتها میرسانید حضرت میر تغافل کرده جریمهٔ اورا میگذرانید و بمقولهٔ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُم[3] عمل می‌نمود سالها براین منوال گذشت روزی سلطان حسین

1. A میرزاء 2. B, л. 191а доб. عالمتاب 3. Коран, 6,91

آغاز نهاد[1] فرمود که روید و محمد ولی بیک را حاضر سازید لوای سیاست افراشتند و اورا آورده درمقام عتاب داشتند پادشاه گفت ای سگ جهنمی وای واجب القتل کشتنی از خدا نمیترسی و از خلق شرم نمیداری[2] من رمهٔ گوسفندی را بتو سپردم و ترا شبان ایشان ساختم تا آن گوسفندان درحوزهٔ[3] حمایت تو ازچنگال گرگان ایمن و مُطْمَئِنّ باشند و تو ایشانرا به چنگال گرگ خونخواری گرفتار میسازی اگر نه حقوق آبا و اجداد تو مانع آمدی امروز ترا پاره پاره میساختم و خاکستر ترا بر باد میدادم زود برگرد و آن سگ حرام‌زاده را ازاین شهر آواره کن [که] اگر یک لحظهٔ دیگر کسی اورا دراین شهر بیند ترا و اورا عبرت عالمیان سازم و تتاج و ذُرّیهٔ شمارا از روی زمین برمیاندازم امیر محمد ولی بیک برگشت و خواجگی را طلبیده فرمود که انداخته صد چوب زدند و حکم کرد که همین ساعت آواره میشوی و إلّا خاکستر من و تو بباد فنا میرود و خواجگی هم از خانهٔ امیر محمد ولی بیک بخانهٔ خود نارفته چنان بصوب بادیهٔ آوارگی شتافت

1. П, л. 1196, В, л. 1906, B_2, л. 175а کرد 2. Рук. П, л. 1196 на этом слове неожиданно обрывает повествование и дает красной тушью заголовок: گفتار در ذکر مولانا محمد بدخشی 3. В, л. 1906, С, л. 1246 جوزه; Т, B_2 оп.

تنگه و طاقیهٔ برهٔ سیاه ژنگله موی به بیست تنگه میگیری و چوب ارغوانی بدست گرفته بر
سر بازار ملک می ایستی ناگاه دیدی که جوان خواجه زادهٔ صاحب حسنی میگذرد پیش او میروی
و آستین اورا عسس وار میگیری و میگوئی که شمارا خواجگی محمد چنار میطلبد آن جوان گریان
میشود و در پای تو میافتد که ای پهلوان من چه کار کرده ام و از من چه واقع شده تو میگوئی
که من مامورم که شمارا به پیش وی ببرم [л. 77a] دیگر نمیدانم آن جوان زاری و تضرع
خواهد نمود که ای پهلوان چه شود اگر تغافل کنی و شترزا دیدی نه گویان مرا گذاری که
بآبرو و ناموس بخانهٔ خود روم هرچه دارم از سر و پا همه طفیل چکمن و فوطهٔ اورا که میگیری
اقل مرتبه صد خانی است پنج جوان را که همچنین میان گیری میکنی مراد تو حاصل است آن
شخص تحفه های خودرا گرفت و آستان خدمت ببوسید [و] برفت شخصی که بواقعه نویسی
مقرر بود این قضیه را در سلک تقریر کشید و به موقف عرض رسانید چون پادشاه آن صحیفه را
مطالعه کرد مانند مَنْ أُوتِیَ کِتَابَهُ بِشِمَالِهِ [1] وَرَآءَ ظَهْرِهِ [2] مشاهده نمود
انگشت حیرت بدندان غیرت گزیدن گرفت و گریبان ندامت بدست غرامت دریدن

1. Коран, 62,25 2 Коран, 84,10. Рукописи соединяют оба стиха словом من

میر از وی پرسید که تو چه کسی و این تحفه‌ها را به پیش من بچه غرض آوردی گفت من پسر فلانم که یکی از ملازمان درگاه سپهر اشتباه بود و غرض من آن است که بحکم إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلَى أُمَّةٍ وإِنَّا عَلَى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ[1] در خدمت و ملازمت سعی موفور بظهور رسانم و از فواید انعام و عواید اکرام این آستان عرش احترام مستفیض و مستفید باشم میر فرمودند ای جوان تو هرچند مرا خدمت شایسته و ملازمت پیوسته نمائی و هر روز دولت وار و اقبال کردار بر این آستانه آئی هر سالی از مبلغ پانصد خانی در ملازمت این فقیر بیشتر حاصل نتوانی کرد[2] [اما] من ترا به کاری رهنمونی میکنم و ترا بمهمّی راه مینمایم[3] که هر روز اقل مرتبه پانصد تنگه حاصل شود آن شخص گفت رای عالی حاکمست میر فرمود که این مصحف ترا بصد تنگه هدیه میکنند و این کمان و این [کلّه] قندرا به بیست تنگه میگیرند مجموع یکصد و بیست تنگه میشود اینهارا میفروشی و به بیست تنگه قبای پرچالی میگیری و فوطهٔ زربفت یزدی به پنجاه تنگه میخری و عربی تگمه داری بده تنگه میستانی و کارد یک آویزی بده

1. Коран, 43,21. 2. Только B2, л. 174a. 3. A. C. л. 124a و مهم رو براهی میسازم

و خواجگی محمد چنار وسایط و وسایل ساخته بود که بآن جوان اختلاط کند
محمود تربتی که صاحب هجو سید غیاث الدین شرفه[1] است از برای آن جوان رباعی
گفته چون آن رباعی بآن جوان رسید از اختلاطش ممنوع گردید آن رباعی اینست

ای سروقد سمن بر لاله عذار * زینهار مباش همنشین باخس و خار
هرچند چنار سرفراز چمن است * تو شاخ گلی تراچه نسبت به چنار

و این معنی را هیچکس زهره نداشت که از ترس امیر محمد ولی بیک بعرض سلطان[2]
رساند چنین گویند که میرزا شخصی را تعیین کرده بود که برسم نوکری در ملازمت امیر
علیشیر کمر بسته بود و هر چه در مجلس واقع میشد مثل کراماً کاتبین[3] آن را[4]
در طوماری ثبت کرده هر روز آن روزنامه را بمطالعهٔ پادشاه میرسانید و هیچ احدی
باین راز مطلع نبود مگر امیر علیشیر که بقوّت حدس و فراست آنرا دریافته بود روزی
شخصی مصحفی و کمانی و کلّه قندی برسم پیشکش به پیش امیر علیشیر آورد

1. T شرف 2. Все остальные рук. доб. حسین میرزا 3. Коран, 82,11; однако все рук كرام الكاتبين 4. A.C. л. 1236 اورا

و اورا ملازمی بود که [اورا] خواجگی محمد چنار[1] میگفتند و امیر مذکور اورا فرزند خوانده بود و داروغگئی شهررا از قبلِ خود بدو حواله کرده بود و او در فسق و بدمعاشی وخباثت و اوباشی بدرجهٔ بود که بنات النعش اگر بصفت ذکورت موصوف بودی از پیشطاق رواق گردون از ترس او جمال ننمودی و اگر نه خورشید عالمتاب خودرا در لباس انوثت و معجرِ نسوان یافتی از ترس آن بیشرمِ بی آزرم در سراپردهٔ شرق مختفی گشته پرتو رخسارش بر جهان نتافتی هر کرا پسر صاحبجمالی بودی پدر و مادر اورا مثل دختران دوشیزه در پردهٔ عفاف نگاه میداشتند و اورا از خانه بیرون نمیگذاشتند بی [بی] گل[2] کوکلتاش را پسری بود شاه محمد نام که خلق خراسان میگفتند که بعد از حضرت یوسف به حسن و جمال او دیگری نبوده[3] [بیت]

یوسف نبود چون او در نیکوئی مکمل * [л. 766] نقاش نقش ثانی بهتر کشد ز اول

1. Так Т, л. 2306, след. Остальные рук. جنار 2. Т, л 2306 оп.; П, л. 1176 کل остальные рук. کلی 3. Т, П فرد

سلاطین کامگار باد چنین گویند که در آن مجلس ده اسپ توچپاق بزرین و لجام
مغرق و بیست چکمن سقرلات عمل نبات و ده هزار تنگه بمولانا عبد الواسع انعام شده بود
مولانا صاحب دارا میفرمودند که عالیحضرت سلطنت منقبت ناصر الاولیا و المومنین
قاهر الاعدا و المتمردین فاتح ابواب الفتح و الظفر رافع اسباب[1] الخوف و الخطر
شاه ابو الغازی معز الدوله کهف الخافقین * آفتاب اوج برج سلطنت سلطان حسین[2]
را[3] روح الله روحه یک نفر امیری بود که تا فرّاشِ قضا گلیم امارت و زیلوی حکومت را
در دیوانخانهٔ ابهّت و عظمت انداخته مثل او کسی برمسند[4] امارت و جلالت
ننشسته اورا محمد ولی بیک میگفتند صحیفهٔ روزنامچهٔ احوالش بآیات کفایت و کیاست
و آثار درایت [و] فراست بر منهج دلاوری و داوری بصفت نصفت و کارگذاری موشح
بود اظهاراً لِلعنایةِ فی شأنِهِ حضرت پادشاه داروغگی [و] حکومت شهر
هراة را مع توابع و مضافات و منسوبات بعهدهٔ اهتمام و اجتهاد او کرده بود

1. A, C, л.123a, B, л. 188a ابواب 2. T, л. 230 a доб. میرزا 3 Послелог стоит отдельно так как выпадает из метрической схемы строки 4 Остальные рук. صندلی

علم رسوای نافراز[1] مولانا محمد گفت مخدوم موجب خاموشی چیست گفت زیرا که
تو شاگرد منی مولانا محمد انکار نمود و گفت که من شاگرد شما نیستم و پیش شما
چه چیز خوانده‌ام مولانا لب زیرین خود بدندان گرفته یک چشم خود را برهم فشرد
و دو سر دست خود را از دو طرف ران خود بر زمین نهاده جنبش و حرکتی که مخصوص
اهل لواطه است کردن گرفت [л. 76a] و گفت کافیه نمیخوانی کافیه فریاد از
اهل مجلس برآمد شاه محمد میرک که سرآمد جوانان بالطافت بود[2] خواست که
دخلی کند مولانا یک چشم را پوشیده لب را بدندان گرفته حرکت مخصوص کردند میرک
فرمودند که مولانا این چه حرکت قبیح است مولانا فرمودند که از مفتیان شهر خود
پرسید که در کدام کتاب نوشته اند که این قبیح است و باز همان عمل نمودند
امیر علی شیر دست بر کتف مولانا نهاده فرمودند که ای بی بدل زمان وای بینظیر
دوران همیشه ذات بابرکاتت مجلس آرای افاضل روزگار و زینت افزای محفل

1 Остальные рук و چهرهٔ ناموس خود به ناخون رسوای فخراش 2. Так A и C; остальные рук کیم کمال حسن و ملاحتیدا همول مجلس یکیت لاری T. که در کمال حسن بود نینک ممتاز و سرافراز ایردی

تو میبایست رسانید مرا سوگند میتوانی داد میر مغول که از جملهٔ امرای بزرگ و کبرای سترگ بود میخواست که دخلی کند مولانا فرمودند که ای مغولک خاموش باش [وچهرهٔ ناموس خودرا بناخن رسوای مخراش][1] و اگرنه موجب شرع محمدی درکون تو میباندازم امیر علیشیر فرمودند که انداختن مسلم [اما] به موجب شرع محمدی چگونه تواند بود[2] مولانا فرمودند که وی عامیست ومن عالم و اهانت عالم کفر است وی که به من هزل میکند اهانت من لازم میآید[3] پس کافر میشود و مسئلهٔ مقرر است که مومن کافررا به بندگی میتواند گرفت من اورا بندهٔ خود میسازم و به مذهب امام مالک غلام خودرا وطی جایز است به مذهب امام مالک نقل میکنم و درکون او اندازم مولانا محمد خوافی[4] خطاط چون آغاز هزل [کرد] مولانا برآشفت و گفت ای لیتی بیتی لجری[5] ترا چه حد آن [است] که با من هزل کنی خاموش باش و

1. Заключенные в скобки слова имеются только в рук. A и C. Остальные рук. приводят их ниже в обращении к следующему собеседнику – Муḥаммаду Ḫаṭṭāту. 2. Последние два слова только в рук A и C. 3. A, C میشود 4. T جامی : П خافی 5. ? A, B_2 لیت بیت : П لیت T ای بی ادب Ср. Коран, 43.37.

ملا میرسانید [و] قهقهه کنان میگفت ملا هیچ ندارد ملا در بدیهه فرمود

میان ماده‌خران نعره میزند چون گاو * خلیل خیله[1] کس کیر کیر چول چلاو[2]

اهل مجلس یکبار غلغله بنیاد کردند و بر سر ملا هجوم آوردند مولانا فرمودند که شما را به روح حضرت رسالت‌پناهی[3] حواله نمیکنم که آن جا شفقت و مرحمت او بر امّت اوست شاید که انتقام مرا از شما نکشد[4] شما را بروح امیر المومنین حیدر علی ابن ابی طالب میسپارم که سی و سه هزار کافررا بدست خود گردن زده [بیت]

یا امیر المومنین میخی دراین خیزان فرست[5] * از فراخی گر نایستد میخ گو هرگز نایست

مولانا میرک قزشگی [که] از ندمای حضرت میر [بود] گفت همچنین شهرت دارد که مولانا نفس و نفقه بخانگئی خود نمیرسانند یاران گفتند که اثبات این خالی از تعذری نیست گفت مولانارا سوگند میدهم مولانا فرمودند که ای جاهل عامی و ای مظهر هزار قباحت و بدنامی ترا کجا ولایت آن باشد[6] که مرا سوگند دهی اگرنفس و نفقه بخانگئی

خلیل خلته کسی کیرکیر جُعل جلَو

1 T. л 2286, B. л 1866 حیله 2 T. B چاو . 698. стр 238 3 A, C доб صلعم (A полностью). 4. П. л 1166 بکشد ; T. л. 2286 تارتماغای 5. A, C, л. 1226. است 6. Остальные рук خران

گر برهم و سنگ بود زیر شما * تا خایه بسنگ در رود گیر شما

میرک خندان شده فرمودند که این مجرد دعوی بیش نیست مقرر است که شما آلت رجولیت ندارید و از دایرهٔ مردمان و مردم‌صفتان برکنار ید مولانا فرمودند که از کجا میگوئید میرک فرمودند که همچنان بدل میرسید که شما هیچ ندارید مولانا فرمودند که چون بدل شما میرسد چون میگوئید که هیچ ندارم[1] مولانا بنائی و میرسر برهنه و جمعی دیگر از طرفا فرمودند که بر تقدیر بودن [ظاهر است که] قیامی ندارد مولانا فرمودند که غم مخورید و اندوه بخاطر راه مدهید که کون شما را حاجت ابر برخاسته نیست میرک خرد که برادر میرک کلان بودند فرمودند ای مولانا تا زمانیکه شما یک کس را از اهل مجلس جماع نکنید هیچ کس مردئی شما را مسلم نمیدارد[2] مولانا فرمودند که یک کسرا از اهل مجلس جماع کردن چه موجب اعتقاد دیگران [л. 756][3] شود مرا میباید برخاست و خرد و کلان این مجلس را جماع کرد[4] مولانا خلیل صحاف زمان زمان دست به کنار

1. A, C, л. 122a, B2, л. 1716 ندارد 2. A, C. л. 122a بمردئی شما مسلم نمیدارند 3. Все рук. کردن 4. A, C برخواست.

مولانا بمثال[1] اژدهای خشمناک متوجه مجلس گردید چون رسید همگنان شرایط تعظیم و تکریم بجای آوردند امیر علیشیر ملا را در پهلوی خود جای دادند خواجه مجد الدین محمد تغافل کرد و گفت مخدوما مدت مدید و فرصت بعید[2] گذشت که خبر آمد که ملا زمان بدر باغ تشریف آوردند مگر آنجا ملتی واقع شد مولانا فرمودند که آری شیرک سگ صفت خوک نهاد خرس طبیعت که بر درِ باغ گذاشته اید با ما شغالدندانی بنیاد کرد پلنگ خشم ما ببر مثال چنگال غضب بخونش تیز کرده بود اما معلوم شد که آن همه از روباهبازیهای شماست میرک فرمودند که شیررا حاضر گردانیده[3] از برای تسلی خاطر ملا یکچند گردنی زدند و فرمودند مولانا معذور دارید که در این مجلس زیاده از این گنجایش ندارد اما میباید که بتیغ زبان اورا بسزا و جزا رسانید مولانا دیدند که قورچیِ میرک ستاده شمشیری حمایل کرده به میرک خطاب کرده فرمودند

کیریست مرا چو گردن شیر شما * رگهاست برو چو بند شمشیر شما

1. Остальные рук. بمثابهٔ 2. Все остальные рук. طویل 3. A, C, л. 122a گردانیدند

میآورند میرک فرمودند که تا اورا در اعراض نسازند[1] و آشفته نگردانند از وی محظوظ
نمیتوان شد میرک را پیاده روی بود شیر نام بغایت قوی هیکل و طویل قامت
که شیر ژیان را از هیبت او رنج بیرقان [پیدا] شدی و فیل دمان از صلابت
او خیشوم[2] بر زمین نهادی اورا فرمودند که در وقتی که مولانا خواهد [که] قدم در
آستانهٔ مجلس و در چهارباغ گذارد عصای خودرا در پیش در گذار و گوی که حکم
میرک [л. 75a] است که بی اجازت کسی را نمیگذارم چون مولانا رسید شیر عصائی
که داشت در پیش در گذاشت و گفت تا اجازت میرک نباشد هیچ کسرا نمیمانم مولانا
فرمود که کدام میرک را میگوئی شیر گفت ملا شما چها میگوئید میرک یکی بیش نیست
مولانا فرمودند که همان میرک را میگوئی که منش بارها وضعیده ام شیر درخشم
شد و گفت مولانا سخن را بعزّت گوئید مولانا مشتی بر حلق شیر زدند و شیر هم
دستی بسینهٔ مولانا رسانید چنانکه دستار مولانا بر زمین افتاد خبر به مجلس رسانیدند
فغان و غریو از اهل مجلس برخاست[3] که همچنان که میخواستیم میسر شد

1. П بسپارند 2. Т, л. 227a, П, л. 116a خرطوم 3. П, л. 116a, В, л. 185a, B_2, л. 171a, С, л. 122a برخواستند

آن حضرت را بمن چه نسبت پیدا میشود یا [مرا] هلاک میسازد یا بر فلاخن غضب نهاده
از عرصهٔ ممالک خود دور[1] میاندازد میرک فرمودند که هرچه از لوازم این امر باشد برخود گیرید
و این سخنها را ملوئید القصه علی الصباح روز پنجشنبه غرهٔ شهر جمادی الاخر[2] سنهٔ ۸۹۷ که
امیر علیشیر با امرای عظام و اعیان ذوی الاحترام از خواص و عوام و اکابر و اعالی و
اشراف و اهالی متوجه چهارباغ [میرک] شدند [مصراع]

بساعتی که تفاخر بدان کنند ایام[3]

در آن منزل عرش احتشام[4] نهضت نزول فرمودند چون هرکس بجای خویش قرار گرفت امیر
علیشیر فرمود که جناب مولانا عبد الواسع کجایند باری در این مجلس نمی نمایند خواجه
مجد الدین محمد را اضطراب غریبی دست داد تفحص نمودند و گفتند که مولانا نماز شام
در این مجلس بودند که متوجه شهر شدند جماعتی را فرستادند تا مولانا را یافتند و
بجانب چهارباغ شتافتند چون بلوچه های باغ در آمدند خبر رسید که مولانا را یافته

1. Остальные рук. بیرون 2. A, C, л. 1216 الاول 3. A, C, л. 1216 تفاخر کند بدان ایام
4. Все остальные рук. عرش احترام

بواسطهٔ آن که مدتهاست که میان شما و امیر علیشیر در هوای مودت تراکم غباری [و][1] نقاری می‌نمود[2] الحمد لله [که] بعون عنایت اللهی از سحاب مکرمت ناتناهی آن غبار مرتفع گردیده و وضع این مجلس و بنای این محفل بر هزلهای رکیک و مطایبهای شنیع خواهد بود و امیر علیشیر خودرا سرآمد خوشطبعان و [ظریفان] عالم میگیرد امکان ندارد که دراین مجلس باین کمینه دخلی نکند و از جملهٔ محالات است که من ملاحظهٔ وی نمایم [و] ناوک تعرض بسویش نگشایم و نازکئی مزاجش پیش شما معلوم است [بیت]

چه بگویم که ورا نازکئی طبع لطیف * تا بحدیست که آهسته دعا نتوان گفت[3]

فی الجمله صورت آشتی و صفائی [که] درمیان آمده بود [آن] بواسطهٔ من برهم میخورد[4] و صفا به کدورت مبدل میگردید و میرزا سلطان حسین خلد ملکه دراین آرزو [بود] و این معنی را از درگاه مجیب الدعوات بنیاز تمام مسئلت مینمود ملاحظه فرمائید که

1. Только T; П غبار نقاری 2. П, B, B_2 میبود 3. Все остальные рук. کرد 4. Так A, C, л. 121б; остальные рук. بر طرف میشود

حال خود باشید که در بحر زخار مخاصمه و دجلهٔ خونخوار مجادلهٔ حریفان نهنگ سیرت و ظریفان اژدهاطبیعت خواهید افتاد و فردا متوجه شما خواهند بود و شما را هرگز چنین معرکهٔ عجیبی و مصاف مهیبی نیفتاده و نخواهد روی نمود انشا الله که بخیر گذرد مولانا عبد الواسع گفت بر ضمیر منیر آفتاب تنویر شما پوشیده نماند که فردا من در این مجلس حاضر نخواهم شد [بیت]

چه خوش بزیست دلکش صحبت جانان چه سود امّا * که نتوان شد سفید از شومی بخت سیاه آنجا[1]

خواجه که این سخن را شنید مضطرب گشته از جای برجست و انگشت حیرت بدندان تعجب خست و گفت مخدوم [ل. 746] این چه سخن دلکوب و حدیث پرآشوب است مقصود امیرعلیشیر شما نید وای اگر شما در این مجلس نیائید[2] [بیت]

بیا که مایدهٔ خوان کردگار جهان را * تو میهمانی و باقی در آن میانه طفیل

مرا در این مجلس قریب بصد هزار تنگه خرج میشود و بی شما امیرعلیشیر از این [خدمت] یک ذره ممنون نیست این مقدار مال من ضایع میشود شما را در این غرض چیست گفت

1. T. ل. 2256 من 2. П نباشید

و معجونها و برشها[1] و آچارها و میوه‌های قندی و پالودجات و فرنیات[2] لا یعد و لا یحصی ترتیب فرموده بودند سلطان حسین میرزا را باورچی بود ابو المليح نام شهرت تمام داشت که در آن مجلس چهل الوان طبخ کرده بوده [که] هیچکس نام آنها را ندانسته بوده از مولانا خلیل صحّاف که اوراق و اجزای صحیفهٔ محفل [میرک] بشیرازهٔ کلام لطافت انجامش وابسته بود و بشکنجهٔ دلیلات[3] و گرفت و گیر برندهٔ زبان و بیان بینظیر بی‌اندامان و ناهمواران مجلس اصلاح مینمود منقول است نقل میفرمود که [در] نماز دیگر روز چهارشنبه که فردای آن انعقاد مجلس مقرر شده بود خواجه مجد الدین محمد و مولانا عبد الواسع و فقیر در گوشهٔ نشسته بودیم و مطارحه و سامان بعضی امور مجلس می نمودیم جناب خواجه بمولانا عبد الواسع فرمودند که مخدوما استظهار را حاضر وقت و واقف

1. برشتها (?) П, л. 115a ; ترشیها B2, л. 168б ; برشته‌ها
2. T, л. 225a ; ونیات لیغ فلونیانلاری
3. Ст I, II لبلاب
4. A, C و بشکنجه و لباف
B, л. 183a ; فلونیات П доб. پیپایی
1440, л. 135б ; (?لیاف) و گرفت و گیر و برنده زبان بی‌اندامان و بینظیر و ناهموار مجلس را
و بشکنجه و لبلاب گرفت و کرد 3392, л. 153б ; لباف 1843, л. 86a и 8585, л. 181a ; لباب
برنده زبان و بیان

مقبلی و مولانا شوقی و مولانا ذوقی و مولانا خلف و مولانا نرگسی و مولانا هلالی و مولانا ریاضی ترنبتی[1] و از جملهٔ ظرفا میر سربرهنه و مولانا برهان گنگ و میر خواند[2] مؤرّخ و مولانا معین شیرازی[3] و مولانا حسین واعظ و سید غیاث الدین شرفه[4] و مولانا محمد بدخشی و مولانا خلیل صحّاف و مولانا محمد خوافی[5] خطاط و از جوانان سرآمد خراسان میرک زعفران و شاه محمد میرک و [خواجه جان میرک و] سلطان سراج و میرزای نطع دوز و حسین زردوز و سرو لب جوی و شمشاد سایه‌پرور [و] ملا خواجه خواننده[6] [و] یوسف مزار چلگزی[7] و یوسف ثانی [و] ماه سمنانی و ساقی و باقی عراقی را در آن مجلس حاضر ساختند در پیش ایوان عمارت برکه از سنگ مرمر بود که رشک سلسبیل و غیرت حوض کوثر می‌نمود آن را پر از شربت قند گردانیدند مشهور است که در آن هشتصد کله [قند] بکار رفته بود و قنادان نادره‌کار از شربتها

1. T, П, л. 115a/оп.; B2, л. 167б ترعبتی 2. T, B, л. 182б خواننده; П, л. 115a خاوند 3. T, л. 224б, B, л. 182б, B2, л. 168a سبزواری 4. A, C, л. 120б شریفه 5. Так A, C; остальные рук. خافی 6. A, C خواند 7. T, л. 225a مزارئی چهل کزی

چابک و چالاک[1] در پیش ایوان کیوان منزلت آن عمارت غیرت طارم افلاک
شامیانهای اطلس زرنگار و سایه بانهای زربفت شب اندوز نمودار[2] تُولِجُ اللَّیلَ
فِی النَّهارِ[3] مثل سپهر دوار برافراختند گلیمهای مخموری مثلث[4] کافوری فرنگ
و پرده‌های مصور منقش ملمع هفترنگ بهرفرش بر زمین انداختند از خواننده‌ها حافظ
بصیر و حافظ میر و حافظ حسن علی و حافظ حاجی و حافظ سلطان محمود عیشی[5]
و شاه محمد خواننده و سیه‌چه خواننده و حافظ اوبهی و [л. 74a] حافظ تربتی
و حافظ چراغدان و از سازنده‌ها استاد حسن نائی و استاد قل محمد عودی و
استاد حسن بلبانی و استاد علی خانقاهی و استاد محمدی و استاد حاجی کهستی[6]
نائی و استاد سید احمد غجکی و استاد علی کوچک طنبوری و از [جماعهٔ شاعران و]
ندیمان و مجلس آرایان مولانا نبائی و خواجه آصفی و امیر شیخم سهیلی[7] و مولانا سیفی
بخاری و مولانا کامی[8] و مولانا حسن شاه و مولانا درویش روغنگر مشهدی و مولانا

1. A, C چابک دست چالاک 2. A,B, B₂ شب اندر روز نمودار 3. Коран, 3,26. 4. П. A مشلشل (?)
5. C, B₂, л. 168|a, T, л. 224б عیشی 6. П, B, B₂ کهسی ; T, л. 224б—оп. ترشیزی
7. T, л. 224|б доб. و مولانا ضیا الدین خوارزمی 8. T доб.

نظیر آن جز در میان آب [آئینه مثالش نمیدید و سپهر نمونهٔ آن جز][1] در دیدهٔ احول نمییافت [نظم]

یکی حوض بس ژرف[2] در صحن بستان * چو جان خردمند و طبع سخنور
نهادش چو دریا و کوثر[3] و لیکن * بژرفی چو دریا بپاکی چو کوثر
روان اندرو ماهئی سیم‌سیما * چو ماه نو اندر سپهر مدور[4]

بر کنار هر جوی سروها راست چون خیال قامت معشوق که بر جویبار دیدهٔ عشاق نشیند و بهر گلبن بلبلان چون بیدلان که از یاران گلاندام شکایت هجران کنند در دامن لالهٔ خودروی سبزه چون ریحان خط دلفریب خوبان سرزده و ریحان در سایهٔ بید پاکدامن بهِ نَباتٌ خَیْرٌ برآمد بنفشه برروی چمن چون زلف پریشان بتان هر تار بسوئی[5] و نرگس بسان فحموران دیده برکنار جوئی فرّاشانِ

1. Заключенные в квадратные скобки слова выписаны в рук. A на полях л. 736. 2. A, C برحرف П, л. 1146 بس حرف 3. П دریای کوثر 4. Так A, C; остальные рук. منور 5. A, C همرطرفدا جای توقوبدور T: کیسوی

مشهور به میر کلان[1] بود در باغ جهان آرا ملاقات کرده گفت تعریف و توصیف مجلس فردوس آئین سپهر تزئین شما بسیار شنیده میشود که ظرفا و فضلا بمولانا عبد الواسع منشی هزل و مطایبه میکنند و مولانا مشار الیه در مقابل ایشان درآمده بر همه فایق و غالب میاید و این خالی از غرابتی نیست [بسیار] بخاطر میرسد که بان صحبت مشرف شویم خواجه دست بر سینه نهاده گفت [مصرع]

زین تفاخر شاید ار سر بر فلک[2] ساید مرا

و یک هفته جهت یراق و ساختگی [آن] مجلس مهلت طلبید و طرح آن صحبت در قریهٔ پرزه که در نیم فرسخی هراتست و آن جا خواجه چهارباغی ساخته بود مقرّر شد و آن چنان باغی بود که بوستان ارم از نزهت و خوشی آن انگشت تحیر[3] در دهان گرفته و معمار اندیشه از لطافت و غرابت و صنع آن شگفت مانده در او کشکی بر مثال چرخ قوارپر که آبروی خورنق و سدیر بر باد داده [و] بر نمودار قصر مشید نهاد آسمان پای رفعت بر مبانی بروج مشید نهاده زمانه

1. Однако в дальнейшем میرک . 2. A. C. л 120a بفلک 3. A, C. л. 120a حیرت

بزانو درآئی و منادی کنی که علیشیر چه مبهوت[1] شده عقل از وی رفته فرتوت شده و مرا در نظر مردم شرمنده و خجل سازی در عالم یاری چه میشد که تغافل میکردی و این خطای مرا میپوشیدی و مرا بصفت مبهوتی[2] بمردم نمی نمودی مولانا صاحب دارا انصاف میداد که در واقع حق بجانب میر بود و خطا از جانب ما واقع شده بود [مصرع]

خطا بر بزرگان گرفتن خطاست[3]

[XV] گفتار در [ذکر] تعریف مجلس امیرعلیشیر و خواجه مجد الدین محمد [ا. 73b] و هزل و مطایبه کردن افاضل بمولانا عبد الواسع منشی در باغ پرزه

مولانا صاحب دارا میفرماید که روزی امیر کبیر امیر علیشیر بخواجه مجد الدین محمد که

1. B, ا. 180b مبهوت 2. B, ا. 180b مبهوت 3. T, ا. 223a خطای بزرگان

اعراض برخاست[1] و بحرم درآمد[2] فقیر به بعضی مردم که آن جا حاضر بودند گفتم یاران هیچ می‌بینید که مارا چه بلائی پیش آمده [بیت]

بدت آهک[3] تفته کردن خمیر * به از دست بر سینه پیش امیر

حاصل که از عمر خود بیزار گشته بخانهٔ خود بازگشتم نماز پیشین بطریق معهود بملازمت میر رفتم میر در بنفشه‌زاری ستاده بود چون مرا دید بنفشه وار گردن تاب داده روی خودرا گردانید و هر مرتبهٔ که متوجه بمواجهه شدم همین عمل نمود بخانهٔ خود رفتم روز دیگر که آمدم بهمین نوع معامله نمود بخود عزم [و] جزم کردم که میروم و دیگر نمیآیم چون این معنی بخاطر گذشت[4] بحکم آن که ارباب الدول ملهمون گویا که ملهم شد باین معنی مرا طلبیده گفت که ای مولانا صاحب کسی [که] برو غلط و خطا روا نیست [بغیر] ذات واجب الوجود است[5] من از کمال اعراض فراموش کرده بودم که ترا بعیادت استاد آخوند فرستاده ام برتو اعتراضی کردم چه[6] لازم بود که

1. Все рук. برخواست 2. A رفت 3. A, B₂. л. 1676 آهن 4. A رسید 5. П, л. 114 а, B. л. 1806 کیست 6. A که

جماعت که بیرون رفته اند میر در اعراض و غضب شده گفته که هر آئینه خانهٔ
علیشیر دکان آش پزیست و علیشیر آش پز است حریفان میآیند و آش
میخورند و میروند میر در عین[1] غضب بودند که فقیر درآمدم از کمال
اعراض میر را فرامش شده که مرا بعیادت مولانا و استادنا[2] فرستاده اند
بنیاد کردند که هله ای صاحب ترا چه شد که یک زمان بعد از آش پیش
من نمیباشی تو نیز تقلید آن مردکان پست شکم پرست میکنی فقیر بزانو درآمده
گفتم که مخدوما تا زمانیکه بدن آدمی مورد صحّت و مرض است همواره
ذات ملکی سمات شما موطن صحّت و سلامت باد و جسم دشمن جانت
همیشه گلمن امراض و سقم و علت بر ضمیر منیر آفتاب تنویر پوشیده نباشد
که شما فقیرا بعیادت آخوند فرستاده بودید اینرا که گفتم گویا میر شعلهٔ[3]
آتشی گردید و درنشستن و خاستن[4] شد و گفتن گرفت که لعنت بر
مردکی که باین نوع مردم آشنائی میکند [و مصاحب باشد] باین

1. A حین 2. Остальные рук. فصیح الدین 3. A مشعله 4. Все рук. خواستن

ظرفا و فضلا آن مقدار خندیدند که میر صدر الدین یونس گریان از مجلس بیرون رفت

[قطعه] پدیدار مردم شدن عیب نیست * ولیکن نه چندانکه گویند بس
اگر خویشتن را ملامت کنی * ملامت نباشد[1] ز شنیدن ز کس

منقول است از مولانا صاحب دارا که فرمودند روزی حضرت میر انگیز صحبتی داشتند جمعی از فضلا و شعرا و ندما حاضر بودند باین کمینه فرمودند که حضرت مخدومی استادی مدّ ظله العالی مدتیست که مریض و صاحب فراش اند و این فقیر بعیادت نتوانست رسید میروی و مراسم عذرخواهی بتقدیم میرسانی بعد از رفتن این فقیر طعام کشیده اند و بعد از طعام حضار مجلس را بخاطر رسیده [باشد] که شاید حضرت میرزا [л. 73a] کثرت خوش نیاید و وحدت مطلوب باشد بحکم فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ[2] در یکدیگر نگاه کرده برخاسته[3] بیرون رفته اند میرزا خود آن روز داعیهٔ مصاحبت [و مخالطت] بوده آن

1. П, л. 113б, В, л. 179б نباید 2. Коран, 33,53. 3. Все рук. برخواسته

چین برچین و حلقه بر حلقه ساخت و بر کنگرهٔ دیوار قصر انداخت و دست
بر وی زده مثل کبک دری بر دیوار قصر برآمد و بعد از آن آن شخص را بالا
کشید شب مهتابی بود در میانهٔ بام روزنی ظاهر شد پیر گفت نگاهی کن و ببین
خانهٔ بنظرش درآمد در غایت وسعت و بزرگی در میانهٔ خانه از سقفش شده‌های
مروارید در آویخته پیر گفت از این روزن فرود آی و آن مقدار که میتوانی بردار
دست بکمند زده فرود رفت و در دامن و بغل و میان خود آن مقدار که مقدور
وی بود برداشت و دست بر کمند زده پیر اورا [بر] میکشید خزینه دار آوازی
شنید و خبردار شد و در خزینه را گشاد دید که شخصی بکمند از روزن بالا میرود
دوید و پایهای اورا مضبوط گرفت آن شخص چون خودرا گرفتار دید فریاد برآورد
که ای پیر صاحب خانه پایهای مرا گرفت پیر گفت اگر میخواهی که خلاص شوی

[بیت] در شکم گر تو شتره داری * دست ازخودگذار و بروی ری

[بیت] چون شد بیدار و خویش راخوش دید * سر تا سر جامه‌خواب زرکش دید

1. A پیدا (بیدار؟) 2. A پای 3. Остальные рук. برکشید 4. Т. л. 2216 شتراق

[л. 726] بشاشیم و ببینیم[1] که شاشهٔ کدام دورتر میرود و هر شب حال اینست و احوال این چنین آن شخص گفت که آن شیطان است که با تو این شهکار میزند امشب در این اندیشه و خیال باش که چون آن پیر پیدا شود و ترا طلب نماید با وی گوی که تا کی رویم شاشه کنیم جامه‌خوابهای ما ضایع شد پارهٔ زر بده تا اسباب جامه‌خواب راست سازیم[2] آن شخص مقدمات را در متخیّلهٔ خود درآورد تا در خواب شد آن پیر در خواب وی درآمد و گفت بیا تا[3] بالای پشته رویم و بکار خود مشغول شویم گفت

تا کی رویم و شاشه کنیم * جامه‌ها تر از آن رشاشه کنیم

پارهٔ زر بده که تا اسباب * راست سازیم مثل جامهٔ خواب

پیر گفت ترا زر و مال میباید همراه من بیا القصه با آن پیر روان شده به پای دیوار قصری رسیدند پیر [گفت] این خزینهٔ پادشاه است خودرا بر وی میزنیم و آن چه مدعای ماست برمیداریم این بگفت و کمندی از میان گشاد و آن را

1. A بوبینیم · 2. A کنیم 3. П, B برآن . B₂ تا بر

بفراش[1] بول میکرد شب اول که با عروس خود بر روی بستر کمخا و اطلس دخارا خواب کرد صباح که برخاست[2] گویا که مشک آبی را بر روی جامهٔ خوابش دهن گشاده اند[3] باین نوع تلبیس نمود که کوزهٔ آبی بر کنار بالین بود سرنگون شده شب دیگر نیز برهمین صورت واقع شد دیگر جای تاویل [و تلبیس] نماند آن شخص را مصاحبی بود حال خودرا با وی درمیان نهاد و گفت که شب که درخواب میشوم پیرک مسخره قالبی پیدا میشود و مرا میگوید که ای غافل چه خفتیده برخیز که فصل بهار است [بیت]

بساط سبز[4] فکندند کوه و صحرا را * زلاله آرزوی جام تازه[5] شد مارا

بیا تا بصحرا خرامیم [و] گلها و لاله ها [و] ریاحین مشاهده نماییم[6] حاصل [که] مرا بدشت و صحرای میبرد که از فضای بهشت یاد میدهد درمیان آن صحرا پشته بمثابهٔ گنبد سبزیست مرا بالای آن برمیآرد و میگوید که بیا که ما و تو

1. B, л. 178a در جامهٔ خواب 2. Все рук. برخواست 3. A باز کرده اند 4. A, T سبزه
5 П. B. B2 باده 6. A کنیم

حضرت میر فرمودند که

خنده که بیوقت گشاید گره * گریه از آن خندهٔ بیوقت به

هر نفسی خنده زدن برق وار * کوتهئی عمر دهد[1] چون شرار

[و فرمودند که] بعضی مردم را سه نوع خنده میباشد یک نوع مثل خندهٔ جناب میر صدر الدین یونس که از روی تقلید بوده و یک خندهٔ دیگر که [بعد از تامل موجب خنده را یافت] و یک خندهٔ دیگر بر خندهٔ اول که با خود میگوید که آن خندهٔ اول چه خندهٔ خرکسانهٔ بود چون میر صدر الدین [یونس] این را شنید بر خود [پیچید و] اورا ناموس بر آن داشت که علم رسوایِ [خودرا] برافراشت گفت جهت خندهٔ من ظاهر بود شما فرمودید که این گریه عجب شکل گریهی دارد و آن کاف تشبیه است فغان و گریو از اهل مجلس برخاست[2] و همه گفتند عذرخواهی بدتر از گناه همین میباشد حضرت میر فرمودند بر رای عزیزان پوشیده نماند که عذر میر صدر الدین یونس بآن میماند که شخصی کدخدا شده بود و اورا مرضی بود که شب

1. T, л. 219a بود 2. Все рук. برخواست

ملکدر گشته [л. 72a] بامیر صدرالدین یونس خطاب فرمودند که چه باشد کرم نموده
این دررا زنجیر فرمایند[1] فی الحال برخاست و دست بزنجیر رسانید حضرت میر
فرمودند که مقصود آن بود که دررا از آن جانب زنجیر فرمایند بلطافت و نزاکت
این ظرافت نرسیده دررا زنجیر کرد و نشست و باب فرح و نشاط را بر روی
اهل مجلس بست اتفاقا دراین مجلس گربهٔ پیدا شد درغایت لاغری و نهایت
گربه منظری و قصد آن کرد که بر روی زانوی میر برآید[2] حضرت میر دست بر
وی زدند و فرمودند که [مصراع]

این گربه عجب شکل گربهی دارد

نکته دانان مجلس میر همه خندان شدند میر از روی فراست و کیاست دانستند که
خندهٔ میر صدرالدین یونس از روی تقلید است و بکُنهِ آن نکته نرسیده از وی پرسیدند
که موجب خنده چه بوده باشد

او سرخ و خجل گشت و سر انداخت فرو * درهم زده گشت و دم برون نآمد ازاو

1. B, л. 1766 سازند 2. A نشیند

مولانا فصیح الدین ابراهیم[1] که استاد و معلم حضرت میر بودند امیر صدر الدین یونس را بلباس دامادی خود معزّز و مشرف گردانیده بودند اما آن نسبت مرضیِ حضرت میر نبود بنابر آن که میر علم قیافت را خوب میدانست و در صحیفهٔ شکل و شمایل و اوراق اطوار و خصایل جناب میر داماد دلایل بلادت و علامات حماقت مطالعه کرده بود جناب مولوی سعی و کوشش موفور بظهور میرسانیدند که جناب دامادرا مقبول و مطبوع میر گردانند [بیت]

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور * کوشش بیفایده است وسمه بر ابروی کور[2]

اورا بمجلس میر تکلیف میفرمودند و هرگاه که پیدا میشد میر با مثال این ابیات مترنم میگردید

غزلتی خواهم که گر چرخ فلک[3] چون گرد باد * خاکدان دهررا بیزد نیابد گرد من

روزی میر داماد در مجلس میر پیش دربادی نشسته بود و اظهار فضایل خود میفرمود ناگاه باد صعبی مانند نفس میر مشار الیه وزیدن گرفت و تخته های درا سخت برهم زد حضرت میر

1. A یوسف بدل یونس и сноска на полях 2. B рук. B_2, л. 165б последние три слова перечеркнуты и сверхў надписано: سرمه بچشمان 3 T برین

بر دارم گفتم ترا چه شد مگر خرشده فی الحال از روی اعراض بزانو در آمد [و] گفت مخدوم من علم غیب ندارم در پیش شما اشیاء متعدّد است من چه دانم که شما کدام را میگوئید میر فرمودند که مولانا صاحب[1] خدارا انصاف بده [که] این خود یقین است که شمع پیش من تا صباح میسوزد و دوات و قلم همیشه پیش منست که اگر معنئی بخاطر رسد آن را فی الحال بقید کتابت درمیآرم و من در شب آب نمیخورم پس چیز برداشتنی بغیر [از] آب نخواهد بود آن مقدار حجت و عناد و تعرض چه کار میآید باوجود این حضرت میر او را عذرخواهی نمود و سروپای مناسب و اسب برین و لجام باو عنایت فرمود .

[حکایت] [2] مولانا صاحب [دارا] میفرمودند که عالیجناب محالی نصاب فضیلت پناه افادت دستگاه افاضل ملاذ فضایل شعار قدوة العلماء التحریر زبدة الافاضل المتقدمین جامع الاصول و الفروع حاوی المعقول و المشروع استاد الفضلا[3] بفیضه العمیم

منقول دور کیم 2. T, л. 218a 1 На этом слове обрывается текст этой главы в рук C (л. 3236).

3 T افاضل

دولت فرود آورده باشند و از بهر تشهیر بر خر برهنه سوار کرده باشند تا وقتی
که دراز گوش سیاه شب قیرفام را از چراگاه سپهر بیرون کردند و اشهب صبح
صادق را در آن مرغزار بجولان در آوردند بملازمت میر متوجه شدم چون چشم
حضرت میر [باین] فقیر افتاد گفت مولانا صاحب [л. 716] بیا و میان من
و مصاحب خود شیخ بهلول محاکمه نما اگر بیطریقی و بیلطفی از جانب فقیر
باشد عذرخواهی نمایم و اگر از جانب یار شما باشد چه میگوئید فقیر گفتم که روا باشد
مقرر و معین است که هر چه شما کنید [عین][1] حکمت و مصلحت است و
یقین است که قصور و نقصان از جانب وی خواهد بود میر فرمودند که کسی که
فطن و زیرک باشد اگر ده روز با کسی مصاحب شود تمامی احوال و اوضاع و
مزاج و اخلاق اورا میداند شیخ بهلول مدت دوازده سال است که شب
و روز جزو لاینفک این فقیر است دوش مطالعه میکردم در پیش من شمعی و
دوات و قلم و کاسهٔ آبی بود من شیخ بهلول را گفتم که بردار پرسید که چه چیز را

1. Только Т.

بتخت جاه باشی کتبت کتابه فیه فَتْحُ[1] قَلْبِهِ و سروره

بتخت چاه باشی کنیت کنایة فیه قبح قِلَّتِهِ و شروره

و مولانا صاحب دارا میفرمودند که مصاحبت و اتحاد و مصادقت و یکجهتی و یگانگی [و] محبّت میان من و شیخ بهلول بمثابهٔ بود که ورد زبان و سبحه جنان هرکدام این کلام حقیقت انجام بود که

گر بود روزی معاذ الله که نتوان دیدنت * داعیِ بیچاره را آن روز جان در تن مباد

از امور غریبه و صور عجیبه آنکه در وقتی که منادیان وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِباساً[2] ندای وَ جَعَلْنا نَوْمَکُمْ سُباتاً[3] را بگوش ساکنان بستر خواب رسانیده بودند و دو پاس از شب گذشته بود که غلام شیخ بهلول حلقه بر در زد و گفت حکایتی دارم که بغیر حضرت مولانا هیچ کس محرم آن نیست اورا طلبیدم و از حال پرسیدم گفت که میر خواجهٔ مرا با خری در خانه انداخته و درِ آن خانه را مقفل ساخته و هیچ جهت آن معلوم نیست مولانا صاحب فرمودند که این سخن را که شنیدم خودرا همچنان کسی دیدم که [اورا] از اسپ

1. فَتْح (?) 2. Коран, 78,10. 3. Коран, 78,9.

بر سریر عزّ ما دُرّ فاخر محرم غنی رحیم حسان فاحس نحس قابل سعی لانه

پر شریر غ مادر فاجر مجرم غبی رحیم جِنّان فاحش نحس قاتل شقی لانه

ماده پر فیض حسن حقی متین متبحر دور محور فلک حور مظهر اسرار غیب گُل عذار

ماده پر قبض خشن حقی مُتّتِن متبحر دور مجوّر فلک جور مظهر اشرار عیب گِل غدّار

با زیب جنبش فزودمایه حرس[1] نشاط کل فاضل ناعم خلیل دلیل دل رحمت بر تو

با زیب جنبش فرودمایه خِرْس بساط گِل فاضل ناعم[2] خلیل ذلیل دل زحمت بر تو

زحمت نماند و عشرت بر تو عسرت نماند و مشامت بریح گُلاب مشموم مسرور

رحمت نماند و عسرت بر تو عشرت نماند و مشامت برنج گِلاب مسموم مشرور

1. جَرَس (؟) 2. باغَم (؟)

[پوشیده نماند که صورت مدح بسیاهی مکتوب شده و سیرت ذمّ بسرخی منقوط گشته و سمت انتقاش پذیرفته قطعه

بسیاهی نسیم عنبر و مشک * چون نوشتم از او برون آمد

چون بسرخی صفات مذمومی * گشت مرقوم بوی خون آمد][1]

حبیب محبت مزید پناه سیاه عبید مُصِرّ علی رحمته بلندترین بلند انام عاقل کیاس بخش

خبیث مخنّث مُرتدّ تباه سیاه عنید مضر علی رحمته پلیدترین پلید ایام غافل کناس نجس

تمام مسیر خیر کثیر حُرّ زبردست با خیر پیوسته در زبانست مقبول دلیل تیزگفتار

تمام مُستّر حیز کنیز خَر زبردست ناچیز بوسه[2] در زبانست مقتول ذلیل پرگفتار

1. Рук. П, л. 111а, В, л. 175а, B_2, л. 164а, В 649, л. 107а, 1440, л. 130а и 3392, л. 149а действительно дают двояко, т. е. черным и красным, диакритизованный текст. Рук. 8585, л. 171а имеет только «маддховую» диакритизацию. Рук. Т, л. 217а и T_2, л. 249а написаны вообще почти без точек. Приводим текст в обоих вариантах в каждой паре строк. Необходимость соблюдать «таджнисное» соответствие слов заставляет писать сложные слова раздельно. В сомнительных случаях от расстановки точек воздерживаемся. 2. بنوشته (؟) بپوسته (؟)

صد بروزی زنند در بغداد * لاجرم قیمتش همی بینی[1]

[قطعه]

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد * [л. 71a] آدمی بچه ندارد خرد و عقل و تمیز
آن بیک بار ببالید و بجائی نرسید * وین بتمکین و تأنی بگذشت از همه چیز
آبگینه همه جا هست از آن قدرش نیست * لعل دشوار بدست آید از آن است عزیز

این معما باسم نعمان از نتایج طبع بدایع آثار و سوانح فهم غرایب ابکار[2] اوست

بدست من گلی داد آن جفاکار * که از برگش تو نام من برون آر

و از جملهٔ منشآت اوست که در مذمت خواجه محمود تایبادی انشا نموده این مکتوب از روی تعریف مدحست در غایت فصاحت و بوجه تعرض بصنعت[3] تجنیس ذمّیست در نهایت قباحت و خباثت [نظم]

دوستان را نوازش و اکرام * دشمنان را گدازش و دشنام
همچو آئینه که پیش آرند * هریکی نقش خویش بردارند

1. П لاجرم قدر و قیمتش بینی 2. Все остальные рук. غرایب نکار 3. А و تجنیس

قلیل و کثیر و نقیر و قطمیر بکف کفایت و ید درایت او مفوض و موکول گردانیده
بود اورا عقل مدبر و نفس ناطقهٔ میر میگفتند جیب و طراز خلعت ناموش
بدرر [و] لآلی فضایل و کمالات مکلّل بود و جمیع حیثیات وی در نظر اهل
فضیلة و کمال مکمل می‌نمود در جمیع فضایل مشهور و معروف بود و از همه
فنون بر[1] خبر و صاحب وقوف خصوصاً در فن انشا و معما که عدیم المثل و بینظیر
بود اما آثار فضیلت از وی دیر دیر بظهور میآمد چنانچه حضرت میر اورا بداش چینی
تشبیه کرده بود بعضی از کوتة اندیشان[2] بیخبر و کج طبعان بیبصر این را از جملهٔ
عیوب میشمردند [و] الحق این از جملهٔ صفات کمال وی بود [نظم]

کم گوی و گزیده گوی چون در * کز اندک او جهان شود پر

لاف از سخن چو دُر توان زد * آن خشت بود که پر توان زد

چون این بسمع شریف حضرت میر رسید در مناقب وی باین ابیات رطب اللسان گردیدند

خاک مشرق شنیده‌ام که کنند * بچهل سال کاسهٔ چینی

1. П, л. 111a, C, л. 322a, B2, л. 163a با 2. A کوتة نظران

اتفاقا من این معمارا یاد داشتم در تامّل شدم که آیا تغافل کنم و مجلس را برگذرانم یا راست گویم عاقبت رای راستی راجح آمد گفتم مخدوم من این معمارا یاد دارم حضرت میر مدتی سر در پیش افکندند [بعده] فرمودند که عزیزان میدانید که سخن وی چه معنی دارد اظهار قدرت میکند و میگوید که اگر این نباشد دیگری در آن مجلس حضرت میر دیگر معما نخواندند و لطف بسیار فرمودند و به مولانا صاحب گفتند که ما دعوی ویرا مسلم داشتیم

[XIV] گفتار در ذکر نزاکت و لطافت مزاج امیر علیشیر [1]

[л. 706] جناب امیرا ملازمی بود شیخ بهلول نام که مستشار و مؤتمن و معتقد و معتمد آن حضرت بود و جزئی و کلی مهمات سلسلهٔ خودرا [از]

1. Этим заголовком кончается текст, выписанный на полях листов 706—786 рук. A Следующий текст в рук. A идет на л. 706, 11-я строка сверху. B рук. C,л. 322 a, на полях приписан заголовок предшествующей главы XIII.

چه خوش بود که دو زیبا ذرام رعناچهر * یکی دو بالب هم بوسهٔ زنند از مهر

و دیگر به قصیده‌گوئی شهرت داشت و این مطلع از اوست که

فیروزهٔ سپهر در انگشترین تست * روی زمین تمام بزیر نگین تست

و دیگری مثنوی را بسیار نیک[2] میگفت و این بیت توحید از گفتهٔ[3] اوست

برفرازندهٔ گردون گردان * برفروزندهٔ خورشید تابان

چون بآن مجلس عالی و محفل متعالی رسیدیم جلسا و ندماء حضرت میر [همه] حاضر بودند جناب میر بجانب ما نگاه کردند و بفقیر اشارت کرده گفتند که حریفی که معمای بنیام بیاید همین است مولانا صاحب گفتند بلی مخدوم همین است مولانا [محمد] بدخشی گفتند مخدوما خداوندگارا معماشکافی شما نسبتی ندارد به معما شکافتن وی میر فرمودند که من از مشاهدهٔ چشمهای وی دریافتم زیرا که اثر فکر در وی ظاهر بود بعد از آن این معمارا خواندند

باغرا بین از خزان بیفرّ و سرو از جا شده * بلبلش برهم زده منقار و ناگویا[4] شده

1. П, л 1106 خود 2. Остальные рук. خوب 3 Только А. 4. Т. л. 2156 ناپیدا. в рук. А это слово срезано

ای جان پدر چه حال داری * از روی چه درد بیقراری

گفتم ای پدر چه میپرسی فردا بمجلس امیر علیشیر میروم نمیدانم که حال من به چه منوال خواهد گذشت پدرم گریان شد و گفت ای جانِ پدر ترا از صحبت مخلوقی این قدر[1] ترس و بیم است وای بجان ما[2] در روز حشر که در حضور خالق اکبر نامهٔ اعمال مارا بدست ما دهند و خطاب مستطاب [حضرت] رب الارباب [л. 78а,поля] در رسد که إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً[3] فرمایند که معمای اسرار خودرا اظهار نمایند وای در آن مقام تشدید اگر تخفیفی واقع نشود و در وقت تحریک سلسلهٔ هیبت تسکین قهر او بظهور نیاید القصه صباح بخانهٔ مولانا صاحب حاضر شدم پس این فقیر در پیش مولانا صاحب سه طالبعلم حاضر بودند فرمودند که در[4] محلّ آمدی این سه کس را نیز پیش میر تعریف کرده ام یکی از آنها معمائی بود چنانچه اورا عدیل مولانا[5] حسین نیشاپوری میداشتند. واین معما از وی است باسم الیاس

1. Все остальные рук. مقدار 2. С, л. 321а доб. گناه‌گران عاصی 3 Коран, 17,15. 4. Остальные рук. به 5. П, Т доб. امیر

مولانا فرمودند که بملازمت امیرعلیشیر رفته بودیم و داب و عادت میرآن است
که هر روز فقیررا طلبیده میپرسد که [امروز] در [این] شهر از عجایب وغرایب
چه دیدی و چه شنیدی گفتم که شخصی را دیدم که در سن شانزده یا هفده سالگی
باشد و هر معمای مشکلی را که میخوانند نام ناگفته میشکافد و در طالبعلمی و حافظی
و شاعری نیز شهرت تمام دارد میر تعجب بسیار کردند و گفتند که تو اورا امتحان کردی
گفتم بلی من این معمای مشکل [л. 776, поля] [بر] وی خواندم بمجرد خواندن
شکافت حضرت میر بفقیر اعتراض کردند که چرا اورا نیاوردی من از این گفتن
خود پشیمان شدم بنابران که صحبت میر حیرت افزا و دهشت انگیز است فی
المثل اگرنام کسی را در آن مجلس پرسند محتمل که نتواند گفت مبادا که معمای
خوانده شود و نیابی موجب شرمندگی و انفعال من شود باری حاضر باش و
بگاهتر اینجا حاضرشو که حضرت میر بسیار متوجّه ملاقات تست شب که بخانه
آمدم مرا کیفیت غریبی پیدا شد شبیه مارگزیدهٔ پهلو بپهلو میغلطیدم وآرام
نمیگرفتم والد فقیر از اضطراب من واقف شد وگفت

روزی با والد[1] خود به خانهٔ ایشان رفتیم بسیاری از اهل کمال و ارباب فضیلت حاضر بودند بوالد این فقیر خطاب فرمودند که مدّت مدید و عهد بعید است که شنیده میشود که پسر شما طالبعلم [л. 77а, поля] موجّه و حافظ خوشخوان[2] و شاعر پهلوان بوده و شهرت تمام دارد که هر معمای مشکلی[3] که میخوانند نام ناگفته میشکافد و این معمارا خواندند که

آن شاه حسن ازدل مجروح هرکسی * بیند سیاه بی سروپا هرطرف بسی

باندک تاملّی گفتم که پاینده حضار مجلس را تعجّب غریبی دست داد مولانا صاحب فرمودند که این معمارا دوش گفته‌ام و بهیچ کس نخوانده‌ام و الّا هرآن حمل میکردم که شاید شنیده باشد نهایت حدس فطرت و غایت ذکاوت[4] طبع همین باشد چون بخانهٔ خود مراجعت نمودیم بعد از لحظهٔ پیک مولانا صاحب آمده گفت که خواجهٔ من شمارا میطلبد چون بخدمت رسیدیم جناب

1. В, л. 172а والده 2 А доб. شده است 3. В, л. 172а که از وی مشکلتری
4 А. л. 77а. на полях زکاوت نباشد

بندهٔ اقبال وی پرویز و جمشید و قباد * حاجب درگاه او دارا و قیصر آمده

آن امام اهل عرفان هادی راه سلوک * سرور حکّام عالم اکمل کلّ ملوک

[V] ای کریم بزم عالم منبع جود و کرم * وی سپهر مهر احسان حاکم عالی همم

هم مه اوج عطائی هم گل بستان عدل * هم پناه اهل دینی هم شه ملک کرم

ملک دنیا را همامی اهل عالم را امام * اعلم ارباب علمی فارد کل امم

کردی آبادان بسیط ملک عالم را بعدل * زآن که با انصاف کسری آمدی ورای جم

چون بصوب مدعی روی آوری هنگام کین * کی بود اعدا ترا جا جز بیابان عدم

دینپناها یابد از دولت نصیب آن کس که وی * گویدت از جان دعا مانند صاحب دمبدم

ای قبادالهام دارا عدل افریدون جناب * جاودان باشی بعالم کامران و کامیاب

و این فقیر حقیر را به مولانا صاحب دارا از جانب والده خویشی نزدیک بود

1. П عالم (против счета!). 2. Т اوصاف (против счета!). 3. Т دید 4 А этот бейт on

ماحی جور و تعدی حامی اهل جهان * درّی برج جواد آن درّ عمان جلال

ارز پی تسوید مدح آن جم دارانهاد * در دَمِ املا نیِ کلکم همیباشد لآل

میکند بر حال اعدا گریهٔ بیحد چو ابر * دُرّ صمصام درا چون دیده هنگام جدال[1]

نزد او باشد حقیری جاه جم الطاف کی * عاجز او روز میدان نقد[2] سام و پورزال

کیقباد بهمن احسان کسری دارانژاد * بندهٔ درگاه[3] او کسری و دارا و قباد

[IV] آن شه کامل که همنام پیمبر آمده * چون نبی در حلم و در هیجا چو حیدر آمده

جمله دنیی از سحاب جودش آبادان شده * عالم از نورعلوم وی[4] منوّر آمده [л. 766, поля][5]

از نسیم ورد لطف وی بچشم اهل دین * هر زمان گوی زمین چون گوی عنبر آمده[6]

داور شاهان اسلام آن که گاه بزم و حزم * با نشاط بهمن و پاس سکندر آمده

داده سر بر باد نومیدی ز رنج جاهلی * چون عدو با او گهِ کین در برابر آمده

1. Так все рукописи, вместо 913 итог равен 906. 2. С جد (против счета!). 3. Т احسان (против счета!). 4. Т او (против счета). 5. П этот бейт оп. 6. Т этот бейт оп.

خان باجاه وجلال آن زبدهٔ دین و دول * زبدهٔ اقبال و دولت عمدهٔ ملک و مِلَل[1] [л. 76а, поля]

[II] شاه شیبان هادیِ دنیا پناهِ اهلِ دین * قبلهٔ اقبال شاهان عمدهٔ دین مبین
هم شه دین و دول هم داور ملک و ملل * هم امام اهل دین هم صاحب تاج و نگین
ناصب اعلام ملت ملجاء دین هدی * اعلم ارباب معنی هادیِ راه یقین
فاتح ابواب احسان صاحب اقلیم وجاه * قدوهٔ اهل جهان[2] فرمان ده روی زمین
داور عالی‌همم شاهی که بالطبع آمده * کوه حلم و ابر طبع و کان یسار و یم یمین
از کفِ رادی فلک جاهی که میماند عجب * از نم احسان او دنیٰ بفردوسِ برین
عالم‌آرائی که الحق شد جهان آباد از او * شد جهان ز اقبال وی آباد وجانها شاد ازاو

[III] قبلهٔ روی زمین آن پادشاه بیهمال * سایهٔ حق عزّ شأنه قدوهٔ ملک کمال
مالک ملک امم رونق ده اقلیم عدل * زبدهٔ لطف و کرم آن معدن برّ و نوال

1 С этот бейт опускает, оставляя незаполненную строку. 2. А (против счета) زمان

از شهر نخشب که آن را قرشی و نسف [نیز] خوانند مراحل طی کرده چون بدر کامل از افق دار السلطنهٔ هراة طلوع فرمود قصیدهٔ گفته که ظاهرش بر دعای دولت گردون ثبات و بر باطنش بر تاریخ توجه و نزول بدار السلطنهٔ هراة است هجلی ارکان مصراع اول بحساب جمل بر تاریخ توجه [و] تمامی اجزای مصراع اخیر بر نزول و فتح خان گردون سریر دلالت مینماید مناسب نمود که این کتاب را باین دو نظم لطیف مزین [و مجلی] گردانیم هذه القصیدة المذکوره[1]

[1] شاد زی ای دل که آمد داور دار جهان * پادشاه جمله دوران باسط امن و امان
والیِ اقلیم دولت بانی بنیان حکم * حاکم کل ممالک داور صاحب قران
چابک میدان هیجا طالب خیل عدو * آن که از وهم نبردش جمله اعدا داده جان
فوج حاسدرا حسام قهر او سازد هلاک * پیر عالمرا نم الطاف وی[2] سازد جوان
گر بوی دشمن دم از هیجا زند یابد فنا * لاجرم زآن حال سودی نبودش الا زیان
ای قباد آئینِ دارا حکم افریدون پناه[3] * وان جم اوصاف سکندر کام افلاطون بیان

1 B, П доб نوّر الله مرقده و برّد مضجعه 2 A, B2, T او! (против счета!). 3 A پناه

گر بناگه جانب دار ابد بنهاد روی * آن امیر داد و دین و زبدهٔ مردان راه

بر فراز مسند طالع پیِ زیب جهان * ای دل این جمشید آئین را نگهبان باد اله

ور ز دنیا پا برون ماند آن محب اهل دین * جاودان بادا بعالم شاهیِ این پادشاه

باد این سلطان ملک عدل مادام ار نماند[1] * صاحبا آن عمدهٔ دوران امیر دین پناه

سال آن کآمد باقلیم و ز دنیی شد بکام[2] * جوی ای کامل[3] ز هر مصراع این زیبا کلام

در مدح حضرت خاقان اکبر و خان عدالت گستر قهرمان سلاطین روزگار مالک رقاب خواقین جم اقتدار ملک الملوک فی الآفاق حاکم الممالک بالارث و الاستحقاق الخاقان ابن الخاقان معز الخلافت و الدنیا و الدین[4] محمد شیبانی خان [л. 75б, поля] امام الزمان و خلیفة الرحمن که با سرعت رخش عزمش توسن خیال لنگ بود و با گردقات جاهش عرصهٔ جهان تنگ در اواخر ذی الحجه سنهٔ ۹۱۲[5] در خلال چارده روز

1. Т имеет дальше: (так!) تا آدم نماد (против счета!) 2. А برون (против счета!). 3. Сл. 318 б عاقل (против счета!). 4. В, П доб ابو الفتح 5 Т, л. 212а سنه توقوز یوز اون ایکی دا

[IVi] وه که در عالم نماند آن صاحب دین مبین * قبلهٔ اصحاب ایمان فاتح ابواب دین
اهل لطف و داد و دانش را ز سوگ او بود * دیده پرآب و جگر بریان و دل اندوهگین
آنکه شد فانی ز بیداد جهان وز ریو او * گنج باقی بود از آن شد جای او زیر زمین
صد هزار افسوس از آن عالیجنابی کز نیاز * بر جناب او[1] شهان ملک میسودی جبین
چون نگردد دل زجان نومید اهل حُزن را * کز عزای او بود جان مستمند و دل حزین
پای اگر بیرون نهاد از دنیی فانی دون * آن امیر بانوا و آن سالک راه یقین [л. 75a, поля]
باد دایم آن شهِ دارا دلی کامد ز عدل * مالک ملک سلیمان داور روی زمین
آنکه یابد دهر زآیین بساطش زیب و زین * حارس عالمپناه ملک و دین سلطان حسین

[IVi] جان بجانان داد اگر آن میر با اقبال وجاه * باد ای دل[2] این شه جمشیدجاه دین پناه
گر نماند آن ماه اوج جاه و نبود جانُ مرا * زین الم بی نالهٔ شبگیر و آه صبحگاه
بر سپهر دین و احسان باد باقی جاودان * این شه بهرام هیبا و این مه انجم سپاه

1. MN имеет далее همی سودی فلک هر دم جبین (против счета). 2. MN باد دایم (против счета).

قصد جانها گو نمای[1] ایندم جهان از روی عجب * کان سر اعیان دلا پای از جهان بیرون نهاد

آن که اورا جسم و جان بهر نبی بود و علی * مایهٔ دین زبدهٔ ایمان علیشیر ولی

[л. 746, поля]

[IIII] آه کان والیِ ملک علم در عالم نماند * وان علی رزم محمد کام عیسی دم نماند

با ندای ارجعی پا ماند بیرون زین جهان * زانکه راز عالم بالا برو مبهم نماند

با فراقی اینچنین جان جز عدم چیزی ندید * وز چنین هجری کسی را دیدها بی نم نماند

موج بر اوج سما زد اشک اهل دین همه * از چنین طوفان بنا افلاک را محکم نماند[2]

ز آدم و عالم مجو ای دل کنون قطعا مراد * ز آنکه آئین طرب در آدم و عالم نماند

اهل دوران را که نبود جز بلای جان نصیب * جان ز بیداد جهان وز غُرّ[3] این ماتم نماند

از جهان ای جان طلب کردن دوا باشد محال * چون پی آزار جان کاملان مرهم نماند

نایدت باک ای فلک از نالهٔ جان کاه ما[4] * کردی ای دوران جهانی را سیه از آه ما

1. MN نما (против счета). 2. MN этот бейт ошибочно оп. 3. Так П, л. 1086 и С, л. 318 а; другие рук. در, что невозможно с точки зрения числового значения букв. 4. А من (против счета и рифмы)

عالمیرا کردهٔ از حزن پژمان دم‌بدم * اهل عالم را بکلین محزون و پژمان کردهٔ

کی رها سازی عزیزانرا ز زندان حزن * از جفاکاری که چون یوسف بزندان کردهٔ

آسمانا بر دل [و] جانهای دینداران از آن * جور بیحد و جفاهای فراوان کردهٔ

کز دل و جانهای ایشان هیچ [جا] ناید برون * ناامیدی و عنا رنج و بلا گردد فزون[1]

[II] داد داد از ریو دهر آدمی‌کش داد داد * کو بود بادیِ جور و قاتل اهل سداد

آه و فریاد از جفای آسمان و سیر او * کش بود با کاملان کون پی در پی عناد

گه بقصد بیعدیلی بیسبب ناوک کشید * گه بروی بیدلی ابواب بیرحمی گشاد

اینک آن بیدل منم کز وار دهر و کین او[2] * دم بدم گردد نشاطم کم ولی اندوه زیاد

نی همین من مانده‌ام محزون که افعال فلک * همچنان نامد که هرگز کس[3] ازو بیند مراد

بهمن آئینی شد اکنون از زمان کز سوگ او * هیچ کس را یاد نامی ناید زجمشید و قباد

1. П этот бейт приводит в конце второй строфы. 2. MN کز دارد هرو کین او без смысла и против счета (опечатка?). 3. MN که کس هرگز

که از زمان وفات حضرت آدم إلی یَوْمِنا هَذا اینچنین نظمی از هیچ فاضلی بر صحیفهٔ بیان نیامده و ازاین دم [поля 74a. ا] تا انقراض عالم از قبیل محالاست از کسی مثل این سر برزند ارباب فضل که اهل انصاف اند میدانند که فقیر چه میگویم مصراع اول هربیتش بحساب جمل از تاریخ ولادت آن حضرت [بحر موهبت] خبر میدهد[2] و مصراع ثانی از سال وفات

این نظم که خوشتر آمد از آب حیات * تاریخ ولادت است و تاریخ وفات

[و هی هذه نوّر مرقده]

III ای فلک بیداد و بیرحمی بدینسان کردهٔ * وی اجل ملک جهان را باز ویران کردهٔ

کرده بر جانها کمین بنهادهٔ دام عنا * هرزمان از کینه جوئی صید[3] صد جان کردهٔ

برجهانیان چه میگوئی حسد نبود مرا * از حسد باری جهان را بی جهان بان کردهٔ

کردهٔ گاه از جفا حیران دل صد اهل دین * گه ز کین قصد هلاک صد مسلمان کردهٔ

1. C, B_2 از قبیل محال عادی است که B, л. 1686. П. л. 1076 — вместо عادت - عادی

2. C, л 3176. A میکوید 3. MN قصد (против счета!)

ولایت پناه هدایت دستگاه مطلع انوار رحمت آلهی مظهر آثار عواطف پادشاهی نظام الحق و الحقیقة و الدنیا [л. 736. поля] و الدین امیر علیشیر روّح الله روحه [و زاد فی غرف الجنان فتوحه] بود چون آفتاب عمر این امیر کبیر بسرحد زوال رسید و طایر روح مطهرش قفس قالب را شکسته برفراز کنگرهٔ عرش مجید منزل گزید[1] صغیر و کبیر امیر و وزیر از صعوبت این مصیبت ناله و نفیر باوج آسمان و ایوان کیوان رسانیدند [و] خونابهٔ دل از راه دیده بسان باران سحاب بهاران چکانیدند چون مولانا موفی الیه از سایر ملازمان امیر هدایت پناه بمزید تقرّب اختصاص و امتیاز داشت و همواره مشمول عواطف بیدریغ آن حضرت بود در حسب حال خود این بیت را از کلام معجز نظام آن حضرت[2] شنوده که

منکا اول کیم انیس و صاحب دور * تون [و] کون همدم و مصاحب دور

تاریخ و مرثیهٔ آن امیر فرخنده صفات را بوجهی در سلک نظم آورد که از منظومات امثال و اقران بمزید[3] صنعت و غرابت ممتاز و مستثنی است بلکه میتوان گفت

1. А, л. 736, на полях گرفت 2. А, л. 736, на полях آن امیر عادل 3. П مزیت

فصل بهار و لاله و روی نگار ماست * ساقی ز بعد این دو سه دور اختیار ماست

یکی از یاران این فقیر [л. 73a. поля] بآن معمائی مبلغ یکصد تنگه گرو بست که فلانی این معمارا بینام[1] میشکافد و با جمعی بخانهٔ این فقیر آمدند اتفاقا پنج روز بود که فقیررا مرض حصبه روی داده[2] بود و صاحب فراش بودم چون این جماعت برسر بالین من جمع شدند گفتند که حقا که ما از این حال خبردار نبودیم یکی از آن جماعت اظهار این معنی[3] نمود فقیر گفتم که آن معمارا بخوانید گفتند چه محلّ این است فکر مفرط [موجب] اشتداد و امتداد مرض میشود فقیر مبالغه کرده آن جماعت را بخواندن آن معما سوگند دادم چون آن معما خوانده شد باندک تأمّل گفتم که نام سیفی از این معما استخراج کرده شد نمیدانم که همین است یا غیر این آن معمائی راحیرت غریبی دست داد و مبلغی که گرو بسته بودند همانجا تسلیم کرد و فوطهٔ یزدی که به پنجاه [تنگهٔ] خانی ارزید باین فقیر نیاز کشید مولانا صاحب دارا که از یاران نامی و مصاحبان گرامی امیر کبیر فلک جناب مشتری رای عطارد اکتساب

1. A. C. л. 3166 نام ناگفته 2. Все остальные рук. واقع شده 3 A, л 73a, на полях آن حال

تلمیح [л. 726, поля] نوشت و آن را باین فقیر تعلیم کرد و آن معما این است

أیاخُذُ وَعْدَ موسی مرتین * وضَعْ أصْلَ الطّبایع تحتَ زَیْنِ

و أمسِکْ[1] خانَ شَطْرَنجٍ فخُذْها * و أدرِجْها خِلالَ[2] الدرجتینِ

و قواعد و اصطلاحات فن معمارا [بتمام] مشروح نوشته خاطرنشان ساخت در این اثنا مردم عراق آمده آن خواجه‌زاده را بتکلیف تمام و مبالغهٔ ما لا کلام به جانب عراق بردند و جان و دل [این] محنت زده را بدست شحنهٔ محنت و اندوه سپردند اما بهمت آن صاحب دولت این کمینه را در فن معما این مقدار قدرت و مهارت حاصل شد که اکثر معمیات که مسموع میگردید نام ناگفته شکافته میشد و این در شهر هراة در [میان] معمائیان اشتهار تمام یافت کار بجائی رسید که جمعی کثیر و جمّ غفیر با هم شرط و گرو در میان میآوردند و از جانب [این] فقیر شرطرا میبردند چنانچه معمائی رومی[3] بخراسان آمده بود و معمیات مشکله از وی[4] نقل میکردند یکی از معمیات [وی] این بود که

1. A, П, B, T اسکه 2. A, B₂ جلال 3 C. л. 3166, B₂, л 1576 از روم 4 A, л 726, на полях مشکل ازاو

چنانچه در نهار از آن چاک و زخمها اثری پیدا نیست در شب تار نیز از آنها علامتی
ننمودی اورا آورده زخمها باو نمودیم باندک زمانی آن را باصلاح آورد روزی آن
جوان اظهار منت داری و افشای شکرگذاری میکرد و میگفت که من در شهر تبریز
در دو علم که آن علم معما و نجوم است عَلَم تفرّد و لوای تفوّق افروخته بودم و
طرح دعوی إِنّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمونَ در میدان اهل فضل انداخته بخاطر چنان
میرسد که از برای حق‌گذاری احسان شما بمقتضای هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسانِ إِلَّا
ٱلْإِحْسانُ[1] آن دو علم را بر صحیفهٔ خاطر شما نگارم و از خود نزد شما یادگاری گذارم
چون نام معما شنیدم خیال کردم که از عالم بالا صحیفهٔ بنام من نازل شد گفتم که
ای عزیز مرا تحصیل علم معما ضرورتست اگر بتسهیل آن سعی فرمایید تا در آن فن
تکمیل حاصل شود از غایت لطف و احسان خواهد بود دوات و قلم طلبیده از
برای تبرّک و تیمّن معمائی که از امیر المومنین و یعسوب المسلمین اسد الله
الغالب علی بن ابی طالب رحمة الله علیه باسم محمد مشهور است در عمل

1 Коран, 55, 60.

فارغ شدیم [و] از ترس راهزنان و قاطعان طریق مستأمن گردیدیم کاروانیان طریق حزم و احتیاط در نوردیدند و رخت بسر منزل فراغت و امان کشیدند اتفاقا در همین شب جمعی از حرامیان که از [1] تبریز [باز] در کمین بودند و فرصت میطلبیدند بر سر ما تاختن آوردند و جماعت تجّار را که ثریاسان مجتمع بودند مانند نبات النعش پراکنده کردند ناگاه در جنگ گاه تیری در بازوی من ترازو گردید که دلّال فتنه و بلا متاع هستی مرا بآن میزان ببضاعت مزجاة رنج [و محنت] [2] رسانید [3] بیشتر کاروان عرصهٔ تلف گردید من بحالی که از آن بدتر نباشد افتان و خیزان خودرا باینجا رسانیدم فقیر گریبان شده بخانه رفته تخت روانی آورده اورا بخانه بردم در همسایگئی این فقیر جرّاحی بود که زخم کهکشان که بر سینهٔ سپهر عیان گشته و جرّاحان ملاء اعلی که عمرهاست که اورا بسوزنهای زرین شهاب ثاقب میدوزند و آن ملتئم نمیشود و زخمهای خدنگ نجومی را که بمرهم کافوری صبح اصلاح می نمایند ردی برنمی آرد [л. 72a, поля] اگر بدست یاری و مرهم کاری [4] وی مفوض بودی

1. A, л. 716, на полях در 2. C, л. 3156 عنا 3. Так П, л. 1066 (T, л. 208a تاپشوردی); C, л. 3156 سودا نمود; A, л. 716, на полях فروشد (вместо فروشید?). B, л. 1666 и B2, л. 1566 сказуемое оп совсем 4 C, л. 3156, B2, л. 157a مرهم کافوری (!)

تار رباب بنالهٔ زار درآمد گریان و نالان متوجه خانه شدم و در گوشهٔ نشستم و در
آشنائی مردم بروی خود بستم نماز دیگر بمسجد رفتم بعد از نماز شخصی دیدم در گوشهٔ
مسجد تکیه کرده و نمدی بروی خود کشیده [و] نالهٔ حزینی دارد پیش وی رفتم و
نمد از روی وی برداشتم پنداشتم که آفتابی از زیر پردهٔ سحاب سر برزد جوانی
بود در غایت[1] حسن و جمال اما رنگ [روی] وی شکسته و گرد و غبار غریبی بر
گرد رخسارش نشسته تو گفتی که آفتاب خاور است که در وقت غروب رو به زردی[2]
نهاده یا ماه شب چهارده است که در وبال خسوف افتاده [بیت]

بدر رویش هلال گردیده * سرو قدش خلال گردیده

پیش او نشستم و احوال پرسیدم گفت فرزند تبریزام و مرا عبد الرحمن چلبی میگویند
[л. 71б, поля] مرا داعیهٔ سفر خراسان شد پدرم راضی نبود برخصت و اجازت وی با
مبلغ مال متوجه این دیار شدم چون بخشک رود ساق سلمان که در یک فرسخی خراسان
است رسیدیم اهل کاروان اظهار خوشحالی نمودند و گفتند که للّه الحمد از خوف و خطر راه

1. A. ١ 71a, на полях نهایت 2. B. л. 166 a برزمین زردی

بازار ملک[1] [л. 71а, поля] براة سیر میکردیم که مفتّن پرآشوب وشین حافظ حسین [بیت]

الملقب به حافظ غمزه * طبع او کج بهیئت همزه

رسید و در دست او کتابی بود فقیر پرسیدم[2] که آن نسخه چیست گفت رسالهٔ معمای

مولانا[3] سیفی بخارائی [است] چون در آن زمان مقصد اقصی ومطلب اعلی همه

اهل فضل [و کمال] بر آن مقصور [و محصور] بود که منظور نظر کیمیا اثر امیر

علیشیر گردند و از برای تقرب بدان جناب هیچ وسیلهٔ برابر معما نبود از حافظ

غمزه التماس نموده شد که آن رساله را جهت کتابت برسم عاریت[4] کرم فرمایند

حافظ خنده کرده فرمودند که

غار موش و گلاب یعنی چه * گوش کرّ و رباب یعنی چه

از [این] تشنیع و تعرض بر من جهان بمثابهٔ غار موش تنگ و تیره گردید [وگلاب] مشک از گلاب زن

دیده بر صحیفهٔ چهره بارید و مغنی غیرت گوش رباب حمیت را[5] تاب داد[6] رگهای جان خزین مانند

1. В рук. А текст с полей л. 70б переходит на поля л. 71а. 2. А, л. 71а, на полях بپرسید

3. А, л. 71а, на полях ملا 4. А, л. 71а, на полях بطریق عاریت 5 С, л. 314б доб. نوعی

6. С доб. که

ملک الاحد مظفرالدین] سلطان محمد[1] [روح الله روحه] در درون دیوانخانهٔ دولت
بر تخت بخت سلطنت نشسته بود و ارکان دولت قاهره و اعیان حضرت باهره هرکدام در
مقام عزت و مسند حرمت قرار گرفته بودند که آن عالیحضرت باین کمینهٔ خاکسار خطاب
فرمودند که اینچنین بمسامع جلال [رسید و] میرسد[2] که شما را شرف مجالست و موانست
با ذات قدسی صفات جناب رکن السلطنه عمدة المملکه قدوهٔ ارباب دین و دولت زبدهٔ
اصحاب ملک و ملّت موفق الخیرات مؤسس المبرّات امیر علیشیر[3] میسّر بوده و حکایات
غریبه و روایات عجیبه از لطایف اطوار و ظرایف اوضاع آن بزرگوار بخاطر داشته اید
اگر صحایف اوراق مجلس ما بدرر غرر ذکر لطایف آن مزیّن و موشح گردد
غریب و بدیع نخواهد بود معروض داشته آمد[4] که این کمینه درسنّ شانزده سالگی
که از حفظ کلام ملک العلّام[5] وا پرداخته بود و کمر همت باحراز علوم
محکم ساخته سعی و کوشش بلیغ می‌نمود[6] روزی با جمعی از شعرا و فضلا در

1. C, л. 314a доб. بهادر 2. C, л. 314a رسیده; B2, л. 1556 رسید 3. C امیر کبیر امیر علیشیر
4 C. л. 314б, B.л. 156a شد 5. Все рук., кроме T, без артикля. 6. C بسعی و کوشش نموده بود

کذب میپوی در راه انصاف در آی و امانت را[1] بوی تسلیم نمای[2]

[XIII] گفتار در سوال فرمودن حضرت سلطنت شعاری معدلت آثاری از غرایب حکایات و عجایب تدبیرات امیر علی شیر و [دقت طبع] و نزاکت مزاج و لطافت خصال و حسن امتزاجش باهل فضل و ارباب کمال[3]

در تاریخ عاشر محرم الحرام سنه سبع و عشرین و تسعمایه[4] بود که عالیجناب سلطنت آیاب ایالت مناب مشیّد قواعد الامن و الامان مؤکّد مبانی العدل و الاحسان رافع معالم الرأفة و الانصاف قامع ابنیة الجور و الاعتساف نتیجهٔ امتزاج ارکان سلطنت خلاصهٔ مواد عناصر مکنت و حشمت [المختص بعواطف

1. П, В امانت ویرا 2. П بوی سپار 3. П доб. و جمال; рук. С приводит эту главу после всего текста на л. 314а. В рук. А текст всей этой главы дан на полях лл. 706—786. 4. П, л. 1056 доб. цифрами ۹۳۷ (так!); В, л. 1646 только цифрами ۹۲۷; Т. л. 2066 توقوز یوز یکرمه یتی

فرسنگ از شهر برآمدم برلب آبی[1] در سایهٔ درختی نشسته طعام میخوردم[2] مرا یاری بود
از راه رسید او را طلب نموده با هم طعام[3] تناول کردیم[4] مصلحت چنان شد که آن
همیان همراه بمن نباشد آن را بمصاحب خود سپرده گفتم که این را بخانهٔ من سپار
چون از بخارا بازگشتم معلوم شد که آن امانتی را بخانهٔ من نسپرده بوده چون از وی
طلب می‌نمایم میگوید که من ترا هرگز ندیده[ام] پادشاه فرمود که اورا حاضر ساختند از
وی پرسید گفت که من هرگز او را و آن درخت را که میگوید ندیده‌ام و نمیدانم که در
کجاست پادشاه مدعی را گفت برو [و از آن] درخت[5] چند برگی بیار و آن شخص
که منکر بود پیش خود نگاه داشت و با وی بحکایت مشغول شد در اثنای گرمئی حکایت
پرسید که آیا آن شخص به پیش آن درخت رسیده باشد آن منکر غافل بود گفت ظاهراً
هنوز نرسیده باشد پادشاه بخنده درآمده گفت تو نگفته بودی که من آن درخت را ندیده‌ام
و نمیدانم پس چگونه دانستی که [آن شخص] نرسیده باشد برخیز و مهمل مگوی و طریق

1. A, C доб. آمدم 2. A, C, л. 1196 میخوردیم 3. П, B آن طعام را 4. A, C نمودیم
5. A, C درخت را

بخانهٔ قاضی آمد و تمام منازل و مواضعش را احتیاط کرده جای تعیین نمود در وقت سوار شدن پادشاه آن شخص بزانو درآمده گفت شاها من امانتی درخانهٔ قاضی گذاشته‌ام بمجرّد این گفتن قاضی راکیفیت غریبی دست داد با خود گفت اگر انکار نمایم[1] پادشاه در بارهٔ من در شکّ[2] افتد به ازاین نیست [که] اعتراف نمایم قاضی گفت که تو دیوانه شدهٔ زانو زدن چه معنی دارد تو کی ازمن طلب نمودهٔ[3] که من اهمال کرده باشم[4] قاضی غلام خودرا گفت زود آن امانتیِ ویرا برآر و بدو سپار غلام آفتابه را برآورد و در حضور پادشاه به صاحبش سپرد .

چون این حکایت بسمع سلطان و حُضّار مجلس رسید برحسن رای و تدبیر و دقت نظر آن پادشاه بینظیر تحسین و آفرین بلیغ فرمودند حضرت سلطان فرمودند که ازآن پادشاه عالیجاه دیگر حکایت گویند بعرض رسانیده شد که روزی نزد الغ بیک میرزا کسی آمده گفت که من ازسمرقند ببخارا میرفتم [л. 706] و بیابانی در وی هزار تنگه همراه داشتم[5] چون دو

1. П, В, В₂ доб. بیتردّد 2. П, В, В₂ доб. و تردد 3. А, С, л. 119б نموری 4. А, С, л. 119б همراه من بود 5. Остальные рук. کردم

در وقت سوار شدن زانو زده[1] حکایت خود را بگوی بعد از آن پادشاه قاضی را طلب نموده خلوتی ساخت و گفت ای قاضی من در بحر فکر عجیبی افتاده ام و در لجهٔ اندیشهٔ غریبی مستغرق گشته ام مرا نقود و نفایس و جواهر و لآلی آن مقدار جمع گشته که در خزانهٔ خیال هیچ کس در نمیگنجد و گنجینهٔ اندیشهٔ هیچ محاسبی راه نمی یابد و غرض از جمع این اشیا آن است که بعد از وفات من در وقتی که فرزندان مرا واقعهٔ مشکلی و حادثهٔ هایلی پیش آید اینها ایشان را بکار آید اگر اینها در سلسلهٔ ما باشد در همان روز وفات [من] عرصهٔ تلف میشود و بوقت[2] حاجت بوصلهٔ[3] روزگار ایشان نمی نشیند و بکسی اعتماد ندارم که اینها را بخانهٔ او گذارم بخاطر رسید که شما جانشین حضرت پیغامبر اید بدیانت و امانت شما امروز کسی نیست میخواهم که این امانتها را در خانهٔ شما گذارم و این راز را شما دانید و من[4] قاضی که این را شنید نزدیک بآن رسید که از شادی[5] روح از بدنش مفارقت نماید [باز] خود را بتکلف نگاه داشت پادشاه گفت شما روید من بخانهٔ شما میآیم تا از برای دفینه جای اختیار نمایم القصه پادشاه

1. Остальные рук. زانو زن و 2. П بقوت 3. Т وسیلهٔ زورکارلاری بولماغان 4. П, В доб. دانم 5. П, В, B_2 доб. مغرط

راست برگوی که در[این] ایام هیچکس همیانی پر از اشرفی [پیش تو] آورد که آن را شکافته یک صد اشرفی گرفته آن را رفو کرده باشی گفت بلی شخصی همیانی پر از اشرفی پیش من آورد آنرا باتفاق پاره کردیم و صد اشرفی گرفتیم ده اشرفی بمن داد باقی را خود گرفت و من آنرا رفو کردم [پادشاه فرمود که] آن شخص را حاضر ساختند زجر و سیاست فرمود [л. 70a] حق آن کس را گرفته بوی تسلیم نمود .

بعده مذکور شد که روزی شخصی پیش الغ بیک میرزا آمده گفت که شاها[2] مرا داعیهٔ سفر روم شد مبلغ پنج هزار اشرفی داشتم که از مایحتاج من زیاده بود بخاطر رسید که دراین شهر بدیانت و امانت قاضی دیگری نیست آن را در آفتابهٔ کردم و بقاضی سپردم بعد از آن که از سفر باز گردیدم آن امانت را از قاضی طلبیدم مرا میگوید که تو دیوانه شدهٔ و من در کجا ترا دیده ام دیگر این حکایت مگوی که میفرمایم دندانهای ترا میشکنند بلکه[3] زبان ترا از پس سر بیرون میکنند پادشاه فرمود که [من] فردا بخانهٔ قاضی خواهم رفت

1. A, C, л. 119a ساخته 2. T, л. 204a доб. جهان پناها منکا طرفه مشکل ایش

3. A, C, л. 119a یوزلانیب دور آنینگ حلّی غه عِلمِم قولی نارسا دور اول واقعه بیانی بو دور کیم و تفصیل تاپار دیدی کیم بیر کون

بدرید او را شوهری [بود] حال را بوی عرض نمود گفت غم مخور که من این را تدارک نمایم و این گره از کار تو بگشایم او را مصاحب رفوگری بود که بغیر از دریدگی لباس زندگانی هر چاک را بوجهی رفو کردی و بافتی که مبصران باریک بین که ستارهٔ سهارا در نصف النهار بر فلک لاجوردی مشاهده کردی تشخیص آن نکردی[1] باو فرمود که آن توشک را[2] رفو کرد چون شب شد توشکچی بطریق معهود آن بالش را بیانداخت پادشاه نظر کرد اثر آن پارگی در نظر او درنیامد گفت که من صبح که از روی توشک برخاستم[3] بناخن پای من گوشهٔ توشک دریده بود حالا از آن اثری پیدا نیست توشکچی کیفیت را مشروح بعرض رسانید پادشاه فرمود که رفوگر را حاضر گردان[4] باوی گفت اگر راست گفتی رستی و إلّا ساغر زندگانی خود را به سنگ جهالت شکستی [بیت][5]

از کجی افتی به کم و کاستی * از همه غم رستی اگر راستی

[از راستیست جای الف درمیان جان * واو از کجی همیشه[6] بود درمیان خون][7]

1. Так A. C. л. 1186, T, л. 2036; остальные рук. اثر آن را در نیافتی 2. П, л. 1046 بالش را 3. B, B₂ برخواستم 4. Остальные рук. حاضر ساختند 5. П, л. 1046 نظم; T. л. 2036 نظامی 6. П نشسته

7. Этот бейт, не имеющий отношения к первому, приводят П, B и B₂.

حیات ذات بابرکات در حرز عمر و زندگانی از دست‌برد طرّار مکّار اجل مصون و محروس
باد بر ضمیر منیر آفتاب تنویر پوشیده نماند که من مبلغ هزار اشرفی را در همیانی کرده سر آن را بموم
و مهر[1] مستحکم ساخته بشخصی سپرده بودم بعد از مدتی که آن را طلب نمودم و سر آن را گشودم
صد اشرفی کم برآمد بوی که میگوم بمن تمسخر میکند و میگوید که سر همیان که بمهر تو بود و
در آن خود هیچ تغییری نرفته بود و در همیان تو هیچ پارگی و درزی نیست بجز این
نمیتواند بود که فراموش کردهٔ و ترا سهوی شده و [اشرفیهای تو] همان نه صد بوده
ای پادشاه همچنان که در یگانگئی خدای تعالی مرا شکّی و تردّدی نیست در هزار
بودن اشرفیها تردّدی ندارم[2] پادشاه گفت بعد از دو روز بیا من این مهمّ ترا کفایت
کنم پادشاه را گردبالشی بود از اطلس خطائی هفت رنگ که در شب بیالای آن
نشسته مطالعه میکرد وقت صبح دم که شاه گردون دُرّاعهٔ اطلس بیضای صبح را
چاک زد حضرت پادشاه از روی آن گردبالش برخاست[3] و گوشهٔ آن را بعُنف گرفته
بدرید[4] از خانه بیرون رفت کنیزک توشکچی آمده آن حالرا دید گویا لباس زندگانی او

1. П بموم مهر کرده بودم مستحکم ساخته 2. A, C, л.1186 نیست 3. Все рук. برخواست 4. A, C, л.1186 دریده

از گلیم و مس و اسپ بزین و لجام خریدم متوجه وطن شدم هر کس که کیفیت حال پرسید گفتم [که] در سمرقند خویش منعمی داشتم و بجز از من وارثی نداشت وی وفات کرد اینها از وی میراث رسید[1] حضرت الغ بیک میرزا فرمود که جوهری را حاضر ساختند اقرار کرد و آن لعل از حقهٔ خفا بر منصهٔ ظهور آورد مصرع * همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد*

پس حضرت پادشاه آن جوهری را زجر و عتاب نمود بواسطهٔ آن که ناانصافی کرده [مصاحبش را فریب داده بود و بجهت آن که در اول انکار نموده بود][2]

مصرع [ل. 696] * هزاران جان گرامی فدای تدبیرش *

بعده معروض داشته شد که روزی شخصی پیش پادشاه مذکور آمده گفت که شاها تا زمانی که درهای کواکب درخشان در همیان کهکشان محفوظ است نقد[3]

1. Остальные рук. و اینها از میراث وی است 2. Заключенные в скобки слова оп. как в узбекском переводе (T, л. 203 а и T_2, л. 230 б), так и в рук. 8585, 1843, 1320. Рук. 1440 только صاحبش را فریب داده بود 3. A, C, л. 1176 نقطه

علّه متوجه شد که آن را بردارد من از جای جستم و آن را بر گرفتم پارچهٔ چرمی بود چون آن را شکافتم در درون وی پارهٔ لعل یافتم که از شعشعهٔ فروغ او آفتاب [خاوری] خیره میشد و از رشک لمعهٔ او یاقوت لب دلبران خشک و تیره میگردید آن را عطیهٔ آلهی دانستم و تحفهٔ نامتناهی شناختم و فی الحال متوجه سمرقند شدم و آن را بجوهری نمودم که [مصرع]

قدر زر زرگر شناسد قدر جوهر جوهری

چون آن را بدید جزع دیده در حُقهٔ حَدَقه[1] بگردش درآمد و رنگ رخسارش مانند لعل رمانی بر افروخت من دانستم که آن سنگ پارهٔ قیمتی است پس گفت که این را از کجا آوردهٔ من گفتم ترا باین تفحّص و تجسّس چه کار اگر خریداری سنگ در ترازو نِه و الّا کالای مرا بدست من ده گفت این را بچند میفروشی گفتم بدو هزار تنکه [گفت این لعل بهزار تنکه] میارزد بالاخره بهزار پانصد خانی بوی فروختم و ببازار درآمده غلام و کنیزکی و اسباب زیب و زینت خانه

1 A. C. p. 118a دیده

مطالعه میکرد چون سال نو شد باز دیوان را فرمود تا محاسبهٔ سنهٔ اتیه را[1] بهمان طریق او ارجه نمودند هر دو طومار را مقابله کرد دید که شخصی در قراکول [در] سال گذشته واجبی مال او پنجاه تنگه بوده در این سال به پانصد تنگه رسید فرمود که آن شخص را در خلوتی حاضر ساختند از او پرسید که سبب این تفاوت چیست این چنین ترقی و ترفّع که ترا حاصل [شده] چیزی یافته یا خانهٔ کسی را شکافته یا از مال میراث غنی شده یا از انعام صاحبکرمی این چنین مستغنی گشتهٔ راستی پیش آر و طریق کذب مسپار [بیت]

راستی کن که بمنزل نرسد کج رفتار * [مار تا راست نگردد نرود در سوراخ][2]

گفت شاها من مرد بافنده ام و در قصبهٔ قراکول میباشم روزی بکار خود مشغول بودم و در میانهٔ سرای من درختیست دیدم که عکله برسر شاخ آن درخت نشسته و در منقار وی گوشت مانند چیزیست ناگاه از منقار وی برزمین افتاد

1 B_2, л. 1526 آینده را 2. П, л. 1036 причисляет к стихам и предшествующее изречение, что невозможно с точки зрения метрики.

میرزا آمده گفت که شاها مرا مشکل امری[1] واقع شد و قضیهٔ عجیبی دست داده که در حلّ آن عقل من بلکه عقول همهٔ عقلا حیران است و آن قضیه این است که من از عراق میآیم و همراه کاروان خراسان متوجه سمرقند شده بودم چون کاروان بلب [آب] جیحون فرود آمدند[2] من بگوشهٔ رفتم و جامه‌های خودرا بیرون کردم و با خود لعل پارهٔ قیمتی داشتم آن را در پارهٔ چرمی گرفته در بازوی خود بسته بودم آنرا گشاده بر بالای پیرهن خود نهاده در آب درآمدم چون برآمدم آن لعل پاره را نیافتم چون مجروحٌ بِه[بود] که کسی برین جانب عبور ننموده بود شرم داشتم که آنرا ازاهل کاروان تفحّص و تفتیش نمایم حال اینست و احوال اینچنین پادشاه فرمود که ترا درین امر یک سال صبر باید کرد اگر پیدا [л. 69a] شود فبِها [وَ نَعِمَ][3] و الّا هرچه قیمت آن باشد بتو رسانم آن شخص زمین خدمت ببوسید و برفت حضرت پادشاه دیوان را طلب نمود [و] فرمود که ادارجهٔ تمام قلمرو اورا نام بنام طوماری بنسخ تعلیق[4] نوشته تسلیم نمود پادشاه آن را

1. Остальные рук. مشکل غریبی 2. C, л. 1176 آمده بودند ; остальные рук. آمد 3. T, л. 201a فهو المراد 4. A, C, л. 1176 بنسخ و تعلیق

سابق سُفُن[1] الجلادت فی بحار المعارک و المصاف مقدّم مضمار المبارزت فی الاقطار و الاکناف المخصّص بعواطف الملک المنّان کیلدی محمد سلطان[2] مدّ الله تعالی ظلال دولته و معدلته لاعلاء اعلام المملکت و السلطنت بر تخت بخت شاهی و سریر شهنشاهی قرار گرفت [نظم]

نشست شاه جهان و شهنشه آفاق * فراز تخت سلاطین ز روی استحقاق

شهنشهی که برای نثار مجلس اوست * پر از جواهر انجم سپهر را اطباق

ارکان دولت و اعیان حضرت هریک در مقام عزت و مکان حرمت قرار گرفته بودند که آن حضرت دُرِ درج حکمت گشوده فرمود که مشهور است که در باب فراست و کیاست و عدالت و نصفت و علم و فضیلت مثل الغ بیک میرزا پادشاهی بر سریر سلطنت و اریکهٔ حشمت ننشسته اگر از مناقب و فضایل [وی] شمهٔ مذکور مجلس عالی گردد دور نمی نماید معروض داشته شد که روزی شخصی پیش الغ بیک

1. A, C سابق سنین; T. سابق صف 2. Дальнейшую благожелательную формулу A и C заменяют словами خلد ملکه

ربانی و تنزیل سبحانی عشری تلاوت فرمایند تا بیمنت آن بروزگار سعادت آثار ما فایض [و عاید] گردد و دیگر حکایات موعظت انگیز [و نکات حکمت آمیز] که مشتمل بر نصایح و محتوی بر مواعظ باشد بر وجهی که از آن تشحیذ طبیعت و تفریح قریحت لازم آید بتقدیم رسانند و دیگر چون تمامی همّت عالی نهمت بر آن معروف و معطوف است که پرسش دادخواهان مظلوم و ملهوفان مغموم بر وفق شریعت محمدی [و برطبق دین و ملّت احمدی] باشد باید که در وقت پرسش حاضر باشند تا بامداد و معاونت ایشان آن قضایا بوجه شرع فیصل یابد چون بغیر تلقّی کمینه را طریقی نبود طوعاً و رغبةً آن ملتمسات را قبول نمود [بیت]

روز دیگر کین جهان پرغرور * یافت از سرچشمهٔ خورشید نور

عالیجناب سلطنت مآب عدالت پناه پادشاه اعظم اعدل شهنشاه اقدم افضل صاحب آیات العدل و الاحسان ناصب رایات الامن و الامان محیّی مراسم الفضل و الافضال معلی معالم العز و الاقبال [بیت

گهر کان عزّت و دولت[1] * خلف الصدق آدم و حوّا]

1. П, В доб. بمردی.

[XII] گفتار در ذکر بعضی از فضایل و کمالات سلطان سعید شهید الغ بیک میرزا نور الله مرقده و برخی از شمایم اخلاق امیر کبیر امیر علیشیر روح الله روحه [و زاد فی غرف الفرادیس فتوحه]

روزی عالیجناب صدارت مآب شیخ العالم شیخ و جناب امارت مآب محمد امین میرک به بنده خانه آمده وظایف بنده نوازی و مراسم عدوگدازی به تقدیم رسانیده فرمودند که حضرت سلطان دام ملکه به مصاحبت شما افتخار و استظهار تمام اظهار می نمایند و میفرمایند که از مکارم اخلاق و شمایم اشتغال مولوی مطموع و مأمول آن است که هر صبحگاه که گردخوان فلک زبرجدی را خوانسالار مطبخ ملاء اعلی از اقراص مبدهٔ[1] کواکب و رشته های دقیق شهاب ثاقب وا پردازد و قاری خوش آواز نغمه پرداز دار الحفاظ عالم ملکوت بکلام معجزنظام فَمَحَوْنا آیَةَ اللَّیْلِ وَجَعَلْنا آیَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً[2] [686 ظ] آواز برآورد بعد از فراغ اکلِ طعام از کلام

1. A, C, л. 117a مبدأ 2. Коран, 17, 13

فردوسی از بغداد مراجعت نمود بطوس درآمد در بازار میگشت کودکی با آواز حزین میخواند

چو رستم پدر باشد و من پسر * به گیتی نماند یکی تاجور

چو روشن بود روی خورشید [و] ماه * ستاره چرا بر فرازد کلاه

چون فردوسی بشنید آه کشید و بیهوش[1] بیافتاد اورا بخانه بردند بعد از سه روز وفات کرد از دروازهٔ رودبار[2] تشتران سلطان را درآوردند و جنازهٔ فردوسی از دروازهٔ رزان[3] بیرون میبردند در طوس مذکری بود تعصب گری[4] گفت نگذارم جنازهٔ اورا[5] در گورستان مسلمانان که او رافضی بود اورا در باغ او دفن کردند از فردوسی دختری مانده بود صلت سلطان بدو عرض نمودند قبول نکرد بسلطان عرضه داشت کردند[6] حکم آمد که مذکر فضول را از شهر بیرون کنند و آن وجه را بامام اسحق [دهند] تا در وجه مزار و خانقاه و اوقاف صرف نمایند [همچنان کردند بیت]

نماند[7] شوکت محمود و در جهان بماند[8] * همین قضیه[9] که نشناخت قدر فردوسی[10]

1. A, C, л 1166 доб. کشت 2. A, C او مادر 3 Так только T, л. 199a, остальные рук. ویران
4. Остальные рук. تعصب کرد و گفت 5. Остальные рук. رها نکنم 6. A, C عرضه داشتند
7. A, C گذشت 8. A, C زمانه, T, л. 199a درجهان و نماند 9. T قدر 10. B2, л. 151a дает первым бейтом следующий стих زر فرستادن محمود بآن بماند * نوش دارو پس از مرگ سهراب دهند

مراد جواب آید بغداد را به پی پیل بسپرم جواب نوشته [اند] که أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ[1] سلطان را خوش آمد جوان را تربیت نمود[2] بعد از چند گاه سلطان را با غز[3] مصاف افتاد مکتوبی [با غز][4] نوشت و با یکی از وزرا گفت که آیا جواب چه نویسد[5] گفت

اگر نه بکام من آید جواب * من [و] گرز و میدان افراسیاب

سلطان گفت این بیت کراست که ازاد مردی و تهوّر میبارد یکی گفت بیچاره فردوسی را که سی سال رنج برد و چنان کتابی تمام کرد [و] هیچ ثمره ندید سلطان گفت چون به غزنین رسیم بیاد من ده چون آمدند خواجه احمد بن حسن بعرض رسانید سلطان فرمود تا صد هزار مثقال طلا نیل دهند و بشتران خاص بار کرده به طوس برند[6] [و به فردوسی دهند و عذر مافات خواهند خواجه احمد مدتها بود که دراین آرزو بود در حال بدان مهم مشغول شد و نیل روان گردانید] چون

1. Коран, 105,1. 2. A, C, л. 116a فرمود 3. T, л. 1986 غزْ جماعه سی بیله; остальные рук. здесь и ниже дают только одну точку сверху. 4. T غزغه مکتوبی یتیدی 5. Остальные рук. جواب ما چه نویسد 6. A, C, л. 116б برند

کند و کار مشکل شود او را انعام بسیار کرد و گفت مناسب چنان می‌نماید که از این
جا رحلت نمائی فردوسی از آن جا روی ببغداد نهاد و چون بدان جا رسید بخانهٔ بازارگانی
فرود آمد و آن بازارگان بوزیر خلیفه دوستی داشت احوال فردوسی را [بوزیر گفت]
وزیر بخلیفه رسانید او را شصت هزار مثقال طلا [با خلعتی فاخره ارزانی] داشت[1]
و بفرمود که از سر فراغت اوقاتی میگذران و ملازم خلیفه[2] باشد[3] چون سلطان محمود
واقف گردید بدار الخلافه نوشت[4] که اگر آن قرمطی را بنزدیک من نفرستی بغداد را بزیر
سم پیل[5] بسپرم چون نوشته بخلیفه[6] رسید در جواب نوشت که بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمٰنِ
الرَّحِيمِ الٓمٓ و رسول را باز فرستاد چون بخدمت سلطان رسید نامه را بگشاد بجز سه
حرف نوشته نبود متعجب شدند که این چه رمز تواند بود همه عقلا از حلّ این [л. 68a]
عاجز شدند در آن خیل جوانی بود گفت اگر سلطان اشارت فرمایند من این مشکلرا
حلّ نمایم سلطان گفت سپاس دارم جوان گفت سلطان فرموده بود که اگر خلاف

1. A, C, л. 116a دادند 2. B2, л. 150б ما 3. Остальные рук. از سر فراغت ملازم باشد
4. Остальные рук. مکتوبی به خلیفه فرستاد 5. П, л. 102a, B, л. 157a به پی پیل 6. Остальные рук. بامیر المومنین

فردوسی ایمن شد از هری بطوس آمد و شاهنامه را گرفته بطبرستان رفت پیش شیرزاد که پادشاه آن جا بود گفت این را بنام تو میکنم که این کتاب همه آثار ابا و اجداد [و] پدران تو ست شیرزاد اورا بنواخت و گفت ای [استاد] سلطان را بر آن داشتند و بشرط[2] بعرض او نرسانیدند دیگر تو مرد شیعی مذهبی و هر که تولا بخاندان رسول کند اورا در دنیا هیچ کارش[3] پیش نرود چنانچه ایشانرا [و] گفت سلطان محمود خداوند من است تو شاهنامه را بنام او بگذار و هجو اورا بمن بفروش فردوسی قبول کرد و بخانه رفت دیگر روز صد هزار درم فرستاد و آن صد بیت که در هجو سلطان [محمود] گفته بود بخرید و بسوخت و آن هجو مندرس گشت الحق نیکو خدمتی بجای آورد بعد از آن فردوسی را بمازندران فرستاد که در آن ولایت پادشاه شیعه بود و از جملهٔ خدام سلطان فردوسی آن جا قرار گرفت و شاهنامه را اصلاحی میکرد روزی بیکی از محرمان [آن پادشاه] گفت اگر تقریبی یابی شمهٔ از حال من بپادشاه عرضه دار[5] چون بعرض رسانید پادشاه گفت من از ملازم سلطان محمودم مبادا که اورا طلب

1. A. C. л. 1156 رفت 2. A. C. л. 1156 بشرح 3. П. л. 102a, B_2, л. 150a کار ; T. л. 1976 از تقریب 4. A. C آنینک دنیاده هیچ بر ایشی رستنکاریق غه یتوشماس 5. A. C بعرض شمهٔ از حال من بیان فرمای

اگر شاه‌را شاه بودی پدر * بسر بر نهادی مرا تاج زر
وگر مادر شاه بانو بودی * مرا سیم و زر تا بزانو بودی
چو اندر تبارش بزرگی نبود * نیارست نام بزرگان شنود
40 تو این نامهٔ شهریاران بخوان * سر از چرخ گردنده بر بگذران
از آن گفتم این بیتهای بلند * که تا شاه گیرد ازاین کارپند [T. A. 197a]
بداند کزین پس چه باشد سخن * براندیشد از گفت پیر کهن
دگر شاعرانرا نیازارد او * همان حرمت خود نگه دارد او
که شاعر که رنجید گوید هجا * بماند هجا تا قیامت بجا

سلطان محمود چون این ابیات را شنید عظیم برنجید نقیبان لشگررا بفرمود که هرکس فردوسی را بیارد ده هزار دینارش میدهم مدتی طلب کردند اورا نیافتند ازاین سبب سلطان محمود خواجه حسن میمندی را بنقل رسانید چون فردوسی ازغزنین رفت بهری درخانهٔ اسماعیل وراق پسر ازرقی شش ماه مختفی بود چون طالبان بازگشتند

1. T. B هجا تا قیامت بماند بجا

نکردی درین نامهٔ من نگاه * ز گفتار بدگویت آمد گناه

حسد کرد[1] بدگوی در کار من * تبه شد[2] بر شاه بازار من [T, л. 1966]

مرا غمز کردند کان پرسخن * بمهر نبی و علی شد کهن

منم بندهٔ هردو تا رستخیز * وگر شه کند پیکرم ریز ریز

برین زادم و هم برین بگذرم * چنان دان که خاک در[3] میدرم [B, л. 156a]

اگر مهرشان من حکایت کنم * چو محمود را صد شکایت[4] کنم

من این نامهٔ شهریاران پیش * بگفتم بدین خوب گفتار خویش

بسی سال بردم بشصت نامه رنج * که تا شاه بخشد مرا تاج و گنج

بپاداش چون گنج را درگشاد * بمن جز بهای فقاعی نداد

فقاعی نیرزید آن گنج شاه * از آن من فقاعی خریدم براه

ندارم ز دینار خسرو سپاس * که اونیست شاه حقیقت‌شناس [B2, л. 150a]

چو گوهر نه والا بود شاه را * بخاک اندر آرد سرگاه را

1. T برد 2. T کرد 3. П, B2 پی 4. Так все рук.

بعنبر فروشان اگر بگذری * شود جامهٔ تو همه عنبری [B2, л.1496]

اگر بگذری سوی انگشت‌گر * از او جز سیاهی نه بینی[1] دگر

اگرچه حسن نام کردش پدر * تو بر وی بنیکی گمانی[2] مبر

درختی که تلخست اورا سرشت * گرش[3] درنشانی [П, л.101б] بباغ بهشت

ور[4] از جوی خلدش بهنگام آب * ببیخ[5] انگبین ریزی و شهد ناب

سرانجام گوهر بکار آورد * همان میوهٔ تلخ بار آورد

سر ناکسان را برافراشتن * ز ایشان امید بهی داشتن

سر رشتهٔ خویش گمکردن است * بجیب اندرون مار پروردن است

ز ناکس مدارید چشم امید[6] * که زنگی بشستن نگردد سفید

ز بداصل چشم بهی داشتن * بود خاک در دیده انباشتن

چو تو پادشاهی و بخشندهٔ * ز شاهان گیتی درخشندهٔ

1. П, л. 101а نیابی 2. Т کمانی بنیکی 3. Т ورش 4. Т کر 5. П, В بیا 6. Т
ز ناپاک‌زاده مداری امید

فزون ازتو بودند یکسر بجاه * بگنج و سپاه و بتخت و کلاه
نکردند جز خوبی و راستی * نگشتند هرگز سوی کاستی [л. 676]
هر آن شه که در بند دینار بود * بنزدیک اهل خرد خوار بود
کنون چون زمانه بشاهی تراست * نگوئی که این خیره گفتن چراست
که بدگوی و بدکیش خوانی مرا * منم شیر نر میش خوانی مرا[1]
مرا بیم دادی که در پای پیل * تنت را بسایم چو دریای نیل
نترسم که دارم ز روشن دلی * دل و جان بمهر[2] نبی و علی
من از مهر این هر دو هر نگذرم * اگر تیغ بارد هوا بر سرم[3]
اگر شاه محمود از این بگذرد[4] * مراورا بیک جو نسنجد خرد [T, л. 196a]
خرد نیست مرشاه محمودرا [B, л. 155б] * نوازد همی مانع جودرا
کسی را که سفله بود پیشکار * از او جز تباهی توقع مدار

1. A, C, л. 115б бейты 6 и 7 оп. 2. П زهر 3. A и C дальнейшую часть сатиры оп., заменяя пропуск словами این ابیات قریب پنجاه بیت است 4. T, л. 195б نگذرد

راهی بود خودرا ببرگاه سلطان رسانید چون سلطان بیرون آمد تا وضو کند فردوسی در پای سلطان افتاد و گفت اگر خداوند در بارهٔ بنده ظن برده اند ظن اورا خلاف نشاید کرد اما در ممالک سلطان بخلاف مسلمان[1] از هر ملّت مردم هستند که در ظل حشمت سلطان روزگار میگذرانند اگر بنده را یکی از ایشان شمارند تا از کشتن ایمن گردد چه شود سلطان از این خجل شد و گفت از جان[2] امان دادم اما باید که گرد درگاه من نگردی فردوسی زمین بوس کرد و از خدمت بیرون آمد و متعلقان خودرا به طوس فرستاد و اورا بایاز دوستی بود چند بیت نوشت و بایاز داد و گفت بعد از بیست روز بسلطان ده [و] خود از غزنین بیرون آمد ایاز بعد از مدتی آن کاغذ را بسلطان داد سلطان بعشرت مشغول بود آن را بعنصری داد تا برخواند [این ابیات نوشته بود][3]

ایا شاه محمود کشورکشای * زمن[4] کر نترسی بترس از خدای[5]

که پیش از تو شاهان فراوان بودند * همه تاجداران [و] کیّان[6] بودند

هجو اینست 3. П, л. 101a подзаголовок سلطان 1. A, C, л. 115б بجانت 2. Остальные рук. خلق 4. П, л. 101a, B, л. 155a, B2, л. 149a 5. A, C, л. 115a соответственно کشا - خدا 6. A, C هذا الهجویات T, л. 195б کیهان

تو میدانی چنانکه صلاحست رضای وی بجوی فرمود تا شصت هزار درم بفردوسی
بردند فردوسی در حمام بود [چون بدر آمد] بدره‌ها بدو عرض کردند پنداشت که زر
سرخ است چون سفید بود عظیم برنجید و معلوم کرد حسن کید کرده است بیست
هزار درم به حمامی داد و بیست هزار درم[1] بفقاعی و بیست هزار درم بکسی
که آورده بود و گفت سلطان را زمین بوس برسان و بگو این خدمت بنده از
برای نام باقی کرده نه از برای مال فانی این سخن چون به سلطان رسید
بخواجه [حسن] درشتی کرد که این فتنه تو برانگیختی و مارا در زبان شاعران
انداختی و بدنام ساختی خواجه حسن گفت ای پادشاه هرچه از سلطان آید
مرتبهٔ آن بزرگ باشد بایستی که اگر مشتی خاک بدو دادی آن را خار نداشتی
و کمحرمتی و بی التفاتی نکردی این شخص احمق است که صلهٔ چون شما
پادشاهیرا خوار داشت سلطان متغیّر شد [و] گفت بفرمایم تا این قرمطی را
در پای پیل اندازند چون خبر بفردوسی رسید متحیر شد از خانهٔ وی بخانهٔ سلطان

1. П, B, B₂ دیگر

هیچ کس چنین نظمی نگفته و نخواهد[1] گفت خواجه حسن کینهٔ فردوسی در دل داشت فرصت غنیمت شمرد و گفت همت سلطان و شعر فردوسی از آن برتر است که شرح توان کرد و اضعاف این انعام هنوز دون حق وی نباشد لیکن [این] عاطفت بتدریج بوی باید رسانید سلطان درخشم شد [л. 67a] و گفت که در خزانهٔ من این مقدار زر نیست مگر خواجه حسن گفت سلطان اگر خواهد صد هزار چندین فرماید هست اما آدمی چنانکه از غم بافراط بناگاه بمیرد از نشاط بافراط نیز هلاک میشود و حیف باشد که فردوسی اگرچه رافضی و معتزلی است[2] و بر رفض وی این ابیات دلیل آورد

اگر چشم داری بدیگر سرای * ببرد نبی و وصی گیر جای

گرت زین نکاهد گناه من است * چنین است این دین[3] و راه منست

سلطان محمود مرد متعصب بود این سخن در وی اثر کرد و بخواجه حسن گفت

1. П, В, B_2 نتواند ; Т آنماس 2. Здесь в рук. Т, л. 194а на полях вставлено необходимое, но отсутствующее во всех рукописях окончание этого предложения 3. Т. ناگاه شادمرگ بولغای رسم л. 194б

سلطان چون بشنید گفت شاد باش ای فردوسی که مجلس مارا چون فردوس گردانیدی و صله و انعام وافر بدو ارزانی داشت[1] و حکم کرد که بعد از آن اورا فردوسی گویند و حکم شد که شاهنامه را بنظم آورد و در جوار خودش جای داد و چنین گویند که در مقدمهٔ کتاب شاهنامه چندکس را از اعیان درگاه سلطان مدح گفت مگر خواجه حسن میمندی را که وزیر سلطان بود زیرا که فردوسی شیعی بود و خواجه حسن از جملهٔ نواصب بعضی از دوستان فردوسی را نصیحت کردند که باید خواجه حسن را مدح کنی قبول نکرد و گفت غرض من از این نظم نام باقیست نه عطای سلطان تا منت دیوانش را باید کشید و صاحبان اغراض سخنان فردوسی را به خواجه حسن میرسانیدند و عداوت ویرا در دل وی متمکن میگردانیدند خواجه حسن فرصت نگاه میداشت که مکافات آن دروقت ادا نماید چون فردوسی شصت هزار بیت بگفت و بحضرت سلطان عرض نمود بغایت مقبول افتاد خواجه حسن میمندی را فرمود که صد هزار درم زر سرخ بفردوسی فرست که ازعهد آدم تا این دم

1. A, C فرمود

پیشتر بنظم آورده اند ماهک گفت ممکن نباشد اگر بودی منتشر میشد ابو القاسم گفت من داستانی دارم و آن را بماهک داد و آن داستان بعرض سلطان رسانید بسیار مقبول و مطبوع سلطان افتاد پرسید که آن را از کجا آوردی گفت مردی فاضل [و] شاعری [کامل] از طوس از جور عامل گریخته در خانهٔ من بیباشد حکایت سیر الملوک میگذشت گفت من داستانی دارم و شاید که تمام گفته باشند سلطان فرمود تا اورا حاضر کنند تا معلوم شود اگر پیش از این گفته باشد[1] زحمت نبریم چون فردوسی بمجلس سلطان حاضر شد احوال خود عرضه داشت نمود گفت که این کتاب که شما میطلبید من بعض آن را نظم کرده ام سلطان خدایرا شکر بسیار گفت که این چنین شاعری را بدو ارزانی داشت پس سلطان شعرا را فرمود که رباعی در وصف خط ایاز بگویند اشارت بابو القاسم کردند در بدیهه گفت

بستیست ترا و چشم تو تیر بدست * بس کس که ز تیر چشم تو سینه بخست
پوشیده زره عارض تو غمزش هست[2] * کز تیر بترسد همه کس خاصه زمست

1. П, B, B2 باشند ; T دی یلمیش بولسا 2. T. л. 1936, B, л. 153 a حذرش نیست

شد روزی در مسجدی نشسته بود و سر تفکّر بر زانوی تحیّر مانده ناگاه جوانی دید خوب روی و خوش طلعت با لباس فاخر در مسجد درآمد فردوسی از شخصی پرسید که این چه کس است گفتند که این را ماهک مشعبد میگویند ندیم خاص مجلس سلطان است فردوسی با خود گفت که شاید کار من از پیش وی گشایشی یابد پیش وی رفت و شمهٔ از احوال خود با وی عرض کرد ماهک را صحبت وی بغایت خوش آمد و اورا بخانه برد و اعزاز و اکرام بسیار کرد و هر روز که از مجلس سلطان بخانه باز میگشت صحبتی انگیز میکرد و با فردوسی بعشرت میگذرانید روزی ابوالقاسم ماهک را گفت اگر فرصت یابی حال مرا بحضرت سلطان عرضه دار گفت امروز فرصت بود اما شعرا [که] سیر الملوک[1] را بنظم میآوردند حاضر بودند و هر یکی داستانی بنظم آورده عرضه[2] میداشتند ابوالقاسم پرسید که شعر کدام پسندیده افتاد گفت از عنصری ابوالقاسم گفت که سیر الملوک [ ] ل. 666[3] را

1. B, ل. 152a, B_2, ل. 147a سیف الملوک; T, ل. 193a سیف الملوک کتابی 2. A, C, ل. 114a عریضه

3. B_2, ل. 147a, T, ل. 193a سیف الملوک

حیلهٔ باید نمود که از تشویش[1] او ایمن باشیم با هم قرار دادند که هرکدام مصرعی میگوییم که قافیهٔ چهارم نداشته باشد و اورا میگوییم که ما شاعرانیم و بغیر از شاعر اختلاط نمی‌کنیم هرکس مصراع چهارم [رباعی] ما را میگوید مصاحب ماست و الّا رحمت خود از ما دور دارد عنصری گفت چون روی تو خورشید نباشد روشن

فرخی [گفت] همرنگ رخت گل نبود در گلشن

عسجدی [گفت] مژگانت گذر همیکنند[2] از جوشن

فردوسی گفت مانند سنان گیو در جنگ پشن

چون شاعران این مصرع شنیدند بغایت پسندیدند و اورا اعزاز و اکرام کرده احوال پرسیدند شمهٔ از احوال خود باز نمود شاعران اندیشه کردند که اگر این شخص پیش سلطان راه یابد ما را قدر و منزلتی نماند راه اختلاط سلطان بمقدمات بروی مسدود گردانیدند فردوسی هفتاد روز در غزنین بود بهیچ وجه نتوانست بسلطان اورا آشنائی روی دهد[3] کار بروی مشکل

1. A, C تشویر ; T شرّیدین 2. A, C, л. 114a همیکند گذار 3. Так A, C, л. 114a; остальные рук. که به سلطان آشنای کند

آورده اند که درزمان سلطان محمود غزنوی[1] مردی بود از اکابر دهقانان طوس و اورا علی دیلم گفتندی و اورا دو پسر بود ابو القاسم و ابو المنصور ابو القاسم شاعر و فاضل و یگانهٔ دوران بود چون پدرشان از دنیا رحلت نمود عامل طوس بایشان خصومت داشت برایشان ظلم و تعدی[2] بنیاد کرد ایشان را دوستی بود اورا محمد الاسکری [л. 66a] خواندندی بروی مشورت کردند که ضیاع و عقار[3] خودرا فروخته ترک وطن اختیار کرده تجارت نمایند[4] رضا نداد و گفت سلطان محمود شعرارا دوست میدارد و ابو القاسم را به غزنین باید رفت و دفع شر عامل باید نمود براین قرار یافت و ابو القاسم متوجه غزنین شد چون به نزدیک غزنین رسید سلطان را چهار باغی بود مانند بوستان ارم آراسته و چون رخسار حواری عین پیراسته عنصری و فرخی و عسجدی را دید که درآن باغ بعشرت مشغولند عزیمت کرد که پیش ایشان رود چون شاعران دیدند که شخصی بیگانه متوجه ایشان شد گفتند که این شخص اوقات مارا منغص خواهد کرد

1. A. غازی 2. Так T, л. 191a; остальные рук. زیادتی 3 T, л. 191a بریورت باغ و چهار باغ لار. 4. Остальные рук. روند

اختیار کرده‌ام چون مقابله کرده شد اختیارات این کمینه و اختیارات وی موافق افتاده بود بلا تفاوت این از جملهٔ عجایب و غرایب عالم است آن عالیحضرت سلطنت مآبی بهرکدام اسپ برین و لجام و سروپای مناسب انعام فرموده بعده گفتند که در شاهنامه فردوسی چه میگویید مولانا قتیلی فرمودند که در مجلس یعقوب بیک این سخن در میان افتاده بوده قاضی عیسی که صدر یعقوب بیک بود [و] بر[1] افاضل آفاق جرعهٔ غصص[2] رشک می‌پیمود فرمود که من هرچند تفحّص [و تفرّس] نمودم در شاهنامه زیاده از شصت بیت که[3] از ایشان بمثل آن دیگری عاجز آید نیافتم بعد از آن حضرت سلطان فرمودند که داستان فردوسی را آن چنانکه عالیحضرت حقایق پناهی فضیلت دستگاهی[4] در بهارستان آورده اند و بعضی از افاضل دیگر در بعضی [از] کتب ایراد نموده اند بسیار مختصر است اما اگر به تفصیل مذکور گردد بغایت مطلوب و مرغوب است[5]

اغاز داستان فردوسی طوسی

1. B برای از ایشان 2. A عضض. B, л. 151a عقدس رشک مینمود 3. A, C, л. 1136 از شصت بیت زیاده
4. П, л. 99a, B, л. 151б доб. نورا : T, л. 191a نور الحق والدین عبد الرحمان جامی
5. B, л. 151б خواهد گردید. П доб. و نیکو است

دیگر در نعت حضرت پیغامبر صلی الله علیه و سلم فرموده اند در کتاب سلسلة الذهب و آن اینست

آمد الحمد اوّل قرآن * پس الف‌لام و میم[1] از پی آن[2]
یعنی الحمدرا بخوان اوّل * کن الف‌لام او بمیم بدل
تا که حاصل شود بدان[3] تبدیل * نام او در بدایت تنزیل

و دیگر دو بیت در زفاف حضرت یوسف علیه السلام و زلیخا فرموده اند اینست

دو غنچه از دو گلبن بر دمیده * ز باد صبحدم باهم رسیده
یکی نشکفته و آن دیگر شکفته * نهفته ناشکفته در شکفته

بعد از سه روز به مجلس آن عالیحضرت آمده خواستم که آن سوانح را اظهار نمایم و پرده از روی آن عرایس ابکار بردارم آن حضرت فرمودند که سرعت ننمایید و صبر کنید که مولانا قتیلی هم دراین لجهٔ عمیق و عمّان تحقیق غوّاصی نمایند ما ببینیم که وی چه درکنار میآرد مولانا مشارالیه کلیات مولوی را گرفته بخانه رفتند[4] بعد از سه روز آمده گفتند که من هم ده چیز

1. A, C, л. 113a آمد 2. B, л. 150б داده‌نشان 3. Так A, C; остальные рук. ازآن 4. A, C بردند

با حسن التفات تو معتاد گشته‌ایم * بر ما مکن[1] عبور تغافل‌کنان کنون

در ملک عشق منصب عالی و دون بیست * نیکان نموده میل بعالی بدان بدون

جامی علم بعالم دیوانگی فراخت * چون ساخت عشق رایت فرزانگان نگون

دیگر قطعه ایست از برای مولانا حمید اقرع گفته اند اینست

کلامت بس دقیق افتاده کلا * که در دقت زمو فرقش توان کرد

لطافت در سخنهای دقیقت * سرت کَالْمَاءِ اَوْ کَاللَّوْنِ فِی الْوَرْد

دیگر غزل مقطوع و موصول آن حضرت است و آن اینست[2]

رخ زرد دارم ز دوری آن در * زده داغ و دردم درون دل آذر [л. 656]

چو من کاست گوئی شب فرقت تو * مه نو که باشد بدین گونه لاغر

خطت خضر و جعد کجت مشک تبت * تنت سیم و لعل لبت تنگ شکّر

بجنّت نعیم شهید محبت * بهشت مخلّد نصیب محقّر

به لبها ملیحی به گفتن فصیحی * به طلعت صبیحی به گیسو معنبر

1. A بکن ; П, л. 98б доб. здесь عتاب 2. Т, л. 190а этот отрывок оп

سینش از دندانها پیوسته دندان کرده تیز * تا گشاید از رگ جان عقدهٔ رنج وعنا

25 لام او بار دل ما دیده و خم کرده پشت * تا بپشت خم کشد آنرا بسرحد ادا

و آن الف لام آمده در وی که پا ننهاده‌ام * بی لوای استقامت در ره عشق و ولا

حلقهٔ میمش بود شاید برآن معنی که کرد * سرّ اخلاص [و] محبت حلقهٔ در گوش ما

دیگر غزل ذو قافیتین آن حضرت [است] که امیر علیشیر شعرای خراسان را به تتبع

[آن] امر فرموده بود بغیر خواجه آصفی و ملالی اکثر شعرا گفتند جناب میر آن

دو کس را که جواب نگفته بودند صله دادند و تحسین بلیغ نمودند و فرمودند که [معلوم

شد که] شما را در شعرشناسی ید طولی و قوّت عظمی بوده آن غزل اینست[1]

ای با لب تو طوطیِ شیرین زبان زبون * کردی غنان ز پنجهٔ سیمین بران برون

لب تشنه میروم ز غمت گرچه میرود * بر رویم از دو دیدهٔ پرخون عیان عیون

گر بشکنی بسنگ ستم حلقهٔ[2] دلم * جز گوهر نیاز نیابی در آن درون

خواهی دلا بپای کنی خیمهٔ مراد * زآن مو طلب طناب و زآن قدستان ستون

1. C, л. 113 a оп. целиком. 2. A حلقهٔ

یا خود افتادست مخزونات گنج پر گهر * بر بساط عرض بعضی متصل بعضی جدا

فقره‌های[1] نثر او قوّت‌ده پشت هنر[2] * نکته‌های نظم او روشن‌گر تیغ ذکا[3]

خواستم گیرم دوات از مه سیاهی از ظلام * خامه از تیر و بیاض از صفحهٔ شمس الضحا

تا جواب آن[4] کنم انشا دبیر عقل گفت * بر مدار از چهرهٔ اندیشه جلباب حیا

زآسمان جود[5] چون رخشنده گردد آفتاب * در مقابل سهو[6] باشد بخشش نور از سُها

در ریاض فضل چون بالا کشد سرو سهی * از بنفشه نیست لایق جلوه با پشت دوتا

در سخن آن جا که باشد طبع سحبان[7] سحرساز * کی پسندد عاقل از طیان که گردد نارخا

در ضرورت باشد این معنی طریق شعرگیر * ناروای[8] غیر شاعر هست شاعر را روا

چون دبیر عقل زد بهر من این سنجیده رای * سر زد از خاطر بوفق رایش این مطلع مرا

جز تو نبود قاصدی بی‌قاصدان را ای صبا * خیز و بگذر سوی آن مقصود جانها قاصدا

عرضه ده آنجا سلامی از سلامت منشعب * بلکه چون اسم سلام آفاتیا نرا ملتجا[9]

1. П, л. 98a, B, л. 179б فرقهای 2. A خبر 3. A, B, л. 179б, B_2, л. 144б زکا; A طبع زکا 4 A

5. A почему-то доб. او 6. A سهل 7. П, л. 98a سنجان 8. П, л. 98a, A, B_2, л. 145a

تو 9.A ماورای التجا

نافهٔ[1] سربسته آوردی که گر چون نافه‌اش * سر[2] شکافی بر مشام جان زند بوی وفا

غنچهٔ نشکفته است از گلبن فضل و هنر * در بهارستان دانش یافته نشو و نما

لقمهٔ پیچیده است از خوان لقمان آمده * تا شود جان و دل حکمت‌شناسان را غذا

بود موسی را عصائی پیش ازاین در کف که خورد * سحرهای ساحران چون شد بمعجز اژدها

گشته بر انواع سحر این نامه طی گویا که هست * در کف دانشوران یک شبّر مانده ز آن عصا

لفّ او را گر کنی نشر از بدیع نظم و نثر * پر ز صنعت یابیش از ابتدا تا انتها

وز بیاض فرجهٔ بَیْن السطور او بود * نهر سیمین را ز هر سو خاسته مشکین گیا

سوی معراج حقایق عقل و جان را سُلّم است * شکل [و] ترتیب سطورش کآمده سلّم نما

سلّم است اما در او غیر از تنزّل نیست دأب[3] * طرفه حالی کان تنزّل هست عین ارتقا[4]

پایه پایه عقل ازاین سُلّم چو میاید فرو [л. 65a] * مینهد گوئی ز هر پایه فرار عرش پا

نظم و نثرش بین که پنداری دبیر[5] چرخ کرد * عقد پروین را در اثنای بنات النعش جا[6]

1. B, A نافهٔ 2. П, A, B2, л. 144б هر 3. B2, л. 144 б ذات 4. T этот бейт оп. 5. T, л.189a بینی پنداری که پیر 6. П, л. 98a этот бейт оп.

آن نامه نیست بلکه پیِ تحفه باغبان * چید از چمن بنفشه و پیچید در سمن
هرگز ندیده نرگس چشمی به باغ دهر * زینسان دمیده سنبل مشکین ز نسترن
نشکفته غنچه ایست چو پیچیده بینمش * همچون دهان غنچه‌دهانان پر از سخن
عنبرفشان گلیست چو بگشاده خوانمش[1] * بر سبزهٔ تر و گل سیراب خنده‌زن
نسرین بری[2] گرفته به برزلف مشکبوی * گلچهرهٔ نهاده برخ جعد پرشکن
تخت ایست خوش زعاج که صف صف نشسته‌اند * بر وی بناز هندوکان[3] برهنه‌تن
اینها کنایت است بگویم سخن صریح * وز چهرهٔ یقین بگشایم نقاب ظن
اقبال‌نامه ایست باخلاص پیشهٔ * از لیث بن غضنفر[و] یعقوب بن حسن

و دیگر قصیده ایست که در جواب ملک التجار فرموده اند[4]

مرحبا ای قاصد ملک معانی مرحبا * الصلا کز جان و دل نزل[5] تو کردم الصلا

1. A بینمش 2. A بری. П. л. 976 этот бейт оп. 3. Т, л. 1886 هندویکان 4. П, л. 976 که ملک در جواب وصف 5. Т, л. 1886 بذل; В, л. 149а التجا فرموده; С приводит только один первый бейт.

چون بود همسایه را دیوار کوته عیب دان * دیدهٔ ناعاقبت‌بین داشتن بر طرف بام

صورت ار باشد خشن هست اهل معنی را حسن * می‌نیفتد رخنه از دندانهٔ سین در حسام

فرق عذرا را چو دُر پایست باشد تاج زر * وامق[1] مفلس ضرورت پای دارد زیر وام

چیست[2] عاقل را فضیلت جمع گوهرهای فضل * نیست جز عاقل چو یابد [آن] گوهرها انقسام

بندها بگسسته از هم چون دوات فضل را * دولتی باشد عجب گر یابد آخر[3] التیام

این قصیده چیست قید دلربا کز روی هوش * دل ز خاصان یافته در سلک آن قید انتظام

از معانی دقیق این عقدهٔ بیعد درو * هست دام و جمله دلها صید افتاده بدام

کرده دل از ظن و تخمین منتظم ارکان[4] نظم * جامی آن را ساز طی ور خود بود معجز نظام

شعر چه بود چشم عقل از جهل در شر دوختن * چشم عقل از جاهلی در شرچه دوزی بر دوام

آفت از خویشت بس باشد درین غربت سرا * گوشهٔ بیخویشی و گنج سلامت والسلام

و دیگر چند بیت که در صدر قصیده که در مدح یعقوب بیک واقع شده:

قاصد رسید [و] ساخت معطر مشام من * درچین نامه داشت مگر نافهٔ ختن

1. A, B_2, л. 1436 دامن 2. A هست 3. T, л. 188 a انها 4. T, л. 188a ظن و تخمین منتظم درکان

آخ که خودرا پخته گوید در اخوّت چون دلش * برسرمال است لرزان با تو خامش کوی خام

رو بتاب از خال وعم [چون خال وعم][1] باهم غم اند * غم بروی آفتاب و ماه دل باشد غمام

دیدهٔ دل گو مهیا دار شاه از بهر عدل * کز ستون عدل بر پاید این نیلی خیام

از مشاهیر جهان گر شاه رفت و میر ماند * میررا هم نام وی آید ز حق روزی پیام

بهر معنی دارد از صورت دل عارف فراغ * گرچه مایل می نماید از نگونساری لیام

حال گرم و آتش وجد ار نماید هر دو روی * صوفی ار آرام گیرد باشد آن از وی حرام

هست در کوی فنا هرجا زمستان مجمعی * هرکه بگذشت از سر و پا زآن مجامع یافت جام

ز اول صبح ازل تا آخر شام ابد * دل زیاد غیر لب شستست بر قصد صیام

صد کرم کرده ریائی[2] بیش در ترک ریا * گر بر آن حرفی دو افزاید شود صدر کرام

نیمی از هنگامهٔ گیتی رود از سلک جمع * گر نهد اهل دلی بیرون ازاین هنگامه گام

مفضل[3] دریا انامل هر کجا بگشاد دست [л. 646] * ز آن انامل بر کنار لجّهٔ جودند انام

مدعی را سازد انفاس[4] صلاح آمیز دوست * ماررا گرداند افسون افسون پرداز رام

1. П, л. 97a حال عم 2. П مرائی 3. Т, л. 188a на полях приписка مبذل نسخه 4. А الفاظ

بند فرمان شو که گردد خام گاه بندگی * چون بجای غل کلاه خواجگی بیند غلام

گر بدیها بینی اندر بادیه صبری بکن * تا در احرام حریم کعبه یابی احترام

از کلامت غیر لا در کم نشد حرف دگر * از تو با سایل تهی زین حرف کم باشد کلام

خواست با نقد کمال دل ترا همچون خواص * چند داری چشم بر وام لئیمان چون عوام

یاد میکن از اجل وز انقلاب او که هست * انقلابش مرد توسن نفس را بر سر لجام

عاقبت از همدمان بینی بچشم خود همان * خون ایشان را اگر ریزی به تیغ انتقام

ظلم کیشان خصم دین اند ار توان آن قوم را * جمع ساز و سر بیفکن کین بود دین را قوام

نام حیدر خواهی آزادی طلب چون مصطفی * در میانش زن چو حیدر سخت دست اعتصام

چند بهر خوان زاخوان گوشه گیری شام و چاشت * طمع اطعام ار شناسی کی چشی طعم طعام[2]

روز مردان مجرد جو ردای فقر از آنک * عروهٔ وثقی است هر تاری از آن بی انفصام[3]

فقر بی فر تفرد نیست جز قاف نفاق * همچو سیمرغ از عما آن قاف را کم کن مقام

میخوانی اقارب جز عقارب نیستند * خاصه کز زرشان بود بر فرق تاج احتشام

1. B, T بینی 2. B рук. C, л. 112б на этом текст касыды оканчивается. 3. П, T انفصام

از برکات حرکاتش رود * سالک ره بر نهج مستقیم

رسم سکون از سکناتش برد [л. 64a] * هر که بود بزم بقارا ندیم

نجم هدی گشته همه نقطه‌هاش * هریک از آن راجم دیو رجیم

جامی اگر ختم نه بر رحمتست * بهر چه شد خاتمهٔ آن رحیم

قصیدهٔ که در دیوان آن حضرت مُعَنْوَن بآن مصراع است که هم در آن جا معنی ظاهر بود و هم تعمیه و آن قصیده اینست

جاه داری جاهل آسا[1] در سرای کامل مدام[2] * جاهلت خوانم نه کامل چون ترا جاهست کام

نام خاص خویش کردی عالم اما عاملی[3] * کش بود روی از لئیمی دایما بر پای عام

عمر صرف کسب نام نیک کن کآن نامرا * چون اجل کوته کند باقی نماند غیر نام

کاهلی بگذار و روی همّت خود از همه * آر در اتمام کار دین که این است اهتمام

گر تمامت اهتمام دین نگردد عاقبت * آه ماند حاصلت زآن اهتمام ناتمام

ظالم نفست ظلام است از پریشانی خویش * در دل شب آه دل باشد شهاب آن ظلام

1. A, Cл. 1126 کامل آسا 2. T, л. 187a, П, л. 966, B2, л. 1426 بر 3. П جاهلی

بسم سه حرفست که گوید بسم * حرز تو در ورطهٔ امید و بیم

بیش که کم نیست ز دو بین دو کون * نقطه صفت در کنف او مقیم

ارّهٔ سینش بسه دندانه کرد * فرق عدورا بسیاست دو نیم

چشمهٔ میمش ز زلال حیات * میکند احیای عظام رمیم

هر الفش را بی جادو و شان * شیوهٔ اعجاز عصای کلیم

شاهد معنی چو زلالش نهاد * طرهٔ شبرنگ بروی چو سیم

مشاطهٔ خامه ز تشدید ساخت * شانهٔ آن طرهٔ عنبر شمیم

هاش که با های هُوِیَّت یکیست * فَهْمِ ذَوِی التَّهْنِیَه فِیها یهیم

هست دوری در وی و هر یک دُری * حقهٔ آن در دل عرش عظیم

غنچهٔ حایش[1] بگشاده دهان * تا بکند[2] عرض ریاض نعیم

بهر تو نون دامن رحمان گرفت * میطلبد رحمت و فضل رحیم[3]

یاش که عشرات در و عرش و شرع * دیده عیان دیدهٔ عقل سلیم

1. A, C, л. 112a هایش 2. A, C تا بو; T, л. 1866, П, л. 966, B, л. 1476, B2. л. 1426 باتو 3. A, C, B جسیم.

[سایر] شعرای ما تقدم و ما تأخر مستثنی و ممتازند چه مقدار باشد مولانا قتیلی بصمت و سکوت اقبال نمود و زبان بتکلّم نگشود ازاین کمینه استفسار فرمودند فقیر گفتم تا کلیات مخدومی چند روزی منظور نظر نباشد حکم به کمیت آن نمیتوان کرد و ازآن معقوله حدیثی بر زبان نمیتوان آورد[1] آن حضرت کس فرستاده[2] کلیات را از اوردو حاضر ساختند و فرمودند که ابیاتی که متعسر الجواب بلکه متعذر الجواب باشد انتخاب نمایند فقیر سه روز به تتبّع و تصفّح اشتغال نمودم [و] ده قطعه کار[3] از سوانح افکار و بدایع اشعار ابکار آن ذوی الاقتدار برچیدم اول تعریف بسمله که دیوان اولی آن حضرت بآن مصدر است و آن اینست

بسم الله الرحمن الرحیم * اعظم اسماء علیم حکیم
محرمان حرم انس را * تازه حدیثیست زعهد قدیم
نوزده حرفست که هژده هزار * عالم ازاو یافته فیض عمیم

1. A, C, л. 112a راند 2. П, л. 96a, B, л. 147a فرستاده فرستاد 3. Так все рук.; T, л. 186a اون قطعه سوز کوهرین

آیا در ولایت ما[1] کسی که آن حضرت را دیده است یافت شود پهلوان‌زاده فرمودند بلی سلطانم فقیر ایشانرا دیده‌ام و ملازمت کرده‌ام حضرت ملا مرد سبزی بود خشکینه میانه بالای خالی از ادراکی نبود این را که گفت فغان و غریو[2] از اهل مجلس برآمد[3] از آن وقت ایشان[4] مسمی به پهلوان [л. 636] زادهٔ خالی از ادراک شده‌اند فقیر گفتم که دور نباشد که پهلوان‌زاده این سخنرا از روی آن گفته باشد که [مصرع] جامی دلشده هم خالی از ادراکی نیست* حضرت سلطان خنده بسیار کردند و فرمودند که لا و الله اورا این مقدار ادراک نیست بعد از آن آن عالیحضرت سلطنت مآبی خلّد ملکه سؤال فرمودند که ابیات حضرت مخدومی قدس سره بچند رسیده و نقود نفایس ایشان بچه مقدار کشیده مولانا قتیلی فرمودند آن چه مشهور است ابیات آن حضرت از نود هزار درگذشته[5] و بصد هزار نرسیده حضرت سلطنت مآبی فرمودند که مراد من آن است که ابیات حضرت مولوی که باعتبار آن[6] آن حضرت از

1. П, л. 95б هیچ کسی پیدا نشود که آن حضرت را دیده باشد 2. Только A и C, л. 111б. 3. Все рук برخواست 4. A ایشان را 5. A, C, л. 111б گذشته 6. A, C, л. 111б оп.; B2, л. 141б باعتبار مرادیم اولدور کیم حضرت مولوی نینگ ابیاتلاری کیم آنینگ اعتباری ; T, л. 186а آن ابیات حضرت برله سایر شعرای ماتقدم و ماتاخر مستثنی و ممتاز دورلار نه مقدار بار ایرکان

رنجورم و در دل از تو دارم صد غم * بی لعل لبت حریف دردم همه دم

زین عمر ملولم من مسکین غریب * خواهم شود آرامگهم[1] کوی عدم

میزان [اینست][2] : صفت سنبل[3] شاهد گویم

و فرمودند که آن دیگریرا پهلوان زادهٔ طرّاح میگویند شبی طرح صحبتی انداخته بودیم و مجلسی همچون بزم کیکاوس آراسته و اهل حسن و ارباب ساز و نواز لا یعد و لا یحصی بودند از اشعار حضرت کرامت منزلت حقایق مرتبت قافله سالار یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا[4] صاحب اسرار مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا[5] [بیت]

آن که هست اندر بهارستان فضل از فیض او * بوستان در بوستان و گلستان در گلستان

غوث الاسلام و غیاث المسلمین نور الحق و الحقیقه و الدین مولانا نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره السامی خوانده میشد فقیر گفتم حضرت ملا چه کس[6] بزرگواری عزیزی بوده اند خوش حال کسیکه دیدهٔ رمد دیدهٔ او بجمال باکمال آن حضرت منوّر شده باشد

1. A, C, л. 111б آرامگهت 2. Заключенные в квадратные скобки слова только в П, л. 95б.

3 A, C, л. 111б, B2, л. 141б доб. союз و 4. Коран, 19,88. 5. Коран 19,90. 6. Только А, С, л.111б.

که حسان عصر و سحبان دهراند اینجا تشریف آورده بودند و اظهار مضمری گفته بودند که از اسم سلطان محمد هر حرفی که در خاطر میگرفتند بخواندن این رباعی آن را بیافت و آن مشکل را بیشکافت مولانا، مشارالیه فرمودند که ما حرفی از سلطان محمد در خاطر گرفتیم شما آن را نمییابید مولانا نادری آن رباعی را خواندند و پرسیدند[1] که آن حرف مضمر در کدام مصرع است [و در کدام نیست] گفت در هیچ مصرع نیست همه تعجب کردند [و] گفتند این نمیتواند بود که در هیچ مصراع نباشد باری عنایت کنید و فرمایید که آن کدام حرف است [و در کدام مصراع باشد] فرمودند که آن حرف عین است از آن جا معلوم میشود که [ایشان] انسان عین و عین انسانند[2] و مولانا نادری اظهار مضمر دیگر از برای جوانی نظام [نام] گفته اند و بغایت خوب واقع شده و آن اینست که نوشته میشود

من دلشکسته گویم صفت نظام نامی * که نداشت بیوصالش دل ناتوان نظامی

هر حرف از این بیترا از این رباعی معلوم میتوان کرد [رباعی]

1. A, C فرمودند 2. A, C باشند

کوشش نمودند نه در تقدیم خود بر این فقیر حضرت سلطانی منبسط گردیده فرمود
که هر آئینه از امثال شمایان این شیوه بغایت مرغوب و مستحسن است
و در چند مجلس این حکایت را بر سبیل مفاخرت و مباهات ذکر کرده[1]
در همین مجلس در عتبهٔ بارگاه دو کس معانق و ملابس یک دیگر ستاده بودند
حضرت سلطنت مآبی زمان زمان بجانب ایشان نگاهی میکردند و تبسّمی
میفرمودند آخر باین فقیر خطاب نموده گفتند که این دو کسرا میشناسید و بر
ماهیت ایشان هیچ اطلاعی دارید فقیر گفتم که ایشان را ندیده‌ام و نمیشناسم
فرمودند که از هرکدام نُقل نقلی بر طبق اظهار کنم که حقیقت ایشانرا کما [هو]
حَقُّهُ دانید یکی از آن دو اشارت فرمودند که ایشان را مولانا حاجی محمد میگویند
مردم طالبعلم اند [л. 63a] و بسیاری خودرا معتقد اند و از برای تمسخّر ارباب
فضیلت آماده [و] مستعد[2] اگر چه تقلّد منصب بامثال ایشان نامعقول
بنابر مصلحتی منصب کتابداریِ این درگاه باو مفوّض و موکول است مولانا نادری

1. Остальные рук. فرمود 2. Так A, C (без союза) и T. Остальные рук. مادہ مستعد

احکام و انظار شموس فضایل و اکرام مستسعد بود و آثار ادوار سعدین به
اطوار سعادت منقبتش مقترن می‌نمود و بر سایر فضلا که در حوزهٔ محفل عالی مرتبهٔ
جلوس داشتند رتبهٔ تقدّم داشت حاضر بود فقیر قصد آن نمود که اورا بر خود
مقدم داشته از او فروتر نشیند وی نیز طریق تواضع مسلوک داشته فقیررا بزور
و تکلیف برخود گذرانید حضرت سلطنت مآبی را تردّد شد که مگر مولانا قتیلی
در تقدّم این فقیر مضایقهٔ دارد و طریق عناد و استکبار میسپارد و این آیت کریمه
بر زبان آن پادشاه ذی جاه جاری گردید که إِنَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْتَكْبِرِينَ[1] و بنظر
خشم متوجّه وی شد فقیر گفتم شاها شهریارا تا تقدم آفتاب منیر بر ماه و سایر
نجوم فلک مستدیر معین است تقدم ذات عالیسمات در مجلس ابهت
و عظمت و محفل سلطنت و شوکت [بر] جمیع خواقین عالیمقدار و سلاطین
جم اقتدار مقرّر باد و تنزل[2] اعادی جاهت در صف نعال زیردست اَرذال[3] در مقام
پایمال و بال مقدّر بر ضمیر منیر پوشیده نماند که مولانا قتیلی در تقدیم این کمینه برخود

1. Коран, 16,25. 2. A منزل 3. A, B, B2 ارازل

ترکستانی به سمرقند آمد ابوسعید سلطان خواجه آفاق وزیررا فرمود که یراق وساختگی
نموده این کمینه را بکریاس سدره اساس سلطنت مآب معدلت نصاب مکرمت شعار
عاطفت دثار صاحب آیات النصفه و العداله ناصب رایات السلطنه والایاله المختص
بعواطف ملک المنّان کیلدی محمد سلطان رسانند بکلم اَلْاَرْواحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَما
تَعارَفَ مِنْها ایتَلَفَ و ما تَناکَرَ مِنْها إِخْتَلَفَ لطف وعنایت آن شاه جمجاه به
این خاک راه مانند شیر و شکر و مثل نور و قمر در آمیخت [بیت]

هر شادی که چرخ ز ما فوت کرده بود * آن را ببیک [ر. 626] لطیفه قضا کرد روزگار

ماه منجوق اعتبار و معالی روز بروز متعالی میگردید و کوکب مجد و رفعت ساعت
بساعت بدرجهٔ سعد میرسید عقل که ناصب رایات تجارب است آستان رفعت
اورا محاذی کیوان مناف وعقابِ همت بهم پروازیِ نَسْرَیْنِ چرخ میشتافت در
مجلس اول که عتبهٔ علیه قدسی نشان قدوسی آشیان بلبب ادب و اخلاص مقبل
و ملثوم گردید خباب فضایل مآب کمالات اکتساب مولانا قتیلی که بانوار نجوم[1] علوم و

1. A, C, ر. 1106 بحر.

افزون از مدرکات ارباب فهم و ادراک مطروح محفل عالی میگرداند بعد [هذا]
انهای ضمیر منیر آفتاب تنویر آن که چون[1] [آفتاب عالمتاب جهان آرای ظلمت زدای
التفات سلطانی این ذرّهٔ حقیررا از حضیض نیستی باوج ذروهٔ هستی رسانید خواست
که ذره وار رقص کنان درهوای آن آستان رفیع المکان جولان نماید اما بواسطهٔ
مانعی چند روزی توقّف ضرورت بود عرضه داشتی مشتمل بمعذرت ارسال نمود توقع از
مکارم اخلاق آن که اگر بر سهوی و زللی وخطائی و خللی اطلاع یابند در نکته گیری
نکوشند و بذیل عفو و اغماض بپوشند دیگر ابواب بنده نوازی مفتوح داشته در بارهٔ
این فقیر آن چه مناسب باشد عنایت دریغ نفرمایند دولت دارین میسر باد]

چون این عرضه داشت و مکاتیب بعرض [حضرت] سلطان دینپناه و
نواب درگاه سپهراشتباه رسید محرک سلسلهٔ محبت و وداد گردید و شعلهٔ نایرهٔ
شوق را مشتعل گردانید جهت ابو سعید سلطان مکتوبی و بنام اکابر سمرقند
نشانی مرقوم خامهٔ دربار گوهرنثار منشیان درگاه عالمپناه گردیده مصحوب حاجم ترخان[2]

1 Конец письма в рук. A и C оп. 2. A, C, л. 110a حاجم خان

مأمول از مکارم اخلاق آن مخدوم باستحقاق آن که عرضه داشت این کمینه را بوجهی بعرض رسانند که محمول بتقصیر بگردد ظل ظلیل عالی لا بزالی باد[1]

این مکتوب بمولانا قتیلی که بعلم نجوم منسوب[2] بود نوشته شد

ای ز تقویم تو روشن صفحهٔ خورشید و ماه * مشتری و زهره بر سهم سعادات گواه

زایچهٔ تعظیم و اکرام و صحیفهٔ تکریم و اعظام عالیجناب فضایل مآب کمالات اکتساب مولانای اعظم مجمع العلوم و الحکم محرم الاسرار الفلکیه مهبط الانوار الملکیه العارف باوضاع الافلاک الدایرات الواقف علی حرکات النیرات السایرات قطب فلک الفضایل محور کرهٔ محاسن الاخلاق و الشمایل اعنی مولانا قتیلی دام ظله بارقام[3] تقویم احتشام و احکام دلایل احترامش آراسته باد و مواهب هدایاء فلکی و موایدعطایاء ملکی درحق ذات خجسته صفاتش ناکاسته مخلص دعاگوی که صفحات تقویم ودادرا برقوم نظرات کواکب اخلاص و اتحاد مزین دارد تحیاتی که زیاده[4] از حرکات افلاک و خدمات

1. П доб. بِالنَّبِی و آلِهِ الْأَمْجَاد 2. A, C, л. 110a, B₂, л. 138a مصوب (?) 3. A, C, л. 110г ارقام 4. A, C, л. 110a زیادتی

بعد از عرض[1] عبودیت انهای رای عالم آرای آن که مخلص دعاگوی را مدتیست
که داعیهٔ آن است که در سلک خدام عالیمقام آن آستانه منتظم باشد و آن
موقوف بآن بود که از آن جانب اشارتی واقع شود تا بمقتضای [بیت]

از دوست یک اشارت * از ما بسر دویدن

سر ارادت بر آن آستان سعادت نهاده شود لله الحمد و المنه که آن مأمول
بحصول پیوست که بتحریک و استصواب آن جناب نشان حضرت سلطنت شعاری
خلد ملکه بنام این بندهٔ حقیر نزول اجلال فرمود ورود آن فتوحات غیبی و نزول
آن فیوضات لاریبی را بقدم اجلال استقبال نموده سبب مباهاة دنیا و آخرت
دانست خواست که فی الحال از سر قدم ساخته متوجّه گردد بعضی مهمّات ضروری که
هنوز سرانجام نیافته بود خواست که بیدغدغه خاطر در ملازمت مخادیم باشد بنابران
چند روزی در آمدن توقّف نمود امیدست که عنقریب حجاب دوری و مهجوری طی گشته دیدهٔ
رمد دیده بخاک آستان عالی شان که کحل الجواهر سعادت است منوّر گردد مطموع و

1 Дальнейшая часть письма до начала следующего письма в рук. A и C, л. 110 a оп.

البرهان منطقة ذروة الشهامة و الجلال نقطة دايرة الامارت و الآمال ملجاء المظلومين بكفاية المهامّ ملاذ الملهوفين بالرعاية و الاهتمام المختص بعواطف الملك القوى المتين خواجه محمد امين ما دام الملوان متعاقب و متوالى باد و دعاگوى قديم و مخلص قويم كه در مضمار مصافاة باحراز قصب السبق مبادرت نموده و مى نمايد مراسم عبوديت و لوازم ضراعت كه در زاويهٔ ضمير متمكن و راسخ است مجدد ساخته [л. 62a] وظايف خدمت در سلك عرض منتظم ميگرداند و دوام انتساق امور دولت و انتظام مهامّ حشمت و شوكت آن حضرت را از بارگاه واهب الرغايب و ميسر المآرب جلّ شأنه و عظم سلطانه مستدعى ميباشد اشتياق بالتقاى لقاى شريف كه وسيلهٔ حصول جمال حضور[1] و ذريعهٔ وصول بكمال بهجت و سرور است از تصوّر اوهام و ادراكات افهام درگذشته [نظم]

بدان خداى كه در باغ صنع او هردم * گل وجود ز خار عدم شكفته شود
كه شوق بنده بخدمت زيادت از آن * كه شرح آن بتصاوير خامه گفته شود

1. Так T, л. 1816; другие рук. حور (?)

نیز جز بطریق کتابت دست نمیدهد و حالا شب و روز بکتابت آن مشغول است و اندکی مانده چند روزی توقف لازم بود حمل بر تقصیر نفرمایند و این توقف را اگرچه بحسب ظاهر تقصیر نماست اما از آن جا که حسن سیرت و لطف سریرت آن جناب است بمقتضای إِنَّ مِنَ ٱلْبَيَانِ لَسِحْراً مقرّر است که در لباس بعرض همایون خواهند رسانید[1] و عرضه داشت این بنده را بنوعی خاطرنشان خواهند فرمود که موجب ازدیاد عنایات شاهانه وعواطف خسروانه گردد دولت داراین میسّر باد

این مکتوب بجناب امارت مآب[2] محمد امین میرک نوشته شد

ای ملک ودین زلطف تو بارونق ونظام * آسوده درحمایت لطف تو خاص وعام

توجّه وفود سعادت آسمانی و ورود قوافل تائیدات جاودانی بسدهٔ رفیع وعتبهٔ منیع عالیجناب امارت مآب معالی انتساب قدوهٔ اعاظم الامراء بمعالی الهمة و الاحسان المستغنی فی نصرت الدین و حمایت اهل الایمان عن اقامة الحجة و

1. Так все рук.; Т, л. 181а سمع همایون غه لباس عرض بیلا تیکورکای لار 2. П, л. 94б доб ایالت انتساب

آن که مدة مدید وعهد بعید است که این مهجور[1] زاویهٔ خمول را داعیهٔ تقبیل آستان فلک آشیان آن جناب مصمّم گشته همواره [مترصد] و مترقب امری که متضمن حصول این مطلوب باشد بوده و میباشد اما بواسطهٔ این مقدمهٔ صادقه که [بیت]

سالکان بی کشش دوست بجائی نرسد * سالها گرچه درین راه تک و پوی کنند

این مقصود ازپس پردهٔ غیب جمال نمی نمود تا آن که دراین اوقات خجسته ساعات که آن جناب باعث این عنایت شاهانه و رعایت خسروانه گشته اند که از درگاه عالمپناه حضرت سلطنت شعاری و مملکت پناهی بنام این بندهٔ کمینه نشانی مشحون به فنون روایت رأفت و مقرون بصنوف رعایت و عاطفت کَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ[2] أَوْ كَجَنَّتِ وُعِدَ الْمُتَّقُونَ[3] نزول اقبال و حلول اجلال نمود از فرق [و] دیده قدم ساخته میخواست که فی الحال متوجّه شود امّا بواسطهٔ[4] یک چند کتاب که این کمینه را بغایت ضرور است و آن جز در سمرقند یافت نمیشود و حصول وی

1. A, C, л. 109б جمهور 2. Коран, 56,22. 3. Коран, 47,16 и 13,35 (مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي).

4. Дальнейшая часть письма до начала следующего письма в рук. A и C оп.

بسدّهٔ رفیعه [A. 61б] وعتبهٔ علیه معروض میگرداند و همواره انتظام امور صدارت پناهی را از بارگاه آلهی بدعا و نیاز سحرگاهی[1] مسألت می نماید علم الله تعالی[2] وکفی بهِ شهیداً که صفت نیاز و اتباع باحراز صحبت گرامی از آن گذشته که وهم دوراندیش بسرحدّ ادای آن تواند رسید یا ناظم عبارت در سلک بیان تواند کشید

إشْتِیاقِی بِقُرْبِ حَضْرَتِکُمْ * شَرْحُهُ لا یُتِمُّ بِالْقَلَمِ

[نظم]

بخدای که ذات اقدس اوست * برتر از وصف چونی وچندی

که مرا از قیاس افزونست * بلقای تو آرزمندی

حضرت عزّت عزّ شأنه [وعظّم سلطانه] غرهٔ غرای سعادت مشاهدهٔ جمال جهان آرا که عنوان جراید سعادات و دیباچهٔ دفاتر مرادات است بزودی روزی گرداناد إنَّهُ قَرِیبٌ مُجِیبٌ[3] بعد از عرض نیاز وعبودیت معروض [ضمیر] کیمیا تاثیر

1. A, C هرگاهی ; B سرکاهی 2. Дальнейшие слова с разночтением не بِهِ , а باللّهِ Коран, 4,81, 164 и 48,28. 3. Коран, 11,61 (إنَّ رَبّی قَرِیبٌ مُجِیبٌ)

بقد دولت او خلعتی بیاراید * که عطف دامن او ملک جاودان باشد

این مکتوب به عالیجناب صدارت مآب شیخ العالم شیخ نوشته شد

ای صدر جاه روشن از نور احترامت * طغرای فتح و دولت توقیع مشکلفامت

بدایع آیات مجد و کرامت و طلایع رایات صدارت و شهامت عالیجناب معالی انتساب صدر العالی[1] معاذ الاعاظم و الاعالی مالک ازمة المجد و الجلال والی ممالک الصدارة و الاجلال [مهبط النظرات السلطانیه مطرح اشعة الملاطفات الخاقانیه صدر الصدور امام الجمهور فی کلّ الامور] اعنی شیخنا و مخدومنا و مولانا و مؤمّل در بسیط بساط کامگاری و نشر مناشیر بزرگواری از مطالع بختیاری و مشارق ایالت و نامداری ابداً طالع و لامع باد بندهٔ کمینه و مخلص دیرینه که خلاصهٔ آب و گِل یعنی نقاوهٔ جان و دل مکلّف عتبهٔ خدمت دارد و بخلوص اطاعت انحضرت در اقاصی آفاق مشهور و بصدق طواعیّت در اقطار جهان مذکور است وظایف رضاجوئی و خدمتگاری و بشرایط[2] دعاگوئی و فرمان برداری

1. A, C, л. 109a الاعالی 2. Так все рук.; T شرایط بیله

اخلاق خواقین ذوی الاحترام [و الاقتدار] و لطایف عواطف سلاطین عالیمقدار مقتضی تربیت بندگان صادق الاخلاص قدیم الاختصاص میباشد هیچ عجیب و غریب نیست مصراع سلیمانرا بآن حشمت نظرها بود بمورش [بیت]

از آن طرف نپذیرفت جاه او نقصان * و زین طرف شرف روزگار ما کردید[1]

ایزد تعالی و تقدس این پادشاه دین‌پناه را سالهای بسیار و قرنهای بیشمار برفراز تخت بخت پاینده و مستدام داراد بعد از ورود[2] حکم همایون شرایط تعظیم و تکریم بجای آورده کمر خدمت برمیان جان بسته مورصفت خودرا میخواست به پایهٔ سریر سلیمانی[3] رساند اما بواسطهٔ [حصول] یکچند امر ضروری که در پایهٔ سریر [اعلی] این کمینه را از اهمّ مهمات است چند روزی توقف ضرورت بود بنابران به تقبیل آستان سپهر ارتقای عرش اعتلا تعجیل ننمود ظل ظلیل عاطفت و رأفت لایزال باد [نظم]

امیدوار چنانم که فیض فضل ازل * همیشه کام ده شاه کامران باشد

1. A, C, ٨. 1086 کردد 2. A, B2, ٨. 137a ورد 3. A, C اعلی

که در غلاف مشکفام نهفته یا خود نافهٔ مشک ختن است که در حریر کافوری پیچیده
یا نشان مردمک دیدهٔ حور العین است که بهر تعظیم بر آن نشان مالیده غلط
کردم مجمریست طیب گستر که هوای محفل روحانیان از نفایح فوایح آن روح میگیرد
بلکه قرص عنبر ایست روح پرور که دماغ کروبیان[1] از لطایف فوایح آن استنشاق
میپذیرد [A. 61a] نی نی که چشمهٔ ماء معین خلد بریست که حواری عین
گیسوان[2] عنبرین [خود] در روی پریشان کرده اند یا گرد بالشیست کافوری که
از بهر جلوس حضرت سلطنت شعاری خلّد ملکه عنبرافشان کرده اند گویا که
اصطرلابیست از برای ارتفاع آفتاب دولت مؤید یا پردهٔ عنکبوتیست از برای پاس داری
حضرت محمد صلی الله علیه و سلم یا خود پنجره ایست آبنوسی که از ریاض لطف
و عنایت برروی محبوسان زاویهٔ محنت گشوده اند یا گرونامه ایست که از برای
این بندهٔ دورافتاده از درگاه عالمپناه رقم فرموده اند اگر چه این ملاطفهٔ عالی
و این مفاوضهٔ[3] متعالی فوق مرتبهٔ این کمینه است اما از آن جا [که] مکارم

1. A. C. ٨. 1086 کروبیانش 2. A. C. ٨. 1086 کیسوی 3. A. C. ٨. 1086 موافضهٔ

خدمت و مراسم عبودیت را مرعی داشته بدست اعزاز و اجلال برفرق مفاخرت و مباهات نهاده و زبان بشکرگذاری حضرت واهب العطیات برگشاد [نظم]

منت ایزدرا که از نزهتگه لطف و جلال * خاطر غمدیده را سرمایهٔ شادی رسید
از سرابستان شاه کشورجاه وجلال * تحفهٔ زندانئ منشور آزادی رسید

[بیت]

[رسید قاصد و درجی ز مشک ناب آورد * چه جای مشک که درجی دُرخوشاب آورد[2]
زشب نوشته مثالی بگِردْ[3] صفحهٔ صبح * بنام ذرّهٔ سرگشته ز آفتاب آورد]

سواد مداد آن مثال واجب الامتثال نورفزای دیدهٔ اولی الابصار است وصورتش[4] بر بیاض نمودار یُولِجُ اللَّیْلَ فی النَّهارِ[5] بیاض آن نشان عالیشان گوئی شکوفهٔ روضهٔ رضوان است و نشان مُهْر در وی آشیان عندلیب خوش الحان عدل و احسان گفتم مگر که مهرش مهر انوراست که در حجاب غمام رفته یا آیینهٔ سکندراست

1. П جاه 2. T, л. 178б этот бейт оп. 3. T زرر بصفحهٔ 4. A, C, л. 108б نمودنش (نمودش?) 5. Коран, 22.60.

بطلب این کمینه فرستادند و مهر بر پشت نهاده قواعد بنده نوازی [و ذره پروری] بظهور رسانید[1] اکابر سمرقند رفتن این فقیررا مصلحت ندیدند و رخصت ندادند و در جواب نشان بعرضه داشتی تکلیف فرمودند[2] و آن عرضه داشت این است [که نوشته شد]

عرضه داشت بندهٔ درگاه و دعاگوی بلا اشتباه واصفی

معروض خدّام[3] عتبهٔ قدسی نشان سپهر تمکین [و ساکنان] قدوسی آشیان عرش مکین میگرداند که صدر الکتاب صحیفهٔ کامگاری و فصل الخطاب جریدهٔ شهریاری اعنی نشان عالی شان نورافشان معدلت نشان همایون که چون آفتاب عالمتاب ظلمت سوز جهان افروز عنایت از افق بنده نوازی و ذره پروری و مطلع عدولگذاری و مرحمت گستری[4] طالع و لامع گردید شکرانهٔ این سعادت عظمی و موهبت کبری کریمهٔ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَی عَبْدِهِ الْکِتَابَ[5] بخاطر رسید لوازم

1. A, C آورده 2. A, C, л. 108б. کردند 3. T, л. 178а доб. و ساکن لارغه 4. Остальные рук. لطف گستری 5. Коран, 18,1.

بامامت اجلاس کردند و روز پنجشنبه در همان مسجد مجلس وعظ مقرّر شد [از جهت کثرت مردمان و ضیق مکان مجلس وعظ بمسجد جامع بعد از نماز جمعه انتقال یافت جمیع اکابر و مدرسین سمرقند مثل مولانا امیر کلان و امیر ابو البقا و مولانا ابراهیم شیروانی و مولانا بابای شیروانی و مولانا خواجگی و مولانا محمود بخاری و سایر فخادیم تشریف حضور ارزانی فرمودند] بدین منوال [مدت] یک سال[1] گذشته بود که [عالیجناب سلطنت مآب عدالت انتساب زبدهٔ[2] سلاطین دوران و عمدهٔ خواقین جهان رکن اعظم ارکان عدل و احسان سابق مضمار جلادت و جلالت ماحی آثار ظلم و ضلالت فصّ خاتم عدالت گستری بدر طارم رعیت پروری رافع الویة الشرع المبین و الدین المتین قامع طوایف الکفره و المشرکین و المتمردین محیّی ماثر العدل و الاحسان غیاث السلطنت و الدولت و الدین سلطان محمد بهادر خان خصه الله تعالی فی الدارین بالعز السرمد][3] نشانی مشتمل بر الطاف و عنایت از ولایت شاهرخیه

1. C, л. 108а یک ساعت 2. B,л.138б دیدهٔ 3. Весь вышеприведенный панегирический период, даваемый в рук. T, B и B_2 с некоторыми не отмеченными здесь разночтениями, в рук. A и C заменен следующими словами: که از اوردوی سلطان محمد نشانی مشتمل и т. д.

کرامت انتساب] مقبل و ملثوم گردانیدیم و مدت مکث در آن کعبهٔ آمال و مقصد رجال به یکماه کشید عاقبت فقیر و مولانا امیرحسین و پسر قاضی تاشکند اجازت طلبیده متوجه تاشکند [л. 606] شدیم و از آن جا بترکستان رفتیم اتفاقا [خان و کوچوم خان و سایر] سلاطین سمرقند جهت تاخت قراق ترکستان آمدند[1] خواجه آفاق [که] وزیر سلطان ابو سعید بود بواسطهٔ عارضه در صبران توقف نموده بود فقیر را بوی اختلاطی واقع شد و بمرتبهٔ اتحاد و مصادقت روی داد[2] که فوق آن متصور نباشد [بیت

روح وی و روح مرا در ازل * سابقهٔ بود که گشت آشنا]

فقیر را بسمرقند ترغیب نمود [و در برگشتن خواقین بهمراهی وی بسمرقند رفته شد] اکابر [و اشراف] سمرقند در بنده نوازی و غریبپروری شمهٔ نامرعی نگذاشتند و این کمینه را در مسجد بازار عطاران که بانی آن حضرت خواجهٔ بزرگ خواجه عبید الله است[3]

1 B. л. 138a, B₂. л. 135a بقصد تاختن قراق رفته بوده اند 2 A. C. л. 108a 3 A. C. л. 108a که حضرت خواجه عبید الله احرار قدس سره بنا فرموده 4 A. C بمرتبهٔ انجامید اند

ای گشته دل از تیغ جفای تو ام دو نیم . با من دو دل مباش که من یکدلم هنوز

جبینی از جای جست و گفت هزار لا نُسَلِّم همگنان متحیّر شدند وی دست بر زانو زدن گرفت که هی دریغ اگر جامی زنده بودی مرا زریز میکرد[1] فقیر فی الحال برخواستم و از مجلس بیرون آمدم[2] و به مولانا قاسم گفتم که [مصرع]

ضحاک را بزحمت ماران گذاشتیم

همه گفتند که ما حیرانیم که حضرت سلطان چرا حکم نمیفرماید که دندانهای اورا برکنند [و] بر تارک [سر] او نشانند چون این مقولات بسمع حضرت مخدومی رسید فرمودند که مدتیست که مرا داعیهٔ ملازمت شیخ محمد صادق که در ولایت شهرسبز میباشند شده اکنون از خان رخصت خواسته متوجه شده ام فقیر همان زمان به خدمت امیر الامرا سلیمان ترخان رفته اورا وسیله ساخته از خان رخصت حاصل کردم و با حضرت مخدومی و مولانا امیر حسین و پسر قاضی تاشکند متوجه شهرسبز شدیم و عتبهٔ قدسی نشان قدوسی آشیان آن عالیجناب هدایت مآب [افاضت آیاب

1. T, л. 1766 رفتم П 2. باشیم اوزره زریاش لیق قیلور ایردی

رسانید وی قابل ایزا و جفاست چون اورا پیش قاضی بردند و نامعقولئی او
به ثبوت رسید حاکم اورا دست و گردن[1] بسته در آخته‌خانه انداخته فقیر و جمعی
طالبعلمان بتشویش تمام اورا خلاص گردانیدیم بعد از چند روز حضرت سلطنت‌شعاری[2]
با جمعی از خواص [مولانا] جنیدی را بخواندن شاهنامه امر فرموده بودند مهملاتی میگفته
که شرح [آن] نتوان کرد مولانا قاسم که یکی از مقربان و نوّاب درگاه عالمپناه بود
گفته که حلّ این الفاظ و شرح این کلمات را مقدار فلانی که عبارت از این فقیر
باشد کسی نمیداند [و نمیتواند] القصه کسی بطلب این فقیر فرستادند چون
حاضر شدیم آن مردک را غریب حالی دست داد حضرت سلطان فرمودند که از
شاهنامه دلگیر شدیم دیوان حضرت مولوی جامی قدس الله سرّه السامی حاضر بود
فقیررا بسوادخوانی[3] امر فرمودند دیوانرا گشادیم این غزل برآمد که

رفتی و من ملازم این منزلم هنوز * زآب مژه بکوی تو پا در گلم هنوز

چون به این بیت رسیدیم که

1. A, C گریبان ‥ 2. Так A, C, л. 107б: остальные рук. پناهی 3. A, B, л. 137a بسوادخانی

از وی بادی ظاهر[1] شده و فی الحال سر آن نی را بدر[2] مقعد خود مانده گفت اگر
توبهٔ مینوازی دم است و نفس و گویست و چوگان

در مسجدی از مساجد تاشکند بالتماس جمعی از اغزه و مخادیم نماز بامدادرا
امامت میکردم و بعد از ادای صلوة مسایل مختصر وقایه را برهمان ترتیب بسمع
حاضران میرسانیدم و کثرت جمعیت بحدی رسید که در مسجد و بام و کوچهٔ که در جوار
مسجد بود [مردم] نمیگنجیدند روزی مسئلهٔ نواقض وضو[3] مذکور میگردید ناگاه
ازگوشه مسجد آوازی برآمد که ای ملا [تا] چند [a. 60a] مسئله ها را بمردم
غلط خاطرنشان میکنی وخلق را گمراه میسازی گفتم تو کیستی واز کجائی وپیشتر
آ که شنویم که چه میگوئی گفت که یک ناقض وضورا چرا ذکر نکردی که آن تشدّد
ذکر است گفتم که ای جاهل تو این را از خود براوردی یا در جائی دیدهٔ سراسمه
شد مردمان خندان شدند حاکم تاشکند آن جا حاضربود جمعی را فرمود که اورا
گرفته بیش برید من اورا میشناسم چند نوبت بامام همین مسجد اهانتها وبی ادبیها

1. B, a. 1366 رها 2. B بدهن 3. A; C, a. 1076, B, a. 1366 وضورا

مولانا شیخ باقی فرمودند که لا نُسَلِّمُ که سنّت [بودن] تخلیل لحیه از این کتب
فهم میشود و مولانا عبد الغفّار نیز جانب شیخ باقی گرفته مبحث را از پیش بردند
مولانا شیخ باقی اگرچه طالب علم بود اما بمکابره و الحاد و بیقیدی شهرت تمام
داشت چنانچه خواجه یوسف کاشغری با جمع کثیر از ثقات نقل میفرمودند که از
[مولانا] شیخ باقی بکرات و مرات شنیده ایم که میگفت من در برابر قُلْ یا
أَیُّهَا ٱلْکَافِرُونَ[1] سورهٔ ساخته ام که اگر اهل فضل انصاف پیش آرند[2] سورهٔ مرا
ترجیح میدهند و قاضی تاشکند مولانا [حافظ] پاینده محمد[3] چنین نقل میکرد که
روزی جمعی از فضلای تاشکند مجتمع بودند و ابیات مثنوی معنوی [حضرت]
مولوی میخواندند شیخ باقی فرمود که مثل این ابیات مهمله شاید که در روزی هزار
بیت توان گفت حضّار مجلس [همه] متغیّر شدند و کتاب مثنوی حاضر بود گفتیم
که حسب الحال گشاییم تا مولوی رومی آن مست شراب قیومی در بارهٔ شیخ باقی
چه فرماید چون گشادیم این حکایت برآمد که نائی بوده چون نی را بدهان مانده

1. Коран, 109,1. 2. A. C, л. 107a بدهند 3. T. л. 175a مولانا محمد پاینده

ما شَمَّ آلْمُمْكِنُ رايِحَةَ آلْوُجودِ أَصْلاً سید شمس الدین محمد فرمودند که این سخن مُؤَوَّل است معنی سخن این است که ممکنات را وجود مستمرّی نیست بلکه نو بنو موجود میشوند و باز معدوم میگردند کما قال الله تعالی بَلْ هُمْ فی لَبْسٍ من خَلْقٍ جَدیدٍ[1] و اگر باین معنی نباشد لازم میاید که قایل نباشیم بوجود بسیاری از ممکنات که اعتقاد بوجود ایشان از جملهٔ ضروریات دین است مثل اعتقاد بوجود محمد علیه السلام مثلاً مولانا عبد الغفّار فرمودند که این سخن بر ظاهر خود راست است اما این را فهم دیگر میباید القصه سخن به طعن و تشنیع کشید و بتعرّض انجامید و مدّت مدید این مبحث در میان بود و بقطع نرسید حضرت سیونج خواجه خان در روزی که در مجلس وی علما و فضلا جمع بودند [سؤال] فرمودند که تخلیل لحیه سنّت است یا مستحب جناب مخدومی سید شمس الدین محمد فرمودند که آن چه از هدایه و [شرح وقایه و خلاصهٔ] سایر کتب مشهورهٔ فقه معلوم میشود تخلیل لحیه سنّت است

1. Коран, 50,14.

تاشکند نهضت نزول فرمودند در آن ایام عالیجناب سیادت مآب نقابت پناه
سعادت دستگاه قدوة آل طا ها و یا سین زبدة دودمان سیّد المرسلین سیّد
شمس الدین محمد کورتی مدّ ظلّهُ العالی از ولایت اخسی بتاشکند تشریف آورده
بودند بعد از ادای صلوة جمعه در صفّهٔ مدرسهٔ علیّهٔ خواجه عبید اللهی قدس الله
روحه وزاد فی الغرف [الفرادیس] فتوحه که جمیع اکابر و اعالی و اهالی
واشراف [و اعراف] و علما و فضلا جمع بودند عالیجناب [معالی انتساب
افاضت شعار افادت آثار قدوة العلما الکاملین صفوت البلغا المجتهدین حاوی
فصول العلم من البدایت الی النهایت جامع فنون الفضایل و الحکم بحسن
الاجتهاد و الکفایه] مولانا عبد الغفّار از علم کلام مسئلهٔ وجود را درمیان انداختند
و فرمودند که شیخ محی الدین [1] و شیخ علاء الدوله سمنانی و عین القضاة همدانی
و جمهور مشایخ کبار بر آن اند که ممکنات معدوم صِرف اند [л. 596] و از
حَیِّز عدم قدم به فضای وجود ننهاده اند و کلام شیخ محی الدین است که

1. Т, л. 174б доб. اعرابی . Т доб. والدین

آتشی در درونم افروخت و متاع صبر و طاقتم بسوخت گفتم که ای سفلهٔ دون و ای سگ بدبخت ملعون اگر شمّهٔ از شمایم گفتار به گلستان ارم و سرابستان خلخ و تتار وزد چون آشیانهٔ جعل بگلداند و اگر نفحهٔ از فوایح کلام قباحت انجامت بر صحرای چین و ماچین گذرد ناف آهوان را چون[1] خیشوم شومت گرداند شرم نمیداری که کلام ربّانی و تنزیل سبحانی را اینچنین معنی میگوی چون این سخن شنید آغاز بیحیائی و بنیاد شطّاحی نموده گفت هی ملا تَبَّتْ یَدَا أَبِی لَهَبٍ وَتَبَّ[2] و قُلْ یَا أَیُّهَا الْکَافِرُونَ[3] را چه میفرماید مولانا خواجه علی اوبهی[4] که یکی از ظرفای تاشکند و ندمای بیمانند بود فقیر را گفت مولانا برخیزید و زودتر بگریزید

از صحبت بد دور[5] بصد مرحله بگریز * تا در دهن شیر نیفتی ز خصالش

و گفت مرا [خود] طاقت شنیدن این مهملات و تحمّل استماع این مزخرفات نیست باتفاق وی از حضرت سلطنت پناهی رخصت طلبیده متوجّه تاشکند شدیم بعد از چهل روز رایات نصرت آیات [خاقانی و اعلام ظفرانجام] خانی بدارالسلطنهٔ

1. Другие рук. مانند 2. Коран, 111, 1. 3. Коран, 109, 1. 4. А, С. л. 1066 اوبای (؟); П. В اوبای
5. А از صحبت دونان تو; С. л. 1066 поправляет

آیت وَ لَا رَطْبٍ وَ لَا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ[1] [توقف][2] و دغدغه ایست که در پی بسیاری از مفسّران شتافتم و از هیچکدام جواب شافی نیافتم و دغدغه و شبهه آن است که ابر حمار در کجا واقع شده باشد فقیر گفتم که مولانا قطب الدین علامه این آیت را تفسیر فرموده بوده اند و مولانا رکن الدین کازرونی که از جملهٔ تلامیذ مولوی بوده [و] باین حضرت کمال گستاخی داشته این سوال کرده[3] بوده آن حضرت فرموده بوده اند که فِی بُطونِ اُمَّهاتِکُمْ ظرفا و ندمای مجلس سلطانی بغلغله وقهقهه زلزله در گنبد گردون [دوار] افکنند ورش اورا به چنگال تمسخر از هم کندند مولانا محمد باقی ترکستانی گفت که تفسیر اَلْقارِعَةُ ما اَلْقارِعَةُ[4] را از مولانا جیبی سؤال فرمایند که خالی از غرابتی نیست پیش از آنکه پرسند بزبان ترکی بنیاد کرد که سیز ایتیه سز که قلیچ ملیچ قلغان ملغان اوق موق تنکری هم اوشندای ایتب دور که اَلْقارِعَةُ ما اَلْقارِعَةُ[5] چون این کلام مهمل را[6] شنیدم

1. Коран, 6,59. 2. Только T. 3. A, C, л. 1066 فرموده 4. Коран, 101,1. 5. T, л. 1736 سز
ایتادور سیز کیم قیلچ ملیچ قلقان ملقان اوق موق تنکری هم
6. A, C, л. 1066 چون این اوشنداق آیتب تور که القارعة مالقارعه
کلام اورا

که تو کیستی و از کجا آمدهٔ گفت من مهمان قاسم حصاری ام جماعت مستان
اورا در لت کشیدند و سر اورا شکسته دو دست در قفا بسته چندانش زدند
که شب عید بر دهل نزدند و اورا بعقوبت تمام از خانه بیرون کردند. قاسم
حصاری رسید و اورا بدین حال دید و گفت ای مردک این سزاوار و
جزای آن کسیست که الف لام را با تنوین جمع کند و مرا در میان اهل فضل
شرمنده سازد چون این حکایت گفتم و این درّ معرفت سفتم حضّار مجلس
بقهقهه بخندیدند تو گوئی که سگلگزیده آبرا دید گفت من طالب علم و از اولاد ابا
بکر صدیق ام ای ابا بکر این قوم را که بمن اهانت میرسانند سرنگون سازی
و در هاویهٔ بلا اندازی بعضی از حضّار مجلس گفتند که ما اورا نیک میدانیم
و خوب میشناسیم او از اراذل شهر نیکی[1] است زندیق را به صدیق چه
نسبت [л. 59a] و ابو جهل را به محمد صلی الله علیه و سلم
چه مشابهت گفتم که نسب معلوم شد از حسب شمهٔ بیان فرمایند گفت مرا در

1. Так или без точек все рук.; 698, стр. 192 شَهَرِنیک. Может быть ؟ ینکی

جا کردی و غم و اندوه را از ضمیر مثل موی از خمیر بیرون آوردی [و] او همواره تعریف
و توصیف مردم حصار در فهم و ادراک ورد زبان داشت و رقم فصاحت
و بلاغت آن قوم را بر صحیفهٔ بیان مینگاشت روزی در خیابان خراسان با
وی سیر میکردم که از جانب حصار کاروانی رسید شخصی از مرکب فرو دوید و
روی به قاسم آورده گفت که السلامُ علیکم گفتم بارک الله مولانا قاسم قابلیت
و صلاحیت مردم حصار شما را از سلام ایشان معلوم توان کرد قاسم شرمنده
و سر در پیش افکنده او را بخانهٔ خود مراعات نموده متوجه شد چون به محلّهٔ
میرزا بهادور[1] که از جملهٔ شرابخانه های مشهور خراسان است رسیدیم از حویلی
آواز هیاهوی مستان و نوشانوش ایشان باوج ثریا رسیده بود و غوغا
و مشغله و غلغلهٔ حریفان در گنبد افلاک افتاده قاسم حصاری آن مسافر را
گفت که این خانهٔ ماست شما درآئید و بفراغت بسر صفّه نشینید من ازپی
مهمّی میروم آن شخص دلیرانه درآمد و بسر صفّه بنشست جمعی مستان پرسیدند

1. A, C, л. 106a, B, л. 1336, П میرزا بهار

چون وی از مادر[1] زمانه نزاد * به نجیبی[2] خری و مسخرگی

دیوث بردبار برغوث بیوقار فضّ[3] خاتم حماقت بیت القصیدة خباثت

اگر آدم بدانستی که دون اینچنین مدبر * نخواهد زاد از او هرگز ندیدی روی هموارا

همانا که سبب ابا و [л. 586] گردنکشی ابلیس از سجود آدم علیه السلام نه از جهت حسد بود بلکه وجود آن بی‌وجودرا[4] در آئینهٔ نسل آدم مشاهده کرده از ننگ سر باو فرود نیاورده دیباچهٔ کتاب غوایت و مابونی عنوان نامهٔ خیانت و بیدینی مولانا جبینی کوّز اسباله[5] و تغیّر احواله و انقضی اقباله ناگاه از در بارگاه در آمد و گفت السلامٌ علیکم فقیر در جواب گفتم وَعَلَیْکَ ٱلسَّلَامْ یا مَن جَمَعَ بَیْنَ ٱلتَّنوِینِ و الالف لامْ[6] و باین نظیر بینظیر رطب اللسان گشتم که در ولایت خراسان ندیمی بود که اورا قاسم حصاری میگفتند در سبک روحی خودرا مانند فرح در دلهای اهل نشاط

1. A, C همچو وی مادر 2. П خسیسی ; T بخبیثی 3. B رفض ; T فضه 4. A, C بیجود 5. Так все рук. 6. A اللالام

آمد برون ز فرقهٔ یاجوج مردکی * از گوه[1] ریشکی و برآن ریش تیزکی

در چنگ پور قاضی یسی[2] بعینه * همچون مکل فتاده بمنقار لکلکی

پوله کونی[3] چو هندوانه خُنگ * ریشکی همچو پشم خایه تُنگ

بقدّ و قامت مانند همّت دونان در غایت پستی و در جهل و حماقت در نهایت زبردستی کریه منظری که دیو از طلعتش برمیدی قبیه پیکری که شیطان از عار و ننگ بخواب او درنیامدی قدوة المناحس منبع التلابیس معلم و مؤدب ابلیس کوف[4] [و][5] بوم نکبت و فلاکت غراب تراب مزخرفت و شقاوت [نظم]

روبه سوراخ حیلت گرگ دشت مفسدی * خوک صحرای وقاحت خرس کوه کافری

موش دکان خرابی زاغ کورستان مکر * راسوی باغ فضیحت بوم غار مُدبری

سردار قاطبهٔ شیاطین ملجاء کافهٔ ملاعین ملاذ المتمرّد و الکفره[6] مفخر الفسقه و الفجره

آن که مثلش ندیده [چشم] سپهر * به خبیثی و ملحدی و سگی

1. A, C کوز 2. Т یسنی 3. A, C, П, B کوی B کنی 4. П کوت 5. Только П.
6. A, C المتمردین الکفره

پیش گریبان اطلس فستقی گلبن را بنگمه‌های فیروزه عناح[1] زیب و زینت داد و دیبای ملوّن گلریز کاشی نمای یاسمین را بنفشه‌های گوناگون و برگهای بوقلمون مانند پر طاوس بپرداخت و صحن باغ را رشک بزم کیکاوس ساخت تو گوئی که صحن بوستان مجلس طوی و عروسی سرای بود که از سرو شمعهای سبز بهر سو نهاده بود و شمعدانهای کبود نیلوفر بهر طرف مینمود از غنچه‌ها شیشه‌های مینای پر بادهٔ گلگون و از لاله‌ها پیاله‌های لعل از صد هزار افزون موکب دولت مناقب حضرت اعلی خاقانی سلیمان مکانی سیونج خواجه خان بعزیمت ییلاق متوجّه گشته لب آب کلس را که از نهر سلسبیل خبر میداد مضرب خیام همایون گشت و اوتاد و اطناب در آن منزل از نجوم و شهاب در گذشت روزی در مجلس شریف سلطانی نشسته بودیم از هر بابی سخن در پیوسته در آن اثنا پسر قراقاضی محمد باقی از ولایت ترکستان آمد و بتقبیل عتبهٔ سپهر احتشام عرش احترام شرف استسعاد یافت همراه او اعجوبهٔ عجایب المخلوقات و اضحوکه از غرایب المصنوعات آمد

1. П عناح عناج; В. СтIII, IV عناح عناح; СтI, II عناح غباح; 3392, л. 1926 غنّاح غُناح; 698, стр. 189 غنّاح غُنّاج и т д.

و این اسپ را در روز اجلاس با زین و لجام مغرق باین کمینه انعام فرمودند
و در رسوم محاربت و قواعد مبارزت بحدّی رسید که حدیث رستم دستان
و داستان اسفندیار روئین تن تازه کرد و حکایات پیژن شیرشکار بیاد
روزگار آورد و شهاب وار دیوان صف هیجارا[1] باتش رجم میسوخت و
دیدهٔ سماک رامح را که نیزه دار میدان سپهر است بسنان برقشان
میدوخت همواره مجلس جنت آئین [سپهر تزئینش] مهبط افاضل
[عدیم المثال] و مرجع اهل علم و کمال بود در وقت بهار که مشاطهٔ
صنع ازلی نوعروس دلربای [л. 58a] ربیع را بغارهٔ لاله و سفیدهٔ شکوفه
آراسته و پیراسته گردانیده از کلالهٔ سنبل جعد معنبر برعذار نهاده
از پنجهٔ سرو ساعدش را نگاریست بحکم فَاعْتَبِرُوا یا أُولِي الْأَبْصَارِ[2] چشم
روزگار از نرگس صدهزار دیده بنظاره برگشاد[3] و نساج نادره کار بهار

1. A هیجا باتش رخم ; B2, л. 130б ; T, л. 170a و شهاب از وصف دیوان هیجارا
و اوقی پیکانی نینک برقی شهاب ینکلیغ سحاب صفی نی رجم اوتی برلا
یاقار ایردی 2. Коран, 59, 2. 3. A بکشاد

نکشیدی و پیکان تیرش تا هرگز دیدهٔ اعدا بهیچ جا نیارامیدی در زمان کشیدن کمانش از چله‌خانه قوس فلک زبان به تحسین او گشادی و در وقت گشادن تیر از گوشها آواز زه برآمدی پیکان تیرش گوئی نصایح دلپذیر بود که فی الحال در دلها نشستی و خدنگ بینظیرش همانا که پند پدر بود که در صحیفهٔ سینه نقش بستی [بیت]

چنان به تیر ربودی سیاهی ازدیده * که ذرّهٔ نرسیدی بدیده آزارش

و آن شاهزاده را اسپی بود سبک تک که از غایت سرعت بهنگام حرکت بر زمان گذشته پیشی میگرفت و از روی شتاب بیک دو گام وقت آینده را در می‌یافت سبکئی سیرش بحدی بود که اگر بر چشم خفته جولان نمودی [لذت] خواب خوش را زایل نکردی و در وقت تکاپوی زمین را از رفتنش اصلا خبر نبودی

تکاوری که زمین را خبر نبودی زسمش * که آب رفته برو یا گذشته باد بهار

بسان قطره اشکی که از مژهٔ بدود * گذر کند ز سر تار موی در شب تار

1. T. ʌ. 170a برزمین

که بنواهای جانفزا و نغمه‌های دلربا زهرهٔ چنگی را از فلک فرود آوردندی و بوقت سرود طرب‌انگیز دو رود از دیدهٔ عشاق بینوا روان کردندی طرح مصاحبت انداختی [و در ادای نقرات ملایم و نغمات موزون و حصول اصول ایقاعات برقانون با ایشان ساختی] تا در علم موسیقی و فن ادوار به مقامی رسید که زمزمهٔ نشاط‌افزایش ناهید خوش‌الحان را چون گوشهٔ چنگ گوشمال دادی و بنوای ترکه[1] از رگ خشک رود آب در رود عیش سازد هزار چشمه از گوشهٔ چشم گشادی گاهی سفینهٔ فکررا در بحرعروض جاری ساختی و دُررِ اجزا و ارکان شعرا که از صدف طبع سلیم سخنوران مستخرج گشته در رشتهٔ فهم منظوم گردانیده کیفیت تقطیع و زحافات و کمیت بحور و اوزان و صنایع و بدایع اشعار و مناقب و معایب و بیان حروف و حرکات قافیه و شرح حاجب و ردیف و سایر متعلقات این فن شریف و علم لطیف معلوم ساختی و در فن کمانداری بپایهٔ رسید که کمان اورا هیچ زورآزمائی

1 T ترک

خواجهٔ اعظم اسباب ترتیب نموده در دیوان خانه این کمینه را اجلاس فرمود
و حضرت سلطان[1] صرف منظوم مولانا نور الدین عبد الرحمن جامی را افتتاح فرمود
جدّ و جهدش بمرتبهٔ رسید که از اول صباح[2] تا مبداء رواح [و] از خروج ظلام تا
دخول شام بتکرار مطالعه و تذکار مباحثه مشغولی می نمود و چون لحظهٔ خاطر[خاطرش]
از احاطهٔ سبق معهود فراغت نمودی زمانی[3] زمام خامهٔ تیزرو را بانامل دریا فواصل
داده به تحسین قواعد خط که هندسهٔ روحانیست اشتغال فرمودی تا باندک مدت
بتوفیق عَلَّمَ بِالْقَلَمِ[4] توقیع ثلثش [л. 576] که غبار[5] نسخ بر رقاع خوشنویسان
زمان ریخته بود چون ریحان خط خوبان سواد تعلیق دلهارا تحریر کرده در فنون
خط و قلم گذاری و انواع انشا و فصاحت دثاری سرآمد روزگار [و سرفراز]
گشت چون شب در آمدی و از درس سبق و مشق ورق خاطر خودرا فارغ[6]
ساختی بنواختن سازهای سازنده و نوازش مطربان نوازنده پرداختی و با طبقهٔ مغنیان

1. T, л. 168б доб. نوروز احمد 2. A, C روز 3. B, л. 130a زبان 4. Коран, 96,4.
5. A, C,л. 104б عبارت 6. A, C جمع

صعود روزگار مسعود ایشان بسکّهٔ بهبود فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ[1] مزیّن گردد بنابران در این وقت منصب تعلّم و تعلیم و افاده و تفهیم فرزند ارجمند سعادت مند حمیده آثار غرّهٔ جبههٔ خلافت و اقتدار [المخصّص بعواطف ملک الاحد مظفر الدین] نوروز احمد [رَقَاهُ ٱللّٰهُ عَلَى أَعْلَى مَدَارِجِ ٱلْمَعَارِفِ وَ ٱلْمَعْلُومَاتِ وَ وَقَاهُ عَنْ جَمِيعِ ٱلْمَكَارِهِ وَ ٱلْآفَاتِ وَ ٱلْمَخَافَاتِ] را[2] بمولانا [الفاضل البارع المؤتمن مولانا] کمال الدین واصفی [که بفضایل علمی و ادبی موصوف است و بصفت معنویهٔ ٱلْعِلْمُ حَسَنٌ معروف] تفویض فرمودیم تا چنانچه از خصایل رضیه و شمایل مرضیهٔ او سزد در تحصیل اسباب کمالات و تکمیل مراسم آداب و عادات فرزند [سعادت مند] مشار الیه غایت مجهود مبذول دارد بنوعی که عنقریب آثار رشاد و علامات [حسن] ارشاد از صحایف احوال خجسته مآل آن فرزند واضح و مبین گردد اتفاقا در همان روز ساعت سعد اختیار کرده

1. Коран, 3, 32. 2. T فی

علم و علما میگذشت و تفسیر قدیمهٔ کریمه قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ[1] در میان بود و حدیث مَنْ اَحَبَّ الْعِلْمَ وَ الْعُلَمَاءَ لَمْ تُکْتَبْ خَطِیئَتُهُ مَا دَامَ حَیَوتُهُ گفت وگوی میافت عالیحضرت خان فرمودند که لِلّٰهِ الْحَمْدُ وَ الْمِنَّتُ که لوح ضمیر منیر و صحیفهٔ خاطر خطیر ما برقوم محبّت و اکرام اصحاب علوم که اَلْکِرَمُ الْعُلَمَاءُ فَاِنَّهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ کِراماً مرقوم است لاجرم پیوسته حوالی مجلس فلک اشتباه بنجوم زاهرهٔ ارباب علم و انتباه مزیّن و حواشی صفحات اوقات فرخنده ساعات بتحصیل [مسائل] دینی و تحقیق دلائل یقینی موشح [و محشی] است و بهمگی دواعی [خاطر فیّاض] بر آن مقطور[2] و مقصور [است] که هر یک از فرزندان سعادت یار در ساحت اکتساب کمالات [و مراضیِ آثار بر وجهی] مبادرت نمایند که [در] مضمار دانش [و اختیارْ قصب السبق] از ابنای روزگار بربایند چنانکه نقود و

1. Коран, 39,12. 2. A, B_2 منظور ; B معطور

آن یکی گرفته از خاقان خراج از ضرب تیغ * و آن دگر بخشیده شاها ترا ممالک بیدریغ
آن یکی را گشته از جان رستم دستان غلام * و آن دگر را بنده و چاکر شد افریدون وسام
آن یکی در پهلوانی و شجاعت بینظیر * بر سپهر حسن و خوبی این دگر بدر منیر
قبلهٔ درگاه آن را میبرد گردون نماز * مینهد بر پایهٔ این نه فلک روی نیاز[1]
از نهیب تیغ آن خورشید لرزان بر سپهر * وز سهام این سپهر گردون برو دارد زهر

روزی در خانهٔ عالیجناب معالی نصاب [وزارت مآب قدوة الاماجد و الاعالی زبدة الاکارم و المعالی] مقرب الحضرت الخاقانیه[2] محرم السرایر السلطانیه[3] ممهد قواعد عدالت گستری خواجه جلال الدین [یوسف] الکاشغری بودیم که خواجهٔ مذکور از ملازمت حضرت خان اعظم تشریف حضور شریف ارزانی فرمودند و این کمینه را تهنیت رسانیده[4] گفتند که امروز در مجلس حضرت خان اکابر و اعالی و اشراف و اهالی و علما و فضلای تاشکند مجتمع بودند سخن در فضیلت

1. B, a. 128b مینهد بر خاک پای ; B2, a. 128a وین دگر را مینهد بر پا فلک روی نیاز
2. A, C, П الخاقانی مینهد بر پای این دیگر فلک روی نیاز ; П این دگر روی نیاز
3. A, C, a. 104a سلطانی 4 A, C رسانیدند

و خنجر کرشمه [ش] بیشکافتند[1] از بسکه دست جود دریانوالش حاصلات بحر و کان را ایثار کرده بود نه کان را خون در چشم و نه بحر را آب در جگر مانده بود لاجرم هرچند مهر انورنیش زرین در رگ کوه بدخشان فرو میبرد قطرهٔ خون برون نمیآمد [و] آفتاب عالمتاب غواص وار شیشهٔ مهر در سر کشیده هر شام در بحر مغرب غوطه میخورد و صبحگاه از دریای مشرق بجز کف تهی ظاهر نمیسازد و این پادشاه دین پناه را در درج شهریاری دو گوهر و در برج بختیاری دو اختر بود که هر دو درّ دریای سلطنت و دِرّی سمای حشمتش بودند [نظم]

آن یکی بر اوج برج پادشاهی آفتاب * و آن یکی بر تخت بخت سلطنت عالیجناب
آن یکی شیر ژیان بیشهٔ فرزانگی * و آن دگر ببر بیان عرصهٔ مردانگی
آن یکی سلطان محمد پادشاه نامدار * و آن دگر نوروز احمد شهریار[2] کامگار [л. 57a]
در رکاب آن روان جمشید و کیکاوس و جم[3] * در جناب این ستاده خسروان محتشم[4]

1. T, л.167a عاشقلار کونکلی دین اوزکا کا تیغ غمزه و خنجر کرشمه بیلا جراحت
2. A پادشاه 3. T, л. 167б کیکاوس کی 4. T روم و ری ; в سلماس ایردیلار

рук. A, C дальнейшие 5 бейтов оп.

خان بود که سابقهٔ عنایت ایزدی و بدرقهٔ کفایت سرمدی از بدو ظهور تباشیر صبح دولت ارجمند تا هنگام ارتفاع آفتاب جلالت بیگزندش بهر جا و بهر حال رفیق امانی و آمال می‌نمود عدالتش بمرتبهٔ بود که در زمان سلطنتش عصافیر از برای آشیانهٔ خود از باز و شاهین پر میطلبیدند و رنگ و نخچیر بهر شانهٔ محاسن خود چنگال پلنگ تیزچنگ را مناسب میدیدند [بیت]

حلقهٔ زرین چشم بازرا از راه لطف * دست عدلش زیور پای کبوتر کرده بود[2]

طنطنهٔ صیت عدالتش در عرب و عجم چنان بلندآوازه گشته بود که بجز نالهٔ طنبور کس از دست راهزنان نمیشنود و زورمندی بجز بر گوشهٔ کمان کسی نمیدید نه کسی دید در ایام حیاتش نه شنید * اشک جز اشک می و ناله بجز نالهٔ چنگ

آب تیغش اگر از باد غضب موج زدی * ماهی از قعر زمین غوطه زدی چون خرچنگ[3]

از کمال سخاوت و آبادانی عدلش گدایان مملکتش از برای گنج خود ویرانی نمی یافتند و خوبان ستمگر و دلبران جفاگستر بجز سینهٔ عاشقان به تیغ غمزه

1. A بید 2. T, A. 1666 ساخته 3. T در

دیگر از میوه‌هایش هست انجیر * که نخوبیش کس ندیده نظیر

هریک از وی حلاوت جانست * شیرپستان و ناربستان است

و پادشاه این ولایت [л. 566] و شهنشاه این ناحیت[1] عالیجنات سلطنت مآب خلافت انتساب شاهنشاه اعدل اعظم کیخسرو کیوان قدر کواکب حشم ملیک ملوک الارض قدراً و رفعةً و اجلالهم بین الانام تکرّماً عمدة الخواقین فی الافاق اسوة السلاطین بالارث و الاستحقاق مستجمع آثار وَما مِنّا إلّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ[2] مستفیض انوار السلطان ظل الله یأوی الیه کُلّ مظلومٍ بقیهٔ دودمان عظمت و کامگاری [نقاوهٔ خاندان دولت و بختیاری تاج بخش سلاطین کامگار] تخت نشان خواقین عالیمقدار شهسوار عرصهٔ خاک فارس یکران کرهٔ افلاک عامر مبانئی اسلام هادم قواعد الاصنام الّذی انتهت سبیل السّایلین إلی بابه و اخضرت ریاض الآملین بفیض سُبحانه[3] معزّ الخلافت و السلطنت و الدنیا و الدین سیونج[4] خواجه

1. П, л. 87а доб. شهسوار میدان حقیقت 2. Коран, 37, 164 3. Т صحابه 4. Т, л. 166б سیونج

سبز خطهای او چو گشت عیان * گشت منسوخ حسن سبزخطان

سبز نازک چو جان شیرین هست * شیوهٔ نازکان سبز[1] این است

آن که حلق از حلاوت او سوخت * از علیشیر نازکی آموخت

صفت میوه‌های بستانش * باز گویم بشرح و دستانش

هر انارش که نار سنجانیست[2] * کان لعل است و لعل رمانیست

حقهٔ پر ز لعل و یاقوت است * دل و جان زو بقوّت و قوت است

صفت ناشپاتیش نتوان * که ز فکرش[3] شود پر آب دهان

هست مانند شیشه‌های نبات * یا بود ظرفهای آب حیات

میدمد بوی مشک از سیبش * که مبادا از دهر آسیبش

برنخدان دلبران ماند * هر کسش دید دل بر آن ماند

لوحش الله ز آب و رنگ بهی * که ازو باغراست رو به بهی

هست به زابئی[4] بهشت برین * هست رضوان خلد نیز برین

1. B شهر 2. B_2 سجان است 3 T ذکرش 4. B_2 زاتی (؟ ذاتی)

وصف انگورش آورم بمیان * که گرو برده از درّ غلطان

صاحبیهای نازکش به نظر * هست چون لعل نازک دلبر

دانه‌های حسنبیش بی‌شک * هست چون درّ قیمتی هریک

با بکی[1] همچو خوشهٔ پروین * بر سپهر رزان به بین[2]

برده کوزاکیش گرو از قند * میکند بر نبات و شکّرخند

شکّرانگور او ز شکر به * به بهایش نبات و شکّرده

هر که در جوی زاغ[3] خربزه کشت * گشت فارغ ز میوه‌های بهشت

دارد از کشت‌زار چرخ فراغ * بلکه میگیرد از سپهر کلاغ[4]

چون نبات آمده به خربزه‌اش * در مقابل بلذّت و مزّه‌اش

مصریان از سیاست د از قهر * میکنندش برون بچوب از شهر

قند آمد چو در برابر او * زآن شکستند مردمان سر او

هست ارکان عیش ارکانی * آن بنارا مباد ویرانی

1. П, B2 با بکی ; B یا یکی 2. B2 بوبین 3. T باغ ; B2 راغ 4. B2 فراغ

لاله هست آشیانهٔ بلبل * کآتش افکنده در دی از غم گل
یا بود هاونی که باد صبا * در چمن گشته است غالیه‌سا
ارغوان هندویست کرده گناه * تنش از ضرب چوب گشته سیاه
هست از زخمهای چوب فزون * بر تنش صد هزار قطرهٔ خون
در چمن پیش غنچهٔ زنبق * شمع کافور گشته بیرونق
شوشهٔ نقره است گشته عیان * که ز انگشت یار داده نشان
نوعروسان باغ را معجر * نسترن شسته و فکنده بسر
یا سر او ز شیب گشته سفید * کرده است از شباب قطع امید
فاخته در چمن در آمد مست * بر سر شاخسار سرو نشست
مژدهٔ گل شنود از هر سو * که برآورد نعرهٔ کوکو
قمریان در چمن بشاخ چنار * مقریانند بر فراز منار
همه گویا بشوق همچو بلال * به ثنای مهیمن متعال
صفت میوه‌های او کن گوش * که دهانها از اوست چشمهٔ نوش

بلبل او ز شوق نالان است * نه ز بیداد گل[1] در افغانست

خیل خیل بنفشه بر لب جوی * رمهٔ بره ایست ژنگله‌موی

یا ز ملک عدم قطار قطار * نیل آورده کاروان بهار

سوسن انگشتها ز غنچه نمود * کرده انگشتها ز نیل کبود

که منم رنگریز در همه باغ * نیل باشد مناسب صبّاغ

نرگس آمد بباغ و چشم رسید[2] * سرو را وز[3] مرض دراز کشید

زآن بود صد هزار غنچه فزون * لب بر آورده میدمد افسون

رسته هر سو گل همیشه بهار[4] * هست از او باغ را همیشه بهار

یا برای نثار مقدم ورد * اشرفیها چمن پریشان کرد

گنج قارون بخاک مدفون بود * سرّ آن گنج را بهار گشود

گل خیری بهر طرف سپراست * قبهٔ او ز برجدی گهر است

بهر آن است تا شود ز آن گنج * بسپرها بهار گوهرسنج

1. T او 2. T سفید 3. T سرو هم از 4. B, B2 نهار

هر طرف در نواحیش باغیست * که از او بر دل ارم داغیست[1]

وصف باغات او کنم بنیاد * که بهشت و ارم رود از یاد

هر طرف قد کشیده سنبدار * همچو بالای نازپرور یار

آن قد و قامت ار بتان بینند * پیش ایشان ز شرم نشینند

چون صنوبر قدان سیمبر * سر[2] کشید است هر طرف عرعر

سایهٔ برگهای بید در آب * ماهیانند بند در قلاب

سایه و نور در هم آویزان * مشک و کافور بر زمین ریزان

سرخ گلهاش بر فراز چمن * هست چون نار داریِ ایمن

بلکه گلبن بطرف انهارش * شجر الاخضر است و گل نارش[3]

غنچه کز گلبن آمده برون * خُمِ سبزیست پر می گلگون

یا دل عندلیب مخزون[4] است * زنگ بسته درون پر از خون است.

وه غلط کرده‌ام گل این باغ * بر دل عندلیب بنهد داغ

1 П этот бейт оп. 2. П صف 3. B₂ оп. бейты 22, 24, 27, 29. 4. В, л. 125,6 پرخون

خضر از این آب اگر خبر میداشت * سوی ظلمت علم نمی افراشت

بلکه این آب جست و رفت نخست * دهن و دست[1] ز آب حیوان شست

رود آب پرک که هست روان * سلسبیل است در ریاض جنان

در تگش سنگ ریزه دُرّ ثمین * درخور گوشوار حور العین

باد او آنچنان کزوست مسیح * گشته مستنشق از پی تفریح

نسمات شمال او مرغوب * چون دم روحپرور محبوب

از هبوب صباش جان سقیم * یافت در دم شفا و گشت سلیم

آتش او چو مهوشان سرکش * لیک چون لعل دلکش مهوش

بس که خواهد که فتنه[2] انگیزد * شعلهٔ او نشیند و خیزد

شعله‌هایش که بر فرازد سر * هر یکی هست همچو شوشهٔ زر

خویش را دود از آتشش چو کشید * گشته در لاله‌زار سرو پدید[3]

1. B دهن خویش; B_2 этот и последующий бейты оп. 2. T کرفت; B, B_2 کرفته 3. B_2 бейты 16—19 оп.

معجون قندی ارزن[1] گشته از برای معاشران باغ بر کف اخلاص مینهاد[2]

نکتهٔ چند ارجمند شنو * صفت ملک تا شکند شنو

آن دیاری که خوبیش همه جا * گشته ثابت به مردم دانا

وه چه ملکی که روضهٔ رضوان * شده است از خجالتش پنهان

هرکه باشد درین دیار مقیم * یاد ناردِ دگر ز خلد نعیم[3]

مردن آن جا بود بسی خوشتر[4] * که بود زنده کس بجای دگر[5]

خاک او آنچنانکه تا باید * ابر رحمت برو همی بارد

باد خاکش همی برد بفلک * تا کند توتیای چشم ملک

یا به جنّت بَرَد که رضوانش * کندش عطر حور و غلمانش[6]

آب او آنچنانکه آب حیات * شد ز شرمش نهفته در ظلمات

1. Слово непонятно; Ст I, II ارزان; T оп., 698, стр. 180—181 آویزان 2. Далее все рукописи, за исключением A и C, приводят следующее *маснави* размером в 83 бейта. 3. B_2 этот бейт оп. 4 П, В, B_2 بهتر 5. B_2 оп.

چو میوهاست سخنهای واصفی دریاب * ز باغ عمر خوری برچو بشنوی سخنش

امرودهای چینی آبدارش گویا که جلاب نبات بود که قنّاد دورانش در شیشههای حلبی کرده یا مُطهّرههای آب حیات بود که خضر بهار از ظلمات عدم آورده یا خود استاد قنّاد صنع پروردگار از برای تفریح خاطر اطفال بهار گلهای مختصر قندی ریخته آنها را در کاغذ حریر بغداری پیچیده از شاخهای درخت مثل عطّاران آویخته بهیهایش که به از میوهای جنّت بود و ببوی روح پرور قوت دل بیماران خونین جگر میفزود گوئی که زاهدان پشمینهپوش مرتاض اند که رنگ در روی از ریاضت شکسته یا بیماران غریب خانهٔ امراض اند که غبار غریبی بر چهرهٔ ایشان نشسته گوی مطلّای نارنجش گوی لطافت از میوهای بهشت میبرد و ترنج باغ جنان از یادش آب در دهان آورده آب حسرت میخورد بوالعجب حالی[1] که رنگ وی همیشه چون بیماران صفرا مزاج[2] زرد و صفرا مزاجان[3] برکانی را از روی باطن معالجه مینمود انجیر بی نظیرش خشخاش دانهاش را به شیرهٔ قند پرورش داده برکف برگ نهاده اهل باغ را صلای در میداد یا حقههای

1. A, C, ۸. 103a جای 2. A, C, B, Π صفروی مزاج 3. C, B, Π صفروی مزجان ; A صفروی مزاجان

طرفه معشوقی که عاشق صفت بر سینهٔ خود الفی کشیده بود یا از شوق لعل مهوشان جیب خود تا بدامنش[1] دریده چاک گریبانش می‌نمود و مولف از برای شقالو لغزی[2] گفته ذکرش درین مقام مناسب نمود

شدم بباغ برای نظارهٔ چمنش * که بود رشک ریاض نعیم و انجمنش
ز گوشهٔ صنمی بر درخت جلوه نمود * که آب در دهن آمد ز خوبئ ذقنش
چو یوسف است زلیخا صفت ز شوق[3] بتان * عیان نموده نشانی ز چاک پیرهنش
نهفته در شکم آن صنم بود طفلی * که هست خسته و باشد همیشه سرخ تنش[4]
چگونه خسته نباشد چنین که هر طرفی * نشانهای سرسوزن است در بدنش
وصال آن صنم ار آرزو است لاله‌رخی * ببر بطوف گلستان بخود بمکر و فنش[5]
بنه روان بکف دست سیب غبغب او * بنوش از این که ستودم از غنچهٔ دهنش

1. П, B, л. 124a, B₂, л. 125a تا بدامان 2. Этот *луғз* уже фигурировал выше, в числе других *луғзов* в гл. VI, стр. 186. 3. A, C عشق 4. A, C оп. следующие байты, за исключением последнего. 5. T بخون نکرده فنش (?)

نازکانی درد به مهر خدای * نه پسوده نه انسشان نه جان

همچو اطفال یک بیک دارند * از زر ناب در دهن پستان

هریک از نازکی چنان که فرد * گویدش ناردانه ایست عیان

فرقه فرقه نشسته بهم زانو * در بر یک دگر خزیده چنان

که سر موی در نمی‌گنجد * در میان از توافق ایشان

هر گروهی بگوشهٔ دگرند * در پس پردهٔ عفاف نهان

در میانشان ز زر ورق بسته * پردها دست قدرت یزدان

نازکانند لیک سخت دل اند * خود چنین اند نازکان جهان

هر یکی از نازکی و لطف چنانک * برلب هر که در بری دندان

بنیش همچو چشم این یمین * از گزند زمانه خون افشان

شفتالوی آبدار لطیفش دلربای بود که خسته و دلشکستهٔ خودرا پیوسته مستغرق نعمت وصال خود داشتی [و] تا اورا به تیغ پاره پاره نساختی اورا از دست نیانداختی[1]

1. П, В بگذاشتی

در کاغذ حریر خطائی پیچیده برسم امانت در درج عقیق یمنی محفوظ ساخته یا زرگر
دوران جوهر و یاقوت را از برای امتحان درکورهٔ افروختهٔ [л. 56a] نار انداخته
و این یمین از برای انار لغزی گفته بغایت خوب واقع شده [و هو هذا]

چیست آن گوی پیکرِ گردان * گاه مینا برنگ و گه مرجان
گوی یاقوت را همی ماند * بسته اندر زمرّدین چوگان
رنگ او همچو گونهٔ معشوق * که رخش گردد[1] از حیا رخشان
هست برجی ز خلد پنداری * از پی حور ساخته رضوان
بهر حکمت مهندس تقدیر * بر ستونی نهاده این بنیان
خارج او همه عقیق یمن * داخل او مُذهّب از عقیان[2]
بر فرازش نهاده کنگره‌ها * راست چون تاج بر سر شاهان
کنگره نیست افسر لعل است * پر بیاگنده زرِّ ساو میان

1. A,C, л. 103a, B, л. 124б کرده 2. A и C оп. все дальнейшие бейты, кроме последнего.

آن ریاض روح پرور در نظر چون قامت دلربای حورای عین بر کنار حوض کوثر
می‌نمود هرکه را قدم بدروازهٔ آن روضهٔ جنّت نشان رسیدی کریمهٔ هٰذِهِ جَنّاتُ
عَدْنٍ فَادْخُلُوها خالِدِينَ[1] از سروش عالم غیب شنیدی درختان میوه‌دارش
از کثرت اثمار[2] مانند پیران روزگار گذرانیده پشت خمیده و چون درخت سپهر
از هر طرف دامانش بزمین رسیدی سیب [بی] آسیبش از گوی غبغب دلبران و
چاه ذقن سیمبران خبر داده و رنگ و بوی روح افزایش مفرّح و مقوّی بیمارانِ از پا افتاده

سیب را با ذقن یار مشابه کردم * رنگ او سرخ شد و روی[4] برافروخت بباغ
سیب مانند چراغیست درخشان بدرخت * روز روشن بسر شاخ که دیده است چراغ

درخت انارش از برگ و میوه خبر از سبزه[5] و آتش خلیل میداد و چون درخت وادی ایمن
از نار تجلی نشان میداده بکریمهٔ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَاراً[6] زبان حال گشاد
تو گفتی که خازن گنجینهٔ تقدیر بواقیت رمّانی گریبان دوشیزگان حرم باغ را دفعه دفعه

1. Последние два слова из Корана (39,73). 2. A اثمارش 3. T. л. 161a کردند 4. T. л. 161a
شده چهره 5. A. C. л. 102б میوه 6. Коран, 36,80.

نگاه داشته سر بگریبان می در آوردند مگر از نسیم صبا وصف چمن بهشت
گوش کرده بودند یا از طبقچهٔ نقرهٔ نرگس شهلا[1] مُفرّحِ زعفرانی نوش کرده
انبساط می‌نمودند درخت طبرخون از غلیان خون سرخ گردیده فصّاد ابر[2] به
نیشتر برق رگهاش از مفاصل کشوده بود و درخت بید از برای دفع یرقان از
همیشه بهار صد هزار ماهی از عکس برگهای خویش در آب روان می‌نمود تو گوئی که
معمار نادهکار فصل بهار بر حواشیِ چمن از جویهای بنفشه رنگ خاکستر ریخته
طرح عمارتی مینهاد یا جامه‌دار نوعروسان باغ پوستینهای [برّهٔ] کبود ژنگله‌موی را
گشاده باد و هوا میداد مگر که غنچه‌های سوسن در وصف باغ ارم در پیش
گلهای آن چمن سخنی انداخته بودند که غنچه‌های گل بتحریک نسیم دهان ایشان را
بضرب مشت مانند گلهای نیل کبود ساخته بودند بهرجانب هزار شمع کافوری بود از غنچهای
رنبق آماده و هرسو لگنهای کبود می‌نمود از گلهای نیلوفر نهاده سبزهٔ نورسته برکنار جوی
مانند خط نازک لب دلبران گلروی در نظر می‌آمد و درختان سرو و عرعر بر اطراف حیاض

سحاب فصّادی برق نیشتری برله 2. A, C ابرارش ; T 1. A شهلاش

کرده یا زبانهای طعن و توبیخ در بارهٔ او دراز کرده سنگ [اندازهایش را چون
بینی گوئی که ساکنان سموات از برای استشاق و استرواح] نسیم خیاشیم
بر منافذ جدارش گذاشته اند در فضای آن مصر جامع از بناهای[1] کیکاوس
چهارباغیست که ارم را از آن در دل داغیست صفایش از وفای خوبان زیبنده‌تر
و هوایش از کرشمه‌های محبوبان فریبنده‌تر حوض آبدارش از عین صفا عکسپذیر
و آب آئینه کردارش از صور طیور و اشجار نظیر صحیفهٔ تصویر. بلبل گویا بر
منابر اشجارش مفسر کریمهٔ جَنّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ[2] نرگس بینا در
حوالی[3] جویبارش بذکر قدیمه فَاعْتَبِرُوا یَا أُولِی الْأَبْصَارِ[4] [л. 556] واصف
انهارش عَیْنَانِ تَجْرِیَانِ[5] و مُعَرِّفِ اثمارش فِیهِمَا فَاکِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّانٌ[6]
گلهای آن بوستان جنّت نشان از خندهٔ فراوان به پشت پا فتاده صفرا
میکردند و غنچهای چمن آن گلستان مانند نوعروسان از خنده خودرا به زور

1. A, C, л. 192a از بنای 2. Коран, 2,23. 3. A, C حواشی 4. Коран, 59,2. 5. Коран, 55,50.

6. Коран, 55,68.

جمالی چو در نیمروز آفتاب * کرشمه‌کنان نرگسش نیمخواب

بعد از فراغ صحبت آن محفل سپهرتزین بهشت‌آیین متوجه ولایت اخسی شدیم چون بقریهٔ نمدانک[1] که در یک فرسخی قرکلت است رسیدیم این فقیر را عارضهٔ دست داد و بدرجهٔ اشتداد یافت که امید از حیات منقطع شد چون ایام مرض متمادی گردید از حضرت مخدومی استدعا نموده شد که فقیرا گذاشته متوجّه اخسی شدند بعد از یک هفته این فقیر[2] بقدر صحتی یافت بجانب تاشکند شتافت شهری دید که فلک زبرجدی هر شام از برای دفع گزند سپند دانهای نجوم را بآتش شفق میسوخت و از برای راه و روش ساکنانش مشعل جهان‌افروز ماه را بر میافروخت بهرام خون‌آشام از برای ضبط و حفظ آن قلعه از کواکب مهره‌های ملتق طیار میکرد و هندوی زحل سنگ رعد از خورشید خاوری مکمّل میساخت درپیش دیوارهای برج و باره‌اش گرگ فلک نیلگون لاف رفعت زده که بقصد خائیدن سرش از کنگرها دندانها تیز

1. T نمه‌دانک 2. A. C این فقیرا بقدر صحتی روی داد

بقانون نادره‌کاری چنگ در ارغنون هنرپروری زده مجلس اهل صفا را برافروختی مطرب دستانسرای اوج فلک که عبارت از ناهید است ساز چنگ خود از رشک مانند عود بسوختی ولی شعاری که آوازهٔ مقامات[1] وی در شش جهت بلند گشته شعبهٔ از کرامات وی آنکه مانند عود گوشها اختیار کرده گاهی [در] نشاپور و اصفهان سیر میکرد و گاهی از زابل و نهاوند خبر میداد مولانا شاه حسین بود که همواره انس و جلیس حضرت خواجه بود و بقانون محبت و ارغنون مودت نقش غم از میانخانهٔ دل میزدود و از ارباب حسن امیر علی نام جوانی از ملازمان خواجه بود که از رشک عارض دلفریبش آفتاب در اضطراب بود و از شرم طرهٔ پریشانش سنبل چین در پیچ و تاب پرپیکری از صورت جان نگاشته ماه چهرهٔ تیغ غمزه بر خون عاشقان گماشته [شعر]

بدیده همایون ببالا بلند * بابرو کمانش بگیسو کمند
چو سروی که پیدا کند در چمن * ز گیسو بنفشه ز عارض سمن

1. A. C. ۸. 1926 آوازه که مقامات

جناب مبدع البدایع مخترع الروایع نظام عقود جواهر الابیات صرّاف نقود جواهر الکلمات المخصّص بقوت الملکات و المشاعر الممتاز بالحدس الکامل و الفهم الوافر [بیت]

بلبل باغ معانی آن که از لطف بیان * طوطیان شکرستان سخن را کرده لال

جناب فضایل مآب مولانا قزیلی بود ادام [الله] نفایس اشعاره[1] البدیعة [و زاد بین البلغاء نتایج افکاره النجیعة که] مانند اجزای عقد نظم بآن جناب مشاکل و متقارب بود و از بحر دلکشا و رجز غمزدا که مشعر حظ وافر و فیض کامل بود هر دم فرح جدید و شوق مدید روی می‌نمود. از ارباب ساز و نواز [جناب مستطاب نادر الدوران مؤلف ترکیبات النغمات و الالحان ناقد دساتین القول و العمل ناظم القوانین الهزج و الرمل] خوشنوازی که هرگاه در بزم عُشّاق بنوا بنغمات روح افزا و بصوت دلکش غمزدا عمل نمودی مانند زنگوله فریاد و ناله از بزرگ و خرد[2] عراق عرب و عجم برآوردی [л. 55a] هر گه

1. A انفاس الشعار 2. Все остальные рук. کوچک

طبیب مسیحانفس و «الصُّبحِ إذَا تَنَفَّسَ»[1] از برای تحلیل آن ماده و خنجات[2]
کواکب را بهر تکمید در پردهٔ کافوری مهر بخیط الشعاع پیچیده گرم بر پهلو نهاد
حضرت شیخ الاسلام از درد خله بتنگ آمده اظهار دردمندی نمودند این کمینه در
بدیهه باین مطلع رطب اللسان گردیدم

به خدمت تو پی جان سپردن آمده‌ام * تو زنده باش که من بهر مردن آمده ام[3]

و رباعی مصنوع نیز معروض داشته آمد[4] آن عالیحضرت اسپی بزین و لجام باین
کمینه انعام فرمودند و تلطّف و تفقّد لا کلام نموده حضرت مخدومی و این
کمینه را برسم ضیافت و مهمانداری یکهفته تکلیف ارْخای عِنانی[5] نمودند
و مجلس فردوس آیین سپهر تزیین آن حضرت از حضور اهل فضل و کمال و
ارباب حسن و جمال و اصحاب ساز و نواز هرگز خالی نبود [از] اهل فضل

1. Коран, 81,18. 2. Неразборчиво; A, C, B2, T, Ст I, II, IV—оп.; B وخنجات; Ст III وصحات (?); 1440, л. 95а и 1320, л. 140б وخنجات; 1843, л. 60б حجاب 3. В рук. A в обоих случаях آمدیم; в рук. C сначала так же, затем переправлено на آمده‌ام 4. П, B2 شند 5. П, B, B2 عنان

معالی انتساب قدوة الاماجد و الاماثل زبدة الاعالی و الافاضل [حضرت] شیخ الاسلام مرجع ائمة الکرام غوث الاسلام و مغیث المسلمین المختص بعواطف الملک الخلّاق معزّالدین خواجه عبد الرزاق آن جا توطّن اختیار کرده اند[1] و این کمینه را در مدح آن عالیحضرت رباعی بخاطر رسیده بود بطریق صنعت اشتقاق متضمن مطلعی معما باسم خواجه [و آن] رباعی این است

جان در طلب خواجهٔ بااستحقاق * جویان شده نیک[2] بینش بس مشتاق

روی خواهی تو[3] نور توحید در آن * رو بین بلقای خواجه عبد الرزاق

معمای مستخرج باسم خواجه

جانب خواجه چو نیکو بینی * نور توحید در آن رو بینی

علی الصباح روز پنجشنبه بیست و ششم شعبان [سنه ۹۲۸][4] که شیخ الاسلام روز جهان افروز را هنگام سفیده دم از پیکر هلال عارضهٔ خاله در پهلو پدید آمد و

سنه توقوز یوز T 4. A. C год опускают; 3 T ز 2. A. C و نیک 1. A. C توطن داشتند

یکرمه سکزدا

چنین گویند که امیر عرب در زیر زمین خانهٔ ساخته بوده از سقف [وی] روزنی
گذاشته و از آن جا آن خانه را پر طلا و نقره ساخته بوده بعد از وقوع
این امر عالیجناب سیادت مآب سید شمس الدین محمد گورتی که مدرس مدرسهٔ
عبید الله خان بودند فرمودند که دیگر درین ولایت بودن از[1] مصلحت نیست
طلبهٔ مدرسه متفرق گردیدند و هر کدام رخت اقامت بگوشهٔ کشیدند این کمینه در
ملازمت حضرت مخدومی عزیمت نمودیم که از راه هندوستان بزیارت کعبه زادها الله
تعالی شرفاً متوجّه شویم چون بنواحی تاشکند رسیدیم در آمدن در آن دیار مصلحت
ندیده متوجه قصبهٔ فرکت گردیدیم و آن جایست در غایت خوشی و نهایت دلکشی
که باغ ارم از خجالت آن روی در پردهٔ اختفا کشیده و روضهٔ رضوان از رشک
چشمه سارش از حوض کوثر آب در دهان آورده آبهای با صفایش چشمهٔ حیوان را
بخاک سیاه نشانیده و مستنشق هوای جانفزایش نفس جان بخش مسیحا را باد
هوا پنداشته [л. 546] و کدام صفت[2] و منقبت بآن برابری میکند که عالیجناب

1. П оп. 2. B₂ وصف

فساد و مورث[1] عداوت و عناد بود اینرا نگاه داشتم و علم اظهار
نه افراشتم و گفتم که [بیت][2]

چه گویم که ناگفتنم بهتر است * زبان در دهان پاسبان سر است

اکنون ملاحظه کردم که در نهان داشتن نیز فتنهٔ عظیم متصور است چارهٔ ندیدم و
اظهار آن پسندیدم عبد الله[3] سلطان با یکی از امرای عظام اورا بنزد سیونج خواجه
خان بولایت[4] تاشکند فرستاد چون سیونج خواجه خان آن نامه را بدید بسان
نامه بر خود بپیچید و تیغ انتقام از نیام برکشید و سلطان ابراهیم را با جمعی از
مقرّبان درگاه عالمپناه از برای نهب و غارت و تاراج خانهٔ امیرعرب بولایت
ترکستان به قصبهٔ صران ارسال نمود در وقتی که سلطان سراپردهٔ مشرق بر
اشهب صبح سوار گردید و خزانهٔ پادشاه شام را بعرصهٔ یغما [داد][5] دراهیم و
دنانیر از نقیر و قطمیر و قلیل و کثیر هر چه بود تصرّف نمودند و العهدة علی الراوی

1. A مواد و . T مورد 2. П فرد 3. B عبید 4. П بشهر 5. Так только B2, л. 121б. Другие рук. عرصه یغما و دراهیم ; T. л. 157б قیلیب یغما

همگی از وجود تو معدوم * تو چو ماهی دیگران چو نجوم

اگر یکچند روز بر تو سبقت گرفته اند در سلطنت باکی نیست اگرچه شکوفه از میوه پیشتر است قدر و مرتبهٔ هر کدام مقرّر و معیّن است زینهار که خاطر ملول نداری که عنقریب اینها عرصهٔ تلف میشوند [л. 54a] و پادشاهی و سلطنت بر طریق استقلال بر تو خواهد قرار گرفت [شعر]

ما خوانده ایم و دیده از روی طالع تو * این شکل در مبادی این نقش در اوایل

رایات کامگاری از رأی تست علیا * آیات شهریاری در شأن تست نازل

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ [2] و امثال این حکایات نوشته بمهر میرعرب مشحون گردانیده و بعرض عبد [3] الله سلطان پسر کوچکونجی خان و حاکم قصبهٔ یسی [که مزار فایض الانوار حضرت قطب الاقطاب خواجه احمد یسوی است] رسانید و گفت این کتابت را میرعرب مدتیست [که] به من داد که به عبید الله خان برسان بواسطهٔ آن که این مکتوب موجب فتنه و

1. П, В خواهند شد 2. Коран, 68, 8–9. 3. А, С, В — (неправильно) عبید

میر سرو است و بخارا بوستان[1] * سرو سوی بوستان آید همی

ز انتظار خاک پایش غنچه را * آب حسرت در دهان آید همی

حضرت امیر عرب متوجه بخارا شدند و در تاریخ عاشر شهر صفر در شهر[2] بخارا نزول فرمودند در همان روز که آفتاب عالمتاب ذات عالی سمات حضرت میر از سپهر بخارا طلوع نمودند بدر دولت خواجه نظام در عقدهٔ ذنب و وبال انخساف پذیرفت جمعی از معاندان اورا برفض منسوب داشتند و تراب لعن و طرد بفرق او انباشتند بسرپنجهٔ عقاب و عقاب شکنجهٔ عذاب عبید جانش هلاک ساختند در آن وقت خواجه سلطان ابراهیم در ترکستان بود چون این خبر موحش را شنود و مهر امیر عرب با وی بود از زبان امیر عرب بعبید الله خان کتابتی نوشت مضمون آن که [ما] همگی همت عالینهمت بر ترقی دولت و ترفع حشمت تو مصروف داشتهایم[3] و تمامی توجه بر استقلال عظمت و سلطنت تو گماشتهایم تو بر سپهر پادشاهی و فلک شهنشاهی مرتبهٔ آفتاب داری و دیگران حکم درارئ [بیت]

1. Только T; остальные рук. میر سرواست وسرابستان او 2. П доб. فاخرهٔ 3. A, C مصروفست

و در میدان نصفت لوای عدالت افراخته ایم تا هر کاریرا بمیزان عقل و شرع
نسنجیم مناسب نمیدانیم که کسی را برنجانیم یا از کسی برنجیم انشاء الله چون بدار
الخلافت[1] بخارا رسیم بحکم اَلنَّاسُ مَجْزُونَ بِاَعْمالِهِم إِنْ خَيراً فَخَيراً وَإِنْ
شَرّاً فَشَرّاً هرکسی[2] بسزا و جزای خود خواهد رسید پس بمقتضای أَمْهِلْهُمْ
رُوَيْداً[3] اورا مهلتی دادیم و بروی در فرصتی گشادیم بعده مخادیمرا رخصت
بخارا فرمودند و در موسمی که امیر آل پیکر ورد احمر از مقرّ[4] سقر ولایت
هجران روی بسرابوستان گلستان نهاده و نظّارهٔ اثمار[5] و ازهار از بالار[6]
چوبین اشجار [چشم][7] انتظار فَانْظُرْ الی آثار[8] در اقطار و اطراف گشاده
نوای بلبلان در مقام حسینی عُشّاقرا مُحیّر گردانیده و صدای آب روان از
چشمهٔ زندگانی ترابیانرا درد[9] رسانیده میگوید

1. П الفاخرة 2. A,C هرکسیرا 3. Коран, 86,17. 4. B_2, T оп.; B неясно. 5. A, B, C نظار و ثمار; B_2 оп. 6. T تالار; остальные рук. بلار 7. T انتظار کوزین; остальные рук. оп. 8. Коран, 30,49 (начало стиха). 9. B_2 ترانه ورد زبان ساخته

و] در غایت ظهور است که آن محتال بدفعال بنمیمه و غمّازی و خدیعه و هیّمازی عقل کلّ را بازی دهد و بفسون و مکّاری در صورت محبّت و یاری میان پدر و پسر بیزاری نهد یقین است که باغرای غریب و اغوای عجیب و اسالیب اکاذیب [عنقریب] رایت بغض و عدوان میان ملازمان و حضرت خان چنان برافرازد که رسم امن و امان و نقش قرار و اطمینان از صفحهٔ عرصهٔ[1] بخارا براندازد و [اتحاد بفساد[2] و] وداد بتضاد و حقوق بعقوق و وفاق بنفاق مبدّل سازد مطمع [л. 536] و مأمول از مکارم اخلاق آن مخدوم علی الاطلاق آن که صورت و مواد این امررا بدیدهٔ تدبیر نظر فرمایند و زنگ اعتساف از آئینه خاطر صاف بصیقل انصاف بزدایند

آن که فکرش گره از کار جهان بگشاید * گو بفرمای درآن جا نظری بهتر از این

امیر عرب فرمودند که ما در هرکار عقل و شرع را پیشوا و مقتدای خود ساخته‌ایم

1. П عرصهٔ صفحهٔ 2. П, Т اغناد

بسبب این مکتوب مُسَرَّت مصحوب جیب لباس آن مدبر از دست تعرض خان امان یافت از استماع این مقال و مشاهدهٔ مآل این حال انگشت تحیّر در دندان تفکّر ماند قطعه

شمشیر نیک زآهن بد چون کند کسی * ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست * در باغ لاله روید و در شوره خار وخس

یقین دانند که این مزاج گوی مفسد و روباه خوی مشعبد انواع مکر و خداع در لباس خدمت و اتباع بنسبت آن جناب فلک ارتفاع بطرزی پرداخته [که] در خاطر خطیر متمکن و جایگیر شده که دیوار دل آن دوست لباس دشمن اساس بشمسهٔ[1] اخلاص مزیّن است و اشعهٔ نور وفا در صومعهٔ باطن خباثت مکان او معیّن اما فی الحقیقة محبت او محض خدیعت است و خدمتش [فی نفس الامر کَسَرابٍ بِقیعَةٍ][2]

یَغُرُّنَکَ الْأَعدا بلُبْس کلامهم * مشروب بِسُمٍّ لِینُ کُلِّ الْأَزْقام

1. П. В شمعهٔ 2. Коран, 24.39.

خیر و شر بدست قدرت ادراک چاک میسازد و زنگ شک و وهم از آینهٔ افکار بصیقل یقین پاک میگرداند مخفی نخواهد بود که جامهٔ دیبای نامهٔ جانفزای که حلیهٔ حواریِ وداد است حیف و صد[1] حیف است که ذیل آن بذکر سفارش آن ناسپاس که بصورت ناس [و] بمعنی نسناس است سمت عیب و نقصان یافته [نظم]

مکن با بدان نیکی ای نیک بخت * که در شوره نادان نشاند درخت

درختی که تلخ است اورا سرشت * گرش در نشانی به باغ بهشت

ور از جوی خلدش بهنگام آب * به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب

سرانجام گوهر بکار آورد * همان میوهٔ تلخ بار آورد

ز بدگوهران بد نباشد عجب * سیاهی بریدن نشاید ز شب[2]

وَ اَنْتَ و إِنْ داربتَ فی العرجیَّةً * اذا مَلَّنَتْ یوماً من السَّلع تلْسع[3]

1. П هزار; Т یوزمنک 2. A и C приводят только первый и последний бейты, B_2 — только первый.

3. Этот арабский бейт только в рук. П и В, л. 116 б.

شدند و آن در فصل زمستان بود که عصر آتشی [که] بالانشین عناصر است از صدمت و صعوبت[1] [л. 53a] برودت بجفرات و زوایای کرهٔ ارض میل نموده بواسطهٔ کرهٔ هوائی سرزده بهر خانهٔ که در میآمد از سکّان و متوطنان آن کاشانه آن مقدار چوب میخورد که دود از نهاد او بر میآمد [بیت]

گرچه زبردست عناصر نشست * گشت بسرما همه را زیردست

گوئی که دود و شراره‌اش آه و سرشک خون بود که اورا از شدت سرما عارض شده یا از دود پوستین سمور در بر کرده [از] شراره ریزهای زر از برای بهای هیمه ایثار می‌نمود [و] باین صفت خودرا در دل مردم جای کرده گرمئی مهر خود میافزود [بیت]

آتش از آن سان که بدل جای کرد * دود برآمد[2] ز نفسهای سرد

فخادیم که بشرف ملازمت آن جناب واجب التعظیم مستسعد گردیدند به عرض رسانیدند که بر رای صایب و خاطر ثاقب که جیب اسرار مغیّبات از

1. Все рук., кроме Т, дают здесь еще один союз و 2. П برآوردلهای سرد

مشار الیهما[1] در ولایت بخارا بمسند عالی صدارت[2] استناد یافتند امرا و ارکان
دولت دو فریق گشتند هر فریقی بیکی از این دو صدر عالیقدر توسّل جستند
در سلسلهٔ عبید الله خان تذبذب و تزلزل بظهور انجامید جمعی بتربیت خواجه
ابو الوفا و خواجه امیر دوست مروزی میل نمودند و بعضی بانهدام و انعدام
خواجه نظام کمر بستند و او را در نظر عبید الله خان در شکستند چون این
خبر بسمع شریف امیر عرب رسید مکتوبی مشتمل بسفارش خواجه نظام بعبید
الله خان فرستادند مضمون آنکه در طریق ارادت و محبت میباید که آن
چه مقبول ماست مقبول شما باشد و آن چه مردود ما مردود شما باشد
بهمین سخن باز مهمات خواجه نظام نظامی دیگر گرفت و کار و بار حشمت
و شوکت او سرانجام دگر یافت [مصراع] دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست *
مولانا حاجی تبریزی و مولانا شمس الدین محمد خراسانی و خواجه
ابو الوفا و خواجه امیر دوست مروزی بملازمت امیر عرب متوجه ترکستان

1. B₂ неправильно چون خواجه نظام 2. П, Т, В, B₂, 3392, 1320, 698 وزارت

ایشان بطغرای اِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمٰاناتِ اِلیٰ اَهْلِهٰا[1] موشح
می‌نمود تأمّل و تدبیر فرمودند لایق‌تر و مناسبتر بدین منصب سَنِیَةُ المراتب
عالیجناب معالی انتساب مولانا الاعظم البارع الواعی المتنوع خلف اعاظم
العلماء المحققین مقوی مراسم الشرع المتین جامع الاصول و الفروع حاوی
المعقول و المشروع مولانا کمال الدین حاجی تبریزی بخاطر رسید بعضی از
نواب درگاه عالمپناه بذروهٔ عرض رسانیدند که مولانا شمس الدین محمد خراسانی
که ابو حنیفهٔ ثانی ملقب است الیق و انسب می‌نماید زیرا که در ولایت
خراسان در سلسلهٔ سلطان حسین میرزا اورا بدین امر تکلیف نموده بودند
و او از این منصب ابا و استنکاف نموده بوده همین دلیل است ساطع و
حجّت[2] است قاطع بر سزاواری او بدین منصب امیر عرب فرمودند [که]
این قضیه مانعة الجمع نیست و در همین مجلس از برای هر دوی ایشان نشان
نوشتند و بسمرقند فرستادند و امیر عرب متوجه ترکستان شدند چون موالئی

1. Коран, 4,61. 2. T محتسب

فحوای هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ و الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ[1] مزین است و انتظام این اسباب بیوسیلهٔ صدری و واسطهٔ صاحب قدری که بر دقایق این صورت و وقایع این معنی ناقد بصیر و قاید خبیر بوده مدلول کریمه [اللّه] یَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْیُنِ و ما تُخْفِی الصُّدُورُ[2] را نصب العین خاطر دارد و در تحقیق مراتب و تعیین مناصب طوایف مذکوره اجتهاد موفور بجای آورده حقوق هریکرا بواجبی بگذارد [ر. 526] ممکن و میسر و متوهم و متصور نیست

عبید اللّه خان دست بر سینه و انگشت بر دیده نهاده گفت بارک اللّه مخدوم کرم نمودید و اظهار کرامت فرمودید مدت مدید است که این معنی مکنوز خاطر این فقیر است [و] بواسطهٔ مقولهٔ الامورُ مرهونةٌ بِأَوْقاتِها در پردهٔ توقّف مانده مناسب چنان می‌نماید که این امر در حضور ملازمان بوقوع انجامد پس باتفاق در تحقیق حال علما و فضلا که صدر الکتاب احوال ایشان لایق توقیع أَفَمَنْ شَرَحَ اللّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ[3] بوده[4] و فصل الخطاب ابواب اخلاق

1. Коран, 39,12. 2. Коран, 40,20. 3. Коран, 39,23. 4. A. C نموده

عرب در بخارا قریب بیک ماه طرح اقامت انداختند و آن شهررا بیمن
مقدم شریف رشک دار القرار ساخت خواجه نظام را باز برمسند
وزارت و سریر نیابت استناد دادند و دیوانیان و ارباب قلم سر
انقیاد و اطاعت بر خط فرمان او نهادند پس امیرعرب فرمود که ای
فرزند باید که همیشه همت عالینهمت بر تربیت جماعتی گماری که به
فضایل نسبی و فواضل مکتسبی ممتاز بوده مستحق علوّ رتبت و
سزاوار ارتقای مراتب تربیت گشته باشند بتخصیص فرقهٔ سادات عظام
که اجسام فلک احتشام ایشان بتجلیات آیات إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ
عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا[1] متجلی است و زمرهٔ قضاة
اسلام که صفحات وجناب مشتری[2] ارتسام ایشان بانوار إِذَا حَكَمْتُم
بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ[3] متجلی است و معاشر علمای اعلام
و طوایف فضلای کرام که حواشئ صحایف لیالی و ایام ایشان بارقام

1. Коран, 33,33. 2. A, C بشری 3. Коран, 4,61.

کسانی که بودند مردان مرد * نگشتند گرد من از ننگ و عار

چو حالم[1] چنین است با شوهران * اگر بکر باشم شگفتی مدار

تو نیز ای برادر مراین قصه را * همی دار ز ابن یمین یادگار

25 ز مردی اگر هیچ داری نصیب * بدین قحبه رغبت مکن زینهار

حضرت عبید الله خان با توابع و حشم و خدم از مواعظ و نصایح آن امیر محترم آن مقدار گریه و رقت نمودند که ابر بهاری اگر آن را بدیدی از گریه بی آبروئی و شرمساری کشیدی جماعتی را که مترصد و مترقب انهدام جاه و جلال خواجه نظام بودند و سبیل عداوت او می پیمودند امیر عرب ایشان را نصیحت بسیار کرد و فرمود که [بیت]

درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد * نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد

اگر چه مباعدت و مباینت میان ایشان مانند غد و امس بود بنصیحت آن حضرت ایتلاف و امتزاج ایشان بهم مثل نور و شمس نمود امیر

1. B_2 عالم

بزد دست و برقع ز رخ برگرفت * برو کرد راز نهان آشکار
یکی گنده پیری سیه‌روی دید * ملوّث بصد گونهٔ عیب و عار
بخون اندرون غرقه یک دست او * دگر دست کرده بحنّا نگار
مسیحش بپرسید کین حال چیست * بگو با من ای قحبهٔ خاکسار
چنین گفت کین لحظه یک شوی را * بدین دست کشتم بزاری زار
دگر دست حنّا از آن بسته‌ام * که شد شوی دیگر مرا خواستگار
چو بردارم این را بقهر از میان * بلطف واندگر گیردم در کنار
شگفت آن که با این همه شوهران * هنوزم بکارت بود بر قرار
ز راه تعجب مسیحاش گفت * که ای زشت رو قحبهٔ نابکار
چه گونه بکارت نشد زایلت * چو داری فزون شوهران از هزار[1]
بپاسخ چنین گفت آن گنده پیر * که ای زبده[2] و قدوهٔ روزگار
گروهی که کردند رغبت بمن * از ایشان ندیدم یکی مرد کار

1. T شوهر از صد هزار 2. T زبدهٔ

در دام غرور نیافکند و ما الحیوة الدنیا الا متاع الغرور[1] واین قطعه ابن یمین را خواندند[2]

شنیدم که عیسی علیه السلام * تضرع کنان گفت کای کردگار
جهان و جهان فریبنده را * چنان کآفریدی بچشم من آر
بدین آرزو مدتی برگذشت * همیکرد روزی بدشتی گذار
زنی را در آن دشت از دور دید * نه اغیار با او رفیق و نه یار
بدو گفت عیسی که تو کیستی * چنین دور مانده زخویش و تبار
چنین داد پاسخ که من آن زنم * که کردی[3] مرا مدتی انتظار
چو بشنید عیسی شگفت آمدش * مرا گفت با صحبت زن چه کار
بپوزش درآمد زن آن گاه و گفت * جهانست نام من ای نامدار
مسیحا بدو گفت بنمای روی * که تا خود چه دلها ترا شد شکار

1. Коран, 57,20. 2. A оп. это *кит'а*, а предшествующие ему слова приспособляет к купюре следующим образом: و قطعهٔ ابن یمین را که در باب دیدن حضرت عیسی زال دنیا را کفته است خواندند 3. T بودی; B₂ کشتی

پیش فرستاد که حضرت امیر البته عنایت کرده از اسپ فرود نیایند عبید الله خان پیاده و امیر عرب سواره ملاقات کردند از مقام ملاقات تا شهر مسافت دو فرسنج بود امیر عرب از بیوفائی و بی اعتباری دنیا حکایت میپرداخت و عبید الله خان از سحاب دیده خاک راه را گل میساخت از جملهٔ ابیات عربی و فارسی که بر صفحهٔ بیان آمد این ابیات بود که نوشته شد

اِنَّمَا الدُّنْیَا فَنَاءٌ لَیْسَ لِلدُّنْیَا ثَبوت [л. 52a] * اِنَّمَا الدُّنْیَا کَبَیْتٍ نَسَّجَتْهَا الْعَنْکَبُوت

[بیت] یَا مَنْ بِدُنْیَاهُ اشْتَغَلْ * قَدْ غَرَّهُ طُولُ الْاَمَل

اَلْمَوْتُ یَاْتِی بَغْتَةً * وَالْقَبْرُ صُنْدُوقُ الْعَمَل

[بیت] وَمَنْ یَرْجُو مِنَ الدُّنْیَا وَفَاءً * کَمَنْ یَرْجُو شَرَاباً مِنْ سَرَابِ

یُنَادِی مَلَکٌ[1] فِی کُلِّ یَوْمٍ * لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ[2]

فرمود[3] که ای فرزند واقف باش [که] محتالهٔ دنیا ترا فریب ندهد و مرغ دلترا

1. Для размера مَلَکٌ (?) 2. В рук. A и C выписано на полях; B оп. 3. T بو ابیاتلاردین

سونک دیدی کیم

چون هست و نیست هردو نماند بیک قرار * باید کز این دو یاد نیاید دل ترا

قاصدی که آمده بود معروض داشت که در بخارا خبر اراجیفی افتاده بود که ذات عالی سمات حضرت میررا عارضهٔ دست داد و حکایاتی[1] میگفتند که زبان را یارای گفتنِ آن نیست خواجه نظام باین دو بیت مترنم گردید

خرانرا نمایند هر شب بخواب * که پالانگرانرا ببردست آب

چو پالان به پشت خران برنهند * بدانند که پالانگران زنده اند

امیر متغیر گشته یراق سفر بخارا کرده بعد از سه روز مانند قضای مبرم بهمراهئی خواجه نظام متوجه ولایت بخارا شدند چون موکب حشمت مناقب امیر عرب نزدیک بقصبهٔ غجدوان رسید حضرت عبید الله خان با تمام امرا و وزرا وارکان دولت و اکابر و اعالی و افاضل و اهالی و اشراف و اعراف ولایت[2] بخارا به استقبال متوجه شدند از یک میل راه که دیدهٔ عبید الله خان مکحل بغبار موکب آن شهسوار عرب گردید با جمعی سپاه از اسپ پیاده شده کسی

1. A, C доб. که 2. П شهر

گرفتهٔ بایزا و جفایش مشغول شدند اما اهل بیت و حرم شما بسلامت گریختند

[۸. 516] و بخانهٔ دوستان مختفی شدند خواجه این سخن را که شنیدند تبسمی کردند و باز بر سر همان حکایت که میگفتند[1] رفتند و بهمان آب و تاب مشغول گفت وگوی شدند که یک ذرّهٔ تغیّر و تبدیل در ذات ایشان پیدا نشد و این از غرایب امور عالم است علی الصباح حضرت امیر عرب بمدرسه تشریف آوردند و خواجه نظام را استمالت نموده دلدارئی کما ینبغی بتقدیم رسانیدند و فرمودند که بر فوات اشیائی عالم غم نمیباید خورد چنانکه گفته اند

زبر و زیر اگر شود عالم * ای بدخشی چه غم چو در[2] گذر است

کین فلک همچو شیشهٔ ساعت * ساعتی زیر و ساعتی زبر است

خواجه نظام باین قطعهٔ ابن یمین رطب اللسان گردیدند که

ابن یمین اگر همه عالم بکام تست * باید کز آن فرح نفزاید دل ترا

ور ملک کاینات ز دستت برون شود * هان تا غمش زجا نرباید دل ترا

1. П میکردند 2. П بر

جمعی از امرا و ارکان دولت عبید الله خان خواجه ابو البقاء[1] سمرقندی
که مشهو بخواجه خرد[2] است و خواجه میر دوست مروزی را در پیش عبید الله
خان تعریف بسیار کردند و در مقام انهدام مبانئ جاه و جلال و حشمت خواجه
نظام اهتمام [تمام] بجای آوردند خواجه نظام بحکم آن که علاج واقعه پیش[3]
از وقوع باید کرد متوجه بارگاه عالمپناه گردون اشتباه امیر عرب بولایت ترکستان
شده اتفاقا وقت نماز خفتن بود که اقبال وار بر آستان قدسی آشیان میر نزول
نمود حضرت امیر اورا اعزاز و اکرام بسیار نموده بدرس خانهٔ مدرسهٔ عبید الله خان
فرود آوردند آن شب فقیر در ملازمت ایشان بودم ملاحظه کرده شد [که][4] در
جمیع اوقات [عمر] هرگز بفصاحت و بلاغت و ملاحت و ظرافت مثل او بخاطر
نرسید[5] که ملاقات کرده شده باشد قریب بصبح بود که شخصی ترکش بسته مکمل
و مسلح از درِ جماعت خانه در آمد خواجه گفت ای فلان از کجا میآئی و خبر
چه داری گفت از بخارا میآیم و خبر این است که خانهٔ شمارا غارت کردند و پسر شمارا

1. П ابو الوفا ; T ابو الغازی 2. B_2, T خورد 3. T قبل 4. П از 5. A.C رسید

مجملات[1] فضل و امتنان بود بر آن موقوف داشته که تمامی اشغال مملکت و همگی اعمال سلطنت از جذر و مجذور و ضرب و مضروب بکف کفایت و ید درایت وی مفوض و موکول باشد مدت مدید و عهد بعید بر این قانون سعی و کوشش نمود که از وی فوتی و خشوی بارز نگردید و در توفیر و تکثیر مال دیوانی اهتمام نموده جانب رعیت مرعی داشته ابواب ظلم و خیانت را بالکلیه مسدود گردانیده [بود] و شهرت تمام دارد که خواجه نظام را موازی صد هزار بیت از اشعار غرّای متقدمین و متأخرین از قصاید و غزلیات و رباعیات و مثنویات از[2] هجویات و مدایح مکنوز ضمیر منیر بود و مشهور است [که] تقریب خوانی[3] هرگز مثل او کسی یاد ندارد و این رباعی این کمینه از ایشان یاد دارد

راهیست ز کعبه تا بمقصد پیوست * از جانب میخانه ره دیگر هست
لیکن ره میخانه ز آبادانی * راهیست که کاسه میتوان داد بدست

1. T доб. و مفصلات ; 2. A تقریب خانی B ; 3. T حاضرجواب کیشینی B2 بتقریب خانی

دیوان عنایت اعلیٰ خاقانی بقدر[1] قابلیت و اندازهٔ صحایف دفتر احوال استعدادش را
برقوم مجد و جلال و فضل و افضال زینت داده بر ضلع هر فردی از اوراق ایام
و لیالیِ روزگارِ دولتش روزنامچهٔ[2] سعادت بر حشو نهاده[3] و تاریخ اقبال بر
بارز[4] آورده بارقام منها و مِنْ ذٰلِکَ آراسته داشته از مجمل و مفصل عواطف
چندان که میزان قیاس فاضل آمده از مراحم بیحساب و مکارم بیشمار دفعهٔ
باقی نگذاشته بود فلاجرم اوارجهٔ جمع و خرج اوقات فرخنده ساعاتش که
آحاد آن بعشرات و مآت آن بالوف مقرون بود بر وجهی قرار یافته بود که به
جایزهٔ فَسَوْفَ یُحَاسَبُ حِساباً یَسِیراً[5] [л. 51a] مصحح گشته در مدرج
و اَلْباقِیاتُ الصّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً و خَیْراً أَمَلاً[6] بیحک
و اصلاح مصون و محروس مانده بود صَارَ مِن ذٰلِکَ این مجموع آن که پیوسته
دواعئ خاطر فیاض حضرت اعلیخاقانی که فهرست عدل و احسان و بحرالسیاق

1. A, C доб. و 2. B_2, л. 114б بروزنامچهٔ 3. B_2 نه نهاده; T, л. 148б رقم قویمادی 4. T, л. 148б تاریخ اقبال فرخ فالین 5. Коран, 84, 8. 6. Коран, 18, 44.

پس همان بهتر که مرد عاقل غنچه‌وار سر بگریبان نامرادی فرو برد و بتماشای سرابوستان روضهٔ دل که لاله‌زار عالم جانست مشغول باشد غرض آن که بعد از تشریف بردن آن جناب بساعتی در گلستان صبران تازه[1] گلی شگفت که از نکهت آن دماغ آشفتهٔ اسیران خارستان [محنت] مُخَبَّط[2] گردیده اگر عنایت نموده مانند نسیم جانفزای صبحدمی بربوستان دوستان عبور نمایند از کمال لطف و احسان ایشان غریب و بدیع نخواهد بود.

[XI] گفتار در تعریف وزیر حضرت عبید الله خان

عالیحضرت سلطنت منقبت جمشید مرتبت خورشید رفعت بهرام صولت عبید الله بهادر خان را وزیری بود خواجه نظام نام که مستوفئی

1. A, C مانده 2. B рук. T مخبط «переведено» как معطر, а к خارستان добавлено необходимое здесь и отсутствующее во всех других рукописях определение محنت (محنت خارستانی)

قامت خوش‌رفتار اولاد آدم رشک فردوس [л. 50б] برین و غیرت حور العین ساخت قادری که هر بامداد باغبان صنع پرکمالش گلهای شگفتهٔ ثوابت و سیّارا از گلبن فیروزه‌فام گلشن اخضری برچیده در چادر شب کافوری صبح صادق میریزد و نسیم صبح‌دم[1] اوراق ازهار شگوفهٔ[2] بوستان نیلوفری را بر فرق معاشران عالم خاک میبیزد و درود نامعدود بر رسولی که فلک اخضری غنچهٔ نیلوفری است از گلستان عزت و کمال او و مهر انور گل صدبرگیست از بوستان عظمت و جلال او صلی الله علیه و علی آله و صحبه و سلم تسلیماً کثیراً کثیراً و صلی علی جمیع الانبیاء و المرسلین.

این مکتوب نیز بالتماس خواجهٔ مشار الیه نوشته شد[3] چون همواره از گلشن چرخ نیلگون برای ارباب وفا گل نومیدی میشکفد و از گلگشت چمن دهر بوقلمون همیشه خار محنت در پای دل[4] اهل صفا میشکند[بیت][5]

از گلشن فیروزهٔ چرخم چه کشاید * مرغ دل محنت‌زدگان را قفس است این

1. П صبح دمی 2. П оп. 3. П доб. هوالانشا 4. П, Т оп. 5. В рук. А бейт повторен на полях

عالیجناب معالی نصاب رفعت انتساب سعادت اکتساب صاحب الاعظم حاوی قواعد المجد والکرم خلاصة الاکارم نقاوة ذوی المکارم نور حدقة الاعالی نور حدیقة المکارم و المعالی معدن جواهر الکرم و الاحسان مخزن نفایس الافضال و الامتنان[1] المختص بعواطف ملک القویم[2] خواجه نظام الدین سلطان ابراهیم باین دولت کبری و سعادت عظمی موفق گشته از سر معنی ما عِنْدَکُمْ یَنْفَدُ و ما عِنْدَ اللّٰهِ باقٍ[3] واقف گردید و وقف مطلق گردانید از آن چه حق و ملک او بود و در تحت تصرّف مالکانهٔ خود داشت تا زمان این وقف[4] و رز آب این کاریز چهارباغی ساخته بود آن را نیز وقف گردانید و خطبهٔ وقفیهٔ آن چهارباغ اینست

سپاس بیحد و ستایش بیعدد صانعی را سزد که چهارباغ فسیح الفضای فلک نیلوفری را بگل و ریاحین کواکب درخشان و ازهار همیشه بهار ثوابت نورافشان پرداخت و چمن مسدس عالم سفلی را به گل رخسار و سرو

1. П الامتثال 2. Т القدیم 3. Коран, 16,98. 4. П доб. میباشد

و مکمل ساخت صلی الله علیه و سلم اما بعد برضمایر بصایر اولی الایدی و الابصار مخفی و محجوب نماند که حضرت نبوی علیه التحیه و السلام دنیا را مزرعهٔ آخرت گفته اند که اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ یعنی هر کس در مزرعهٔ هرچه میکارد از تخم خیر و شر در قیامت که یوم حصاد است آن برمیدارد [بیت]

دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر * کای نورچشم من بجز از کشته ندروی

پس بمقتضای فحوای من کان یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ و من کان یرید حَرْثَ الدُّنْیَا نُؤْتِهِ مِنْهَا و ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ نَصِیبٍ خوشحال آن عالی همتی که از مضمون این آیت حصهٔ بردارد و آب جویبار همّت عالی نهمت را از زمین شوره زار خبیثهٔ دنیا که و الذی خَبُثَ لَا یَخْرُجُ اِلَّا نَکِداً آیتی است در شأن او صرف کرده باراضی طیبهٔ امور اُخروی و اَلْبَلَدُ الطَّیِّبُ یَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهِ عبارت از آن میتواند بود [مصراع]

این کار دولتست کنون تا کرا رسد * درین وقت همایون و عصر میمون

1. Коран, 7, 56.

مشارع[1] قنوات رحمتش و فجّرنا فیها من العیون[2] پادشاهی که سنبلهٔ گردون بلکه خرمن چرخ نیلگون در کشت عظمت وی کمتر از برگ کاهست و مرغزار سپهر خضرا[3] حمل و ثور فلک را که پروردهٔ نعمت اوست محقر چراگاهی قدوسی که اکّار مزارع انعامش هر شام دانه‌های نجوم را از کاهکشان جدا کرده بر طبق سپهر ریزد و مرغ [فلک] آشیان صبوح هر وقت صبحدم آن را طعمه و قوت خود سازد[4] [بیت]

چنان پهن خوان کرم گسترد * که سیمرغ در قاف روزی خورد

و وظایف نامعدود و درود نامحدود بر رسولی که هنوز [A. 50a] دهقان تقدیر تخم هستی کاینات را در زمین وجود نپاشیده بود که نهال اقبال او از حریم جویبار کنت نبیاً و آدم بین الماء و الطین سر کشیده بود پیغامبری که وثیقهٔ ملکیت انسان را بتوقیع من احیا ارضاً میتاً فهی له مسجّل گردانید و کشت زار فاخرهٔ الدنیا مزرعة الآخرة را بزلال افضال شریعت بیضا معمور

1. A مشارق 2. Коран, 36, 34. 3. A غبرا; B جفا, T جفاکر; B2 اخضر 4. П ساخت

[خطبهٔ وقفیه]

لطایف محامدی که چون زلال سلسال[1] از منابع قلوب ارباب معارف بر انهار السنه جاری گردد مصروف حدایق جناب قدس مالک الملکی که آب حیات روح که از محیط قدرت او قطرهٔ و از عمان مکرمت او رشحه ایست احیاء اموات اراضی موات جسد آدم نمود و بکریمه وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي[2] بآن اشارت نمود حکیمی که تخم محبت دانهٔ گندم را در ریاض فردوس برین در زمین دل آدم خاکی ریخت و فرزندان ویرا در خاکدان غبرا جهت زراعت آن برانگیخت قادر قدیمی که دهقان صنع پرکمالش مزرعهٔ با فضای چرخ اخضر را بماء معین نیّر اعظم که رشحهٔ از قنوات جاریات حکمت اوست[3] بمقتضای و لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ[4] مزیّن گردانید مُزارع مَزارع قدرتش أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ[5] است و

1. П, Т سلسبیل 2. Коран, 15, 29. 3. В, л. 1076. доб. تازه وخرم ساخت وحدیقهٔ دلکشای и т. д. 4. Контаминация стиха 5 суры 67 и стиха 6 суры 37 Корана. فلک نیلوفری را بریاحین کواکب که نمونه از روضات جنات اوست بمقتضای 5. Коран, 56, 64.

ران خود بسته کار میکردند که اگر آب بیک بار منفجر گردد در زیر آب هلاک
نشوند تو گوئی که آن چاه هولناک اژدهایست از جانب دم تا دهان بزمین
فرو رفته یا خود گوئی نشان میخ شامیانهٔ جاه و جلال حضرت میر است که
فراش صنع آلهی در زمین کوفته یا اختاچیِ لطف ایزدی گوی زمین سوراخ کرده
بر دُم رخش سبز خنگ فلک از برای سواریِ آن شاه‌سوار عرب دفع زخم چشم
ساخته نی نی که چاه ذقن روی زال زمین است که دل آنچنان صاحبدلی را[1]
در قعر چاه انداخته و در جوار آن دو کاریز [دو چشمهٔ بود که][2] مانند چشم
عاشقان از حسد آن زار زار میگریستند و با سیل اشک فراوان وچاکهای
سینهٔ ویران میزیستند خواجهٔ مذکور آن کاریزرا وقف گردانیدند [و]
از این کمینه وقفیه التماس نمودند وخطبهٔ آن وقفیه اینست که نوشته شد

1. A صاحب دولتی را 2. Заключенные в скобки слова отсутствуют во всех рук., кроме T. Восстанавливаем их на основании перевода (T, л. 146a, B 768, л. 1776): و اول ایکی کاریز چواریندا ایکی چشمه بار ایردی کیم عاشق لار کوزی مثلیک и т. д.

میراندند چون بنهایت سردابه میرسیدند دلو از چاه برمیامد و آب میریخت بعد از آن کار میکردند[1] اتفاقا آن چاه دم پیدا کرد و کارکردن متعذر شد [مصراع]

نتوان رفت در آن چاه که دم پیدا کرد[2]

[و کار متعسر شد] یک جانب چاه را مقدار جوی چه تا قعر چاه کندند و بشکل آستینی از چرم دوخته در آن جوی چه نهاده محکم ساختند و بر سر آن دم آهنگری نیز ترتیب نمودند [л. 496] و میدمیدند و استادان نقب کن بکار مشغول بودند و هرکدام از نقب کنان دو کدو بر دو

1. T. л. 145б и B 768, л. 177а: و الغ دلوی یاساب ایردیلار آنیک بیلا سونی تارتارایردیلار آندین سونک ایش قیلور ایردیلار سو کوب لیکی دین ایش قیلماق متعذر بولغاندین سونک بر کردونچه (красной тушью под строкой) چیقیر یاسادیلار آنیک یانیدا بر سردابه سالدیلار بر جفت اوکوزنی اول کردونچه غه باغلاب سورار ایردیلار اوکوزلار سردابه غه یتکان همانا دلو سودین تولوب چقار ایردی آنی توکوب بو طریقه بیلا سونی قوروتوب قازماق ایشیکا مشغول بولور ایردیلار اتفاقا اول چاه دم پیدا قیلدی الخ

2. П опускает это полустишие и следующие заключенные в скобки слова.

گستاخی بعرض رسانید که این خیال را خلایق محال میشمارند و در دایرهٔ خیال میدارند امیر خندان شدند و گفتند که در قیروان مغرب شهری دیده‌ام که پادشاهی در وی چاهی کنده و عمق آنرا بسطح محیط رسانیده و از آن آبی منفجر گشته که یک مناره‌وار بلند میریزد و چهار شهر از آن معمور است از کجا این چاه مثل آن نخواهد شد [بیت]

اگر گوئی که بتوانم قدم درنه که بتوانی * وگر گوئی که نتوانم برو بنشین که نتوانی

[بیت] بهر کاری که همت بسته گردد * اگر خاری بود گلدسته گردد

از روی زمین تا آب پنجاه گز بود و عمق آن یک صد و پنجاه گز و آن مقدار آب را بر میکشیدند و دلو عظیمی ساخته بودند و بر یک جانب سردابهٔ [ساخته] یک جفت گاو را بگرد آن چاه بآن دلو میبستند و آن گاوان را در آن سردابه

1. A, B,C بگردونچه‌های آب آن : 1320, л. 128a, 1882, л. 1926, 1259, л. 97a ; П,л. 766 بگردونچه‌ها کردون چه

میسر گردید ظل عالی لایزال باد[1]

و از عمور غریبه که در ترکستان مشاهده کردیم آن بود که امیرعرب
در یک فرسنگی صبران دو کاریز جاری کرده بودند که مسافران برّ و بحر عالم
مثل آن دو کاریز[2] بآبادانی و معموری در معمورهٔ عالم نشان نمیدادند و
قریب بدویست غلام هندوستانی لاینقطع در آن کاریز کار میکردند
و بر سر آن دو کاریز قلعهٔ بنا کرده که درج فتح بمفاتح تدابیر بشر مفتوح
نگردد و غوامض مشکلات تسخیرش با مساطیر و حواشئ ضمیر هیچ وزیر و
امیر مشروح نشود درهٔ تملیکش بالماس رای رایان متکبر و حاکمان[3] متمیّز
بکثرت عساکر و عِدّت[4] و عُدّت وافر مغلوب هیچکس نیاید و در درون
آن قلعه چاهی احداث نموده بود که عمقش بدویست گز رسیده بود و
داعیه‌اش آن بود [که] عمق آن را بمحر محیط رساند این کمینه از روی

1. B_2, л. 1116 доб. برب العباد . T, л. 1446 طل عالی لایزال و بی زوال بولسون آمین 2 A доб.
3. B ندیده 4. A حدت (T حاکمه سی) و حاکمه آن

بدُردانهٔ یگانهٔ بحر دولت و اقبال مجدداً مرصع گردید [و] سپهر سلطنت
و کمال بلمعان[1] اختر مسعودفال برج عظمت و جلال مزیّن شد[بیت]
عمر ابدی باد پدر و پسررا * بخت ازلی باد هم این را و هم آن را
حقا که از این نوید روح بخش جان فزا چندان فرح و سرور و ذوق و
حضور روی نمود که فوق آن متصور نباشد انشاء الله تعالی[2] که آن دُر
یگانهٔ نیک اختر با آن گوهر عزیز دیگر در سلک سلطنت و دولت ابد الدهر
مجتمع و منتظم باشد بعده معروض میدارد که درآن وقت که فرزند ارجمند
عبد العزیز لا زال کِاسْمِهِ عَزِیزاً از مکمن غیب بحیّز[49a ا] وجود آمد
از برای تسمیهٔ او بکلام الله تفأل نموده شد این کلام برآمدکه هوالعزیز
الرحیم تسمیهٔ آن فرزند بعبد العزیز قرار یافت و چون این کلام مشتمل
بر دو نام بود منهی غیب بگوش رسانید که از عالم غیب یک فرزند دیگر به
ظهور خواهد پیوست که مسمی بآن نام دیگر گردد و [الحمد]لله که آن نیز

1. A, C لمعان 2. A, B_2 انشاء لله و تعالی

کرده‌ایم اینچنین جمعی در هیچ جا ندیده‌ایم و نشنیده‌ایم در آن مجلس از جوانان ساکنِ آن مدرسه که در کمال قابلیت و صلاحیت بودند و در میدان حسن و صباحت و خوبی و ملاحت گوی لطافت از آفتاب تابان و ماه درخشان میربودند از پنجاه متجاوز بودند بعد از پنج روز از بخارا مژده رسید که حضرت حق سبحانه و تعالی عبید الله خان را فرزند ارجمندی کرامت فرموده از حضرت میر تسمیهٔ آن فرزند را التماس نموده اند آن حضرت از برای تسمیه و تهنیهٔ آن شاهزاده باین کمینه کتابی اشارت فرمودند و آن کتاب این است

هر گوهر بدیع که از معدن معدلت ظاهر و لامع میشود و هر اختر رفیع که از افق دولت و سلطنت طالع میگردد موجب ازدیاد مواد شوکت و مثمر انسداد[1] قوایم حشمت و رفعت[2] است المنة الله تعالی و تقدس که باز تاج دولت بیزوال و افسر حشمت ابدی الاتصال

1. Так все рук. 2. В, B_2 и Т سلطنت ; П اُبّهت

از بخارا جمعی از مقربان بارگاه و نواب درگاه عالم‌پناه خودرا با تحف و [هدایای] لایقه و انعامات و تشریفات فایقه بولایت صبران فرستاده جمیع اهالی و موالی و علما و فضلای ترکستان را جمع ساخته عالیجناب سیادت‌مآب نقابت آیاب فرید العصر و وحید الدهر مولانا سید شمس الدین محمد کورتی را مدرس گردانیدند حضرت میرعرب در مجلس اجلاس فرمودند که عزیزان را که در مجلس حاضراند بخاطر [چه] میرسد که [مثل] این مدرسه بزیب و تزیین[1] [من حیث المکان و الکمّیت در ولایت خراسان و ماوراالنهر بلکه در همهٔ روی زمین] بوده باشد در آن محفل بعضی عزیزان بودند که اکثر ربع مسکون را باقلام اقدام در نوردیده[2] بودند و مانند پرگار به گردِ نقطهٔ عالم گشته قسم یاد کردند که از نهایت هند که سراندیب است تا غایت روم و اقصای خطای تا آن جای که اندلس و مشکوة مغرب است سیر

1. A, C زینت; отмеченные выше и ниже в квадратных скобках пропуски рук. A имеются и в рук.C.

2. П, В درنوشته

تعبیه کرده اند [که] هرگاه کسی یک چوب را بقوّت حرکت میدهد آن زنجیر بجنبش در میاید و کسی که در منارهٔ محاذئی آنست اورا توهّم میشود که منار از هم فرو خواهد ریخت و این از عجایب عالم است داروغه و صاحب نسق آن عمارت عالیجناب وزارت مآب آصف مناب قوام الدین خواجه سلطان ابراهیم بود که تا عطارد[1] منشی فلک نیلگون است منشور وزارت بنام چون او صاحب رائی ننوشته و تا آفتاب[2] پادشاه کواکب[3] است مانند او دستوری بر مسند وزارت ننشسته آنچنان بقعهٔ ساخت و مدرسهٔ پرداخت که تا صانع جهان آفرین و مبدع فاطِرِ ٱلسَّمَوَاتِ وَ ٱلأَرْضِ[4] طاق نه رواق گردون را ساخته و نقش کتابهٔ [л. 486] آن را بقلم إِنَّا زَيَّنَّا ٱلسَّمَاءَ ٱلدُّنْيَا بِزِينَةٍ ٱلْكَوَاكِبِ[5] پرداخته برفعت و زیب آن عمارت بر بسیط غبرا بنائی بظهور نیامده بعد از اتمام آن عمارت عالیمقام [ابو الغازی] عبید الله محمد[6] [بهادر] خان

1. Все рук. доб. که 2. Все рук., кроме П, доб. که 3. Так в тексте всех рук. и на полях А; в тексте А فلک 4. Коран, 6,14. 5. Коран, 37,6. 6. Только В, л. 105а.

بهر قالب پهلوی رفیع المکانش خورشید و هلال را مهیا ساخته پسند کار ایشان نیآمده لاجرم هر کدام را بگوشهٔ انداخت [نظم]

آسمان حلقهٔ زرین هلال * از برای درِ او کرد خیال
میخهای زر انجم مکرش[1] * که فلک ساخته از بهر درش
زلف دلدار[2] ز زنجیرش بین * گره اندر گره و چین در چین
بود هر حجرهٔ او قصر بهشت * وندر او طرفه بتی حورسرشت
و اندر آن فرقهٔ طالب علمان * چون که در روضهٔ رضوان غلمان
بر دو کتف ایوانش دو منار رفیع [ال]مقدار ترتیب یافته در غایت بلندی و نهایت ارجمندی که اگر سپهر در محاذیش شکم خودرا در نپیچیدی از نوک منجوق عیوق شکافش[3] تهی گاه خودرا چاک چاک بیند یکی از خوشطبعان آن مدرسه آن ایوان را بضحّاک ماران تشبیه کرده و نزدیک بگلدستهٔ آن دو منار زنجیری بسته اند و در تحت قبّهٔ هر یک از آن دو منار چوبی

1. C, B2 نگرش 2. T آویزه 3. A,C عیوق پیکانش

و باستشمام[1] عتبهٔ آن عالیجناب شرف استسعاد میسر شده آن مقدار لطف و غریب پروری و التفات و عنایت گستری بظهور رسانیدند [که] هزارگز عشر و عشیر آن بخاطر خطور نمیکرد [بیت]

از آن طرف نپذیرفت قدر او نقصان * وزین طرف شرف روزگار ما گردید

و بصلهٔ غزل مذکور سروپای خاصهٔ خودرا کرامت فرمودند در درون قلعهٔ صران با نئی مبانئی عدل و احسان حضرت عبید الله خان به بنای مدرسهٔ امر فرموده بودند که قدوسیان ملاء اعلی کواکب و نجوم سپهررا که خشت پاره‌های بیت المعمور عبارت از آن تواند بود از برای بنای آن مدرسه درمیدان فلک هر طرف انباشتند اما معماران نادره کارش آنهارا لایق ندیده همچونانش[2] در صحرای فلک پراکنده گذاشتند شب و روز عنبر و کافور شام و صبح را از برای گِل درمیدان سپهر بسی مکمل ساختند لیکن مهندسان استاد کارش مناسب ندیده بآن نپرداختند گردون از برای شمسهٔ پیش طاق ایوان و از

1. C التمام ; B_2 التیام 2. A. C همچنان

سلطان اولیائی و برهان اتقیا * قطب زمان و غوث جهان شد ترا لقب
خوانند خلق مدح و ثنای تو صبح و شام * گویند خاص و عام دعای تو روز و شب
شد عمرها که میطلبیدم بجد و جهد * تقبیل آستان رفیع ترا ز رب
شکر خدا که یافتم از فضل ذوالمنن * نقد مراد خویش ببرهان من طلب
چون واصفی بسلک سگان تو باریافت * بس باشدش بدنیی و عقبی چنین سبب[1]
چون بشهر صبران درآمدیم و آن چنان شهریست که از روی استحکام با بنای فلک
نیلی فام پهلوی مباهات میزند و در خوشئی آب و هوا با ریاض جنان دعوی
مساوات می نماید خندقش در عمق از گاو [و] ماهئی زمین آنمقدار که از
ماه تا بماهی است گذشته و باره اش در بلندی بمرتبهٔ که از گاو [و]
ماهئی آسمان بمقدار سلسلهٔ نامتناهی تجاوز نموده چنانچه میگوید

حبذا قلعهٔ صبران که ز کیوان تا وی * آن قدر هست که از روی زمین تا بفلک [A. 48a]
نسبتش را بفلک گر تو بدانی گوئی * کین بود فوق سماک و بود آن تحت سمک

1. A, C همین سبب

خزیده یا از تجرع خون لب تشنگان تلخکام آن زمین روی در هم کشیده [بیت]

مگو که قطع بیابان عشق آسان است * که کوههای بلا ریگ این بیابان است

گاهی از صعوبت حرارت سایه در زیر خار مغیلان مسکن کرده بود و گاهی از غایت اضطراب خودرا در چاه افکنده [بیت]

آهو که در آفتاب میگشت * با روغن خود کباب میگشت

القصه بهمراهئی بدرقه آلهی[1] از آن بیابان نامتناهی بسلامت به ولایت ترکستان رسیدیم در این راه بمدح و منقبت امیر عرب این غزل ترتیب یافت اینست

یا مَن علی الخلایق بالعز و النسب * مولیِ ملوک ترک و عجم سید عرب

رایت سرای[2] دایرهٔ شرع را مدار * سعی تو فتح لشکر اسلام را سبب

سر سبز ساختی چمن شرع ز آب لطف * خاشاک کفر[3] سوختی از آتش غضب

بر خاک درگه تو سلاطین روزگار * هر سو نهاده روی نیاز از ره ادب

1. A خداوندی 2. B, B2, П, T بقای 3. A, C خاشاک وار

صدف را در میان بحر زخار * گهر در سینه همچون دانهٔ نار

و در آن وقت از غایت سخونت این سخن بطبیعت موافق گشته بود که [شعر]

گرم چنان گشته که گر در جهان * نار بگویند[1] بسوزد دهان[2]

خلق کشان در پنه سایه رخت * سایه گریزان به پناه درخت

شب شده چون روز وی اندر گداز * [л. 476] روز چو شبهای زمستان دراز[3]

چون بمقتضای قضای آلهی از دار الامان ولایت بخارا به بیابان ترکستان درآمدیم بعد از چند روز ببادیهٔ رسیدیم که آب در وی بجز سراب[4] نبود و از آن لجهٔ خونخوار بغیر از کاسه‌های سر سرگشتگان نمی‌نمود[5] ندانم که از وزیدن باد امواج بر روی ریگ نمایان شده بود یا استخوانهای پهلوی گمگشتگان از زیر پردهٔ غبار مینمود یا خود گوئی که ادیم زمین از شدت تاب آفتاب در هم

1. A, B_2 آتش کویند 2. T زبان 3. T, л. 1426 и T_2, л. 173а доб. четверостишие Навáй (см. Введение, стр. 30). 4. A سر آب 5. B آب نمی‌نمود ; T اوزکا حباب کورونماس

ایردی

جامی از ملک خراسان چه کنی عزم حجاز . چون ترا کعبهٔ[1] مقصود به ترکستانست
بر همین قرار یافته از [حضرت] عبید الله خان رخصت حاصل کرده متوجه
ترکستان شدیم این سفر در وقتی بود که خسرو خاور در برج سرطان سراوقات
اجلال زده بود [و] از غایت شدّت حرارت از قرون ثور حمل تمنای استظلال
می نمود گاهی آرزوی آن میبرد که از بهر دفع گرما در دلو فلک نشیند و گاهی
میل میکرد که در سایهٔ شکم[2] اسد گردون منزل گزیند شدهٔ گرما بمثابهٔ بود
که زره بر پشت ماهی در قعر بحر محیط گداز میبافت و حرارت [هوا کرّهٔ]
خاکرا چون کورهٔ آهن میتافت از فرط حرارت بیم آن بود که دُرّ یتیم در
سینهٔ صدف چون اشک یتیم قطرهٔ آب گردد و لعل در درج کان چون
سرشک دیدهٔ عاشقان قطرهٔ خون شود [نظم]

هوا چون عشق جانان گرم بازار * ز آتش آب سوزان تر بصد بار
ز تاب مهر آتش آب گشته * گدازان سیم چون سیماب گشته

1. A, C قبلهٔ 2. П در سایهٔ شیر گردون

و سبیل مباعدت از آن عتبهٔ فلک میسّر عرش نظیر مخلّصی نیافت [بیت]

بزخم سنگم از کویش فلک آواره میبازد . فلاخن از مه نو سنگ از سیاره میبازد

و حضرت مخدومی استظهاری افتخاری سید شمس الدین محمدرا مدة مدید بود

که داعیهٔ تقبیل آستان فلک آشیان عالیجناب نقابت انتساب سیاح[1] مضمار

الحقیقه بِأَزِمَّةِ ٱلتَّحْقِيقِ غوّاص بِحار الطریقة بِأَعِنَّةِ ٱلتَّوْفِيقِ سلطان

الاولیا برهان الاتقیا قطب الاوتاد و الاقطاب امیر سید عبد الله الملقب

بامیر عرب که در ولایت ترکستان در بلدهٔ صبران توطّن داشتند مصمّم گردیده

بود اما این کمینه بر آن بود [که] سفر حجاز و روی آوردن بکعبه نیاز

و قبلهٔ نماز انسب و اولی می نماید و در مطارحه و مذاکرهٔ این بودیم که

طالبعلمی در آمد و در دست وی دیوان حضرت حقیقت پناهی نور الملة و

الدین مولانا عبد الرحمان جامی بود و ازبرای همین مقصود وحسب الحال کشاده

شد این بیت برآمد که

1. A, C سیار

[X] گفتار در رخصت طلبیدن

از عبید الله خان[1] و توجّه نمودن بولایت ترکستان

چون تواتر الطاف و تکاثر اعطاف عالیحضرت خاقانی سلیمان‌مکانی ابو الغازی عبید الله بهادر خان باین کمینه ساعة. فساعة بل لحظة فلحظة مانند دولت روزافزون و اقبال سعادت مقرونش در ترقی و تزاید بود و سحاب مکرمتش بامطار عنایت طراوت و نظارت ریاحین بساتین مآب و آمال میافزود حرص حسد نایرهٔ کین در کانون سینهٔ ارباب عداوت برمیافروخت و[2] خرمن صبر و طاقت ایشانرا بتمام بسوخت [بیت]

توانم آنکه نیازارم اندرون کسی * حسودرا چه کنم کو بخود برنج درست

بمیرتا برهی ای حسود [л. 47a] کین نجیست * که از مشقت آن جز بمرگ نتوان رست

برید اندیشهٔ فکرت پیشه باطراف و اکناف عالم تدبیر شتافت بجز طریق مفارقت

1. Со следующих слов возобновляется первичный текст рук. B_2 (л. 107a). 2. A برافروخت

سلیمان[1] بر سر تخت نشسته[2]

ملتمس سیوم قبالهٔ چهارباغ و آن اینست که مرقوم گردید

حمد بیحد و ثنای بیعدد حضرت خداوندیرا که به قدرت کامله و حکمت شاملهٔ خود چهارباغ فسیح الفضاءِ عالم سفلی را به چاردیوار پایدار عناصر محکم و مضبوط گردانیده و طرّاح جهان‌آرای تقدیرش بدستیاریٔ باغبان صنع چهارچمن ربع مسکون را بسرو بالا و نخل قامت اولاد آدم در حسن و لطافت بروضهٔ جنات عدن رسانید و درود خجسته‌ورود بر آن خواجه که شجرهٔ سدره و طوبی کمینه نهالیست از باغچهٔ بوستان‌سرای کمال او و نهر سلسبیل محقر جویچهٔ از محیط مکرمت افضال او صلی الله علیه [و علی] آله و سلم

1. B_2 سلیمان وار 2. B и B_2 доб. و سلیمان T. صلی الله علیه و سلم تخت اورره اولتروب عامّه‌غه صلا اورار ایردی صلی الله علیه و سلم

این داغ از دل مجروح این فقیر بردارند همیشه باغ دولت و اقبال بمیوهٔ[1] جاه و جلال برومند باد. ملتمس دویم آن که مشار الیه حمامی وقف کرده بودند خطبهٔ از برای وقفیهٔ آن میبایست[2] و آن خطبه این است که نوشته شد

حمد وافر و سپاس متکاثر حضرت ایزد پاکی را سزد که گنبذ سپهر دوّار با کواکب ثوابت[A. 466] و سیّار تودهٔ خاکستریست پر اخگر از گلخن حمام شهرستان عظمت و کبریائی او و ظرف زرین آفتاب نورانی و پردهٔ مشکفام ظلمانی محقر طاس و فوطه ایست از برای کمینه گدای بی سروپای او صانعی که بیوت هفتگانهٔ حمام اقالیم سبعهٔ ربع مسکون را از برای تزئین و تفریح فرزندان آدم گرم و سرد و معتدل ترتیب داد و شیشهای درخشندهٔ نجوم را جهت روشنی بر فراز قبهٔ سقف لاجوردی نهاد و درود نامعدود بر رسولی که از برای حمامدارئی سرابستان جلالش نوح بهر آبکشی و ابراهیم برای گلخن تابی کمر بسته و موسی و عیسی حلاقی و فوطه داری اختیار نموده و

1. A, C میوهٔ 2. A, C از برای آن وقفیهٔ میبایست

برای سوز دل پر اضطراب برگهای شجرهٔ معلونه اش که اِنَّ شَجَرَةَ
اَلزَّقُومِ[1] در شأن اوست هر یک براتیست ناوجه که محصل اوزبک
جانرا بتن بر میدارد[2] و شاخهای آن شجرهٔ خبیثه که آیت کَشَجَرَةٍ
خَبِيثَةٍ اُجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ اَلْأَرْضِ[3] بیان اوست تایاق اوزبک وار[4]
میآید هرکه یکی از آن میخورد میمیرد هرکه انگور زوجهٔ[5] اورا میچشد
فوج بلا بقصد جان او خللی[6] میکشد و هرکه انگور امیری[7] اورا میخورد
از دست باد قولنج جان نمیبرد عنایت فرموده جناب خواجه مشار الیه را
فرمایند که منّت بر جان این کهینه نهاده این باغ مذکور [را] گیرند و

1. Коран, 37,60, но не اِنَّ, а أُمّ 2. Так все рукописи. Примечательное разночтение узбекского перевода: (Т, л. 139а и В 768, л. 170б) هر بری براتی دور نامُوَجّه کیم جان نی بدندین و هر مفارقت قیلدورادور 3. Коран, 14,131. 4. A, C, B2: اوزبک مار 5. Т, л. 139а کیمکه دُوحه سی نیک اوزومیدین تتار بلا فوجی آنیک جانیغه قصد و اوزکا فوالکهین 6. A, B, B2 خلیلی 7. Т, л. 140а قیلور

بگرد دیدهٔ خود خارِ بستی از مژه گردم * که نی خیال تو بیرون رود نه خواب درآید[1]

بعد از عرض شوق و نیاز معروض آن سرو سرافراز خرامان بوستان ملاحت و غنچهٔ سیراب خندان گلستان صباحت اعنی امیر [محمد] حسین میگرداند که باغ هادم الفراغ مولانا حجت را که بصد دلیل و حجت جناب خواجه میرم جَزاهُ اللّٰهُ خَیْراً بر باغ ارم بلکه بروضهٔ رضوان ترجیح میکردند و در خریدن آن سعی و اهتمام ما لا کلام می‌نمودند خریده شد شمهٔ از اوصاف آن محدود و مردود آن که هر تنبور بی انگور تاکش کندهٔ دوزخیست و هر جوی هولناکش چون خندق دوزخ برزخی هر برگ تاک ناپاکش پنجه ایست کشاده بقصد گرفتن دامن دردمندی و هر نخ[2] زنجیرناکش کمندیست برای گردن فقیر مستمندی دانهای انگور بیدانه‌اش هریک پیکان ناوک است و انگور مسکه‌اش هر یک دانه پیازی و هر[3] یکی دانهٔ انگور آبیِ او آبله ایست پرآب و دانه بخشی او اخگریست

1. T, л. 138б оп. всю эту вступительную часть письма, включая бейт. 2. B_2 بنیخ 3. Все рук. از

که نه برسبیل امتحان باشد تواند بود خواجه فرمودند که این دور از کار نیست یکی از ملتمسات مشار الیه بود که بیکی از ارباب حسن و جمال مکتوبی نوشته شود که مشار الیه بسعی یکی از مصاحبان آن جوان از شخصی باغی خریده بود و از آن بغایت پریشان و پشیمان گردیده حکم فرمایند که آن مصاحب[1] ایشان آن شخص را[2] به فسخ بیع آن باغ راضی گردانند و آن مکتوب این است که نوشته شد

شُعَب و اَغْصان عشقهٔ محبت و اشجان[3] که پیرامون شجرهٔ [л. 46a] جنان برآمده است و از ثَوَران تاثیر آن چنان ذبول و ذَوَبان یافته که از او جز نام و نشان نمانده خلق آن را عروق و اعصاب می نامند و خاربندی که شحنهٔ قصبهٔ وجود جهت حراست خیال آن جمال با کمال و منع دخول صور عالم مثال گِرد ساحتِ دیده کشیده است کوتهنظرانِ آن خطّهٔ قیاسِ آن را مژگان و اَهْداب میخوانند [بیت][4]

1. A مصاحبان 2. П انسخن را 3. C, B₂ امتحان 4. Отсюда в рук. C (л. 91a) меняется почерк и утрачивается самостоятельность текста, который приобретает близость к тексту рук. A.

مشار الیه بتمام گذرانیده بود بحضرت شیخ الاسلام گفت که شخصی از
مولانا واصفی امر غریب نقل کرد که قبول آن پیش عقل از جملهٔ
مستحیلات می نماید چنین گفت که در سمرقند در مجلسی اورا از اهل فضل
در انشا امتحان نمودند بژده انشاء غرّا که در کمال فصاحت و بلاغت
بود در بدیهه انشا کرده که هریک از آن منشآت پیش منشیان ماهر
و سخنوران متبحر یک روزه کار است خواجه فرمودند که ما هم این سخن را
شنیدیم و باور نکردیم با آنکه جمعی کثیر گواهی دادند مولانا غضنفر فرمودند
که چه باشد که از برای دفع این دغدغه باز امتحان بمیان آید خواجه
فرمودند که[1] این قضیه اظهر من الشمس و ابین من الامس است ما را
شرم میآید که تغافل نمایم و راه بی انصافی پیمایم مولانا غضنفر فرمودند
که ما را بیکچند مکتوب احتیاج است اگر از ایشان التماس نمایم بر وجهی

1. В рук. B_2 следующие два листа (106 и 107) написаны другим почерком и на другой бумаге. Это, очевидно, позже заполненная лакуна.

ز رشک نقش تو از انجم و شفق هرشب * بود پر[1] اشک رخ چرخ و دامنش پرخون
ز بانگ طبل رمد مرغ لیک شد رامت * زبس بود نغمات [A. 456] ملایم و موزون
ترا همین شرف و قدر بس که در عالم * بنام صدر جهانی مزیّن و مشحون
رفیع قدر و فلک رتبه شیخ عالم شیخ * که طبل باز ز مهرش دهد سپهر نگون
بوقت صید بچنگال باز حشمت اوست * همای دولت و عزت ز صد هزار فزون
بهر طرف دل ارباب[2] فضل شد صیدش * بسان مرغ دل واصفی ز حد بیرون

چون این غزلیات باتمام رسید معروض داشته شد [جناب] خواجه هاشمی همان اسپ که نیمان بنیاز کشیده بود با چکمن سقرلاط که در بر داشتند به این کمینه انعام فرمودند جناب شریعت مآب فضیلت انتساب مولانا غضنفر محتسب که در خراسان از جملهٔ شاگردان مولانا شیخ حسین بوده و مولانا مشار الیه میفرموده اند که از ماوراالنهر بدرس ما مثل این جوان خوش طبع ذکی الفهم نیامده و حکمت العین را با جمعی از خوش طبعان مشهور در پیش مولانا

1. A ز 2. A از باب

در وی هزار طنطنهٔ صیت دولتست * گویا که کاسهٔ[1] سر اسکندر آمده

نقش طیور نیست برین طبل لاجورد * گرد فلک ملایکه پر در پر آمده

خورشید این سپهر چو در حد استواست * اطرافش از چه رو ز شفق[2] احمر آمده

بر دورش این صور که ز یوسف دهد نشان * رشک نقوش مانئی صورتگر آمده

این چرخ اعظم است چنین پر ز زیب و زین * یا طبل باز شاه فریدون فر آمده

سلطان محمد آن شه دوران که صید او * طاوس مهر دم فلک اخضر آمده

خیل کبوتران کواکب ز عدل او * یا[3] بحرئی شکارئی شب خوش بر آمده

بازیست صبح بهر تو ای شاه دینپناه * در گردنش چغولئی زر از فور آمده

شاهین قوشخانهٔ اجلال توست شام * بر سر تمامقه‌اش زمهٔ انور آمده

چون صیت طبل باز تو آواز واصفی * بهر دعای تو ز فلک برتر آمده

غزل طبلباز شیخ العالم شیخ

زهی بقدر فزون از سپهر بوقلمون * فکنده زلزله صیتت بگنبذ گردون

1 B کلّهٔ 2. T, л. 1376 از شفق ز چه رو 3. A, П, C, B2. یا

بقامت شما آمده است بحکم المأمور معذور بآن غزلها [A. 45a] اشتغال نموده شد هنوز مجلس انعقاد نیافته بود که هرسه غزل باتمام رسید[1] غزل طبل باز عبید الله خان این است

تا ترا بر دست حشمت باز دولت کشت رام * طبلبازت آورد از مهر چرخ نیل فام
گشت عنقای فلک صید عقاب حشمتت * ناخنش از ماه نو خون از شفق بین وقت شام
از سر دست غضب شنقار قهرت چون پرد * بر پرد ارواح اعدای تو چون خیل حمام
از محیط قدر تو مرغابیان خیل ملک * کز صدای طبل بازت کرده برگردون مقام
جز ادیم مهر گردون درخور این طبل نیست * پوشش این گردد از میخ زر انجم تمام
باز عدلت هر زمان گیرد همای دولتی * باد یا رب بر همین منوال الی یوم القیام
مرغ روح[2] واصفی تا هست در بستان عمر * عندلیب آسا ثناخوان تو باشد و السلام

غزل طبل باز کیلدی محمد سلطان خلد ملکه[3] اینست

این طبل نیلگون که فلک پیکر آمده * از آفتاب پوشش او درخور آمده

1. П رسیده شد 2. Все остальные рук. عمر 3. Эти слова, важные для датировки времени написания данной главы, приводятся только в рук. А.

مناقب و یک پلهٔ دیگرش بتارهای شهاب ثاقب مرتب ساخته در میدان
سپهر میانداخت و این طریقه را والد بزرگوار ایشان از صغر سن ایشان
مسلوک میداشته اند حاصل که تمام شعرا و علما و فضلا و ظرفا و
ندما و ارباب و اشراف و اعیان و کلانتران درقریهٔ اسفیدمون مجتمع[1]
بودند که سپاهئی آمد و پیش جناب خواجه بنیاز و ادب تمام بزانو درآمد
و بعرض رسانید که فلان نیمان از برای ملازمان اسپی نیاز فرستاده و
استدعا نموده که سه طبل باز[2] یکی از برای عبید الله خان و یکی از برای
کیلدی محمد سلطان که پسر سیونج خواجه خان است و یکی از برای صدر وی که شیخ
العالم شیخ نام دارد نقاشی شده و بردور هریک غزلی میباید اگرعنایت نموده خود لطف نمایند
یا این خدمت را به بعضی از شعرا که در ملازمت ایشان اند حکم فرمایند حاکمند حضرت
خواجه دوات و قلم و قطعهٔ کاغذ پیش این کمینه فرستادند و فرمودند که[3] این جامه

1 A معجم 2. T اوچ طبلباز نامه 3. T доб. مصرع и переводит с добавлением собствен-
ного тюркского полустишия

[IX] گفتار در تعریف مجلس

علیحضرت رفیع منقبت شیخ الاسلامی اسلام ملاذی[1] خواجه هاشمی در قریهٔ اسفیدمون[2] و امتحان نمودن افاضل این کمینه را در بعضی از فضایل و فنون[3]

در تاریخ شهر ربیع الاول سنهٔ ۹۱۶[4] [بود] که عالیحضرت شیخ الاسلامی قریب بصد گوسفند و ده اسپ و ده گاو کشته طعامهای گوناگون ساختند و [طرح صحبت عامی انداختند] و این چنان صحبتیست که جناب خواجه هر سال یک نوبت[5] خود را بنان و حلوا میسنجید و گردون از برای این مصلحت گیان ماه و مهر را مهیا میساخت یک پله‌اش بزنجیرهای شعاع زرین[6]

1. A شیخ الاسلام ملادی 2. C, B سفیدمون 3. B_2 ошибочно присваивает этой главе название следующей. 4. T, л. 136a ربیع الاول آی نیک عُرّسی دا سنه توقوز یوز 5. B рук. B_2 вместо этих двух слов نیک و بد 6. B доб. اون آلتی دا زنگین

مولانا سید شمس الدین محمد کورتی و جمعی کثیر از طالبعلمان سرآمد رسید خنده کنان گفتند که مولانا محمود را[1] باین حماقت و بلادت میدانستیم امّا اظهار آن نمیتوانستیم حضرت مخدومی فرمودند که این مبحث را از اهل فضل و ارباب علم [A. 446] استفسار میتوان[2] کرد و فتوای نوشتند بر این وجه که [چه] فرمایند ارباب فضیلت و کمال و اصحاب علم و افضال در این مبحث که شخصی[3] بر تعریف مفعول ما لم یسم فاعله که کل مفعول حذف فاعله است این چنین اعتراض کرده که این تعریف بر هیچ فرد معرف صادق نمیآید بنا برآنکه هیچ فرد معرف کل مفعول نیست شخصی[4] چنین جواب گفته که این کل افرادیست این جواب [پیش] اهل فضل و کمال معقول و موجه باشد یا نه اتفاقا مولانا کمال الدین حاجی تبریزی از سمرقند به ملازمت خان [به] بخارا آمده بودند بر این فتوی چنین توقیع کشیدند که هذا الجواب لیس بصواب و قایلهُ غیر قابل للخطاب

1. T محمد 2. A توان 3. A شخص 4. A شخص

ترا از کجا حاصل شد گفت بملازمت پادشاه شتافتم و نان و جغرات خورده
جاه [و] ثروت یافتم این شخص نیز پیش پادشاه رفته نان و جغرات طلبید
پادشاه این مرد را مثل مرد پیشینه خیال کرد و فرمود که نان و جغرات آوردند
و پیش او نهادند لقمهٔ نان را در جغرات زده پارهٔ بر زمین چکانیده و پارهٔ
در کنار خود انداخت و بمقداری ریش خودرا آلوده ساخت پادشاه پرسید که کار
همین است گفت بلی فرمود که اورا ده گردنی زدند و ده شلاقی دیگر مزید
ساخته اورا از مجلس بیرون کردند چون این حکایت مذکور شد غلغله و غریو
از مجلس برخاست[1] و جماعتی که بحافظ نقار خاطری[2] داشتند آن مقدار
خنده و تمسخر کردند که حافظ [تر و] رسوا گردید [بیت]

بوریاباف اگرچه بافنده است * نه برندش به کارگاه حریر

چون کیفیت مجلس شبانه در مدرسهٔ خانیه بعرض مخدومی افتخاری استظهاری

1. B доб. و طرفه هنگامهٔ دست داد 2. B کینه و نقار داشتند ; T . کینه و

نقارلاری بار ایردی

رفع و دفع آن کدورت و کلفت نماید[1] گفتم که در عهد قدیم مرد خوش طبعی لطیفی ظریفی بود و اورا بجهت حوادث روزگار افلاسی دست داد پیش پادشاه آن عصر رفت و گفت شاها من نان و جغرات را خوب[2] میخورم پادشاه خندان شده گفت نان و جغرات حاضر ساختند آن شخص آن جغرات را لت کرده مقداری آب در وی ریخت و نان را در وی ترید[3] کرد و رومال بر وی[4] پوشید و حکایت رنگین شیرین بنیاد کرد و بعد از ادای این حکایت آن رومال از روی کاسه برداشت و آن نان و جغرات را تناول کرد و پادشاه را دعا و ثنائی گفت پادشاه را بسیار خوش آمد فرمود که هزار خانی بوی ارزانی فرمودند آن شخص را همسایهٔ بود دید که اورا جمعیت وافر و حضور و فراغت متکاثر پیدا شد پرسید که فلان[5] احوال و اوضاع تو معلوم بود این مال و منال

1. B رفع و دفع آن کدورت نماید و کلفت را از دماغ برآرد 2 Остальные рук. بسیار
3. B, л. 96a تریت ; П پاره ساخت ; T, л. 135a میده توغراب 4. A دری 5. П خوب فلانی

رسید گفت در این خانه در آی چون درآمد دیوانه پیش درا گرفت و کاردی بدست گرفته گفت که اگر از این خانه بیرون میروی ترا میکشم آن شخص ترسان در کنج خانه نشست و آن دیوانه بکارد زمین را کافت و پارهٔ خاک توده [کرد و بر بالای آن تودهٔ] خاک حدث کرد و آن را خمیر کرد و کلولها ساخت و آن مصاحب خودرا گفت دهان خودرا باز کن آن شخص از ترس دهان باز کرد یکی از آن کلولها در دهان وی انداخت اتفاقا حافظ در محاذی خان نشسته بود و اشارتی که از دیوانه نقل میکرد مشار الیه خان واقع میشد حضرت خان بمثابهٔ تیره و مکدر شد که گویا طشت خاکستری بر سر وی ریختند خان فرمود که

تا مرد سخن نگفته باشد * عیب و هنرش نهفته باشد

بعده فرمودند که امشب بغیر مولانا واصفی در این مجلس کسی حکایت نگوید و فرمودند که [A. 44a] حکایتی گویند باید که آن چنان[1] حکایتی باشد که

1. A آنجناب

دی هجوم کردند [بقصد] آن که اورا سبّ و لعن فرمایند چون اظهار این
معنی کردند گفت [٨. 436] که ای قوم بی‌ادراک و جماعهٔ جاهل بیباک شما همه
بتقلید کار میکنید و از حقیقت خبر ندارید شما نشنیده‌اید که هر که لعن میکند
خدای تعالی اورا در بهشت یک کوشک میدهد و هر که سورهٔ اخلاص را میخواند
اورا ده کوشک میدهد من دیوانه‌ام که ده کوشک را گذارم و سر یک کوشک
فرو آورم این بگفت و سورهٔ اخلاص خواندن گرفت آن جماعت حیران شده
خندان گردیده دست از او باز داشتند الحاصل که باین شیرین زبانی خودرا
از آن تلخکامی خلاص گردانید حافظ میراثی که امام و نایب خان بود از حسد
بیطاقت گردید و پیراهن صبر او درید و گفت خانم من نیز از دیوانه حکایت
خوبی یاد دارم اگر رخصت باشد بعرض رسانم حضرت خان روی درهم کشید
و مقبوض گردید و فرمود که بگوی گفت که شخصی در هراة دیوانه گردید اورا
در غریب خانه محبوس گردانیدند ویرا مصاحبی بود بدیدن وی رفت آن
دیوانه چون اورا بدید خوشحال گردید و اورا در پیش خود طلبید چون بدر خانه

ملّت خوردن از اهمّ مهمّات دین است باری از مسایل مذهب شیعه چه
یاد گرفته اید گفت ای مخدوم اصل آن مذهب ضبط کرده ام و حالا به فروع
آن شروع نموده ام گفتند که [اصل] مذهب شیعه کدام است گفت که
آغذیه سیکتلم جنب اروَدیه سیکتلم[1] قحبه زن غریو از خلایق برآمد امیر محمد
و قاضی علی آن مقدار خندیدند که شرح نتوان کرد عبید الله خان که این
حکایت شنیدند از خنده بر زمین غلطیدند و فرمودند که دیگر گویند معروض داشته
شد که روزی مولانا درویش عصای سرنیزه داری بدست گرفته و یک چشم را
بربسته و زمین را میکافت و از هر جانب میشتافت پرسیدند که مولانا درویش
چه میجوئی گفت که چشم من درد میکند داروی چشم میطلبم گفتند که داروی چشم
چه چیز است گفت که سرگین اسپ اوزبکان است هرچند میجویم نمییابم عبید
الله خان گفتند که این شخص را دیوانه گفتن از عقل نیست وی از اعقلِ
عقلای اهل زمان است دیگر مذکور شد که روزی جمعی از غلاة رفضه بر سر

1. Огласовка и правописание по рук. Т, л. 1336.

امیر محمد امیر یوسف که خلیفهٔ شاه اسمعیل و قاضی علی بغدادی که قاضی اوردوی شاه اسمعیل بودند رسیدند[1] و این معرکه را دیدند قاضی علی از امیر محمد پرسید که خانکار این چه نوع مجمعی و این چه گونه معرکه ایست میر محمد فرمود که دیوانه ایست بغایت شیرین کلام هر کجا میاستد خلقی بروی جمع میشوند و از وی نکات شیرین رنگین میشنوند قاضی علی گفت خانکار چه شود که ما نیز از گفتار وی محظوظ گردیم امیر محمد فرمودند که مولانا درویش را طلبیدند و خلایق همه جمع شدند امیر محمد گفت که مولانا درویش در چه کار اند و بچه مهم اشتغال دارند گفت ای مخدوم مسایل مذهب شیعه را یاد میگیرم امیر محمد گفت که هر آینه همچنین باید غم مذهب و

در سر پل

1. В рук. 1259/I, л. 88 а после этого слова — знак вставки, и на полях соответственно читаем: مولانا درویش ایستاده بود و جمعی کثیر بر گرد او جمع شده بودند مولانا و این дальше в основном тексте: درعین تکلم و شیرین گوئی بودند آنهارسیده و این معرکه را معرکه را دیدند.

نام برد که بر سر رفض و به بدبختی و کفر و تیرگی و حماقت و جهالت مشهور و معروفند حضّار مجلس عبید الله خان از این حکایت خندان شدند و گفتند که خدارا که [در] مجلس هر چه گویند از وی گویند که بغایت[1] محظوظ شدیم بعده معروض داشته شد که روزی در سر پل مالان که در یک فرسنگی شهر هراة است[2] [و آن معبریست] که مشتمل است بر بیست و هشت طاق که عمارات که معمار فلک از برای رود مجرد نمونهٔ قالب یک طاق او خیال میکند و از ماه نو لنگهٔ یک پهلویش راست میسازد و پهلوی دیگرش میسّر نمیشود و آن طاقها گاهی بمثابهٔ پر آب میگردد که آب را مجال گذشتن نمیماند یک پهلوی طاق را خراب کرده میگذرد بیت

رود مالانرا [л. 43a] عجایب رفتن مستانه است * پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه است

1. П доб. از وی 2. Узбекский перевод дает отсутствующие здесь в оригинале необходимые слова (Т, л. 133а, поля и $Т_2$, л. 165 а): مولانا درویش اطرافیدا خلق اجتماع کورکوزوب ایردیلار

اصغا نمودن مرغوب این سخن گفتند و کتابرا برکنار طاق گذاشتند و فرمودند
که [چنین شنیده شد که] در هراة شخصی است که اورا مولانا درویش دیوانهٔ
شمعریز میگویند و او از عقلای مجانین است از او حکایات شیرین معقول و
سخنان رنگینِ مقبول منقول است اگر از وی یکچند نقل مذکور گردد مناسب
می نماید معروض داشته شد که روزی مولانا درویش در سر چارسوق شهر هراة
استاده[1] بود و خلق عظیم در گرد او جمع گشته آواز برداشت و گفت ای
جماعت بیعقل جاهل و ای عوام کالانعام غافل چرا شکر خدای نمیگذارید و حمد
حضرت حق سبحانه بجای نمیآرید که در چنین زمان میمون و دوران همایون
واقع شده اید در زمان سابق مقتدایان دین و پیشوایان اهل یقین جنیدک بغدادی
و بایزیدک بسطامی و زنده[2] احمد جامی و عبدالله انصاری مرشدان راه طریقت
و راهبران سبیل حقیقت بوده اند حالا پیشوایان و مقتدایان چه کسان اند
پلنگ تبرانی و حسامی مداح و اشرف استرابادی و زنگی چه[3] توئی و کسانیرا

1. A ستاده 2. Т доб. فیل 3. П رنگین بچه

از این معمیات بغیر از چهارده معما که احتیاج باسم شد دیگر همه را حضرت عبید الله خان بی نام شکافتند و حضرت خان [در] پیش مولانا محمود عزیزان[1] سبقی داشتند از کافیه [که] انعقاد آن درس در شب بود و [به] بحث مفعول ما لم یسم فاعله رسیده بود[2] پسر مولانا محمود منشی چنین دخل نمود که این تعریف بر هیچ فرد مفعول ما لم یسم فاعله صادق نمیآید زیرا که هیچ فرد معرف کلّ مفعول نیست[3] جناب مدرّس چنین جواب فرمودند که کلّ افراد است این کمینه در مقام بحث شده بعرض رسانید که این جواب دفع این شبهه نمیکند [л. 426] و اکثر حضّار مجلس باین فقیر موافقت نمودند حضرت خان را خجالتی دست داده فرمودند که امشب مولانا واصفی مهمانند از ایشان حکایت و نظایر شنیدن مطلوب است و لطایف ظرافت آمیز

1. A غزیز 2. Далее, очевидно, пропущено (подразумевается ?) традиционное определение (*та'рīф*): چونکیم هیچ مُفْرَد فَرْدی کل مفعول حُذِفَ فاعله وُکُلّ مَفعول نیک معروفی ایرماس (ср. ниже стр. 324). 3. T, л. 132a

[69] طبیبا شفقت خود ساز ظاهر * رگ جان سوخت دستم گیر آخر[1] | جنید |

[70] ماه من آشفته رخ نهفت و خون خلق ریخت * آن که جانی داشت از شمشیر آن بدخو گریخت | هاشم و میر |

[71] آن که از شمشیر او دارد حیات * هست پیش من ز ارباب نجات | خان و شیرم |

[72] مجو می ز آنکه میدارد زیانت * دوا می خواه نبود با دیانت | حسامی |

[73] تابع[2] حکمت شود خورشید [و] ماه و مشتری * گر کنی نامش سلیمان وار بر انگشتری | سلیمان |

[74] بمی از غم نجات میخواهم * در سر آب حیات میخواهم | حیدر |

[75] قول حکما که حق نماید * پیش سخن تو باطل آید | سعید |

[76] در هوای لعل نوشین نگار * بادهٔ بیحد خورد مدهوش زار | مراد |

[77] باده نوشیم هرکجا باشد * تا جهان بر مراد ما باشد | برهان |

[78] بمهابت سپه انگیخت و صد[3] جلوه نمود * مه من هر طرف از ترک مهابت افزود | لیت |

[79] زین گونه گر در گریه شود مردم چشم * ترسم که ز جای[4] خود رود مردم چشم

در چشم منست نقش خالت آری * در چشم بود آنچه بود مردم چشم[5] | فانی |

1. C — на полях, B_2 оп. 2. B طالع 3. B چند; T چون (C — на полях, B_2 оп.) 4. C, B_2 جان

5. Далее П повторяет *mu'ammā* бейта 65.

[60] به سنگم زنی هر دم ای سیمتن * بسنگ تو خوبست احوال من | سنجر |[1]

[61] از بهر نثارت ای بت سیمین تن * وجهیست معیّن زر رخسارهٔ من[2]

[62] گر دُر طلبی دیدهٔ گوهربارم * هر دم فکند پیش تو دامن دامن | عبدالمومن |

مشاطه بزلف آن پریرو شده بند * هر تار از آن بگردنش گشت کمند

[63] چشمش چو برآن کاکل مشکین افتاد * مشاطه طره شانه خویش فکند | عمر |[3]

[64] این چه چشمست ای کمان ابرو * مرده مجروح ناوکت هر سو | امجد |

[65] پرده از عارض فکند آن رشک حور * در دل من بین کنون اضاف نور[4] | ناصر |

[66] بهار است ای سرو رعنا بکوش * سروپای نوروزیت را بپوش | شاهی | [л. 42a]

[67] بسوی لب لعل نوشین یار * چو دست آورم ساقیا می بیار | ندیمی |

[68] از درد عشق عاشق بیچاره آه کرد * تا مدعی بماه جمالش نگاه کرد | عیسی |

[69] شاه من سوی صید کرد شتاب * مرغ آبی پرید از لب آب | سفر |[5]

1. П عبدالمومن 2. Бейты 61 и 62 в рук. С выписаны на полях, B_2 оп. 3 П, Т разгадки не дают.

4. С— на полях, B_2 оп. 5. С نظر ; В صفر

[50] بناوک مرا سینه چاک چاک * فراهم چو آوردی ایدل چه باک | فهمی |

[51] ماه من مرهمی کرم فرما * ساز یک زخم تیر خویش دوا | فهمی |

[52] گفتم چه چاره باشد درعشقت ای سهی قد * گفتا که چارهٔ تو غم باد و درد بیحد | فهمی | 1

[53] درد سر بیقرار دارم * آخر ز شراب درخمارم | خرّم |

[54] وی برغم من باغیار آمدی ای مه بدیر * ماه من فرود آمدی امروز با همراه غیر | میر | 2

[55] برارد از دل سوزانم آهی * زند آن ماه آتش برکیاهی | یاری |

[56] از باده گذشت هرکه مرداست * انجام شراب روی زرداست | امین وحیدر | 3

[57] چهرهٔ زردم آورد به نظر * تا باو گفته‌ام منافع زر | عمر | 4

[58] از آب و تاب عارض تا دل زما رباید * آئینه بگرفخانه رخسار خود نماید | شیخ | 5 6

[59] دی بمحفل پرده افتاد از رخ نیکوی دوست * یافت آن محفل پیاپی زیوری از روی دوست | مجد | 7

1. С, П и В присваивают этому бейту разгадку следующего и т. д., до 57-го бейта. 2. С, B_2 и А يا 3. С и В оп. здесь разгадку и с 57-го бейта восстанавливают правильный порядок. П عمر

4. В рук. С этот бейт выписан на полях, в рук. B_2 оп. 5. Т دلرا 6. П مجد 7. П سنجر

[41] بس که گردید عاشق بیچاره زار * دامنش تر می نماید بر کنار | آدم [1]

[42] لب یار لعل و چشمم ز فروغ او است رنگین * بمیان چشم پرخون لب سرخ یار من بین | شمس [2]

[43] نیارد بر[3] دلم زد لاف آتش * بدوزخ گرچه هست اصناف آتش | ناصر [4]

[44] عجب خاصیتی دارد[5] حدیث عشق ما ای دل * که عاقل را کند مجنون و مجنون را کند عاقل | امام [6]

[45] بوصف لعل او خواهم برم راه * کنم اوصاف می در پیش آن ماه | امیر و ایوبی

[46] بتعظیمت بسینه دست بسته [A. 416] * بخاکِ در هزاران دل شکسته | بابا [7]

[47] بیتو دل خسته حزین شد مرا * روی زمین زیر زمین شد مرا | امین و رضا [8]

[48] در پیش تو بندگی گزینند[9] * چشم تو فرشته گر ببینند | صفا

[49] طریق عشق و جانبازی زهر بیدل چه میجوئی[10] * اگر مردست داند از نسب[11] او را چه میگوئی | مزید [12]

1. В рук. П для первого *мисрā'* شمش, для второго سنجر 2. В рук. П для первого *мисрā'* ناصر, для второго عبدالمومن 3. П, С, В₂ با; В تا 4. П امام 5. А доб. و 6. В рук. П для первого *мисрā'* بابا, для второго عمر 7. П امین و رضا 8. П разгадку оп. 9. Т بکویند 10. С, В₂ میخواهی 11. В остальных рук. неясно. 12. Начиная с этого бейта переписчик рук. Т дает от себя решения отдельных нижеследующих *му'аммā* (на узбекском языке, написаны красной тушью на полях).

[36] طلب کردم دل خود چون در آن چاه ذقن دیدم * سر آن چه بدست خود گرفت و داد تهدیدم | خداداد[1]

[37] تیغ میرانی بروی و موی درهم میشود * آب میگردد به بستان کی گیا کم میشود | بابا[2]

[38] عارض کشائی هر زمان خلقی در آری در فغان * بیدل شده شهری کنون یارم لقا کم[4] کن عیان[3] | شریف

[39] در چنگ غمت چو آورم نی بفغان * پر آب شود نیم ز چشم گریان[5]

و آن نی قلمم بر آتش دل و آن گه * تکرار نمایم[6] آن چه ماند بزبان | امام[7]

[40] آن مه چو نمود طرّهٔ عنبرفام * افتاد دل هزار عاشق در دام[8]

یا رب چه شود دو زلف خود از چپ و راست * پیوسته بما نماید آن ماه تمام[9] | کمال[10]

1. Т تمهید; А меняет местами эту и предыдущую разгадку. П для первого *мисра'* خداد, а для второго خرم 2. В рук. П بابا для первого *мисра'*, میر для второго. 3. Остальные рук. بازم 4. Т لقایم. П дает разгадку для первого *мисра'* شریف, для второго باری 5. В рук П для первого *мисра'* امام, для второго امین و حیدر 6. Т آید 7. П عمر 8. В рук. П для первого *мисра'* آدم, для второго مجد 9. Т حیات 10. В рук. П для первого *мисра'* کمال, для второго شیخ

[27] گفت هستی با سکانم در شمار * دارد آن مه آخر از ما اعتبار [л. 41a] | نادری |

[28] در دل خستهٔ بیتاب و توان * واصفی غیر مهم[1] نیست بدان | غواص[2] |

[29] در لباس ناز آن سرو روان * زیور خودرا نماید[3] هر زمان | عزیز |

[30] برامد کل از شرم تو سرخ و زرد * چو طرف چمن روی تو جلوه کرد | محنتی |

[31] دل برد و زیر زلف نهان کرد آن ملیح * آمد صبا و بر همه کس ساخت آن صریح | بابر[4] |

[32] خون دل با درد بیحد در لباس خوشدلی * این همه دارم زعشقت حاصل از بیحاصلی | مزید |

[33] گهی در کوچه گه در طرف بامی[5] * تو روی خوب داری میخرامی | خرمی و رحمی[6] |

[34] بمال و فضل در آفاق تا برآری نام * سفر شعار کن و خواب کن بدیده حرام | عباس[7] |

[35] همیشه در خیال آن جمالم * تو خود هرگز نمیپرسی خیالم | نسیمی و نامی[8] |

1. Только T; B فهمی; остальные рук. مه 2. С этой строки возобновляется после большой лакуны текст в рук. A, л. 41a. 3. A, B نمائی 4. П صفا, а для первого *мисра'* بابر 5. T گهی بر طرف ره که طرف بامی 6. A только خرمی 7. П فهمی, а для первого *мисра'* عباس 8. П доб. فهمی для обоих полустиший.

[16] دل مجروح دور از آن می ناب * هست چون ماهئی جدا از آب [شاهی]

[17] باشد روان همیشه ز چشمان اشکبار * زان سرو سایه‌پرور من آب در کنار [روح]

[18] نریزم ز دیده دگر اشک ناب * چو شهری بمردند در زیر آب | سهراب |

[19] زان مه که نخست مهربان شد ظاهر * هر لحظه زمهر شد برویم ناظر

دل با سر مهر بود پیوسته کنون * نومیدش بین از عدم مهر آخر[1] | حسام |

[20] رقیبانرا بخوان وصل خود هردم صلا کوئی * کسی را از محبان آخرای مه کم صلا کوئی | معین |

[21] خدارا از دل زاهد خدارا * ریارا ترک کن چو[2] یار مارا[3] [T., л. 130a] | اسیر |

[22] دلا کر ندا آیدت ز آن جناب * تو از ذروهٔ عرش یابی خطاب | عطائی |

[23] گفتم ای ماه چه سان قصد کنی سوی قلم * پنجه بگشاد و دو انگشت قرین ساخت بهم | سیف‌الله |

[24] به بین نزد آن شاه عالیمقام * ز تعظیم آخر بزانو کرام | معین |

[25] جان من در دور لعل آن جیب * از لب یاقوت او شد بانصیب | ایوب |

[26] به پیشت واصفی هر لحظه باید * رخ خودرا بساید چون نشاید[4] | انس |

1. П этот бейт оп. 2. Т کو ; П چون مار 3. Все рук. یارا 4. С, В, B_2 и П نساید

[7] زاهد که بود بخودنمائی مشهور * یک ذرّه از آن نباشدش ذوق وحضور

هر دم کند انکار و پریشان گوید * رندان جهان را از سر کبر و غرور[1] [حمزه]

[8] چون بهر بسر و پای[2] سروپا میبخشد * جامه عاقبت[3] آن ماه بما میبخشد [امامی]

[9] گرد یاد روی شیرین کوه‌کن در بیستون * آه از دل برکشید و شد دل او غرق خون [شاه اذهم]

[10] روی اورا که شدم واله وحیران بیقین[4] * ای که گوئی بَدِمن پیشتر آ و رو به بین[5] [ایوب]

[11] بمی خرقه ای زاهد نامدار * گر آلودگی یافت دل پاک دار [زکی]

[12] خیز ای دل رو به جستجوی دوست * دیده روشن کن بخاک کوی دوست [زینتی]

[13] سوزند پریوشان گلچهره مرا * زان جمله نماید مه من مهر[6] مرا [ولی]

[14] جهان یک جو بچشم زاهد آید * بچشم من ولی جو زاید آید [عبید]

[15] خواست تا دل ره برد سویش بکویش رو[7] نهاد * عقل شد بیپا و بر[8] گردید وحیرت دست داد [زید]

1. C, B и B_2 меняют местами вторые полустишия. 2. C. B باسروپای 3. T عافية 4. П شیدا

B_2 то же, но затем переправляет на حیران 5. T эту *mu'ammā* опускает, П меняет местом с предшествующей. 6. T چهره 7. C. B_2 رخ 8. T سر

الفهم باشد [C, л. 83б] بخاطر آرید و نویسید از معمیات قریب بهشتاد عدد همراه بود حضرت خان فرمودند که نامهائی که نوشته اید محو فرمائید نامهائیکه بر سر ورق بود بمقراض بریدیم و به حضرت خان گذرانیدیم و آن معمیات این است[1]

[1] سلطان صفت بدیده در آید خیال او * کردم حباب خون جگر چتر آل او [آدم]

[2] فتاد آتش شوق[2] تو در میانهٔ دل * بسوخت شعلهٔ عشقت ستون خانهٔ دل [علا]

[3] ابر میگرید و بر طرف چمن میگردد * در هوای قد آن سرو چو من میگردد [حسن]

[4] سر ز محتاجان فکن ای شوخ شنگ * تا دم تیغ تو گردد لاله رنگ [حسین]

[5] خواهد زما بپوشد رخسار ماه خودرا * آن مه دگر نماید زلف سیاه خودرا [الوند]

[6] به بستان آب جویان شد بهر سوی * چو گل رخسارم آمد بر لب جوی[3] [سالمی]

1. T оп. первую *mu'ammā*. Разгадки всех *mu'ammā* даны в рук. C, B и B_2 красной тушью при каждом бейте. Помещаем их в квадратных скобках в конце строки. 2. T عشق 3. T جو и سو соответственно.

واصفی شنوده بودیم باضعاف و مضاعفه مشاهده نمودیم و باین بیت رطب اللسان گردیدند که

میشنیدم که بهتر از جانی * چون بدیدم هزار چندانی

و از این کمینه معما طلب نمودند و فرمودند که شما نیز معمای خودرا نام نگویید ما نیز اقتدار بسنّت سنّیهٔ شما کرده شاید توانیم یافت و بی نام توانیم شکافت دو معما باسم خان بعرض رسانیده شد و هر دورا حضرت خان بی نام شکافتند و ایشان را غریب انبساط و خوشحالی دست داد و آن دو معما این بود

بود خورشید فلک چون ذره پیش دلستان * روی خوبش دید و بنشست آفتاب ذره سان

همین بالطف و احسانش نمیباید شدن مایل * که جنگش نیز اعلامی نماید ناوکش در دل

بعد از این فرمودند که اسلوب معمیات [B. A. 906] شما فی الجمله معلوم شد غالبا که معمیات شمارا اکثر بی نام توانیم یافت یکچند معمای که قریب

1. T که مرد میدانی

شهرت عظیم داشت که از برای جوان حمّامی گفته بود

بر سر آب چو ای سرو روان بنشستی * سر آب همه خوبان جهانرا بستی

متوجّه ملازمت شدیم و آن لغزرا [C, л. 83a] بعرض رسانیدیم عالی حضرت خاقانی عبید الله خان[1] در تعریف و بنده نوازی آن مقدار مبالغه و استقصا نمودند که اکثر حضّار مجلس را تغیّر فاحش آن چنان در بشره پیدا شد که بر همگنان ظاهر و هویدا گردیده بعده حضرت خان فرمودند که استادان فن معما در عمل تحلیل از پنج جزو تجاوز ننموده‌اند و ما تحلیل را بشش جزو رسانیده‌ایم و این معمارا خواندند و نام نگفتند

آن که واقف ز حال برجیس است * نام نیکش ارسطاطالیس[2] است

باندک تاملی این معمارا شکافتم و گفتم که این معما باسم الیاس است و ارسطاطالیس به شش جزو تحلیل یافته[3] حضرت خان زبان دُرَربار گوهرنثار کشوده فرمودند که آن چه در تعریف و توصیف مولانا

1. В,П, Т عبید خانی 2. Т ارسطاطالیس 3. В рук. С на полях поправка می باید

هر کس چو واصفی بتو آورد التجا * ایمن شد از حوادث چرخ پرانقلاب

یا رب همیشه باد سر سرکشان دهر * بر خاک درگه تو و[1] اقبال در رکاب

بعد از چند روز شبی در مدرسهٔ الغ بیک میرزا با جمعی از یاران نشسته بودیم و در اختلاط بروی غیر بسته که ناگاه شخصی آمد و حلقه بر در زد و گفت که حضرت خان مولانا واصفی را طلب فرموده‌اند از قاصد پرسیده شد که حضّار مجلس حضرت خان چه کسان اند گفت مولانا محمود بلخی که بعزیزان[2] ملقّب اند و برادر ایشان مولانا ابو یوسف و مولانازاده‌های سمرقندی و شیخ زاده‌های پورانی و مولانا افری[3] و حافظ میراثی و جُهره‌های[4] نایب خان فقیر با پسر مولانا محمود منشی که محمد شریف نام داشت و در کمال حسن و قابلیت بود و این مطلع از وی

1. T چو 2. T کیم ویران (?) لقبی بیلا ملقب دورلار 3. T иначе: و آنیک برادری مولانا یوسف و اوزکا سمرقند مولانازاده لاری و پوران شیخ زاده لاردین 4. Так только П; остальные рук. جوره‌های مولانا افری

گویا دو کوکب اند که گردیده محترق * یا منخسف دو بدر عیان گشته در سحاب

مانند خیمهاست که بستند مردمان * از عین احتیاط بهر گوشه صد طناب

در هر یکی نشسته یکی شاه و حاجبی * خم گشته بهر خدمت او در پس حجاب

بالای سر نهاده کمان هر کدام لیک * آندم شود کشیده که گردند در عتاب

طاقی است بس شگرف ببالای آن دودر * در زیر آن ستون مجوّف بسیم[2] ناب

یا آنکه هست شمع منور چو بنیش * طاق سیاه بر زبرش چون پر غراب

تیغیست چون زبانهٔ آتش بیک درش * وین طرفه تر که شعله زند درمیان آب

سیّاف صنع از پی زینت نیام تیغ[3] * ترصیع کرده است ز لعل و دُر خوشاب

میگردد از لطافت او آب در دهان * گویا که هست تیغ شهنشاه کامیاب

خان زمانه شاه عبید الله آن که هست * بر ساحت جنابش از این قصر بیحساب

یعنی که سر نهاده به درگاه خدمتش * گردن کشان صف شکن حشمت اکتساب[4]

ای خسروی که هر که براه تو سر نهاد * افراخت بر فلک سر و شد رفعت انتساب

1. T از 2. C, П زسیم 3. T او 4. T حمیت اکتساب

شد مستنیر از رخ فرخندهٔ تو ماه * کرد اقتباس نور ز رای تو آفتاب

دریای خون ز قتل عدو ساختی بسی * بر وی روان ز کاسهٔ سر هر طرف حباب

تیغ تو گشت شعلهٔ آتش ز خون خصم * زان آتش است خصم تو پیوسته در عذاب

آتش ز بحر شعله زنان هیچ کس ندید * جز در کف تو تیغ که کردی بخون خضاب

خصم تو بر پرید دوان ز آشیان دهر * از بسکه یافت پر ز خدنگ تو چون عقاب

سرهای سرکشان همه بر آستان توست * ای پادشاه ملک ستان و فلک جناب

شاها شنیده‌ام که ترا طبع نکته‌دان * دارد به گفتگوی لغز میل بی حساب

از بهر طبع تو لغزی کرده‌ام خیال * یا والی الممالک یا ملک مالک الرقاب

آن قصر طرفه چیست که معمار لم یزل * افراخت بی قصور درین عالم خراب

هر جانبی گشاده دری دست قدرتش * لیکن درونش مینتوان شد بهیچ باب

بگشاده در محاذی هم یک دو در که هست * در گوشه‌های قصر و ره آن به پیچ و تاب

بنشسته بر دو در به تماشا دو دیده‌بان * گاهی بجلوه‌اند و گه اندر پس نقاب

1. П نور ضیای تو 2. Т فتاده کاسهٔ سر

بهیچ گاه ز من جامهٔ طلب نکنند * هوا اگرچه بود گرم و گر چه باشد سرد

قریب به پانزده بیت از این لغز مذکور گردید حضرت خان فرمودند که کاتبی را لغز بسیار است همه مطبوع و مقبول و لغز نوعیست از شعر که در میزان طبع بغایت موزون است و طباع مستقیمه را بوی میلی از حد بیرون و حضرت خان از لغزهای خود این لغز را غایت فرمودند [B,л.886]

چه چیز است ای مه من آنکه دایم * چو انگشت نبی شق کرده مه را

سر خود را فرو آورده ز آن رو * که تا بوسد[1] دمادم این شفه را

معلوم شد که طبع شریف آن حضرت به لغز میل بسیار دارد و به خاطر گذشت که به مقتضای میل خاطر آن جناب اگر لغزی گفته شود مشحون به مدح آن حضرت مناسب مینماید این لغز اتفاق افتاد

ای از فروغ روی تو یک لمعهٔ[2] آفتاب * وی ز آفتاب طلعت تو ماه در حجاب

1. T, B, B₂ и C پوشد ; в рук. C соответствующая поправка на полях. 2. T زرّهٔ

مهجهٔ رایات نصرت‌آیات عبید اللهی بعنایات الهی از مشرق ولایت قرشی طلوع نموده پرتو توجّه بر ساحت بخارا انداخت و آن سرحدرا مانند خلد برین و روضهٔ علیین ساخت اکابر و اشراف از جوانب و اطراف برسم استقبال مبادرت نمودند این کمینه در ملازمت حضرت شیخ الاسلامی خواجه هاشمی در سر مزار فایض الانوار حضرت قطب الاقتابی[1] خواجه بهاء الدین نقشبند بتقبیل رکاب همایون مستسعد گردید حضرت خان عنایت فرموده از خواجه هاشمی پرسیدند که از لغزیات مولانا کاتبی هیچ بنظر شریف رسیده باشد خواجه فرمودند که یک لغز از مولانا کاتبی مشهور است که از برای چشم گفته‌اند اینست[2]

مرا دو یار جهان‌دیده و دو همزادند * که یک زمان نتوانم گریز از ایشان کرد
دو نرگسند تر و تازه وقت صحت نفس * شوند گاه مرض هردو چون شکفتهٔ ورد
دو توأمند که هرگز بیکدیگر نرسند * بخانه کرده وطن هریکی مجرد و فرد

1. П اقتاب 2. B_2 дает подзаголовок لغزچشم ; C قطعه

بهشت میکده و سلسبیل بادهٔ ناب * در آن بهشت خوش آن کآب سلسبیل کشید
به کنج میکده خاموش واصفی بنشست * ز بس بمدرسه تصدیع قال و قیل کشید

[VIII] گفتار در ذکر مراجعت

عالیحضرت خان الاعظم مالک رقاب الامم ناصر کلمت الله العلیا المترقی علی درجات العلی[1] المختص بعنایات الملک المنّان حضرت عبید الله محمد بهادر خان از ییلاق قرشی[2]

در تاریخ هژدهم ذی حجه الحرام سنه ۹۱۹[3] بود که آفتاب عالمتاب

1. B العلمی 2. T, л 126a, C, л. 81a, B, л. 87б, B2, л. 95a. Рук. C оп. всю титулатуру. 3. C در تاریخ هژدهم شهر ذا الحجه سنه پنزدهم: 919 только в рук B и 698, стр. 139; B ۹۱۶ Дата отчеркнута синим карандашом и на полях стоит (рукою Вяткина?): «۹۱۹?». T дает: ذی الحجه آی نیک اون سکزنیدا سنه توقوز یوز اون التی دا

ز شوق در برِ طاوس باغ قمریِ[1] مست * گرفت نالهٔ خفیف آنگهی ثقیل کشید
دل شکستهٔ بلبل در انتظار بسوخت * ز بسکه مدّت هجرانِ گل طویل کشید
ز باد تفرقه در گلشنِ زمانه نرست * گل سخی که زر از غنچهٔ بخیل کشید
چه همت است که انسی بطوع و رغبت خویش * چو غنچه دامن از این عالم محیل کشید

لمولفه [IX, 3]

چمن که گونهٔ گل بر رخ جمیل کشید * ز لاله سبزه[2] نگار از بنفشه نیل کشید
ز برگ و میوه درخت انار در بستان * میان سبزه ببین کآتش[3] خلیل کشید
ز خیل ابر بسی ریخت خون برق فلک * چو بار رعد فراوان به پشت پیل کشید
سمند رعد سیاهی ابررا چو بدید * ز جای جست چو برق آنگه و صهیل کشید
بباغ نرگس از آن تکیه بر عصا زده است * که ابر دیدهٔ اورا ز برق میل کشید
به پیش قدّ تو سرو اعتدال کی دارد * چه شد از این که به بستان قد طویل کشید
بخیل بود بسی غنچه لیک خوردهٔ زر * بلطف و خنده گل از غنچهٔ بخیل کشید

1. Т доб. و 2. П بست 3. B2, Т آتش

بهار در ره آیندگانِ باغ نگر * که فرش دیدهٔ نرگس بچند میل کشید
نهاد نرگس بیمار چون ببالین سر * حباب ز آب روان شیشهٔ دلیل کشید
چکید خون ز بناگوش پیل مست سحاب * شب از هلال کجک بر سر آن پیل کشید
بمی سبیل کنم خون خود که خوبانرا * بسوی خویش توانم بدین سبیل کشید
بهشت شد چمن و خوش کسی که با خوبان * در آن بهشت شرابی چو[1] سلسبیل کشید
برون خرام کنون خسروا اگر خواهی * قدح بروی گل و[2] صورت جمیل کشید

انسی راست (IX. 2)

بیا که شاهد باغ از بنفشه نیل[3] کشید * عروس[4] لاله نقاب ز رخ جمیل کشید
نشست بر کتف کوه بار هندوی ابر * کجک ز برق جهان برسران پیل کشید
میان سبزه نگه کن که طوطی از منقار * چگونه لاله صفت آتش خلیل کشید
هوا گرفت سحاب و برای طفل گیاه * ز جویبار بهشت آب سلسبیل کشید
صبا ز غنچهٔ سوسن که سرمه آلودست * بچشم نرگس شب زنده دار میل کشید

1. T ز 2. T آن 3. П میل 4. П خروس

لمولفه [VIII, 3]

خط کشیدی بر مه رخسار و شب مینوانیش * اینچنین خطِ غباری شب عجب مینوانیش

ای دل از زلفش میا بیرون که خورشید مراد * مینماید رو اگر در نیم شب مینوانیش

در حقیقت جان و لعل دلکشت هر دو یکست * ما مینوانیم جان اما تو لب مینوانیش

بی لبت خون بلکه آتش میشود در سینه‌ام * می که نقد مایهٔ عیش و طرب مینوانیش

جان بسوی لعل نوشین تو چندان از هوس * میدود هرچند از روی غضب مینوانیش

گرم شد بازار شهر تن بسودای غمت * قصد داری پرسشم گویا که تب مینوانیش

نیست حدّ واصفی خود را سگت گفتن ولی * تو بدین نام از پی حسن ادب مینوانیش

خسرو راست[1] [IX, 1]

چمن ز سبزه خطی بر رخ جمیل کشید * بباغ سرو روان قامت طویل کشید

برنگ و بو چو بیاراست بوستان خودرا * بگوشه‌های گلستان بنفشه نیل کشید

بتان آذری[2] از بتکده برون جستند * که لاله‌زار بدست آتش خلیل کشید

1. Возобновляется текст в рук. П, л. 64 б. 2. В آزری ; B_2 زآرزو

آفتاب نیمروزی و بخدمت کردنت * میرسد خورشید اگر در نیم شب مینوانیش

هست بر خورشید پیشت نام خورشیدی خطا * تو بدین نام از پی حسنِ ادب مینوانیش

نسخهٔ کز خط تست اندر دل سوزان من * سحر آتش بند یا تعویذ بت[1] مینوانیش

سجده کردن پیش طاق ابرویت از دوستی * فرض شد بر خسرو ار تو مُستَحَب مینوانیش

انسی راست [VIII, 2]

گرد عنبر بر گل افشاندی و شب مینوانیش * لعل را دل سوختی و خال لب مینوانیش

هست آن دندان در او در غنچه گوئی شبنم است * آن لب شیرین نباتست و رطب مینوانیش

بی رخت گرداب خون در دیده میآید مرا[2] * گل که بزم آرای بستان طرب مینوانیش

آفتاب ار خادم روز است او[3] از اوج چرخ[4] * میرسد هرگه برای گشت شب مینوانیش

میدهد چندان شهید عشق از آن عالم جواب * با وجود آنکه از روی غضب مینوانیش

بهر پابوست ز چشم ما سرشک لاله گون * سرنگون افتاده طفل بیادب مینوانیش

پنجهٔ انسی که از دامان وصلت کوته است * چون برآرد در دعا دست طلب مینوانیش

1. T, A. 124a شب 2. B₂ ترا 3. T مه 4. B خویش

گر ای انسی هوای[1] طلعت لیلی‌وشی داری * چو مجنون با دل پر درد و غم رو در بیابان کن

لمولفه [VII, 3]

بدل آتش زن آنرا لاله‌زار گلشن جان کن * درآ و آتش دلرا خلیل‌آسا گلستان کن

پس از مردن مدار این فرقهٔ زهد مرا حرمت * ببر آنرا فتیل و مشعل آتش‌پرستان کن

مگو کز پرتو خورشید دارد روشنی عالم * شود تا بر تو روشن لحظهٔ سر در گریبان کن

ز دست غمزه‌ات خلق جهان گمراه شد آخر * نخواهی کفر مردم غمزهٔ خودرا مسلمان کن

نجویم از جفاهای تو زینهار ای فلک هرگز * برو هر چیز کز دست تو میآید بمن آن کن

ز سقف نیلگون خشت مه و خور تا بکی افتد * بیا ای سیل اشک این سقف رایکباره ویران کن

وفا و مردمی در ماوراءالنهر کم باشد * اگر خواهی برو ای واصفی رو در خراسان کن

خسرو راست [VIII, 1]

مشک تر بر مه برافکندی و شب مینوانیش * برگ گل را پر شکر کردی و لب مینوانیش

لب رطب سازی و آنرا خسته از دندان کنی * خسته از دندانِ من کن گر رطب مینوانیش

1. T خیال

طبیبا درد من دارد نهفته در دلم کاری * تو دردیرا که بیکارت رو مشغول درمان کن
پس از مردن منه تابوت من در گوشهٔ مجلس * ببر آن هیمه را در کار آتشگاه گبران کن
بنای عشق جانان نو شد اندر سینهٔ خسرو * بنا‌های کهن از کاوکاو غمزه ویران کن

انسی راست [2] [VII, 2]

بیا ای سرو خوش رفتار گشت باغ و بستان کن * چو گل از غنچه رو بنمای [3] و عالم را گلستان کن
برافروز آن رخ و جانرا چو خال خود در آتش زن * برافشان کاکل و دل را چو زلف خود پریشان کن [4]
در آ ای شاخ گل دامن کشان و خرقه پوشانرا * اسیر خویش و گردن بسته چون گوی گریبان کن
ز من در ماتم هجران چو جانان میکشد دامن * اجل کو بعد از اینم چاک [5] در پیراهن جان کن
سفید از گریه گشت اخر سواد چشم ای همدم * اگر بر سینه داغ تازه داری پنبهٔ آن کن
بگرد آن دهان خالت خیال سلطنت دارد * چو خاتم دادیش گو دعوی ملک سلیمان کن

1. П переставляет этот и следующий бейт. 2. П оп. целиком 5 следующих газелей. 3. B_2 رخ بنما
4. B_2 этот бейт оп. 5. B_2 переправляет на خاک

چه عیّار است آن خال[1] سیه در حلقهٔ زلفش * که دلها در شب تاریک دزدد روز روشن هم
همینخواهم که گردم ذرّه و با آفتاب آیم * درون خانه‌اش گاهی ز در گاهی ز روزن هم
بمرگ بلبل مسکین چمن ماتم سرا گشته * که گل با جامهٔ چاکست و نیلی‌پوش سوسن هم
ترا بر درگه ایزد چه قدر ای واصفی باری * که پیش بت نداری بار و در دیر برهمن هم

خسرو راست [VII, 1]

در آ ای شاخ گل خندان و مجلسرا گلستان کن * بگفت تلخ چون می عاشقانرا مست و غلطان کن
مگو[2] پیراهنِ زیبای آمد چست[3] بر یوسف * تو هم بشناس خودرا و یکی سر در گریبان کن
فراوان بت پرستیدم بمحراب نماز اکنون * بمحراب دو ابروی خودم از سر مسلمان کن
برون آ ای[4] سواد دیده چون ابر سیه وآنگه * بگرما سایه بر بالای آن سرو خرامان کن
منه بر آینه آن روی وگر میبینمی باری * بسوز این جان کمبختِ مرا خاکستر آن کن

1. Все рук. زلف ; только B2, л. 926 имеет другой рукой надпись آن خال 2. П مگر 3. B, B2, П چست 4. Т برون آی و

زهی دولت اگر جولان کنان آن شهسوار آید * کشم خاک رهش در چشم و بوسم نعل توسن هم
نمیدانم چه سازم چارهٔ کار ای مسلمانان * که از نادیدن آن روی میمیرم ز دیدن هم
ز حال زار خود هرگه که گویم شمّهٔ جائی * بگرید دوست بر درد دل من بلکه دشمن هم
خراب از سیل چشم خونفشان شد خانهٔ مردم * از آن ترسم که ماهون گردد این ویرانه مسکن هم
مدام انسی خیال دیدن روی بتان دارد * نبوده بتپرستی مثل او[1] هرگز برهمن هم

لمولفه [VI, 3]

ز یارم زخم بر دل آید از اغیار بر تن هم * چه حالست این که دارد قصد جانم دوست و دشمن هم
نه آن پروانه شمعست پیشت هر طرف سوزان * که سیمین پیکرانرا مرغ جان میسوزی و تن هم
مدام از دست اغیار و سگان آستان او * من بیچاره را باشد گریبان پاره[2] دامن هم
مگر کز تیشهٔ فرهاد میآید شرر بیرون * که میافشاند اشک خون ز دردش سنگ و آهن هم
رقیبا[3] زو طمع داری وفا معلوم خواهد شد * بسی مهر و وفا از وی طمع میداشتم من هم

1. T هم چو او 2. T چاک 3. В рук. В перевернуто.

تو ناوک میزنی برجان و جان من همیگوید * که چشم بد جدا از ناوک و از ناوک افگن هم

بهادم هرچه بود از سرسری ماندست و بس اکنون * چو[1] بار سر سبک کردی سبک کن بار گردن هم

دل من چون[2] بسویت شد بدارد استوار اورا * که آن بیگانه روزی آشنا بودست با من هم

شبی روشن کن آخر کلبهٔ تاریک من چون من * دل تاریک در کار تو کردم چشم روشن هم

ملامت بر دل صدپارهٔ عاشق بدان ماند * که باشد زخم شمشیر و بدوزندش بسوزن هم

چو بوسی ای صبا سم سمندشرا بگستاخی * زکوة آنچنان دولت دو بوسی دیگر از من هم[4]

چه کیش است آخر ای خسرو که بی خوبان نه یکدم * زمانی آخر از بت باز میاید برهمن هم

انسی راست [VI. 2]

ز بس چون لاله میسوزد گل از روی تو گلشن هم * چمن پر آتش خارست و دود از سرو[و]سوسن هم

بیا ای آرزوی جان که میل دیدنت دارد * دل پرهیزگار و دیدهٔ پاکیزه دامن هم

خیال تار زلفت چون شب و رخسار چون روزست * شب تاریک در چشم منست و روز روشن هم

بقصد کشتن من میکشاید ناوک و من خود * هلاک ناوک و حیران روی ناوک افگن هم

1. T که 2. Π, B₂ گر 3. B, B₂ بداری 4 T دو بوس از جانب من هم

حدیثی کز لب شیرین آن مه بشنوم انسی * کنم ورد زبان و در میان آن سخن میرم

لمولفه [V. 3]

چو من از بیوفایهای آن پیمان شکن میرم * برافتد از جهان رسم وفا روزی که من میرم
بمرگم تا کنند افغان بسر خیل سیه پوشان * روم در گوشه و در پیش قبر کوهکن میرم
نخواهم بار خود بر گردن کس بعد مردن هم * بگلورستان خوش آن ساعت که در گور[1] کهن میرم
نگرید بر سرم ای دوستان جز چشم خون ریزم * بکام دشمنان هرگه درین بیت الحزن میرم
همینخواهم که روز حشر با همدرد خود خیزم * روم در بیستون در پیش قبر کوهکن میرم
بعهد قامتش سرو چمن هم سر برآورده * به بستان گر روم از غصّهٔ سرو چمن میرم
بغربت گر بمیرم واصفی پیش سگ کویش * بسی بهتر که پیش دوستان اندر وطن میرم

خسرو راست [VI. 1]

سواره آمدی وصید خود کردی دل و تن هم * کمند عقل بگسستی لجام نفس توسن هم
بدامن من نهفتم گریه ناگه مست بگذشتی * شدم رسوا من تردامن و صد چاک دامن[2] هم

1. B_2 قبر 2. П صد پاک دامن

زیم از تو بمیرم هم ز تو فارغ ز جان و تن * نیم چون دیگران کز جان زیم یا خود ز تن میرم

خوش آن وقتیکه تو از ناز سویم بنگری و من * بزاری هر ده انگشت او فکنده در دهن میرم

شدم رسوا درون شهر در صحرا روم اکنون * که رسواتر شوم گر در میان مرد و زن میرم

بخور جمله تنم ای زاغ جز دیده که دید اورا * چو بیرون او فتم در عرصهٔ زاغ و زغن میرم

مرا پیراهن صد چاک پر خونست از آن یوسف * همان آرایش گورم کنید آن دم که من میرم

سخن بربست بر خسرو مگر چشمت فرود آمد * کرم کن یک سخن جانا که هم زان یک سخن میرم

[V. 2] انسی راست

اگر در گوشهٔ غم دور از آن سیمین بدن میرم * خلل در کار عشق آید همان روز یکه من میرم

کشیدم سر بجیب از غایت اندوه میترسم * که همچون شمع فانوس اندرون پیرهن میرم

مرا بگذار در کوی خود ای شاخ گل رعنا * که همچون بلبل از شوق تو نالان در چمن میرم

بگلگشت چمن هرکس خرامان و بر آنم من * که تنها با دل پر خون درین بیت الحزن میرم

میان خار محنت جان دهم من کیستم باری * که بر روی سمن یا در کنار یاسمن میرم

ندارم روی بودن در میان مردمان زین پس * بیابان گیرم و در صحبت زاغ و زغن میرم

در عشق تست انسی بیچاره ای پری * دیوانهٔ که جای بویرانه ساخته

لمولفه [IV. 3]

با سگ مرا حبیب چو همخانه ساخته * این غم رقیب را[1] سگ دیوانه ساخته

از شعله شمع راست نشان در لباس آل[2] * حاصل برای کشتن پروانه ساخته

تا میل او بمردم بیگانه شد مرا * با خویش از این معامله بیگانه ساخته

با سیل اشک مردم چشم ز جا شده * در راحت از حباب بخود خانه ساخته[3]

در موی خویش پنجه زدند از غمت بتان * از بهرشان غم تو چنین شانه ساخته

آن مه چو حکم کرد[4] که سوزند شمع را[5] * عشاق شمع را همه پروانه ساخته

عشّاق تاب درد نیارند[6] واصفی * با داغ و درد عشق تو مردانه ساخته

خسرو راست [V. 1]

چمن چون بوی تو دارد بهویت در چمن میرم * بیاد قد تو در سایهٔ سرو سمن میرم

1. Это слово в рук. B перевернуто. 2. T, л. 1216 از ان ; B ان 3. T переставляет бейты 3 и 4 4. T ساخت 5. B_2 خلق را 6. T ندارند

مایم رخنه کرده دل از بهر نیکوان * مسجد خراب کرده و بتخانه ساخته
یاران که در فسانهٔ راحت کنند خواب * بیخوابئی مرا همه افسانه ساخته[1]
چون نالهٔ شبانگهِ عاشق کشیده نیست * مطرب که صد ترانهٔ مستانه ساخته
مردم چو بیوفاست خوش آن جغد نیکرای * کآرامگاه[2] خویش بویرانه ساخته
خسرو بعشوهٔ زنو چون گشت عاقبت * هرچند خویش عاقل و فرزانه ساخته

انسی راست [IV, 2]

چشمم که بیتو گریه‌اش افسانه ساخته * در رهگذار سیل فنا خانه ساخته
عشّاق خسته‌را که اسیران محنت‌اند * بوی بهار حسن تو دیوانه ساخته
در ساختند لشکر روم و حبش بهم * تا زلف فتنه‌جوی تو با شانه ساخته
در چشم من درآمده هر شب خیال تو * منزل میان مردم بیگانه ساخته
بلبل بسان غنچه از آن در شکنجه ماند * کو داستان حسن گل افسانه ساخته
پروانه را که مرغ هوای محبت است * شمع از شرار شعلهٔ خود دانه ساخته

1. T этот бейт оп. 2. T آرام‌گاه B, B₂ عالم‌نگاه

ز خوبان گرچه رنجید انسی بیچاره چون گوید * که ای سنگین دلان بیوفا خاطر مجویدم

[III. 3] لمولفه

ز لعلش جاودانم زنده دیگر خضر گویدم * ولیکن از خطش در ظلمت افتادم مجویدم

مرا کشتست پنهان و پشیمانست[1] ای یاران * برای خاطرش آهسته گرید و مموییدم

مزار کشتگانرا لوح سرخ[2] از من سیه باشد * ز دود دل نشانست این اگر روزی بجویدم

زبان از لوح خاکم کرده راز[3] عشق میگوید * که زین سان صد هزاران کشته بیند و مپوییدم

مرا گیرید بهر احتساب ای زاهدان ترسم * ببوی من شما هم مست گردید ار ببوییدم

منِ بیخواره هر دم[4] درمیان دُرد میمیرم * مشویدم و گر شویید هم از باده شویدم

نیاید شام هجران واصفی را خواب میگوید * باو بودم شبی افسانهٔ آن شب مگوییدم[5]

[IV. 1] خسرو راست

من بهر تو بدیده و دل خانه ساخته * وز من تو خویش را ز چه بیگانه ساخته

شانه چرا بمو رسدت وه که ارّه باد * بر فرق آنکه[6] بهر تو آن[7] شانه ساخته

1. П,В پشیمان گشته 2. Т لوح دل 3. П. В راه 4. П گه 5. П, В, B_2 بگوییدم

6. П هرکه 7. П این

همه جا از شهیدان نور خیزد از دلم آتش * نشانست این میان کشتگانش گر بجویید

شهید خنجر عشقم بخون دیده آلوده * بخاکم همچنان پرخون درآرید[1] و مشویید

گلی کز خاک من روید بگوش اهل دل گوید * که من بوی فلان دارم ببویید مبویید

گر از گل گل شوم خیزم زمن خواهد زدن بویش * مبویید که از غیرت بسوزم گر ببویید

پس از کشتن چو خون آلوده افتد بر درش خسرو * از آن بهتر که با عزت[2] بخون دیده شویید

انسی راست[3] [III, 2]

بفکر آن دهانم دیگر از هستی مگویید * بگرداب عدم چون سر فرو بردم مجویید

ز رخسار جهان سوزش فتادست آتشم در دل * بآب دیدهٔ غم دیده دست از جان بشویید

گیاه محنتم پروردهٔ خون جگر لیکن * زمن بوی محبت خواهد آمد گر ببویید

ندارم خواب دور از روی او باشد که خواب آمد * برسم سرگذشت افسانهٔ حسنش بگویید

ره دور و دراز وادیِ عشقت در پیشم * اگر میرم چو مجنونم در آن وادی مجویید

بگوش دردمندان از طریق عشق میاید * که من راه خطرناکم مپویید مپویید

1. T درآریدم 2. T غیرت 3. T оп. все стихотворение.

کشید از سینه آه سرد چندان در غمت انسی * که در روی هوا شد خشک زآتش دست یارب‌ها [II, 3]

بتا نرا کز غم آن لعل غبغب و اندوه آن لبها * گره شد آب حسرت در گلو اینست غبغب‌ها

سپهر محنتی گشتم کبود از سنگ مهرویان * ز داغ و اشک دارم ثابت و سیّارهٔ کوکبها

درازیهای زلفت کرد روز عمر من کوته * کند ایّام کوتاهی درازی چون کند شب‌ها

رقیبت صد گره در ابروان افکنده میآید * بچشم هر دو ابرویش بسان نیش عقربها

چو شد حقّیت پیر مغان و مذهبش ظاهر * بر اهل عقل و دانش لازم آمد نقل مذهب‌ها

چو کردی ای بیادروشیوهٔ روح اللهی دعوی * بامّید تو در چین بتگران سازند قالبها

نه از انکار گلریزد ز زاهد واعظی لیکن * پی آمیختن شرط است با هم قرب مشربها

خسرو راست [III, 1]

[T, л. 120б]

باو بودم شبی افسانهٔ آن شب بگویم[2] * وگر میرم بتعظیم سگان او بمویم[3]

مرا امروز بردار بلا[4] جلوه‌ست بهر او * سرودی کان بگاه نوحه گویند آن بگویم[5]

1. В рук. В это слово перевернуто. 2. П,В بگویید 3. П, Б بمویید 4. Т дальше имеет: یا خلوتست امروز 5. Т گویندم بگویید II, В بگویید

همه شب در تب غم میبرم با زلف او حالی * چه سودا ماست این یارب که با خود میبرم شبها
چه باشد گر در آن کافر بود رسم مسلمانی * چنین[1] کز یارم میخیزد از هر خانه یاربها
دعای دوستی از خون نویسند اهل عشق و من * بخون دیده دشنامی که بشنودم از آن لبها
ز خون دل وضو سازم کنم در پیش او سجده * بود عشّاق را آری بسی زین گونه مذهبها
بنالد آن نوای بارید بر میکشد خسرو * که جانها پاکبوبان میرود بیرون ز قالبها

انسی راست [II, 2]

من بیدل که از عشقت در آب و آتشم شبها * چو شمع افتاده از سوز دلم تنها له بر لبها
من از نوش دهان تو نخواهم کام دل جستن * که بهر کشتنم با هم زبان دارند آن لبها
رخش یک روز و از زلف پریشان هر طرف صد شب * که دیدست این که باشد در جهان یک روز را شبها[2]
قلم را سر برفت و ماند سودای خطش باقی * از آنش سر رده پیوسته میآید بمکتبها
خیال زلف پیچان تو ناید در دلم هرگز * که هر مو[3] بر تن زارم بگردد[4] نیش عقربها
نه صورت بر در و دیوار صورتخانهٔ چین است * ترا دیدند خوبان و تهی کردند قالبها

1 T کنون 2. T یک روز و صد شبها 3 T, B سو 4 T مگر دو

من که ز زلف کفر تو در ظلمات حیرتم * نیست بجای خویشتن دعوی دینپناهیم

لمؤلفه [I, 3]

ملک فنا مسخر است از کرم آلهیم * طبل بقا زنم که شد نوبت پادشاهیم

اشک سواد دیده‌ام دمبدم آورد برو * وه که ز دیده میرسد اینهمه روسیاهیم

دعوی خون دل کند جان بشهادتم ولی[1] * لعل لبش بیک سخن دفع کند گواهیم

کرد تغافلی و من کردم ازو شکایتی * تیغ کشیده غمزه‌اش از پی عذرخواهیم

بس که ز هر طرف رسد سیل غم و فروخوم * قلزم محنت و غمم این دل خسته ماهیم

تیغ کشیده میکشی بی‌گنهان عشق را * شکر خدا که در جهان شهره به بیگناهیم

کشور عشق را منم خسرو عهد واصفی * فرقهٔ عاشقان دگر لشکری و سپاهیم

خسرو راست [II, 1]

من و پیچاک زلف آن بت و بیداری شبها * کجا خسپد کسی کش میخلد در سینه عقربها

گهی خون[2] میخورم گه درد[3] و میسوزم بصد رای * چو پرهیزی ندارم جان نخواهم برد زین تنها

1. П, л 616 چون 2. П, В, B_2 غم 3. B_2, П خون ; В چون

بود ز عقل پیش ازین باد غرور در سرم * در قدم تو خاک شد اینهمه کبر کلاهیم

وقف خیال تست جان از پی آن خورم غمش * من که و این عمارتم گر تو خراب خواهیم

شد سیهم ز عشق رو گریه بدرد از آن کنم * گریه چه سود چون ز رخ شسته نشد سیاهیم

همره خسرو است و بس تا بعدم وفای تو * شکر که عقل بیوفا ماند ز نیمراهیم[1]

انسی راست [I, 2]

ملک سخن مسلم[2] است از کرم آلهیم * از بر عشق میرسد خلعت پادشاهیم

بادهٔ خوشگوار من اشک عقیق گونه‌ام * نغمهٔ[3] جانگداز من نالهٔ صبحگاهیم

کشور نامرادیم زیر نگین درآمده * خسرو تخت محنت‌ام لشکر غم سپاهیم

فکر دهان تنگِ تو کشت مرا چه کم شود * گر[4] به تبسمی کند لعل تو عذرخواهیم

چشمهٔ آفتاب من عارض تست دور از او[5] * همچو هلال یکشبه بر سر تابه ماهیم

در ره او چو انسی‌ام روی نیاز بر زمین * جز بهمین نمیرسد دعویِ روسراهیم[6]

1. B рук. П, л. 61а неразборчиво. 2. B_2 میسر 3. П نالهٔ 4. Т کو 5. B_2 از آن 6. B рук. В этот бейт оп.

ایشان بخاطر بوده باشد گفتند که ده غزل از غزلهای غرای خسرو دهلوی را جواب فرموده اند و آنها باین فقیر همراه است چون آن غزلیات را یاران شنیدند بعرهٔ الاحسن از ضمیر قلب[1] برکشیدند بعده خواجه گفتند که چهل روز است که یاران ما مشق شعر میکنند و ورزش رسانیده اند مناسب چنان می نماید که آن غزلهارا نیز تتبّع نمایند و این غزلیات که این کمینه تتبع نموده این است که مذکور میگردد

خسرو را است[2] [I, 1]

ملکت عشق مُلک شد از کرم آلهیم * پشت من و پلاس[3] غم اینست لباس شاهیم
قاضی شرعم ارکُشد بَهر بتان روا بود * خاصه که آب دیدگان داد بخون گواهیم
تو گل و باغ بین که من در تک چاه مختم * تو می و نُقل خور که من بر سرِ تابه ماهیم

1 П از ضمیم دل 2. Имена авторов последующих газелей приведены систематически только в рук. Т 3. Так П: все остальные рук. لباس 4. Т عشقم

حقّا نَرَوَم در همهٔ عمر به حمّام * سازند در آنجا اگر انبار[1] کلخ ریش
دل سرد شدم از تو چو کردی خنکیها * گرمی کمن اکنون که ترا کرد چو یخ ریش
بودی تو ازین پیش بسی چابک وچالاک * اکنون شده کیچ[2] و ترا کرده کُرُخ ریش
گویا که نقابی ز پی حسن تو بافد * ور نه ز چه آورده بهم این همه نخ ریش
ای واصفی آن شوخ بخاک است برابر * تا قامت اورا بجفا کرده بخ[3] ریش

روزی در مجلس حضرت شیخ الاسلامی خواجه هاشمی جمعی از فحول شعرای بخارا حاضر بودند که مولانا نعیم نشاپوری از ییلاق قرشی تشریف حضور شریف ارزانی فرمودند حضرت خواجه در تعظیم و تکریم ایشان حتی الغایة مبالغة مبذول نمودند و بعده پرسیدند که حالا در ملک خراسان فارس مضمار سخنوری و حارث میدان فضیلت گستری کیست گفتند که میر حاج قصیده‌گوی اند که انسی تخلص میفرمایند و همه شعرای قصیده‌گوی پیش ایشان دست تسلیم برسینه دارند و خودرا پیش ایشان از جملهٔ کمینه شاگردان می‌شمارند خواجه فرمودند که از اشعار

1 T ارباب ; П ابناء 2. T سست 3 T نجخ . B₂ بچچ . П, B بحح

[XXXVIII]

لمؤلفه[1]

1 اول شوخ که مندین یله بیگانه بولوبتور
اغیار بیله همدم و همخانه بولوبتور

2 بوخسته کونکول کیم ایچیدا ایکی کوزونک بار
بادام دورور مغز انکا دوگانه بولوبتور

3 چون شمع آینینک قاشیدا کویدورکولوک اولدی
کویماک کا آینینک عاشقی پروانه بولوبتور

4 جان مملکتی کیم بورون آباد ایدی ایمدی * غم شحنه سی ظلمی بیله ویرانه بولوبتور

5 زلفونک غه کونکول باغلاسام ولغای دیدیم ای شوخ * دیدیکه کورونک واصفی دیوانه بولوبتور

[XXXIX]

لمؤلفه[2]

دی تیغ کشیدی که تراشی ز رخ ریش * آورد شبیخون[3] بتو چون مور و ملخ ریش
از لعل لبت تنگ شکر گرچه خجل بود * آخر لب شیرین ترا کرد تلخ ریش

1. П, л. 606 оп. 2. В وله ایضا П ; در مقدمهٔ ریش B_2 . فی المطایبه 3. Т شب خون

1 بزم وصلینکدین منینک دیک راز و مهجور اولمسون[1]
جام هجران جرعه سیدین راز و مخمور اولمسون
2 کنج دور مهرینک انکا بر منزلِ ویران کیراک
بو بوزولغان کونکلومیز عشقینک دا معمور اولمسون
3 چرخ اهل فضلنی توفراق بیلا یکسان قیلور
فضل برله هیچ کیشی[2] عالمدا مشهور اولمسون
4 مدعی قویماس منی بر لحظه غم‌سز وه نیتای
یارب اول اینصاف‌سز عالمدا مسرور اولمسون
5 واصفی قورقوب رقیب دین قالدی سرودین یراق[3]
اولکبی یارب کیشی[4] درکاه دین دور اولمسون

1 Эта и следующие чагатайские газели Вāсифй даны по рук. Т и В 768, без учета некоторых второстепенных разночтений в рук. П, В и B_2. 2. Т هیچ کیم 3. B_2 سندین کوب ایراق 4. B_2 اولکبی منداق سنک

لب نهی هر لحظه بهر راز[1] بر گوش رقیب * برلب آمد جان من آخر چه راز است این همه

عشق تا وابستهٔ زلف وخط وخال تو نیست * زینت و پیرایهٔ عشق مجاز است این همه

روزن خورشید را بگرفت دود آه من * یا شب هجران تو دور و دراز است این همه

شمع از سوز دلم دانست گویا شمهٔ * ورنه از بهر چه در سوز و گداز است این همه

واصفی را سایهٔ سرو قدت بر سر فتاد * در میان عاشقان زان سرفراز است این همه

لمؤلفه

[XXXVI]

ای دل از سوز درون خویش گردم میزنی * فتنه می انگیزی و آتش بعالم میزنی

ای صبا دلهای اهل عشق را خواهی شکست * چند زلف یار را هر لحظه برهم میزنی

مایهٔ شادیست پیکان خدنگت وه چه سود * چون تو دایم تیر بر دلهای بیغم میزنی

میدهی نامحرمان را جای[3] در صدر قبول * دست رد بر سینهٔ یاران محرم میزنی

واصفی پای سگانش را توانی بوسه داد * گر ز همّت پشت پا بر مسند جم میزنی

لمؤلفه

[XXXVII]

1. B_2 ناز (?) 2. T در 3. П, B_2 بار

فریاد عاشقان نبود شب بلوی تو * خلقست[1] در خروش ز آه و فغان من
بر لوح مانده نامم و بر خاک[2] استخوان * آخر جز این نماند ز نام و نشان من
پیش سگت چگونه توان شد سفید روی * زینسانکه سوخت ز آتش غم استخوان من
گفتی گمان مبر ز من ای واصفی وفا * هرگز نبود از تو خود این در گمان من

غزل [XXXIV]

پس از مردن چو گردد خاک جسم خاکسار من * نیارد بر زبان نامم بجز لوح مزار من
ترا بر[3] خاطر از من گر غباری بود اکنون شد * تنم خاک و صبا برد از سر کویت غبار من
بمهد ناز با صد عیش و عشرت خفته کی دانی * بلا و محنت و بیداری شبهای تار من

غزل [XXXV]

زخم دل از ناوک آن دلنواز است این همه * یا[4] بروی او دلم را دیده باز است اینهمه
کم نگردد ناز تو از ناله و افغان من * چون ترا ای نازنین اسباب ناز است اینهمه[5]

1. Т خلقند 2. П خاکم 3. Т, В در 4 Т تا 5. Начиная с этого бейта в рук. С опять большая лакуна, возникшая уже после переписки B_2.

غزل [XXXII]

نیارد شب بجز پروانه تاب شمع آه من * ولی او هم ندارد طاقت روز سیاه من

مرا از دست هجرانت درون سینه دلخون شد * درین دعوی دو چشم خونفشان آمد گواه من

چو مردم کرده چادر چشم اغیار و نمیآید * بچشم هرگز آن مه بلکه رنجد از نگاه من[1]

بجست و جویت ای مه یک زمان از پا نمینشینم * اگر صد کوه آید هر قدم در پیش راه من

بپیش آفتاب احوال چون باشد کواکب را * همان حالست خوبان جهان را پیش ماه من[2]

غزل [XXXIII]

هر صبح و شام ذکر تو ورد زبان من * گویا بذکر تست زبان در دهان من

آری سر زبان بلب لعل و افگنی * هر دم بعشوه شعلهٔ آتش بجان من

آتش به جان زدن زلبت باورم نبود[3] * شد از سر زبان تو خاطرنشان من

1. В رنجد داد خواه من, в рук. C, B_2 последних слов нет. П گناه من 2. В рук. П последние два бейта переставлены. 3. П آتش زدن بجان بلب باورم نبود и переставляет местами первые 4 бейта.

وقت شد کز بند هجران سازیم دیگر خلاص * چون سزای خویش دیدم گر گناهی داشتم

با سگان آستانت روز و شب بودم مقیم * وه چه عزّ و دولت و اقبال و جاهی داشتم

از بلا و حادثات دهر پروایم نبود * زانکه در سلک سگان تو پناهی داشتم

منع از دیوار کویت کس نکردی روی من * پیشت[1] آندم کاعتبار برگ[2] کاهی داشتم

دی نظر سوی رقیب افکندی و گفتی بناز * کین نظر بر واصفی هم گاه گاهی داشتم

[XXXI]

غزل

ای خضر نیست نهان طرهٔ جانان از تو * آری آن عمر دراز است چه پنهان از تو

چه نشان میطلبی از دهن او ای خضر * هیچ من میطلبم چشمهٔ حیوان از تو

چند ناوک زنی ای شوخ که زنهار گرفت * از تحیّر دگر انگشت به دندان از تو[3]

من چو رسوا شدم ای پیرهن بدنامی * سینه کندن زمن و چاک گریبان از تو

چون صنوبر همه شمشادقدان مانده‌اند * ناخن اندر دل و پا در گِل و حیران از تو

اشک خونین برخم دوش پراکنده نبود * پارهای جگرم بود پریشان از تو[4]

واصفی اشک بدین گونه اگر افشانی * در جهان باز فتد فتنه و طوفان از تو

1. B پیش از 2. T, B پر 3. C, B_2 этот бейт оп. 4. C, B_2 этот бейт оп

بسکه میترسد ز آسیب تن آن سروناز * بند بر بند[1] قبا چون بید لرزد در برش

در درون چشمهٔ چشم پر از خون دمبدم[2] * همچو ماهی میکند جولان خیال خنجرش

ز آتش عشق بتان هرکس که سرتا پا بسوخت * توتیا سازند ارباب نظر خاکسترش

قصهٔ مجنون به پیش واصفی افسانه بود * تا نشد مجنون نیامد قصهٔ او باورش

[XXIX]

غزل[3]

آمدم داغ غم عشق تو بر دل همچنان * جان بسرو قد دلجوی تو مایل همچنان [T, л. 116a]

چند روزی گرچه رفتم از درت هستم ولی * بر سر کوی وفایت پای در گل همچنان

من شدم آواره و مهجور از شهر و رقیب * وه که دارد بر سر کوی تو منزل همچنان

از تو چشم مرحمت ای شوخ چون دارم که هست * چشم مست فتنه انگیز تو قاتل همچنان

عالمی پابستهٔ زنجیر سودای تو شد * زلف مشکین تو میسازد سلاسل همچنان [B, л. 78б]

یار گفت ای واصفی چندین فغانت بهر چیست * آه کز حال دل من هست غافل همچنان

[XXX]

غزل

ای خوش آن روزی که در کوی تو راهی داشتم * هر زمان بر ماه رخسارت نگاهی داشتم

سر بجمشیدم فرو کی آمدی روزی که من * رو بخاک آستان چون تو شاهی داشتم

1. T در 2. B_2 نثر 3. C и B_2 оп. целиком

از هر کسی خبر ز تو جستم بسی ولیک * حسن تو ساخت بیخبرم تا شدم خبر
پیشت ز واصفی نبود هیچ اعتبار * آری بنزد شاه گدا نیست معتبر

غزل [XXVII]

دلا ز یار ریائی جهان بگریز * با و گذار جهان و روان روان بگریز
اگر بود بمثل جای او بصدر جنان * دوان دوان سوی دوزخ[1] تو از جنان بگریز
ز بهر همرهئی یار و دورئی اغیار * زمان زمان بنشین و زمان زمان بگریز
بسر کشان کج آئین[2] کج نهاد[3] ای دل * مباش همدم و چون تیر از کمان بگریز
گریزگاه تو ای واصفی مقام رضاست * ز بحث[4] نیک و بد و فکر این و آن بگریز

غزل[5] [XXVIII]

آنکه میرنجد ز باد برگ گل سیمین برش * کی توان از برگ گل کردن قبای درخورش[6]

1. B далее از این جهان بگریز. П. B_2 شو از جنان بگریز 2. T کج اندیش
3. B_2 بدنهاد 4 B, B_2 بخت 5 Возобновляется текст в рук. C 6. Продолжение текста в рук. B_2 на л. 85 а

نیست آتش بسر شمع که شد پروانه * کشته و[1] شمع بخونش زده گیسوی سفید

از پی مرهم زخم کف پای سگ تو * دیده گردیده مرا حقهٔ داروی سفید

زلف را از بر رخساره بیک سوی منه * که سیه خونبهای است به پهلوی سفید

واصفی یکطرف نامهٔ تو گشت سیاه * مینویسند کنون جرم برآن روی سفید[2]

غزل [XXVI]

میگون دمید خط تو ای سرو سیمبر * منشور حسن خویش نوشتی[3] بآب زر

در حسن و دلبری تو پری یا فرشتهٔ * وَاللّٰهِ لَیْسَ مِثْلَکَ فی زُمْرَةِ الْبَشَر

از ما بمرحمت نظر لطف وا گیر * زان رو که گشته ایم مقیّد بیک نظر

چون عکس روی خوب تو دیدم در آبینه * یاد آمد آیت جُمِعَ الشَّمْسُ و الْقَمَر[4]

از شوق لعل او جگرم پاره پاره شد * هر دم فتد ز دیده مرا پارهٔ جگر[5]

1. Т, В کشتهٔ شمع 2. Продолжение текста в рук. B_2 на л. 85 б перевернуто. 3. Т نویسی

4. Коран, 75, 9. 5. П, л. 58 б, B_2 переставляют этот бейт и предшествующий.

طریق حسن ادب آن کسی نکو داند * که سر بپای سگ تو بالتماس نهاد

ز تیغ جور تو هر سر که بر زمین افتاد * رخ نیاز براهت پی سپاس نهاد

تو عین لطفی و محض کرم نمیدانم * که ایزد از تو چرا در دلم هراس نهاد

مرا چه غم ز خرابئ دل که خسرو عشق * درین خرابه ز غم گنج بیقیاس نهاد

تو گنج حسنی از آن روی خازن تقدیر * طلسم زلف بروی تو بهر پاس نهاد

بناشناس گلو واصفی ز عشق که چرخ * بنای عشق برای خداشناس نهاد

[XXIV] غزل[2]

تا زلف تو ای شوخ ستمکاره گره شد * سررشتهٔ کار من بیچاره گره شد

صد قطره ز خونناب جگر بر مژهٔ من * از حسرت آن نرگس خونخواره گره شد

در کان نبود لعل که از نالهٔ فرهاد * خون دل کوه است که در خاره گره شد[3]

نبود عجب ار واصفی از عشق تو نالید * چون آرزویش در دلِ صد پاره گره شد

[XXV] غزل

چند دعوی کنی ای شمع بآن[4] روی سفید * گرت شرم نمیاید از آن موی سفید

1. B_2 этот бейт оп. 2. B_2 эту газель оп. 3. Этот бейт только в рук. B. 4. B بر آن

سنبل زلفت که رو آورده سوی غبغبت * میرود آهسته گویا پای بر گِل مینهد

نسخهٔ حسنی که کلک صنع میسازد تمام * از پی آن بَهرِ میمِ خَتْم کاکل[1] مینهد

چون فروزد آتش گل زان[2] نسیم صبحدم * داغ حسرت بر دل مجروح بلبل مینهد

مینهد در بارگاه کعبهٔ مقصود پای * هرکه او سر در بیابان توکّل مینهد

هر کسی از دست دل در ناله و افغان ولی * بر دل خود واصفی دست تحمّل مینهد

[XXII] غزل

ز هجرت بسکه افغان از دل ناشاد میآید * زمن شبها سگ کوی تو در فریاد میآید

ز زخم ناخنم هر قطره خون کز سینه میافتد * مرا یاد از شرار تیشهٔ فرهاد میآید

بصد فریاد جانها همره بادست در کویت * نه پنداری که این فریادها از باد میآید[3]

چه دور اندازی ای نامهربان از خود دل ما را * چو میدانی که او در هر کجا افتاد میآید

چو سگ افغان برآرد گوئی اینک واصفی آمد * ترا شبها بدین ترتیب از من یاد میآید

[XXIII] غزل[4]

چو صانع ازلی حسن را اساس نهاد * اساس حسن تو بر لطف بیقیاس نهاد

1. Т كامل 2. Т گل را 3. Рук. B_2 переставляет этот и предыдущий бейт. 4 Рук. B_2 переставляет эту и следующую газель

بچشم مست تو گفتم که عاقبت دل ما را * بدست غشوه‌ات آخر چگونه حال برآید

بغمزه کرد اشارت که این سوال زوی کن * که او ز عهدهٔ[1] امثال این سوال برآید

زوال سایه‌صفت در پی است ماه‌وشان را * تو رخ کشای که خورشید بیزوال برآید

ز بسکه خال تو در دلبری بزلف ستیزد * بهم برآمده زلفت بروی خال برآید

ز زندگی من ار خاطرِ تراست ملالی * امید هست که فی الحال ازین ملال برآید

کشای دفتر اشعار واصفی بتفأل * که از برای تو هر بیت حسب حال برآید

غزل[2] [XXI]

وه که زلف سرکشت رسم تطاول مینهد * بر فراز خرمن گل شاخ سنبل مینهد

1. C, B_2 وعدهٔ 2. Рук. C опускает газели XXI—XXVII, однако B_2 их приводит, за исключением газели XXIV Пропущенное в рук. C количество бейтов как раз составляет содержание одного листа (*а* и *б*), который, очевидно, выпал из рук C уже после снятия копии переписчиком B_2 Лакуна рук. C впоследствии была закрыта ложным кустосом.

[XVIII]

غزل[1]

آری چو بگوشم پی‌را ز آن لب چون نوش[2] * از خنده دهانم رسد آندم به بناگوش

آن زلف کشد خلق عجب نیست که پرورد * هندو بچه‌ایرا چو تو شاهی بسر دوش

صد زخم خدنگت بتن و دل نهراسد * زان ناوک دلدوز چو گردیده زره‌پوش

[XIX]

غزل

مه جمال تو هرگه که از نقاب برآید * مرا بطالع فرخنده آفتاب برآید

بود حرارت خورشید بر سپهر از آن‌رو * که بهر دیدن روی تو با شتاب برآید

غریق بحر سرشکیم و آتش دل سوزان * هنوز شعله زنان از میان آب برآید

اشارتیست که لاجرعه نوش ساغر می‌را * از آن حباب نگون‌گشته از شراب برآید

بغیر درگه او واصفی که هست مقامت * گمان مبر که مرادت بهیچ باب برآید

[XX]

غزل

بدعوئی تو مه ار صدهزار سال برآید * همین که روی تو بیند بانفعال برآید

1. Эта газель в рук. C выписана на полях, в рук. B_2 оп. 2. В рук. B на полях другой рукой написано разночтение: آن لب خاموش

خوش آندم که گفتی تو[1] ای واصفی * تو آنجا همی باشی یا میروی

غزل [XVI]

ای بتان را از خجالت پیش تو رخسار سرخ * وز حرارت چهره‌شان چون مردم بیمار سرخ

گر نه گل از رشک رویت ای پری‌رو سینه کند * پس نگر در[2] سینهٔ او چیست آن انهار[3] سرخ

نیست هرسو رسته در بستان نهال سرخ بید * بلکه شد از خون چشم ما بباغ اشجار سرخ

شمع را شوخی و مکّاری نگر کز شعله‌اش * میکُشد پروانه را و میکند دستار سرخ

غزل [XVII]

شام عید ای مه کنم هر دم اشارت سوی ماه * تا شود مشغول مه خلق و کنم سویت نگاه

یاد ابرویت دهد ترسم مه نو خلق را * زان کنم هر لحظه پنهانش میان دود آه

ماه نو خم گشته از بهر سلامت شام عید * یا نشان جوید ز نعل توسنت بر خاک راه

از تماشای رخت گردد نماز عید فوت * گر چنین جولان کنان آئی به سوی عیدگاه

شد برغم واصفی آن مه بهرکس همنفس * کن بمرگ نو مبارک بادش ای بخت سیاه

1. П, C, B₂ که 2. П, C, B₂ پس بکردِ 3. C, B₂ طفار П اطفار

جیب جان چاک شد از دست غمش ای همدم * زین چه حاصل که مرا چاک گریبان دوزی[1]

ای دل اندر طلب ناوک او حرص مورز * که طلبکار تو هم مثل تو باشد روزی

نو بتو[2] رزق مقرّر چو شد ای جان حزین * از چه در خانهٔ دل اینهمه غم اندوزی

واصفی نیست درین گنبد فیروزه نهاد[3] * جز زبونی نکشی گر طلبی فیروزی

غزل [XV]

دران زلف ای دل چرا میروی * کجا در میان بلا میروی

چو مردم ترا جای چشم است لیک * به تحریک مردم ز جا[4] میروی

مباد ای دل از کوی او بگذری * که همراه باد صبا میروی

دل و جان ما میرود همرهت * بظاهر گر از ما جدا میروی

به مسجد دلا جز دعایش مگوی * گر آنجا برای خدا میروی[5]

به کویش رو ای جان به باد صبا * و گر نه به باد و هوا میروی

1. В рук. С, B_2 этот бейт оп. 2. В نوبت و رور (?) 3. П, С, B_2 مراد 4. Т چرا 5. Этот бейт в рук. С, B_2 оп.

دل ز هر کس بطریق دگری بستانی * دلبری چون تو کسی یاد ندارد کامل
عشق ورزی به تبی و غرضت آن باشد * که ازو نیز بدین قاعده بستانی دل

[غزل][1] [XIII]

میروم از کوی تو با جان پر غم خیر باد * با دل پر آتش و با چشم پر نم خیر باد
چند گوئی ای دل آنجا چند روزی صبر کن * گر نمی‌آئی بمن همره ترا هم خیر باد
بسکه میریزم ز چشم خود سرشک لعل را * هر زمانی میکند با هم دو چشمم خیر باد
اهل عالم را ز ما کر بود بر خاطر غبار * ما ز عالم میرویم ای اهل عالم خیر باد
آن پری رو وقت رفتن از سر مهر و وفا * واصفئی خسته را میگفت هر دم خیر باد

غزل [XIV]

هرگه ای شمع شب افروز عذار افروزی * همچو پروانه منِ دلشده را میسوزی
شمع کاشانهٔ جانی و ولیکن چه کنم * یک شبی خانه‌ام ای شمع نمیافروزی
جور و بدمهری و آیین ستم طور[2] تو نیست * یا رب این جور و جفا را ز که میآموزی

1. В рук. В эта газель оп. 2. C, B_2 کار C на полях طور

من بیخبر از خویشم و تو بیخبر از من * هرچند زمن پیش تو آرند خبرها
ای دل خطری نیست درین راه نترسی * در وادی عشقش گذرانی چو خطرها

غزل [XI]

ز خاک پای تو باشد سفیدروئی ما * همین سجود تو بس طاعت و نکوئی ما
رخ از طپانچه بعشق تو سرخ میداریم * بدور تو این است سرخ روئی ما
در آشنائی ما بیش ازین بهانه مجوی * تو هم ملاحظه کن از بهانه جوئی ما
کج است طبع رقیب و تو راست با وی لیک * به پیچ و تاب درائی ز راست گوئی ما
کنی همیشه باغیار لطف و خوشخوئی * بود همین سبب خشم و تندخوئی ما
چنین که خرقهٔ ما شد بزرق آلوده * کجا محیط برآید بخرقه شوئی ما
سفید گشت ترا موی واصفی لیکن * درون سیاه چه سود از سفیدروئی ما

غزل [XII]

ای که داری هوس عشق و گرفتاری دل * حال من بین و از آن تجربهٔ کن حاصل
نیست چون عشق زیکجانب از آن بیترسم * که مبادا دل او هم بتو گردد مایل

غزل

[IX]

شمع بر یاد قدت چون رو بدیوار آورد * صورت سروی ز دود دل پدیدار آورد

سربسر آرند در بستان درختان گوئیا * باد از سرو قدت هر لحظه اخبار آورد

نسخهٔ خواهد مگر از خط یاقوت بهار * کز دوات غنچه بی[1] شنگرف زنگار آورد

گر مغنّی تار چنگ از رشتهٔ جانم کند * چنگ سان عشّاق را در نالهٔ زار آورد

هر زمان گردد پشیمان چشمت از مردم‌کشی * غمزهٔ شوخ تو بازش بر سر کار آورد

چون صنوبر بار نخل قامتت دلهاست لیک * از برای دردمندان بار دل بار آورد

واصفی را ماند هجرت در دهان مُهر سکوت * لعل دلجویت مگر اورا بگفتار آورد

غزل

[X]

از بسکه فتاده بر کوی تو سرها * در کوی توام بند شده راهگذرها

یک در برخ اربست فلک شُکر که اکنون * بر روی دل از تیغ توام وا شده درها

هرچند تغافل کند آنشوخ ننالم * پنهان بمنِ دلشده دارد چو نظرها

1. T باشنجرف П: باشنگرف 2. T دلها

آن لب میگون که بی خضر خطت آمد ضعیف * آمده ممزوج خم خلد با آب حیات

چون برآمد آن خط لب عاشقان دادند جان * بود بهر جان ایشان گوئیا آن خط برات

ای بت چین صورت افتد اگر در ملک هند * در سجود آیند سر تا سر بتان در سومنات

گو دل خود را بتار زلف آن دلدار بند * هر که میخواهد که یابد از پریشانی نجات

هر دو چشم اشکبارم هر که می بیند عیان * کی دگر یاد آورد از دجله و آب فرات

واصفی در فکر آن ذات مقدّس شد فرو * آنکه کُنهِ ذات اورا در نیابد هیچ ذات

[VIII]

غزل

بیاد لعل تو هر کس نمیکشد جامی * ببزم عیش نباشد ز عشرتش کامی

دلم که چون سر زلفت به خویش میپیچد * بزلف خویش چو بستی گرفت آرامی

کسی که نیست خبر هیچ اش از مسلمانی * به بین که هست درین دور شیخ الاسلامی

رقیب را سگ خود خوانی و کنی تعظیم * چه باشد ار بنوازی مرا بدشنامی

چنین که کشت ز تیر تو چشمه چشم دلم * برای طایر مهر تو راست شد دامی

به کعبه روی نیارد چو واصفی هرگز * بعزم کوی تو هر کس که بست احرامی

1. C, B میگون بی خضر خطت کامد ; П. л. 556 میگون بی خضر خطت کآمد

گشم خیال تا بضمیر تو بگذرم * هرگز خود این خیال ترا در ضمیر نیست

کی از زکوة حسن بتان بهرهٔ برد * ای خواجه عاشقی که بکویش فقیر نیست

در حسن اگرچه یار ندارد نظیر خویش * ای واصفی بعشق ترا هم نظیر نیست

[VI] غزل

ماه تابان بهر دعوی شب بکوی یار رفت * ز انفعال آخر چنان گردید کز پرگار رفت

دوش برگردون نبود آن کوکب آتش فشان * برق آه من بسوی گنبد دوّار رفت

مدعی را رفت دل در حلقهٔ زلف نگار * همچنان کز مکر شیطان در دهانِ مار رفت

بیدلی[2] گر میکنم اکنون ز دلجوئی چه سود * چون دل من خون شد و از دیدهٔ خونبار رفت

گفتم از جور تو خواهم رفت از کوی تو گفت * همچو تو بسیار اینجا آمد و بسیار رفت

غنچه سان پرخون دلم پیوسته در زنگار بود * آخر از پیکان تیرت از دلم زنگار رفت

گفتم ای جان رفت در عشق تو هوش و عقل و جان[3] * گفت این دم واصفی سوی من آن عیار رفت

[VII] غزل

روی زردم دید و زآن لب بوسهٔ کرد التفات * آری آری هر که زر دارد خورد آب نبات

1. B شب بدعوی بهر کوی 2. B بندگی 3. T نیز 4. T تو 5. T, B روی

زرد مرا از آن لب بوسه

غزل

[IV]

مه دعوی خوبی چو بآن ماه‌لقا کرد * اورا فلک آخر عجب انگشت نما کرد

جوید مه نو نقش سم رَخْشِ تو گویا * ورنه چو منِ خسته چرا پشت دوتا کرد

با درد و غم و محنت و اندوه قرینم * تا گردش ایام مرا از تو جدا کرد

برداشت کمان و دل اغیار نشان ساخت * فریاد که آن ترک جفاپیشه خطا کرد

دی وعدهٔ خونریزیم افکند به امروز * المنّة الله که بآن وعده وفا کرد

پیش دهنت خواست کند غنچه تکلّم * شد لال ز خجلت دهن خویش چو وا کرد

گفت این همه بدخو ز جفای تو گذشتم * بر واصفی دلشده بسیار جفا کرد

غزل

[V]

آن را که دل ز آتش عشقت نمیرنیست * مانند شمع اگر شده روشن ضمیر نیست

دارم گذر ز مهر و وفای پری‌رخان * لیکن مرا ز جور و جفایت گزیر نیست

سوسن بباغ و غنچه مرا بیتو در چمن * در دیده کم ز خنجر و پیکان و تیر نیست

جیب جبل بماتم فرهاد گشته چاک * در بیستون عیان شده آن جوی شیر نیست

1. T, ٨. 1106 یاد وفای

برما ترحّمی[1] که غریبم و نامراد * بهر تو مانده‌ایم چنین از وطن جدا
آنانکه صاحبان کمال اند واصفی * شعر تو کی کنند ز شعر حسن جدا

[111] و له ایضا

بیا ای عشق وآتش زن خس وخاشاک هستی را * در آن آتش فکن آنگاه رخت خودپرستی را
قدش دیدم مرا دیگر بطوبی سر فرو ناید * بعهد قامتش دیگر نخواهم دید پستی را
من دیوانه را چندآن که خواهی می ده ای ساقی[2] * که مردم برجنون خواهند کردن حمل مستی را[3]
دل خودرا نهادم چون بکف در مجمع خوبان * فدایت باد جانم کز تو دیدم پیش دستی را
بفکر آن دهان گردید چندان نیستی حاصل * که از خود وا نیابد واصفی یکذره هستی را[4]

1. A ترحم 2. Остальные рук. می بده ساقی 3. A переставляет этот и предыдущий бейты.
4. В рук. A здесь, несмотря на кустос, большая лакуна, охватывающая всю остальную часть этой главы и начало следующей главы, включая первые 27 приведенные в ней *mu'ammā*. Заголовки غزل при каждой газели даются только в рук. Т. В рук. П (лл. 54 б—60 б) заголовки всюду و له ایضا В остальных рук. заголовков нет, заключительные бейты газелей выделяются графически.

تعالی الله چه حسن است این که هر کس دید رخسارت * هزاران آفرین گوید کمال صنع بیچون را

چو لعل دلکشت آورد بیرون خط بنفشه ما * هم از عنوان او کردیم ما معلوم مضمون را

تماشا گر کنی طوفان سیل اشک ما گوئی * که پندارم ز عالم آب برده[1] رود جیحون را

گرفتم آن که آه و ناله را در دل[2] نهان دارم * ز مردم چون توانم داشت پنهان چشم پرخون را

چو وصف لعل سیراب تو گوید واصفی هر سو * ز گوش خود برون آرند خوبان در مکنون را

[II] و له ایضا

صورت کشد رقیبم[3] از آن سیم تن جدا * هر دم بصورتی کند او را ز من جدا

از من که پیر عشق شدم همت و مدد * مجنون جدا طلب کند و کوهکن جدا

جان را ز بسکه بر بدنم از خدنگ دوخت * شد صد هزار پاره چو شد از بدن جدا

در بر مراست پیرهن صبر چاک چاک * تا گشته ام از آن بت گل پیرهن جدا

گفتم که روز و شب پی قتلم بود رقیب * گفتا که زینهار نباشی ز من جدا

1. C, B_2 آورید است 2. C, B_2 آه و ناله و افغان 3. B рук. B это слово здесь и ниже, как правило, перевернуто

بجواب و تتبع آن مأمور میساختند و میفرمودند که طبع را بیکار نمیباید
گذاشت و اورا مشغول میباید داشت که کاهلی موجب کسالت طبع و
تبلّد ذهن میباشد بعده فرمودند که از غزلیات خسرو دهلوی و حضرت
مخدومی و مولانا کاتبی و غیرهم قریب بصد[1] غزل انتخاب نموده شد و به
خاطر رسیده که از یاران التماس نموده شود که آن را تتبع نمایند حضّار
مجلس دست بر سینه و انگشت بر دیده نهاده آن غزلیات را [л. 40 б]
طلبیده نوشتند و مقرّر شد که هر روز یک [غزل] نوشته بعرض جناب
خواجه گذرانیده شود و بعضی از نزدیکان خواجه باین فقیر رسانیدند که غرض
از این خواجه را امتحان شماست و این غزلیات که از سوانح افکار این
فقیر است این غزلهاست که تحریر میباید که الله مؤیّد و منه التوفیق

[II] بهم کش ای مصوّر صورت لیلی و مجنون را * بدین صورت زهجران وارهان مجنون محزون را[2]
نمیخواهم پریشانی من بر روی روز افتد * خدارا بر عذار خود میفکن زلف شبگون را

1. A قریب نهصد ; T یوز 2. B рук. C вся газель на полях л. 746

شاطبی بخوانم و مولوی در علم قرائت نافع و عاصم زمانند مناسب چنان
می نماید که شما با ما[1] درین سبق شریک شوید و کتاب شاطبی را به خطّ
خود باین فقیر کرم نمودند و مبلغ پانصد عبیدی و سروپای مناسب و
اسپ بزین و لجام انعام فرمودند بعد از این رایات نصرت آیات خانی
و لوای گردون اعتلای خاقانی بصوب ییلاق قرشی متوجّه گردید جناب خواجه
باین کمینه فرمودند که حکم حضرت خانی سمت[2] نفاذ یافت که تا معاودت
باسعادت[3] موکب همایون و مراجعت لوای دولت روزافزون قرارگاه ملازمان
بیت الاحزان این فقیر باشد فلاجرم اقبال وار اقامت بران آستان
عرش آشیان[4] التزام نموده شد هر روز جمعی از فضلا و شعرای شهر بخارا
بملازمت میشتافتند و بالتشام[5] عتبهٔ علیه شرف استسعاد می یافتند و
دأب آن حضرت آن بود که هر روز شعری درمیان میانداختند و شعرارا

1. A شمایان 2. A, П, C, B صمت 3. A, B, П оп. 4. Остальные рук آستانه
عرش آشیانه 5. A استشمام ; остальные рук. التمام

خان آن قصاید را [л. 40a] طلبید و برغبت تمام اصغا فرمود وگفت
خودرا درعجب حالتی مییابم ازآن میترسم که ناگاه آن عِرقِ حسد نباشد
که بحرکت آمده است خواجه فرمودند که بنده را نیز همین حالت واقعست
اما ظاهر است که این حسد نیست زیرا که حسد تمنّای زوال نعمت است
از غیر و این حالت ازین قبیل نیست درعرف این را رشک وغیرت
خوانند بعد از آن حضرت خان فرمودند که شنیده ایم که مولانا واصفی
حافظ خوش آوازند [و] قران را بغایت[1] خوب میخوانند چه باشد اگر عشری
قرائت فرمایند چون بتلاوت شروع نموده شد حضرت خان را رقّت و
اهتزاز و تواجُد لاکلام از استماع کلام دست داد بعد از ختم فرمودند که [بیت]
یا رب از حفظ تو یا حسن کلامت گویم * ای تو مجموعهٔ خوبی زکدامت گویم
و پرسید که از علم قرائت چیزی خوانده اید گفتم که چند بیتی از شاطبی در
صغر سن خوانده شده بود فرمودند که ما درپیش مولانا یار محمد ترکستانی

1. Остальные рук. بسیار

روز است که خواجه جهت شما متردد و مقدم شما را مترصّد اند در رفتن
اگر طریق سرعت مسلوک داشته شود دور نیست بعد از تقبیل آن
آستان ملک آشیان آن قصاید معروض داشته شد آن جناب را
کیفیتی و تغیّر غریبی دست داده فرمودند که درین پنج روز هرچند رخش
سعی ما در میدان بیان جولان نمود جز مقطع یک قصیده از آن قصاید
نتوانست پیمود و اینچنین کاری در سلسلهٔ شعرا از هیچکس منقول نیست
اتفاقا همان زمان خبر رسید که حضرت عبید الله خان بشهر نزول
فرمودند در ملازمت خواجه متوجّه آن آستانه گردیدم و بملاقات و
التفات آن حضرت مستسعد شدم حضرت خان از خواجه پرسیدند که
بجواب قصاید مولانا کاتبی هیچ مشغولی نمودید خواجه فرمودند [که] جناب
مولانا واصفی گلهای گلزار معانی را بر وجهی چیده که بجز خار حیرت و
خاشاک حسرت در دست ما چیزی در نیآمد اگر کاتبی درین عصر میبود
حلقهٔ بندگی او در گوش و غاشیهٔ هواداری او بر دوش میکشید حضرت

از کتاب دولت آن شاه این هم آیتیست * کین دوایر راست آورداست بی پرگار گل[1]

کر صبا سوی چمن از خلقت آرد نکهتی * در زمان روید بجای برگ از اشجار گل

باد در زیر درخت بید بهر بزم تو * از ظلال افکند سنبل فرش و از انوار گل

سرخ چشمی کرده بهر خون بلبل زان شده * غرق خون از عدل تو چون دیدهٔ اشرار گل

نیست سرخ اوراق گل شاها که از روی ستیز * کنده چشم دشمن جاه تو از اظفار گل

واصفی گلهای معنی چید در مدحت بسی * کس نکرد از باغ فکرت جمع این مقدار گل

نکهت گل تا درین گلشن بود عطر دماغ * باد اعدای ترا در دیدهٔ خونبار گل

چون این درر مکنون را غوّاص فکرت از قعر بحر طبیعت بساحل بیان رسانید و صیرف اندیشه آن را بمشقب فکرت[2] سفته در سلک تحریر میکشید بخاطر رسید که آن را نثار عتبهٔ رفیع المرتبه جناب حضرت خواجه باید گردانید متوجه بآن درگاه شده در راه یکی از ملازمان آن جناب رسیده گفت که مدّت پنج

1. В рук. C — на полях. 2. Отсюда снова начинается текст в рук. A, приводящий, однако, из всех следующих за стихами слов только غواص

غنچه کرد از مشت خون آلوده خسارش نگر * کرد پیش عارضت دعوی حسن اظهار گل

کلّه‌های قند کرد از غنچه‌های نسترن * تحفه بهر مجلس خاقان جم مقدار گل

شاه دریادل عبید الله خان کاندر جهان * گل ز قهر او شود نار و ز لطفش نار گل

آتش و آبست از عدلش بهم آمیخته * آنکه گوی عکس افکنداست در انهار گل[1]

در زمان عدل او چون کُشته بلبل را بجَوْر * لاجرم بینی نگونسار آمده بر دار گل

هر سَحَر از بهر بزمش چادر صبح افکند * زال چرخ و ریزد از انجم در آن بسیار گل

گر نوید جود او آرد صبا از اوراق خویش * بر وی افشانند هزاران درهم و دینار گل

نیست نقش گل بدیوار و دَرِ قصرش که رست * از نسیم لطف آن شاه از در و دیوار گل[2]

کرده از شنجرف اوراق چمن پر دایره * در مدیحش نسخهٔ میسازد از ادوار گل

1. T это полустишие заменяет вторым полустишием следующего бейта, первое полустишие которого совсем оп. В рук. C следующий бейт на полях л. 73 а, где в первом полустишии вместо خون имеем چون

2. Этот бейт C, B_2 оп.

ظرفهای مس نهاده کعبهای جمله سبز * از چه میگیرد ندانم این همه زنگار گل

هست گویا مصحفی صحن گلستان کآمده * خمسهایش غنچهایش نرگس و اعشار گل

سوزن خارش بود در فرقه زان ماند از عروج[1] * راست همچون حضرت عیسی است در اطوار گل

کُشته بلبل را و خون آلوده پیراهن بدوش * بر طریق مدعیٔ خون زنی[2] مکّار گل

در چمن میخواند بلبل این غزل وقت سحر * زد گریبان چاک چاک از شوق عاشق وار گل

غزل[3] [V-A]

تا زدی ای سرو رعنا بر سر دستار گل * از تفاخر سوده سر بر گنبد دوّار گل

برگ گل نبود که خون آلوده ناخنها بسی * دارد از رشک رخت در سینهٔ افگار گل

نیست بر رخسار گل شبنم که از شرمندگی * در عرق شد پیش تو ای سرو خوشرفتار گل

در درون غنچه از تنگی عذارش بر فروخت * یا[4] برآمد سرخ از خجلت به پیش یار گل

وصف رویت میکند بلبل از آن رو گشته است * پای تا سر گوش و دارد گوش بر گفتار[5] گل

1. B, T ماند عروج 2. П زهی 3. Заголовок только в рук. Т. 4. С переправляет на تا
5. Т بر دیوار

قصیدهٔ ردیف گل [V][1]

تا نماید راه بلبل را سوی گلزار گل * پارهای جامهٔ خود بست بر هر خار گل

شاخ گل همچون درخت وادی ایمن نمود * در چمن چون ساخت ظاهر آتش رخسار گل

برگهایش در تلاش افتاده بر بالای هم * ریزهٔ زر زانکه در هنگامه کرد ایثار گل[2]

در چمن هر سو نباشد لالها کاتش زده * آشیان بلبلانرا از سر آزار گل

چون بیاری بیضه بلبل بر سر نرگس شکست * بر قفا بیخود فتاد از خندهٔ بسیار گل

می نماید بر کنار جو ز تحریک نسیم * از میان آب همچون کوکب سیّار گل

میکشاید بال و پَر وی[3] میکشد منقاررا * در چمن بلبل که دارد میل موسیقار گل

غنچه مزکوم است و بلرفته ز بوی گل دماغ * زآن سبب آرد برون از جیب آن بیمار گل[4]

ریزهای زعفرانش در دهان از بهر چیست * با وجود حرمت وجه از مزاج خار گل

بسکه خندان است و بی آزرم هر سو صد هزار * دارد از خیل عناول عاشقان طیار گل[5]

1. Заголовок только в рук. T. 2. Этот бейт в рук. C написан на полях; в рук. B_2—оп. 3. B پر وی 4. Этот бейт в рук. C, B_2 оп. 5. Этот бейт в рук. C, B_2 оп.

کرد خیّاط صفت ابرش و پیچید بهم * خلعت شاهیش از اطلس و اکسون غنچه[1]

تا صبا ساز دهد بزم ترا در بستان * گل جلاجل شده و گوشهٔ قانون غنچه

بهر گلگونِ تو زین خواست از آن رو بغلاف[2] * سخت پیچیده و نم[3] ساخته طینون[4] غنچه

درج فیروزه بود بهر نثار قدمت * از یواقیت و ذهب آمده مشحون غنچه

دفتر خلق ترا کش چمن آمد ورقی * هست ریحان خط و عنوان گل و مضمون غنچه

بهر سرخطّی فصول ورق مدحت تو * پر ز شنجرف دواتی شده موزون غنچه

تحفهٔ غنچه مگر پیش تو مقبول نشد * که فرورفته بخود خاسر و مغبون غنچه

گر رود دشمن[5] جاه تو بگلگشت چمن * داغ بادا بتن او گل و طاعون غنچه

واصفی گلبن مدح تو به جان میپرورد * لله الحمد کزو میدمد اکنون غنچه

تا گریبان عروسان چمن را به بهار * کند از تکمهٔ فیروزه همایون غنچه

زین چمن خصم ترا باد گل و خار بچشم * همچو پیکان خلدش در دل محزون غنچه

1. Этот бейт в рук. C, B_2 оп. 2. П, Т, 1320, л. 87а زد 3. Т تر 4. Так всюду. 5. Т گلشن

از تو صد پاره جگر غنچه دهانان چون گل * گل رخان از تو فرورفته بخود چون غنچه

دلم از ناوک اغیار جدا نیست بلی[1] * هست با خار درین باغچه مقرون غنچه

از لب لعل تو ای گلرخ لیلی وش من * شده آغشته بخون چون دل مجنون غنچه

از پی خندهٔ لعل لب و تفریح دلت * در چمن بهر تو شد حقهٔ معجون غنچه

ابر بگذشت چو بر طرف چمن ژاله فشان * گشت همچون دهنت پر دُر مکنون غنچه

از تو گفتند که خوبان چمن دلخونند * گل یقین گشته ولی مانده مظنون غنچه

میندانم ز چه دلتنگ فرورفته به خود[3] * در زمان مَلِکِ مُلکِ فریدون غنچه

خانْ عبید اللهِ غازی که دل اعدایش * تته بته خون شده از کوکبه اش چون غنچه

مه و خورشید و نجوم از چمن همت او * هست اوراق گل و گنبد گردون غنچه

درج لعلیست پی زیور تاج و کمرش * زنگ بستست ز بس مانده و مدفون[4] غنچه

گر نشد خازن گنجینهٔ آن خسرو عهد * ریزهٔ زر ز کجا ساخته مخزون غنچه

1. B ولی 2. Этот бейт в B_2 оп., в рук. C — выписан на полях. 3. C بخون 4. C, B_2 ماندهٔ مدفون

اخگری در دهن و حلهٔ سبزی در بر * خبری میدهد از موسی و هارون غنچه

از دهانش بدر افکند چو ماهی عدم * در تنه برگ نهانست چو ذو النون غنچه

پاره‌های زر و مس ریخته در کوره بهم * کیمیاگر شده در باغ چو قارون غنچه

خوردهٔ زر نکرش[1] با گره پیشانی * هست چون اهل زمان تنگدل و دون غنچه

در چمن تیغ و سپر دید چو از سوسن و گل * زان سبب خود بسپر آمده بیرون غنچه

خوردهای زر خود صرف نسازد هرگز * زان به بستان به بخیلی شده مطعون غنچه

در چمن کش زپی طوی بهار آئین بست * گل بود طفل صبا دایه و خاتون غنچه

صبحدم بلبل نالان بچمن حسب الحال * غزلی خواند که شد واله و مفتون غنچه

غزل[2] [IV-A]

بسکه از شوق[3] دهان تو خورد چون غنچه * خم سبزیست پر از بادهٔ گلگون غنچه

1. T فکرش 2. Заголовок только в рук. T. В рук. C первый бейт этой газели ошибочно оформлен как заключительный бейт предыдущей газели. 3. T وصف

گردند در[1] امنیت دوران تو خوبان * باغ رخ خودرا همه دیوار بنفشه[2]

در مدح تو ای شاه جهان واصفی آراست * باغی که بود در تگ اشجار بنفشه

از کثرت افکار دماغش چو خلل یافت * اورا بعلاج آمده در کار بنفشه

بادام بتانرا پی ترتیب دماغش * زاِبداب[3] مگر رسته براِسفار[4] بنفشه

20 بادا بگل جاه تو خرم چمن دهر * تا زینت باغست در اعصار بنفشه

ردیف غنچه[5] [IV]

یافت تخت چمن از تخت همایون غنچه * تاجور نیز شد از طالع میمون غنچه

باغ را چشم رسید است مگر از[6] نرگس * که برآورده لب و میدمد افسون غنچه

نه که چون در چمن افروخته شد آتش گل * میکند آتش اورا بدم افزون غنچه

تا ز آلایش خون[7] جامهٔ خود سازد پاک * بکف آورده ز شبنم کف صابون غنچه

1. C ز 2. B рук. C, B₂ этот бейт на полях. 3. C, B, B₂, T زهراب 4. П اشعار 5. Заголовок только в рук. T, C, B. 6. T, B بر 7. T, B خود

دور از خط سبزت بچمن اشک فشانم * دود آمده در دیدهٔ خونبار بنفشه

لافد زغلامئی سر زلف تو زآن رو * خوشبوی‌تر از نافهٔ تاتار بنفشه

گردید سرآمد بمیان همه گلها * آن شاه چو زد بر سر دستار بنفشه

شاهی که پی توسنش آرند ملایک * بر پشت خود از گنبد دوار بنفشه

10 خاقان زمان شاه عبید الله غازی * در گلشن بزمش شده چون خار بنفشه[1]

مرغیست خدنگش که بباغ دل اعدا * از پای کند غنچهٔ[2] سوفار بنفشه

کارد زپی خرّمئی باغ عدالت * از چوب غضب بر سر[3] اشرار بنفشه

گردون بکواکب زپی بزم تو باشد * خوانی که بود در تک[4] اثمار بنفشه

گر درچمن افتد شرری زآتش قهرت * فی الحال شود همچو گل نار بنفشه

15 ور بگذرد از لطف تو بر نار نسیمی * چون دود دمیدن کند از نار بنفشه[5]

1. Второе полустишие только в рук. Т. 2. С, П غنچه ز 3. С, В, П تن 4. Т او پُر; В در پی اسمار 5. С, В: в обоих случаях вместо نار – مار; B_2 в первом случае یار, во втором نار

چون عاشق خوبان سمن‌بوی ستمگر * با روی کبود است و تن زار بنفشه
با خود پی زیب سر دستار جوانان * کرد است پر قرقره طیاره بنفشه
لبهاش کبود است ز سرمای بهاری * بنگر که چه سان شد بچه مقدار بنفشه
یا خود زده شبنم بلب او سر دندان * زو یافته است این همه آزار بنفشه
در وصف رخت این غزل تر چو صبا خواند * پیچید بخود بر صفت مار بنفشه

غزل [III-A]

ای گل ز خط سبز تو شد خار بنفشه * روز خود ازو دیده شب تار بنفشه
خود را بسر زلف تو تا دیده مشابه * دارد ز ریاحین جنان عار بنفشه
زلفت گلرش بندهٔ خود خواند که برتافت * گردن دگر از نخوتِ بسیار بنفشه
کج کرده پی رایحهٔ گردن خود را * پیش سر زلف تو گداوار بنفشه
بیقدر فتاده است به بستان و گرفته * در عهد خط سبز تو زنگار بنفشه

1. С, B_2, П, Айни, стр. 109 خطت 2. П چون 3. Заголовок только в рук Т, С B_2. 4 В рук С, B_2 — на полях.

ردیف بنفشه [111] [1]

تا تیز کند آتش گلزار بنفشه * گوگرد صفت گشته پدیدار بنفشه

هر سوی خطی ریخت زخاکستر و انداخت * در صحن چمن طرح چو معمار بنفشه

فرعون صفت باده به بستان شده چون نیل [2] * شد تابع فرمانش بیک بار بنفشه [3]

انداخته در نیل مگر سوزن اورا * همچون شه بلخ است در اطوار بنفشه

موسی صفتش سرو چو از سایه عصا زد * نیلی متخلخل شده ناچار بنفشه

نیلی است مگر رفته در و یوسف از آن است * خوشبوی چو خوی رخ دلدار بنفشه

همچون رمهٔ برهٔ سبزیست زره موی * در پهلوی هم در لب انهار بنفشه [4]

خاکستر بسیار بهر سوی فکنده * گوئی که کرم میکند اظهار بنفشه

نرگس بعیادت شده نارنج بکف برد * چون دیده به بستان شده بیمار بنفشه

لیکن چو به حضبه مرضش یافته تشخیص * گو کن حذر از حامضه زینهار بنفشه

1. Заголовок только в рук. T. 2. B. П باد 3. Этот бейт C. B_2 оп. 4. C_1(на полях) и B_2 дают этот бейт двумя бейтами ниже.

بهر نزهتگهِ آن شه ز کواکب هر شب * سر بسر رسته درین گلشن خضرا نرگس

تا تصدّق کند از بهر شه آورده بسر * چند نان تنک و پارهٔ حلوا نرگس

گلرخان دیده بخاک ره آن شه دارند * نیست سر بر زده از تودهٔ غبرا نرگس

بهر شاهین شکاری تو ای شاه جهان * کرده از عاج چغولئی مطلّا نرگس

از کنیزان حریم حرم بارگهت * نوبهار است و گلستان وسمنها نرگس[1]

از پیِ زیب گریبان تو ترتیب نمود * از زر و نقره یکی تکمهٔ زیبا نرگس

از زمرد قلم از نقره و زر کرده دوات * تا که بر دیده کند مدح تو املا نرگس

تا نهد داغ غلامئی تو بر جبههٔ خصم * زان سبب آمده بر صورت تمغا نرگس[2]

واصفی شرح کمالت چو نویسد سازد * صفحهٔ دیده از آن شرح محشّا نرگس

باغ عالم بگل جاه تو خرم بادا * سبب خرمیِ باغ بود تا نرگس[3]

1. C этот бейт оп. 2. Этот бейт в рук. T и B оп. 3. A этот бейт оп как и все следующие стихотворения с редифами: بنفشه، غنچه، گل

غزل [II-A] [1]

ای بصد چشم رخت کرده تماشا نرگس * سرمه از خاک درت [2] کرده تمنّا نرگس

چشم تا بر قد و بالای تو انداخته است * فیضها میبرد از عالم بالا نرگس [3]

دیدهٔ خود نزده برهم و حیران شده است * کرده تا دیدهٔ خودرا برخت وا نرگس

بر زمین دوخته چشم و سرش افکنده پیش * گشته شرمنده از آن نرگس شهلا نرگس

چشم مست تو چنان ساخته اورا مخمور [4] * که دمی نگسلد از ساغر صهبا نرگس [5]

نیست همرنگ گلِ روی تو قطعا لاله * نیست مانند بچشم خوشت اصلا نرگس

دیده در پنجهٔ خورشید سهارا [6] گوئی [ل. 396] * کرده از خاک درت دیده مجلّی نرگس

فارغ البال عیان کرده زر و نقرهٔ خویش * در زمان شه عادل دلِ دارا نرگس

خان عبید الله غازی که زعدلش کوبد * شش پرِ نقره وزر بر سر اعدا نرگس

بسر رمح کشیده مگر از کاسهٔ سر * چشم اعدای وی اندر صف هیجا نرگس [10]

1 Заголовок только в рук. T. 2. Остальные рук. رفعت 3 B этот бейт оп 4 T и B этот бейт оп. C, B_2 выписывают на полях. 5. A بهار

برگهایش نگر آنکه قدحش را بمیان[1] * که نشان میدهد از ماه و ثریا نرگس

دایم از پنبه بلب آب چکانند اورا * میکند متصل از ضعف چو صفرا نرگس

گشت ظاهر بمیان رمهٔ سبز چمن * همچو موسی بعصا و ید بیضا نرگس

10 هست چون صبح نخستین شده یک نیزه بلند * وین عجبتر که بمهر آمده پیدا نرگس[2]

همچو نوباوه بران در طبق نقره نهاد * وقت گل یافت چو زردآلوی اعلی[3] نرگس

باشکوفه بجهان میوه ندارد کس یاد * ننماید بجهان این عجب الا نرگس

شعلهٔ نار و نی[4] و پنبه مشعبد آسا[5] * جمع کرد این دو سه اَضداد بیکجا نرگس

مرهمی ساخته ز ابریشم سبز و بسرش * گهربارا بصدف کرده مُثنّی نرگس

15 پنبه از گوش براورده و میدارد چشم * که بوصف تو کند این غزل اصغا نرگس

1. В рук. А этот бейт отсутствует, в С и B_2 он выписан на полях в следующих редакциях первого полустишия: برگهایش نگر آنکه قدحش را بمیان (рук. С) и برگهایش نکر آنگاه قدش را بمیان (рук. B_2) 2. Этот бейт в рук С, B_2 оп. 3. Т, В رعنا 4. А بی 5. Т آثار, П سخن (?)

برای بزم تو آرد پیالهای عقیق * بهر بهار که میآید از سفر لاله
سر عدو تو خواهد که برکند از تن * از آن کشاده دهان همچو شیر نر لاله
بمدحت تو بود[2] شعر[3] واصفی مشهور * چنانکه هست بحسن وصفا سمر لاله
مدام باد بفرق تو افسر دولت * همیشه تا ببهارست تاجور لاله

قصیدهٔ ردیف نرگس[4] [II]

در چمن دارد اگر دیدهٔ بینا نرگس * بر عصا تکیه چرا کرده چو اَعمیٰ نرگس
بهر مهمانئ گلهای چمن از روی دست[5] * طبق نرگسئی کرده مهیّا نرگس
جام زر بر زبر[6] ریزهٔ یخ زان دارد * که بحکمت رهد از محنتِ گرما نرگس
آستین نمدِ زرد نهادست بسر * که قلندر شده و واله وشیدا نرگس
هست چون رند و قلندر ز سرو پا عریان * از چه دستار بسر ساخت هویدا نرگس
همچو لولی طبق نار بچابک دستی * بر سر چوب نگهداشت طبق را نرگس

1. T этот бейт оп. 2. C شود 3. T, B سرّ 4. Заголовок только в рук. T Айни, 109. 5. T از سر ناز 6. A доб. و

بغیرِ زلف و خط دلکشت بگلشن دهر * دمیده سبزه و سنبل که دید بر لاله

بصحن باغ فروزان چو مهر مشعله است * برای بزم شهنشاه بحر و بر لاله

عبید خان که بود از ریاض همّت[1] او * گلِ همیشه‌بهار انجم و قمر[2] لاله

شهی که توسن عدلش گهِ خرام ز نعل * دهد بجای شرر از دل حجر لاله

بقصد دشمن جاهش چنان کمر بسته * که بر زمین ننهد نیزه و سپر لاله

بدور عدل وی آتش چنان گلستانیست * که دود او همه سنبل بود شرر لاله

چنین که خون عدو ریخت برزمن تیغش * بجای سبزه دمد از زمین دگر لاله

مگو که لالهٔ زردست هر طرف در باغ * [A. 39a] که بهر بزم وی آورد جام زر لاله

ایا شهی که بنزد تو لعل بیقدر است * چنان که فصل بهاران برهگذر لاله

نشست کوه ز تیغ تو[3] تا کمر در خون * ترا گمان که دمید است بر کمر لاله

سموم قهر تو بر لاله‌زار اگر گذرد * شود لهیب تر[4] از آتش سقر لاله

1. Остальные рук. حشمت 2. A ثمر 3. T تیغ تو در کوه 4. T.B مهیب B نهیب

کلاه خویش چرا بازگون نهاد بسر * سری تمسخّر و بازی ندارد ار لاله[1]

چو مفلسیست که زد پارهٔ جگر بر سیخ * بطایفان چمن بهر ما حضر لاله

سر شنیدن اشعار داشت لاله بباغ * نسیم این غزل آورد و خواند بر لاله[2]

غزل [I-A]

مگر که یافت ز خال لبت خبر لاله * که دارد از تو چو من داغ بر جگر لاله

چه داغهاست که دارد درون سینهٔ خویش * ز رشک عارضت ای سرو سیمبر لاله

ز ژاله پر نبود از سحاب فصل بهار * پی نثار تو درجیست پر گهر لاله

اگر ز پیرهنت نکهتی به لاله رسد * شود بنور[3] گل سرخ خوبتر لاله

بعکس باغ جمال تو ای گل رعنا * بباغ سبزه بود زیر و بر زبر لاله[5]

سحر فتاده برخسار لاله شبنم نیست * ز خجلت خوی[4] روی تو گشته تر لاله

1. T и C этот бейт опускают, B_2 выписывает его на полях (л. 73а), с разночтением во втором полустишии سر (پر ?); A از لاله 2. Следующие стихи T отделяет заголовком « غزل ». B — пробелом. 3. B_2 بطور ; A به بوز 4. T.B ز خوی خجلت

در آن پنج روز روی داد و آن قصاید اینست

درین چمن چو ندید از وفا اثر لاله * [386 ا] پیاله را ننهد بر زمین دگر لاله

مدام جام می لاله‌گون بکف دارد * بسر خوشی و طرب میبرد بسر لاله

بیک پیاله برافروخت عارضش بنگر * چگونه شد متغیّر باین قدر لاله

برقص آمده از جنبش صبا آید * بسان دورهٔ جوّال[1] در نظر لاله

صبا مدام کند خشک جرعهٔ جامش * بسی ز باد صبا بیند این ضرر لاله

بود بمجمر گلشن چو اخگر سوزان * که شد سیاه‌دل از قطرهٔ مطر لاله

در آشیانهٔ خود عندلیب بیضه نهاد * مگو[2] که ژاله فتاد از سحاب در لاله

ازین چمن چو ضروریست بستن محمل * بود بدیدهٔ عبرت درای[3] سر[4] لاله

همیشه هست درو مشک و سودهٔ عنبر * شده است هاون باد صبا مگر لاله

بود چو لولی بازیگری که بر سر چوب * ستاده است و کند کار پرخطر لاله

پیاله را بسر چوب کس نگاه نداشت * مسلّمست و سرآمد درین هنر لاله

1. Айни, стр. 108 جوالله 2. T بکو 3. A دای 4. T.B سر

الله سره العزیز از ییلاق قرشی بشهر تشریف میاورند تا آمدن ایشان این قصیده میباید که باتمام رسد از مجلس حضرت خواجه بیرون آمده بخود گفتم که اگر همّتی برگماری و خاطر برآن داری که این قصاید[1] باتمام رسد تا در مطلع اختلاط عبید الله خان مقطع[2] حالات خودرا معروض گردانی بخاطر رسید که اگر بمدرسه رفته شود جمع طلبه و افاضل میآیند و هجوم می‌نمایند این معنی محال می‌نماید درین خیال و اندیشه بودم که جمعی میرفتند و میگفتند که امروز در چشمهٔ ایوب غریب جمعیتی و عجایب کثرتیست بر اثر آن جماعت قدم سعی بآن سرمنزل مستطاب رسید و مقولهٔ هذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ و شَرابٌ بر نهر[3] لسان جاری گردید و در گوشهٔ آن عمارت خلوتخانه بنظر درآمد مانند زاویهٔ دل خلوتنشینان صوامع قدس پرفیض و صفا و چون دیدهٔ ارباب بصیرت در کمال نور و جلا درآن خانه پنج روز بَیْتوته اتفاق افتاد و این قصاید خمسه

1. А. С. П доб. بتمام 2. П قطع 3. А بهر

بَعْدَ مَوْتِهَا[1] کشاده حشم جهان‌بین بمشاهدهٔ گل و ریاحین منوّر است دیدهٔ باطن بملاحظهٔ گلهای معانی محظوظ گردد ملتمس از مکارم اخلاق آن جناب آنکه ایشان نیز همین طریق پیروی معمول دارند و آن قصاید را مطالعه نموده جواب فرمایند اما باید که این کتاب را فی الحال بدست دارنده[2] ارسال نمایند حضرت خواجه مطالع آن قصاید را نوشتند و بنوشتن این[3] فقیران را [نیز] اشارت فرمودند و باین کمینه گفتند که آمدن شما درین وقت از جملهٔ اتفاقات حسنه واقع شده[4] بخاطرچنان میرسد که درین وقت که لاله‌ها پیاله‌های لعل را پر از بادهٔ حمرا کرده و معاشران روی به گلگشت دشت و صحرا نهاده‌اند اگر به جواب قصیدهٔ [ردیف] لاله اشتغال نموده شود مناسب می‌نماید و در السنه و افواه افتاده که بعد از پنج روز عبید الله خان به رسم تعزیه‌پرسیِ خواجه پارسا که از اولاد امجاد خواجه محمد پارسا اند قدس

1. Коран, 30,49. 2. А دارند 3. П آن 4 А شداست

تحفهٔ مجلس عالی گردانید و آن تحفه در نظر اعتبار مقدار فتح نیشابور
نمود قصایدی که از برای گلها گفته مثل قصیدهٔ ردیف لاله و ردیف
نرگس و ردیف بنفشه و ردیف غنچه و ردیف گل بنظر درآمد آن
قدر معانی خاصه و تشبیهات مختصه مشاهده افتاد که بستان
جنان از ملاحظهٔ آن خیالات بدیعه و افکار شریفهٔ آن مانند گلستان
جنان گردید بخاطر رسید که آن قصاید [л. 38a] ردیفِ وُرُد[2] و
لطیف الورود را تتبع نموده شود همچنانکه درین فصل [که] هر برگ
سبزه گویا زبانیست که بمقولهٔ فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ

1. Далее рук. Т, л. 100б делает неожиданную вставку, отсутствующую во всех других рук.: امّا
سلطان بایسنغر میرزا مولانا کاتبی غه امر قیلیب ایرکان کیم کمال اسمعیلِ اصفهانی
نیک مطلعی غه جواب بیتکای مطلع سزد کز تاج در آید بوستان نرگس *
که هست بر چمن باغ مرزبان نرگس و اول جواب نی مولانا وجه برله دیب
تور کیم مقبول خاطر فضلا توشوب اقران آنکا حسد ایلیتیب تورلار

2. П,Т ورود

عبید الله خان آن که مدة مدید و عهد بعید بود که طبع همایون را
به مطالعهٔ اشعار افصح الشعرا و اکمل الفضلا مولانا کاتبی که
ترشیح اعناق فضل و فصاحت به بدایع افکار اوست و ترصیع
نطاق نطق و بلاغت به صنایع اشعار او میل بسیار می‌نمود
و همواره در طلب کلیّات اشعارش با فاضل انام اظهار سابقِ
اعداد[2] شوق و غرام نموده میشد اما بواسطهٔ مقوله الامور مرهونة
باوقاتها چهرهٔ مقصود در پردهٔ توفّق مستور میبود در این ولا مولانا
نعیم نیشاپوری بالتشام[3] آستان [قدسی آشیان] مستعد
گردیده کلیات مولانا کاتبی را قریب به سی هزار بیت بخط مولانا
سلطان محمد خندان که از سرآمد شاگردان مولانا سلطان علی مشهدیست

1. В этом и двух предыдущих случаях в рук. A неправильно: عبدالله 2. C ساقت; B₂ تا بماق اوچون اظهار شوق قیلونور ایردی T; شتافت A; ساقب остальные рук. 3. A استشمام; التمام (?)

الالتماع از مقولهٔ هوس و خیال مشرّف گردید و بعد از آن [بالتشام
عتبهٔ عالیهٔ عالی‌جناب رفعت انتساب حضرت شیخ الاسلام خواجه هاشمی]
که امواج بحار فضایل و کمالاتش نه چنان متلاطم بود که جواریِ
منشآت فصاحت و بلاغت بسواحل بسط و بیان تواند رسید
و یا طایر فکر و خیال بجناح استدلال بر کنگرهٔ قلاع فلک ارتفاع آن
تواند پرید شرف استسعاد یافت در ملازمت آن عالیجناب بود که
یکی از ملازمان درآمد و گفت که مولانا محمود منشی که یکی
از منشیان پایهٔ سریر عرش نظیر عبیدالله خان است از ییلاق
قرشی آمده و از حضرت عبیدالله خان بملازمان کتابتی آورده جناب
خواجهٔ اعظم اورا طلبیده اعزاز و اکرام لاکلام نموده و مضمون مکتوب

1. Заключенные в квадратные скобки слова имеются только в А и П. л. 48а, а также во всех ташкентских рук., кроме 3392 и 1320 2 П بجای آوردند 3 А کتابت

شهر بخارا بنا فرموده رسیده شد حضرت مخدومی افتخاری استظهاری
سید شمس الدین محمد در آن مدرسه تشریف داشتند دیدهٔ رمددیده
از تراب اقدام آن جناب واجب الاحترام که کحل الجواهر عیون
اولی الابصار تواند بود اکتحال یافت باشارت آن عالی حضرت به
تقبیل سدّهٔ[1] عالی و عتبهٔ متعالی اعالی و اشراف و اکابر و موالی
و اهالی آن ولایت[2] شتافت[3] بملازمت عالی جناب معالی انتساب
ذوی النسب الطاهره و الحسب الطاهره جامع المکارم و المفاخر
المختص بعواطف الملک القدیم قاضی ابراهیم که طیران سیمرغ خیال
بشهپر بال بسط مقال در هوای بی انتهای کمال آن [л. 376]
ذات عدیم المثال محض محال است [و] عروج و رقاء نفوس زکیة
الطباع بر شرفات عرفات کمالات آن ذات شمسیة الشعاع بَدْریة

1. A, B شدهٔ 2. П شهر 3. Т вставляет отсутствующее во всех других рук. подлежащее следующего предложения: و بوفقیر

دستار معقد مهر از سرش بر زمین افتد و ورقاء باصره[1] اگر ببالِ خیال
و پرِ اندیشه هزار سال پرواز نماید بیک درجه از هزار درجهٔ او نتواند رسید [بیت]
بعد از هزار سال ببام زحل رسد * خشتی اگر ز کنگرهٔ او جدا شود[2]
و زیب و زینت و آراستگیِ آن شهر بمثابهٔ که اگر نه واقعهٔ یَوْمَ تُبَدَّلُ
الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ[3] مقرر و معیّن بودی بهشت عنبرسرشت روز
رستاخیز نیز از نقاب خفا و جلباب حیا جمال ننمودی منهیان غیب
و مبشّران لاریب بر درِ دروازهٔ بلند آوازه‌اش بگوش سایران میرسانیدند
که هذه جَنّاتُ عَدْنٍ فَادْخُلُوها خالِدِينَ[4] بر در دروازه‌اش چون قدم
نهاده شد آن مقدار عجایب و غرایب و لطایف و ظرایف مشاهده افتاد
که شرح شمّهٔ آن را عقل از مقولهٔ مستحیلات شمرد سیرکنان و نظاره
نمایان بمدرسهٔ [که] سلطان شهید سعید الغ بیک میرزا بر سر چارسوق

1. A باسره 2 П شود جدا 3 Коран. 14,49 4 Последние два слова из Корана (39,73)

ریاحین [که] از دست بُرد بَرد و شدت هوای سرد در خبایا و زوایای تحت الارض سر در پردهٔ اختفا کشیده بودند و از ترس تیر زمهریر هرکدام در گوشهٔ خزیده از کتم عدم خیمه در صحرای وجود زدند نرگس بحکم فَانْظُرْ [л. 37a] إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا[1] دیدهٔ بصیرت از خواب غفلت برکشاد و سوسن ده‌زبان این ندا بگوش معاشران در داد که

خوش برآمد بچمن با قدح زر نرگس * ساقیا باده که دارد سر ساغر نرگس
سرش از ساغر می نیست زمانی خالی * جمله سیم و زر خود کرد درین سر نرگس
شمع جمع طرب [و] چشم و چراغ چمن است[2] * زان چمن را همگی چشم بود بر نرگس
یک گل از صد گلِ عمرش نشکفتست چرا[3] * پشت خم کرده چو پیران معمّر نرگس

چون به قلعهٔ بخارا رسیدیم شهری دیدیم که رفعت و بلندئی بارهٔ شهربندش بمرتبه ایست که اگر چرخ خمیده پشت قد راست کرده نظر بر کنگرهٔ او افکند

1. Коран, 30,49. 2. T شمع جمع چمن و چشم و چراغ طربست 3. A یک ; T этот

бейт оп.

آن مرهم سینهٔ ریش عشّاق دلفگار مقصود خمّار از درِ بیت الاحزان
این محزون درآمد این مطلع بر زبان جاری گردید که

بغربت میبرد گردون زکویت بی محل مارا * نمیدانم که روزی میدواند یا اجل مارا

چون این مطلع را شنید گریان شد

ژاله از نرگس فروبارید وگُل را آب داد * وز تگرگ روح پرور مالشِ عنّاب داد

جمعی از یاران طالبعلم که حاضر بودند همه گریان گردیدند و افغان برآوردند
و کُلُّ أخ یُفارقه أخوه * لَعَمْرِ أبیکَ اِلّا الفَرْقدان
حاصل که بحکم ضرورت یک دیگررا وداع کردیم و رو براه مسافرت آوردیم
و این سفر در وقتی بود که منادیان عالم افلاک ندای روح افزای اِذَا
جاءِ الْحُوتُ وَ الْبَرْدُ یَمُوتُ بگوش هوش ساکنان مرکز خاک رسانیدند
فرّاشان بهاری فرش زمردی نمودار از سپهر زبرجدی از سبزهٔ تر برسم
پای انداز برای مقدم سلطان ربیع بگسترانیدند خیل لطیف الذیل ورد و[1]

1. T زردهٔ ریاحین

فیبقی ماهُما لِلهَجرِ رَفعاً * من المَنّانِ[1] تَعلیمُ السوال

سلامٌ سینُهُ یدعو سروراً * سلامٌ لامُهُ لام الجلال

علی من حُبُّهُ مجبول طبعی * و صبری عنه کالامر المحال

اثیر الدین کمالاً[2] واصفیا * عدیمُ المِثل فی بابِ الکمال

له نظمٌ کمکنونٍ من الدُّر * و نثرٌ کالجواهر و اللآلی

فنون الفضل محفوظاتُ صدر * لسان الغیب فی طِیبِ المقال

باین مقالات شوق‌انگیز و حکایات ذوق‌آمیز اشتغال داشتم و عَلَمِ مباهات در میان مفاخرت میافراشتم که [بیت]

مکتوب جان‌فزای تو آمد بسوی من[3] * از شوق تو بسینهٔ سوزان نهادمش

از بیم آنکه نایرهٔ دل نسوزدش * فی الحال بر دو دیدهٔ گریان نهادمش

ازخوف آنکه آب دو چشمم نشوَیدش * از دیده برگرفتم و بر جان نهادمش

ناگاه آن سرو بوستان [چمن] رعنای و آن شمع شبستان انجمن زیبای

1. Так T; остальные рук. الحلال 2. T کمالُ 3. П, T آمد به پیش من ; B کآمد

دفتر وفا و صفا و نفحهٔ نفحهٔ روح پرور روح گستر مسیحا عبارت از آن
تواند بود آوردند تا نقوش نفوس مکوّنات[1] بر صفایح مکتوبات سمت انتقاش
پذیرفته آنچنان مکتوب هیچ متنفس متنقش بدیده ندیده چشم جان را
بصارتی و جنانِ جَنان را[2] نضارتی حاصل آمد کواکب سعادت اتصال
آمال از حضایض[3] عسرت[4] و وبال باوج خصایص[5] عشرت و اقبال
صعود نمود و آن مکتوب مرغوب این بود

سَلامٌ جامِعٌ لِلْخَیْرِ کُلِّهِ * عَلَی مَن فَاقَ اَرْبابَ ٱلْکَمال
سَلامٌ صادِرٌ عَنْ[6] اِشْتِیاقٍ * اِلَی ٱلْمَطْبوعِ فی کُلِّ ٱلْخِصال
سَلامٌ سِینُهُ سِرّ ٱلْفُؤادِ * سَلامٌ لامُهُ لَوْحُ ٱلْخَیال [ل. 366]
فَیَبْقی ما هُما اُمُّ ٱلْکِتابِ * و یَشْعُرُ بِالْفِراقِ أَوْ ٱلْوِصال
سَلامٌ مِیمُهُ عَیْنُ ٱلْمَحَبَّت * عَلَیْها حَرْفُ اَمْنٍ مِنْ زَوال

1. A, B مکنونات 2. T کونکول جنانی غه 3. T عسرت و وبال پستلیگی دین
4. A عشرت 5. П, T оп. 6. A عین

چون طبعش در اصل فطرت بصفت همت موصوف بود غلبهٔ طلبه
اورا ضرر نکرد و کلام و کلمهٔ ایشان را بگوش نیاورد درین اثنا عالیجناب
سیادت مآب نقابت آیاب نور عین السیادة عین نور السعادة عین
الانسان و انسان العین مولانا سید امیر حسین از ولایت بخارا
تشریف حضور شریف ارزانی فرمودند و از عالیجناب اعالی ایاب
افاضل پناه هادی الطالبین الی منهاج الهدایه حاوی فصول العلوم
من البدایه الی النهایه محقق آیات الفضل بالفطرة الوافیه و الفکرة
الصافیه حلّال المشکلات بتلویح الرای الصایب کشّاف المفصّلات
بتوضیح الفکر الثاقب دَلایِلُهُ مِصْباحٌ لِمِشْکوٰةِ الْمَعانی و انامِلُهُ مِفْتاحٌ[1]
لابواب الامانی طوالِعُ نیابتهِ شمسیّة الشعاع و مطالع بیانته نجمیة
الاجتماع[2] أیَّدَهُ[3] الله تعالی لِإشاعَةِ مَراسِمِ اللُّطْفِ عَلَی اَهْلِ
اِلاسْتِحْقاقِ سید شمس الدین محمد مکتوب عربی منظوم که فاتحهٔ فایحهٔ

1. A مصباح 2. A. B₂ الالتماع 3. A آمده

فاتحه نموده فرمود که مخادیم گوشهٔ خاطر دارند و همّتی برگمارند که اوقات
این کمینه جز بطلب علم و کسب فضیلت مصروف نگردد و از کل مناهی و
ملاهی بحکم تُوبُوا اِلَی اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحاً[1] تایب گردیده همراه [طالبعلمان]
بمدرسه آمد و پیش این کمینه سبقی افتتاح نمود [л. 36a] جمعی خبائث
از طلبه رفع رسم موافقت کرده نصب اعلام مخالفت نموده خواستند که عوامل
صفت اورا مانند اسم معرب مختلف گردانند و کسر بنای مودت نموده
فتح ابواب معاندت کرده بساط تعلیم و تعلم را زیر و زبر سازند لیک
چون انضمامش مبنی بر جرّ منافع فضایل بود اثر عمل آن عوامل درو
بظهور نیامد فرقهٔ دیگر که مثل نون تنوین در پی حرکات متحلن بودند [و]
در مقابلهٔ تواضع و عوض تنزّل در تنکیر حال این فقیر ترنم می‌نمودند از الف
لام[2] قامت و زلفش محروم ماندند طایفهٔ دیگر از طریق عدل عدول نموده
بتعریف اغنیا بقصد صرف دراهم و دنانیر خواستند تا صرف او نمایند اما

1. Коран, 66,8. 2. В الف و لام

پیش این کمینه آمده آن مقدار نیاز و تضرّع نمود که فقیررا بروی رحم آمده صمصام انتقام را در نیام در آورده بساط عداوت را در نوردید و آن غزل که از برای شیخ زاده وحید الدین گفته شده است اینست

ای که داری هوش عشق و گرفتاری دل * حال من بین و از آن تجربهٔ کن حاصل
نیست چون عشق زیکجانب ازآن میترسم * که مبادا دل او هم بتو گردد مایل
عشق ورزی به بتی و غرضت آن باشد * که ازو نیز بدین قاعده بستانی دل
دل زهر کس بطریق دگر ای جان بری * دلبری چون تو کسی یاد ندارد کامل
هست چون جای مکافات جهان ناله مکن * که زحال تو شود آن مه بدخو غافل[1]
تا عذار تو برافروخته از آتش عشق * صد پری رو شده پروانه ات ای شمع چگل
چون ترا وصل مدام است بشکرانهٔ آن * واصفی هم چه شود گر بتو گردد واصل

چون این مقدمات بتقدیم رسید و این حکایات بنهایت انجامید مقصودِ خمّار مثل سرو آزاد از زمین برخاست[2] و دست ادب بر سینه نهاده التماس

1. П переставляет этот и предыдущий бейт. 2. П, В, B_2, Т خواست

بدر مهمان خانه[1] رسیدند و آن کاغذرا در زلفین دیدند [л. 356.] خندان شده
فرموده اند که ما اظهار کراماتی نمائیم غالبا که مولانا واصفی برای مولانا سعید
تحفهٔ فرستاده چون تحقیق فرمودند جناب میرزا[2] نشاط و انبساط غریبی
دست داده گفته که از کلام معجز نظام امام زین العابدین است که اِیَّاکُمْ
و مُوَاخاةَ الشُّعَراءِ فَاِنَّهُم یُضنُّونَ بِالْمَدْحِ و یجودون[3] بالهجو یعنی به پرهیزید
از دشمنی با شاعران که ایشان بخیلی میکنند در مدح و جوانمردی می نمایند در
هجو مولانا سعید لا عن شیئ از برای خود دشمنی پیدا میکند درین حکایت
بودند که مولانا سعید پیدا شد چون برین قطعه ها اطلاع یافته بسیار
اضطراب نموده و گریان شده امیر محمد فرمودند که تدبیر جز این نیست
که پیش وی روی و تنزل نمائی شاید که تیغ غضب اورا به پختهٔ لطف
کُند توانی کرد و زهر قهر اورا بتریاق ملایمت باصلاح توانی آورد حاصل که

1. А, П, С, B_2 دیوان خانه 2. П میرزارا 3. Так П; остальные рук. بحمدون. См. ниже, л. 1316.

قطعه الثانیه

سعید کل که بود بی نصیب از مردی * ندانم از چه سبب کدخدا شد است دلیر
حدیث کیر و کدو گرچه شهرتی دارد * زنش بعکس کدو بیند و نبیند کیر

قطعه الثالثه

برغبت کدخدا گردید مولانا سعید اما * ز چیزی بر سر منکوحهٔ خود دیر میآید
همه اسباب کار کدخدای دارد و لیک * همین چیزی که در کار است اورا کیر میباید

قطعه الرابعه

دی سعید کل بمن میگفت گشتم کدخدا * لیک از سستی مرا صد درد و غم بر جان رسد
مانده ام حیران که درمان منِ درمانده چیست * وز کدامین یار این درد مارا درمان رسد
گفتمش این عقده بردارم من از راه تو گفت * یار کار افتاده را یاری هم از یاران رسد

این قطعه‌ها را نوشته فرستاده شد که در زلفینِ درِ مهمانخانهٔ امیر محمد گذرانیدند[1] و مانند زلفین بتان متضمن فتنه و آشوب گردانیدند علی الصباح که جناب امیر

1. A گذراند

جناب ممدوح آن مقدار تحسین و آفرین عنایت فرمودند و لطف نمودند که فوق مرتبهٔ این کمینه بود مولانا سعید بن مسعود آن سلالهٔ محسود را از حسد عنان اختیار از دست رفت و بدیان گفتن آغاز کرد فقیر هیچ نگفتم و از مجلس بیرون رفتم مولانا سعید را مصاحبی بود بوی رسیدم و از وی پرسیدم که از مولانا سعید هیچ عیبی میدانی گفت بدو عیب [خود] حاضرم یکی آنکه جناب کل اند و دیگر آنکه درین روزها کدخدا شده اند و به در مانده معطل [اند] گفتم جزاک الله خیراً که عجب مادهٔ بدست من انداختی و اورا مسخرهٔ عالم ساختی پنجاه قطعه از برای سرش و پنجاه دیگر از برای آن امر دیگر مرتب گردید[2] و در همان شب چهار قطعه [بصفحهٔ] ظهور آمد و آن چهار قطعه اینست قطعه الاولی

سعید کل که سرش چون کدو ز مغز تهیست * از آن جهت بسبک ساریست افسانه
ز دانهٔ سرخود زردرو و رنجوریست * چنین بود اثر علت کدودانه

مرتب قدیم T ; کردند A 2. در П 1.

است که بالطاف بیکران مقرون خواهد بود چنین بعرض رسانیده شد
که امیر محمد امیر یوسف را [مرض] نقرس که آن درد ایست [که]
در سر پنجهٔ پای واقع میشود صاحب فراش گردانیده بود و جمعی از
شعرا و فضلا برسم عیادت [بملازمت رفته بودند] خواجه آصفی
بدین مطلع رطب اللسان گردید که

بود درد تو بتنگ از دل بیحاصل من . رفت و در پای تو [35a] افتاد ز دست دل من

حضّار مجلس در تعریف و توصیف این مطلع آنمقدار غلو نمودند و طریق
استقصا پیمودند[1] که عرق رشک و غیرت برگردن حمیت بحرکت
در آمد و الحق جای آن دارد که بغایت خوب واقع شده روز دیگر
از بحر خاطر این قطعه به ساحل بیان آمد که

به پابوس عزیزی رسیدهٔ ای درد * که چشم جان بود از خاک پای او روشن
کنون ستاده چرا بر[2] سر قدم باشی * بیا و از ره عزّت نشین بدیدهٔ من

1. A می‌نمودند ; П پیمود 2. П در

از وی مشاهده ننمودیم بعد از آن بجوانان فرمودند و حکم نمودند که شما یا نرا[1]
بوی آشتی میدهم و آشتی خواره را ما سرانجام می نمائیم و فرمودند که یک یک
از جوانان بفقیر کنار گرفتند اما شیخ زاده بنوعی پیش آمد و آشنائی کرد که فریاد
از نهاد همه برآمد

چه خوش باشد که بعد از انتظاری * به امیدی رسد امیدواری

غالباً غرض مخدومی ازین آشتی دادن همین موانست بود چون این حکایت
بسمع مقصود خمّار رسید[2] گل رویش بتازگی بشکفت * و باین کمینه گفت
که ابو یوسف سکّاک نقل میکرد که ملازمان را از برای درد پای امیر محمد
امیر یوسف و در هجو پسر مولانا مسعود شروانی[3] قطعهاست
و از برای عاشقئی شیخ زاده وحید الدین غزلی فرموده اند اما یاد نداشت
و بسیار تعریف میکرد اگر بخواندن آنها فقیرانرا ممنون گردانید مقرّر

1 A شمارا 2. П, Т вставляют здесь مصرع 3. Т مولانا مسعود شروانی نیک اوغلی
مولانا سعید هجوی اوچون

به کسی نخوانی تا من بملازمت حضرت مخدومی رسم چون بخدمت [л. 346]
آنجناب رسیده [و] کیفیت بعرض رسانیده [آن حضرت] بغایت
مضطرب گردیده فرمودند که ای احمد زود باش و مرا به پیش او رهنمونی
کن که و الّا [1] هلاک میشوم یا ازین شهر میروم مولانا احمد آمده این
فقیررا بهزار جر [2] ثقیل بملازمت ایشان کشید چون چشم ایشان باین
کمینه افتاد پیش دویدند و این فقیررا کنار [3] گرفتند و گریان شدند و
گفتند که بالله العظیم که غرض من از آن درشتی کمال شفقت بود و
الطاف بی نهایت نمودند و فقیررا بدرس همراه آورده در وقتی که همه اهل
درس حاضر بودند فرمودند که ای عزیزان من گواهی میدهم و قسم یاد کردند
که امروز مثل این شخص جامع الفضایل و الکمالاتی در تمام ربع مسکون
نیست آری مردم جامع بسیار دیدیم امّا برین وجه که در هر فضیلت به
مرتبهٔ باشد که گویا تمام عمر خودرا در تکمیل همان فضیلت صرف نموده [4] بغیر

1. Только B; T یوق ایرسا 2. T جیر ثقیل 3. B درکنار 4. B کرده

مولوی بغایت ممنون شدیم و محظوظ گشتیم که مدّة مدید و عهد بعید است
که بخاطر میرسید که هرگز از این فقیر نسبت بآن جناب خدمتی به ظهور
نه انجامیده و مارا ازین دغدغه خلاص گردانیدند هَذِهِ من فَوائِدِ اَفکارِهِ
اللَّطِیفَةِ و سوانِحِ اَشعارِهِ البَدِیعَةِ و الشَّرِیفَةِ

منم که لیس حریفی [کسی] به بحث وجدل * چه بوعلی چه ارسطو و بل ازو افضل
ز لا نُسَلِّم من بحر مُنجَمِد گردد * چرا نشاید اگر هم رود ز جای جبل
تو مدعای مرا از چه رو نمودی منع * ز خبط[1] ار نه[2] دماغ تو یافتست خلل
کَلامِ کُلَّ لِسانُهُ ز خصم نشنیدم * که هست همچو سر او زبان او هم کل
حدیث عشق عصامی اگر شدی ناقل[3] * چه جای منع که صحت[4] مصون بود[5] ز علل

بعد از دو روز مولانا احمد در راهی باین کمینه رسید[6] و از کیفیت واقعه
پرسید[7] [چون] این ابیات را بشنید بسیاری بخندید و گفت زینهار [اینهارا]

1. C, B خبث . П خبث 2. T ارچه 3. A غافل 4. A صحبت 5 A شد 6. A
رسیدن 7. A پرسیدن

مقبول و مطبوع خواص و عوام افتاده [اما] تاریخ عربی این است

اَدام اللّٰهُ ذِکْرَی مَن سَعَی فِیهِ * و اَبْقیٰ ذِکْرَهُ فی الدَّهْرِ بِالْخَیرِ

لَهُ ذات بِخَیْراتٍ امیر * و اِسْمٌ مِثْلَ هَذا لَیْسَ فِی غَیرٍ

بَنیٰ خَیْراً بِتَجْدیدٍ و جِدّ * فَسَلْ تاریخ هَذا بانی الْخَیرْ

پوشیده نماند که از مصراع ثانی بیت ثانی علی شیر بطریق معما

استخراج میباید و تاریخ فارسی اینست

شکر کز همت صاحب[1] خیری * گشت این صومعه خالی زخلل

یافت اتمام بخوبی آری * عمل خیر بود خیر عمل

سال تاریخ مه و روزش بود * دهم شهر ربیع الاول

و حضرت مخدومی قطعهٔ فرموده اند جهت تاریخ که دو مصرع از آن قطعه اینست

لَها طاقٌ و فیها صُفَّتَیْن * بِوَجْهِ الْجِدّ صَلِّ الرَّکْعَتَیْن

چون این قطعه بمطالعهٔ امیر علیشیر رسید فرمودند که از این قطعهٔ جناب

1. П عالی

متضمن مناسبت[1] کلام شریف آن حضرت باین ابیات باشد[2] نزد ارباب
فضیلت لازم است و آن مقدمه این است که در وقتی که امیر کبیر
امیر علی‌شیر رحمت الله علیه عمارت مرمت مسجد جامع هراة را باتمام
رسانیده بودند اکابر [л. 34a] و افاضل تواریخ جهت اتمام آن گفته
بعرض میرسانیدند عالیجناب سیادت‌مآب افادت آیاب افاضل‌پناه معالی‌دستگاه
افضل العلماء و الاشراف اقدم البلغاء و العرفاء فی الانحاء[3] و
الاطراف مستجمع فنون العقلیه حاوی اصناف العلوم الشریعه و النقلیه
المؤیّد من عند الله المُهَیمِن ذی المِنَن سیّد اختیار الدین حسن
دو تاریخ فرموده بودند یکی عربی که بر کتف شمالی ایوان مقصوره ثبت
یافته دیگری فارسی که بر پیش‌طاق ایوان مرقوم گردیده و هر دو تاریخ

1. Только A; остальные рук. مناسب Т. лл 92a—92б اما مقدمهٔ کیم اول حضرت نیک
2. Все рук.: کلام شریف لاری بو ابیات لارغه متضمّن و مناسب بولغای داشته باشد
3. A الافاق

جواب[1]

نالهٔ بوغی که شبها بام حمام اندرست * میکند افغان که هان نوبت از آن دیگرست

هیچ دانی مشمع اندر شمعدان مانند چیست * راست چون تیر جواز و خواجه چون روغنگرست

این ابیات نیز از سوانح افکار ایشان است که از لسان آن شیخزاده شهرت یافته

بسکه میگریم بحال خویشتن * لاله‌زاری شد کنار خویشتن

دی حمار[2] من که گم گردیده بود * یافتم با ذنب و یال[3] خویشتن

مولانا احمد گفت که از برای خدا این کار نکنی که بیتردّد حضرت مخدومی[4] هلاک میشوند و العیاذ بالله که دشمنان و معاندان مثل اینها را شنوند کار برسوائی میکشد [و حضرت ملا خودرا میکشد] هرچند مبالغه نمود درجهٔ قبول نیافت زیرا که بسیار رنجیده بودم اما مقدّمهٔ که

1. Остальные рук. و هذا هو الجواب 2 C.T.B.B₂ خمار 3. C.B₂ ذنب و بال ذنب B
4. A و مال مولوی

پرداخت از برای ایشان دیوانی بخاطر رسیده که گفته و نوشته شود و چون کلام معجز نظام ایشان بر طرز و اسلوب دیگر است مناسب چنان نمود که رفتار جامع الفضایل و الکمالات زبدة الفصحاء و البلغاء قدوة الظرفاء و الندماء محبوب قلوب ارباب الکمال مطبوع طباع اصحاب العلم و الافضال مولانا محمود عالم مسلوک گردد که از برای شیخ زادهٔ مهنه خواجه مؤیّد ابیات فرموده‌اند و بنام ایشان شهرت داده که بعضی آنهاست جواب [این] غزل بساطی که

دل شیشه وچشمان تو هر گوشه برندش * مستند مبادا که بناگه[1] شکنندش

جواب[2]

قد تو نهالیست کزان میوه خورندش * غروف سر لنک تو دندان شکنندش

بتخاله بگرد لب شکّر شکنش بین * مانند نخودیکه بشروا فکنندش

و این ابیات در جواب [قصیدهٔ] دریای ابرار [امیر] خسرو[3] است که [بیت]

1. T بشوخی 2. Все остальные рук. و هذا هو الجواب 3. T доб. دهلوی

برخاستم و گفتم که از برای این کمینه فاتحه عنایت فرمایند فرمودند که
این چه فاتحه است که از من میطلبی گفتم نسبت بملازمان میخواهم
که خدمتی بتقدیم رسانم فرمودند که ای بیسعادت مگر میخواهی مرا هجو
کنی گفتم که حاشا و کلا روا باشد زبان من بریده باد که نسبت بسگان
آستان ملازمان لفظ بی‌ادبانه از من واقع شود این گفتم و از آن
مجلس بیرون آمدم بمولانا احمد غیشی[1] که از جملهٔ شاگردان نامی
گرامی مخلص آن حضرت بود [و] به این کمینه زیادتی اخلاص
[و اختصاص] داشت اتفاق ملاقات[2] افتاد چون [л. 336] مقالاترا
شنید گفت که این خدمت که بخاطر رسانیدهٔ کدام است گفتم
حضرت ایشان را بشعر گفتن میل بسیار است و اوقات شریف
ایشان از نوشتن تصانیف فاضل نمی‌آید و بشعر گفتن نمیتوانند

1: П غبشتی, С غشیبتی, Т بخشی; В₂ — неясно; 1882, л. 137а غشبی; 1320, л. 736 نخشبی
2. А اتفاقاً ملاقانی

جائی رسید[1] که بر یک دیگر کارد کشیدند حضرت مخدومی فقیررا بخلوت
طلبیده فرمودند که من ترا فرزند گفته‌ام و انواع حقوق ثابت دارم ادای حق‌گذاری
حقوق من این شد که سنگ تفرقه درمیان اندازی و یاران مرا متفرّق
سازی بعد از این هَذا فِراقُ بَیْنِی و بَیْنَکَ گفتم ای مخدوم شما به
این کمینه خود[2] بطریق شرع معامله نمایند اول سخن من اینست
که مرا ازین معقولات خبری نیست ما هَذا اِلّا اِفْکٌ مُفْتَرًی و بر
تقدیر تسلیم هرچه بشریعت لازم آید از آن تجاوز مفرمائید فرمودند
که تو کاری کردی که موجب اندراس درس من گردیده گفتم ای مخدوم
من دروغی نگفتم و تهمت و افترائی نکردم مثلا اگر از گفتن کلمهٔ طیّبهٔ
لا اله الا الله فتنهٔ حادث شود که عالم زیر و زبر گردد بر گویندهٔ
آن ظاهر است که چیزی[3] لازم نخواهد آمد و چون از فحوای گفتار
ایشان معلوم شد [که] رفته رفته اعراض ایشان زیاده میشود فی الحال

1. П کشید 2. A خودرا 3. T, л. 91a هیچ تعدّیی زجر لازم کیلماس

بحق ناز محمد امین و عشوهٔ او * که اسمی از غم او کشته است زار و نزار

بحق میر محمد حسین مظهر قهر * که احمد غیشی را[1] ز دست در بازار

بحق میر محمد ولی که شه قاسم [۸. 33a] * ز عشق او نبود در جهان دمی هشیار

بحق خاطر اندوه ناک ملا میر * که کس نکرده با او اختلاط عاشق‌وار

بحق طوطی خوشگوی نکته‌دان افضل * که ریخت شیرهٔ شکر[2] ز لعل شکربار

بحق وحرمت ملا حسن علی ولی * که قانع است ازین دلبران ببوس و کنار

بحق طاهر بلخی که صد شتر تزریق * بوقت درس بهر سو همی‌کشد[3] بقطار

بحق سعد که شد ساربان آن شتران * بپیش گشته روان و بکف گرفته مهار

بحق آنکه علی رودهٔ[4] چون فروماند * بران قطار شتر میشود براه سوار

که عاشقم بتو ای ماه‌روی تا دم مرگ * تو التفات بمن خواه دار [و] خواه مدار

این قصیده پنجاه بیت است آنچه بخاطر رسید بر همان اختصار افتاد

بواسطهٔ این قصیده فتنه وغوغا در میان جوانان حادث شد کار به

1. A او غشی را ; П غشبی 2. A شیر و شکر 3. A کند 4. A اورده (?); T رودہ

در جواب آن [قصیده] قصیدهٔ اتفاق افتاد [اینست]

زهی طراوت روی تو آبروی بهار * ز عکس روی تو آتش فتاده در گلزار
جدا ز قد تو در لاله‌زار سرو سهی * نموده راست[1] چو دودی که قد کشد از نار
مگر بوصف دهان تو غنچه لب بگشود * که باد ریزهٔ زر در دهانش کرد نثار
بباغ نرگس مخمور نیمهٔ نارنج * گرفته بر کف دست از برای دفع خمار
مگر که طوی عروسی بود که در بستان * کشیده لاله و گل غازه سرو بسته نگار
مرا بباغ ز سرو سهی و لاله و گل * بدیده دود و بجان آتشست و در دل خار
مرا بعشق تو نسبت اگر کنند مزنج * گمان مبر که ز عاشق بود اهانت و عار
بدان که هر یک ازین قوم عاشقی دانند * قسم بجان تو ای سرو قد لاله‌عذار
بحق و حرمت مخدوم‌زادهٔ اعظم * که هست غنچهٔ فضل و حدیقهٔ ابرار
بحق و حرمت مخدوم نور چشم جهان * که اهل فضل بدو میکنند استظهار[2]
بحق و حرمت میران که خاک مقدمشان * فزوده روشنیِ دیدهٔ اولی الابصار

1. T,B نموده است 2. A, П этот и предшествующий бейт переставляют.

نسبت او بدیگران چون نسبت ماه بکواکب بود یا مثل نسبت آفتاب بماه می‌نمود این فقیر بعشق او گرفتار شده بود و بکلم مَنْ عَشِقَ و کَتَمَ و عَفَّ فَمات فَهُوَ شهیدٌ در اخفای آن کما ینبغی سعی می‌نمودم اما بمقتضای قصیده [1] أیَحْسَبُ الصَّبُّ أنَّ الحُبَّ مُنْکَتِم * ما بَیْنَ مُنْسَجِمٍ مِنْهُ و مُضْطَرِمِ آن شعلهٔ نهائی سر بر فلک افراخت و آتش در خرمن هستئ این سوخته انداخت [بیت]

برق از منزل لیلی بدرخشید شبی * وه که با خرمن مجنون دلفگار چه کرد

خوبان فتنه‌گر و شوخان ستمگر مثل طفلان اشک [2] پرده دری آغاز کردند و آن شیخ زاده را که مانند شیر و شکر و نور و قمر باین سوختهٔ خونین جگر درآمیز بود مثل نسبت عمیٰ و بصر ساختند بخاطر رسید که کاری باید کرد که پرده از روی کار جوانان نیز برداشته شود و سبب رفع حجاب جناب شیخ زاده گردد کمال اسمعیل اصفهانی را قصیدهٔ قسمیّه ایست

1. Только A. 2. A,C,B, Ст IV انکه ; Ст I, II آنگاه

روزگار ایشان ظاهر و مبرهن بود صرف عنان ارادت بنحو ملازمت
درس آنجناب لازم داشتند و قصارای همّت بر استفاضه از ضمیر
محیط آئین آن حضرت که جامع فصول حکمت آلهی و مصباح
انوار حقایق نامتناهی بود بر گماشتند کواکب ثواقب سپهر صباحت
و نجوم لطافت لزوم فلک ملاحت یعنی خوبرویان نازنین شهر هراة
که ایشانرا قابلیت کسب کمال بود بدرس آن عالیحضرت که سپهر
سعادت و کمال عبارت از آن تواند بود ثریاسان مجتمع گردیده بودند
درمیان ایشان شیخ زادهٔ بود در غایت حسن و جمال و در نهایت
فضل و کمال حاشیهٔ مطالع مطالعه میکرد و طوالع سعود قابلیت
عاقبت محمود او بطالع مسعود شرف طلوع یافته بود و به مفتاح
کرامت [٨. 326] ابواب تصرّفات در جمیع علوم بی توسّل متوسّطی
برجبین استعدادش کشاده می نمود [مصرع] * ای تو مجموعهٔ خوبی زکدامت کویم *

عیان A. ١

المتفردین کشّاف معضلات الدقایق حلّال مشکلات الخلایق جامع العلوم و الحکم قدوة العلماء فی العالم مجمع الاصول و الفروع حاوی المعقول و المشروع مُبَیِّن قوانین العلم و الکمال مُدَوِّنِ تداوین الفضل و الافضال المخصّ بعواطف الملک العلیم مولانا عصام الدین ابراهیم را [که] بحکمت دقت نظر صایب تحریر و آداب البحث منطق جیّد تقریر طایفهٔ تلامذه را و زمرهٔ طلبه را بحظ اوفی و بهرهٔ اوفر رسانیده دم از نفحات طیبات اِنّی اَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ میزدند و همیشه حسن افادت و تفهیم و لطف بلاغت و تعلیم [ایشان] در بیان معانی سبب عقایدِ همگنان گردیده بود در مدرسهٔ پادشاه مغفور مبرور میرزا شاهرخ که در پای حصار شهر هراة واقع است مدرس گردانیدند طالبعلمان رشید که انوار استعداد از جبههٔ شَمْسِیَّهٔ صُوَرِ اللَمَعات ایشان صریح و روشن و آثار رشد و ترقی از حواشی اوراق

1. ? T پاکیزه تقریر ; A صد (?); C, B_2 متقیید ; B حد (?)

آن مطلع را خواند بعد از آن گفت که ابو یوسف سکّاک خراسانی
درین زمستان در شهر سبز باین کمینه مصاحب[1] بود همیشه نُقُلِ مجلس
ما نَقْلِ فضایل و کمالات شما میبود و حکایت [تعلق] شما را
بشیخ زاده و تعریف درس مولانا عصام الدین ابراهیم و شاگردان ایشان
و نزاع و خصومت شما بحضرت ملا[2] و شاگردان ایشان ورد زبان
[32a .۸] داشت وبغیر ازین هیچ حکایتی خوش نمی آمد شنیده
هرچند مکرّر میشد خوشتر می آمد حالا بحکم آنکه مصراع * حکمت
شنیدن از لب لقمان صوابتر * اگر آن[3] داستانرا از ملا زمان
استماع نمایم هیچ نسبتی ندارد حضّار مجلس متوجّه شنودن آن حکایت
شدند اینچنین معروض داشته شد که چون امام الزمان و خلیفه الرحمن
محمد شیبانی خان را فتح خراسان میسّر شد عالیجناب افادت مآب
معالی نصاب افاضل پناه مکارم دستگاه قدوة العلماء المتبحرین زبدة الفضلاء

1. A مصاحبت 2. T مولانای مشارالیه 3. A اکنون

بنده چون هست واصف خوبان * زان سبب شد بواصفی مشهور

از آن جا که بود پیشتر شناخت و این کمینه را در یافت و غلامی را گفت که عزیزان[1] را بخانه رهنمونی کن تا آمدن من القصه رفتم و بر لب حوضی که از حوض کوثر خبر میداد نشستم بعد از زمانی آن جوان پیدا شد در راه خانه‌اش این مطلع بخاطر رسیده بود

عمری پی مقصود بهر کوی دویدیم * در کوی خرابات بمقصود رسیدیم

چون این مطلع [بوی] خوانده شد مسرور و بر حضور گردید و بسی[2] اظهار نشاط و انبساط نموده گفت که جمعی یاران از اهل فضل در شرابخانه نشسته‌اند اگر مصلحت باشد در ملازمت [شما] با ایشان صحبتی[3] داریم گفتم که بغایت مناسب می‌نماید ایشانرا طلبیده حاضر ساخت و طرح جشنی انداخت چون مخادیم تشریف آوردند گفت که جناب مولانا واصفی از برای این کمینه مطلعی فرموده‌اند بسیار خوب واقع شده و

1. A این عزیزان 2. A پس از 3. A صحبت

در همه دیر مغان نیست چومن شیدائی * خرقه جائی کرد باده و دفتر جائی

فقیر و مولانا[1] عبد العلی بلخی از دل و دین ناامید شده متوجّه پل سفید شدیم چون بآنجا رسیدیم خلقی را دیدیم مست و سرانداز و از آتش عشق آن جوان در سوز و گداز در آن دیر چون قدم نهادیم جمعی از طلبه و اهل فضل را دیدیم مانند برگهای نرگس پهلوی هم نشسته جامی در میان دارند و زبان باین ترانه[2]

همچو بلبل های و هوی کن که برخواهد برید * مرغ روح از شاخسار عمر تا هی میکنی

آن نازنین لنگ سیاهی بسته و طاقیهٔ گلگلون بسر نهاده سجاف[3] آن درشکسته باده میپالود چون چشم او برین کمینه افتاد زبان باین کلام[4] گشاد مصراع * که[5] عشرتخانه داریم اینجا میتوان آمد * و نام این کمینه پرسید گفتم که [بیت]

1. A ملانا 2. Другие рук.:(?چینان) جامی در میانه و ورد زبان و سبحه‌جنان این ترانه که 3. A شنخاف 4. A کلمه 5. T خوش

و گوهر راز[1] میسفتم که [بیت]

ای عزیزان خبری هست که آن یار کجاست * منزل آن بت عاشق‌کش عیار[3] کجاست[4]

جواب میشنیدم که بیت

ای که میپرسی زمن کان ماه را منزل کجاست * منزل او در دل است اما ندانم دل کجاست

شخصی گفت آن جوان را مقصود خمّار میگویند درین روزها از شهر سبز آمد و در پل سفید میباشد و در آنجا شرابخانهٔ گشاده و خلق عالمی روی بآنجا نهاده اگر آن شوخ شهرآشوب برین اسلوب باشد که از زهد و صلاح [و خیر و فلاح] اثری باقی نماند زاهدان و عابدان خرقه و سجاده از برای باده رهین خواهند نهاد و علمای اعلام کتب علوم شریعت را بباد نسیان خواهند داد [بیت]

چشم اگر اینست و ابرو این و ناز و غمزه این * الوداع ای علم و دانش الفراق ای عقل و دین [л. 316]

و دمبدم از صلحا و علما این [صدا و] ندا خواهند شنید [بیت]

1. A رازی 2. T доб. مصرع 3. A اغیار 4. Дальше до شخصی گفت рук. A оп.

مولانا نوری نیشاپوری این بیت حضرت مخدومی خواند و همگنانرا[1] مهر خاموشی بر[2] دهان ماند

جان وقت مصحف رخ تست اینک آن دهان * بهر لزوم وقف برخی نوشته میم

مولانا امالی در تعریف بینیش این بیت خواند که

بینئی[3] دلفریب تو بر عارض چوسیم * انگشت مصطفی است کزو ماه شد دونیم

بیتی که مشتمل [است] بر تشبیه مرکّب از خاطر این فقیر حقیر سر برزد لمولفه

بصفحهٔ رخت ابرو و بینی و دهنت * ترا بدلبری و حسن نام کرده عیان

بعد از آن آن جوان پری صفت از نظر مردم غایب گردید و این فقیررا حالت غریبی دست داد لباس صبر و شکیب را بر قامت عقل پاره دیدم و از مصاحبت ناموس و نام و طاقت و آرام خودرا بر کناره کشیدم و بهر یک از یاران که رو آوردم میگفتم

1. П دراین مادّه 2. А,П در 3. Только Т: все остальные рук. ابروی но в рук 1440, л. 476 и в рук. 1259, л. 546 на полях поправка: بینی

بیت

سنبل زلفت که رو آورده سوی غبغبت * میرود آهسته گویا پای در گِل می‌نهد

نسخهٔ حسنی که کلک صنع میسازد تمام * از پیِ آن بهر[1] میم ختم[2] کاکل می‌نهد[3]

مولانا صفا در صفت دهانش این مطلع کمال اسمعیل اصفهانی را خواند که

دهنت یک سرمویست و هنگام سخن * اثر موی شکافئی تو در وی پیداست

لمؤلّفه

ماند بنقطهٔ دهنت در غبار خط * لیکن بنقطهٔ که بود در خط غبار

[بیت]

کسی ز سرّ دهانت نمیشود آگاه * سری بغیر زبانت برون نیارد از آن

دهان تنگ تو بر صفحهٔ رخت میم است * بیاض حلقهٔ آن میم رستهٔ دندان[4]

[بیت]

ای خضر از دهن او چه نشان میطلبی * هیچ من میطلبم چشمهٔ حیوان از تو

1 T بهر 2. C, B₂ جیم 3. B оп. бейт целиком. 4. A этот бейт оп

مولانا نادری سمرقندی باین بیت دیوانهٔ نشابوری متترّم گردید که

ابروان دلکش زاغان مشکین پیکرند * در تلاش افتاده با هم بر سر بادام تر

مولانا شهودی سمرقندی که از وی این مطلع که در مادهٔ یخ بند سمرقند واقع شده و الحق درّ لطافت سفته مشهور است و آن مطلع این است

زیخ شد آنچنان روی زمین آینهٔ چینی * که هر جا پای مانی خویشتن را سرنگون بینی

فرمود که ای یاران شما از خط و خال مشکین و جعد عنبرین و کاکل آن نازنین غافل اید و باین مطلع مولانا[2] دهلی متترّم گردید که

همیگفتم که خال او بلای جان مردم شد * ز خط شد فتنهٔ پیدا که او خود درمیان گم شد

و بمطلع حضرت مخدومی مولوی که

چیست آن زلف سیه پیش رخت کافروخت * شهپر جبریل کز برق تجلّی سوخت

متکلّم گردید این کمینه را درین مضمون چند بیتی از ابیات خود بخاطر بود معروض داشته شد

آن لب میگون که بی خضر خطت آمد ضعیف [л. 31a] * آمده ممزوج خمر خلد با آب حیات

1. A هریک 2. T доб. درویش 3. Только T; остальные рук. کامد

مولانا امانی[1] خراسانی باین مطلع حضرت مخدومی مولوی نور الله مرقده آن سرو نازرا سرافراز گردانید که

قامتت نیزه و رخسار تو ای عشوه‌پسند
آفتابست که کشتست یکی نیزه بلند

اتفاقا آن سرو روان[2] بدرِ دکان مولانا طاهرِ قنّاد که میان این نامراد و او یک وقتی نسبت رقابتی بود رسید و نشست و این بیت مولانا بخاطر آمد که

قد تو عمر درازست وه که پیش رقیب
نشستهٔ و مرا نیم عمر کم شده است

چون این کمینه را چشم بر جمال باکمال آن جوان افتاد درمیان دو ابروی وی خالی بنظر درآمد این بیت حسب الحال از سفینهٔ خاطر برآمد

بچشم و خال میان دو ابرویش بنگر * مگر که بر سر[3] آهوست چرغ درطیران

1. T,B بنای ; в C приписка на полях: نسخه مولانا بنای 2. A آن سرناز 3. A در

و صنوبررا نیز از اندوه قامتش ناخنان در دل خستهٔ مجروح شکسته نافهٔ مشک ختن با[1] رایحه از جعد معنبرش دریوزه نماید گدای صفت پوست پوش گردیده و سنبل سیاه تا آن طرهٔ سیاه مجعد بر عذارش دیده مانند مار بر خویشتن پیچیده یکی از یاران گفت که جواهر زواهر معانی که از بحر خاطر یاران بر ساحل بیان میآید مناسب چنان می‌نماید که نثار این دُردانهٔ [A. 306] یگانه گردانیده شود مولانا ملالی[2] که از مشاهیر شعرای سمرقند بود در صفت قامت آن نازنین باین مطلع [مولانا صاحب بلخی] رطب اللسان گردید که

زقامت تو بعالم قیامتی برخاست[3] * قیامتیست قدت گر بود قیامت راست

مناسب این مضمون این بیت بخاطر [این کمینه] رسید که لمولفه

قیامتیست قدت کآفتاب رویت هست * بقد نیزه و این از قیامتست نشان

1. A, П تا 2. B, C, B2, П بلایی ; T بنایی 3. A زقامت تو قیامت بعالمی برخاست

ناگاه از یکطرف بازار آواز غلغله و شور و مشغله پیدا شد
مولانازاده فرمودند که غالبا مقصود خمّار است که در بازار میخرامد
و او چنان جوانیست که تا آفتاب جمالش بر سپهر صباحت
و فلک ملاحت طالع گشته خورشید فلک لاجوردی را از رشک
عارض او چنان تب محرق عارض گردیده که سر بر گردبالش
نیلگون گردون نهاده مانند بیماران سر شام[1] بر روی بستر مراغه
کرده سر بر نمیدارد و ماه آسمان را که از غمش نرم[2] تب
رنج باریک پیدا شده جالینوس [فلک] از برای علاجش
اقراص کافور نجوم را شب همه شب ترتیب مینماید نخل روانیست
که در عهد قامتش سرو گوشهٔ باغی گرفته و خودرا شبیه
بزاهدان مرتاض ساخته از عکس خویشتن سجاده بر[3] آب انداخته
گل از عشق رخسار گلنارش ناخنهای خون آلوده[4] در سینه خسته

1. B, B 649, Ст IV سرسام ; B_2 مارایک 2. ? Ст I,II,III بزم 3. A در 4. C, B_2 خون آلود

ماریست سرسیاه کزو مور میدمد * موری بسان طرهٔ خوبان گلعذار
ماران بسر بغار درون میروند لیک * این طرفه کو زجانب دُم میرود بغار
مشاطه‌وار میکند انگشت خود سیاه * کز خط و خال چهرهٔ خوبان کند نگار
گرچه زبان بریده بود در میان[1] خلق * باشد نهفته وجه و لیکن سخن‌گذار

[VII] گفتار در [ذکر] مدهوش شدن این فقیر دلشدهٔ زار زار بادهٔ عشق مقصود خَمّار

روزی در بازار عطّاران سمرقند با جمعی از شعرا و فضلا در دکان ملازاده مُجَلِّد[2] نشسته بودیم و مانند اوراق کتاب مُجَلَّد بشیرازهٔ موافقت بهم پیوسته گفت وگوی بدیهه و مشاعره در میان داشتیم و لوای مطایبه در میدان مباسطت می افراشتیم

1. A در بان C, B در زبان ; П بزبان 2. Ст III مجلدفروش ; Ст I, II مجلدکر

زیر درخت جائی بود باغ را ولی * بالای آن درخت یکی باغ دلکشاست
نسرین و لاله غنچه و نرگس بنفشه نیز * با هم دران چمن همه در[1] نشو و در نماست

[11] لغز قلم[2]

آن کیست در قلم‌رو خاقان روزگار * کاهل قلم بواسطهٔ او کنند کار
پیکیست تندرو که بیک گام میرود * تا خطهٔ خطای ز سرحد زنگبار [л. 30а][3]
گه جزم میشود گه[4] بسر راه طی کند * گه ز انحراف پای کم آرد بوقت کار
جایش بدست راست مقرّر بود ولی * او میل میکند که رود جانب یسار
از بسکه خورده دود چراغ از پی علوم * نبود صحیفهٔ که نکرده برو گذار
باشد سیه‌سری که تراشیده است سر * اوراست لیک ماندن داغ الف شعار
خطاط پیشه ایست کزو کشته است نسخ * یاقوت را خط و هم ازو برده اعتبار

1. Т با 2. Отсюда возобновляется текст по рук. А, л. 29б. П, л. 40б доб. مشهورست
3. Следующие четыре бейта А оп 4. С, B_2 оп در ربع مسکون

بنه روان بکف دست سیب غبغب او * بنوش ازینکه ستودم ز غنچهٔ دهنش

چو میوه‌هاست سخنهای واصفی دریاب * ز باغ عمر خوری بر چو بشنوی سخنش

[10] لغز هیکل انسانی[1]

ای دل کدام نخل خرامان جان‌فزاست * کاندر ریاض خلد چنان نخل بر نخاست

رسته دوطرفه شاخ ببالای آن درخت * وین طرفه‌تر نگر که سر هر دو سوی پاست

برگیست پهن بر سر هر یک ازان دو شاخ * باز این عجب که بر سر هر برگ شاخهاست

گر شاخ و برگ هریک ازان مجتمع شود * یک مشت حاصل آید ازان بیفزون و کاست

بادام و پسته است بر آن[2] درخت لیک * بادام اوست پر مرض و پسته پر شفاست

بادامهایش پسته صفت سر چو وا کنند * بینا شود دو چشم ازان بسکه پر ضیاست

1. Такой заголовок только в рук. узбекского перевода Рук. 1259, л. 52 а дает ошибочный заголовок لغز رطب یعنی خرما рук. 1320, л. 67 а لغز زلف Остальные рук. вообще оп. его.

2 С.В₂ بری

جاهت سواد دیدهٔ اعدا برآورد * ز انگشت بخت تا تو نهی مهر برنشان

چو واصفی نشان تو[1] یابد بسان مهر * مالد ز روی مهر بران چشم خون‌فشان

یا رب که باد دشمن جاه تو چون نگین * دلخون و سینه‌ریش سیه‌روی[2] جاودان

[9] لغز شفتالو[3]

شدم بباغ برای نظارهٔ چمنش * که بود رشک ریاض نعیم و انجمنش

ز گوشهٔ صنمی بر درخت جلوه نمود * که آب در دهن آمد ز خوبی ذقنش

چو یوسف است زلیخاصفت ز شوق بتان * عیان نموده نشانی ز چاک پیرهنش

نهفته در شکم آن صنم بود طفلی * که هست خسته و باشد همیشه سرخ تنش

چگونه خسته نباشد چنین که هر طرفی * نشانه‌های سر سوزن است بر بدنش

وصال آن صنم ار آرزوست لاله‌رخی * ببر بطوف گلستان بخود بمکر و فنش

1. C оп.; B_2 оп. نشان ; B نشان مهر تو یابد ; T оп. весь бейт. 2. T سیه روز

3. Этот *лугз* повторно приводится в главе XI, см. ниже стр. 390.

برغم رافضیان نام چار یار رسول * بود بسینهٔ پاکیزه گوهرش مسطور
غریب نیست اگر واصفیِ مسکین را * بوجه لطف دم نقد ازو کنی مسرور
همیشه تا زر و سیم است نزد خلق عزیز * مدام تا بود این مایهٔ نشاط و سرور
ز گنج دولت و اقبال سرمدی یارب * بود خزینهٔ جاه تو جاودان معمور

[8] لغز انگشترین[1]

ای دل کدام گوهر نایست در جهان[2] * جایش فراز حقهٔ سیمین زرنشان
بس طرفه گوهریست که هرسو که بنگری * در کاغذیست نافهٔ مشکی ازو عیان
گر افکنی بهیئت مجموعیش نظر * گوئی هلال و بدر بهم کرده اقتران
آن بدر از خسوف بود بیشتر سیاه * مانند روی دشمنت ای قدوهٔ زمان
ای حاتمی[3] که ماندهٔ هر جا که حاتمیست * از حیرت سخای تو انگشت در دهان
بر دشمن تو تا در دولت کنند مهر * گردید مهر خاتم و خاکستر آسمان

1. T لغز سیب ; B₂ заглавие оп. 2. T, B جاودان 3. B حاطمی ; C, B₂ этот и следующий бейт оп.

بصیت کوکبه گیری ولایت از خاقان * بضرب تیغ ستانی خراج از فغفور

همای عدل تو زین سان که بال لطف کشود * ز باز پر طلبد بهر آشیان عصفور

ظفر بود ز یمین نصرت از یسار ترا * تو در میانه بدولت مظفر و منصور

ایا شهنشه عادل که گنج فضل وکمال * درون فخزن ذات تو هست نامحصور

بگو که آن بت سیمین عذار دلبر چیست * که نیست پیش وی اندر شمار طلعت حور

شود ز دیدن او چشم روشن آن غلط است[1] * که از بیاض پذیرد سواد چشم قصور

عذار سیمبرانرا بود ز غازه فروغ * ولیک چهرهٔ اورا ز غازه هست فتور[2]

عجب خطیست به بین لا اله الا الله * بروی او که ازان چشم جان شود پرنور

خورد ز[3] قلبیِ خود که شکنجهٔ نمک آب * بود ز مالش[4] هرکس بدین سبب رنجور[5]

اگرچه چهرهٔ خود را بخط و خال آراست * ولی بساده عذاریست در جهان مشهور

ستاره ایست درخشان که بر سپهر کرم * بود شهاب صفت متصل بسیر و عبور

1. T آنغلطیست 2. C, B₂ этот бейт оп. 3. B خور در 4. B نالش 5. C, B₂ этот бейт оп.

شاهی که استخوان عدو در صف مصاف * از تیر و تیغ او زره و بکتر آمده

شمشیر مهر خود فلک تا زمین شکافت * تیغش زمین دریده[1] چو بر مغز آمده

از صبح کرده پردهٔ شمشیر از شعاع * پیشش بزینهار شه خاور آمده.

شمشیر او است صاعقهٔ آسمان فتح * کز بهر دفع دشمن بداختر آمده

شاها توئی که پیش تو هر روز آفتاب * شمشیرها گرفته و بازی گر آمده

شمشیر مهر با سپر نیلگون چرخ * بهر کمینه چاکر تو درخور آمده

خورشید بهر خطبهٔ جاهت خطیب سان * تیغ برهنه آخته بر منبر آمده

تیغ زبان واصفیِ مخلص ترا * از جوهر مدایح تو زیور آمده

میشاید ار طلب کند[2] از بهر جایزه * تیغ ترا که زیب نیام از زر آمده

همواره باد تیغ تو بر تارک عدو * بادا همیشه لطف حقت یاور آمده

[7] لغز تنکه[3]

زهی جمال تو چون آفتاب مظهر نور * ز نور روی تو صد آفتاب کرده ظهور

1. T بریده 2. T, C, B 649 کنی 3. B₂, л. 576 неправильно لغز شفتالو

چون آب زندگیست ولی شربت اجل * پیوسته در طبیعت او مضمر آمده

از فعل تیز خون کسی را چو ریخته * رخسارش از خجالت آن احمر آمده

آبیست صاف و تیز بغایت تُنُک ولی * گه تا گلو و گاه ز سر برتر آمده

10 باشد ز خشم سبلت او متصل بتیغ * مانند غمزه‌های بتان خون‌خور آمده[1]

کرده ز روی صورت مغنیش لام الف * بر فرق هر الف که چو مد افسر آمده

زهرآب خورده گه‌گه و گردیده است تیز * همچون زبان مار و بهول اژدر آمده

هست از ذکور لیک چو انثی بود محیض * باشد اگرچه آب گهی آذر آمده[2]

با آنکه هست جمله زبان هست بیزبان * لیکن ازو جواب دو صد لشکر آمده

15 از تیره شب برآمده رخشان و مستطیل * چون صبح کاذب است و ز مهر انور آمده

دانی که چیست اینکه بیان شد صفات او * شمشیر پادشاه فریدون فر آمده

سلطان محمد آن شه صفدر که تیغ او * یاجوج فتنه را سدِ اسکندر آمده

1. T соединяет это полустишие с первым полустишием предыдущего бейта и делает из двух бейтов один. 2. C, B_2 этот бейт оп.

بدور عدل او جز بر کمان کس زور نتواند * چو دارد سرکشی آن زور بروی زان ممر باشد

کمانداران درگاهش بود هر یک جگرداری * که صد ناوک عدویش را ز هر یک بر جگر باشد

سهامش روز هیجا غیرت مژگان فتح آمد * کمانش وقت میدان رشک ابروی ظفر باشد

بپیشت واصفی خود را بخدمت چون کمان خواهد * که تا بروی ترا از گوشهٔ چشمی نظر باشد

کمان چرخ تا از کهکشان باشد بزه یا رب * قضا را ترکش تقدیر پیشت بر کمر باشد

[6] لغز شمشیر

آن چیست کز شهان جهان بر سر آمده * آن را که بر سر آمده از پا در آمده

هاروت وار رفته گهی سرنگون بچاه * زآنجا[2] بسان یوسف مصری بر آمده

آب حیات ریختنش کار و دم بدم * همچون خضر بوادیِ ظلمت در آمده

پرواز کرده مرغ دل پردلان ز بیم * تا بر جناح باز وغا شهپر آمده

گردیده سرخ و داده سر سبز را باد * در فعل و رنگ و شکل زبان بیکر آمده

از کوه حاصل آمده و جاش بر کمر * همچون کمر بسیم و زر و جوهر آمده

1. C выписывает этот бейт на полях двумя бейтами выше; B_2 этот бейт оп. 2. T کاهی

یا رب اندر پردهٔ فانوس لطف حق بود * شمع اقبالت مصون از باد نقص روزگار

واصفی را حال چون شمع است دور از بزم تو * با دل پر آتش و با دیده‌های اشکبار

[5] لغز کمان

چه چیز است آنکه چون ابرو کمانان فتنه‌گر باشد * گره بر گوشهٔ ابرو بقصد شور و شر باشد

بوقت جنگ با دشمن نگردد[1] رو برو لیکن * بمیدان چون نماید پشت دشمن را خطر باشد

فراوان شاخها دارد کشیده جمله را در پی * دو سر دارد ولی بر هر سرش ظاهر سه سر باشد

چو شیخ منحنی در چله رفته گوشهٔ دارد * ولی هر لحظه از وی گوشه‌گیری برخبر باشد

5 بود در اصل فطرت کج نهاد اما غریبست این * که خیل راستانرا متصل بر وی گذر باشد

در آید هر که اندر قبضهٔ قدرش نیست چندانی * ولی هر گه کشی گویی[2] ز صد من بیشتر باشد

دو باشد خانه‌اش اما گهی یکخانه میگردد * و لیکن خانه‌هایش را نه دیوار و نه در باشد

ز سهم او بود پیوسته خلق بحر و بر ترسان * خصوصاً چون بدست پادشاه بحر و بر باشد

شه جمشید فر سلطان محمد آن شه[3] غازی * که از خورشید گردون را ز سهم او سپر باشد

1. T نباشد 2. C, B_2 گویا 3. T خسرو

[4] لغز شمع

چیست آن سرویکه سیمین پیکر است وگلعذار * بر سرش بنشسته مرغی جلوه گر طاوس وار

چون درخت وادئ ایمن بود کز نور قدش * شد شب تاریک روشن از فروغش چون بهار

روز باشد منزوی در گوشهٔ عزلت ولی * دستگیر گمرهان گردیده در شبهای تار

هر که پیش او بود شب از سیاهی میکشد * صورتش را چون مصوّر از قفایش برجدار

بو العجب حالی که او از موت میابد بقا * وز حیاتش دمبدم گردد فنایش آشکار

نازک اندامی که از تاثیر تحریک نسیم * میشود بیتاب و میگرید فراوان زار زار

عاشقی دارد که جان خود نثارش میکند * لیک او پروا ندارد گر کند صد جان نثار

گه بخرگاهی درآید چون مه خرگه نشین * گاه مجلس برفروزد همچو صدر کامگار

صدر گردون منزلت سلطان محمد آنکه هست * شمع بزم آرای شاهان سکندر اقتدار

ایکه هستی از تفضّل شمع جمعی اهل فضل * گردِ تو پروانه‌سان ارباب دانش بیشمار

شمع جمع بزم وصل 5. T بزم 4. B₂ وفاتش 3. T در 2. T گر 1. П

شمع ایوان جاه اوست خورشید فلک
ماه باشد خشت فرش زان[1] حریم بارگاه
چرخ با خورشید ز احسان خانهٔ جودت رود
قرص گرمی در بغل همچون گدای خانقاه
در ریاض همّتت خورشید و چرخ نیلفام
هست یک برگ گل خودروی با مشت گیاه
لاف زد از رفعت خود پیش درگاهت فلک
گرم شد خورشید بر رویش برآمد زین گناه
واصفی تا بر تو تابد آفتاب دولتش
جز دوام ظل جاهش از خدا چیزی مخواه
تا بود خورشید بر اوج فلک تابنده باد
آفتاب دولتت از برج بخت و عز و جاه

1. T آن

گرچه باشد بینهایت قسمت اقلیم او * پیش رخش سبزخنگ[1] او بود یکروزه راه

نیست غیر از رونمایان زان شه یوسف جمال * زانکه در دریای نیل افتاده باشد در شاه

میکند از مهربانی دیگریرا تربیت * تا بملک خویش سازد در شب اورا پادشاه

دشمنش باشد سیاه شام و در جولانگهش * شب همه شب ریزه های شیشه میریزد براه

لیک خود گیرد بکف جاروب زرین را کند * رفت و روبی جلوه گاه خویش را هر صبحگاه

گرچه با مردم بود گرم اختلاط و مهربان * نیز نتواند کسی در روی او کردن نگاه

روز با صد جاه بر تخت سلیمانیش جای * شام باشد منزلش چون یوسف اندر قعرچاه

گرگشاید چهره سازد عالمی را غرق نور * ور بگرید عالمی را یکزمان سازد سیاه

هست روشن آفتابست اینکه میگیرد ضیا * هر سحر از آستان پادشاه دینپناه

خسرو عالی نسب سلطان محمد آنکه هست * آفتاب اوج برج سلطنت ظل آله

برکواکب پرتوی از مهر رویش گر فتد * نور گیرد مهر از هریک چنان کز مهر و ماه[2]

شد میسر پای بوس او مگر خورشیدرا * کز تفاخر افکند هرروز بر گردون کلاه

1. Айни, стр. 108 و پیش سیر رخش خنک ا

2. T. B_2 оп.

با آنکه هر طرف سوی رخشی رخ آورند * وین طرفه بین که نیست دران عرصه یک سوار

اسپی چنانکه فیل صفت جنگ میکند * لیکن او ریب میجهد از جا رمیده وار

فیلان جنگجوی دران عرصه گاه جنگ * هرگه شوند بند شود جنگ را مدار

از کثرت عساکر و ضیق بساط خلق * در خانها کنند دگر فکر کِشْت و کار

از کِشْت و کار لشکریان پادشاه را * حاصل که هیچ فایدهٔ نیست جز فرار

ز آواز کشت شه رود از خود ز بیدلی * کوئی[1] مگر که میشنود کشت زاضطرار

گسترده خشتها که زهر خشت اوشده * یک خانهٔ که کرده برو لشکری گذار

کردم شمار خشتش از آن ساختن توان * چیزیکه مانده است[2] ز سکندر بیادگار

هر جا که مُرْد شاه فتد فتنه در[3] سپاه * آنجا ز فوت شاه سپه را شود قرار

ای واصفی بنه بسم اسپ شاه رخ * میجو ز فیل حادثه زینهار زینهار

[3] لغز آفتاب

کیست آن سلطان گردون رفعت عالم پناه * ملک عالم را مسخّر کرده بی خیل و سپاه

1 B, T کویا 2. B مانده ; T ماندهٔ 3. B, T بر

بسان دانهٔ خصل ای شه حمیده خصال * نگر[1] بهر طرف افتاده کوکب رخشان

بود دو دیدهٔ خصمت چو کعبتین سفید * چو خالها ز خدنگت برو نموده نشان

بکار خصم تو نبود کشاد گر باشد * کشاد بازی نرد است و صد خطر پیمان

بود بشش در غم مهرهٔ مراد عدوت * بسان طاس زحیرت کشاده مانده دهان

چو کعبتین که افتد بطاس خصمت را * بحلق وکام روان باد رشتهٔ دندان[2]

[2] لغز شطرنج

ای دل کدام عرصهٔ جنگ است وکارزار * کانجاست صبح و شام بیکدیگر آشکار

از هر طرف دو صف بهم آورده اندروی * یک پادشاه روم و یکی شاه زنگبار

دارند هرکدام وزیری که در نبرد * باشند هریکی بیکی بند استوار

صف نخست را نبود جنگ رو برو * گاه از یمین نبرد کنند و گه از یسار

گردد وزیر و بدرقه سازند همرهش * زین صف هرآنکه رفت سلامت بدان کنار

1. A مکر 2. В рук. А все дальнейшие *лугзы*, за исключением последнего لغز قلم оп.

به پانزده شب و روز است بر سپهر آن ماه * که نیست همچو مه چارده درو نقصان

نموده اند تقاطع بهم دو سطح طویل * دو کهکشان شده بر روی آن سپهر عیان

چهار رکن به بین از تلاقی سطحین * کشیده است بهر رکن طرح شش ایوان

چو هندوی زحل و مشتری است پیکرها * رونده در عقب هم میانه [و] ارکان

ز دست و پا همه عاری و طرفه‌تر اینست * که دست و پا چو نباشد همی شوند[1] روان

گهی شوند پراکنده چون نبات النعش * گهی شوند بهم مجتمع ثریاسان

کشاد خویش تو زینهار ازان سپهر مجوی * کزان کشاد بسی بستگی بود امکان

یکی ز جمله اگر وقتد بخانهٔ ضرب * زمان زمان بهوا مانده میشود حیران

اگر زیاد[2] شود از سه تا نمیگذرد * نجوم در ثمن آن مه ای فرید زمان

طویل شد سخن ای واصفی[3] اگرچه هنوز * ز ده هزار معانی یکی نگشت بیان[4]

بر آستانهٔ شه خانه گیر تا گردد * ترا کشادن منصوبهٔ فلک آسان

شهی که تختهٔ نردش بود سپهر برین * بر آن ز کوکب و سیاره مهره است روان

1. A, B, П نمیشوند 2. T زیاده 3. T ای شهریار 4. T, B عیان

باید شد الحاصل که در حین سوار شدن اورا از اسپ فرو کشیدند و سر اورا بریده بر نیزه کردند و دمار از روزگار ایشان برآوردند [بیت]

سری کز تکبّر رسیدی بعرش * بزیر قدم گشت چون سنگ فرش

امیر محمد در سمرقند آن لغز نردرا که[1] از برناچه شنیده بود با چند لغز دیگر طلبیده کتابت فرمود و آن لغزها[2] این است

[ ] لغز نرد

فتاده چیست بزم تو ای رفیع‌مکان * یکی سپهر مسطّح درو[3] مه تابان

مهی که هست بزیرش[4] خجسته پنج هلال * که جمله بر سر یک بدر کرده‌اند قران

دو کوکبیست[5] درو منقلب ز حال بحال * چو مهر و مه که بطاس فلک بود غلطان

همیشه بیست و یک کوکب صغیر بود * قران نموده باطراف چشم هریک از آن

1. C на полях, B_2 в тексте, доб. نزد امیر نجم ثانی 2 A لغز 3. Остальные рук. برو 4. C,B_2 مدیرش T ; بدورش 5. Остальные рук. کوکب است

از معنی خاص یا خیال [خاص] یا تشبیه خاص خالی
نیست امیر نجم گفت حالا این بیمثل عالم و نادرهٔ
زمرهٔ بنی آدم در کجاست گفتم در سمرقند [است] فرمود
که البته کس فرستید و اورا طلب نمائید که در قتل
عام سمرقند ضایع نشود درین سخن بودیم که از اطراف و
اکناف لشکر غلغله و نفیر و فریاد داروگیر برآمد گفتند که
لشکر اوزبک رسید امیر نجم گفت عبیدرا زنده بیارید[1] که اورا
پیش شاه میفرستم و دیگرانرا هرچه خواهید کنید گفتند کار از
آن گذشته است که شما این گوئید زود سوار شوید[A. 296]
امیر محمد فرمودند که اورا بتکلیف تمام راضی ساختیم
که بگفش و توی پیراهن و سربرهنه سوار شود که
میگفت از اینها چه حساب [که] از برای ایشان سوار

1. A گیرید بیارید

با وی یک عشر نمیتواند خواند و شاگرد مولانا حسین واعظ
است [که] مولاناء مذکور در تعریف وی چنین فرموده‌اند که
میان ما و او در وعظ همین فرق است که او خوش آوازست
و من خوش‌آواز نیستم مقلّدیست که بتحقیق پیوسته درین
فن[1] هرگز مثل او نبوده در معماشکافی بمرتبهٔ‌ایست که هر
معمای مشکلی که میخوانند نام ناگفته میشکافد و بدیع الکتابتیست
که در یک روز کافیه و شافیه و شمسیه را نوشته بر وجهی
که اصلا در وی غلطی پیدا نشده در مصابرت بر جوع
بحدیست که ده روز روزه میدارد که درین ایام روزه
نمیگشاید و بدیههٔ او در شعر بمرتبهٔ‌ایست که هر استاد پهلوان
قصیدهٔ غرائی را که فرمایند که پنجاه یا شصت بیت باشد[2]
در یک شب جواب میگوید بر وجهی که هیچ بیت وی

1. Остальные рук. شیوه 2. П میباشد

سرپنجهٔ دارد که شیر ژیان پیش او پشت دست تسلیم بر
زمین مینهد[1] و در خراسان هیچ زبردستی بر وی ظفر نیافته و
پنجهٔ یلیِ اورا نتافته و قوّت روندگی و رفتار وی بدرجهٔایست
که از مشهد علی موسی رضا تا خراسان که عبارت از هراة است
شصت[2] فرسنگ است و راه است در کمال درشتی در دو روز
آن راه را پیاده طی نموده[3] در شناوری قدرت او بمثابهٔ ایست
که یکنوبت فریدون حسین میرزا در باغ زاغان فرمود که هر دو دست
اورا با دو پایش بسته اورا[4] مثل گوی ساخته در حوض انداخته اند از
نماز پیشین تا نماز شام در آن حوض شنا میکرده[5] و حافظ
خوشخوانیست و قرآن را در آهنگی میخواند که هیچ حافظ بلندخوانی

1. A نهادی 2. A شصت و پنج 3. A کرده 4. A هر دو دست اورا بربسته
تا نماز دیگر B, П ; تا نماز دیگر شنا میکرده 5. C, B_2 با دو پایش نیز بسته
تا نماز دیگرغه چه شناورلیک قیلورایردی T ; شناوری کرده

قصاید و مقطعات و مثنویات و رباعیات لایعد و
لایحصی یاد داشتند و در وقت بازی آن ابیات را
می‌خواندند روزی در گِرد قلعهٔ غجدوان نشسته بودند و
دوستی و برناچه نرد میباختند و ابیات مناسب میخواندند
برناچه لغزی از برای نرد بنیاد کرد امیر نجم باستماع و اصغای
آن مشغول[1] بود چون به تخلص رسید پرسید که واصفی
کیست که در خراسان از برای مردم زیارتگاهی[2] عرضه‌داشتی
نوشته بود و انشاء آن بغایت خوب واقع شده بود بسی
تفحّص کردیم اورا [л. 29a] نیافتیم حالا که این لغز اورا شنیدیم
بخاطر رسید که وی محکم کسیست[3] که شعر بدین لطافت را
با انشائی بدین متانت جمع کرده امیر محمد فرمودند که ما
گفتیم که وی در ده امر متفرّد و عدیم النظیر است قوّت

1. Все остальные рук. متوجه 2. П, Т زیارتگاه 3. Т صاحب کمال کشی دور

دماغ او می‌آورد و حرکات میکرد تا غایتی که او برمیخاست[1]
و هر دو در یکدیگر میچسپیدند و جامه‌های یکدیگر می‌دریدند و مشت در
هم می‌بستند و سر و روی یکدیگررا میشکستند حضّار مجلس بصد
تشویش ایشانرا جدا میساختند و باز در بازی می‌پیوستند[2] القصه تا
آخر بساط بر همین اسلوب بود و هر بازی[3] که میخواستند غیر
مکرّر حرکات میکردند تا آخر کار که به برد یا مات میرسید آن
برنده فرجی بسر میکشید و از یک گوشهٔ آن فرجی[4] در آن
یک نگاه میکرد و صنعتهای طرفه می‌آورد که فریاد از اهل مجلس
بر می‌آمد دیگر بساط نرد و شطرنج دوستی و برناچه که
قصاید استادان در باب نرد و شطرنج از لغز و غزل و

1. Все рук., включая A برمیخواست ; T جایدین توروب
2. B و باز می‌نشستند
3. B بازی ; T هر اویون کیم اوینار ایردی لار
4. П в обоих случаях و باز بازی در می‌بستند فرنجی

خلیل خوانندهٔ که این دو کس باطلی میافکندند و کارد برهنه و دایرهٔ در پیش مینهادند و بغلاظ و شداد قسم یاد میکردند که هرکس از این جماعت حضّار و نظّار که در بازیِ ما دخل کند و یکی را تعلیم دهد این کاردرا برمیدارم و تا دسته در وی مینشانیم و دایره از برای آن بود که اگر فی‌المثل هرکدام پیادهٔ زیادتی میبرد آن دایره را برمیداشت و در رقص می‌آمد و نقشی یا صورتی بنیاد میکرد و حرکاتی می‌نمود که حاضران مجلس نزدیک بآن میرسید[1] که از خنده بیهوش شوند و آن دیگر[2] مانند ماتم‌زدهٔ ملولمند بودی[3] که گویا تمام قوم و قبیلهٔ اورا قتل[4] کرده‌اند مشاهدهٔ وی بیشتر موجب ضحک میشد آن رقّاص در حین رقص سر و پای خودرا در پیش

1. Остальные рук. میرسیدند 2. A و دیگری 3. A بود 4 Остальные рук. قتل عام

بر فراز طارم گردون رسانیده بود و در دور شاه اسماعیل
بواسطهٔ حبّ جاه در چاه غرور افتاده اظهار تشیّع نموده در
سلسلهٔ ایشان بر منصب[1] خلیفگی استناد یافته بود در
وقتی که اورا تیمور سلطان از خراسان به سمرقند فرستاد در
مجلسی باین کمینه اینچنین حکایت فرمود که ما در عمر خود سه
مجلس [تفرج] و مشاهده نموده‌ایم که [л. 286] عقل ما
تجویز چهارم آن نمیکند یکی مجلس شطرنج بازی مولانا خواجه
اصفهانی و مولانا بنائی که در اثنای بازی بدیهه میگفتند و
درر معانی بدیع میسفتند و بدیههٔ ایشان مُفْحِم بهجو میشد
الفاظ رکیکه و عبارات شنیعه از ایشان سر بر میزد که
کسی را طاقت شنیدن آن نبود و از خنده کار بسرحدّ
بیهوشی میرسید[2] و دیگر مجلس مولانا خواجه گوینده و امیر

1 A بمنصب 2. Остальные рук. میکشید

نرد ایشان را دست بمثابهٔ [طویل] بود [که] ده هزار و از آن نیز زیاده از استادان این فن خانه‌گیر مساکن تسخیر ایشان بودی و ابو زید و لیلاج و قهرمان نزّاد که این سه تا[1] وحید عصر و فرید دهر[2] بودند اگر معاصر ایشان بودی در عقب ایشان رفته کشاد کار خود از منصوبهای ایشان طلب نمودی و در فن شطرنج هریک دو اسپه در عرصهٔ دعوی رخ نهاده همارهٔ پال هندی [را] که بر تخت فیل نادره‌گی تفوّق داشت پیاده‌گی میفرمودند مانند فرزین که از مقارنهٔ شاه دور نیست نجم ثانی ایشانرا از پهلوی خود جدا نداشتی امیر محمدِ امیر یوسف[3] که از جملهٔ مشاهیر نقبا و فضلای خراسان بود [و] در زمان سلطان حسین میرزا[4] و محمد شیبانی خان کوس دعوی انّی اَعْلَمُ ما لا تَعْلَمونَ

1. B تن 2. A زمان 3. B امیر محمد یوسف; T میر محمد یوسف 4. Остальные рук. بایقرا

میداند و میگوید زهی دولت و شرف که در راه دین
محمّدی و ملّت مصطفوی صلی الله علیه و سلّم سربازی
نمایم باین نوع سخنان اورا بجنگ تحریص و تحریف نمود
اما نجم ثانی بر آسمان اُبّهت و قهرمانی بنوعی بجلوه‌گری
آمده بود که آفتاب عالمتاب سپهر لاجوردی در نظر وی کم از
ذره می‌نمود و فرقهٔ قزلباشیه به تخیّلِ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ[1]
بوادی طغیان و خذلان دواسپه سعی و کوشش می‌نمودند و
دبدبه و ندای إِنَّا لَنَحْنُ ٱلْغَالِبُونَ[2] در کاخ گنبد[3] گیتی درافکنده
بودند در تاریخ بیستم ذی قعده سنهٔ ۹۱۸[4] بود که قلعهٔ
قصبهٔ نجدوانرا مثال حلقهٔ انگشترین محاصره کردند دوستی و
برناچه که در فن نرد و شطرنج یگانه و فرد بودند و در شیوهٔ

1. Коран, 16,16. 2. Коран, 26,43. 3. A کاخ و گنبد 4. П سنهٔ مذکوره; C,B,B2 ۹۱۹ (вместо единицы стоит точка); T توقوز یوز توقسان توقوز

نما که گوی دولت وَالسَّابِقونَ السَّابِقونَ أُولَٰئِکَ المُقَرَّبونَ[1]
در خم صولجان همّت درآری [л. 28a] و دمار از نهاد
آن جماعت خاکسار برآری حاصل که عبید الله خان را
سوار گردانیده[2] قاعد اعنهٔ آن لشکر و آخذ اذمهٔ آن
عسکر گردیده بجانب [لشکر] قزلباش متوجه شد چون یک
دو فرسنگ پیش رفتند امیر عرب فرمودند که شما اینجا تجاوز
ننمائید تا من روم و جانی بیک سلطان را به شما ملحق
گردانم چون امیر عرب به پیش جانی بیک سلطان آمد دید
که اگر یک لحظهٔ دیگر تأخیر میشد آن لشکر بتمام
متفرّق میگردید اورا زجر بسیار کرد و گفت شرم نمیداری
که باوجود این همه دلاوری و بهادری گریز به خاطر راه
میدهی[3] عبید الله خان که فرزند تُست اینرا عطیهٔ آلهی

1. Коран. 56,10–11. 2. A کرده 3. Остальные рук. بخاطر میگذرانی

عالی‌نهمت دارید و دل بیندازید درین حکایت بودند که خبر آمد که قرشی را گرفته قتل عام نموده[1] بر وجهی که متنفّسی زنده نماند عبید الله خان گریان شد و گفت که مخدوما به این جماعت چگونه مقاومت توان کرد [بیت]

گر نیست از سبب بسبب التجا روا * خیر البشر ز مکه به یثرب چرا گریخت[3]

امیر عرب در جوش و خروش آمده فرمودند که

تا نگرید کودک حلوافروش * بحر بخشایش کجا آید[4] بجوش

این زمان تردّد نمائید[5] که آنجماعت مغلوب میگردند بنابرانکه چون ظلم و تعدی درجهٔ کمال می‌یابد زوال مقارن اوست و این نهایت ظلم است که ایشان کرده‌اند بر خیز ای فرزند و پای دولت در رکاب سعادت کن و بر همه سبقت و مبادرت

1. Другие рук. کردند 2. Другие рук. خلاص نشد 3. А برفت 4. П نمیآید 5. Остальные تردد قلماسون ; Т рук. نماند

برهان الاتقیا غوث الاسلام مغیث المسلمین سلطان النقبا و
نقیب السلاطین امیر سیّد عبد الله الملقّب بامیر عرب از ولایت
ترکستان به بخارا آمده اند و عبید الله خان را دیده اند که بنغایت
بیدل شده و عنان اختیار از دست داده گفته اند ای فرزند ترا
چه میشود حضرت حق سبحانه و تعالی از برای شما تُحَف
و هدایا فرستاده و جهة شما مراتب علیّه در دنیا و آخرت
مُهَیّا کرده شما میخواهید که آنهارا پشت پا زنید و قبول نکنید
عبید الله خان گفت که مخدوما این تحقیق پیوسته که عدد لشکر
این جماعت از هشتاد هزار متجاوز است و کمیّت لشکر ما پیش
شما معلوم است امیر عرب فرمودند که اعوذ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَانِ
ٱلرَّجِيمِ[1] كَمْ مِن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ ٱللَّهِ
وَ ٱللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ[2] واقعهٔ جنگ[3] بدررا منظور نظر همّت

1. Коран, 16,100, но не اعوذ, а فَٱسْتَعِذْ 2. Коран, 2,250. 3. Остальные рук. оп.

همایون بآن پیشرو صفهانی نجم ثانی مغلوب گردیدند الحمد
لله الذی صَدَقَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ و اَعَزَّ جُنْدَهُ وهَزَمَ الْاَحْزَابَ [قطعه]

با چرخ گفت کیوان کآخر عبید خان را * [л. 276] معمورهٔ ممالک گردد تمام حاصل
فی الحال چرخ گفتش کای پیر سالخورده * هر چند حاضری تو ما هم نه ایم غافل
ما دیده‌ایم و خوانده از روی طالع او * این شکل در مبادی این نقش در اوایل
رایات کامگاری از رای اوست[1] علیا * آیات شهریاری در شان اوست نازل

و کیفیت آن فتح و نصرت آنکه چون لشکر قزلباش شهر نسف را که عبارت از قرشی است محاصره کرده‌اند عبید الله خان و جانی بیک سلطان[2] در نواحیِ کرمینه و کوچکونچی خان و تیمور خان[3] با سایر سلاطین در میانکال بودند و همهٔ ایشان [بحکم] وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ[4] بر فرار قرار داده بوده‌اند که عالیجناب نقابت آیاب حضرت قطب الاقطاب سلطان الاولیا

1. A تست 2. T,C и B خان 3. П, T تیمور سلطان 4. Коран, 2,191.

فرمودند که بکرات و مرات واقعهٔ منام فلانی را تجربه کرده‌ایم
هرگز تخلّف نکرده و اینجانکه تعبیر یافته تغییر نه پذیرفته ایشان
با جمعی یاران داعیهٔ سفر هندرا فسخ گردانیدند و پای در
دامن سلامت پیچیدند علی الصباح روز سیوم بود که چون
کوس ناموس زرین ورق شاه مشرقرا بمقرعهٔ اَلْقارِعَةُ ما
اَلْقارِعَةُ[1] فرو کوفتند و نوبتیان وَالصُّبْحِ اذا تَنَفَّسَ[2] به
صدای ندای آوای[3] نای خروسان خروشان دم در سفید
مهرهٔ سفیده‌دم دمیدند نفیر و خروش برآمد که آن [کوچکان
حیدری] مخالف[4] که از مقام [عراق] ساز بزرگی آهنگ
کرده بودند و دایرهٔ بسیط عالمرا بر عرب و عجم راست چون
دل عشّاق بینوا تنگ ساخته به نیریز[5] طرب‌انگیز تیرباران عساکر

1. Коран 101,1. 2. Коран, 81,18. 3. C,B2 آوازی 4. A مخالفان 5. T تبریز طرب انگیزدا؛
C تیرنز

شیرباران شده و کوچها و بازارها بمثابهٔ جویهای شیر روان گردیده صباح بملازمت آنحضرت آمده آنواقعه را بعرض رسانیدم بغایت خوشحال شدند و فرمودند که شیر عبارت از نور دین محمدی و صفای شریعت ملّت احمدیست که از عالم سموات بمرکز سفلیات نازل گردیده این واقعه بیارهٔ مستبشره و دلیلیت ساطع و حجتیت قاطع که شجرهٔ خبیثهٔ دولت اینطایفه کَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ[1] بصدمات عواصف قهر ملیک مُقتدِرٍ کَأَعْجَازِ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ[2] بخاک مذلّت[3] خواهد خفت و نهال طوبی‌مثال دین سید مختار کَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ و فَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ[4] در ریاض فردوس‌آئین دنیا طراوت و نضارت خواهد پذیرفت بعد از آن

1. Коран 14,31. 2. В Коране имеем: عِنْدَ مَلِيكٍ (54,20) и كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ مُقْتَدِرٍ (54,55.) 3. A مزلت 4. Коран, 14,29.

دریای آبی می‌نمود که در وی صدهزار نهنگ کاینات‌آشام جلوه‌گر
بود به سمرقند خبر آمد که امیر نجم گفته سمرقندرا که میگیرم
شهر اورا هموار ساخته فالیز میکارم و خربزهٔ اورا برسم تحفه به
شاه اسماعیل میفرستم بعد از آن متوجه خطای میشوم ساکنان
بلدهٔ سمرقند چون این خبر[1] شنیدند بمثابهٔ بیارهٔ فالیز دست و
پای ایشان شل گردید و سرهای خودرا خربزه‌صفت بر صحرای
نا امیدی افتاده دیدند عالیجناب قدوة العلما مولانا حاجی تبریزی
[با جمعی از طلبه اتفاق] نمودند که بحکم عَلَیْکُمْ بِالسَّوادِ
الْأَعْظَمِ متوجه هندوستان میباید گردید و آب حیات [و] زندگانی را
در آن ظلمات میباید طلبید در همان شب که این اتفاق
نمودند منهیان غیب و مبشّران لاریب در مرآت رؤیای این
فقیر چنین نمودند که ستاره‌های آسمان بر مثال پستانهای گوسفند

1 П, л. 32a سخن

در غرهٔ شهر ربیع الآخر سنه ۹۱۸[1] بود که امیر نجم[ثانی]
با هشتاد هزار قزلباش اوباش از آب آمویه گذشته بر
فراز اسپان بادپای تازی‌نژاد و با تاج و دواج[2] تو گوئی
که از تصادم ریاح آتش در نیستانی افتاده بود و از
کثرت گچم و زره و جوشن کوه آهنی بود که کریمه وَ تَرَی
الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ[3] در وقت
مشاهدهٔ آن بخاطر میرسید [و] یا از صدمت طنطنهٔ
ابّهت و عظمت عبید الله خانی کوه آهنی مذاب گشته [л. 27а]

1. T повторяет словами: توقوز یوزاون سکز 2. Так T, л. 716, B 768, л. 105б и Ст I, II. A رماج; Ст III رماح; B ریاح; B_2. رآج. B 768 и T (на полях) вставляют далее слова: نسف جانبیغه یوروش کورکوزدی Вместо этих слов рук. C, л. 46б (поля) и B_2, л. 49а дают следующие слова: با آن کوههای قیمتی بند ساخته [C доб. بیشکوه(?)] آن کروه بودند که گویا از شعلهٔ آن و از تصادم الخ 3. Коран 27,90.

آن فرد ز جملهٔ سلاطین بجمال * دی گفت مرا گوی ثنا در همه حال

گفتم ز حسود چون نهان در آخر * خندید و دران یکی شد بخیال[1]

مطلع مستخرج از سه بیت آخر غزل

بدعوی ای مه گردون به پیش یار من رفتی * یکی در خویش[2] دیدی و ز شرم[3] از خویشتن رفتی

مطلع مستخرج از مطلع معما باسم شاه

بدعوی مه به پیش یار من رفت * یکی در خویش دید از خویشتن رفت[4]

[VII] گفتار در ذکر وقایعی که در شهر سمرقند سمت ظهور یافت و آن آمدن نجم ثانی بود

1. В рук. C и A разгадка надписана над каждой строкой: над первой سلطان, над второй محمد над третьей بهادر и над четвертой خان 2. A خویشتن 3. A ز 4. П вместо этого бейта в точности повторяет предыдущий.

ای منم فرد از جمیع[1] خلق ای شاه کرم * سال و ماه[2] اندر طواف کویت از جان دمبدم[3]

بی جمالت دی همیگفتم که از غم چون[4] رهم * لطفها کردی نمودی روی وارستم ز غم

وه که در اثنای شرح دردهای مه ترا * طرّه گشت آشفته وشد حال زار و دل دژم

این که گفتم شمهٔ[5] ز احسان و دلجوئی تو * این نهان نبود در آفرگشته در عالم علم

لب به خندیدن گشای ای فریدون پیشگی * نام دارا چون رود پیش تو با تعریف جم

غیرتم افزون شود چون آن حسود بی هنر * میکند هردم خیال کج پی کسب درم

او بدعوی سر برآورد ای مه گردون مقام[6] * حیله ها آرد به پیش ای شاه کردد[7] محترم

زین که من گفتم ز بدرفتار بیش[8] ای شه یکی[9] * میتوان در[10] نزد خویشش امتحانی کرد هم

یاد شه کن واصفی ورشه مگو[11] از خویشتن * دیگر این رفتار را باید که سازی ملزم

رباعی مستخرج ازین غزل که هر مصرع معماست

1. T имеет далее: خلق و جمع ای شاه کرم 2. A مه 3. T آید 4. T وا 5. T رخسارهٔ

6. П شه 7. A کردون ; рук. B добавляет после آرد против размера بکف 8. Чтение неясно.

9. A оп. 10. A از 11. T شرم گو ; ورشه بگو (?)

بود جود و سخا احسان و لطفت بیحد و بیمر

از آن ضد و عدو خصم و حسودت بی‌هنر باشد

که ظاهر میکند هر دم غرور کبر و کرّ و فر[1] [л. 266

بوصف ذات تو طبع و خیال و فکر[و] اندیشه

بود حیران و سرگردان و کج‌رفتار و کور و کرّ[2]

پی کسب درم[3] از خاص و عام و عالم و عامی[4]

بدرگاه تو آیند از دل و از دیده و از سر[5]

غزل مستزج موشح بنام ابو الغازی سلطان محمد[6]

1. T غرور و کبر ایکسر 2. T этот бейт оп. 3. A کسب و درم 4. A از خاص و عوام و عامی و عالم

5. В рук. А, П и С это полустишие имеет следующий вид: بدرگاه تو میایند از جان و دل و از دیده و از سر

затем в рук. А и С частица می в сказуемом и слова جان و были вычеркнуты. 6. Варианты заголовка:

рук. B2, л. 48б غزل مستزج از قصیده بطریق اشتقاق و موشح بنام ابوالغازی سلطان محمد

рук. Т, л. 70б و بو غزل نیک مصرع اوّلی ابو الغازی اسمی بیلا موشّح دور و سونکغی مصرعی

سلطان محمّد آتی بیلا توشیح تورور و بو صنعت خوب واقع بولوب تور

رموز و نکته و سرّ دقیق و مشکل و مضمر

بدورت صعوه و تیهو حمام و کبک یبجوید

برای آشیان از باز و خاد و جرغ و شاهین پر

بعالم از تو اهل علم و فضل و دانش و بینش

بود خوشحال و میمون‌فال و دنیادار و دین‌پرور

چو گشتی خزاین جم قباد و کی فریدون هم

به پیشت چون گدایست و غلام و خادم و نوکر

حدیث وصف و ذکر نام[1] دارا چون رود پیشت

بهزل و خنده و بسط[2] و تمسخر میرود اکثر

ز تعریف جمال و جام[3] و شکر[4] جود و انعامت

دهان انس و جان پرور به کام جان و دل شکر

بعزّ و مال و ثروت حشمت و افزونیِ شوکت

1. T جود 2. T برل (?) 3. Остальные рук. جاه 4. A و شکر; T شکر و بدل

غلام و بنده [و] کهتر امیر و خادم و چاکر
اگر مدح و ثنا وصف و تعریفت بشرح آید
نگنجد در سما و ارض و عرش [و] لوح یک دفتر
شهان[1] آیند بهر عزّ و جاه و دولت و حشمت
همه پیشت مطیع و بنده و سرباز و فرمانبر
ترا عیش و طرب هردم بگشت و عشرت و باشد
عدو آشفته‌وش بدحال [و] زار و بیدل و ابتر
بود خصمت دژم‌خاطر حزین گریه‌کنان غمگین
تو خوش افتاده با مستی و شرب و مطرب و دلبر
هزار احسان [و] دلجوئی و لطف و مرحمت ازتو
پیاپی بر فقیر و نامراد و عاجز و مضطر
نهان نبود ز ادراک و ضمیر و خاطر و رایت

1. Остальные рук. شهها

بطور مصطفی و یوسفی و عیسی و حیدر
بُوَد در سال و ماه و روز و شب اندر طواف ای شه
بکویت مشتری و زهره و خورشید و مه انور
کنند از جان و دل از دیده و سر دمبدم خدمت
ترا کیخسرو و دارا و کیکاوس و اسکندر
برای جاه و مال و خدمت و دریوزه می آید
بکویت خسرو [و] خاقان بسویت طغرل و سنجر
گفت ملک جهان از کوه و دشت و بحر و بر[1] کرده
غمام آسا پر از لعل و زبرجد [و] لؤلؤ و گوهر
ندارد همّت و لطفت نهایت جود و احسان هم[2]
کرم کردی و بنمودی و فرمودی شدی سرور
ترا شد رستم زال و فریدون و کی و بیژن

1 A, C (на полях) بحر 2. T этот бейт оп.

30 بحجره خصم شترِ دل بخاک رفت چو آب * شترِ چو آتش و باد آرد[1] و حجره‌اش بشکن

شترِ ز حجره بران خاک خصم ده برباد * که آتشین شترش برد آب حجرهٔ من

شترِ چو آتش و باد آوری ز حجره که ساخت * بخاک حجره ز آب عرق شترِ جوشن

[л. 26a] چو واصفی شترش آب ده بحجرهٔ خاک * شترِ ز باد وز آتش بحجره کن مأمن

همیشه تا شترِ و آتشست و حجره و خاک * شترِ ز باد وز آبست [و] حجره مستحکم

35 عدوی حجرهٔ پر آب و بادپا شترت * بخاک بادشترِ حجره آتشین گلخن

جواب قصیدهٔ چار در چار عبد الواسع جبلی اینست

و ما توفیقی اِلّا بِاللّٰهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ و اِلَیْهِ اُنِیْبُ

ترا زین ملک و نام [و] عدل[2] [و] داد است ای فریدون فرّ

اساس [و] قدر و جاه و حشمت از جمشید عالیتر

بِخَلْقٍ خُلْق[3] و لطف و همّت ای شاهِ کَرَم دایم

1. Однако во всех рук., кроме A и П. стоит против размера آرد 2. T далее: ای شاه فریدون فر

3. A بخلق خلق ; T بخلقُ خلقُ ; C بخلی وخلی ; B بخلق وخلق ; B2 بخلی وخلق

زآب چشم شتر حجره زآن نشد برباد * که خاک حجره شد از آتش شتر مُشقَن

چو آب و باد بلا برد حجره[2] وشترم * بخاک حجره‌ام آتش نگر شترگردن

ز باد و آب شتر حجره بین زموج حباب * شتر بقهر چو آتش بخاک حجره فکن

شتر چو باد بران آب جو ز حجرهٔ جان * که ز آتشین شترش خاک حجره شد کلشن

ببادپا شترش حجره آتشین دل ماست * بخاک پای شتر و[3] آب حجره ذوالمن

چو بادپا شترش آب حجره دلکش وهست[4] * ز آتشین شترش خاک حجره‌ام روشن

شهما مرا شتر و حجره شد در آتش وآب * ببادپا شترم ده بخاک حجره وطن

بحجره‌ام شترت همچو آتش آمد و باد[5] * ز آب جوی شتر خاک حجره شد حو چمن

ز خاک حجرهٔ خصم آب یکشتر بگذشت[6] * بحجرهٔ شترش باد و آتش است دشمن

بدوستت شتر بادپا و حجره و آب[7] * بخصم حجره و آتش بود چو خاک کهن

1. T, پس 2. T حجرهٔ شترم 3. T on. 4. T,B, B 649 دلکش است 5. T آمده 6. T یکدست 7. T به دوستت شتر باده باد C آمد و آب باد حجره آب

ز باد پا شترو حجرهٔ پر آب چه سود * که حجره خاک و شتر آتشست و جامه کفن

شتر در حجره درآمد چو باد [و] آتش زد * بخاک حجره و خورد آب را شتر ز عطن

بخاک حجره زد آتش شتر ز سینه وشد * ز باد پا شترم حجره آب و پرویزن

ازان دهد شتر از قهر خاک حجره بباد * که اشتر آتش و آبست حجره اش مسکن

چو باد و آتشم آمد شتر بحجره و ریخت * بخاک حجره شتر زآب چشم درّ عدن

بباد پا شترم بود تنگ حجرهٔ خاک * بحجره شد شترم زآتش آب چون روغن

بآتشین شترم زد بحجره بادی وشد * گلاب اشک شتر خاک حجره مشک ختن[1]

در آب و آتشم از فکر حجره و شتری * که باد مرگ شتر حجره هست خاک دهن

بود بحجرهٔ خاکم شتر چو باد ولی * شتر بحجره چو آتش بآب بس دشمن

شترسوار چو باد آمدم بحجرهٔ خاک * بآب حجره زآتش شتر کشاده دهن

بخاک حجره شتر آب خوش نیافت که هست * شتر بحجره ز آتش چو باد در شیون

شتر زآتش دل باد حجره کرد سموم * بخاک حجره شتر زآب فم شگفت سمن

1. Дальнейшие 18 бейтов этой касыды в рук. A оп.

وین[1] عجب کز گریه باشد در گلوی او گره * ز اوّل شب تا طلوع خور بود این درخورش

بسکه از سوز درون بر چهره‌اش بینی سرشک * چشمه باشد عیان در دامن از چشم ترش

واصفی هم وصف اسم و هم مسمی کرده‌ست * تا شود روشن بچشم عقل[2] نیکو بنگرش

جواب قصیدهٔ شتر حجرهٔ کاتبی که در هر بیت عناصر اربع زیاده شده

به بند بر شتر باد خاک[3] حجرهٔ تن * شتر در آب فنا ران و حجره آتش زن

برون حجرهٔ[4] خاکم چه سود یکشتر آب * بحجره صد شتر آتش زنند باد فتن

شتر ز حجره رود همچو باد ز آتش خشم[5] * ز بس[6] کشد شتر از آب و خاک حجره محن

ز باد و آتش دوران شتر بحجره کشم * که خود کشیده شتر آب و خاک حجرهٔ من[7]

ز باد دم شتر آتش حجره افروزد * شتر بحجرهٔ خاک آب بخشدم ز لبن

چو باد نفس شتر حجره این تن خاکیست * شتر در آر بآتش به خاک حجره فکن

شتر ز حجرهٔ[8] تنگم چو شد در آتش و آب * ز خاک حجره شتر شد چو باد از روزن

1. A وی 2. A خلق 3. T, C, B2 باد و خاک 4. T برون ز 5. T,B چشم
6. A,B پس 7. T تن 8. T بحجرهٔ

بحر سریع مقطوع مثاله

ای همه هستی ز تو پیدا شده * خاک ضعیف از تو توانا شده

بحر خفیف مخبون مقصور مثاله

ماه رویا بخون من مشتاب * کشتن عاشقان که دید صواب

بحر رمل مسدس محذوف مثاله

مانده‌ام از یار دور و زنده‌ام * زین گنه تا زنده‌ام شرمنده‌ام

بحر رمل مسدس مخبون سالم مثاله

ای ز سر تا بقدم جان کسی * جان کشم پیش تو جانان کسی[2]

این هم لغز است و هم معما

چیست آن شاهد که چون خورشید باشد اوفتش * هست زیر پا بسان خسروان تخت زرش

1. C بحر خفیف مخبون مقصور چهار بحر یکی سریع مقطوع و نیز بحر رمل مسدس و в дальнейшем перед самими примерами размеров не указывает 2 Далее текст в рук.

A возвращается на горизонтальные строки листа (256).

واصفی مردی کن از تیغت زند آن تندخو * ترسش کز آب هرگز تر نگردد هیچ مرد[1]

غزلی که در چهار بحر واقع شده اینست

نرگس جادوی تو آهوی چین * نافهٔ آهوی تو خال جبین

هندوی گیسوی تو حامیِ کفر * غمزهٔ خونیِ تو ماحیِ دین

صورت ابروی تو قبله‌نمای * ساجد ابروی تو روی زمین

یک سر موی تو و ملک جهان * یک گل روی[2] تو و خلد برین

آمده از خط تو نقش و نگار * بر دل یکرویه چون نقش نگین

از دل من سوی تو مهر و وفا[3] * متصل از سوی تو دعوی کین

واصفی از قد تو دیوانه ایست * مضطرب از خط تو زار و حزین[4]

1. После этих слов текст в рук. A переходит с полей вновь на горизонтальные строки листа. 2. П,С и B کوی 3. Остальные рук. بهروفا ; B переправляет بهر на مهر 4. Следующие ниже примеры четырех размеров выписаны во всех рукописях на полях; B первый пример опускает совсем и размеров не указывает.

تیغ تو برسراست و تو پرسی زمن سخن * در زیر آب کی بُوَدم فرصت جواب

خوابم ربوده بود زدی تیغ ناگهم * آری زنند آب بکس بهر دفع خواب

بی تیغ تو بسر نبرد واصف دمی * مستسقی[1] است کی کند از آب اجتناب

و له ایضاً[2]

از تن خاکی برآرد گرد هردم آه سرد * تیغ بردار و بآب لطف خود کن دفع گرد

مینشینم وانگهی تیغ تو برسر می‌خورم * زآنکه بر پا آب خوردن موجب رنجست و درد

تیغت[3] آمد بر دلم گر آه کردم عیب نیست * آب چون بر اخگر سوزان فکندی دود کرد[4]

سوی تیغت چون دویدم دست یکدم بازکش * زانکه نتوان در زمان بعد از دویدن آب خورد

کرد چون تندی رقیبت تیغ بستی بر کمر * بسته گردد آب هر گاهی که تندی کرد برد

میزند تیغم رقیب سرد و میلرزد تنم[5] * لرزه می‌آید بلی چون بر تن آید آب سرد

1. A مستسقیست 2. C Δ ; в других рук. подзаголовка нет. 3. A (размер нарушен) تیغ

4. A کردکرد ; 5. T : میزند تیغم رقیب سرد میلرزم چو بید ; B2 و سرد میگردد تنم

از آرزوی[1] تیغ تو بگداخت چشم من * آری ز قحط آب بود خشکیِ گیاه

تیغت بخون چو سرخ[2] شد از وی گریختم * جوید ز سیل فتنه بلی هر کسی پناه

تیغ تو زنگ تا نخورد برّش از نیام * آبی که دیر ماند بیکجا شود تباه

هر دم ز زیر تیغ تو آید برون تنم * هرگز نایستد بتنِ آبْ برگِ کاه

از ضرب تیغ تیز تو افتاد واصفی * غلطاند آب تیز کسی را ز جایگاه

و له[3]

گفتی ز تیغ من شود آخر جهان خراب * آری جهان خراب شود عاقبت ز آب

سر زیر تیغ تست از آن دست و پا زنم * بگرفت زیر آب نفس دارم اضطراب[4]

شد جسم خاکیم متلاشی ز تیغ تو * بیحد زدی چو آب بر آن خاک شد خلاب[5]

جان رفت و زیر تیغ تو ماندست تن هنوز * با آنکه جسم مرده نماند بزیر آب

1. A (против размера) از آب 2. Следующие слова в рук. A обрезаны. 3. C ۴ 4. Следующие стихи в рук. A выписаны на полях л. 25б с заголовком غزل دیگر 5. A برانجا که شد خلاب

و له ایضاً[1]

مضطرب گردم چو گیرد در گلویم تیغ یار * در گلوی هر که گیرد آب گردد بیقرار

تیغ خودرا چون کشد برسنگ خوش می‌آیدم * زانکه چون برسنگ غلطد آب گردد خوشگوار

در میان تیغ خوبان دست و پائی میزنم * آشنا باید کزین گردآبم آرد بر کنار[2]

بگذرد از استخوانهای تنم تیغش چونیست * مانع آب تیز را خاشاک وخس در رهگذار

تیغ تو چون از سرم بگذشت جان دادم روان * آب چون بگذشت از سر غیر مردن نیست کار

چون نیاید برسرم تیغ تو چشم خشک شد * آب چون ناید ز بالا خشک گردد جویبار

واصفی تیغ ترا می‌بیند و محروم ازآن * میکند بر آب از حسرت[3] نظر چون روزه‌دار

و له ایضاً[4]

چون برسراست تیغ تو نتوان کشید آه * باید بریر آب نفس داشتن نگاه

پیوسته روشن است دل من ز تیغ تو * از آب اگرچه اخگر سوزان شود سیاه[5]

1. Так T; C دوم ۲ 2. A, T کرداب 3. Следующие слова в рук A обрезаны 4. C سیوم ۳; A له 5. Конечные слова этого бейта в рук. A обрезаны.

بمعنیِ خاص امید است که مقبول طبع خواص گردد[1] هذه[2] خمسهٔ محیره [لیس فی الکاینات ثانیها][3]

گرفت تیغ تو بر حلق راه رفتن جان * زآب تیز گذشتن نمی‌توان آسان

بچشم من تنک آبی نمود تیغ تو لیک * قدم چو پیش نهادم زسر گذشت روان

خوشم که تیغ تو بر سر مرا روان آمد * که هست زآب روان تازگیِ روح روان

تنم چو خاک شود تیغ زن هنوز که هست * بخاک مرده زدن آب رسم اهل زمان

نیام تیغ تو چاهیست کآب آن دارد * دمی و لیک زند دم زچشمهٔ حیوان [л. 256]

بزخمهای تنم[4] تیغ زن بهانه مجوی * که زخمهای ترا آب میکند نقصان[5]

چو دید تیغ ترا واصفی نه بیند هیچ * نظر بدیدهٔ پرآب هیچ سو نتوان[6]

1. П افتدان شاء الله رب العزیز 2. B (на полях) هذا 3. Заключенные в скобки слова отсутствуют как в рук. A, так и в рук. T 4 T,B دلم 5 T زآب تیغ تو زخم نمیکشد نقصان 6. A доб وآنچه بخاطر رسید اینست. Однако следующие далее в других рук. стихи выписаны в A на полях предыдущего листа (25a) с заголовком: از خمسه غزلهای معانی خاصّ

جان را صدای تیغ تو از رنج تن رهاند * آواز آب زحمت بیمار میبرد

همگنان بآب صاف انصاف رطب اللسان کشته تیغ آبدار زبان را[1] بجواهر ثنایش تزئین داده داد تحسین دادند در اثنای این حکایت یکی از آنجماعت گفت که آیا در مادهٔ آب و تیغ غزلی که از مطلع تا مقطع معانی خاص باشد توان گفت و اینمقدار لآلی آبدار بالماس فکرت توان سفت بعضی اینرا بغایت متعسر داشتند و بعضی دیگر متعذر شمردند این فقیر حقیررا مبالغهٔ ایشان بغایت عجب نمود روی در طلب این معانی آورده غوّاص‌وار در بحر فکرت غوطه خورده[2] دُرَرِ معانی آبدار بکف آورده در مادهٔ آب و تیغ پنج غزل که موسوم است به خمسهٔ محیّره و سبعهٔ سیّاره در سلک نظم کشیده چون هر بیت تحلیت

1. A доб. بتحسین و 2. A خوردم

ایشان جز ندای همان مقالات از کوهسار کیهان نشنیدی
مثل مولانا بنای و خواجه آصفی و مولانا محمد بدخشی
و مولانا ریاضی تربتی و مولانا هلالی و مولانا اهلی و
مولانا فضلی و مولانا امانی و غیرهم مجمعی میساختند و
سخن شعر و شعرا در میان میانداختند روزی نشسته
بودند و از هر بابی سخنی در پیوسته حکایت بتعریف
شعرا انجامید و در وصف کاتبی سخن بدان جا رسید
که اورا معانی خاصهٔ دلآویز و خیالات غامضهٔ باانگیز[1]
بسیار است و الحق این شیوه ایست بس خوب و
اسلوبیست بغایت مرغوب[2]

کاتبی سود بری گر بودت معنی خاص * خواجه آن است که تاجر بزر خود باشد

و از جملهٔ معانی خاص وی این بیت مذکور شد که[3]

1. Т غامضه خیلات شورانگیزی 2. Т доб. و بو بیت کاتبی دین دور 3. Т доб. کاتبی

تنکچهٔ خانی انعام کردند و آن مذکورات اینست

دیباچهٔ خمسهٔ محیّره

معروض ضمیر صافی‌طبعان تیزفهم روشن‌رای و ناظمان عقدپیوند عقده‌گشای آنکه در تاریخ سنه ثلاث عشر و تسعمایه که در ولایت جنّت‌منقبت فلک‌مرتبت خراسان حرسها الله عن الافات و الحدثان [a. 25a] مطرح اشعهٔ لمعات سرادقات بارگاه جلال حضرت خان الاعظم مالک رقاب الامم امام الزمان و خلیفه الرحمن محمد شیبانی‌خان گردید در مسجد جامع هرات که اشرف مواضع شریفه و اعظم بقاع منیعهٔ هرات است بعد از ادای صلوة جمعه در سر صفهٔ مقصوره جمعی از شعرا و فضلا که چشم روزگار نظیر ایشان جز عکس ایشان در آینهٔ سپهر ندیدی و گوش هوش دوران مثل صدای گفت و گوی

که این را ناشنیده قبول کردن خالی از تعسری نیست [و به][1]
مولانا بنای اشارت نمودند[2] که سبحان الله درین شهر
اینچنین مردم بوده‌اند و ما از ایشان غافل بعد از آن
اسپی با زین و لجام باین کمینه انعام فرمودند چون مولانا
فتح الله این حکایت را تمام ساخت اهل مجلس را به شنیدن
آنها[3] شوق و ذوق غریبی روی داد بعد از خواندن آنها[4]
حضّار مجلس[5] مسوّده نمودند خواجه میرکاء شاهی[6] پوستین
کیش که ابرهٔ آن اطلس خطائی بود و مبلغ یکصد

1. Эти два слова вставляем по смыслу всего контекста, хотя они отсутствуют во всех рук. и не отражены в узбекском переводе. (مولانا بنائی اشارت قیلیب دیدیلار کیم) Только рук. 1259, л. 39б имеет بمولانا 2. Остальные рук. فرمودند 3. Так все рук. 4. Так все рук. 5. П,С доб. آنهارا 6. Т خواجه میرکاشانی

مخدومی حقیقت مآبی نورالدین عبد الرحمن جامی قدس الله
سرّه السامی در بهارستان برین وجه تعریف فرموده‌اند
که از آن وقت که آن [قصیده بر] صحیفهٔ[1] ظهور
آمده تا غایت هیچ کس از عهدهٔ جواب آن کما ینبغی
بیرون نیامده بدین نوع جواب فرموده[2] که به طریق
صنعت اشتقاق از وی غزلی استخراج میبایدا و از آن
غزل بطریق صنعت مذکور رباعی و مطلعی[3] مستخرج میگردد
که هر مصرع آن معمایست و آن مطلع متضمن مطلع
دیگر است که معماست و مصاریع غزل بطریق توشیح متضمن
[ابو الغازی] سلطان محمد است چون جناب میر
این حکایت استماع نمودند بسیار استعباد کرده فرمودند

1. C, B, B_2 صفحهٔ 2. П فرموده‌اند 3. Последние три слова в рук. A ошибочно повторены два раза.

که در زمان محمد شیبانی خان در شهر هرات در خانهٔ امیر محمد صالح که امیر الامرا و ملک الشعراء سلهٔ خان شیبانی[1] بود جمعی از اجلهٔ شعرا و اعزهٔ فضلا حاضر بودند امیر مذکور بمولانا بنائی گفتند که مارا به بعضی از مخادیم سابقه معرفتی نیست اگر ایشان را تعریف و توصیف نمایند تا[2] در تعظیم و اختلاط ایشان تقصیر و تقاعدی واقع نشود مناسب می‌نماید مولانا بنای فرمود و اشارت باین کمینه کرد که مولانا واصفی ایشانند که صاحب خمسهٔ محیّره اند که تعریف آن بعرض شما رسیده بود و قصیدهٔ شتر حجرهٔ کاتبی را جواب فرموده و در هر بیت عناصر اربعه را زیاده کرده و غزلی گفته‌اند که در چهار بحر واقع شده و لغزی فرموده‌اند که آن[3] هم لغز است هم معما و قصیدهٔ چار در چار عبدالواسع جبلی را که حضرت

1. П شیبانی خان 2. A و توصیفی یا در تعظیم 3. A کان ; T. B. کانه

باسم میرک

دیدهٔ کو ساخت پرخون دامنم بی لعل یار * می نماید ابر گریان بر کنار لاله‌زار

باسم فانی

اشکی که دل ز دیدهٔ پرنم برون دهد * آن تخم در زمین رود و غم برون دهد

باسم خلیل

نمک در صراحی کن و می منوش * بیاد لب لعل او دیده پوش

باسم ولی

هندوی زلف او ز بدکیشی * کوش بگرفت و گفت درویشی

چون این منشات باتمام رسید و این معمیات شگافته گردید اهل مجلس همه انصاف دادند و زبان بتحسین و آفرین کشادند و گفتند هرگز مثل این امری ندیده‌ایم و نشنیده‌ایم ما هذا الّا سحرٌ [٨. 246] مبینٌ مولانا فتح الله استرآبادی فرمودند که ما امر غریب دیگر از وی مشاهده کرده‌ایم

بعد از آن مولانا ضیاء معمائی این معمیات را بی نام بر ورقی نوشته بدست این فقیر داد فی الحال قلم برداشتم و بر بالای هر بیتی نامی نگاشتم و آن معمیات اینست

باسم کمال

بخاک و خون[1] یلی گشتم ز محنتهای بسیارش * گیاهی کز[2] گلم روید بر محنت بود بارش

باسم کافی

بهار آمد و بی سرو خویش غمناکم * شکفت شاخ گل از داغ[3] سینهٔ چاکم

باسم حسام

اگر آن مه گذر[4] شبی کاشانهٔ چشمم * بروبید از مژه هم آستان هم خانهٔ چشمم[5]

1. T, B بخاک او 2. T کز 3. T زخم 4. A (размер нарушен) شبی در کاشانهٔ

5. Далее в A вместо приводимых остальными рукописями еще четырех *mu'ammā* читаем: معمیات بسیار بود آنچه بخاطر رسید اینست

که غبار غریبی بر چهرهٔ او نشسته [بیت]

بهتر از جمله میوه‌هاست بهی * باید اورا ز دست خود ننهی.

دیگر دوحهٔ میوهٔ که گویا قنّاد دوران جُلاب نبات را در شیشهٔ حلبی کرده یا مطهّرهٔ آب حیاتست که خضر بهار از ظلمات عدم آورده نی نی استاد قنّاد صنع پروردگار برای تفریح اطفال بهار کَلّهای قند مختصر ریخته و در حریر بغدادی پیچیده از شاخ درخت مثل عطار اویخته [بیت]

سرنگون آنکه دورما گوید * هست امرود فهم تا گوید[1]

دیگر شجرهٔ میوهٔ که چاک سینه‌اش از خستگیِ درون و رنگ و رویش بر شکستگیِ دل محزون دلیل روشن است[2] و وجه تسمیه‌اش از جزو اول نامش ظاهر و مبرهن [بیت]

میوهٔ کآب میخورد دل ازو * چیست آن میوه هست زردآلو

1. دورما при обратном чтении = امرود 2. A روشن‌اش

دل بیماران [از پا افتاده] می‌نماید[1]

آنکه نبود ز خوردنش آسیب * شد مقوّی قلب یعنی سیب

دیگر نهالی که از میوه و برگ و سبزه آتش خلیل‌را بیاد میآرد و مانند درخت وادیِ ایمن از [نار] تجلّی خبر میدهد گوئی که خازن تقدیر یواقیت ربّانی گریبانی دوشیزگان باغ‌را در حریر خطائی پیچیده در درج عقیق محفوظ ساخته یا جوهریِ دوران لعل‌پاره‌های ربّانی‌را برای امتحان در کورهٔ افروختهٔ نار انداخته [بیت]

آنکه زو هست صحّت[2] بیمار * قوت جان قوّت دل‌است انار

دیگر نهال میوهٔ که به از میوه‌های روضهٔ رضوان است و رنگ او مثل گونهٔ عاشقان است گوئی که زاهدیست پشمینه‌پوش که رنگ وی از ریاضت شکسته یا بیماریست

1. A میکند 2. A قوت

دیگر نهالی که شاخهایش چون دوستان موافق معانق یکدیگر[1] گشته مانند خوبان گلعذار در فصل بهار گلها بسر زده در جلوه‌گری آیند گوئی که غنچهایش شیشه‌های سبز است که ساقی بهار در وی بادهٔ گلگون ریخته یا دلهای زنگ خوردهٔ پرخون بلبلان است بر شاخ گل آویخته [بیت]

آنکه چون چرخ لاجورد بود * گلبن سبز پر ز ورد بود

دیگر نهال میوهٔ که عاشقان دلافگار از غنچهٔ دهان خوبان گلعذار تمنّا کنند و جگرتشنگان خشکلب از تخیّل [و] تصوّر آن آب در دهان آرند [بیت]

آنکه از وی بذوق کام وگلوت [a. 24a] * با تو گویم که چیست شفتالوت.

دیگر نهال میوهٔ که از گوی غبغب دلبران و چاه ذقن سیمبران خبر میدهد [و] برنگ و بوی روح‌افزا تفریح و تقویت

1. A با یکدیگر

مقدار که میسّر شود بدست حامل رقعهٔ نیاز ارسال نمایند[1] یکی نهال که مثل قامت دلجوی بتان سیمینتن بر اطراف چمن قد برافراخته و بر کنار جوی از عکس خویش جهة دیر پیراستنش[2] از برای زجر باغبان صدهزار چوب در آب انداخته [بیت]

آنکه باشد مثال قامت یار * راستی هست سرو اسفیدار

دیگر نهال چترمثالی که شاخ و برگش بهم پیچیده سایه‌اش بر عذار شاهد باغ رشک خال عنبرین مهوشان گردیده گاهی گوئی از سایه و نور در پای آن درخت مشک و کافور بیخته‌اند یا مانند تکیه‌داران پوستهای[3] پلنگ در پای آن درخت انداخته‌اند [بیت]

آنکه باشد سرش بهیئت تاج * با تو گویم صریح باشد ناج

1. A ارسالدارند ; T доб.: لطف وکرم لاریدین برومندلیک یوزلانور بمنّه وکرمه

2. Ст I, II, III, IV جهة سر برداشتنش 3. T, B پوستینهای

لا زال کَاسْمِهِ عزیزاً[1] در چمن عزّت و سعادت [و]
در گلشن رفعت[2] و کرامت بزلال افضال [و] برشحات
سحاب عنایت ایزد متعال همواره تازه و خرّم باد و
حدیقهٔ بخت دشمن[3] جاهش مقرون بخس و خار نکبت
همیشه پژمرده و دژم بعد هذا انهای رای منیر آنکه این
مخلص دعاگوی طرح باغی انداخته و مدّة مدید است
که بواسطهٔ کثرت مشاغل به تعمیر آن نپرداخته[4] درین
اوقات باشارت و دلالت بعضی احبّا خاطر به تربیت
آن متوجّه شده[5] شنیده شد که در آن جانب از نهال
میوه [دار] و غیره بسیار پیدا میشود مطموع و مأمول از
مکارم اخلاق آنکه آنچه به تفصیل مذکور میگردد[6] آن

1. A, T غزیز 2. П حشمت ; T доб. حمیّت 3. На этом слове кончается большая лакуна в рук. B, л. 33а. 4. B پرداخته 5. A شد 6. B بتفصیل میکذرد

[XVII] خواجه شاه محمد خواجه‌زادهٔ بود در کمال حسن و جمال که آفتاب عالمتاب استنارهٔ نور از عارض پرنور او کردی و گل و ریاحین از رشک عارض[1] رخسار او عرق شبنم بر روی [л. 236] آوردی فرمود که فقیر طرح باغی انداخته‌ام و بنهال میوه و غیره احتیاجی افتاده شیخ‌زاده ایست در فراخین عبد العزیز نام خالی از فهمی نیست [و] از انشا نیز خبری دارد از برای وی مکتوبی میباید که از آن نهالها ارسال نماید این مکتوب جهة وی نوشته شد[2] نهال دولت و اقبال و گلبن عزّت و اجلال عالیجناب معالی‌انتساب سلالهٔ اعاظم مشایخ الکرام نتیجهٔ اکارم کبراء العظام وارث موارث الصدیقین واحد مواحد[3] العزّ و التمکین المخصوص بعواطف الملک العزیز شیخ عبد العزیز

1. П,Т оп. 2. П هو الانشا ; Т مکتوب 3. С واحد مواحد ; Т واجد مواجد

آن جناب قبل از تیسّر حصول مطالب دولت و اقبال و تحصیل مآرب جاه و جلال دوستان صادق الاخلاص نیک اندیش و یاران قدیم الاختصاص وفاکیش را بعهد و پیمان و مواعید موکد بایمان مترجی و مستوثق میداشتند [و میپنداشتند] که از قطرات امطار سحاب الطاف و عنایت بیغایت سرسبز و برومند خواهد شد [بیت]

نشاندم گلبن امید و نخل آرزو در دل * ولی جز خار نومیدی و بار دل نشد حاصل

معاذ الله غلط گفتم که این معنی را جز بر قوت ضعف طالع ناساعد و ضعف قوت بخت ناموافق حمل[1] نتوان کرد [مصرع] کز کریمان نسزد آنچه خلاف کرم است [بیت]

آفتابی شده طالع بحقیقت لیکن[2] * طالع من نگذارد که تو بر من تابی

آفتاب دولت و اقبال از خسوف وبال[3] ایمن باد[4]

1. A عمل 2. A آفتابی شدهٔ و بحقیقت لیکن 3 A مآل 4. T доб. آمین برب العالمین

و میگفت که اگر مرا دولتی میسّر شود یارانرا نوازش و پرورش بسیار خواهم نمود چون در پیش عبیداللهخان اورا منصبی و جاهی پیدا شد اصلاً از آن وعدهها شمهٔ به ظهور نیامد و آن مکتوب اینست

مارا چو روزگار فراموش کردهٔ * آیا شکایت از تو کنم یا ز روزگار

آری خاصیهٔ طبعیت دنیّهٔ دنیای دون چنین است و فطرت رذیّهٔ دهر بوقلمون مجبول بر این که هر کس بعشوه و دستان و حیلهگرئی او شیفته و بکرشمه و داستان مکرگسترئی او فریفته شد و از شراب غرور او جرعهٔ نوش کرد و بآب نسیان حرف وفای یاران قدیم را از لوح خاطر محو ساخته طریق وفاداری فراموش کرد شاهد صادق برین معنی و دلیل مطابق[1] برین دعوی آنکه

1. А доб. و موافق

منحرف میسازد و نامهٔ اقبال این پریشان احوال را درهم پیچیده بر طاق نسیان میاندازد و مأمول آنکه کاتب اوراق اندوه و محنت را که بنوک مضراب خامهٔ محبت بر صفحهٔ مُسطّر مودت قانون بینوائی مینوازد و این مقلهٔ دیده‌اش دمبدم ورق چهره را به سیم سرشک مجدول میسازد از حاشیهٔ ضمیر منیر محو نفرمایند [بیت]

همیشه تا ز خط مشکفام یابد زیب * بیاض صفحهٔ روی نشان ماه‌جبین

برای زینت و زیب صحیفهٔ عالم * مدام باد دست تو خامهٔ مشکین

[XVI] مولانا دوستی سرخسی فرمودند که مکتوب شکایت آمیزی از برای مولانا افسری که شاعر و نایب عبیدالله خان است [نوشته شود چرا که][1] در حین افلاس وعده‌ها میکرد

1. Эти слова только в рук 1259. л. 36б. A и 8585, л. 55б дают следующую редакцию начала письма:

مولانا دوستی سرخسی مکتوب شکایت آمیز التماس نمود جهت وی نوشته شد Далее бейт

خوشنویسی که از بدایع روایع قلمش خطّاطان هفت اقلیم را مانند دوات از قلم انگشت حیرت در دهان مانده[1]

[نظم]

از حیرت لطافت خط بدایع او * مانده دوات از قلم انگشت در دهان

جوید اگر مداد روان حل کند بچشم * رضوان سواد دیده و سویش کند روان

خواهد اگر مقط سویش آرد همای قدس * از ران طایران فلک گیرد استخوان

کلکش مخدّرات شبستان رازرا[2] * آرد برون ز حجلهٔ[3] افکار موکشان [a 23 ٨]

المختصّ بعواطف ملک الاحد مولانا نظام الدین امیر احمد مبلغ و مرسل میدارد مزین بزیور قبول باد بعده معروض میدارد که هرچند این شکستهٔ سودازده میخواهد که جزم گشته مانند قلم قدم از سر ساخته بر نواحی و حواشی آن جانب[4] شتابد دبیر تقدیر بتیغ قدر پای سعی را مثل قلم

1. П انگشت در دهان تحیّر مانده 2. Т انس را 3. А حجره 4. П جناب

الیه از این کمینه مکتوبی میباید نوشت جهة وی نوشته شد[2]
صحیفهٔ درج تحیّاتی که از ارقام مشکفام ریحان اخلاص‌اش غبار
نسخ برقاع یاقوت‌لب مشکین‌خطّان محقق گشته و تحفهٔ درج
دعواتی که از فروغ لمعات جواهر زواهر اختصاصش عیون ارباب
بصیرت منوّر گردیده بجناب فضایلمآب کمالات‌اکتساب العالم
بقواعد المفردات العارف بقوانین المرکبات متقلّدهٔ حدقة الزمان
یاقوت معدن[3] العرفان محرر الخطوط اللوحیه علی طبقات الاوراق
مقرّر النقوش العرشیه علی صفحات الاطباق خطّاطی که دبیر
گردون هر صبحدم صحیفهٔ بیضای صبح را بکواکب درخشنده
زرفشان ساخته بر تختهٔ سپهر شیشهٔ مهر مهره کرده به قلم
زرین آفتاب بجناب معالی انتسابش این خطاب مستطاب نوید
[بیت] ای برسر کتّاب ترا منصب شاهی . منشیِ فلک داده برین قول گواهی

1. A هذا مکتوب. 2. T 106 مولانا عبد الحمید منشی نیز بهمین دستور کتابی التماس نمود 3 A المعدن

ای سواد ظلمت عین سعادت را نور * کحل خط تو بود روشنیِ دیدهٔ حور

بدایع روایع قلم زیبارقم و لوامعِ[1] صفایح خامهٔ مشکین‌شمامهٔ جناب فضائل‌مآب که ریحان خط مشکینش چون رقاع یاقوت لب دلبران رقم نسخ بر خط یاقوت کشیده و محقق گشته که این مقله ثلث نسخ تعلیق او ننوشته اعنی مخدوما شیخا محمد نورفزای دیدهٔ اولی الابصار و زیوربخش صفایح ادوار جریدهٔ لیل و نهار باد بعد هذا مأمول آنکه این سودازده را که مثل قلم دلشکسته و دود دل بسر آمده و مانند حرفیست که بسهو از قلم کاتب فتاده از درجهٔ اعتبار ساقط نگردانند و بر حاشیهٔ ضمیر منیر ثبت فرمایند [بیت]

موئی شده‌ام بخط مشکین رقم تو * کو بخت که آیم بزبان قلم تو[2]

[XV] مولانا عبد الحمید منشی فرمودند که از برای مولانای مشار

1. A لوایح 2. П приводит этот бейт несколько ниже, не на месте.

گرچه آدم ز خوردن گندم * جنت عدن را ز دست بهشت
من ز بی‌گندمی چنان شده‌ام * که دمی مانده تا رسم به بهشت

گاهی که این فقیررا آرزوی گرنج[1] مرغز[2] میشود دانهای سیم سرشک بر رخسار زعفرانی میریزد و چون شوق ماش و برنجش برنج میدارد پنجهٔ حسرت در محاسن سیاه و سفید میزند [و] در پیش مهمان جز شرمندگی و انفعال نمیکشد و بر خوان تنهائی جز طُعْمهٔ غصّه و ملال [A. 226] نمیچشد [بیت]

ذکر فلک بخیر که از خوان او مرا * شمسی مهرچاشت بود قرص ماه شام

[بیت] آستانت جنّت و من آدم گندم طلب[3] * روزئی آدم زجنت شاید از گندم دهی

عوارض عذاب از جناب جنّت مآب بعید باد

[XIV] مولانا سعد الله ساغرجی فرمودند که مرا مصاحبیت در تاشکند و کاتب است از برای وی مکتوبی میباید جهة وی نوشته شد[4]

1. C, B2, T برنج 2. A برغز 3. П گندم صفت 4. П میباید نوشت هوالانشا

در پیش می‌اندازد امید آن که از مشاعل ظلمتسوز عنایت آن مخدوم شمع مراد این دلسوخته افروخته گردد شمع دولت و اقبال آن مخدوم[1] از تندباد حوادث در فانوس لطف آلهی مصون و محروس باد

[XIII] مولانا سلطان‌علی محتسب فرمودند که فقیررا بمقدار ماش و گرنج[2] احتیاج شده اگر بخواجه شیخ محمد دیوان رقعهٔ نوشته شود [بغایت بمحلّ است] این رقعه جهة وی نوشته شد[3] بعد از عرض عبودیت معروض میدارد که اگر چه آدم صفی بیافتن[4] گندم از جنّت اعلی وَ عَصَی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَی[5] گرفتار شد بر بنده از نایافتن گندم عرصهٔ بهشت آئین دنیا زندان دوزخ گشته [رباعی]

1. A مخدوم 2. C, B2, T برنج 3. П هو الانشا ; T رقعه 4. C, B2 بنایافتن ; T, л. 59a بغدای تاپماقی بیله 5. Коран, 20,119.

دور نمی‌نماید این مکتوب جهة او انشا یافت [1] بعد از
عرض عبودیت معروض ضمیر منیر آفتاب تنویر آنکه این
سوختهٔ سودازده‌را که در کنج تاریکی و تنهائی از افلاس
و بینوائی شب و روز بگریه و سوز از بی شمعی احوال
مانند شمع میگذرد[2] و روز افسرده چون مرده در گوشهٔ
فتاده هیچکس ازو یاد نمی‌آرد و شب بآتش غم و
اشک دمادم با سینهٔ چاک و دود دل غمناک بسر
میبرد همیشه مرغ جان حزین‌را که پروانهٔ شمع دل است
از گوهر سرشک و شرر آه آب و دانه میبازد [و]
همواره با دیدهٔ اشکفشان مانند فتیلهٔ شمع سر ناامیدی

1. Вместо этих заключенных в скобки слов в рук A стоит: بخواجه حسین شماع رقعه فرمودند هو الانشا П. هذا مکتوب T_2; هو الفیاض B 649; یا فیاض далее C; آن اینست

2. П, л. 25а میگدازد

متقارب بودند به تقطیع افاعیل فراق جدا گشته و از هزج دلکش و رمل غمزدا که ثمر حظ وافر[1] و فیض کامل است محروم مانده هر دم غم جدید و الم مدید روی می‌نماید غرض از تاسیس این مبانی آنکه پیروی اهل وفا نموده این دخیل نابرهٔ محنت را که از وصل دوستان جدا گشته آنچنان ردف [و] ردیف قید بلا گردیده که خروجش متعسر بلکه متعذر است چون گاهی بر گذر قافیه افتد اگر قاعدهٔ یکجهتی [را] معمول دارند مقرّر است که سبب مزید اخلاص خواهد شد

[XII] مولانا فتح الله هروی [فرمودند که چند روز است که در سمرقند شمع یافت نمیشود اگر جهة این سوخته به خواجه حسین شمّاع رقعهٔ نوشته شود

1. A اوفر 2. A آنکه دمی (?)

که مطلع غزایش موشح بحروف بدایع وفا و محبت باشد و قطعهٔ دعائی که مقطع دل آرایش مزین بصنوف صنایع صدق و مودت باشد بجایزهٔ قبول و صلهٔ[1] مطالعهٔ جناب مبدع البدایع مخترع الروایع نظّام عقود جواهر الابیات صرّاف نقود زواهر الکلمات المختصّ بقوة الملکات و المشاعر الممتاز بالحدس الکامل و فهم الوافر

بلبل باغ معانی آنکه در لطف[2] بیان * طوطیان شکرستان سخن را کرده لال

اعنی جناب فضایل مآب مولانا قزلی[3] ادام الله نفایس اشعاره البدیعه و زاد بین البلغاء نتایج افکاره النجیعه مشحون و مقرون باد بعد هذا انهای[4] ضمیر منیر آنکه تا این محنت زدهٔ پریشان حال بواسطهٔ بخت سریع الانتقال و اقبال قریب الارتحال از سلک دوستانی که مانند اجزای عقد نظم [22a .A] بهم مشاکل و

1. T وصیلهٔ 2. A لطف وبیان 3. A فلانی 4. A آنها

به نقش و نگار پرداخته چون مخزن آن درج مشحون
گنجینهٔ کرم آن حضرت و مطلع آن برج بوقلمون آستان
سپهرآشیان آن جناب است مطموع و مأمول آنکه
از آن مخزن کرم درجی و از آن مطلع نعم برجی
طلوع نماید پوشیده نماند که در تقدیم ذکر هندوانه ذهن
به نقطه[1] انتقال میکند و از شکل مستطیل[2] خربزه
بالف منتقل میگردد[3] که مجموع مشعر است بکمیت عدد مطلوب
[XI] مولانا میرکاء[4] بخاری بمولانا قزلیی مکتوب فرمودند
[که مدتیست که میخواهم که بمولانا قزلیی مکتوبی نویسم به
بخارا و آن میسّر نشده اگر آن میسّر شود مناسب
می‌نماید این مکتوب جهة او نوشته شد][5] قصیدهٔ ثنائی

1. C, B_2 доб. صغر 2. Все рук., кроме T مستطل 3. A میکرد 4. T, T_2, C, B 649, 1320 [ا]میرکاو
5. Вместо этих заключенных в скобки слов в A стоит. آن مکتوب اینست

برکات به میوهٔ حیات برومند باد

[X] خواجه لطف الله بخاری التماس مکتوبی نمود که بخواجه اسمعیل زرنقی نویسند و از وی خربزه و هندوانه طلب نمایند این مکتوب جهة [آن] مزبور گردید[1] مفیدترین میوهٔ که دل خستهٔ بیماران بستر جفا و محن از آن آب میخورد و نافعترین ثمرهٔ که از جگر تشنهٔ سینه‌ریشان بلا و فتن تاب میبرد هندوانه و خربزه است اَنبَتَها الله نباتاً[2] حَسَناً و رَزَقنا وِصالَهُما هِبَةً و ثَمَناً بیت[3]

آن بُوَد لذّت و حلاوت روح * وین دگر راحت دل مجروح

آن یک درجیست زبرجدمثال که خازن کنجینهٔ تقدیرش پر لآلی آبدار ساخته و این دیگر برجیست سپهرتمثال که استاد شیرین‌کار کارخانه[4] تصویرش

1. П انشا; T هذا المکتوب 2. В Коране (3, 32): و انبتها نباتاً حسناً 3. А, П هست

4. Так во всех рук.; T л. 576 и T2, л. 926 استاد شیرین‌کارِ کارخانهٔ تصویر نقش و نگار قیلیب دور

بی‌سرانجام بهرهٔ دارد هر آئینه در دل خستهٔ او هزار قطره خون ناب نهفته است طرفه‌حالی که او در ریاض بهشت نصیب زمرهٔ[1] ابرار است فیهما فاکِهَةٌ و نَخْلٌ و رُمّانٌ[2] ازآن خبر میدهد و سَمّئی وی در دوزخ ظلمت‌سرشت قسمت فرقهٔ کفار که أُولآئِکَ أَصْحابُ النّارِ بیان آن می‌نماید اعنی محبوب القلوب افکار و مرغوب خاطر امیدوار آثار انار[3] [л. 216] الله جماله و رزقنا فی اَحْسَنِ اَلزَّمانِ وِصالَهُ بمرتبهٔ استعلا و اشتعال پذیرفته که جز بزلال وصال نخجسته مآلش انطفا و انتفا نمیپذیرد عنایت نموده اگر یکچند ازین مشار الیه موصوف که در حجلهٔ عزّت و توانائی آن حضرت مستورند باین لبتشنگان بادیه فراق ارسال فرمایند از غایت لطف و احسان خواهد بود همیشه نهال اقبال ذات با

1. A زهرهٔ 2 Коран. 55,68 3 Так только в рук 1882 л 1596 во всех остальных рук. انارانار

نقش غم از آئینهٔ دل یاران بزدایند حاکمند امید که به این قول عمل نموده در آمدن تعلّل نفرمایند

[IX] مولانا صفای گفتند که خواجه عبد الحمید بزّاز عجب انارهای لطیف دارد اگر مکتوبی نوشته شود که ازآن میوها یکچندی ارسال نمایند دور نمی‌نماید این مکتوب جهة آن[1] انشا یافت[2] نوایب اشتیاق آن نوبارهٔ شجرهٔ لطافت و زیبائی و مشاغل افتراق آن میوهٔ دوحهٔ صباحت و رعنای لاله‌رخساری که آرزوی عذار میگونش شعلهٔ نار در دل بیماران مشتاق محزون انداخته گلعذاری که تمنّای گلگونهٔ رخسار گلنار موزونش جگرخستگان بستر فراق را خون ساخته بو العجب دلآرامی که هم از حسن بتان گل‌اندام حصّهٔ دارد لاجرم رخسار او همواره چون گل سیراب شگفته است و هم از عشق خون‌خواران

هذا المکتوب T ; هو الانشا 2. П доб. 1. П از برای وی

[VIII] مولانا محمد خوارزمی فرمودند که از برای روحی طنبورچی اگر مکتوبی نوشته شود که بدین مجلس حاضر گردد و حضّار مجلس را محظوظ گرداند مناسب نماید این مکتوب جهت آن نوشته شد

یاران که بزم عشق دمسازِ تو اند
فریادکنان ز عشوه و نازِ تو اند
برخیز و بیا جانب یاران که همه
دیده بره و گوش بآوازِ تو اند

معروض رای روح‌افزا آنکه جمع یاران چون عشّاق بینوا در کنج غم چنگ صفت سر بزانوی اندوه نهاده بناخن ناامیدی سینه میخراشند و چون نی در گرفت و گیر فراق بقانون اشتیاق میخروشند اگر بمقام ایشان که دایرهٔ یکجهتان مانند دف از حلقه‌بگوشان آن یار دلنوازند سیر نمایند و بصوت روح‌افزا

1. П,л. 24a این رقعه برای وی نوشته شد

چون اخگر سوزان شده دل در بدنم * میسوزد از آن اخگر سوزنده تنم

از آب دودیده گر نبودی نمناک * یک شعلهٔ آه سوختی پیرهنم

اخگر دل سوخته که چون انگشت از دود آه جانگاه سیاه گشته دمبدم بآتش عالم‌افروز فراق می‌افروزد و پیکر جگر افروخته که در کورهٔ تن فرسوده روشن از دم آه گشته به نیران اشتیاق میسوزد [و] سپهر بیمهر وقت شام نعل ماه نورا در آتش شفق برای شورش دل غمناک می‌اندازد و ستارهٔ درخشندهٔ شهاب ثاقب‌را میخ دیدهٔ نمناک میسازد اما دل[1] محروم که سالهاست که آهن سرد ناامیدی میکوبد امیدوار میباشد [که] آهن دل یار بآه آتشبار سوختگان [л. 21a] دلفگار گرم گردد

ای ز آتش مهر تو صفای دل من * شد[2] کورهٔ آتش تو جای دل من

آن زلف سیه بعارض گلگونت * نعلیت بر[3] آتش از برای دل من

1. Только А, П. 2. А شده 3. А, П در

و گردخان زرنشان گردون را بآتش شفق پرداخته و بسفیدهٔ صبح صادق قلعی ساخته مثل وی هنرمندی بر کرسیِ هنرمندی نشسته غرض از تمهید این مقال آنکه استاد حسین مگر که هنوز مس وجودش به بتک ریاضت اندامی نیافته و ساغر استعدادش در کارخانهٔ هنرمندان تراشی نخورده با آنکه بآفتابهٔ خدمت آب بر دست استاد مشار الیه می‌تواند ریخت با وی در مقام معارضه و مقابله درآمده هر لحظه کارهای ناتمام خودرا بر طبق میکند و کار خود و بازار هنرمندان را بی‌رونق میبارد کرم نموده [اگر] اورا در پس کار او نشانند و آبی بر دیگ تفان او فشانند حاکمند

[VII] مولانا روح الله مشهدی بخواجه میرک مینچه‌گر [که سرامد جوانان سمرقند بود] علاقهٔ تعلق داشت التماس مکتوبی نمود وآن مکتوب اینست[1]

1. В рук. П и С перед следующим четверостишием: رباعی لمولفه ; в рук. Т هذا المکتوب

[VI] مولانا غیاث الدین ترتبی التماس نمودند که این فقیررا
مصاحبیت استاد کمال نام در فن چرخ‌کاری بغایت صاحب
کمال استاد حسین مسگر اورا بسیار میرنجاند ازین کمینه بخواجه
میرم بجهة وی سفارش می‌باید آن سفارش اینست مخدوما
بنده‌نوازا افتخارا استظهارا اعزّا انها آنکه جناب استاد نادر
العصر وحید الدهر عدیم المثال استاد کمال که در فن چرخکاری
کمالش بمرتبهٔ ایست که تا استاد کارخانهٔ ازلی طاس نقره‌گوب
فلک را چرخکاری نموده و آفتابهٔ زرین آفتاب و طشت سیمین ماه را[1]
بخاکستر سپهر از زنگ و تیره‌گئی خسوف و کسوف عدم زدوده

1. Во всех рук. оригинала, а также в узбекском переводе, эпитеты زرین и سیمین переставлены местами; так же было первоначально в рук. A, но затем той же рукой зачеркнуто и сверху написано правильно. Рук. 8585 дает испорченное, но восходящее к правильному первоначальному, чтение [л. 49 б]: و زرین آفتاب و طشت ماه را

جمع آمده بودیم چو پروین یکچند * چون عقد جواهر همه درهم پیوند

ناگاه فلک رشتهٔ آن عقد برید * هر دانه به گوشهٔ جهانی افکند

اکنون اگر نه نگین دل حزین را بنقش وعدهٔ لا تَیْأَسوا مِن رَوْحِ اللّٰهِ[1] منقّش سازم در بوتهٔ درون گداخته در حقّهٔ حدقهٔ گوهرِ شبچراغ دیده را چرغ‌صفت ملوّن ساخته کهربای چهره را بعقیق مذاب آمیزد و اگر نه جوهر جان اندوه‌گین را بکریمهٔ أَتی أَمْرُ اللّٰهِ[2] موشح گردانم بالماس غم بلورسان از هم ریخته چون دُرّ و مروارید از صدف تن فروریزد[3] ملتمس آنکه گاه گاهی برقعهٔ دلنواز که نقوش خطوط مشکفامش چون [л. 206] خط یاقوت لب دلبران حرف وفای لوح دل رنجور تواند بود و زمرّدسان دیدهٔ افعی غم را کور تواند کرد سرافراز گردانند افسر هنرمندی به گوهر ذات با برکات مزیّن و مرصّع باد

1. Коран, 12,87. 2. Коран, 16,1. 3. A خود ریزد

[V] مولانا دوست محمد خراسانی فرمودند که بخواجه امر الله حکّاک که در خراسان بفهم و هنرمندی مشهور است ازین فقیر مکتوبی نویسند که مضمون آنکه یکچند روز با ایشان مصاحب شدیم و عنقریب میان ما مفارقت واقع[1] شد هو الفیاض تا استاد نادره‌کار تقدیر لعل آبدار آتش‌کردار درخشندهٔ مهر را بگونهٔ لمعات انوار پرداخت و فیروزهٔ فیروزی‌بخشندهٔ سپهر را بطلاریزهٔ کواکب درخشان زرافشان[2] ساخت آن یک جز خاتم اندوه و غم‌را نگین نیست و این جز حلقهٔ انگشترین محنت و الم‌را زیب و تزئین نی رسم فلک لاجوردیست که هرگاه جمعی از دوستان پاکیزه‌گوهر که چون عقد جواهر و لآلی با یکدیگر در سلک انتظام مجتمع گردند رشتهٔ آنرا بتیغ جفا گسسته عقد پروین‌آئین ایشانرا چون کواکب بنات النعش منتشر سازد [رباعی]

1. П پیدا 2. C, B2, П زرنشان

انام باوارجهٔ اهتمام و جایزهٔ سعادت سرانجامش[1] مکمّل و
مصحّح بعد هذا انهای[2] رأی عالم‌آرای آنکه همواره این
مخلص بجان مشتاق [در دفترخانهٔ اشتیاق] ورق چهره را
بمدات اشک رنگین و ارقام سرشک خونین مزیّن میدارد
و قلیل و کثیر و نقیر و قطمیر ذخیرهٔ خاطر کسیر[3] را
بنوک ناخن محبّت بر لوح سینه مینگارد هرگز نویسندهٔ
قضا بروات[4] مطلوب این مخزون مکروب را بمحلّ مرجو
الوصول رقم نکرد و محصل نا محصل امید جز متاع
کاسد اندوه و غیر اجناس فاسد بار خاطر فزونتر از کوه
به تن نیاورد اما دل مغموم که چون رعیت مظلوم از دست
متغلبهٔ هجوم غموم پناه بآن درگاه عالمپناه آورده امید چنانست
که به پروانجهٔ عنایت و التفات آن مخدوم فارغ البال و مرفه الحال گردد

1. A سعادت سرانجام 2. A آنها 3. A کثیررا 4. C برذات ; T بروات مطلوب بیلا

متضاعف و متزاید باد یا النبی و آله الامجاد

[IV] مولانا نور الله تبریزی فرمودند که ازین فقیر بجناب خواجهٔ مذکور بر همین اسلوب مکتوبی میباید بر ضمایر بصایر اولی الالباب مخفی نخواهد بود که این امر در غایت اشکال و صعوبت است اما بعنایت الهی باسهل وجهی میسّر گردید

ای برأی روشنت اسباب عالم درنظام * وی بکلک مشکفامت حال عالم را قوام [л. 20a]

[صحایف اوراق دفاتر ایام برقوم دولت لزوم عالیجناب وزارت مآب آصف الاعظم مدبّر امور العالم دستور العالی ناصب رایات النصفت بوفور المعالی ملک اعاظم الوزرا مالک ازمّة[1] اکارم العظما المختصّ بعواطف الملک الخلّاق خواجه نظام الدین آفاق مزیّن و موشح باد][2] و صفایح[3] روزکارنامجات[4] معاملات کافهٔ

1. C ازمه ; T ازامیر ; B_2 ازمة 2. Заключенный в квадратные скобки период в рук. A оп.
3. A صحایف 4. A روزنامجات

یگانگی و مودّت است برقوم دوستی و وفاداری عالی‌جناب
معالی‌نصاب صاحب الاعظم الاکرم ناظم مهمات الممالک بلسان
القلم خلاصهٔ وزراء الافاق وارث سریر الوزارت بالاستحقاق
المختصّ بعواطف الملک الخلّاق خواجه جلال الدین آفاق
مدّ ظلّه مزیّن و موشح است و صحیفهٔ چهره که از جداول
اشک ودمادم بمدات مودت مزین است بجایزهٔ مهر و وفا
و صدق و صفا مبیّن و مصحّح است امید که از دفترخانهٔ
فضل الهی به پروانجهٔ لطف نامتناهی بَروات نقد وصال را
از روی توجیه اِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ یُسْراً[1] صاحب دیوان و
ٱللّٰهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِیمِ[2] بر محلّ مرجو الوصول نوشته ثبت
فرمایند برکات قلم مبارک رقم انجناب نسبت بملحوفان رعیت
و مظلومان بریّت در صورت کارسازی و صفت دلنوازی

1. Коран, 94,6. 2. Коран, 2,99 и др.

نیز از علم سیاق وقوفی دارد مناسب چنان می‌نماید که
مکتوبی مشتمل بر اصطلاحات علم سیاق و متضمن اظهار
محبت و اشتیاق باشد و هَذا هُوَ ٱلْمَكْتُوب[1] چون
مستوفی دیوان قضا و قدر دفتر اوقات این مهجوررا برقوم
محنت فراق بقانون سیاق افتراق نگاشته نویسندهٔ
ایام مجمل و مفصل شداید محن‌را بارقام مِنْها وَ مِنْ
ذَلِكَ چندان که از میزان قیاس فاضل آمده دفعهٔ باقی
نگاشته صاحب محاسبهٔ هجران بر ضلع هر فردی از اوراق
ایام و لیالی روزگار محنت‌آثار این مظلوم روزنامچهٔ ملالت[2]
بر حشو نهاده و تاریخ محبّت و اشتیاق‌را ببارز[3] آورده
صارَ مِنْ ذَلِكَ این مجموع آنکه همواره صحیفهٔ دفتر خاطر این
مخلص که فهرست مفردات یکجهتی و محبت و بَحْرُ ٱلسِّیاقِ

1. П доб. المطلوب 2. C, B₂, T ملامت 3. B₂ ببازار ; T ظهورغه کیلتوردی

اکنون بحکم تحفة الحقیر الفقیر یکچند شیشه برسم هدیه بدرگاه
پادشاهی که آبگینه‌گر قضا جام زراندود مهر و شیشه‌های سپهررا
از برای زیب و زینت بزم او ساخته و ساقی باقی تقدیر
از برای ساغر عشرتش بادهٔ گلگون شفق‌را از برای پالایش
بر دامن پردهٔ افق ریخته آورده است امیدوار میباشد که
شیشه‌های مراد این نامراد از شراب ناب عنایت بیغایت
پادشاهی مالامال گردد اعدای جام جاهت را [л. 196] مدام
چون صراحی دل پر خون و مانند شیشه همیشه چینِ
غم و اندوه بر جبین باد[1]

[III] مولانا محمود اوبهی فرمود که مدّتیست از بخارا بعزیمت
[ملازمت] خواجه آفاق دیوان آمده‌ام خواجهٔ مذکور بییاریلاق
رفته‌اند ازین فقیر بایشان مکتوبی می‌باید [چون] این فقیر

1. Т доб. آمین برب العلمین

بسیار واقع شده یکچند شیشه برسم تحفه میخواهم که به
فولاد سلطان پیشکش نمایم عرضه‌داشتی میباید جهة وی این
عرضه‌داشت نوشته شد عرضه‌داشت محمد آبگینه‌گر بعرض خدّام
درگاه عالمپناه میرساند که این بندهٔ کمینه را همیشه سلاطین
روزگار و خواقین عالیمقدار از جام مدام انعام و قرابهٔ
عنایت و اکرام خود سرخوش و محفوظ داشته‌اند و نظر
عنایت بر حال این فقیر شکسته میگماشته‌اند حالا مدّت
مدید است [که] فلک مینارنگ سنگ بیداد بر آبگینه‌خانهٔ
امید این شکسته میاندازد و پای بادپیمای مراد این
دلخسته را به شیشه‌ریزه‌های بلا و محنت افگار میسازد
[و] بانواع این فقیر را شکست و ریخت واقع شده [بیت]

گهم دل بشکند گه ساغر عشرت ز دست افتد * مبادا دردمندی را شکستی بر شکست افتد

1. А, П против размера شکست

بعد از عرض عبودیت معروض میدارد که این غریب مفلس را
فی عالم الله از سفید و سیاه[1] جز سفیدی و سیاهیِ دیده
وجهی در نظر نیست و مانند اشک اورا در نظر مردم جز
آب روی بر خاک ریختن هیچ هنر نه در وطن[2] بهر کجا که
میرفتم قرضخواه مانند سایه سر در پی من نهاده بوده و هرکجا
نشستم[3] چون بخت سیاه پیش من ستاده تشدّد می‌نمودند
بحکم ضرورت الفرار ممّا لا یطاق را وسیله ساختم و خودرا در
کربت غربت انداختم چون بدین ولایت که مجمع ارباب کرم
است رسیدم اوصاف کرم و اخلاق شیم آنجناب [را] بسی
[ازمردم] شنیدم امید که بر وفق اعتقاد مردم عمل نمایند و
چشم مرحمت بحال[4] این فقیر غریب کشایند

[II] مولانا محمد آبگینه‌گر کوفینی گفت که مرا شکست و ریخت

1. A سیاهی 2. A помещает слова دروطن после слова هنر 3. A ستاده بیشد 4. A بجانب

مشکلی که میخوانند نام ناگفته مشکافید و هر مضمونی
که میگویند بر وفق مدعا در غایت فصاحت و بلاغت
در بدیهه انشا می‌نمائید بعضی این‌را باور نمیدارند و از
معقولهٔ مستحیلات میشمارند چه باشد اگر همین شب[1]
در این مجلس از روی این پردگی جلبات خفا و نقاب
اختفا بردارید و چهرهٔ مقصودرا بطالبان نمائید فقیر گفتم
فرمان شماراست مولانا سعید قراکولی گفت که من در
کمال قلاشی و افلاسم و از قرضخواه گریخته جلای وطن
[л. 19a] شده باینجا آمده‌ام بخواجه حبیب دیوان جهة من
سفارشی میباید قلم برداشته در بدیهه جهة وی این مکتوب نگاشته گردید

[I] ای نزد خدا و خلق محبوب[2] وحبیب * باشد غُبارا ز نوال تو نصیب
این بنده غریب است اگر بنوازی * اورا بکمال لطف خود[3] نیست غریب

1 Остальные рук امشب П امشب در همین مجلس 2. П مقبول 3 А بکمال خویشتن

بودیم گفت که چون پیغام رسانیدم فی الحال قلم برداشت
و آن اشارا بی تأمل بر صفحه بنگاشت یکی از حضّار
مجلس گفته که رفع این شبهه و دفع این دغدغه در
غایت آسان است اورا درین مجلس میطلبیم و هریک
ازین جمع از وی مکتوبی التماس می‌نمائیم که در بدیهه
در همین مجلس انشا نماید و هریک بر وی معمائی بخوانیم
که مجزوم به باشد که نشنیده است برین اتفاق نموده
کسی‌را بطلب این کمینه فرستادند چون بآن محفل
حاضر شدم کسی باین کمینه گفت که مخدوما از آن
وقت که شما باین شهر تشریف آورده اید[1] ذکر محامد و
فضایل شما[2] در افواه خواص و عوام افتاده و خلقی به
تعریف و توصیف ملازمان زبان گشاده میگویند که هر معمای

1. П, C, B2 تشریف حضور شریف ارزانی فرموده اید 2. A شمارا

[V] گفتار در بیان امتحان کردن اهل فضل این کمینه را در صنعت انشا و شکافتن معما

جمعی کثیر از افاضل سمرقند در خانهٔ خواجه امیرکاء شاهی برسم مهمانی مجتمع[1] بودند گفتگوی انشا و معما در میان افتاده یکی از ایشان گفته که اگر انشا کردن و معما شکافتن آنست که از فلانی نقل میکنند انصاف آنست که بساط دعوی این دو امررا درنوردیم و دیگر گرد این دو امر نگردیم انصاف میدهیم که اورا نظیر نیست بعضی در مقام عناد شده گفته‌اند که از کجا که آن معمایات که میشکافد یاد ندارد و منشآت که ظاهر میسازد از کسی دیگر نیست که بنام خود میپردازد[2] خواجه امیرکاء فرموده‌اند که ما معمارا خود نمیدانیم امّا از برای محمد حسین قصّاب از ایشان التماس انشای کردیم کسی که فرستاده

1. A جمع 2. A میسازد

شد استخوان پهلوی مه ظاهر از هلال * از قرص خود نیافت چو یکچند روز کام

از جوع جیب جان شده چاک و نمیدهند * اورا بغیر رشتهٔ ماهیچه التیام

زامید لنگ برّه کنم رخش روح را * هر لحظه پای‌بند که گردد بچشم رام[1]

تا شام روز حشر نخواهد طلوع کرد * از مطلع زمانه بغیر از مه صیام

آنکو ز جوع رفت زخویش ای رفیق من * گر امتحان کنی نفسش را باهتمام

آینه‌وار بر دهنش دار قرص نان * تا صورت حیات درآن یابد ارتسام[2]

رسم سخا و مرحمت و آدمی‌گری * واللّه لا یُلاحِظُ فی زمرة الانام

ای واصفی بگرسنگی صبر پیشه کن * زنهار نان طمع مکن از سفره لیام[3]

داری اگر طمع بسخی عرض کن که هست * بر درگهش چو حاطم طائی دو صد غلام[4]

1. В рук. C, B_2 этот бейт оп. 2. В рук. C, B_2 этот бейт оп. 3. Этот бейт имеется и в рук. A

4. Вместо этого бейта в рук. A имеется следующая. очевидно, принадлежащая писцу, приписка:

این قصیده قریب سی و یک بیت است انتخاب شده

تصبیح دانه کردم و سجاده دام لیک * عنقا شد است نان نشود صید کس بدام
یک دانه گندم ار به زمین افکند کسی * مردم کنند مور صفت بر وی ازدحام
بر خلق گوشتی خر[1] و خنزیر شد حلال * یا رب سبب چه بود که نان شد چنین حرام
خاکسترین فطیر نه دیگدان بود * کَالْبَدْرِ فِی الدَّجِیَهِ وَالشَّمْسِ فِی الْغَمام
خاکستری که در ته او[2] پخته شد کماچ * سازند طوطیاش[3] خلایق به احترام
تشبیه مهر و مه به کماچ ار کند کسی * هر دو نهان شوند بخاکستر ظلام[4]
بویی که مرتفع شود از دود دیگدان * خوشتر بود ز رایحهٔ مشک در مشام
از هیچ روزنی نکند دود سر برون * جز دود مرگ و دود دل زار مستهام
زین سان که مردم از پی نان چوب میخورد * نبْوَد عجب که گیردشان علت جذام
در آرزوی تهمت و دزدی شدند حلق * تا زین بهانه شان برسد لقمهٔ بکام
از دست قرصخواهِ جو و گندم این زمان * بهتر ز عار موش نباشد دگر مقام
گر استخوان سفید شود حلقرا ز جوع * زینهار عجب مدار ز کمیابی طعام[5]

1. T لحم مرکب 2. C آن 3. C, B₂ طوتیاش 4. C этот и следующий бейт оп. 5. C этот и следующий бейт оп.

ای دل خیال خام مبر در[1] پی طعام * زیرا که امتلا[2] شده‌ام زین خیال خام

ذکر فلک بخیر که از خوان او مرا * شمسیِ مهرچاشت بود قرص ماه شام

از بهر راه توشه ز انجم کرم نمود * خوان کلیچه [ریزه] بمن چرخ نیلفام

ریگینه[3] قرصهاست پی نان راه من * در ره نشان پای شتر حاصلِ کلام

گندم ز هر که کس طلبد آرد میکند * از ضرب مشت رستهٔ دندان دی تمام

با آنکه خون خورند شب و روز مردمان * دَوْر زمانه تشنه بخونشان [بُوَد] مدام

دو نان نمیدهند بکس نیم لقمه نان * یا رب چونان مباد ز دونان بغیر نام

دارد چو قرصِ صورت قرض از برای آن * [ل.186] یکجه کس بقرض نیابد ز خاص و عام[4]

ای باد اگر بجانب صحرا گذر کنی * از من کلاغ را ببری تحفه [و] سلام

وانگه بگو که قاق چرا میکنی ز حرص * نانهای خویش را که شود سبز بر دوام

ای طایر فجسته ز نانهای خویشتن * یکچند نان بده به فقیران برسم وام[5]

1 T از 2. T مبتلی 3. Только T; остальные рук. رنگینه 4. A خواص 5. A оп. все следующие бейты, за исключением предпоследнего.

دریای زخّار خونخوار قحط بر کرانه آریم گفتم ابو سعید سلطان
ترکیست که اصلاً فارسی نمیفهمد[1] همچنان که ما ترکی نمیدانیم
گفت من یاری دارم که امام و نایب سلطان است همین
مقدار که مارا و این قصیده‌را تعریف میکند مهمّ کفایت
میشود القصه همان زمان به قصیده شروع کرده شد و
[در] همان شب باتمام رسید علی الصباح آنرا نوشته بکانِ
گِل رفتیم و آن قصیده را گذرانیدیم آن پادشاه عالیجاه بمعونت
آن امام همّام جهة صلهٔ آن قصیده ده راس گوسفند قربه
و بیست من آرد میده و مبلغ یک صد خانی و چهار درخت
جهت هیزم کرم فرمودند آنهارا گرفته بمدرسه آمدیم و آن زمستان را
به آن طالبعلمان فقیر و چندی[2] دیگر از فقیران به
فراغت گذرانیدیم و آن قصیده اینست

1. П فارسی رانمیداند 2. A چند, B 649 یکچند

بعد از چند روز آن جوان قصّاب خوانی برهٔ[1]
بریانی ترتیب کرده همراه خواجه پیش فقیران آمده التماس
فاتحه نمود اما [کار] طالبعلمان بجائی کشید و احوال
ایشان بدرجهٔ انجامید که دو کس از ایشان از بیطاقتیِ
گرسنگی پوستینهای خودرا فروخته خوردند و از شدت
سرما جان بجان آفرین سپرده مردند مولانا عبد العلی بلخی
که یکی از دوستان جانی بود شبی بخانهٔ این کمینه آمده
گفت که این طالبعلمان همه هلاک میشوند در بارهٔ ایشان
چه فکر میکنی گفتم من نیز حیرانم و چارهٔ[2] نمیدانم گفت
در تعریف سال قحط بمدح ابو سعید سلطان قصیدهٔ
میباید گفت و در معانی بدیع سفت تا از وی بطریق
صله اخذ[3] و جرّی نمائیم و کشتی عمر این فقیران را از این

1. A بروی 2. C, П هیچ چاره 3. A اخز

مهجوری از هم گسسته [از بیم] تیغ بیدریغ خون‌ریز غم و تبر
محنت کار دل بجان کشیده و از دست زخم پیاپی خنجر هجر
و الم کارد باستخوان رسیده دشمن که تن مهجور[1] رنجور را
مانند پوست براستخوان می‌بیند دلش از نشاط پر[2] کرده
گوشت بردی می‌نشیند و دوست که این حالت [л. 18а] مشاهده
می‌نماید خودرا مانند پی بر[3] آتش سوزان میباید امید که به
کام دوستان بر[4] رغم دشمنان همیشه دکّان عیش آن
دوست بجان پیوند بملوخهای نعمت فخلد آراسته و دشمن
آن یار ارجمند مانند سگ سلاخ سنگ خواری بر کله خورده
دست پاچه گشته به خونخواری مقید و پابسته باد

1. В مهجوری 2. С, П پیه; В شیر 3. В در; после следующего слова آتش в рук. В большая лакуна, скрытая ложным кустосом جاهش, л. 32б. Конец лакуны на л. 23б рук. А. 4 Остальные рук. علی رغم

لمسؤلهٔ در بدیهه این مکتوب نوشته شد[1] سلامی که چون الوان نعمت فراوان بر خوان لطف و احسان صحبت دوستان را مزین و معمور سازد و تحیتی که مانند نمکِ وصالِ مذاق محبّان را از بیمزگیٔ فراق به پردازد نثار مجلس آن دوست نامی و یار گرامی اعنی خواجه محمد حسین حفظه الله عن موجبات الکلفت و الشین[2] میگرداند بعزّ قبول مقرون باد بعده انهای[3] رای انور آنکه تن ممتحن رنجور از محنت و اندوه فراق لاغر و نزار است و سینهٔ بیکینهٔ مهجور از زخم ناخن اشتیاق شرحه شرحه و افکار دمبدم خون دل اندوهگین را قصّاب هجران از دیدهٔ خونابه‌فشان ریخته و پاره‌های جگر خونین را از قنارهای مژگان خون چکان آویخته استخوانهای پشت و پهلوی طاقت از ضرب[4] تیر دوری شکسته و مهره‌های گردن صبر و شکیب از زخم خنجر

1 П, Т доб. مکتوب, П انشا 2. Т دلنشین قیلور 3. А, П آنها 4. П ضربت

آن حضرت پوشیده‌اند رجاء واثق و امل صادق[1]
که این[2] فقیران بیروپا هرکدام بپستینی از جامه
خانهٔ کرم آن حضرت پوشیده گردند همیشه ذات
بابرکات بخلعت حیات ملبّس باد با النبی و آله
الامجاد چون بمدرسه معاودت نمودیم یکی از ملازمان
خواجه رسید و در خلوت باین فقیر گفت که خواجه
از ملازمان شما التماس نموده‌اند[3] که بنده را بجوان قصّابی
علاقهٔ تعلقی[4] شده که روزی مرا صد بار میکشد و باز زنده میسازد [بیت]

صد بار کشت آن بت قصاب[5] وزنده‌ام * اینست دوستان سخن پوست کنده‌ام

کرم نموده عرض حال را انشا می‌فرمایند شاید که از برکت انفاس
ایشان آن شوخ قتّال را خدای تعالی رحمی کرم فرماید ایجاباً

1. Остальные рук. эпитеты переставляют 2 A از این 3. C التماس نموده فرمودند که B التماس فرموده 4. Только A. 5. A вместо آن بت дает دلبر

ممالک شام که[1] ماه انور است در خاکستر سپهر و اخگر نجوم مسکن میسازد و کرّهٔ هوائی با آنکه جبهٔ پرینهٔ ابر در آغوش دارد از شدت سرما دمبدم نفس سرد میکشد و عنصر آتشین با آنکه همیشه از دود پوستین سمور بر دوش دارد از برودت هوا لرزه میزند [قطعه]

در فصل دی چو شعلهٔ آتش زند علم * دارم بسی عزیزتر از شوشهٔ زرش
زان آتش از صعوبت سرما فسرده نیست[2] * کز دود پوستین سمور است در برش

بر رای عالم‌آرای پوشیده نماند که در چنین فصل چون آتش دل و حرارت سینه دفع سرما از سر ما نمیکند از برهنگی کار فقیران نزدیک بآن رسیده که از خلعت حیات نیز عاری گردند چون شیوهٔ لطف و بنده‌نوازی جامه‌ایست که از جامه‌خانهٔ حضرت ستار بر ذات بزرگوار

1. C доб. عبارت از 2. T است

اورا امیرکاء شاهی میگویند از برای وی مکتوبی
نوشته در بیان حال طلبه فرستاده شد چون بر مضمون
[آن] اطلاع یافت بجانب تعهّد فقیران شتافت
و ایشانرا به مهمانداری بخانه طلبیده از برای این کمینه
پوستین موینه و سروپای مناسب و از برای هر
یک از طلبه پوستین بره و پراهن و تنبانی کرم
نموده و آن مکتوب اینست که بوی نوشته شده
بود[1] سرفرازا بنده نوازا معروض ضمیر منیر آفتاب تنویر
آن که شدت و صعوبت سرمای دی و سردی زمستان
و خشکیهای وی بدرجهٔ رسیده که خورشید اوج طارم
چهارم که عبارت از خسرو خاور است هر شام خودرا
سمندرصفت در آتش شفق [л. 176] میاندازد و شاه

1. П доб. هوالانشا ; Т مکتوب

بود دزدی قفل درِ خانهٔ مدرسه را برتافته و هرچه
یافته برده قریب بده طالبعلم غریب خراسانی درغایت
پریشانی و افلاس پیش این فقیر آمده اظهار حال
خود برین وجه کردند که اگر فکری بحال ما نکنی
همه از سرما و گرسنگی هلاک میشویم گفتم ای
دوستان غم مخورید فتوکلوا فإنّ اللّه یحبّ المتوکّلین[1]
از حضرت شیخ شفیق بلخی منقول است که فرموده‌اند
که اگر زمین روی نشود و آسمان آهن گردد که
نه از زمین روید و نه از آسمان بارد و همهٔ عالم
عیال من باشد یک سر موی از توکّل برنگردم الرزق
علی اللّه تعالی و تقدس شنیده بودم که در سلسلهٔ
فولادسلطان جوانیست درغایت فهم[2] و نهایت کرم که

1. Коран, 3,153 (кроме первого слова). 2. A جود

دامن داشت از شدة برد[1] کبود می‌نمود

شدی بباد چو دست چنار پنجهٔ مرد * نعوذ بالله اگر داشتی برون زشباب

فلک کبود شد و آفتاب[2] میلرزد * ز ابر اگرچه نهان بود هر دو در سنجاب

نظم

سررشتهٔ آفتاب سوزان * شد شوشهٔ یخ به نیمروزان

رور از خنکی کشیده درهم * خودرا و نموده کوته و کم

از سردیِ آب مرغابی * آورده پناه با کبابی

و درین سال گرانی و قحطی در سمرقند بمرتبهٔ بود که خلق بجز قرص ماه و خور بر مایدهٔ فلک مستدیر ندیدی و گرسنگان فقیر شبها از خرمن پروین بخیالْ خوشه چیدی [بیت]

گرسنه شکم بر نمد دوخت چشم * که همسایهٔ گوشت بوداست پشم

از غرایب امور انکه شبی بخانهٔ دوستی بمهمانی رفته شده

1. П برودت 2. A فلک کبود شد و آسمان میلرزد ; B, T شده

واصفی را کپنک شد هوس اکنون کز برف . پشمهای زده بهر کپنک میریزد

فرّاش قضای حضرت بیچون سایبان ابررا بر فضای هوای هامون برافراخت و خرگاه لاجوردی گردون را تمام در پردهٔ نمد سحاب محفوظ ساخت نوخاستگان باغ در عنفوان جوانی به مضمون و اشتعل الرأس شیباً[2] مطلّح و اهل فراغ از نادیدن یوسوف آفتاب بفحوای [٨. 17a] و ابیضت عیناه[3] واقف گردیدند و یعقوب صفت در کنج زاویهٔ احزان خزیدند از حادثه برف درآن روز رستاخیز کوه‌های برف کالعِهنِ المنفوش[4] معاینه می‌نمود و بهر تودهٔ برف از باد در طیران [مضمون آیت] و تَرَی الجِبالَ تَحْسَبُها جامدةً و هی تَمُرُّ مَرَّ السِحاب[5] ظاهر و هویدا بود آفتاب باوجود آنکه سنجاب سحاب پوشیده لرزان بود و آسمان اگرچه مجمر خور در زیر

1. A از 2. Коран, 19,3. 3. Коран, 12,84. 4. Коран, 101,4. 5. Коран, 27,90

سکان ارض را تیرباران مینمود لِمُولِّفِهِ

از فلک ریزان نبود آن وقت برف و زمهریر

موی ریزان بود از سرما ز فرق چرخ پیر[1]

و مولف دران وقت مناسب حال غزلی گفته بود ذکر آن درین مقام مناسب نمود

نیست آن برف که از بام فلک میریزد * کز برودت همه پرهای ملک میریزد

برف نبود که زمستان شترمست سحاب[2] * کف مستی ز سما تا بسمک میریزد

ابر ایوان فلک ساخت سفید و زنمش[3] * ریزهای گچ [از] ایوان فلک میریزد

مردمان از خنکیهای هوا سوخته اند * بر سر سوختگی ابر نمک[4] میریزد

میکند ابر صدف کاریِ صندوق فلک * وز برودت ز کفش جمله بتک میریزد

تا بدانهای فلک را مگر از هم کندند * که از آن جمله پرشهای خشک[5] میریزد

1. B, B_2 этот бейт и последующие вводные слова к газели опускают. 2. B شده سرمست 3. T, B و زنکش 4. Остальные рук. برف 5. B рук. C этот бейт на полях л. 276.

[IV] گفتار در بیان شدت سرما و زمستان سمرقند و بیان قحطی و گرانی که جمعی از طالبعلمان خراسانی که هیچکدام وظیفه و آشنائی نداشتند و مؤنت ایشان به فقیر لازم شده بود

در تاریخ سنه ۹۱۹[1] بود که در شهر سمرقند زمستانی واقع شد شاه چهارباش طارم چهارم بخانهٔ قوس درآمده کرهٔ زمین را هدف سهام زمهریر گردانیده بود و از جلهٔ کمان وی

1. Так B, л. 30a; B 649, л. 22a и 3392, л. 29a; T, л. 43a, B 768, л. 80б дают словами: توقوز یوز ان ظاهراً توقوز В рук. B эта цифра повторена на полях рядом со знаком для ظاهراً; другими словами, переписчик видел какую-то другую, неподходящую, дату и дал свое исправление. Тут же приписка синим карандашом рукою Вяткина: «918?». A, П (л. 20a) и C (л. 27a) (дважды: черной и красной тушью) ۹۱۵; так же все остальные ташкентские рук. B действительности следует 918, см Введение, стр. 39.

و مناظرهٔ بسیار مولانا امیر کلان نیز سخن مولانا شمس الدین محمدرا مسلّم داشتند این کمینه را در آن مجلس سخنی بخاطر رسید اما [آن] مجمع بغایت عالی بود و این فقیررا مجال دخل نشد [و] بعد از آن به بعضی از مخادیم که عرض نموده شد تحسین نمودند و تخطیه فرمودند که چرا در آن مجلس اظهار آن نکردید. و آن سخن اینست که از حدیث این فهم میشود که [کسی که] حسنه و سیئه را سنّت سازد یعنی طریقهٔ مسلوک گرداند[1] و از آیت این معلوم میشود که اتیان حسنه و سیئه نه بطریق مسلوک باشد پس تدافُع مدفوع خواهد بود [و] ایراد شبهه ممنوع[2]

1. A طریق مسلوکدارد 2. В рук. С, л. 27а при последнем слове знак сноски ۲. Сама сноска дана тут же на полях и, начинаясь словами محررا در خاطر میرسد که اتیان حسنه, представляет собой еще один вариант устранения обсуждаемого противоречия между хадисом и стихом Корана. Автором сноски является, очевидно, переписчик (محرر), но рук. B_2 воспроизводит сноску полностью в основном тексте.

و یس ثمرهٔ شجرهٔ و ما ارسلناک الّا رحمةً للعالمین[1] قدوة العلماء الکاملین[2] صفوة البلغاء المجتهدین مولانا سیّد شمس الدین محمد کورتی در صدد جواب این شبهه شدند میان ایشان و عالیجناب رفعت‌انتساب حاوی فصول العلوم من البدایه[3] الی النهایه جامع الفنون و الفضایل و الحکم بحسن الاجتهاد و الکفایه مولانا محمود بخاری مناظرهٔ افتاده بالآخره[4] سخن مولانا محمدرا مسلّم داشتند عالیجناب حکمت‌آیاب اعلم العلما و اقدم الکبرا رافع الولایه والشرع المبین[5] محی المراسم والدین المتین [л. 166] المختص بعواطف الملک المنّان مولانا امیر کلان بطریق طنز و تشنیع بمولانا محمود بخاری گفتند که مخدوما شما عجب ناحقّ ملزم شدید مولانا محمود فرمودند که اگر ما ملزم شدیم شما عنایت فرمائید القصه بعد از بحث

1. Коран, 21,107. 2. A العلما و المکالمین 3. A الهدایه 4. A بالآجر 5. A المباین

اجلاس که تمام اکابر و اعالی و اشراف و اهالی سمرقند مجتمع بودند عالیجناب هدایت مآب افاضت آیاب کرامت انتساب ارشادپناه [بیت]

آن بولایت شده سلطان پناه * دوخته از ترک دو عالم کلاه

مولانا شیخ که از مخصوصان و مقبولان حضرت خواجه احرار [می] بوده‌اند پیش ازانکه بدرس شروع نمایند فرمودند که میان این حدیث که من سَنّ سُنّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُها و اَجْرُ من عَمِلَ بها الی یَوْمِ القیامة و من سَنَّ سُنّةً سیّئةً فَلَهُ وِزْرُها و وِزْرُ من عمل بها الی یوم القیامةِ و میان این آیت کریمه که من جآء بالحسنة و له عَشْرُ اَمْثالِها و من جآء بالسیّئةِ فَلا یُجْزی اِلّا مِثْلَها[1] بحسب ظاهر تدافع می نماید[2] اعلیجناب معالی مآب افاضت شعار افادت آثار قدوة آل طه

1. Коран. 6.161 2. A میباید

دیگر آئیم تا اوقات ما معارض یکدیگر نشود و چون میرزا خوارزمی این سخن را شنید آشفته گردید و گفت مگر حاجی تبریزی دیوانه شده است ندانسته که در این صفحه مرد غرباء اعلمتر شرط است اورا گوئید که حدّ خودرا نگاه دارد و این طور مهملات نگوید بحکم وَ مَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَاغ این سخنها به عرض مخدومی رسانیدیم بسیار بخندیدند و بعد از آن ایشان را رقّتی دست داد و بسیاری گریستند و فرمودند که [به بینید که] کار علم و علما بکجا رسیده [که] اینچنین شخصی در چنین جای مدرّس میشود و این نوع سخنان میگوید و هیچ کس نیست که با او تواند گفت که تو چه میگوئی و چرا میگوئی چون اکابر سمرقند این ماجرا شنیدند ترحّم کرده ایشان را در مدرسهٔ حضرت خواجه احرار و قدوهٔ ابرار حضرت خواجه عبید الله قدّس الله سرّه العزیز مدرّس گردانیدند و در روز

نزاعی شده بود و آن عزیز از برای محمد شیبانی خان
این قطعه گفته بوده که بیت آخر آن این است

خود ساز پست مرتبهٔ او که نیست کسی * کآرد فرو خری که تو بر بام بردهٔ

حاصل که آن ماهیت مجعوله که مشتق از جُعَل باشد با
جناب مخدومی مولانا حاجی در مقام ستیزه و تعصّب درآمده
هر وقتی را [که حضرت] مولوی جهت درس اختیار
می‌نمودند وی در همان وقت پگاه‌تر آمده آن مکان را شغل
نموده چندان جبل و تعلّل میکرد که وقت درس ایشان
فوت میشد بارها آه کشیده میفرمودند که

گر ترا در بهشت باشد جا * دیگران دوزخ اختیار کنند

عاقبت الامر این کمینه را [A. 16a] با طالبعلم دیگر پیش مشار
الیه فرستادند که جناب ایشان هر وقتی که اختیار کنند ما وقت

1. A پیش او

بیرون آوردند و به تعظیم و تکریم و الباس مکرّم و
معزّز گردانیدند[1] و بلای دیگر و ابتلای ازین صعبتر آنکه
حمار الملة و الدنیا و الدین میرزا خوارزمی در کمال بیحیائی
و بی شرمی شخصی بود که بواسطهٔ دوام ملازمت و کثرت
اختلاط به طبقهٔ اوزبکیهٔ شیبانیه[2] اعتباری پیدا کرده بود و
آنجماعت اورا ملا و دانشمند اعتقاد کرده بودند و بهرهٔ
وی از نحو همین که مسح زانو فرض است و از فقه
همین که مبتدا[3] مجرور است امام الزمان [و] خلیفة
الرحمن محمد شیبانی خان عفی الله عنه اورا در مدرسهٔ
الغ بیک میرزا در صفهٔ که اعلم العلمای شرط تدریس آنست
مدرّس ساخته بود میان میر خوارزمی و یکی از فضلای آن زمان

1. Так А и П; остальные рук. و تعظیم و تکریم نموده به لباس معزز و مکرم گردانیدند 2. А, П شیبانی 3. А доб. و ; в С, В, B_2 и Т изречения переставлены

ایشانرا بّه خانه برده محبوس ساخته‌اند[1] جمعی از موالی و اهالی از جملهٔ تلامیذ و غیرهم بدر خانه حافظ طوطی هجوم و ازدحام نموده‌اند هرچند در تنزیه و استخلاص ایشان کماینبغی سعی و اهتمام نمودند مفید نیافتاد بلکه مواد اعراض و اعتراض روی در ترقّی نهاد فقیر جرأت نموده بعرض رسانیدم که مخدوما [مثلاً] اگر شخصی کلاهی که بر وی زنگوله و دُم روباهی تعبیه کرده باشند بر سر نهاده[2] موقوف علیه حیات کسی باشد اگر آن نخورا[3] آنکس پناه جان خود ساخته باشد پیش اهل انصاف آنکس مستحق زجر و سیاست است یا سزاوار عنایت و رعایت[4] چون جناب صدر این سخن را شنیدند مغبط گردیده بسیار بخندیدند و فرمودند که جناب مولانارا از خانه

1. Остальные рук. گردانیده‌اند 2. Остальные рук. وبرسر نهادن 3. А, П خودرا, Т اول شیوه‌نی 4. С, В₂ عتاب

به تکلم نگشاده‌اند بر ضمیر [منیر] آفتاب تنویر اهل فضل و کمال مخفی و محجوب نماند[1] که تعریفی از این بلیغتر و رفیعتر متصوّر نیست [بیت]

دو چیز تیرهٔ عقل است دم فروبستن * بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

در زمانی که مولانا مشار الیه از خراسان از جفا و ایزاء[2] قزلباشان فرار نموده به سمرقند آمدند و[3] آن وقتی بود که حکومت سمرقند به بابر پادشاه تعلق داشت جناب مولانارا اعزاز و اکرام نموده در مدرسهٔ الغ بیک میرزا مدرّس گردانیدند بعد از آنکه سمرقند به کوچکونجی خان قرار گرفت بعضی از جماعهٔ معاندین به عرض حافظ طوطی که صدر خان بود [л. 156] رسانیدند که مولانا حاجی در زمان [بابر] پادشاه کلاه قزلباشی بر سر نهاده بوده‌اند حافظ را به جناب مولوی مظنّهٔ تشیّع پیدا شده

1. Остальные рук. نخواهد بود 2. C, B2 ایذاء; B, T ازاء 3. A در

[III] گفتار در ذکر وقایع و حالات

عالیجناب معالی انتساب قدوة الاماجد و الاماثل زبدة الاعالی و الافاضل مولانا حاجی[1] تبریزی روّح الله روحه و زاد فی غرف الفردوس فتوحه

در وقتی که جناب شیخ الاسلام تبریز[2] از ترس شاه اسمعیل گریخته به ولایت خراسان آمد در مجلسی که جمهور اکابر از سادات و نقبا و علما و قضاة و اشراف و اعیان حاضر بودند حضرت شیخ الاسلام خراسان در تعریف مولانا حاجی بدین کلام مدحت انجام رطب اللسان گردیدند که مدّت دوازده سال است که مولانا کمال الدین حاجی به درس این فقیر حاضر میشوند هرگز در مقامی که سخن باید گفت خاموش نبوده اند و در جائی که سخن نباید گفت زبان

1. Т. л. 39б доб. محمد 2. Все остальные рук. تبریزی

خطّهٔ چین است پنداری نشانها کاندرو * نافهای مشک کرده پر قطار انگشترین

جز دهان دلبر نازک خط او کس ندید * اینکه باید زیب از خط عبار انگشترین

صورتش چون رومیان ماشد ولی دارد کلام * واژگونه همچو اهل زنگبار انگشترین

همچو لعل آتشین رخساره‌اش سرخ از چه شد * پیش لعل او نشد[1] گر شرمسار انگشترین

بر تنش هرچند بینی نیست غیر از نعل و داغ * می‌نماید خویش را عاشق شعار انگشترین

می‌نمایندش بانگشت و کنندش احترام * یافت تا در زیب و زینت اشتهار انگشترین

تا بود ز انگشترین بر صفحهٔ عالم نشان * باد جاهت را در انگشت وقار انگشترین

در وقت [انشا] گذرانیدن [شعر] این قصیده هر بیت که خوانده میشد جناب خواجه عقد انگشتی میگرفت چون باتمام رسید بخانه درآمدند و مبلغ سیصد و پنجاه تنگچهٔ خانی بیرون فرستادند چون [ابیات] این قصیده سی و پنج بیت بود معلوم شد که به عدد هر بیت ده تنگچه بر ذمّهٔ [همّت] خود لازم داشته کرم فرمودند

[بیت] آن خواجه بود لایق آن کاش گفتمی * در مدحش آن قصیده که بودی هزار بیت[2]

1. B_2 نشین 2. A этот бейт опускает целиком.

خوان زرین کرده پر یاقوت و بر سر با دو[1] دست * آورد پیش تو از بهر نثار انگشترین

از نگین داغ غلامئی تو دارد بر جبین * سرخروئی زان[2] بود در روزگار انگشترین

از دهانت تا نشانی یافت از آب زندگی * روی در ظلمت نهاده خضروار انگشترین

پیش درج گوهرافشانت لب[3] سنگ آمده * میکند اظهار عجز و انکسار انگشترین

محض نوری زان نماید نامت از خط سفید * میکند لطف ثنایت[4] آشکار انگشترین

گفت شعری از پی انگشترینت واصفی * زیبد آنرا گر کند زیب عذار انگشترین[5]

[و له ایضا]

بسکه دارد رشک از لعل نگار انگشترین * چهرهٔ خود ساخت پرخون و فگار انگشترین

مهر خاموشی نهاده بر دهان و خویشرا * ساخته از محرمان نامدار انگشترین

سنگ بسته بر شکم چون خاتم پیغمبران * در طریق پیروی نی ز افتقار انگشترین

هست چون باغ شکوفه کاغذ و از هرطرف * کرده ظاهر آشیانهای هزار انگشترین

1. C. B_2 مانده 2. T سرخ رو زانرو 3. П, B доб. و 4. C, B_2 تناسب ; B تو پاست (?)

5. A- زینت آنرا کند زیب عذار انگشترین Дальнейшие 10 бейтов A опускает.

صورت نام عدویت برنگین شد تا رقم[1] * کرد روی خود سیه از رشک[2] و عار انگشترین

از سیه رویی اگر خواهد خلاصی گو بنه * سر بخط خواجهٔ عالی‌تبار انگشترین

خواجه یوسف خواجهٔ با جود و همت آنکه یافت * در جهان از عزّ نامش اعتبار انگشترین [л. 15a]

ای که خواهی مهر سازی باب دولت بر عدو * از فلک خاکستر و از مه بیار[3] انگشترین

وقت غارت دشمنت را تا برند انگشت زود * باد در انگشت آدم استوار انگشترین

شاخ هرجانست انگشت تو کز[4] بحر کفت * همچو غواصش رساند[5] بر کنار انگشترین

هست انگشت تو شمع بزم دولت زان سبب * گشته چون پروانه گردش بیقرار انگشترین

نقره و فیروزه و لعل و زر از کان کفت * خوش بدست آورده‌ست این هر چهار انگشترین

هر چه بودش جمله را بر سنگ زد از رو که هست * در سخاوت همچو تو بی اختیار انگشترین[6]

میزند بر سینهٔ خود متصل سنگ ترا * زانکه شد در کسب دولت با تو یار انگشترین

1. T, B_2 باشد رقم, другие рук. تا شد 2. Остальные рук. ننگ 3. C, B_2 نثار 4. T در

5. Все рук. رسانده 6. Далее в рук. A отсутствуют 6 следующих бейтов, в рук. C, B_2 отсутствуют 2 следующих бейта.

به خاطر رسید که قصیدهٔ غرائی گفته شود چون آن خواجه به مهرداری موسوم بود جواب قصیدهٔ ردیف انگشترین مولانا کاتبی که در مدح میرزا بایسنغر گفته [بود] اتفاق افتاد [و] آن قصیده این است

تا شد از نام شریفت نامدار انگشترین * بر ممالک یافت دست اقتدار انگشترین

میکشد بر پشت سنگ از بهر قصر دولتت * زان شده خم چون فلک در زیر بار انگشترین

از پی انگشت قدرت خواست دوران خاتمی * شد نگین مهر [و] سپهر زرنگار انگشترین[1]

غور در بحر کَفَت خواهد کند غواص وار * بهر لنگر سنگ ازان دارد بکار انگشترین

برلب بحر کَفَت باشد عجب کز تشنگی * در دهان دارد عقیق آبدار انگشترین

منشعب گردیده دریای کَفَت بر پنج شاخ * بسته پل از سنگ بر[یک]جویبار انگشترین

حلقه‌اش نونست [و] آن انگشت را ذوالنون صفت * در درون دارد عجب زار و نزار انگشترین

دارد از دست تو انگشت تحیّر در دهان * زآنکه دید انعام عامت بیشمار انگشترین

1. В рук. Т и В этот и следующий бейт переставлены.

که اینچنین کسان از وی ظهور می‌نمایند خواجه پرسید که سبب خنده
چیست مولانا محسن در گوش خواجه فرموده‌اند که [این نظم] اگرچه
بحسب ظاهر مدح است امّا بحسب معنی هجویست که تا غایت
هیچ‌کس نکرده و این را خاطرنشان خواجه کرده چنین گویند که خواجه بغایت
آشفته گردیده سخنان تهدیدآمیز و حکایات وحشت‌انگیز گفتن گرفت
مولانا محسن فرموده‌اند که این غلط دیگر است که انگیز کرده‌اید این
سبب اشتهار این هجو میشود و موجب رسوائی شما گردد اگر از
من میشنوید سروپای مناسب آدمیانه و مبلغ خرجی [متعدّیه] بوی
میباید فرستاد و اورا بدین نوع شرمنده میباید ساخت خواجه را این سخن معقول
افتاده و سروپای در غایت تکلّف[1] و مبلغ یک صد خانی بدست یکی
از ملازمان خود بمدرسه باین کمینه روانه گردانید[2] فقیررا خجالت و شرمندگی
غریبی دست داد از برای دفع انفعال و عذرخواهی آن خواجهٔ نیکوخصال

1. A تکلیف 2. A فرستاد

نهاده فرمودند[1] که عجالة الوقت این صلهٔ نظم بدیع شما باشد فقیر آنرا گرفته بیرون آمده به حجرهٔ مدرسه رفتم بعد از رفتن این فقیر مولانا محسن شیروانی که از فحول فضلای سمرقند بود پیش خواجه رفته اورا ملامت بسیار کرده که روا باشد آنچنان کسی که فضلای خراسان و ماوراالنهر اورا مسلّم میدارند و اورا به مهمانی بخانه آورده این نوع درشتی و ناخوشی نموده‌اید خواجه گفته‌اند راست میفرمائید اما پیش از آمدن شما فلان‌کس آمده بود جهت عذرخواهی در مدح این کمینه [یک] چند بیت گذرانید و [۸. 146] جهت صلهٔ آن تای اورمکی[2] گذرانیده شد مولانا محسن آن مدیح را طلب نمودند و حضّار مجلس چنین نقل کردند که قریب به[3] پنج بیت مولانا محسن نیز نرسیده در بیت ششم بدین امر[4] مطلع گردید باز از اول گرفته یک یک بیت را میخواند و میخندید و تعجب میکرد و میگفت که ویرانی مبیناد ولایت خراسان

1. A نهادفرمود 2. C, B اُرمکی 3. C, B₂ on. 4. A رمز

اختصار کرده شد [مصرع] در خانه اگر کس است یک حرف بس است*
علی الصباح این نظم را نوشته بحضور خواجه رفته شد غالبا قبل از
رفتنِ این فقیر مولانا محمد پرغلی[1] که یکی از افاضل سرآمد سمرقند بود
ماجرای شبانه را شنیده بوده به قصد زجر پیش خواجه رفته بسی اورا
ایذا و جفا کرده بسیار تخطیه نموده و گفته البته باید که فلانی [را]
عذرخواهی بسیار نمائی و این بدنامی را از صحیفهٔ [اوراق] روزنامچهٔ خود
محو فرمائی چون فقیر درآمدم خواجه تعظیم و تکریم [و اعزاز و اکرام]
لاکلام به تقدیم رسانیده عذرخواهئی بلیغ فرمود فقیر گفتم این درشتی
و ناخوشی از جانب این کمینه واقع شد در عذرخواهی این یکچند
بیت [در مدح ملازمان] بخاطر رسید و آن نوشته را برآورده خواندن
گرفتم در این اثنا شخصی تای اُرمکی[2] برسم تحفه پیش خواجه آورد
چون آن مدیح به آخر رسید خواجه آن اُرمک را[3] پیش فقیر

1. T پیرعلی 2. Так A, B; C, B_2 اوزبکی ; T اَرمکی 3. C, B_2 на этот раз тоже так.

فخر آفاق بود زو شده فاش * مردمی و کرم و حسن معاش

با من دلشدهٔ زار دژم * خوب شد عاقبت از روی کرم[2]

چون کنند اهل سخاوت زر بخش[3] * هست بیش از همه آخر در بخش[4]

هست او خیر[5] دگر در ره دین * که نه بینی گره اورا به جبین

از سر لطف مُعینِ فُقَراست * که کشاده رخش از عین عطاست

فطرت او چو بلند افتاده * خلق را جمله پسند افتاده

کرد اول اگر انگیز جفا * آخر[6] آماده شد از بهر وفا

هست چون کوه ز بس حلم[7] و وقار * زآن ازو[8] روی زمین راست قرار

دور آخر مه نو هست[9] مگر * ز رخ او که چنین شد لاغر

این نظم بیست و یک بیت است آنچه بخاطر آمد برهمان[10] قرار یافت

1. Разгадка خر 2. Разгадка خوک 3. A در بخش 4. Разгадка خشب 5. T چیز ; A زان B ; زان از آن روی Ст I, II ; از آن T 8. 7. علم T 6. A اگر (؟) چیز (؟) ; Разгадка خسرو
9 A مه نوراست 10 A بران از آنروی زمانیزاست قرار

که شما خیال کرده اید منافات دارد و هریکی بگوشهٔ روان شدیم چون بگوشهٔ محنتخانهٔ خود آمدم فقیررا حزن و اندوهی دست داد گریهٔ جانسوز میکردم و این ابیات مناسب حال خود بر زبان میآوردم

شبها نه کوکب است بر چرخ نگون * آن نیست شفق کزو افق شد گلگون
کز درد من[1] غریب دارد گردون * رخساره پر از سرشک و دامن پرخون

بخاطر رسید که خواجه را نوعی هجو کرده شود که بران اسلوب از افاضل ماسبق واقع نشده باشد و آن روش مسلوک هیچ یک از افاضل ما تقدّم نگردیده باشد و آنچنان باید [که] به ظاهر مشتمل مدحی باشد در غایت لطافت [A. 14a] و بحسب تعمیه هجوی باشد در نهایت رکاکت باندک تأملی آن مخیل مرتب گردید و آن هجو اینست

هست در سلسلهٔ خاقانی * مهرداری[2] که ندارد ثانی
چون کلامش به ظرافت آمیخت * از دهانش گهر بیجد ریخت[3]

1. A. منی 2. Разгадка مردار 3. Разгадка گُه

القصه [که] خواجه بغایت پریشان شده بدیان بنیاد کردند وخواستند
که عیب خودرا به لباس اعراض بپوشند و آتش شناعت را به باد
غضب اشتعال داده[1] آبروی خودرا بخاک مذلّت ریختند سنگ
تفرقه در آن مجلس افتاده هر کسی بگوشهٔ متوجّه گردید جمعی از
طالبعلمان و اهل فضل که دران محفل بودند در بیرون خانه
بدین کمینه در مقام اعتراض شده فرمودند که اینمقدار زبونی و
تحمّل از آثار رذالت[2] و دونیست معلوم است که رتبهٔ یوسف
ملامتی چه مقدار است و اورا پیش اهل فضیلت چه اعتبار

گر بیهنر بمال کند فخر بر حکیم * کون خرش شمار اگر گاو عنبر است

گفتم که ای دوستان مشفق و ای هواداران موافق آنچه شما
اظهار می‌نمائید[3] عین لطف و کرم است اما مرا داعیه آنست که
چند روزی میخواهم که در شهر سمرقند باشم و آن داعیه باین معامله

1. A доб. و 2. Остальные рук. رزالت 3. П میفرمایید

شود و مثل مشهور است عامی را اگر از طلا سازند سوراخ مقعدش برنجین خواهد بود و در این اثنا شخصی که تونی تخلص میکرد و در شعر در غایت زبونی بود از قواعد و اصطلاحات شعر وعروض و قافیه و صنایع شعری ازین فقیر چیزها میپرسید و جواب میشنید در بدیهه گفته شد که

ای که تو تونی تخلّص میکنی * شعررا از ما تفحّص میکنی

خواجه چون شنودند فرمودند

چون تو میدانی که مرد عاجزست * از چه معنی این[1] تجسّس میکنی

فقیر بی‌اختیار خندان شدم و گفتم بارک الله که کرمها کردید خویش‌را بیهوده رسوا کردید خواجه[2] از روی اعراض فرمودند که چه امر به ظهور انجامید که موجب اینمقدار انبساط شما گردید گفتم ای مخدوم قافیه را غلط کردید و در میان شعرا عیبی ازین قوی‌تر نمی باشد

1. A از چه این معنی 2. A خواجه‌زاده

اشک افشانست و دایره از جلاجل دستک‌زنان که در چنین عشرتگه جنت‌آسا چنگ را چه محل سینه کندن و ناله و افغان است حباب بر روی شراب اشارت‌نما که [جام را] لاجرعه نوش باید نمود

اشارتست که لاجرعه نوش ساغر می‌را * از آن حباب نگون گشته از شراب برآید

ندیمان خوش‌منظر شیرین‌مقال و حریفان مه‌پیکر همایون خصال طرح گفت وگوی ظریفانه انداختند و مجلس را رشک فردوس برین ساختند خواجه انگیز بدیهه‌گفتن کردند و بر حضّار مجلس در بدیهه بمرتبهٔ غلبه نمودند که مزیدی متصوّر بران نباشد مولانا قتیلی که افضل فضلاء عراق و خراسان بود در گوش فقیر گفت این خواجه مارا عجب در نظر این جماعت زبون و رسوا گردانید و کار بجائی رسانید که ما پیش او دم نمی‌توانیم زد فقیر گفتم که شما صبر کنید و تعجیل منمائید که جناب خواجه از لباس علم عاریست و در ظلمت جهل متواری عاقبت از وی امری سر بر خواهد زد که موجب [136 .ا] خجالت وی گردد و سبب استیلاء ما

گوچکونجی [خان] بود و بر سمند وزارت میدان نیابت همیمود
چون بخانه‌اش درآمدم مجلسی دیدم آراسته و پیراسته چون
خلد برین و بهر سو دلبری نشسته مانند حور عین ساقیان
سیمین‌ساق شراب ناب مروّق را در جام مرصّع ریخته بودند
و نقل پستهٔ نمکین را بقند شکرخندهٔ شیرین [بر] آمیخته لمؤلفه[2]

جام زر را ساقیان از لعل زیور ساختند * دختر رز را ز چینِ شیشه معجر ساختند

گویا که مجلس آرایان ماه‌طلعت مشعبدصفت آتش سوزنده را در
درون آب صاف تعبیه نموده بودند یا نمونه از دل پرخون عاشقان
تلخ‌کام بشیرین‌لبان سیم‌اندام می‌نمودند بر گریهٔ تلخِ چشمِ صراحی لبهای
جام از خنده فراهم نمی‌آمد که در چنین محفل روح‌افزا چرا گریه‌کنان و

1. A و ساقیان 2. C вместо этого слова имеет заголовок: ساقی نامه; остальные рук. вводят стихи непосредственно. T перед стихами имеет следующее: و بو بیت اول مجلس نیک شاءنیدا بغایت مناسب دور

[II] گفتار در مناظره این کمینه بخواجه یوسف ملامتی که وزیر خان اعظم کوچکونجی خان بود

نماز شامی در گورستان چاکردیزه در مسجد سر قبر امام همام ابو منصور ماتریدی رحمة الله علیه با دل خسته و شکسته [A. 13a] نشسته بودم و بیاد یار و دیار از دیدهٔ اشکبار خون جگر میپالودم و علم دود آه بر سر قبر آن بزرگوار برمیافراشتم و این ابیات جانسوز آبدار ورد زبان داشتم که

نماز شام غریبان چو گریه آغازم * بمویه‌های غریبانه قصّه پردازم
بیاد یار و دیار آنچنان بگریم زار * که راه و رسم سفر از جهان براندازم

ناگاه شخصی پیدا شد و گفت شمارا خواجه یوسف ملامتی طلب می‌نمایند و در خانهٔ وی افاضل سمرقند حاضرند و انتظار مقدم شریف شما میبرند و خواجه یوسف وزیر صاحب اختیار درگاه عالم‌پناه [خاقان اعظم]

پشت چاکر دیزه کشت اندر ندیدم یاررا * ای بنائی بین که شاید مفتیان اندر بود [1]

و له ایضاً [2]

میکند خاری مرا از پس که کوشش بردرم * تا بکی خاری کند میمانم میبردرم

و له ایضاً [3]

دوش چرخ اندر مه نو ابرویت یکجام نشد * کاک نان و شیرینت را دید وحلوا خام شد

[4] — — — — — — — — — — * — — — — — — — — — —

1 На этом кончается текст данной главы в C и B_2. Остающуюся часть A воспроизводит не полностью на полях того же л. 126. Так как до конца главы остается всего девять бейтов, то приписка в конце л. 206 рук. С рукою Залемана «felt ein Blatt» неправильна. 2. Только T и T_2. 3. Только T и T_2.

4. См. Введение, стр. 44. Узбекский перевод дает только первый бейт, а далее доб.: و بو نوع هزیانات و مهملات سوزلاردین اوقوب اول ایکی سمرقندی نی مخاطب قیلور ایردیم مجلس اهلی هم منکا اشارت قیلیب اول بیادب لارغه تنبیه بولغای دیب سوزمکا رواج بیرور ایردیلار تا اول غائبغه چه کیم آلار توبه قیلدیلار

لا تردّدنی ایها الاحباب * لا تلومونی ایها الاخوان

[л. 126][1] ---------- * ----------

آن دو کس را حالتی عارض شد که به مردن راضی شدند و چارهٔ نداشتند دیگر گفتم که مولانا بنائی به زبان مردم شما نیز ابیات گفته و دُر معانی بدیع سفته آن ابیات اینست

شوق آن خال سهم پیوسته جان اندر بود * همچو آن کفتر که دانش جغزدان اندر بود

تا برخسار شیرینش روی مه شد ماندگ * هر شبی زین سوب چمهام آسمان اندر بود

شهر درگشتم مسلمانی یکم ساغر نداد * میروم ساغرج برشاید مغان اندر بود

بر لحو سنگین نشستم سه چمی پیدا نشد * میروم شاید لحو بستان جان اندر بود

تا دهم آن پاره ماندم تنگله پل حمیام برد * خرج برجا و علی دیگر میان اندر بود

1. См. Введение, стр. 42. Узбекский перевод дает только 25 бейтов и затем доб. (T, л. 326, T_2, л. 716)

و بو هجویا طویل الذیل دورور بارچاسین بیتماک موجب اطناب و ملال دور

فقیر گفتم ای عزیزان آنچه شما فرمودید بیان واقعست اما فقیر که باین ولایت آمدم یک دو کلمه از مردم شما شنیدم [که] اگر همه الفاظ مهملهٔ عالم را جمع کنند و در یک پلّهٔ ترازو گذارند و آن دو لفظ را در پلّهٔ دیگر مانند بر همه غالب و راجح آید و آن دو لفظ این است که روزی با جمعی طالبعلمان بسیر خواجه کفشیر رفته بودیم جمعی از جوانان انگیز بازئی خاک‌پله کردند یکی با دیگری میگفت که خاک‌پله نمیجهی بجای آنکه گوید ایزار ندارم گفت نی دادر [در] کونم کشاده است غلغلهٔ خندهٔ حُضّار مجلس به اوج ثریا رسید و کار آن دو کس به تمسخر و تقضیح کشید بعد از آن گفتم که شما ابیات مولانا[1] بنائی را بسیار بد میخوانید و ضایع میسازید و از من شنوید که آن زبان را به از من کسی نمیداند و یکچند بیت که در هجو خواجه محمود تایبادی واقع شده ایشانرا مخاطب ساخته بنیاد کردم و از غرایب امور آنکه یکی از آن دو کس محمود نام داشته و آن ابیات اینست

1. A ملا

حضرت خواجگی متغیّر شدند و ایشانرا منع فرمودند گلمان آن که مگر این کمینه را تفاوت میکند ممنوع نشدند کار بدرشتی و دشنام کشید از آن نیز منزجر نگشتند حضرت خواجگی فرمودند سبحان الله آن مقدار تفاوت که در میان طبقات سخن واقع شده است که یک طرفش به سرحد اعجاز رسیده که انسان بمثل آن از طوق بشر بیرون است وطرف دیگر ملتحق است باصوات حیوانات که از ایشان کَیْفَ ما یتّفق صدور میابد همچنین میان بنی نوع انسانی این تفاوت فاحشی است [رباعی]

یک آدمئی بود بجانی ارزد * موئی که ازو فتد بکانی ارزد
یک آدمئی دیگر هم از آدمیان * نادیدن او ملک جهانی ارزد

باوجود این همه نایرهٔ حسد ایشان انطفا و انتفا نپذیرفت و از نسیم نصیحت آن عزیز از خارستان باطن ایشان گل ملایمت نشکفت

سخن بلطف وخوشی با درشت خوی مگوی * که زنگ خورده نگردد بمغز سوهان پاک [1]

1. T بغیر سوهان نیک

بر ذروهٔ انّی اعلم ما لا تعلمون[1] برمی‌افراشتند روزی این کمینه را برسم ضیافت و مهمانداری به خانه طلب فرمودند و جمعی کثیر از افاضل و اعالی و اعیان و اهالی [شهر] سمرقند حاضر بودند از کثرت تکرار التفات و تتابع الطاف و عنایات آنحضرت نسبت باین فقیر حقیر دو طالبعلم سمرقندیرا آتش حسد در کانون سینهٔ پرکینه برافروخت و متاع صبر و طاقت ایشانرا بتمام سوخت [لمؤلفه]

از حسد در سینهٔ خود آتشی افروختند * هم مرا هم خویشرا هم جان و هم دل سوختند

الفاظ و عبارات مموّهه[2] و کلمات مزخرفهٔ مهمله که از اجلاف سوقیهٔ خراسانیان واقع میشود به قصد تخجیل این کمینه گفتن گرفتند و قصیدهٔ که مولانا بنائی بزبان این طایفه گفته بنیاد خواندن کردند که

چونه هال و هوال تو لهله جان * حشی نیکی میشی مرد کلان

[л. 12a][3] _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ * _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _

1 Коран, 2, 28. 2 Все рук. مووهه 3. См. Введение, стр. 41.

اورا پیش طلبیده و از هر علم از وی چیزها پرسیده [هر چه پرسید]
جواب معقول [و] موجّه شنید پس فرمود که اورا به حمام بردند
و سر و تن اورا شسته بجامهای خاص خود ملبس و معزّز گردانید
و اورا پیش قاضی‌زادهٔ روم برد و تعریف بسیار کرده هم‌سبق خود
گردانید چنین گویند که در روز اجلاس مولانا خوافی مجسطی را[1] درس فرموده‌اند
و در آن مجلس نود دانشمند بوده‌اند سخن وی بغیر میرزا و قاضی‌زادهٔ
رومی کسی نفهمیده بوده میرزا میفرموده‌اند که مولانا خوافی را در جمیع
علوم و فنون دستگاه آن هست که اگر کتب و رسایل جمیع علوم را
در دریا ریزند[2] چنانچه از هیچ علم در عالم اثر باقی نماند وی میتواند که
احیاء جمیع علوم نماید بر وجهی که از هیچ علم و فنّ نکته و دقیقهٔ
فوت نشود و مولانا خواجگی در اکثر علوم خصوصا در علم معانی و
بیان[3] اشتهار تمام داشتند و رایت فصاحت در مضمار بلاغت

1. T محیط کتابیغه 2. A درآب اندازند 3. T علم معانی وعلم بیان

مولانا خوافی[1] در زمانیکه مدرسهٔ الغ بیک را میساخته‌اند چونین گویند
که میرزارا باتمام آن اهتمام [تمام] بوده چنانکه هرروز میآمده و
خشت بدست استاد میداده یکروز مولانا خوافی پوستین بازگونه [در بر]
داشته در میان توده‌های خشت نشسته بوده کسی از میرزا سوال
[л. 116] کرده که شاها این مدرسهٔ رفیع بدیع عنقریب تمام میشود از
برای او مدرس که را تعیین فرموده‌اید میرزا فرمودند که مدرس این مدرسه
کسی خواهد بود که در جمیع علوم ماهر و در تمام فنون کامل و متبحّر
باشد مولانا خوافی از جا برخاسته[2] گفته انا مُتَعَیِّنٌ بِهَذَا الْمَنْصَبِ میرزا
پرسیده‌اند که این کیست و از کجاست و نام او چیست گفته‌اند اورا
مولانا محمد میگویند و از ولایت خواف است و مدتیست که در این
شهر بجد و جهد تمام به تحصیل اشتغال می‌نماید چنین گویند که میرزا

1 Последние три слова в узбекском переводе оп. (Т, л. 29а; $Т_2$, л. 68а). 2. П از جای جسته

میامنش که قانون شفای امراض و حاوی کلیات اعراض بود بر تأسیس
مبانی علوم شریعت مصروف و بواعث ضمیر کیمیا تاثیرش که مجمع
مجمل و مفصل آیات سعادتست بر تربیت فضلاء فضیلت گستر
موقوف بود در صفّهٔ که[2] شرط واقف مقرر گردیده که اعلم العلما
مدرّس باشد درس میفرمود [بیت]

ز درک غایت علم‌اش عیون مدرکه قاصر * زکُنهٔ آیت نعتش نفوس ناطقه مضطر

و در مدرسهٔ خان شهید امام الزمان خلیفه الرحمن محمد شیبانی‌خان
که در سر چارسوق سمرقند بنا یافته و آنچنان مدرسه‌ایست که
رفعت ایوان رفیع‌المکانش مانند همّت عالیش در غایت بلندی و
فسحت صحن جنّت‌آسایش چون دل و دست او در نهایت وسعت
و ارجمندیست چهار مدرس مقرّر شده [بود] از آنجمله یکی مولانا
خواجگی بود که ایشانرا از اولاد و امجاد مولانا خوافی میشمرند [و]

1. A سریت گستر 2. П доб. در

بلندئی ایوان رفیعش بدرجهٔ که اگر خورشید خاوری تارهای انوار خودرا
پیوند کمند شهاب ثاقب ساخته بقلاب ماه نو بندد از شرفهٔ غرفه‌اش
کوتاهی نماید و اگر سیّاح خیال بدستیاری اندیشه قدم بر فراز کنگرهٔ
وی ماند سرش بر سقف گنبذ لامکان ساید ده مدرس تعیین یافته
بود یکی از آن جمله مولانا امیر کلان که منبع خاطر [منیرش مشارق
مصابیح انوار حقایق] مبین و مشرع ضمیر محیط آئینش[1] جامع فصول
حکمت آلهی بود [و] کواکب ثواقب [باطن] منیرش مشارق[2]
مصابیح [انوار حقایق نامتناهی تلویح فکر ثاقب و توضیح رای صایبش
مصباح] منهاج دین و کشّاف مشکلات یقین گردیده[3] صرف
عنان[4] عنایت بنحو تربیت طلاب لازم داشته و قُصارای[5] همّت در
رفع آثار جهالت دینیه و نصب اعلام علوم یقینیه که کسر بنای ضلالت
در ضمن آن ضمّ است جزماً برگماشته بود و داعی باطن سعادت

1. T, B محیط آفرینش 2. T on. 3. A گردید 4. A عیان 5. T صاب رای؛ B, B2 صایب رای

خردتران قدم بر تخت سلطنت پادشاهی و سریر عظمت شهنشاهی
نمینهند بنابران عبید الله خان جناب کوچکونچی خانرا بر تخت خانی
نشانیده پیش او سر فرود آورد و روی بجانب بخارا کرد و خان مذکور
در شهر سمرقند طرح سلطنت انداخت و لوای خلافت بر قبّهٔ
سپهر و قمّهٔ ماه و مهر برافراخت در زمان خلافت و ایام سلطنت
خود تکریم و تعظیم علما و فضلارا بحکم مَنْ اَکْرَمَ عالِماً فَقَدْ [11a ۸]
اَکْرَمَنی بر ذمّهٔ [ہِمّت] خود از اوجب مواجب و الزم لوازم گردانید
در زمان سلطنتش مدارس و خوانق و صوامع و مساجد و بقاع خیر
که در زمان سابق اندراس یافته بود زیب و زینت تمام گرفته عمارت
و مرمّت پذیرفته در مدرسه و خانقاه سلطان سعید شهید الغ بیک
کورگان که در ربع مسکون مثل آن عمارت عالی بنا نشده

گنبد سلطان الغ بیک آنکه هست اندر اساس * اندرون[1] سطح آن بیرون عالم را مماس

1. A, П اندرونی

در غایت فصاحت و بلاغت که مصاقع خطبا و مجامع بلغا در معرض آن مهر سکوت در دهان نهادند و زبان بمدح و ثنای او گشادند وقت نماز جمعه عبید الله خان با جمیع اکابر و اعالی و اشراف سمرقند به مسجد جامع حاضر آمدند چون خطیب خطبه را بذکر صحابهٔ کرام رضوان الله علیهم اجمعین رسانید فریاد و فغان و غلغلهٔ مردم بمرتبهٔ رسید که کسی آواز خطیب را نمیشنید[1] خلایق بر زمین غلطیدن گرفتند و گریبانها پاره کردند بسیاری را بدوش بیهوش از مسجد بیرون بردند بعد از یک هفته خان اعظم خاقان معظم کوچکونجی خان از جانب ترکستان رسید و سرادق عظمت و سراپردهٔ سلطنت بصوب شهر سمرقند کشید چون قاعدهٔ مستمره و ضابطهٔ[2] مقرّره سلسلهٔ سلاطین شیبانی [است] که تا برادران کلانتر و خویشان بزرگتر هستند

1 A نمیشنود 2 A قانون

مِمّا يَتَخَيَّرونَ[1] بخاطر میگذشت جوانان نازنینش چون بجلوه‌گری میآمدند آیهٔ و حُورٌ عینٌ کامثالِ اللُّؤلُؤِ المَکنونِ[2] بر زبان جاری میگشت اتفاقا صباح جمعه همین روز بود که عبید الله خان بشهر سمرقند نهضت نزول فرمود

زین ملک سمرقند افتخار نمود * بچرخ از قدم خان عاقبت محمود
عبید خان شه جمشید سیرت آن شاهی * که در جهان نبود مثل او شهی موجود
بقدر همّت خود بذل کند اگر نبود[3] * ایادئی کرمش را مکان فضای وجود
بقتل دشمن او چرخ کرد[4] چون تقصیر * تنش بسنگ کواکب زمانه ساخت کبود

عالیجناب معالی نصاب قدوة الاماجد و الاعالی مرجع الافاضل و الاهالی خواجه مولانا اصفهانی آنکه نحاریر علما[5] در بساط عالیش جواهر فواید[6] التقاط نمودی و صنادید فضلا در پایهٔ سریر متعالیش استفادهٔ نکات عواید را گوش هوش گشودی بنام عبید الله خان خطبهٔ غرّا انشا نمود

1 Коран, 56,20. 2. Коран, 56,22. 3. Т شاید 4. А کردچرخ 5. А تحاریرعلماء : П, л. 126 доб و یعنی جمع النحریر 6 А, П فواید

غروب [کرده] جام زرین آفتاب را از ترکش لاجوردی سپهر گرفته از دستش [در] چشمهٔ مغرب افتاد و صدهزار قطرهٔ پریشان گشته داغها بر جامهٔ نیلگون فلک نگون ظاهر گردیده کاروان بدروازهٔ شهر سمرقند رسیده شهری دیدند در غایت استواری و محکمی بلندئی دیوار بارویش تا حدی که اگر گاو فلک برفراز آن گذشتی شکم او [از] نوک کنگره اش دریدی

کنگره دندان شده بر شهر بند * تا که بخاید سر قصر بلند

سرخ شد از شرم که شد خاکبوس * کنگرهٔ عرش چو تاج خروس

و مغاکی خندق عمیقش تا غایتی که گاو زیر زمینی در سبزه زار قعر او چریدی

عمق در او کار بجائی کشید * کز ته او گشت زمین ناپدید [106 ر]

رفت زمین را چو حجاب ازمیان * از ته او گشت پدید آسمان

بازارهای او مانند روی عروسان آراسته و از هر طرفی مثل جعد دلبران فتنه برخواسته میوه های لطیفش چون به نظر میامد کریمه و فاکِهَةٍ

چو لفظ جمع اگر متصل بهم جمعی * شدند کرد فلک قصد دشمنی و نزاع

هزار شعبده و مکر ساخت با ایشان * جدا شدند ز هم همچو حرفهای وداع

بر کنار دریا یکدیگررا کنار گرفته هرکدام بجانبی روانه گردیدند شاه قاسم با متعلقان خود در کشتی نشسته [از آب آمویه گذشته] متوجه سمرقند شدند بعد از چهار روز [هنگام] صبحدم که خاقان بیضا کلاه صبح صادق از جانب مشرق علم نور پرچم خورشیدرا برافراخت و زنگی دیوباز شب را منهزم گردانیده سپر مشکفام زرفشان ظلام را بر خاکدان دهر بینداخت کاروانیان بگرد قلعهٔ نسف رسیده بودند که چوق چوق وگروه‌گروه رسیده خبر رسانیدند که میرزا بابر با عبید الله خان در کول ماغیان جنگ کرده شکست یافته متفرّق گردید کاروانیان[2] بسرعت و تعجیل تمام[3] متوجه سمرقند شدند بعد از سه روز در وقتی که شهسوار نهار میل بسر منزل

1. A سر 2. A کاروان 3. Так же T بسرعت و تعجیل تمام بیله . остальные рук. سرعت و تعجیل هرچه تمامتر

چندین که برشمردم از ماجرای عشقت [л. 10a] * اندوه دل نگفتم الا یک از هزاران

چندت کنم حکایت شرح اینقدر کفایت * باقی نمیتوان گفت الا بغمگساران

سعدی بروزگاران مهری نشسته در دل * نتوان ز دل برون کرد الا بروزگاران

در لب دریای جیحون فغان و گریه و ناله باوج گردون رسید تو گفتی روز رستاخیز برخاست و هر یک از اهل فضل ابیاتی که مناسب وقت بود خواندن گرفتند و گریهٔ جانسوز درپیوستند آن ابیات اینست [رباعی]

جمع آمده بودیم چو پروین یکچند * چون عقد جواهر همه درهم پیوند

ناگاه فلک رشتهٔ آن عقد برید * هر دانه به گوشهٔ جهانی افکند

[قطعه] درین نشیمن حرمان مکن بکس پیوند * که هر کسی که نهی دل بر آشنائی او

اگر مخالف طبع تو باشد اوضاعش * عذاب روح بود صحبت ریائی او

وگر موافق طور تو باشد اخلاقش * مذاق مرگ دهد شربت جدائی او

در آن وقت باین کمینه این قطعه [در] بدیهه رویداد

1. П, л. 12a بهر.

غنیمت دان وصال دوستان را * که دوران می‌نماید بیوفائی
از آن ترسم که دوران هم نماند * بسی گوئی که ای دوران کجائی

چون مقرّر بود که کاروان در لب آب متفرّق گردند و بعضی متوجّه کابل و آمل و بعضی [روی] بجانب حصار و خزار داشتند و فرقهٔ لوای عزیمت بصوب سمرقند و بخارا میافراشتند در زمان مفارقت و وداع از حافظ میر التماس غزلی نموده شد اتفاقا روز ابری بود سحاب مانند چشم عاشقان اشک‌فشانی می‌نمود این غزل افصح الفصحا و املح الشعرا حضرت شیخ سعدی را قدس الله سره العزیز حسب الحال بنیاد کرد

بگذار تا بگریم چون ابر در بهاران * کز سنگ گریه خیزد روز وداع یاران
با ساربان بگوئید احوال آب چشمم * تا برشتر نبندد محمل روز باران
هرکس شراب فرقت روزی چشیده باشد * داند که تلخ باشد قطع امیدواران
بگذاشتند مارا در دیده آب حسرت * گریان چو در قیامت چشم گناه‌کاران
ای صبح شب‌نشینان جانم بطاقت آمد * از بسکه دیر ماندی چون شام روزه‌داران

مؤتلفهٔ[1] افلاک رسانیدند [الی هذا] بواسطهٔ آن قصیده ائتلاف و امتزاجی درمیان آن جماعت پیدا شد و مانند شیر و شکر [و] نور و قمر بهم درآمیختند و بادهٔ موانست در جام موافقت ریختند بیشتر افاضل و اکثر جوانان قابل آن قصیده را مسوّده فرموده[2] به این کلام رطب اللسان گردیدند که

قصیدهٔ تو که جان پرور است میشاید * که بر صحیفهٔ جانش کند سواد کسی

جناب خواجهٔ ممدوح از روی مطایبه و ملاطفه فرمودند که مخدوما اگرچه تعلق شما سابقا در مرتبهٔ گمان بود اکنون به سرحد یقین رسید و اظهار انبساط نمودند و جهة صلّه و جایزهٔ آن قصیده چکمن سقراط عمل نبات[3] و سروپای مناسب انعام فرمودند و از روی التماس گفتند که عزیزان دیدارها غنیمت است و فرصت مغتنم مناسب چنان می نماید که یاران امشب ازین منزل مفارقت ننمایند قطعه

1. A موتلفهٔ 2. A فرمودند 3. T عمل نبات

رجز روح افزا اصول غم از بساتین دل پرالم مقتضب و مجتث
میگردانیدند جناب خواجهٔ مذکور پیروی ارباب کرم نموده طریقهٔ لطف
معمول داشته به عاشقان ابتر مهجور که بسبب طالع شوم
از وصل یار محروم ردف و ردیف محنت و دخیل[1] قیدمحبت
بنوعی بودند که خروجشان از نایرهٔ[2] ملالت محال می‌نمود توجیه
ملایمت [96. ا] بر وجهی مجری داشت و تاسیس مبانی مرحمت
بدرجهٔ گذاشت[3] که مزیدی برآن متصور نباشد این فقیر محزون که
در کف ملالت مقبوض و محزون بود کشف و رفع حجاب نموده
آن قصیدهٔ قسمیه را بعرض خواجهٔ ممدوح و سمع عاشقان
[مجروح] رسانید اگرچه رقیبان ازین فقیر الم طویل[4] داشتند
و دمبدم عَلَمِ تعرض برمیافراشتند قطع و ازالهٔ نزاع کرده نفیر
تحسین وافر و غلغلهٔ آفرین کامل[5] متواتر و مترادف گردانیده بدوایر

نفیر تحسین آفرین وغلغلهٔ وافر کامل A 5 کوب الم T ; بسیار A 4. کماشت A 3. دایره A 2. وحل A 1.

هست اورا جاریه اسم علم وین جاریه * هر زمانی گردد آبستن بچندین جانور

میخزد بر سینه همچون مار نه دست و نه پای * وآنگهی مانند کژدم دُم برآورده بسر

عاقبت باشد هلاکِ او چو مستسقی در[1] آب * زآن که چون مستسقیان باشد ز آبش ناگذر

خانهٔ بنیاد او بر[2] آب و آبادان ز باد * وآنگهی همواره او از خاک و آتش برحذر

باشگونه خانهٔ دیوار و در مانند هم * سقف او در[3] زیر پایست و ستونش برزبر

ساکنان او نیندیشند از طوفان نوح * وز همه بنیادها دیوار او کوتاه‌تر

طرفه‌تر آنست کورا زندگی چندان بود * کآبرا اندر درون[4] او پدید آید مگر

در همه بحری بود جایش مگر کاندر دو بحر * بحر شعر و بحر جود پادشاه بحر و بر

خواجه محمد صرّاف در ساحل آن دریای بحرصفت مجلس بسیطی آراست وسپهر منقبت محفل مدیدی افراشت اهل فضل و ارباب کمال که دُرّ[5] بحار افضال و خوبان صاحبجمال که دُرة التاج افسر ابتهاج و فرح بودند هر یک بمرتبهٔ لایق و درجهٔ موافق قرار یافته بودند سازندگان بهزج دلکش و

1. П, л. 11,а نر 2. С (на полях) پر 3. А بر 4. П در اندرون 5. П دُرر

از برای کشتی لغزی گفته و بسی درّ معانی بدیع سفته فقیر آنرا بخاطر داشتم یکچند بیت از آن از بحر خاطر کشتی‌صفت باحل بیان آمد چون هر بیت زورقی بود مملو از لآلی معانی که غوّاص فکرت از قعر بحر معانی بیرون آورده است جوهرشناسان پاکیزه‌گوهر آنرا بنقد جان خریداری نموده در درج سمع و حقّهٔ قبولش جای دادند و آن لغز اینست

کیست آن سیاح[1] کو راهست بر دریا گذر * مرغی کو سال و مه بی پای باشد در سفر

رهبر خلقست او را خود نه چشمست و نه گوش * نام او طیار و او را خود نه بالست و نه پر

هر که جای خویشتن اندر دل او باز کرد * گر رَوَد در بحر قلزم باشد ایمن از خطر

مالداری کرده همچون غافلان تکیه بر آب * فارغ است از بازگشت و ایمنست از خیر و شر

اعتماد اهل دنیا بر وی و او بی ثبات * آب دریا تا کمرگاه وی و وی مختصر[2]

در میان بحر همچون بحر باشد خشکلب * باشدش بیم هلاک آنگه که شد لبهاش تر

والعیاذ آن دم که آید پای او روزی بسنگ * پشت خلقی بشکند از بیم مال و بیم سر

1. A چیست کان سیاح 2. T. C مختصر

شتران مست کف انداز افواج امواج جیحون با بختیان زبردست[1] اوج
گردون انگیز جنگ میکردند و جهاز[2] ذات الواح سفاین را از کوه کوهان
فکنده با ساربانان[3] حمل حمله میآوردند کیوان از بهر صید ماهیانش هرشب
از عکس سپهر بکوکب سفرهٔ دام ساختی و از برای کام نهنگ محیط
آشامش در وی از انعکاس ماه نو شست انداختی

سهمگین آبی که مرغابی درو ایمن نبود * کمترین موج آسیاسنگ ازگرانش دربود

زمین در مقابل سپهرِ برین درآمده در موازات کهکشان گردون از جوی
جیحون منطقه برمیان بسته و از ماهیان خنجرهای آبدار در کمرگاه استوار
کرده و در برابر نجوم و کواکب طارم نیلگون اطراف مجره گلهای خودروی
صدبرگ بر ساحل دریا پدید آورده چون کاروان به ساحل دریا نزول
فرمود جاریهٔ کشتی از پی خدمت آن رشک غلمان بهشتی بر روی
آب روان گردید خلّاق المعانی کمال اسمعیل [9a] اصفهانی

1. C زبردست 2. A جهات ; B چهار 3. A ساربان

به سیب غبغب سیمین آن پری که به است * هزار بار ز نارنج بوستان جنان

بآن زبان که رساند هزار جان برلب * گهی که سر بدر آرد ز گوشهای دهان

بصفوت بدن نازکش که از صافی * بشام تار درو روح را نظاره توان

بآن دو ساعد سیمین که میبرد از دست * دل شکستهٔ عاشق به جبله و دستان

بآن کمر که چو مویست نازک و آنجا * بود چو کوه بلائی به موی آویزان

بآن دو ساق بلورین که راست چون دو ستون * شده عمارت حسن نگار را بنیان

بحرمت دل پرسوز عاشق مفلس * که نیست بهره اش از عاشقی بجز حرمان

بعجز و بی زری عاشقان بی مایه * بعیش و خرمیِ خواجگان بازرگان

به محنت و الم عاشق ملامت کش * که از ملامت اغیار گشته سرگردان

که آن مظنه که داری به واصفی نبود * بغیر افتری و کذب و تهمت و بهتان

همیشه تا بود از سیم و زر حصول وصال * مدام تا بود افلاس موجب هجران

همیشه باد میسر وصال خوبانت * نگاهدار تو از هجر خالق یزدان

چون کاروان به نواحیِ آب آمویه رسید در وقت غلو و طغیان آب بود که

که تا بشغل رضاعش تعللی نشود * به بندگیِ تو ای خواجهٔ رفیع مکان

نشسته در پس چرخ آفتاب میتابد * طناب خیمهٔ قدر تو ای ذوی الاحسان

تو خواب کن بفراغت بشب که میگردد * بگرد قافلهات پاسبان صفت دبران

سپهر مشعلهٔ مه گرفته بر سر راه * که کاروان تو شب بگذرد براه آسان

چنین که کوه ز بذل گفت هراسان شد * عجب که لعل نگردد چو کهربا در کان

مه و ستاره بران خاک راه بوسه زنند * که نعل و میخ سم مرکب تو ساخت [86 ر] نشان

شنیده ام که گمان بردهٔ به من رمزی * و زان شدست[1] مرا برملالت[2] تو گمان

بحق ایزد بیچون که گنج گوهر عشق * نهفته در دل عشّاق بی سر و سامان

بحق قامت رعنای نازپرور یار * که هست در چمن اعتدال سرو روان

بآن دو طرفه کمان یعنی ابروان نگار * که بهر آن دو کمان شد هزار جان قربان

بآن دو نرگس بیمار ناتوان که برد * بیک نظر ز دل اهل عشق تاب و توان

بدرج لعل پر از گوهرش که هر نفسی * ز روی لطف زند خنده بر دُر و مرجان

1. A شده است 2. A ملامت

نگار من چه کمانیست سخت ابرویت * در آفتاب رخت قرنهاست مانده چنان[1]

قیامتیست قدّت کآفتاب رویت هست * بقد نیزه و این از قیامتست نشان

نموده از دو طرف سایهای بال مَلَک * بگرد عارض او طرّهای مشک فشان[2]

بچشم و خال میان دو ابرویش بنگر * مگر که بر[3] سر آهوست چرغ در طیران

به صفحهٔ رخت ابرو و بینی و دهنت * ترا بدلبری و حسن نام کرده عیان

ترا چه ذقن ای نوبهار حسن بود * به از شکوفهٔ سیب حدیقهٔ رضوان

زلعل دلکش تو آب میچکد گویا * رسیده است به پابوس فخر اهل زمان

سپهر مرتبه خواجه محمد آنکه برو * زخاک مقدم او روشنیٔ مه تابان

ز رای انور او لمعهٔ بود خورشید * ز بحر بخشش او قطرهٔ بود عمان

ایا سپهر شرف کاطلس سپهر تراست * کهینه نقش کبود از نقوش شادروان

توئی که پیش گدای درِ تو بهر نیاز * پیاز چرخی[4] افلاک آورد کیوان

ترا سپهر کنیزیست کز خسوف کسوف * کند بمصلحت آن سیه [سر] پستان

نثار خرجی 4. T. л. 216 3. A در 2. A افشان 1. A جهان

بخاطر رسید که به طریق مطایبه قصیدهٔ گفته شود که اعتداری باشد جهت اضطرار در اختلاط آن آفتاب سپهرِ ملاحت یا ظرافتی باشد در غایت لطافت به خواجهٔ مذکور و عاشقان پرملامت مهجور سلمان را قصیدهٔ قسمیّه ایست در مدح دلشاد که جمعی خوض کرده بودند که سلمان شما را هجو کرده در جواب آن واقع شده [و آن] قصیده اینست.

زهی کشیده به قصد دل ابروی تو کمان * خدنگ غمزهٔ چشم تو خانه کرده بجان
رخ تو لالهٔ پرآب و تاب گلشنِ روح * قد تو سرو سرافراز جویبار روان
مگر به قصد دل آن هر دو لب کنند نزاع * که بهر صلح در آید زبان تو به میان
کسی ز سرّ دهانت نمیشود آگاه * سری بغیر زبانت برون نیارد از آن
چو خضر خواست که گوید سخن ز لعل لبت * نخست شست دهان ز آب چشمهٔ حیوان
دهان تنگ تو بر صفحهٔ رخت میم است * بیاض حلقهٔ آن میم رشتهٔ دندان
مسیح لعل تو خضر خطت چو دید ضعیف * می طهور به آب حیات داد ش از آن

1 A چو 2. A خضر لبت 3. Так A и T; во всех других рук. ظهور

[قافله] در عشق و محبّت آن جوان[1] تنصیص پذیرفته امتزاج
احیّا و ترکیب و اتصال اصدقا درجهٔ اسقاط گرفته محبت به
کلفت و کدورت تبدیل یافته [بود] به تخصیص خواجه محمد
صرّاف که قلب وی بسبب تحریک و خباثت رُقبا که اظهارکنایت
بیحساب میکردند تسکین نمی‌یافت بالآخره[2] تصحیف یاری او بازی نموده[3]
تشدید مبانی عداوتش با جمعی تضمیم[4] یافته بسوی بادیهٔ منافرت
شتافت لاجرم تخفیف تصدیع اختلاط هر معروف و مجهول مناسب
دیدم و بساط مخالطت همگنان درنوردیدم آن ماه منیر که آفتاب استعارهٔ
نور از روی او نمودی و تشبیه روی او [л. 8a] بمه بغایت ناموجّه
بودی [و] بتسمیهٔ او سابقا تلمیحی رفت باین کمینه طرح قصر
اختلاط ساخت و هر کجا میرفتم مانند مدّ سایه بر سر من میانداخت

1. A جوانان 2. A بالآخر 3. Так A и C; остальные рук. تصحیف یاری و بازی نموده
4. Во всех рук., кроме T, تصمیم

ما مستبعد می‌نماید تا مشاهده نیفتد مقرون به قبول نمی‌گردد و این معما را خواند که

ز آفتاب رخ جان افروزی * میرسد بر دل ریشم سوزی

فی الحال گفتم که عزیز متحیر شد و گفت ما را مظنّه میشود که این معما را یاد داشته باشید اما من که از شهر بیرون آمده‌ام تا اینجا پنج معما گفته‌ام و به کسی نخوانده‌ام اگر اینها را یابید مسلّم میداریم چهار از معمیات را[1] فی الفور[2] یافتم و در یک اندک تأملی کرده شد بواسطهٔ آنکه در راستی او نظری بود و اظهار آن نمودم صاحب معما در مقام بحث شد اما در مجلس جمعی کثیر [که] از فنّ معما وقوف تمام داشتند بامداد ایشان خاطرنشان او شد که آن معما غلط است بعد از آن آن جوان با جمع دیگر از جوانان از رسالهٔ معمای امیرحسین نشابوری پیش این کمینه سبق بنیاد کردند اما فقیر در تأمّل تسهیل این معمای دقیق و در فکر[3] تحصیل این مدعای دقیق[4] فرو رفتم زیرا که ترادف و اشتراک اهل

1. A معمایا ترا 2. A بالفور 3. Все рук. ذکر 4. П عمیق

بر من گرفت نیت که افغان کنم ولی * ترسم [76 ب] نپرده راز نهانم بدر شود

زنیسانکه همدم لب لعل تو بینمش * آخر بنی دو دست مرا در کمر شود

ای واصفی بناله و افغان دگرچنین * تائی بگوی او که کسی را خبر شود

جوانی که سرآمد جوانان آن محفل بود و نسبت دیگران بوی مثل نسبت کواکب بآفتاب می‌نمود و او را شاه‌قاسم میگفتند به این سوخته زار مثل نور و نار و نشاء و عقار درآمیخت و از حقهٔ لعل‌نوشین جواهر زواهر تعریف و تحسین بر منصّهٔ آفرین ریخت چون اهل مجلس خاطر آن نازنین را به تعریف این کمینهٔ حزین مایل یافتند در وادی ستایش و تعریف کماینبغی شتافتند مولانا خواندمیر مؤرخ که یکی [از] افاضل نامی [گرامی] خراسان بود و اورا از جملهٔ مخصوصان امیر علی شیر می‌شمردند فرمودند که ما شنیده‌ایم که مهارت و ممارست شما در فنّ معما به مرتبه ایست که هر معمائی که بخوانند نام ناگفته می‌یابید [و باندک تاملّی میشکافید] امّا این سخن پیش

نواخت باین کمینه پرداخت و گفت چرا نمیخوانید و فقیرانرا مستفید نمیگردانید گفتم ای سرو سرافراز و ای یار دلنواز هر چند بر صحیفهٔ خاطر ملاحظه می‌نمایم و چشم بر جریدهٔ باطن میگشایم نقش یک بیت بلکه یک حرف مرقوم نمی‌یابم تبسّم نمود و گفت شما را که قوّت و قدرت در آن مرتبه باشد که غزلی بدان غرّائی و شعری بدان رعنائی در بدیهه توانید[1] گفت چه احتیاج به شعر دیگری دارید چون این قول بگوش من رسید درِ مبداء فیاض بر روی من گشاد و این سوانح غیبی روی داد گفتم که نی بردار و آغاز کردم که [بیت]

عشاق را ز ساز تو حال دگر شود * چون نی بری بسوی دهان نیشکر شود

جانا من آن نیم که بنالم زدست تو * سوزاخها چو نی اگرم در جگر شود

خواهم که بعد مرگ دمد نی ز تربتم * باشد که همنفس بتو ای سیمبر شود

زان نی نیاورم[2] بدهان کآتش دلم * افتد بنای و آتش من تیزتر شود

1. A توانند 2. A نآورم

کمینه را از غزل مولانا بنائی و خواندن حافظ میر کیفیتی دست داده بود بخاطر رسید که در جواب آن غزل شاید که در بدیهه از برای آن جوان رقّاص غزلی توان گفت [1] و از برای نثار مقدمش لآلی آبدار توان سفت [2] هنوز آن جوان رز رقص فارغ نشده بود که آن غزل باتمام رسید مطلعش این است

برقص گرم چو گردید سرو مهوش من * زباد دامن او درگرفت آتش من

چون آن جوان از رقص فارغ گردید آن غزل بعرض اهل مجلس رسید و به نثار تحسین و تحف آفرین مزیّن گردید یکی از دوستان که همواره در صدد اشتهار حیثیات این حقیر و در مقام اظهار قابلیت این فقیر بود گفت که فلانی علم موسیقی را [بغایت] خوب میداند و غزل را در نهایت مرغوبی میخواند حضّار مجلس که این شنیدند مبالغه از حدّ در گذرانیدند و نائی را فرمودند که نی را ساز کرد چون جوان نائی فصلی

1. A گفته‌شود ; T ایتلینا 2 T قیلینا

بدوش ازان مجلس بیرون آورده بودند القصه در منزل[1] چهل دختران که یکی از مواضع ییلاق پادشاه مرحوم مغفور سلطان حسین میرزا بایقرا بود خواجه محمد صرّاف انگیز صحبتی ساخت و طرح جشنی انداخت و تمامی اعیان اهل کاروان را طلب نمود چون هر کس به‌جای خود قرار گرفت حضّار مجلس از حافظِ میر [7a ۸] غزلی و ازاستاد حسینی کوچک فصل نی التماس نمودند حافظ [میر] غزلی که مولانا بنائی از برای استاد شیخی نائی در بدیهه گفته بود آغاز خواندن کرد مطلعش اینست

بسوخت ز[2] آتش نائی دل بلاکش من * مگر بنیْ نفسی میدمد برآتش من

مقصود علی رقّاص جوانی بود که هرگاه برقص درآمدی خورشید خاوری و مه انوری بگِرد رفتی و چون از رقص باز ایستادی حضّار مجلس را بگرد سر خود درگرد یافتی در وقتی که آن جوان در رقص بود این

1. П موضعَ 2. A оп.

بینوا زنگوله‌صفت به ناله و افغان از بادیه مانند صبا بامدادِ نغمهٔ نی گذرانیده[1] [بوده] در آن قافله بود و دیگر میر[2] خواننده بود که مشهور است که[3] حافظ بصیر در وقت خوانندگیِ وی بغایت بیطاقتی و بیخودی میکرده و شهرت تمام دارد که بعد از حضرت داود علی نبینا [و] علیه السلام هیچ کس مثل حافظ بصیر نخوانده و مشهور است که چهار کس در مجلس خوانندگیِ حافظ بصیر قالب تهی کرده‌اند منقولست که در روز تعزیهٔ خواجه طاوس دیوان اکابر و اشراف حاضر بودند و از حافظ بصیر التماس تغنّی کرده بوده‌اند حافظ این غزل خواجو را که مصراع * وفات به بود آنرا که در وفای تو نبود * میخوانده چون باین بیت رسیده که بیت

در آتش افکنم آن دل که در غم تو نسوزد بباد بر دهم آن جان که در هوای تو نبود

و گویند که از گوشهٔ ایوان موسیچهٔ پرواز کرده خود را در کنار حافظ انداخت و قالب تهی ساخت و آن روز قریب چهل کس بیهوش شده ایشان را

1. B میگذرانیده بوده 2. B, л. 10a, T, л. 17a доб. پسر 3. A эти три слова оп.

مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی قدس الله السرّه السامی از برای او غزلی فرموده‌اند که مطلعش این است بیت

صدای آن غجلم کشت [و]حسن آن غجلی * که شور مجلس عشّاق شد ز پرنمکی

و محبّ علی[1] بلبانی جوانی بود که سابقاً امام الزمان و خلیفه الرحمان محمد شیبانی خان را بدو علاقهٔ تعلّقی بوده و این مطلع را از برای وی فرموده بوده اند

بلبان شکرین[2] تا بلبان[3] آوردی * بلبان تو که جانم بلبان آوردی

یکی از نوادر سازندگان عالم استاد حسن عودی بود که مغنّیان روح افزا از دایرهٔ حلقه بگوشان او بودی و طنبورصفت جبل‌الورید صندوق سینهٔ خود را به مضراب ناخون از رشک او خراش نمودی و استاد حسینی کوچک نائی که در کمال حسن و جمال بود و در عراق عرب و عجم آوازهٔ ساز او به اوج اشتهار رسیده بود و منقول است که در قافلهٔ اهل حجاز حاجیان محبّر مغلوب عشق حسن و جمال کعبه را[4] راست مانند عشّاق

مغلوب عشق وجمال حسن کعبه را A 4. بلبان شکرین را به دیان آوردی П, л. 8a 3. شکری A 2. on. A 1.

اگر نغمهٔ روح افزایش را شنیدی، شاخ درخت سدره را از برای سازوی بریدی و شهپر خود را جهت مضراب پیش وی کشیدی بیت

نالهٔ قانون او کز نرگس جادوش بود * چون ننالد زان همه پیکان که در پهلوش بود

دیگر چکر چنگی مغنّیه بود که هر گاه که چنگ در کنار گرفتی زهره در بزم فلک ساز خود بر زمین زدی و از آسمان بزمین آمدی و موی گیسوی خود را تار چنگ او ساختی[1] [بیت]

دلبر چنگی که ساز دلبری آهنگ ساخت * رشتهٔ جان من از هم کَنْد و تار چنگ ساخت

و سرآمد سازندگان پسر استاد سید[2] احمد عجکی [بود] که گردون جام زرین خورشید خاوریرا از برای طاس عجک او مناسب میدید [л. 66] و حور خلد برین گیسوان عنبرین خود را از برای تار کمانچهٔ عجک پیش[3] او میکشید و عالیحضرت ولایت منقبت حقیقت مآبی

1. В остальных рук. و از آسمان بزمین آمده موی گیسوی خود را بریده تار چنگ او ساختی 2. А оп. 3. А оп.

حریر سبز چمن شد شکوفه را بستر[1] * کنار برگ چمن شد بنفشه را بالین
مرا ز آب خوش آمد که میزند بر رود * ترانهای دلآویز و صوتهای حزین
درخت میوه که چون شاخ ثور برگ نداشت * چو برج ثور برآورد زهره و پروین
چمن بهاست ز چرخ برین ز سایهٔ بید * خلاف نیست بران چرخ نیز هست برین

در آن قافله از ارباب حسن و جمال و اهل فضل و کمال لا یُعَدّ و لا یُحصیٰ بود بهر زمین که زدی آن پریر خان خیمه * زمین زرشته جانها پر از طناب شدی

مهوشانی که در بادیهٔ عشق ایشان هزار قافله سرگردان بودند [و در بیابان تمنّای ایشان مانند درای در نالهٔ و افغان با اهل ساز و ارباب نواز بسیار بودند] قاسم علی قانونی سازندهٔ بود که ماه گردون از برای تارهای قانونش از هالهٔ کلابهٔ سیم آوردی و حورای عین از بهر نمونهٔ گوشهای آن قانون غنچه‌های گلبن روضهٔ رضوان را به پیش قانون تراش بردی [و] روح الامین

1. A (плохо) حریر سبزه چمن را شکوفه شد بستر 2. Слова в квадратных скобках отсутствуют только в A.

و رخنهای آنرا بحمرات لاله و پتک رعد آتش [A. 6a] کاری[1] میکرد بر کنارهای آب چون پیکانهای[2] غنچه و خنجرهای سوسن و قبّهای سپرهای خطمی و نسترن رنگ خورده بود باد آب را در درون جویبار سنوبان صفت گردانید و باد که فتنه انگیزی کرده لشکر سبزه و ریاحین را برهم زده بود آب اورا در درون زندان حباب به سیاست حبس رسانید فهندس هوا از نقطهٔ باران از برای طومار اطفال چمن بر صحیفهٔ آب دوایر پرکاری میکشید و طبرخون چون از رنج خون زبون گردیده بود فصّاد برق اورا رگها از مفاصل میکشاد زمانه بزبان حال باین[3] ترانه مترنّم بود چنانکه گوید سلمان بیت

طراوتیست جهان را ز فر فروردین * که هر زمان خجلست آسمان ز روی زمین

ز لطف حال هوا گشت بر زمین غالب * چنان که میچکدش از حیا عرق ز جبین

فلک ز قوس قزح بر هوا کشیده کمان * هوا ز برق جهان بر جهان کشاد کمین

1. A آتشکاری 2. A پیکان 3. A این

در سلک آن جماعت منخرط گردانیدند در تاریخ سلخ شهر محرّم سنه ثمان
عشر و تسعمأیه[1] بود که سر خیابان مضرب خیام رحلت انجام آن
جماعت گردید و این سفر در فصل ربیع بود که لشکر بهمن دی را فریدون
فرودین منهزم ساخته بود و از نفیر و کوس رعد و هلتق صاعقه و برق
زلزله در زمین و زمان انداخته ساربانان دوران ستران کوه کوهان تلال را از
سقرات فستقی سبزه جهاز پوشیده بودند و از جداول آب سیل در سر
ایشان مهار مسلسل می‌نمودند[2] و لاله‌های روزگار از برای نوعروسان بهار
قماشهای ملوّن[3] سبزه و ریاحین را[4] برای بستر و جامه‌خواب جهت
عرض تجمّل بروی دشت و صحرا گستردند و پختهای سحاب را به کمان
ندّافی قوس قزح برهم زده[5] از برای[6] آکین آوردند تیغ کوه که از سبزه
رنگ یافته بود سیّاف بهار آن را به صیقل برق تصقیل می‌نمود

1. Апрель 1512 г. Эту дату дают все рукописи единогласно. 2. A می‌نمود 3. A доб. و 4. A вместо از имеет را 5. A доб. بود 6. A оп.

و گرفتاران زاویهٔ فراق و رنجوران بستر افتراق بدین نمط فغان برآوردند که

المنّة للّه که نمردیم و بدیدیم * دیدار عزیزان و به مقصود رسیدیم

و چون توطّن آنجناب در آن ولایت بواسطهٔ معاندین و دشمنیِ اعداء دین متعذر بود که جمعی کثیر و جمعی غفیر به قصد قتل ایشان اتفاق نموده بودند و شب و روز مترصد و مترقب قتل ایشان بودند و در هلاک ایشان سعی مینمودند به حکم الفِرارُ مِمّا لا یُطاقُ مِن سُنَنِ المُرسَلینِ فرار بر قرار اختیار کردند و عزیمت سفر مصمّم گردانیدند در آن اوقات از اتفاقات حسنه آن که قریب بپانصد کس از ولایت خراسان عزیمت ملک ماوراء النهر کردند و از له‌بیک که حاکم خراسان بود نشانها بدست آوردند از آنجماعت سه نفر از آنسفر ممنوع شدند خواجه محمد صرّاف که از اعیان و اشراف ولایت خراسان و خواجه اختیار که از طبقهٔ اخیارِ ولایت اذربایجان بود و هر دو قافله‌سالار آن قافله بودند[1] نام این مخدوم و برادر ایشان و این کهینه را بجای آن سه کس

1. A доб. ویک شخص دیگر نیز از اعیان

تا قرار است و مدار اندر زمین و آسمان * باد تخت را قرار و بخت و جاهت را مدار

چون این دو قصیده باتمام انجامید خبر رسید که عالیحضرت معالی رتبت قدوة النقبا زبدة العلما و حلّال اصناف المشکلات و کشّاف انواع المفصلات واقف مواقف الشرایع و الحکم طالع مطالع العلوم بعلو[1] الهمم منور مصابیح المقاصد بانوار الهدایه مفتّح ابواب معالم التنزیل بمفاتح الکفایه المخصّ بعنایت الله الملک الاحد سیّد شمس الدین محمد که مانند دین محمدی و ملت احمدی روی در پردهٔ اختفا کشیده بودند و بغیر سب و ناسزا بیاران مصطفی نمیشنودند صلی الله علیه و سلم[2] با برادر خود سید امیر حسین بجانب فقیرانی که الغیاث الغیاث فریاد میکردند و بدرگاه غیاث المستغیثین التجا میبردند از لنگر امیر غیاث تشریف آوردند مهجورانی که در [л. 56] خارستان هجران مانند مرغان خزان دیده خاموش بودند باین نغمه و نوا در آمدند که

هزار شکر که بازم نوید وصل رسید * اگر فراق تو کُشتی مرا که میپرسید

1 A بعلوم 2. A эту формулу оп.

بهر حفظ آهوان اندر زمان عدل تو * شیر گردد چون سگِ چوپان بگرد مرغزار

تا قیامت از زمین بیرون نیاید یک گیاه * زآتش قهر تو گر در عالم افتد یک شرار

70 در میان آتش [و] قهرت مخیّر گر شود * خصم اگر دانا بود آتش نماید اختیار

گر نسیم لطف تو بر آتش سوزان وزد * همیمه شاخ گل شود در نار باگلهای نار[1]

ور سموم قهرت آید جانب بُستان شود * جمله گلها آتشین و آتش اندازد نجار

ای سیاهیِ سپاهت عین نصرت را سواد * وی سواد ملک [و] جاهت شهر دولت را حصار

کف زنان بر چهره دریا خونکنان از چیست ابر * کز نگشتند از کف گوهر فشانت شرمسار

75 بندگان آستانت خسروان جم نشان[2] * چاکرانت پادشاهان سکندر اقتدار

دولت از پیشست و اقبال از قفا هر جا روی * بخت و عزّت از یمین و فتح و نصرت از یسار

عزم و حلمت بر زمین و آسمان گر بگذرد * زین دو هر یک در مقام یک دگر گیرد قرار[3]

واصفی را نیست حدّ گفتن مدحت ولی * ساخت خود را با دعاگویان جاهت در شمار

1. A همیمه شاخ کل شود در نار با کلهاء مار 2. A خسرو انجم سپاه 3. A زین دو هر یک در مقام وان دگر گیرد قرار

برکنار رودها در[1] سایهای برگ بید * ماهیان جولان کنان در آب بینی صد هزار

لاله دارد گرچه دایم کاسهٔ در سر ولی * نرگس بیمار صفرا کرده از رنج خمار[2]

برکنار جو چو خنجرهای سوسن رنگ یافت * باد ساید آبرا سوهان صفت در جویبار

از درون بیضه طوطی بچها سر زد برون * میوه‌های سبز چون گشت از شکوفه آشکار [л. 5a]

باغ دیبای ملوّن از گل و از سبزه ساخت * از برای فرش راه خسرو عالی تبار

شاه گردون منزلت نوروز احمد خان که هست * سبزهٔ از گلشن قدرش سپهر زرنگار

شاهبازان[3] خدنگش روز هیجا در نبرد * هر یکی صد مرغ جان خصم را سازد شکار

تا فرستد رخت اعدا را بسر حدّ عدم * اشتران از موج خون سازد بمیدان برقطار

از نهیب تیغ او شد ماهیان را زهره آب * آب از آبزو همچو زهر قاتل است اندر بحار

ای شهنشاهی که[4] در میدان برارد روز رزم * مار رمح جان ستانت از تن دشمن دمار

کوه‌ها چون پشتهای ریگ گردد فی المثل * گر سپاهت را فتد گیره بکوهستان گذار

1. А, П خویشتن از 2. Этот бейт имеется только в А и П 3. А شاهباز آن 4. А آن شهنشاه که

چون واصفی بمدحت گفت این قصیده گفتند * روح کمال و سلمان لِلّه دَرّ قایل[1]

شاها شنیده باشی کز پادشاه سلمان * از[2] باب لطف واحسان باوی چه گشت حاصل

من کم نیم ز سلمان تو از شهش بصدره * هستی فزون و داری بر سر بسی فضایل

گر این قصیده را کس گوید جواب شاها * گردم غلام او را در محضر افاضل

تا لطف ایزدی را باشد شمول بر[3] خلق * همواره باد لطفت برخافقین شامل

جواب قصیدهٔ رایهٔ سلمان ساوجی این است :

ساقیا همچون گل رعنا در ایام بهار * جام زر از بادهٔ گلگون وی خالی مدار

هست دودی ز آتش سوزنده قد افراخته[4] * بی نهال قامتت سرو سهی در لاله زار

در تلاش افتاده اند اوراق گل بر روی هم * باد گویا خاک پایت کرده در بستان نثار[5]

غنچه خون آلوده پیکانی بود بگرفته رنگ * دیده تا لعل[6] از دهانت در چمن ای گلعذار

لاله در هاون چه حاجت مشک ساید چون صبا * میوزد در گلستان از خاک پایت مشکبار

1. T против размера الله در مقابل 2. A کر 3. A با 4. A افروخته 5. A کرد در بوستان

6. A, П دیده را دور

مشک سحاب زد چاک از احتساب عدلش * گلگون شراب برقش زان ریخت بر اسافل

شد جبّه‌پوش گردون زانجم بخدمت او * رمح از شهاب کرده وز مه سپر حمایل

شیر ار کند تصوّر در حمل تیغ و تیرش * ببر و پلنگ گردد از وی نتاج حاصل

ای خسروی که تیغت سدّ سکندر آمد * یأجوج فتنه را شد اندر میانه حایل

پر تیر شد عدویت در وی خلیده نیزه * گویا که افعی را شد خار پشت آکل

با کاسهٔ[1] تهی کس ای شه بدور جودت * غیر از حباب نبود بر[2] روی بحر ساحل[3]

گر ابر درّ کلنون ریزد بجای باران * در پیش دست جودت باشد هنوز مدخل

از ابر و کان و دریا پیش کفت چه گویم * نزد کریم گفتن عیب است از اراذل[4]

در صف چاکرانت باشد هزار خاقان * در خیل بندگانت صد سنجر است و طغرل

ذات ترا نظیری در ذهن ای شهنشه * همچون شریک باری در خارجست باطل

گردند محو پیشت شاهان ربع مسکون * آری بمعرض خور گردد نجوم آفل

1. Так А и П, все остальные рук. باکلهٔ 2. А против размера بروی 3. С, Т شامل, А ساحل

4. Остальные рук. ارازل; B_2 оп.

دیدی بسی عجایب چون بر سپهر اکنون * بر بوستان گذر کن زان هم مباش غافل

پر باده کرده گلبن خُمهای سبز غنچه * زان باده های گلگون مستان شده عادل

نارنج ازان نهاده نرگس بکف که سازد * در بزم لاله و گل رنج خمار زایل

در بوستان صبا کرد گوگرد از بنفشه * کز لاله بر فروزد در بزم گُل مشاعل

بنمود شمع کافور از غنچه شاخ زنبق * بستان شده منوّر زان شمع همچو محفل

یا در چمن برآورد انگشتهای سیمین * بهر حساب گُلها گوئی شده مقابل

شد رنگریز سوسن چون غنچها برآورد * از نیل صبغة[1] الله رنگین شدش انامل

در باغ چون طبرخون از رنج خون زبون شد * فصّاد برق بگشاد گلهاش از مفاصل[2]

نرگس نهاده بر سر طشت زر و ندارد * چشم تعرّض [46 .ر] از کس در دور شاه عادل

سلطان محمد آن شه کز صدمت و سیاست * در ملک جان دشمن می افکند زلازل

گر در محیط جودش گردد سپهر کشتی * باشد محال کافتد دیگر بسوی ساحل

تیغ جبل بدورش از سبزه رنگ بسته * مانند تیغ دشمن از بسکه مانده عاطل

1. A صبغه 2. A مفاصیل

چهره که و سر شکم گِل کرده خشت بالین * زین گونه زنده دارم جان را بسوی گلخن

شب در گلیم محنت بودم نهان که ناگه * جبریل صبح برخواند یا ایها المزمّل

گفتا ز خواب غفلت بیدار باش و بنگر * بر آسمان بهر سو بر صنع او دلایل

قطب سپهر اعظم بر هیأت منجم * آویخته سطرلاب از ماه در مقابل

یا بهر آنکه غایب گردیده[1] ترک گردون * بنوشته کرد نامه[2] کش آورد به منزل

نی نی که ثور گردون پر شیر کرده پستان * مهتاب نیست شیراست کز وی شدست نازل

خرگاه نیست مه را دامی بُوَد تنیده * شد بر ذباب انجم چون عنکبوت مایل

یا چینی فلک را تسخیر می نماید * کاندر خطّ مدوّر گردیده است داخل

یا خود فتاده سنگی در بحر نیل گردون * آن دایره ازان شد بر روی بحر شاعل

گوی شهاب ثاقب تقویم مینویسد[3] * کز آب زر کشیده از هر طرف جداول

زد نقطها ز انجم در پی خطوط بروی * برچینیِ فلک شد رمّال را مماثل

چون تیره کافر شب از صدق شد مسلمان * صبح از قفاش دارد رخشنده تیغ هایل

1. A گردید 2. A کرزمانه 3. T, B_2 جذاول

الملک المنّان ابو الغازی نوروز احمد بهادر خان توشیح یافت جواب قصیدهٔ تن طرانی این است

ای لعل جانفزایت نقد خزینهٔ دل * زان نقد نیست ما را جز خون دیده حاصل

زان هر دو لب که هر یک هست اخگری زبانت[1] * چون شعله سر برآرد آتش زند به صد دل [8 4a]

ای شمع سوخت ما را جان حزین و پیشت * گر دم زنیم گردی سوی رقیب مایل

بر عقل مشکل آمد کیفیت دهانت * آخر سر زبان را بگشا به حلّ مشکل

جان با خیال لعلت تن راست آب حیوان * تن در فراق رویت جان راست چاه بابل

خال لبت نهاده پیوسته داغ بر جان * زلفت به گردن دل انداخته سلاسل

از بهر گرمیِ دل بر چهره زلف و خالت * نعلی بُوَد در آتش با دانهای فلفل

ای خندهٔ ملیحت دل را چو جان شیرین * باشد عتاب چشمت جان را چو زهر قاتل

حوری تو یا فرشته زآنرو که در لطافت * حدّ بشر نباشد این شکل و این شمایل

در بزم بینوائی بهر سرود ما را * سینه دف است هر سو داغی بر و جلاجل

1. A رمانت

و قصیدهٔ رائیهٔ بهاریهٔ سلمانرا که مطلعش این است

موسم دی رفت و خرم شد چمن آمد بهار * باغ و بستان سبز گشت و کوه و صحرا لاله‌زار

شاعران خراسان تتبع نمایند فقیر که این را شنیدم بخاطر گذرانیدم که مرا خود داعیهٔ ملازمت آنچنان پادشاهانست که آن عزیز فرموده مناسب چنان می‌نماید که این دو قصیده را بمدح آن دو شاهزادهٔ سیونج خواجه خانی جواب گفته شود تا دست آویزی[2] باشد بملازمت آن دو پادشاه عالیجاه از آن جماعت جدا شده بآن دو قصیده شروع نمودم جواب قصیدهٔ تن طرانی بمدح پادشاه عالیجناب سلطنت نصاب عدالت آیین جلالت تمکین موسّس مقاعد الحق و الیقین مرصّص[3] القواعد الشرع المبین ناصر اولیاء الله قاهر اعداء الله الممدوح بلسان العبد و الحرّ مظفّر الدین سلطان محمد بهادر مزّین و موشّح گردید و قصیدهٔ رائیهٔ [بهاریهٔ] سلمان به مدح سلطان الاعظم مالک رقاب الامم ناصر کلمة [الله هی] العلیاء المترقّی علی الدرجات العلا[4] الرؤف علی الرعایا العطوف بین البرایا المختصّ به عواطف

1. П, л. 46 سرکشید 2. A دست آویز 3. A مرخیص 4. A العلی

نجات یافته بعمّ خود ملحق خواهد گردید و در سنّ بیست و هفت سالگی والی ولایت خراسان خواهد شد و عمر وی به نود و چهار که ماحصل آن صد است خواهد رسید و در [سال] شصت و پنجم[1] والی و حاکم شهر بغداد خواهد شد [36 ب] و بساط عمر او در مشکوة مغرب مطوی خواهد گردید این سخنانرا گفت و از نظر من غایب شد رعبی و هیبتی برمن طاری شد که از مدارج معارج آن برج غلطیدم و فرود آمدم و فقیر بحکم الرفیق ثمّ الطریق بهر جانبی متوجه گردیدم و همراهی و رفیقی به جانب ماوراالنهر میطلبیدم خواجه ابوالعلا را گسیل کردم و متوجه شهر شدم اتفاقا گذر من به لب جوی انجیل افتاد جمعی از شاعران برلب جوی نشسته بودند و مطارحه می‌نمودند چون مرا دیدند به سرعت پیش [من] دویدند و گفتند شنیده باشید که شاه اسماعیل حکم فرموده که قصیدهٔ تن طرانی[2] کمال اسماعیل اصفهانی را که مطلعش این است

ای در محیط عشقت سرگشته نقطهٔ دل * وی از جمال رویت خوش گشته مرکز گل

1. A پنج 2. Так все рук.: طنطرانی ?

چشم استکشاف بر شگفتن گل مراد تؤتی الملک من تشآء[1] خواهد کشود

مبارک طالعی فرخ سریری * به طالع تاجداری تخت گیری

نشاط ظهورش به ظهور نشاط دغدغه از دلها براندازد بهجت طلوعش بطلوع بهجت رایت سرور در سینه‌ها افرازد عمّ بزرگوارش ویرا در حبالهٔ تربیت درآورده به نبات انبتهُ الله نباتاً حسناً[2] پرورش خواهد داد و در سنّ شش سالگی تو معلّم و استاد او خواهی شد و کلام ربّانی و تنزیل سبحانی را بوی تعلیم خواهی داد و بنام نامی و القاب گرامی او کتابی مسمّی به بدایع الوقایع تصنیف خواهی نمود که مقبول و مطموع وی و مأمول بسیار از سلاطین وخواقین ذکی الفهم خواهد بود و زایچهٔ طالع آن شاهزاده بطالع اسکندر ابن فیلقوس طابق النعل بالنعل است[3] و اکثر ربع مسکونرا در قبضهٔ اختیار وحیطهٔ اقتدار درخواهد آورد و در سنّ دوازده سالگی پادشاهی از خواقین دیار مشرق[4] بر وی غلبه و استیلا خواهد یافت و او را گرفته بناحیت خود خواهد شتافت اما عنقریب

1. Коран, 3,25. 2. Коран, 3₃₂: انبتها نباتاً حسناً 3. А оп. 4. А оп.

خود خواهد گردانید بعد از وفات وی برادرش نوروز احمد خان این مناصب را
بتو تفویض خواهد فرمود و از سلطان محمد فرزند [л. 3a] ارجمند سعادت‌مند
فلک رفعت بهرام صولت برجیس طلعت ناهید عشرت خورشید منزلت
جمشید مرتبت فریدون فرّ کیخسرو سریر دارا رأی منوچهر تدبیر مهر سپهر
سلطنت و کشورکشائی اختر برج معدلت و دارائی المختصّ به عواطف
الملک المنّان ابو المظفّر حسن سلطان[1] از شش ماهگی بر اریکهٔ سلطنت خواهد
ماند هم از بدایت حال آثار سلطنت از رخ فرخش تابان باشد و انوار ابّهت
از جبین مبینش درخشان منشور دولت او بطغرای غرّای و آتَیْناهُ الْحُکْمَ صَبِیًّا[2]
آراسته باشد و نشان شوکتش بتوقیع وقیع و جعلنی[3] مُبارَکًا پیراستهٔ خردمند
متفرّس از روشنئی صبح جمالش استدلال بر تابش آفتاب عالم تاب دولت
تُعِزُّ مَن تَشاءُ[4] خواهد نمود و هوشمند مُتَیَقِّن از تبسّم غنچهٔ جاه وجلالش

1. П, л. 4 а доб. محمد 2. Коран, 19,13. 3. Во всех рук., кроме П, جعلنا. Коран, 19,23. 4. Коран, 3,25.

هیمیا که کنایت است از علم جبر و مقابله و علم مساحت و جرّ ثقیل و علم
زیجات و تقاویم سین بعلم سیمیا که مشهور و معروفست را بعلم ریمیا که
عبارتست از طلسمات و نیرنجات همه را بغایت خوب میداند ابو العلا گفت
بیا تا بپیش او برویم و به بینیم تا در حق ما چه میگوید چون بآن گردبرج رسیدیم
ابو العلا گفت من از روی رعب هراسی در دل خود میابم پیش نمیتوانم رفت من
تنها بآن گردبرج برآمدم چون چشم او برمن افتاد گفت ای واصفی نام تو زین
الدین محمود است و عاقبت کار تو نیز محمود خواهد بود ترا حالات عجیبه و امور غریبه
در پیش بسیار است عنقریب به ولایت ماوراء النهر خواهی رفت و به پادشاهان
و ارباب حشمت و اصحاب شوکت مخالطت و مجالست خواهی نمود و از نسل
چنگیز در ولایت ترکستان پادشاهیست در غایت عدل و داد و نسبت برعیّت در نهایت
شفقت و داد و او را نام سیونج خواجه خان است ترا بقدر رعایت و تربیت خواهد
کرد و او را دو پسر است که هر یک درّ دریای معدلت و دُرّی سماء سلطنت اند یکی را
سلطان محمد نام است و از وی رعایت کلّی خواهی یافت ترا معلّم و امام و قاضی عسکر

1 Васифи, т. I

بسیار بود که سالها در حلّ آنها سعی و کوشش کما ینبغی تقدیم میرسانیدم و آن انحلال نمی یافت و هیچ کس را قابل آن نمی یافتم که از وی سوال نمایم بمجرّد ملاقات گفت [л. 26] ای زین العابدین مرتاض چرا در تصفیهٔ دل ریاضت نمیکشی[1] و تصقیل[2] سنجنجل باطن نمی نمائی تا امثال این چیزها بر تو مشکل نشود و مرا رعشهٔ صعب پیدا شد و بسیار بلرزیدم تا بحدّی که بیهوش شدم چون بحال خود باز آمدم وی غایب شده بود و جمیع مشکلات من منحلّ گردیده بود و بسیار خوارق [عادات] از وی نقل میکنند و او را از اولیاءِ کبار میشمارند و این از جملهٔ خوارق عادات اوست که در خانهٔ که وی نشسته و درِ[3] آنرا محکم میسازند چون درا میکشایند او را در آن خانه نمی یابند و هر کسی که پیش وی میاید نام او و پدر و قوم و قبیله و حرفه و هنر وی را بی تخلّف میگوید و از علومی که هر حرف از کلمهٔ کُلُّهُ سِرّاً بعلمی اشارت است کاف بعلم کیمیا که عبارت است از تبدیل اجرام معدنیه بعضی آن ببعض دیگر لام بعلم لیمیا که عبارت است از علم عدد و هندسه و علم هیات و علم موسیقی ها بعلم

1. A نمیکنی 2. A بصیقل 3. П, л. 36 که وی نشسته بود درِ آنرا

دستگاه افادت مآب سعادت آیاب مَهبط الانوار مَبداء الفیاض سید
زین العابدین امیر مرتاض بود و اکثر علوم غریبه را استحضار نموده بود اتفاق
ملاقات افتاد فقیررا مضطرب و پریشان دید [و] شمّهٔ از احوال من پرسید
گفتم ای یار جانی و دوست دو جهانی امروز بقصد آن ازخانه بیرون آمده‌ام که
کاری کنم و عملی نمایم که مستلزم هلاک من باشد و دیگر یارای آن ندارم که لعن
صحابهٔ کرام و سبّ اصحاب رسول علیه السلام شنوم میخواهم که سخنی گویم یا عملی
نمایم که این طایفه مرا شربت شهادت چشانند و مرا بدرجهٔ بَلْ أَحْيَاءٌ و عِنْدَ
رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ من فَضْلِهِ[1] برسانند آن عزیز گفت ای یار
مرا نیز همین حالت امّا فقیر شنیده‌ام که درسر خیابان در گردبرج درویش مونس
که بروج مشیّدهٔ افلاک ازشرم او در کنج و برج ذروهٔ سپهر مختفی گشته اندعزیزی
ابو الجود نام از اندلس مغرب نهضت نزول فرموده و در جمیع علوم غریبه وفنون
بدیعه[2] صاحب کمال است وحضرت امیر مرتاض فرمودند که مرا درعلوم غریبه مشکلات

1. Коран, 3,163–164. 2 A بدیهه

خود را از آن ورطهٔ هلاک و مهلکهٔ خطرناک بیرون اندازد و از آن لجّهٔ خونخوار برساحل نجات علم افرازد اما بواسطهٔ مقوله الاُمورُ مَرْهونةٌ بِاَوْقاتِها عهد بعید و مدّهٔ مدید چهرهٔ آن مقصود در پردهٔ توقّف مستور مانده بود و پردگی ناامیدی از درون حجلهٔ محرومی جلوه‌گری می‌نمود [و][2] همواره ورد زبان همگنان این بود

ای مسلمانان فغان از جور چرخ[3] چنبری * وز جفای تیر و قصد ماه و سیر مشتری
گر بخندم وآن بهر عمریست گویند زهرخند * گر بگریم وآن بهر روزیست گویند خون گری
آسمان در کشتی عمرم کند دایم دو کار * گاه شادی بادبانی گاه[4] انده لنگری

روزی از روزها از کمال بیطاقتی و نهایت بی تحمّلی از خانه بیرون آمده سیر میکردم و روی بهر جانب میآوردم تا با یکی از یاران اِخْوان الصَّفا و دوستان خُلّان الوفا که اورا خواجه ابو العلاء خوارزمی میگفتند و او یکی از تلامیذ عالی جناب نقابت پناه سیادت[6]

1. A بساحل 2. П نمود 3. A دور 4. A مهر 5. A وقت ; см. В. А. Жуковский, *Али Ахадэллин Энвери*, Материалы для его биографии и характеристики, СПб., 1883, стр. 59. 6. A оп.

صلی الله علیه و علی آله و اصحابه اجمعین الطیّبین الطاهرین

اما بعد چنین گوید [1] اضعف عباد الله القوی زین الدین محمود بن عبد [2] الجلیل المشهور بواصفی عفی الله عنهما [که] در زمانی که در ولایت خراسان حرسها الله عن الافات و الحدثان تلاطُم امواجِ بحارِ زخارِ فتن باوج طارم گردون رسیده بود و تراکُم افواجِ سحابِ بلا و محن آفتاب جهانتاب امن و امان را در پردهٔ ظلام کشیده اهل روزگار [را] مانند صراحی خون ناب از دیدهٔ خونبار میریخت و بخت نگونسار بغربال فلک بر سر آن خاکساران گَرْدِ غم و اندوه بدستِ ادبار میبیخت از عکس خون ریزی قزلباشان و نمودار سرخی تاج ایشان هر نماز شام بنفشه زار فلک رنگ لاله زار داشت و کلک قضا بر صحیفهٔ دوران شرح ایت یُفْسِدُ فیها و یَسْفِکُ الدِّمآءَ [3] مینگاشت [بیت]

در هر کل زمین که قزلباش جا گرفت * آنرا زمانه همچو یکی [4] لاله زار یافت

همواره [л. 2a] همگی همّت بر آن داشته بود و تمامی خاطر بر آن گماشته که

1. П доб. که 2. В 649, л. 2a عمدة 3. Коран, 2,28. 4. A کلی

حمد بیحدّ و سپاس بیعدد پادشاهی را سزد که بدایع وقایع امور بنی آدم را بروزنامچه نویسان[1] کِراماً کاتِبینَ یَعْلَمونَ ما تَفْعَلونَ[2] تفویض فرموده و[صلات] صلوات نامیات نثار مرقد معطّر و روضهٔ منوّر حضرت رسولی که از برای تصلّی خاطر عاطرش[3] واقعات و واردات انبیای ماتقدّم را بمحکم و کُلّاً نَقُصُّ عَلَیْکَ مِن أَنْبَآءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَکَ و جآءَکَ فی هٰذِهِ الْحَقُّ و مَوْعِظَةٌ و ذِکْرَیٰ لِلْمُؤْمِنِینَ[4] و غرایب حکایات بنی و بنات آدم را بمقتضای و لا رَطْبٍ و لا یابِسٍ الّا فی کِتابٍ مُبِینٍ[5] بر صحایف [غیبی و] صفایح لاریبی ثبت نمود[6]

1. A بروزنامچهٔ نویسان 2. Коран, 82,11–12. 3. A خاطرش 4. Коран, 11,121. 5. Коран, 6,59.
6 A نموده

بدايع الوقايع

XIII گفتار در سوال فرمودن حضرت سلطنت شعاری معدلت آثاری از
غرایب حکایات و عجایب تدبیرات امیر علی شیر و [دقت طبع] و نزاکت
مزاج و لطافت خصال و حسن امتزاجش باهل فضل و ارباب کمال ۴۸۴
XIV گفتار در ذکر نزاکت و لطافت مزاج امیر علیشیر ۵۰۶
XV گفتار در [ذکر] تعریف مجلس امیر علیشیر و خواجه مجدالدین محمد و هزل
و مطایبه کردن افاضل بمولانا عبد الواسع منشی در باغ پرزه ۵۲۳
XVI گفتار در بیان طهارت ذیل و عدم میل طبع امیر علیشیر روح الله
روحه بشهوات نفسانی و اقتصار او بخطوط روحانی ۵۸۱
XVII گفتار در ذکر [فضایل] مولانا بنای و ظرافتهای وی با امیر
کبیر امیر علیشیر ۵۹۳
XVIII گفتار در ذکر مُفرَد قلندر ۶۲۲
XIX گفتار در [ذکر] فضایل و کمالات پهلوان محمد ابو سعید و سایر
کشتی گیران سلسلهٔ سلطان حسین میرزا ۶۴۳

و آن آمدن نجم ثانی بود ۱۵۵

VII گفتار در [ذکر] مدهوش شدن این فقیر دلشدهٔ زار از بادهٔ عشق مقصود خمّار ۱۸۹

VIII گفتار در ذکر مراجعت عالیحضرت خان الاعظم مالک رقاب الامم
ناصر کلمت الله العلیا المترقی علی درجات العلی المختص بعنایات
الملک المنّان حضرت عبید الله محمد بهادر خان ازبیلاق قرشی ۲۹۸

IX گفتار در تعریف مجلس علیحضرت رفیع منقبت شیخ الاسلامی اسلام
ملاذی خواجه هاشمی در قریهٔ اسفیدمون و امتحان نمودن افاضل
این کمینه را در بعضی از فضایل و فنون ۳۲۵

X گفتار در رخصت طلبیدن ازعبید الله خان و توجّه نمودن بولایت ترکستان ۳۳۶

XI گفتار در تعریف وزیر حضرت عبید الله خان ۳۵۷

XII گفتار در ذکر بعضی از فضایل و کمالات سلطان سعید شهید الغ بیک
میرزا نور الله مرقده و برخی از شمایم اخلاق امیر کبیر امیر علیشیر روح
الله روحه [و زاد فی غرف الفرادیس فتوحه] ۳۷۱

فهرست جلد اول

I

II گفتار در مناظره این کمینه بخواجه یوسف ملامتی که وزیر خان اعظم کوچکونجی خان بود ۵۷

III گفتار در ذکر وقایع و حالات عالیجناب معالی انتساب قدوة الاماجد و الاماثل زبدة الاعالی و الافاضل مولانا حاجی تبریزی روّح الله روحه و زاد فی غرف الفردوس فتوحه ۷۱

IV گفتار در بیان شدت سرما و زمستان سمرقند و بیان قحطی و گرانی که جمعی از طالبعلمان خراسانی که هیچکدام وظیفه و آشنائی نداشتند و مؤنت ایشان بفقیر لازم شده بود ۸۰

V گفتار در بیان امتحان کردن اهل فضل این کمینه را در صنعت انشا و شکافتن معما ۹۵

VI گفتار در ذکر وقایعی که در شهر سمرقند سمت ظهور یافت

تحت نظر

ی. ا. برتلس

انستیتوی ملل آسیا

بدایع الوقایع

تألیف

زین الدین محمود واصفی

متن انتقادی با مقدمه و فهرستها

بقلم الکساندر بالدیروف

جلد اول

مسکو ۱۹۶۱

فرهنگستان علوم اتحاد شوروی

سلسلهٔ آثار ادبی ملل خاور

متون

سری بزرگ

۵

ادارهٔ نشریات ادبیات خاور

غلطنامه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
ب	٦	علیحضرت	عالیحضرت
۴۲	۷	چو عقد	چون عقد
۴۵	٦	کند اگر	اگر کند
٦٦	۲	فرموده‌اند	فرمودند
۷٦	۵	ایزاء	ایذاء
۸۰	۸	کرّهٔ	کرهٔ
۸۲	٦	یوسوف	یوسف
۹۳	۳	گوشتی	گوشت
۹۳	۱۰	حلق	خلق
۹۳	۱۱	از دست قرضخواه	از دست قرضخواه
		جو و گندم این زمان	جو و گندم این زمان
۹۳	۱۱	رعار	زغار
۹۳	۱۲	حلقرا	خلقرا
۱۰۵	٦	فیرروزهٔ	فیروزهٔ
۱۰۸	٦	دمی تواند	نمی‌تواند
۱۲۲	۴	بدایع	بدیع
۱۲۳	٦	دتان	بتان
۱۲۳	۷	باد دبدست	باد بدست
۱۳۵	۱۱	استعباد	استبعاد
۱۴۳	٦	خردن	خوردن
۱۵۲	۳	داز ... چرغ	باز ... چرغ
۱۵۴	۱	ای منم	این منم
۱۸٦	۱۰	صم	صنم
۱۹۹	۱۲	العماء	العلماء
۲۱٦	۹	یار این درد ما	یار ما این درد
۲۱۹	۸	فصایل	فضایل
۲۳۵	۲	عدو	عدوی
۲۳۷	۱۱	رمع	رمع
۲۳۹	۱۱	حضبه	حصبه
۲۴٦	۵	گلّ	گل
۲۵۷	۱	گشمم	گشتم
۲٦۱	۴	عم	غم
۲۷۹	۱۱	رودراهیم	رودبراهیم
۲۸۰	۱۲	راری	زاری
۲۸۱	۱۰	رده	زده
۲۹٦	۲		نهاد نرگس
			بیمار
۲۹٦	۸	نقاب ز	نقاب از

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۹۷	۱	نالهٔ	ناله
۲۹۹	۵	قطب الاقتابی	قطب الاقطابی
۳۰۰	۱۱	لمعهٔ	لمعه
۳۰۱	۸	یا ملک مالک	یا مالک
۳۱۵	۷	بحت	بحث
۳۲۳	۱۰	دافنده	بافنده
۳۲۳	۱۱	بعرض	بعرض
۳۳۹	۵	رمستان	زمستان
۳۴۹	۸	پمجاه	پنجاه
۳٦۱	۸	ریر	زیر
۳٦۷	۸	بتجلیات	بتجلیات
۳٦۷	۹	تطهیراً	تطهیراً
۳۷۸	۹	صران	صبران
۳۹۴	۴	نشینند	ننشینند
۳۹۴	۵	کشید	کشیده
۳۹۴	۱۰	برون	بیرون
۳۹۷	۴	بین	بو بین
۳۹۸	۹	از دهر	ز دهر
۴۱۱	۳	هوا	حوّا
۴۳۰	۷	مشهون	مشحون
۴۴۵	۹	طمع	طعم
۴٦۲	۱	ببرگاه	ببارگاه
۴۷۸	۱۲	ددرید	بدرید
۴۹۷	۲	مسمد	مسند
۵۱٦	۱۰	گریو	غریو
۵۲۳	۵	حانب	جانب
۵۹۹	۱۱	بجلالی	بجلالی
٦۰۰	۲	اقدام	اقدم
٦۰۹	۴	حیال ... ردم	خیال ... زدم
٦۱۴	٦	نشریفی	تشریفی
	17	اورمینی	اورمیتنی
	28	ɘTO	ɘTOT
	4	احمد	حمد
	6	انقوی	القوی
	12	الکتابت	الکتاب
	12	حالی	خالی
	13	حال	خال
	1	ابّا	احبّا

بدایع الوقایع

تألیف

زین الدین محمود واصفی

جلد اول